MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁSA.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1871.

Pest. 1871. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

ELŐSZÓ.

Magyarország összes történelmét tárgyaló két nagyobb terjedelmű dolgozatom látott eddigelé napvilágot. Az első 1843 s a következő években, Pápán, négy szakaszban —, a második 1860—1863 évek alatt Pesten Heckenast Gusztáv kiadásában hat kötetben jelent meg. Mind a két, egymástól nagyon különböző dolgozatot különös balsors érte. Az első viszontagságait leírtam a második dolgozat előszavában, s az ott elmondottakat nincs okom most ismételni. A második dolgozat kiadása azon mostoha években történt, melyek alatt az ország alkotmányos szabadságával együtt a sajtószabadság is oly annyira el volt nyomva, hogy politikai számüzött létemre még nevemet sem írhattam a munka czímére, s az első két kötet, mint több azonkori munkám, Hatvani Mihály álnév alatt juthatott a közönség kezébe, s csak a harmadik kötetnél engedtetett meg saját nevemet írni az álnév helyébe. De e kis engedmény mellett dolgozatom, kivált annak az újabb kort tárgyaló utólsó két kötete

még mindig sajnosan tapasztalta az önkényében szeszélyes censor vörös irónját. Még több oly hely is kérlelhetetlenül kitörültetett, melyeket az első dolgozat censora érintetlen hagyott; s a két utólsó kötetet, bár a sajtó alól már 1863-ban kikerültek, még négy éven át raktáraiban elrejtve kényteleníttetett örizni a kiadó, hogy azokat az elkobzás, magát a büntetés veszélyétől megmentse.

Az alkotmány helyreálltával 1867-ben végre e szerencsétlen foglyok is szabadon bocsáttattak, s annál kapósabbak lettek az olvasó közönségnél, minthogy azon újabb kor, melyet tárgyalnak, mind máiglan nem talált más feldolgozóra.

E hat kötetes munka a negyvenes években Pápán kiadott négy füzettől oly annyira különböző dolgozat, hogy az előbbiből az újba csak egynémely csekély rész vétetett fel, a nagyobb rész a kutfőknek egészen újból intézett kutatásán alapúló új dolgozat lévén. S ha még is, miként a czímen olvasható, ugy tétetett közzé, mint a pápainak „második kiadása“, ennek oka ugyanaz, ami valóságos nevemnek álnévvel való felcserélésére kényszerített: a kiadhatás lehetővé tétele, vagy legalább könnyítése.

Viszonyaink, istennek hála, ma már annyira javúltak, hogy sem ilyenféle kendőzésekhez nem kell nyúlnom, sem a miatt nem panaszkodhatom, hogy a censura korlátolt vagy törlött volna dolgozatomban. Teljesen szabad lévén sajtónk, mely censurát többé nem ismer, ügye-

keztem is mindenütt helyreállítani a kitörlött, vagy az igazság s nézeteim ellenére megmásított helyeket.

De nem csak ezen változtatásokat fogja találni ezen újabb, most már valóban második kiadásban a figyelmes olvasó. Ami újabb felfedezéseket tett, ami jelentékenyebb eredményre jutott a történetnyomozás, mióta e munka első kiadásában megjelent, mind azt ügyekeztem felvenni s az elbeszélést a szerint módosítani ezen második kiadásban.

Ennek következtében munkám egynémely részeiben a tartalomra nézve jelentékeny módositásokat s javitásokat, a terjedelemre nézve tetemes bővülést észlelend a figyelmes olvasó. Egynémely korszakot, mint például a kereszténység megalapításának korszakát, újabb kutfőnyomozás után egészen új világitásban, számos részletekkel bővítve beszélem el.

Munkámban legérezhetőbb volt a hézagosság a Rákóczy-féle szabadságharczot követő korszak eseményeinek előadásánál. Mert midőn e művet írtam, e korra nézve még nagyon hiányos volt a nyomtatva megjelent történeti anyag; levéltári kutatásokat pedig számüzött állapotomban nem intézhettem. Most tehát e korszak eseményeinek elbeszélésében létezett hézagosságot is ügyekeztem, amennyire erőm és időm engedé, újabb levéltári kutatások, vagy az időközben nyilvánosságra jutott adatok s okmányok felhasználása által, ha nem is egészen megszüntetni, legalább csökkenteni, a művet teljesebbé, jobbá tenni.

Ez által, a díszesebb kiadásból folyó ivszám-szaporodást is beszámítva, az előbbi kiadás 214 ive helyett az új kiadásban mintegy 270 iven, s hat helyett nyolcz kötetben veszi a t. közönség Magyarország történelmét nemzetünk beköltözésétől kezdve 1823-ig. Minthogy pedig a három kötetben külön kiadott „*Huszonöt Év Történelme*“ az 1823-dik évvel kezdődik; ehhez pedig a „*Függetlenségi Harcz Történelme*“ szinte három kötetben folytatólag hozzácsatlakozik: e három egy mástól ugyan független, de egymással folytatólagos kapcsolatban haladó munka tizennégy kötetben nemzetünknek az őskortól kezdve egészen 1849-ig kimerítő, egyetemes történelmét foglalja magában.

Írtam Pesten, 1871-ki januárban.

A szerző.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

A költözködő s honalkotó magyarok vezéreik alatt.

ELSŐ FEJEZET.

A magyarok Pannonföldre költözésök előtt.

I. Eredetök, őskoruk, a nemzeti mondák szerint. Hunyor és Magyar, a Nemrót fiai, Perzsiából a Meoti tenger vidékére költöznek. Elrabolják Dulde alán fejedelem leányait, kik nagy népek ősanyjaivá lesznek. Maradékaik fölötte elszaporodván, a 108 nemzetségből álló nép Scythiába költözik. Sok idő múlva Hunyor maradékai, a húnok, hét vezért választván, a Tisza s Duna vidékére vándorolnak, Potentiana város mellett megütköznek a római hadakkal. Keveháza, a nemzeti temetőhely. Etele királylyá választatik; ennek győzedelmei, tervei s halála. Fiainak viszálkodásai miatt világbirodalma elenyészik. A Scythiában hátramaradt magyar nép. Álmos születése. A Hétmagyar.

II. Eredetök, őskoruk a történelem nyomán. Különféle vélemények a magyarok eredetéről. Rokonságuk és régi szövetségök a kozárokkal. Ős hazájok nem lehetett a dontövi tartomány. Némelyek szerint délről eredtek Parthiából. Mások északról, Jugriából hozzák le őket s a finnek rokonainak tartják. Helyes-e ezen vélemény? Kikkel rokon a magyar nép?

III. Vándorlásaik Lebediába és Atelközbe. Mikor s hány nemzetség költözött Lebediába? Itt a bessenyőktől nyomatván, két részre szakadnak; a nagyobb rész Etelközbe vándorol. Itt a kozár fejedelem tanácsára Árpádot első fejedelmökké választják; a vérszerződés. A bolgár háború. Hadi szerkezetök s harczmodoruk.

MÁSODIK FEJEZET.

Honalkotás Pannonföldön. Árpád fejedelem.

I. Kiköltözések Atelközből a Pannon földre. Ennek oka s ideje. Harczuk a ruthenekkel és a kúnokkal. A kúnok hozzájok csatlakoznak s Lodomerián és Halicson keresztül a Kárpátokhoz jutnak. A székelyek követsége Árpádhoz.

II. Honfoglalás. Megszállják Bereget, elfoglalják Ungvárt. Árpád követsége Szalánhoz. Árpád a Hegyaljáig előre nyomúl; vezérei a Tisza és Körös közti tartományt és Erdélyt elfoglalják. Újabb követség Szalánhoz s a haza kiszélesítése a Zagyváig, a Mátráig és a Tátráig. Nagy-Morvaország. Arnulf szövetsége Árpáddal Szvatopluk ellen. Morvaország egy részének elfoglalása. Hadjárat Szalán ellen; az alpári ütközet. A pusztaszeri gyülés. Horvát- s Dalmátország meghódoltatása. A temesi tartomány meghódoltatása. Szoárd és Kadocsa hadjárata a görög birodalomban. Átkelés a Dunán Etelc várába s Pannonia elfoglalása. Marót meghódolása. Zsolt, Marót leányával eljegyeztetik s fejedelemmé tüzetik ki.

III. Belső állapotok. A honfoglalás sikerének okai. Belső igazgatás; földbirtok; fegyelem. A benszülöttek viszonyai. Erkölcsi és szellemi állapotok: ősvallás.

HARMADIK FEJEZET.

Hadjáratok a külföldre.

I. Hadjárataik Árpád alatt. Hadjárataik indoka és czélja. Az első olasz hadjárat 899-ben. Becsapásuk Bajorországba. A bajorok fondorlatai, Csörsz meggyilkoltatása. Kalandok Olasz- és Szászországba. Árpád halála.

II. Zsolt fejedelem. Zsolt kiskorúsága alatt a nemzet Lélt, Bulcsot és Botondot főhadivezérekké választja. Lajos német király első hadjárata a magyarok ellen; a Duna két partján tör be az országba, de megveretik s kiüzetik. A magyarok visszatorlásul Németország több tartományait pusztítják; Lajos király békét vásárol. A magyarok újabb betörése Bajorországba; Lajost Augsburgnál ismét megverik, s a Rajnán átkelvén nyugati Franczia-országot pusztítják. Egy magyar csapat az Inn folyamnál veszteséget szenved. E miatt el nem rettenve Alemanniát, Thüringent, Szászországot, Elsasst stb. ismét bekalandozzák. Második hadjáratuk Olaszországba; Berengárral szövetségbe lépvén, megverik Rudolf burgundi királyt. A daleminczi szlávoktól meghívatván Szászországba törnek. Harmadik hadjárat Olaszországba. Henrik német király Szászországban egy magyar vezért elfog s kilencz évre békét köt. Ugyanezen (924) évi kalandjok Svájczban. Németországgal béke lévén. Görögországba törnek. Henrik a béke idejét hadi készületekre fordítja, s

annak letelte után a Szászországba tört magyar hadat Merseburgnál megveri. Három éves kalandjok Német-, Frank- és Olaszországban. Vereségök Szászországban. Olaszországi és spanyolországi hadi kalandjaik. Bajorországban 944-ben vereséget szenvedvén Görögországban szereztek magoknak kárpótlást; a császár pénzen vásárol békét, melynek kezességeül Bulcs és Gyula Konstantinápolyba ment; a görög politika irányukban. Zsolt a nyugati határszéleket megerősíti s fiának adja át a fejedelemséget; nemsokára meghal.

III. Taksony fejedelem. Kormánya elején hadjáratot intéz Olaszországba, hol tőle II. Berengár pénzen vásárol békét; de a németek ellen nem szerencsés. Az Otto király ellen fellázadt Liudolf által meghivatva, 954-ben újra bekalandozzák Német-, Franczia- és Olaszországot. De a következő évben Lél és Bulcs Augsburgnál nagy vereséget szenvedett. Miért lőn fegyverük általában szerencsétlen a németek ellen? Az augsburgi ütközet következményei. Botond kalandja Görögországban. Ismételt becsapásaik Görögországba; szerződésök a bolgárokkal; szövetségök az oroszokkal a Görögbirodalom ellen. Besnyő és bolgár népek megtelepedése Magyarországban.

IV. Gejza fejedelem. Gejza belátván a hadi kalandok káros voltát, népének azokat megtiltotta. Otto császár, evvel meg nem elégedve, a magyar nép megtérését is óhajtja, s e végett Bruno püspököt követségben küldi Gejzához. Gejza viszonkövetséggel üdvözli a császárt, s ennek közbenjártával első nejének, Saroltának halála után, a lengyel Adelhaitot veszi nőül. Adelhait férje szívét birván, őt a keresztény vallás fölvételére is ráveszi. Wolfgang és Piligrin térítései. De Piligrin működéseit a beállott politikai viszonyok meggátolják, és Sz. Adalbert prágai püspöké a magyarok megtérítésének dicsősége. Adalbert távozván, Astrikot hagyja Gejza mellett. Gejza, bár a hitben ingadozik, szükségesnek látja népe megtérését, s a német birodalommal szorosabb összeköttetésbe lép; István fiának a császári családból szerez nőt; e házasság záloga a magyarok megtérésének. Német s más keresztény urak bevándorlása.

MÁSODIK KÖNYV.

A királyság s a keresztény vallás megalapítása. 997—1038.

ELSŐ FEJEZET.

István, mint fejedelem 997—1000.

I. István rendelete a kereszténység fölvételét illetőleg, a törzs- és nemzetségfőket ellenzékre ingerli; Koppány fellázad, de legyőzetik.

II. A kereszténység nem idegenek, hanem István műve a magyar nép-

ben. Ő a keresztény vallást gyors terjedésnek indítja; az egyházat rendezi; de a vallás mellett megőrzeni akarja nemzete függetlenségét is; e végett veszi fel a királyságot s kér koronát a pápától.

MÁSODIK FEJEZET.

István, mint király 1000—1038.

I. István koronáztatása után az alkotmányt is átalakította; az örök birtokjog megalapítása, a rendi szerkezet, az országtanács, a vármegyei s a honvédelmi rendszer szabályozása által a törzs- és nemzetségfők hatalmát megszorította, a monarchiai elemet szilárdította.

II. E reformok Gyula erdélyi vajdát lázadásra ingerelték. István őt és szövetségesét, Keán besnyő fejedelmet legyőzte; utóbb a hűtlen Ochtumot is megbüntette.

III. A béke helyreállván, István több országgyülést tartott, melyeken az igazságszolgáltatást s a közigazgatást szabályozta. Az új kereszténység ápolására több apátságot alkotott, iskolákat alapított. Bőkezüsége az egyház iránt a külföldre s az óhitű vallásra is kiterjedt.

IV. Nevének híre Európa legtávolabb vidékeire elhatott; a szent földre utazók mindinkább Magyarországon keresztül vették útjokat; ezeket István vendégszeretőleg látta, de a kóbor szerzeteseket nem szívesen fogadta be.

V. A belreformokban eszélyes; a külhatalmakkal békés viszonyban élt; de II. Henrik császár halála után viszályba keveredett II. Konrad királylyal; egy hadjárat után vele is békét kötött A nyugati egyházzal sürü közlekedésben állott; de egyháza s országa függetlenségét erélyesen megvédte.

VI. A kor s fáradalmak által erejében megfogyott király, Imre fiára akarta ruházni a kormány gondjait, mi végett hozzá egy szép szózatot intézett; de Imre kevéssel a koronáztatására kitüzött idő előtt meghalt.

VII. Imre halála után István unokaöcsesét, Vazult szándékozott kinevezni utódává; de Gizela és Péter fondorlatai Vazult megnyomórították, a többi királyi herczegeket külföldre futni kényszerítették. Aligha nem Pétertől eredt az összeesküvés is István élete ellen. A beteg király nejétől rábiratva, végre Pétert nevezi ki utódjának s nemsokára meghal.

HARMADIK KÖNYV.

Német befolyás. A pogányság harcza a kereszténységgel. 1038—1077.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Aba Sámuel trónbitorlása 1038—1046.

I. Péter zsarnoki kormánya s az idegenek mód feletti kegyelése által a nemzetet magától elidegeníti; s míg ő Bracziszláv szövetségeseként Henrik császár ellen harczol, a magyarok ellene föllázadnak s őt az országból kiűzik.

II. Az árpádi herczegek az országon kivül lévén, Aba Sámuel magát királylyá kiáltatja. Péter Henrik császárhoz fut s őt megengeszteli. Sámuel békét a császártól nem nyerhetvén, Németországba tör. Henrik sereggel hozza be Pétert; de a magyarok őt befogadni nem akarják. Sámuel ujabb követségei által sem birhatja békére a császárt s ez másodszor is bejő; de látván a magyarok nagy idegenségét Pétertől, Sámuellel békét köt. Sámuel a népre támaszkodik, miáltal az urakat magától elidegeníti. Ezek ellene összeesküdnek; Sámuel kegyetlenül boszút áll rajtok. Sz. Gellért dorgáló beszéde. A felingerült urak most magok hívják be Pétert s Henriket. Sámuel ütközetet veszt s megöletik.

III. Pétert a viszontagság sem tette jobbá; mivel az ország függetlenségét Henriknek elárulta, az ellene összeesküdt urak az árpádi herczegeket hívják be. Ezeknek viszontagságos élete a számüzöttségben. Endre és Levente bejövén, a nemzet egy része visszatér az ősvallásra; a papokat üldözi, Sz. Gellértet több másokkal megöli; Pétert elfogván, megvakítja.

MÁSODIK FEJEZET.

Endre király 1046—1061.

I. Levente halála után Endre magát megkoronáztatván, a keresztény vallást helyreállítja; s mivel Henriket békére nem birhatja, a vitéz Bélát is hazahívja. Ez a betört Henriket megveri s kiűzi.

II. Endre most a pápát sürgette közbenjárásáért; IX. Leo személyesen jött a császárhoz, ki kudarczát lemosni vágyván, ismét betört az országba s Pozsonyt ostromlá. Itt újabb veszteséget szenvedvén, már hajlott volna a pápa béketanácsaira; de most meg Endre vonakodott a császár kivánata szerint adót fizetni. Utóbb azonban mégis megköttetett a béke. Endre átengedte Henriknek a Lajta és Szárhegy közti földet. Henrik viszont a maga leányát jegyezte el Endre fiának Salamonnak.

III. Endre Salamon fiát megkoronáztatja. Viszály tör ki Endre és Béla közt; korona és kard; Béla Lengyelországba távozik s onnan segélyhadat hozván, Endrét megverte. Endre halála.

HARMADIK FEJEZET.

I. Béla király 1061—1063.

Béla, Endre híveinek bocsánatot hirdet. Az ország állapotának javítása végett Székesfehérvárra országgyülést hirdet. A meghivottakon kivül erre sokan összegyültek s a kereszténység eltörlését, az ősi vallás helyreállitását követelvén, fellázadtak. Béla a lázadókat szétvereti, s többféle szabályokat alkot. Majd Salamon pártos hívei ellen készül háborúra; de e közben meghal.

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király 1063—1074.

I. Béla fiai Salamonnak önként átengedik a királyságot. De ő hálátlan bátyjait vezérségöktől megfosztja. Ezek lengyel segélylyel békére kényszerítik öt. Míg Salamon nagybátyjaival békében él, királysága dicső, mert ezek a karantán herczeget, a cseh fejedelmet, az országba tört kúnokot, besnyőket s a görögöket megverik.

II. Vid ármányai a békét a rokonok közt megzavarják. Salamon külsegélylyel s árulással legyőzi Gejzát; de László is külsegélyt hoz és Salamont Mogyoródnál megveri s a királyságtól megfosztja.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Salamon király 1074—1077.

Salamon Mosonyba vonúl s III. Henriket hívja segitségül, de ez kudarczot vall. Gejza végre, midőn a pápát is hajólni látja maga felé, magát megkoronáztatja; de nincs nyugta a trónon, s midőn ennek visszaadása végett Salamonnal alkuba ereszkedett, meghalt.

NEGYEDIK KÖNYV.

A nemzeti szellem egybeolvadása a kereszténységgel.

ELSŐ FEJEZET.

Szent László király 1077—1095.

I. A nemzet a kereszténység fölvétele által egy időre meghasonlott önmagával. A forradalmat László fejezte be, egybehangzásba hozván a nemzeti szellemet a kereszténységgel. László a nemzet akarata szerint magát

megkoronáztatja, de csak miután Salamon lemondott. László a pápa fenhatósági igényeit eszélyesen megelőzi a nyugtalan Salamont elzáratja, de midőn Sz. István teste felemeltetett, szabadon; bocsátja. Salamon többféle viszontagság után külföldön hal meg.

II. László a magyar korona jogait Horvátországra feléleveníti, s ezt szorosabban az anyaországhoz kapcsolja; majd a betört kúnokat is legyőzi.

III. A béke mindenfelől helyreállván, országgyüléseket tart, s a belügyek rendezése végett új törvényeket alkot.

IV. A keresztes háborúk kezdete s okai. Az első keresztes hadjáratra László választatott Európa fejedelmei által fővezérré; de mielőtt a hadjárat megindult, László meghalt.

MÁSODIK FEJEZET.

Kálmán király 1095—1114.

I. Az egykori krónikások részrehajló ítélete Kálmánról. A keresztes hadak átvonúlása az országon.

II. Horvátországot elfoglalja; Roger szicziliai király leányát nőül veszi Oroszországban szerencsétlenül hadakozik. Tarczalon országgyülést tart, s hasznos törvényeket alkot.

III. Életének főfeladatát, Dalmátiának elfoglalását, végrehajtja, s magát Horvát- s Dalmátország királyává koronáztatván, e tartományokat szorosabban az országhoz köti; Álmos öcscsét azok kormányáról a vezérségbe helyezi át; ebből viszály támad a testvérek között. Buzila meghalálozván, Predszlavát veszi nőül; de hűtlensége miatt hamar elüzi. A fellázadt Dalmatiát engedelmességre szorítja.

IV. Álmos herczeg újra lázong; előbb a császárhoz, majd Lengyelországba fut, és haddal tér vissza, de legyőzetik s bátyjával megbékül. Míg Kálmán Dalmatiában foglalkodott, Álmos megint fellázadt s Henrik császárt hívja be, ki azonban kudarczot vall s a testvéreket kibékíti; Álmos a szent földre utazik; Kálmán Dalmatiát rendezi. A visszatért Álmos ismét lázong, miért a már beteg Kálmántól Béla fiával együtt megvakíttatik. Kálmán meghal.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Görög befolyás. Az oligarchia hatalmának növekedése.

ELSŐ FEJEZET.

II. István király. 1114—1131.

I. Kálmán utódai az ő nagyszerű terveit Dalmatiára nézve nem fogták fel, s halála után a tartományt Velencze elfoglalta, mely azonban ismét visszavétetett.

II. István czéltalan háborúskodásai Csehországgal, Ausztriával, Oroszországgal, a görög briodalommal. Béla életének titka fölfedeztetik; a király őt utódául nevezi s meghal.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Béla, a vak. 1131—1141.

Ilona királyné az álmospárti urakkal boszút tervez férje vakságának okozói ellen. Az aradi országgyülés. A számüzöttek s menekültek Boricsot, Predszlava fiát hívják be; ez Boleszláv lengyel királylyal az országba tör; de süker nélkül kénytelen kivonúlni, mert Béla szövetségese a cseh Szobieszláv Lengyelországba tört. Utóbb Boleszláv még egyszer betört Boricscsal az országba, de ismét kiüzetett. Béla azután Lothár császár közbenjárása által állíttatta helyre a békét, mely kormánya alatt többé meg sem zavartatott. Béla halála.

HARMADIK FEJEZET.

II. Gejza király 1141—1161.

I. Gejza kiskorúsága alatt, nagybátyja, Belus bán igazgatja az országot Ez, hogy az oroszokat Boricstól elfordítsa, orosz nőt ad öcscsének hitvesül. Borics most a nyugaton keres segélyt, s a cseh Wladiszláv által megnyeri Konrád király pártolását. Konrád az osztrák Henriket küldi Borics segélyére, de ez a Lajtánál megveretett.

II. Újabb kereszthadak mennek át az országon; a németek rabolva, a francziák jó rendben. Emezek közt volt Borics is, ki fölfedeztetvén, a

görög birodalomba szökött. Gejza flamand és szász telepeket szállít Erdélybe s a Szepességbe. Halicsi háború.

III. Gejza Szerbország miatt Mánuel császárral háborúba keveredik. Mánuel Boricsot pártfogásába veszi, és sereggel küldi az országba; de Borics kiüzetett Fridrik császár hódítási tervei, melyekről azonban nem sokára lemond. Mánuel, hasonló szándokkal, újra háborút kezd. István herczeg, a királynak hozzá futott, öcscsét befogadja. Gejza ezt Branizova ostromával boszúlja meg, s a város segedelmére jött görög hadat megveri. Ezután béke köttetett; de Mánuel a kifutott László herczeget is befogadta. István herczeg Fridrik császárnál is keresett segélyt; de hasztalan. Egyházi szakadás. Gejza halála.

NEGYEDIK FEJEZET.

III. István és II. László s IV. István ellenkirályok 1161—1173.

I. Gejza halála után a fondor Mánuel, felhasználva III. István kiskorúságát, annak nagybátyjait, Lászlót, és ennek halála után Istvánt tolja fel a trónra. De IV. István nem sokára kiüzetett.

II. Mánuel látván a nemzet idegenségét IV. Istvántól, békét köt, s Béla herczeget magával viszi, színleg, hogy a maga utódává tegye; de kéz alatt IV. Istvánt is segíti. Ebből új háború támad. Mánuel a király szövetségesét a cseh Wladiszlávot fondorlatai által megnyeri, s ennek közbenjárására béke köttetik. A ravasz Mánuel azonban mégis segíti IV. Istvánt; s ez újra megkezdi a háborút; de Zimonyban ostrom alá vétetvén, meghal. Manuel maga is megtöri a békét, s a Szerémséget és Dalmatiát elfoglalja. A háború e miatt hosszan s változó szerencsével folyt. Békekötés. Mánuel tervei Bélát illetőleg. III. István hirtelen halála.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Béla 1173 — 1196.

I. Béla Görögországból hazatér s az urak többségétől pártoltatván, daczára a főpapság s más ellenpártiak ellenzésének, magát királylyá koronáztatja. Buzgó s értelmes kormánya által mind többek szívét megnyeri. Föllázadt testvérét Gejzát fogságba téteti, anyját számüzi. Mánuel halála után a Szerémséget s Dalmatiát visszaveszi. Görög rokonainak Andronicus Comnenus ellen segélyt nyújt.

II. A franczia Margittal második házasságra lép. Fiai örökségét rendezi, Imrének Magyarországot, Endrének Halicsot adván. Endre Halicsot

nemsokára elveszti. Háborúskodás Velenczével Zára miatt. Fridrik császár keresztes hadakkal vonúl át az országon. Barátságosan fogadtatik. Gejza herczeg fogságából megszabadúlván, a keresztesekkel Görögországba vándorol. Dalmatiai viszonyok. Béla halála.

III. Béla igazgatásának jelleme. Adakozása az egyház iránt. A pécsi püspökség kiváltságai.

HATODIK FEJEZET.

Imre és III. László 1196—1205.

I. Az eddigi szokás ellenére Endre herczeg nem vezérséget, hanem kincseket nyert örökségül atyja keresztfogadalmának teljesítésére. De ő a gyüjtött haddal Horvátországot foglalja el. Pártoskodások; pazarlások a király részéről. Imre öcscsét kiüzi Horvátországból; ez Ausztriába menekül. Dalmatiai viszonyok; patarenusok. A testvérek a pápai követ közbenjárására megbékülnek. Endre visszatér Horvátországba.

II. Szerbországi viszonyok. Imre ezeket rendezvén, Bolgárország egy részét is elfoglalja. Keresztfogadalmának teljesítését különféle okokból elhalasztja, bár a pápa erre mind őt, mind Endrét sürgeti. A bosnyai patarenusok Imre közbenjárására a pápának engedelmességet fogadnak.

III. Imre a pápa kívánságára segélyt ad Otto német ellenkirálynak. Ez alatt kettős baj támad az országban. Egy részről Endre ismét fellázad; kit azonban Imre elfog és elzárat. Más részről Ivanics bolgár fejedelem a hűbéres Szerbországot háborgatja. Ivanics miatt Imre egy időre a pápával is meghasonlik, követét elfogatja; a pápa fenyegetései; kibékülés. Imre halála, jelleme.

IV. Endre a kiskorú III. László helyett kormányoz. A pápa intései sem gátolják meg a viszályt az özvegy királyné és Endre között. Constantia Ausztriába menekül. A készülő háborút László halála elfojtja.

HATODIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás. Az alkotmány biztosítása.

ELSŐ FEJEZET.

II. Endre országlásának első fele 1205—1222.

I. Endre igen nagy befolyást enged a kormányra Gertrud nejének, ki rokonait mód felett pártolja, öcscsét Bertholdot kalocsai érsekké nevezteti,

majd Tótország bánjává, végre erdélyi vajdává emelteti. Gertrud kedvéért Endre az érdemes hazafiak mellőztével az idegeneket is mód felett kegyeli. Ezek s hasonlók miatt oly gyülölet támadt a nemzetben Gertrud ellen, kivált miután Bank bán nejének meggyaláztatása is neki tulajdoníttatott, hogy a király halicsi hadjárata alatt többen rátörnek s őt megölik. Endre panaszai Berthold ellen. Endre Kálmán fiát halicsi királylyá koronáztatja.

II. Endre keresztháborúra készül; hajókat béreltet Velenczétől; szerződése Velenczével. Dalmatiába indul. Spalatóban tengerre kél. Ptolemaisban szárazföldre száll. Három táborozása, Thábor hegy sükeretlen ostroma. Áhitatos zarándoklatai. A vezérek közti meghasonlás, a mirígyhalál s a hazából érkezett rosz hírek hazatérésre ösztönzik. Útközben kötött házassági szerződései.

III. Hazatérvén, országát nagy zavarban leli. A bajokon maga segíteni nem tudván, a pápa segedelméért folyamodik. Hogy a Halicsból elüzött Kálmán fiának visszaállítására hadat gyüjthessen, a koronai javakat oktalanúl elpazarolja; az adó- és pénzügyet zsidók és szerencsenek kezébe adja. Kálmán Halicsban helyreállíttatván, nemsokára nejével együtt fogságba jutott; Endre, hogy őt megszabadítsa, lemond Halicsról. A belbajok nőttön nőnek; a királyság tekintélye, ereje lesülyed.

IV. Neveli a bajokat az, hogy a féktelen urak az apa és fiú király közt is viszályt támasztanak. Béla a nemességtől gyámolítva végre mégis győzött. Endre 1222-ben országgyülést hirdet a közbajok orvoslására. Az arany bulla.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Endre országlásának második fele. 1222—1235.

I. Párvonal az alkotmányt megalapító Sz. István s az azt helyreállító Endre között. Endre maga ad példát az alkotott törvények megszegésére. Az urak mindent elkövetnek, hogy a törvényeket erejöktől megfoszszák. Viszályt támasztanak Endre és fia Béla közt. Ez Ausztriába menekül. Kibékülés. Ezután Endre is szigorúbban kezdi végrehajtatni a törvényeket. A törvénytelen adományok a papságtól is visszavétetnek. A német lovagok, a pápától pártfogoltatván, ellentállnak, de fegyvererővel kiüzetnek. Endre a Bárczaságot a szász földhöz kapcsolja; a szászok kiváltságait megújítja. A reformok erélyesebb keresztülvitele végett Béla Erdély s a tiszai részek kormányára megy át; Horvátországot Kálmánnak engedvén. De a reformok még sem halad-

nak; mert maga Endre is megszegi a törvényeket. A közjövedelmek kezelését ismét zsidók és izmaeliták kezébe adja. A nemesség és papság hangos panaszaira Endre az arany bullát némi adelékokkal megújítja.

II. De még ez is elégtelen a rendet helyreállítani. A papság sérelmei. Robert érsek ezek miatt az országot interdictum alá veti. Dénes nádort kiátkozza. E nyilatkozvány hatása. A pápa követet küld, ki új szerződést köt a király és a papság között. Viszályok az osztrák Fridrikkel. Endre halála. A milkovi püspökség.

Vége az első kötetnek.

TÁRGYMUTATÓ.

ELSŐ KÖNYV.

A költözködő s honalkotó magyarok vezéreik alatt.

ELSŐ FEJEZET.

Östörténetök Pannonföldre költözésök előtt.

I. Eredetök, öskoruk a nemzetimondák szerint. Lap

Hunyor és Magyar 1

A hún ok birodalma. Etele. Csaba 5

Ügyek. Álmos 7

II. Eredetök, öskoruk a történelem nyomán.

A kozár birodalom 9

Vélemények a pártiai származásról 13

A külföldi írók véleményei 14

A mi véleményünk 21

III. Vándorlásaik Lebediába és Atelközbe.

Lebedia 25

Atelköz. A vérszerződés 26

Árpád 27

A bolgár háború 28

MÁSODIK FEJEZET.

I. Költözésök Atelközből a Pannonföldre.

A besnyók támadásai 34

Kivándorlás Atelközből 35

Harczaik Kiew táján 36

A székely követség 38

II. Honfoglalás. Lap
Megtelepedés Munkácsnál 40
Ungvár megvétele. Követség Szalánhoz 41
Hadjárat Marót ellen 43
Töhötöm hadjárata Erdélyben 44
Előnyomulás a Zagyváig 45
Hadjárat Morvaországba 46
Hadjárat Szalán ellen 51
A pusztaszeri gyülés 52
Kirándulás a Balkánig s Adriáig 53
Hadjárat Glád ellen 54
Hadjárat Bolgárországba 55
Átkelés a Dunán. A dunántúli részek meghódoltatása 56
Zsolt születése. Marót meghódoltatása 58
Zsolt násza s fejedelemmé kikiáltatása 59
III. Belső állapotok
Erkölcsi tulajdonaik. Igazgatás 61
Fegyelem 64
Vallás 65

HARMADIK FEJEZET.

Hadjárataik a külföldre.

I. Hadjárataik Árpád alatt.
Hadjárataik indokai 70
Hadjárataik Németországba. Olaszországba 73
Bajorországba 77
Árpád halála 80
II. Zsolt fejedelem.
A belügy rendezése 81
Háború a németekkel 82
Rabló kalandok Németországba 84
Olaszországba 87
Szászországba. Sveitzba 91
Görögországba 100
Madarász Henrik győzedelme 101
Kalandjaik az Oczeanig 102
Olasz- és Spanyolországba 105
Vereségök Welsnél. A görögök politikája 106
Zsolt halála 108

III. Taksony fejedelem. Lap
Vereségök Németországban. Kalandjaik Francziaországban . . . 109
Hadjárat Németországba. Az ágostai ütközet 110
Becsapások Görögországba 118
Új települők 121
IV. Gejza fejedelem.
Gejza kormánypolitikája 124
I. Otto követsége Gejzához; Gejzáé Ottóhoz 130
Wolfgang első téritési kisérlete. Piligrin működése 132
A kereszténység Gejza udvarából terjed 138
Adelhaid fejedelemnő 140
Sz. Adalbert püspök 146
István házassága a bajor Gizelával 158

MÁSODIK KÖNYV.

A királyság s a keresztény vallás megalapítása.

ELSŐ FEJEZET.

István mint fejedelem.

I. István egyénisége 165
Koppány lázadása 168
Az új vallás gyors terjedése 169
II. A magyar egyház viszonyainak rendezése 171
II. Sylvester pápa 177
A pápa s a magyar és lengyel egyház közti viszony 180
Romuald apát 183
Asztrik követsége Rómába 187

MÁSODIK FEJEZET.

István mint király.

I. István megkoronáztatása 202
Az alkotmány reformja 203
II. Gyula lázadása 212
A temesi tartomány meghódítása 213
Ochtum legyőzetése 215
III. Belintézkedések. Országgyülések 226

Lap
A csanádi püspökség alapítása 222
Iskolák 223
IV. Összeköttetései a külfölddel 224
Zarándoklatok az országon keresztül 225
V. István eszélyessége a reformokban 228
Külviszonyok 229
Viszonyai Konrád császárral. Háború 231
István közlekedései a nyugati egyházzal 237
VI. István intelmei fiához 244
VII. István végső évei 248

HARMADIK KÖNYV.

Német befolyás. A pogányság harcza a kereszténységgel.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Sámuel trónbitorlása.

I. Péter önkényes kormánya 257
Szövetsége Braczislávval 258
Péter elűzetése 259
I. Sámuel királysága. Betörése Németországba 260
Henrik harcza Abával 261
Aba zsarnoksága 263
Henrik második hadjárata 266
III. Péter újra a trónba űl 268
Szár László fiai. Endre királylyá kiáltatása. Lázadás 270

MÁSODIK FEJEZET.

I. Endre király országlása.

I. A kereszténység helyreállítása. Béla herczeg halála 274
Háború a németekkel; ezek veszedelme 277
II. A pápa közbenjárása 279
Békekötés 281
III. Endre viszályai Bélával. Halála 283

HARMADIK FEJEZET.

I. Béla király.

Lap
A pogányság újabb lázadása 288
Belintézkedések 291

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király.

I. Belviszályok 293
A kúnok betörése 295
Görög háború 297
II. Újabb belviszályok 299
A mogyoródi ütközet 302

ÖTÖDIK FEJEZET.

Gejza király.

Utóharczok Salamonnal 306
Salamon betörése. Gejza halála 308

NEGYEDIK KÖNYV.

A nemzeti szellem egybeolvadása a kereszténységgel.

ELSŐ FEJEZET.

Szent László király.

I. Miért idegenkedtek őseink a kereszténységtől 316
László egyénisége 318
Viszonyai a pápával 320
Salamon fogsága 322
II. Horvátország elfoglalása 325
A kúnok betörése 326
III. Országgyülések. Új törvények 327
Egyházi fegyelem 336
IV. Készületek a keresztes háborúra. László halála 339

MÁSODIK FEJEZET.

Kálmán országlása.

Lap
I. Kálmán egyénisége 342
Keresztes hadjáratok 345
II. Tervei Dalmatia elfoglalására 349
Országgyülések. Új törvények 352
III. Dalmatia elfoglalása 357
Álmos herceg lázongása 361
Kálmán házassága Predszlavával. Dalmát viszonyok 362
IV. Álmos újabb zavargásai 365
Dalmát ügyek 367
Német háború 368
Kálmán ismét Dalmátiában 370
Álmos és fia bünhödése 371

ÖTÖDIK KÖNYV.

Görög befolyás. Az oligarchia hatalmának növekedése.

ELSŐ FEJEZET.

II. István király.

I. A király kiskorúsága. Velencze fondorlatai Dalmatiáért 377
II. István rendetlen élete 382
Orosz háború 384
Görög háború 385
A vak Béla herczeg. István halála 387

MÁSODIK FEJEZET.

II. Béla király.

A királyné boszúja. Az aradi gyülés 390
Borics zavargásai. Béla halála 393

HARMADIK FEJEZET.

II. Gejza király.

I. Külviszonyok 399
Borics újabb nyugtalankodásai 402
A lerfeldi ütközet a németekkel 403
II. Keresztes hrdak átvonulása 404
A szászok és flamandok megtelepülése 407
Orosz háború 408

Lap
III. Comnen Manuel ellenséges fellépte Borics végett 409
Fridrik császár ellenségeskedése 411
István és László herczegek pártütése 415
Viszonyok a német császárral 416

NEGYEDIK FEJEZET.

III. stván, II. László és IV. István ellenkirályok.

I. Manuel fondorlatai 419
A herczegek bitorlásai 421
II. Manuel tervei Béla herczeggel 423
A megbukott VI. István zavargásai 424
Manuel Szerémséget és Dalmatiát elfoglalja 429

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Béla királysága.

I. Trónviszályok 437
Reformok az igazgatásban 439
Gejza herczeg zavargásai 440
Dalmát viszonyok 442
II. Béla házassága a franczia Margittal 444
Galiczia elfoglalása 446
Fridrik császár keresztes hadjárata 447
Háború Velenczével Dalmatiáért 450
III. Belviszonyok. Béla halála 452

HATODIK FEJEZET.

Imre és III. László.

I. Viszályok a királyi testvérek közt 457
Horvát és dalmát ügyek 461
II. Szerbország meghódoltatása 464
Bolgárország meghódoltatása 465
Velencze Zárát elfoglalja 466
Belzavarok. Egyházi viszonyok 470
III. Endre újabb zavargásai 473
Viszályok a bolgár fejedelemmel. Imre halála s jelleme 474
IV. III. László Endre gyámsága alatt 481

HATODIK KÖNYV.

Nemzeti visszahatás. Az alkotmány biztosítása.

ELSŐ FEJEZET.

II. Endre országlásának első fele.

Lap

I. A bekövetkezett zavarok okai 487
Királyi pazarlás 492
Galiczia visszafoglalása 494
Zavargások. Gertrud királyné megöletése 495
II. Készületek a keresztes hadjáratra 499
A keresztes hadjárat 504
III. Belzavarok 507
Galiczia elveszte és visszavétele 510
Endre erélytelensége táplálja a zavarokat 512
IV. Viszályok a király és fiai közt 510
Az arany bulla 518

MÁSODIK FEJEZET.

II. Endre országlásának második fele. 1222—1235.

I. Az arany bulla a bajokat nem orvosolja 525
A két király közti viszályok 527
Kibékülés 529
Béla erélyes rendszabályai 529
Galicziai hadjárat 532
Az urak pártoskodása 532
Az elidegenített kir. javak visszavétele 533
Zsidók és izmaeliták zsarlásai 534
Hozzáadások az arany bullához 535
Dénes nádor féktelenkedése 536
A papság jogainak csonkítása 537
Robert érsek az országot interdictum alá veti 538
Pápai avatkozás 540
Hadjárat az osztrák Frigyes ellen 540
Endre házassága Beatrixxal 541

ELSŐ KÖNYV.

A KÖLTÖZKÖDŐ S HONALKOTÓ MAGYAROK

VEZÉREIK ALATT.

ELSŐ FEJEZET.

Ostörténetök Pannonföldre költözésök előtt.

I.

Eredetök, őskoruk, a nemzeti mondák szerint.

Azon nagy népáradatnak, mely a negyedik századtól kezdve éjszaki Ázsia s Európa térségein több századon keresztül ide s tova zajlott, egy hulláma volt a magyar nép is. Ő volt a nagy népvándorlatok korszakában e költözködött s egymást űzött népek közől az utólsó, mely Európában megtelepedvén, államot alkotott s tagjává lett az európai míveltebb nemzetcsaládnak.

Eredete, őstörténete homályos, bizonytalan, mint minden ősnépé; még nevét sem tudjuk eléggé megfejteni. Nemzeti hagyományos mondáink Noe egyik fiára Jafetre viszik fel származását. Nemrót óriás Thana fia, Jafet maradéka, — mondják e hagyományok, — a bábeli nyelvzavar után Eviláth földére, a mai Perzsiába költözött, hol nejével, Enethtel, két fiat nemzett, Hunyort és Magyart. Más nejeitől utóbb még több fia s leánya lett Nemrótnak, kiknek maradékai Perzsiában laktak s a perzsanépet alkották.

Hunyor és Magyar.

Hunyor és Magyar első szülöttek lévén, az atyjokétól külön földön laktak. Történt pedig, hogy egy napon, midőn vadászának, egy nőstény szarvas bukkant fel előttük a pusztában. A vadászok messze üzték a szarvast, mígnem az végre a meoti mocsárok közt eltünt szemeik elől. A testvérek bejárván a nagy tó vidékeit, a tartományt igen alkalmasnak találták baromtenyésztésre. Atyjokhoz tehát visszamenvén, engedelmet kérnek vala tőle, minden marháikkal oda köl-

tözniök. A meoti tartomány Perzsia szomszédja, — ugymond a hagyomány, — melyet mindenfelől tenger környez, s csak egy keskeny földszoros köt össze a többi száraz földdel; bővelkedik erdőkben, mezőkben, vizi, szárnyas és más vad állatokban. A testvérek itt megtelepedvén, öt évig laknak vala a nélkül, hogy onnan messzebb távoztak volna.

A hatodik évben egy napon messzebb kirándulást tévén, a keleti szellő egy erdőből dalhangokat hoz vala füleikbe. A kiváncsiak e hangok után indúlván, egy sereg nőszemélyre bukkannak. E nők az alánok nejei s leányai voltak, az erdőben férjeik s fivéreik nélkül ünnepet ülők. A csoportban két kitűnő szépségű szűz vonta magára figyelmöket, Dulde, alán fejedelem leányai. A vadászok szerelemre gyulván, őket elrabolják s beviszik vala meoti tanyáikra, hol az egyiket Hunyor, a másikat Magyar vette hitvesévül [1]). E két asszonytól származtak, mond a hagyomány, valamennyi húnok és magyarok.

Évek multával annyira elszaporodott Hunyor és Magyar sarjadéka, hogy a nagygyá lett nép a tartományban nem fért s elegendő táplálékot nem talált többé. Kémeket küldének ki tehát éjszak felé, Scythiába, kik új hazát keressnének. Ezek jó hirrel tértek vissza, s az egész nép, összesen 108 nemzetség, minden marhájával egyetemben kiköltözött, és az alpzurokat és rutheneket legyőzvén, székeikből kiszorította, tartományukat elfoglalta.

Az új hazát a hagyományok Scythiának nevezik, melyet egyebek közt két nagy folyam, az Etil, — vagyis a Volga — és a Don öntöz s három tartományra oszt, melyeknek nevei: Baskardia, Dentia és Mogeria. Scythiának szomszédjai a besenyők és kunok. Maga a roppant térségű haza, a nemzetségek szerint 108 kisebb tartományra osztatott.

---

[1]) Ily nőrablásról több nép ősmondái szólnak. Nem említve a római mondát a sabinnők elrablásáról, a török is hasonló módon elrablott nőkből származtatja nemzetét.

A hunok birodalma

Itt is elszaporodván mint a tenger fövénye, egykoron nagy nemzeti gyülést tartának vala, melyen hét vezért választottak. E vezérek egyike volt Keve, másika Béla, harmadika Kadocsa, — mind a három testvér, a Zömény nemzetségből származott; a vezérek másik hárma szintén három testvér vala: Etele, Réva és Buda, Bendegőcz fiai az Érd nemzetségből. A hetedik vezér neve volt Kádár a Torda nemzetségből, kit egyszersmind főbiróvá is neveztek, hogy a viszályokat elintézné, a gonosztevőket megfenyítené, a népnek igazságot szolgáltatna.

A vezérek tanácsot tartván, elhatározták a nyugoti tartományokat is magok alá vetniök. Kiválasztának tehát a 108 *nemzetség mindenikéből tiz-tiz ezer bátor erős férfiut*, s ezekkel megindúlván, meghódoltatták a besenyőket, a ruthenekat, a fehér és fekete kunokat, mig végre a Tisza partjaira jutottak. E vidék megtetszék nekik s ott megtelepedének. Majd a Dunán is átkelvén, Makrinus és Detrikus vezéreknek római, longobard, alleman s több más nyugoti népekből összeszerkesztett seregét Potentiana város közelében éjnek idején meglepték s megverték. Makrinus és Detrikus e miatt boszúra gyúltak, s még egyszer megütközni kivántak; miért is hadaikat a Tárnokvölgyben táborzó hunokra vezették. A szerencse most a nyugoti népeknek kedvezett; mert bár ezek közől 210 ezeren, a hunokból csak 125 ezeren estek el, ezek mégis megfutamodtak. De Makrinus és Detrikus hada is visszavonúlni kényteleníttetett a nagy veszteség miatt; mit a hunok észrevevén, a harczmezőre visszatértek; fölkeresték az elesett Keve tetemeit, s őt szittya módra eltemetvén, sírja fölött kőszobrot állítottak; s azon földét Keveházának nevezték.

A nyugoti népek hátrálása újabban neki bátorította a hunokat. Detriket és Makrint tehát, kik Tulna felé vonúltak, Cesunmaurnál ismét megtámadták. A harcz iszonyú volt: reggeltől estig tartott. Béla, Réva és Kadocsa negyven-

ezer vitézökkel elhullottak. De a római-alleman vezérek is elestek, seregök pedig megsemmisíttetett.

Etele. A győzedelmes húnok elesett vezéreiket az ütközet után Keveházára vitték eltakarítani. A hét vezér közől még csak Etele s öcscse Buda volt életben. Etelét most a nemzet királyá kiáltotta ki, ki aztán a maga roppant birodalmának keleti részét, a Tiszától a Don folyamig öcscsének, Budának kormányára bizta; maga pedig győzedelmes fegyvereit egész Európában körűlhordozván, lőn a világ félelme, istennek ostora.

De nem követjük tovább hosszas elbeszéléseiben Etele győzedelmeiről a nemzeti legendát, mely, mióta a húnokat Pannoniába vezette, a népmondát történelmileg való eseményekkel szövi össze, melyek más forrásokból tisztábban meríthetők. Csak ott fogjuk fel ismét az elbeszélést, hol az megint mondává lesz, s közeledik a magyarokról szóló hagyományokhoz.

Miután Etele a maga birodalmát a világ mind a négy része felé szélesen kiterjesztette, azt kezdé eszében forgatni, hogy a tengeren átkelvén, Egyiptomot, Assyriát és Afrikát is meghódoltassa. Mielőtt azonban e nagy hadjáratot megkezdené, a bractánok királyának leányát, a szép Mikoltot is
819. fölvette számos nejei közé. De a menyekző éje halált hozott a világhirű királyra. Bor és szerelem által felhevült vére aludtában orrából megeredt s a hanyatt fekvőt megfojtotta. Holt tetemei szintén Keveházán a nemzeti nagy necropolban takaríttattak el.

A nagy királyt nem sokáig élte tul roppant birodalma.
Csaba. Fiai közől ketten ragadták kezeikbe a főhatalmat, Csaba, kit Honoriával, a byzanczi császár leányával, — és Aladár, kit Kremhild német herczegasszonynyal nemzett. Amazt a húnok, emezt a többi, meghódított népek pártolták. A testvéreket a ravasz Detrik nem késett viszályba keverni. Az első ütközetben Csaba győztes lett, de a másodikban, mely Sicambriánál tizenöt napig tartott, végre legyőzetett. Ala-

dár hadi népéből csak 18 ezren maradtak életben. Csaba 15 ezred magával nagyatyjához, Honorius császárhoz Görögországba menekűlt. Néhány év mulva visszaköltözött Scythiába, ott maradt vérrokonainál s nem szünt meg őket ösztönözni, állanának boszút elesett rokonaikért a németeken. De Csaba, ki görög anyától származott, s a Korozmin népből vőn feleséget, népszerűségre nem tudott szert tenni az ősi hazában, szava nem nyert meghallgattatást [1]).

Ügyek. Álmos.

Számos évek mulva egy nemes férfiú, kinek neve Ügyek (Ugek), volt Scythia vezére. Ő 819-ben a dontövi magyar hazában (Dentumogeria) Önedöbel főnök leányát, Emesét vette nőül, kitől Álmos nevű fia született. A fiú onnan nyerte nevét, hogy anyja, midőn jó reményben vala, egy éjen álmot látott. Karvaly alakjában isteni jelenet tünék fel előtte, s őt megtermékenyíté; majd egy patakot látott eredni ágyékából, mely messze földre elszármazott. Az állomfejtők ebből azt jósolják vala, hogy messze földön hatalmas királyok származandanak magzatjától, ki is ezért az ég sugallta álomtól Álmosnak neveztetett.

884.

Az isteni jóslatú gyermekből mind testre, mind lélekre nézve kitünő férfiu vált. Arcza barna, de szép vonású, szemei nagyok és feketék, termete sugár, magas, kezei izmosak, ujjai hosszuk. Lelkét, kedélyét, midőn férfiuvá érett, annyi erény s jelesség ékesíté, hogy szemlátomást az isten kegyelme volt vele: ő kegyes, jóakaró, adakozó, vitéz, bölcs vala, bölcsebb s hatalmasabb minden más főnököknél; miért ezek az ő tanácsa, segélye nélkül semmihez sem fogtak. Egy nemes főnök leányát nőül vevén, Árpád fiát nemzé, a honalapítót.

Álmos.

A dontövi szittya-magyar nép időközben annyira elszaporodott, hogy honában már sem helyet, sem élelmet elegendőt nem találá magának. A hét fejedelmi személy tehát,

[1]) Eddig a XIII-dik századbeli Kézay Simon krónikája. Endlichernél: Rerum Hungaricarum Monumenta. Sangalli 1849. l. 85 és köv.

főnökei a hét törzsnek, melyekre az egész nép oszlott volt, kik egyszerűen Hétmagyarnak neveztettek, egymással tanácskozván elhatározták, hogy kiköltözzenek, s magoknak újabb, nagyobb hazát szerezzenek. Választásuk Pannonföldre esett; mert nemzeti hagyományaik, ős mondáik szerint, az volt egykoron a nagy Etele király földe, kinek nemzetségéből származott Álmos, Árpád atyja. Belátta a hét főnök, hogy ily nagy czél elérésére egy fejedelem alatt szükség egyesűlniök, ki valamennyinek parancsoljon. Szabad akaratból s köz megegyezéssel a mennyei jóslat által eleve is kijelölt vitéz és bölcs Álmost választották tehát fejedelmökké, ugy, hogy halála után is, míg csak magva nem szakad, mindig az ő nemzetségéből legyen fejedelmök. „Mai naptól kezdve, igy szólott a Hétmagyar, te légy a mi vezérünk és parancsolónk; a hova szerencséd vezetend, mi követni fogunk“ [1]). „Az úr születése után 884-ben, folytatja a nemzeti hagyomány, miképen az évek szerinti krónikákban meg van írva, a hét fejedelmi személy, kik Hétmagyarnak neveztettek, ezután a scythiai földről kiköltözött nyugot felé.“ Valának pedig a szerződő hét magyar nevei következők: Álmos, Árpád atyja; Előd, Szabolcs atyja, kitől a Csák nemzetség származott; Kond, Csörsz atyja; Ond, Ete atyja, kitől a Kalan és Kolsoy nemzetség eredt; Tas, Lél atyja, Huba, kitől a Szemere nemzetség vette eredetét; végre Töhötöm, Horka atyja, kinek fia volt Gyula és Zombor, kiktől a Maglód nemzetség származott [2]).

De szakaszszuk itt félbe nemzeti hagyományaink elbeszélését, mi ezen tul mondából jobbára való történelemmé válik, a minthogy már az említett, alább bővebben előadandó ős szerződés is az; s lássuk mit mond külföldi emlékek nyomán a történelem nemzetünk eredetéről s ázsiai őskoráról.

---

[1]) Béla király névtelen jegyzője: De rebus gestis Hungarorum Endlichernél: u. o. l. 5. köv.

[2]) Béla névtelen jegyzője. U. o.

II.

Eredetök, őskoruk a történelem nyomán.

Nem szándékunk tüzetes, kimerítő nyomozást intézni eleink eredetéről s őstörténelméről: e tárgyban az adatok összeállitása s kritikája sokkal több tért igényelne, mint a mennyit reá szánhatunk. Már az is kötetekre terjedne, ha mind azon véleményeket adataikkal s birálatukkal együtt adnók elő, melyek szerint a magyar nép eredeti törzsökfajnak, vagy a pártusokkal, pelasgokkal ugyanazon népnek, vagy a sínai irók szerint a tukiue népből származottnak, vagy a finn népcsalád egy tagjának mondatik. Csak röviden akarjuk érinteni az elágazó s nagyobb hitelre vergődött véleményeket, kimutatni mily különböző irányban keresik a tudósok nemzetünk származását s őstörténelmét.

A nemzeti hagyományok szerint 884-ben kr. u. költözött ki a magyar nemzet ősi lakhelyéről. Ezen évszámitásban tökéletesen megegyeznek velök a byzanczi irók hiteles tudósitásai. Vegyük tehát ezen évet kiindulási pontul, melyről a régiebb korba biztosan visszatekinthetünk. A byzanczi irók szerint a mondott évtől kezdve három esztendeig laktak őseink, kiket turk néven neveznek, Lebedia tartományában, a kozárok szomszédságában, mint ezeknek szövetséges fegyvertársai [1]). 884.

E tartomány, a mint az újabb történelmi nyomozás kétségtelenül kimutatja, azon földet foglalja magában, mely a Don és Dnéper folyamok közt az Azov és Fekete-tengertől éjszak felé terjed [2]).

A kozárok pedig a magyarral vérrokon, egy törzsről szakadt nép voltak, mely Etele birodalmának szétbomlása A kozár birodalom.

[1]) Constantinus Porphir. De administ. Imp. Cap. 38. Bonni. kiad. 168 lap.

[2]) Jerney János: Keleti utazása a magy. őshelyeinek kinyomozása végett, 1844-ben II. kötet.

884. után az Atil, vagyis a Volga folyam körül virágzó birodalmat alkotott. A kozár fejedelem a Volga torkolatának egy szigetén épült és szinte Atilnak nevezett nagy városban lakott [1]). Hatalma kiterjedt egész a felső Dnéperig, hol a ruthen nép tanyázott, a kozároknak sokáig adófizetője. De mióta az oroszok, kiket warangoknak is neveznek, a ruthenektől meghivatván, az Oroszbirodalom alapjait megvetették, a IX-dik század második felétől kezdve, Oroszország új fejedelmei a ruthen törzseket a felső Dnépernél kiszabadították a kozárok uralma alól.

A kozárokkal nem először jöttek érintkezésbe eleink a lebedi térségen. Sőt ugy látszik, az összeköttetés e két rokon nép közt meg sem szünt néhány század óta, s valamint most, midőn a lepedi, vagy lebedi síkra költöztek, ugy elébb is, midőn a nemzeti hagyományok szerint a Volgán tul Baskardiában, vagy a közép Don és Volga közt Dentumogeriában laktak, szomszédjai voltak eleink a kozároknak.

A kozárok ugyanis mint mondók régóta laktak a Kaspitenger s a Kaukáz hegység éjszaki részein. A perzsa és arab irók e tengert nem is igen nevezik másként, mint Kozár-tengernek. A nagy világbirodalomnak, melyet az 5-ik század közepén Etele, a nagy hún király alkotott, a kozár nép is egy tagja volt, valószinűleg már akkor is szomszédja, szövetséges társa a magyarnak. Etele a birodalom e keleti részének kormányára, honi hagyományaink szerint a maga öcscsét, Budát, külföldi emlékek szerint fiai egyikét, Ellákot küldötte volt a Don folyamhoz.

Etele birodalmának szétbomlása után az alsó Volga és Don folyamok vidékein különféle hún-scytha népek, úzok, besnyők, bolgárok, szabirok, oroszok, kozárok és magyarok hullámzottak ide s tova, kikről azonban csak töredékes tudósitásokat tud felmutatni a történelem. A kozárok 456 táján, az úzok szövetségben harczoltak Georgiának feje-

[1]) Hasdi ben Ishak spanyol zsidó rabbi lev. a kozár fejedelemhez. Cassel: Magyarische Alterthümer.

delme, Kartli ellen [1]). 462-ben a kozárok több más rokon 884.
népekkel együtt elnyomattak a Volga balpartjáról a szabirok által, s azon síkságon ütötték fel tanyáikat, mely e folyam jobb partja, a Don és a Kaukáz hegység között terjed [2]). Az ötödik század végétől kezdve, — miként a perzsa irók bizonyítják [3]) — a kozárok egy pár századon keresztül csaknem folytonosan háboruskodtak a perzsákkal s arabokkal a Kaukáz hegység vidékein, s majd a kozárok törtek át Derbeden Perzsiába és Örményországba, majd a mozlemek lettek győztesek, s kényszerítették adózásra a kozárokat. Sőt 732 táján Mervân, arab vezér, a kozárok Derbendjén (szorosán) áthatván, azoknak több várát megvette Turkesztánban, s khagánjokat nemcsak adófizetésre, hanem a mozlem-vallás fölvételére is kényszerítette.

De ha mind igaz is, mit az arab-perzsa irók a khalifáknak a Kaukáz lejtőin nyert győzedelmeiről írnak a 7-dik és 8-dik században: való mindazáltal az is, hogy a kozárok hatalma éjszak s nyugot felé mindinkább növekedett a 7-dik század elejétől kezdve. Miután a bolgárok a Meoti-tenger vidékéről az Al-Dunához költözködtek [4]), s ott a görög birodalmat is többször megremegtetett hatalmas országot alapítottak, elhagyott székeiket a kozárok foglalták el. Innen mind tovább terjeszkedvén, a 8-dik század elején nemcsak a

[1]) Histoire de la Georgie traduit du Georgien par Brosset. St. Petersbourg 1550. in 4-o l. 150 és 155. 5) alatt.

[2]) Ld. Vivien St.-Martin: Nouvelles Annales de Voyages 1850. Aprili füzet l. 25. Májusi füzet l 188. — Ugyanaz: Etudes de Georg. et d'Ethnographie Asiatique Paris 1850. 8-o I. 220.

[3]) Dorn: Tabary's Nachrichten über die Chazaren, nebst Auszügen aus Hafis-Abru stb. Memoires de l'Acad. de scienc. de St. Petersbourg VI-me serie Tom. VI, 445 köv. — D'Ohson: Des peuples du Caucase. Paris 1828.

[4]) E bolgár költözés a 6-ik század elején kezdődött, s a 7-ik közepetáján lőn befejezve, ekkor vándorolván ki a bolgárok utólsó csapatai. Ld. Vivien St.-Martin: Nouvelles Annales de Voyages 1850. Aprili füzet l. 26.

884. Tauri Chersonest, a mai Krimet, hanem a Dnéper és Dnester folyamok tartományait is elfoglalták. E foglalások által a kozárok szomszédjai lőnek az e folyamok felső részein tanyázó szláv népeknek; s azokat is adózóikká tévén, birodalmukat egészen az erdélyi havasok keleti lejtőjéig kiterjesztették. Hatalmok a 8-dik század 2-dik felében lőn legvirágzóbbá, s körülbelől a Kárpátok keleti részétől s a Dnéper felső völgyétől egészen a Volgáig, s a Kaukáz hegységétől az Oka folyamig, a mai Oroszország szivéig terjedett. A kozárok uralmának Ukraniában s a mai Oroszország közepén maiglan több emlékei léteznek számos helység neveiben [1]).

Mind ezekből kétségtelen lévén, hogy a 7-dik század kezdetétől fogva a kozárok lévén urai a Don és Volga vidékének, a magyarok, kik 884 előtt szintén e folyamok vidékein tanyáztak, s onnan csak az említett évben költöztek ki a lebedi síkokra, sok ideig szomszédjai, szövetségesei lehettek a rokon kozároknak. Maga azon körülmény, hogy a hatalmas kozárok eleink e költözésének elébe semmi gátot sem vetettek, sőt ugy Lebediában, mint utóbb Atelközben, velök folyton barátságos viszonyban maradtak, bizonyítja ezen állitást. E viszony kétségtelenné teszi azt is, hogy a két nép egy eredetű, egy törzsről szakadt, s ha tán különböző kiejtéssel is, de bizonyára ugyanazon nyelvet beszélte; s valamint a hetedik század elejétől kezdve hatalomban, ugy az előbb lefolyt századok alatt viszontagságban is osztozott vele: vele együtt ismerte el a különben rokon húnok felsőségét, mióta ezek előbb Ázsiában s utóbb Európában is hatalmas birodalmukat megalkották.

És ekként, ha nem ismerjük a magyarok őskori történetét 884 előtt, legalább nyomaikra találunk a velök vér-

---

[1]) Ilyenek p. o. Kazarinovo, Kazarovka, Kozary, Kazaret stb. Ld. Schaffariak Slavische Alterthümer II. 64.

rokon kozároknál [1]) kiknek valószinűleg folytonos szövetséges fegyvertársai voltak, fel egészen a keresztény időszámitás első századáig, midőn a húnok birodalma virágzani kezdett nyugoti Ázsiában. 884.

De ha már eddiglen is kevés nyomaikra találunk a történelemben, még homályosabbá, kétesebbé válik előttünk a tér, midőn eleink eredetét, származását, bölcsejét keressük. Annyi bizonyos, hogy a Meoti-tenger keleti síkjai, a Don és Volga vidéke, honnan a történelem, nemzeti ősmondáinkkal egyezőleg, költözteti ki őket 884-ben Lebediába, nem volt, nem lehetett a magyar nép bölcsője. E vidék, melyen a kimryk, a szarmaták, az alánok, a húnok, a bolgárok, az úzok egymást űzve hullámzottak, a magyaroknak is csak néhány századig szolgálhatott tanyául, azon korban, midőn már harczias néppé váltak: bölcsőjök más vidéken, távolabb őskorban keresendő. De a vélemények erre nézve igen eltérnek egymástól. Némely honi iróink délről, mások s a külföldiek egyáltalában, éjszak-keletről származtatják őket a Volga s Don vidékeire.

Honi iróink közől első volt Horvát István, ki a scytha nevezetből, mely alá a magyar is soroztatik, kiindúlva, Perzsiában és Syriában *pártos* név alatt, — s a még régibb korba hátrálva, *pelasgok* neve alatt Görögországban, Kis-Ázsiában, — s még elébbre menve, Egyiptomban és Aethiopiában kereste a hún-magyar-scytha népek eredetét. Vélemények a pártiai származásról.

Ezen, némelyeknél bámulat, — másoknál sokféle gúny tárgyává lett történelmi nyomozásoknak a nagy tudós halálával megszakadt fonalát újabban is felfogta egy pár honi

[2]) A kozárokról legtöbb tudósitást találunk ezen munkákban: Klaproth: Mémoires rélatifs à l'Asie. I. 147. — Abel Remusat: Recherches sur les langues tartares. Paris 1820. I. 315. köv. — D'Ohson: Des peuples du Caucase... et de la mer Caspienne. Paris 1828. — Fraehn: Veteres Memoriae Chazaror. ex Ibn-Fozlano stb. a sz.-pétervári academia évkönyveinek VIII-dik köt. 577. köv. l. — Vivien St.-Martin: Nouvelles Annales des Voyages 1851-ki folyam 2-dik és 3-dik köt.

884. irónk [1]). Jerney János a magyarokat szinte pártos eredetűeknek vitatja egy különben nagybecsű munkájában [2]). Állitásait némely régi görög irókon kivűl arra alapítja, hogy nemcsak a magyar ősvallás, s a vallási tárgyak nevei meglepőleg hasonlók a perzsákéihez, hanem igen sok perzsa uralkodók, hivatalok és helyek neveit is csak a magyar nyelvből lehet megfejteni és értelmezni; a magyar név számos emlékei pedig máiglan élnek Perzsiában. Ő Partiából a 3-dik század elején hozza ki a magyarokat a Kaspi- és Fekete-tenger vidékére, hol más rokon scytha népek, húnok, kozárok stb. már régóta laktanak. Szerinte, e vándorlás után épitették volna a magyarok azon várost, melynek némi romjai a Kuma folyamnál máiglan léteznek, s mely az ott lakott népektől Madzsarnak neveztetett.

Az indokok, melyek a magyarok pártiai származásáról fölállíttatnak, nem szűkölködnek ugyan minden erő nélkül. Mondják ugyanis e vélemény pártolói, hogy ha egyebet nem tekintünk is, már egyedül a perzsa s magyar ősvallás tárgy-neveinek s intézményeinek meglepő hasonlatossága is elég arra, hogy történelmi ténynek tartsuk, miképen e két nép egymással s pedig hosszabb időn keresztül szorosabb viszonyban létezett, s melyről egykoron, ha majd a régi perzsa, örmény és arab évkönyvek bővebben felkutattatnak s tanulmányoztatnak, talán még nyerhetünk is némi felvilágosítást. Akkoron majd felderűlhet az is, mennyiben alapos azon etymologiai szóhasonlatosság, melyre a magyarok pártus eredete építtetett.

A külföldi irók véleményei.

A külföldi irók ellenben Jugriából, a finn népek szomszédságából, származtatják a magyarokat, kiket szintugy mint a húnokat, kozárokat és bolgárokat finn fajú népeknek

[1]) Szabó István egy elmés értekezést irt Arcadiáról, mint a magyarok hazájáról. Új Magyar Muzeum 1852. folyam X-dik füzet 571 s köv. lap.

[2]) Keleti utazás stb. II, Partiai kutatás 163–315. ll.

tartanak. Jugria, vagy mint mások nevezik, Ugria, miként 884.
az újabb földirati nyomozások kétségtelenné teszik, azon roppant téreket foglalta magában, melyek az éjszaki szélesség 56-dik és 67-dik fokai közt, az Ural hegység keleti részén, az Obi folyam mind a két partvidékén, egészen az Ayan és Alsó-Irtis folyamokig — tehát körülbelől az Altáj hegységig terjednek; s melyek délről török, éjszakról Vogul, Szamojed s más finn eredetű népek földével voltak határosak. „Ime valódi helyzete azon híres Jugriának, mely régi hagyományok szerint a magyaroknak, s hihetőleg a húnoknak és avaroknak is hazája volt, — mely népek utóbb megremegtették a barbárságba süllyedt Európát“ — mondja Klaproth [1]).

És valamint a legtöbb német és szláv, s utánok a franczia irók ezen Jugriát állitják a magyarok ősi hazájának: ugy a magyarokat, kozárokat, bolgárokat, s néhányan a húnokat és avarokat is finn eredetű népnek hiszik. E hitben vannak régi hagyományaik nyomán magok a finnek is [2]), kik szerint „az Ural és Himalaja hegység közt az Ob és Szir folyamok forrásai körül és mentében valának tágas lakhelyei a hún nevü népeknek, melyeknek utódjai a későbbi korok húnjai, magyarjai és finnjei.“

Kik a magyarokat és finneket egy törzsből származtatják [3]), azon rokonságra hivatkoznak, mely a magyar és finn nyelvek közt létezik. És valóban, az újabb összehasonlító nyelvészet nyomozásai után a rokonságot puszta taga-

[1]) Mémoires rélatifs à l'Asie. I. 120.

[2]) Ld. Lönrot-ot a finnek eredetéről. Új Magyar Muzeum 1851. foly. XI. füz. Magy. tud. intézetek hivatalos közlönye CDXXXVII.

[3]) Ilyenek egyebek közt már a régi Nestor, a szláv történelem apja, kinek XI-dik századbeli évkönyveit Schlötzer fordítá le, s ennek nyomán maga Schlötzer is; — továbbá Müller: Der ungarische Volksstamm. Berlin 1837. — Neumann: Die Völker des südlichen Russlands. Leipzig 1847; — Klaproth: Tableau historique de l'Asie. Paris 1826. Schaffarik: Slavische Alterth. Leipzig 1843. stb.

884. dással nem is lehet többé elvitatni [1]). Azonban a nyelvészeti nyomozásokból az is kitűnik, hogy a török nyelvvel körülbelül szintannyi nyelvünk hasonlatossága mint a finnel. Sőt kétségtelen az is, hogy nyelvünk a mandsu-mongolhoz is hasonlít mind szellemére, nyelvtani szabályaira, mind számos gyökszavaira nézve, ugyannyira, hogy némely szavainknak, miként ma azokat elszármazott alakjaikban birjuk, csak a mandsu-mongol nyelvből fejthetni meg ősértelmét [2]). Mi több, még azt sem lehet kétségbe vonni, hogy

---

[1]) Ld. Hunfalvy Pál értekezését az Új Magyar Muzeum 1851-k XII-dik és 1855-ki több füzeteiben.

[2]) Ime közlök itt néhányat Podhorszky Lajos nyelvtudósunk kutatásaiból:

Asszony: a mongol gyökszó értelme szerint annyi mint szoptató, ápoló, nevelő.

Aratás, mi nálunk a munka díját fejezi ki, a mongolnál annyi mint földmivelés.

Al: láb; *alhu:* lépés.

Andal, mongol szó, annyit tesz, mint hiba, Irrthum.

Baj, mongolul: czél, ijharcz. Da.: főnök; innen *Vaj-da*: hadifőnök, *Bajra*: harczmező.

Bán, mongolul: föld; tehát *bánság:* földuraság. *Bolor*: kristály; *bolod:* aczél.

Bátor: ellene szemébe néző.

Béke: die Festigkeit; innen bekdez: pánczél.

Bihar: terméketlen, sivatag.

Buda, mongolul: rizs, a főtáplálékuk; nálunk ez *buzá*-ra változott, a gabona nemével együtt.

Émekesi: orvos, az émelygtető, hánytató; mert a mongolnál betegség annyi, mint rosz emésztés; ez pedig, *emkekü:* rágni.

Feke: tinta; innen nálunk a *fekete* szin.

Hang: magyarban is *hang,* Ton; *han:* wohllautend.

Halál: csatai öldöklés; ez lévén haláluk legközönségesebb neme.

Hon: téres, legelő; — nem leli honát a hazában.

Írni, mongolul igy ejtetik ki: *biti-hü*, mi nyelvünkben szó szerint, betü-irni.

Köke: kék szin; innen nálunk *kökény, Kholosz*, (kalász): bambusznád.

számtalan gyök- és származék szavunk a sínai nyelvben találhatja értelmének megfejtését [1]). Miből ismét azon következmény áll elő, hogy a mandsu-mongol és sínai 884.

Körej: ugyanaz, mi nyelvünkben: peripheria.

Szak: óra; innen nálunk: idő-*szak*.

Szat-ur: vőlegény, vevőlegény: *szatócs*.

Sivatag: köves róna. — *Tálya:* téres legelő.

Ször: a majestas eszméjét fejezi ki, egyszersmind ezt is: die Furchtbarkeit, Tapferkeit; innen a magyar *szörnyü*. „*Ször-ver tarokha*“: szörnyen megtorolá, gyakran előforduló mondat a mandsu mongolnál a bosszuállás helyett; egyébiránt bosszuállás, nálok: *bősz*.

Tenni: mongolul is ugyanazt jelenti; de a mongolban e szónak oly származékai is vannak, melyek nálunk már nem léteznek; ilyen, p. o. *ten-gye:* Kunst, müvészet; *tekerme:* gép, Maschine stb.

Tarló: szántóföld; *tarjaláng:* ugyanannyi; *tara:* szántani.

Üde: dél, idő per excellentiam stb. stb.

[1]) Hogy, például, ebből is hozzunk egynémit: a magyar igeragokat a sínai segédigékből lehet csak teljesen megmagyarázni; minek fejtegetése azonban nem ide való. Ugyanez áll a névragokról; melyek azonban, mint a többi gyökök is, jobbára megfordítva vannak a két nyelvben. Igy: *szé:* ész; *lé:* él; *szu:* usz-ik; *szi:* isz-ik, stb. Szavaink nagy része, kivált, melyek a technika, a moral és politika körébe vágók, a khinai nyelvből magyarázhatók.

Ime lássunk nehányat:

Tav: (finnül: o-tavá): gönczöl szekere; innen a magy. tavasz, mikor a gönczöl ama déli tartományban láthatóvá lesz.

Hiu: magyarul is hiú.

Hiung: hiány. A sínai *ng* rag megfelel a magyar lágyabb *ny* ragnak.

Ji: jő, intrare, redire. — *Ing:* herbae a vento agitatae: ing, ingovány.

Vie: cingere; magy. öv; finnül vü-ä.

Sze: Vesper, obscurum; mongolul: üde-szi; magyarul: este; finnül: eh-too.

Fu: currere, velox: fut.

Szi: cibus; finnül: szü; magyarba megfordítva, mint sok más szóban, esz-ik.

Ma: equus, ló. Tán innen származott a: *Magyar;* lovag per excellentiam.

884. nyelvekkel egyaránt rokonságban áll a magyar nyelv. Már pedig ha e nyelvrokonságból eddigelé még senkinek sem jutott eszébe azt állítani, hogy a sínai vagy a mandsu-

---

Cso: ivoire, elefánt-*csont,* — Ku: os, ossis; innen a magyar: kü, kemény.

Khe: nigrum; a mong. *feke*: tinta, fekete.

Keu: seperbia; *Öl:* fi, legény; innen kevöl, kevély,

Jeu: debilis, gyenge, zsenge,

Pui: equus fusci coloris: pej.

Ló: equus albi coloris; a magyarnál a fehér ló volt a kedves, evvel áldoztak, tehát *ló:* equus per excellentiam.

Kiu: csikó. *Csi:* color carneus, creuentus corporis rudi, recentis nati; igy: *Csi-ing:* újdon született leány.

Lán: concupiscere, orosz-*lán*, lány.

Ti: corpus, test, tetem.

Teng: crescere, magyarul is teng, tenyész.

Le: köles; *Ping:* placenta, innen: lepény.

Jeo: bibere, inni, ivó.

Kieu: ulcus. A kettős *eu*, mivel még a palócz él, *l* betüre változtatott: kel, kelés.

Csin: nitidum, verum, pulchrum: csinos.

Ku: causa, megfordítva: ok.

Hiu: tigris, hiuz; *hiung*: kegyetlen.

Hiao: aurora; finnül: *kai*; magyarul: *haj*-nal.

Li: acies, megfordítva, él.

Kjuan: liber, könyv. A sínai szent könyv: *king* (ng=ny) kiny könyv.

Ku: antiquus, megfordítva, ük.

Jeu: dextra, jobb. *Czo:* manus sinistra. Gyö-te! Czo-te! a magyarban.

Háng: guttur, vomere: hány-ni.

Huang: sonus campanae, hang.

Ki: tussis, köh. — *In:* palatum, iny.

Sung: suly, — az *ng* hol *ny*-re, hol *ly*-re változik.

Juen: plumbum, ón.

Jo: sanus, valetudo, egészség, jó per excellentiam.

Suan: acidum, savany. *Kui:* vincire: köt — *Fán:* assare, fánk.

Kie: kéve.

Je: éj; finnül: jü. — *Han:* pax, quies: pi-*hen*.

mongolfaj egy a magyarral: a nyelv-rokonságból arra sem lehet érvényesebben következtetni, hogy a magyar nép a finn-fajhoz tartozik. 884.

Elismert tény a tudósok között, hogy a nyelvek hasonlatosságából nem lehet következtetést vonni a népfajok azonságára; két népet, csak azért, mert nyelvök egymással

---

Hin: hév. — *Szin:* szív. — *Hao:* hü, hiv; finnül: hüvü törökül: ejü. —

Tien: Coelum és Deus. *Is,* az altai népeknél: ész és isten; tibet nyelven: *esen.*

Csuen: és *Cseu:* navis, cymba; mandsu: *csehodáj*; csónak palóczosan: csuonak.

Li: stare; mandsu: *il-ime*; török: *il-mak*; magyar: áll-ni.

Dsi: sol és dies: csillag. — *Ho:* ignis, hő. — *In:* sonus, concentus; finn: ään: ének.

Fa: germinare, producere: magy. fa. *Mei:* prunus silvestris: megy.

Niu: crescere; finnül: *nei*; magyarul: nő. *Men:* porta, exire: menni.

Kiuan: canis, kutya, ezen alapfogalommal: scrutari, kutat.

Kin: metallum, kén: — *Kin-cs*: érez-fi. A sínai *finak* (cs) nevez minden edényt, ugy mint a magyar is egynémit: asztalfiók, vásárfia.

Pe: albus, *fe*-hér. *Pen*: principium: fej, fenső. *Ti:* truncus, tő.

Kuo: loculus, *ko*-porsó, vagy palóczosan: kuoporsó.

Tü: intueri; mandsu: *tua*, rokon ezekkel a magyar tüz, tükör.

Sze: speculari, contemplari, szem: finnül: *szil-mü.* — *Szin:* cor, animus, szív.

Sin: sapor mordax, sin-lődni. — *To*: sok, comparativ: több.

Öl: auris ansa; törökül: *kul*, magyarul: fül.

Si: sagitta, dsida; — *J* jaculari, sagitta: iv, ij.

Csán: proeliari sagittis; *Ta:* ütni, csata, ütközet.

Csáng: arcum intendere: csángó magyar: ijász. — *Tsáng.* (más jegygyel) dux belli.

Vei: custodire, védni. — *Kei:* Victoria, Keiza, Geiza, győző.

De legyen elég ennyi a velem közlöttekből, mi elég talán annak kimutatására, hogy a khinai és mandsu-mongol nyelveknek is van rokonsága a magyarral.

884. rokon, nem lehet egy eredetűnek mondani [1]). „Alapos történelmi ismeretektől támogatott ethnographiai tanulmányok bizonyítják, — u. m. egy nagyhirű tudós [2]) — hogy a népeknek és nyelveknek, melyekkel e népek bizonyos időkorban éltek, összehasonlításában nagy óvatossággal kell eljárni. Hódoltatás, hosszas együttlakás, idegen vallás befolyása, a törzsek összekeverése . . . mind a két continensen egyenlőkép megújuló oly tüneményt okoztak, miszerint egy s ugyanazon eredetű fajnál egymástól egészen különböző nyelvek, — s viszont egymástól igen különböző származású népeknél ugyanazon nyelvtörzs idomjai találtatnak.“ „A nyelvnek sem rokonsága, sem különbözése nem lehet elégséges megoldani a népek származásának nagy problemáját; mondja másutt ugyanazon tudós [3]) — azokból legfölebb valószinűségeket lehet következtetni.“ Népek eredeténél szükség egyebek közt még a physiologiai, vagyis a testalkati elemeket s idomokat is figyelembe venni, melyek bizonyára tartósabbak a nyelvieknél. A nyelvet többféle külbefolyás könnyen megváltoztatja: az csak az idő dolga; de nem a testalkatot. „Idegenek jöhetnek valamely nép közé, azt meghódíthatják, kifejthetik nyelvét, megváltoztathatják nevét anélkül, hogy annak testi jellegeit megmásítanák.

---

[1]) Mily gyarló dolog, a nyelvhasonlatból a népfajnak azonságát állítani, mutatja például némelyek véleménye a kozárok finnfajúságáról. A kozárnyelvből csak egy szó emléke marad fenn: *Sarkel* vár neve. E szó a Biborban-született Konstantin császár tanusága szerint, annyit jelentett, mint: Fehérház vagy Fehérvár. És minthogy e szó finn etymologia szerint is annyit tesz körülbelül, a kozárokat többen már egész határozottsággal a finn népcsaládhoz számitják, holott pedig *Sari-Kala* törökül is Sárga-várat jelent; s a török népeket mégis egészen más fajhoz sorozzák.

[2]) Humboldt Sándor: Cosmos I, 384.

[3]) Voyage aux regions équinoxiales du nouveau Continent par Alexandre Humboldt et A. Bonpland. Paris 1819. I, 496.

Kis szám is elég meghódoltatni a sokaságot, s befolyni szellemére; de a testalkat nem változik oly könnyen [1]).“ 884.

Schlötzer óta divatossá lett a németeknél a finnekkel egy eredetűnek mondani a magyart, mivel nyelve rokon a finn népcsalád nyelveivel. De vajjon hasonló-e a magyar e népekhez testalkatra is? A finn-faj általában vörös hajú; a vogulok, osztjákok, szamojedek szemei kicsinyek, mély üregekben létezők; arczcsontjaik kiállók, mint a mongolokéi, és szakállatlanok. Különösen „a vogulok arczában kalmuk idomok léteznek, s általában nagyon kevés a szakálluk [2]).“ A hol pedig e finn typus egyszer gyökeret vert, egyáltalában kiirthatatlannak látszik. Megmaradt az évezred mulva ott is, hol tulnyomólag van a finn összekeveredve más fajokkal [3]). Azon finn-fajbeli népek, melyek éjszaki Ázsiában maradtak, az osztjákok, vogulok, mordvinok, cseremiszek, csuvaszok, szamojedek, számos évszázad óta élnek együtt s összekeverve más testalkatú török-tatár-fajokkal a nélkül, hogy testi tulajdonságaik változtak volna. „Az európai finneknél az alkat már jóllét s miveltség által megnemesült némileg; de az arczjelleg mégis változatlan maradt [4]).“

Éz ezen csodálatos szivóssága a typusnak s állandósága az idomoknak, mi a finn-fajú népeknek mindenütt, Európában szintugy mint Ázsiában tulajdona, csak a magyarban hiányoznék, daczára finn eredetének? s hiányoznék olyanmyira, hogy nem sokára bevándorlása után Pannonföldre egyikévé válhatott a legszebb typusoknak?

A mi véleményünk

Miben állapodhatunk meg tehát a magyar nép eredetét, fajrokonságát illetőleg? Abban, mit nemzeti hagyomá-

[1]) Edwards: Les Caractères physiologiques. l. 45.

[2]) Pallas: Reise durch verschiedene Provinzen stb. II. 259. Ammianus Marcellinus (Lib. 31, Cap. 2) a húnokat is szakállatlanoknak mondja ugyan, de okát is megfejti, állitván, hogy ők már gyermekkorukban megvagdalják arczukat, hogy a sebhelyen ne nőjjön szakálluk.

[3]) Klaproth: Reise in den Kaukasus I, 160.

[4]) Storch: Gemälde des Russischen Reiches. Riga. I. 511.

884. nyainkból merítünk; mert ezt támogatják legkétségtelenebbül mind az egykorú, legjobban értesülhetett külirók tanúbizonyságai, mind az összehasonlító nyelvészetből s a physologiai, testalkati viszonyokból merített indokok.

Ezek szerint a magyar nép tagja az altáji, vagyis a húnscytha [1]) népcsaládnak s vérrokonainak számíthatja a hún vagy kun, a kozár, bolgár, avar, orosz (nem ruthen), palócz, úz és besnyő népeket [2]). E népek közől kisebb-nagyobb csapatok részint vándorlásaik közben csatlakoztak a magyarokhoz, részint utóbb telepedtek meg köztök mai hazájokban. A megtelepülés, valamint a honfoglaláskor, ugy utóbb is jobbára tömeges volt; minélfogva e népek szintoly könnyen megőrizhették, s bizonyosan meg is őrizték volna nemzeti nyelvöket, ha az különbözik vala a magyartól, mint megőrizték a magyarok közt lakó többi külön népek a magokét. De a mennyire történeti emlékeink terjednek, semmi nyomára sem akadunk, hogy ezen népségek a magyartól külön nyelvet beszéltek [3]), külön testalkati

---

[1]) E népnevet: *scytha*, különbözőleg magyarázzák. Jernei János, Keleti utazásában egyértelműnek veszi azt, görög jelentése szerint, e szóval: *vas*. Helyesebben értelmezi azt Hunfalvy Pál egy jeles értekezésében (Új Magyar Muzeum 1855-kik foly. VI. és VII. füzet, 353. lap.) Ő e szót: *Csud*, mely a szláv nyelvben idegent, ismeretlent jelent, egyértelműnek és eredetűnek veszi a *scytha*-szóval, ezt görögösen *szküth* (σκυθ)-nek írva. A *csud*, u. m. lapp-nyelven: ellenség; *csudeh:* csatanép, csatározó; ugyanezt jelenti szerinte a *szküth*, továbbá a finn *sota*, a magyar *csata*; rokon vele a török *giöcs*, *giüds:* hatalom, erőszak, foglalás: a jakut *kös:* csatongolni, és *küsz:* erő; ugy hogy a *szküth* vagy scytha, a *csud*, *csata*, *sota*, *giöcs*, *giüds*, *kösz*, *küsz* szavak körülbelül mind egyértelműek és származásuak.

[2]) Ld. erről bővebben Wenzel Gusztáv „Eszmetöredékek a magyarok eredetéről" czimű jeles értekezését az Új Magyar Muzeum 1851-ki folyamának VI, VIII és IX-dik füzeteiben. Az oroszokról különösen a májusi füzet 446. lap.

[3]) Arról ellenben, hogy egy nyelvet beszéltek, vannak némi adataink. A kozárok egy törzse, a kabarok, mint alább látandjuk, a magya-

jelleggel [1]) birtak volna. A mi különbség a nyelvben létezett, fenáll az maiglan a kun, palócz, székely, göcsei és csángó szójárásokban; s maga ez is bizonyítja, hogy e népek egy eredetűek, egy törzsről szakadtak. 884.

Hol volt ezen törzs őshazája, hol sarjaztak ki abból e népek, mint megannyi külön, de testvérágak? — nyomozni, hiú törekvés volt eddigelé s tán marad is minden korra, habár némi világot vethet is e kérdésre a régi arab, perzsa, örmény és sínai irók bővebb ismerete s tanulmányozása. Elég tudnunk, hogy a magyarok hazája azon korig, melyről már kétségtelen történelmi bizonyságaink vannak, Lebediába vándorlásukig, az Atil vagy Volga folyamvidéke volt, azon tartomány, melyet honi s külföldi irók egyaránt Baskardiának, Baskiriának vagy Dentumogeriának neveznek; s hol a Julián nevű magyar dominicanus szerzetes, szintugy mint

---

rokhoz csatlakozott. E kozárokról a Biborban-született Constantin azt mondja: „hogy megtanították őket a kozárok nyelvére, s még ma is (a X-dik század közepén) ezen szójárást követik, de beszélik a magyarok másik nyelvét is. Világos ebből, hogy a magyarnyelv csak szójárásban, dialectusban különbözött a kozárnyelvtől; mert csak nem fogja valaki hihetőnek mondani, hogy két nép egymás nyelvét ha azok egészen különbözők, félszázad alatt eltanulhatta volna. A bolgárok nyelvéről egykorú arab irók, egyebek közt Ahmed ben Fozlan, bizonyítják, hogy az egy a kozárok nyelvével. (Ld. Klaproth Memoires relatifs a l'Asie. 153. lap.) A székelyek, kunok nyelvének azonságát a magyarral, fölösleg volna mutogatni. Csak azt említjük, miképen igen valószinü, hogy a kozárok e törzse, a kabarok, ugyanazok a kunokkal, kik emlékeink szerint Kiew táján csatlakoztak eleinkhez, s kiket a szláv emlékek palóczoknak neveznek. (Ld. erről Horvát István értekezését a tudom. Gyüjtemény 1834-ki III. és IV-dik füzeteiben.)

[1]) A magyar jelleg, mint tudjuk, két árnyéklatu, barna és szőke. Ugyanezt mondják arab irók a kozárokról is. „Les khazars . . . sont de deux races. L'une, appelée kara khazar, est de couleur jaune, tirant sur le noir, de sort qu'ils paressent être une espèce des Hindous. L'autre est blanche et remarquable par sa beauté et par sa stature. Klaproth: Mémoires rel. á l'Asie. 153. lap.

884. más külföldi utazók, még IV. Béla királyunk idejében is feltalálták az általok ugynevezett Nagy-Magyarországot. „Feltalálta őket (a magyarokat, Julian) a nagy Etil folyó mellett; kik őt látván, s megértvén, hogy magyar, nem kevéssé örvendeztek megérkezésén, körülvévén őt házanként és falvanként, s keresztény testvéreik királyáról s országáról tudakozódván. És bár mit akart nekik akár a hitről, akár egyebekről előadni, őt buzgóan hallgatták, mivel teljességgel magyar volt a nyelvök s megértették őt és ő is azokat... Őseik hagyományaiból tudják azt is, hogy ama magyarok tőlök származtak, de hol volnának, nem tudták [1].“ De lépjünk már eleink eredetének s őstörténetének homályos teréről, történelmök némileg világosabb mezejére, vándorlásaik korára.

III.

Vándorlásaik Lebediába és Atelközbe.

884. „Krisztus születése után 884-ben, — ugymond honi történelmünk ősatyja, I. Béla király névtelen jegyzője [2]) — miként az évek szerinti krónikákban foglaltatik, a hét főszemély, kik Hétmagyarnak neveztettek, a scytha-földről — Dentumogeriából — nyugot felé költözének,“ a hagyományok szerint, mivel igen elszaporodtak volt, valóban pedig a besenyők által nyomatva, kiket ismét az úzok üztek ki Volgán tuli lakjaikból. A költözködő nép hét törzsből vagy nemzetségből állott, melyek nevei a görög irók szerint: *Nyék*, *Meggyer*, (honnan származott hihetőleg a magyar elne-

[1]) A magyar Julián utazásáról és fölfedezéséről ld. De facto Ungariae Magnae Pray: Annales Hunnorum et Avarum. Dissertatio praevia de Hungaris 316. lap. A külföldiek közöl Plan Carpini János és Ascellin János tudósitásait Fejér: Cod. Dipl. 4, 1, 421. és 428. lap. Megegyez ezekkel Ruisbroeck (Rubruquis) Vilmos kapucinus szerzetes tudósitása 1252-ről, kit Lajos franczia király küldött volt a tatárokhoz.

[2]) Endlicher: Rerum Hungaric. Monum. Arpadiana. 8. lap.

vezés), *Kürt*, *Tarján*, *Jenő*, *Kára* és *Kaza*. Az új hazát, hol megtelepedének, ugyanazon irók Lebediának nevezik, s a kozárok szomszédságába helyezik. E föld, mely a legújabb nyomozások szerint a Fekete-tenger éjszaki részein, a Dnéper folyam mellékén terült el, a kozárok földje volt, mert ez időben e nép uralkodott a Volgától az említett folyamig, s a Krimben és a Kaukáz hegység fölött. A kozár-fejedelem nemcsak nem akadályozta a rokon nép megtelepedését, hanem minthogy vele, hihetőleg régóta barátságos viszonyban éltek a kozárok, még szorosabb szövetséget kötött a nyugtalankodó besnyők és úzok ellen. Hogy e szövetség a sógorság kötelékei által még szorosabbá váljék, Előd vajdának [1]), a Hétmagyar egyikének, ki hozzá legközelebb települt meg népével, egy előkelő kozár nemzetségből származott nőt adott feleségül [2]). 884—888. Lebedia.

A lebedi térségen azonban csak három évig élhetett nyugton a magyar nép. A besnyők, kik őket régi hazájokból kiszorították, a Don folyamon is átkelvén, újabb támadást intéztek ellenök. A nagyszámú ellenségnek, mely ereje, hatalma miatt kankarnak is neveztetett, nem volt képes ellentállni, a számra is kisebb, de kivált azért gyöngébb magyar nép, mivel eddigelé fejedelmök, ki az egész nemzet fölött uralkodnék, nem lévén, öszpontosíttatlan állapotban léteztek. A magyarok ütközetet vesztvén, szerkezetök hiányát most még avval nagyobbították, hogy midőn a győzedelmes besnyőktől kiköltözésre kényszeríttettek, két részre

[1]) E szót *vajda*, melylyel Constantinus Porphyr. a Hétmagyart nevezi, eddigelé közönségesen szláv eredetünek tartották. Az újabb, összehasonlító nyelvészet a mandsu-mongol és a sinai nyelvekben fedezte fel annak gyökeit a *baj* vagy *vaj*, *fai*, *vei* és *da* szavakban. A sinai *Vei* annyit tesz, mint védeni, *fai* annyit, mint cum aequali bellum gerere; a mandsu: *baj* pedig: czél, ijharcz; *bajra*: csatamező. A *da*, mongolul: főnök. Tehát a *Vaj-da:* harcz-főnök. Igy származik ebből *buda*: rizs, (buza) *buda-da:* konyha-főnök, szakács.

[2]) Constantinus Porphyr. De administ. Imper. Cap. 38. Bonni kiad. 168. lap.

884—888. szakadának. Egyik, a kisebbik, hihetőleg mivel a tartomány közepére behatolt besnyők által a többiektől elvágatott, a Don folyamán átkelvén, a Kaukáz hegység vidékére, Perzsia szomszédságába költözött, honnan még később is sokáig összeköttetésben maradtak elszakadt testvéreikkel. A másik nagyobb része nyugot felé költözött. A Dnépert tömlőkön átuszván, azon földre érkezének, melyet a Bug, Neszter, Pruth és Szereth folyamok metszenek keresztül, s melyet e miatt Atelköznek [1]), folyamok közti tartománynak neveznek az emlékek. E földben a folyamok neveiről a mai Moldvára és Beszarabiára ismerünk.

Atelköz.

E költözés következében messzebbre estek a magyarok a kozároktól; s ezeknek khánja nem örömest látta volna, hogy a szövetség, mely a két nép között régóta létezett, a lak távolsága miatt megtáguljon. Látta a khán azt is, hogy a magyarok gyengeségének leginkább azon öszpontosítatlan állapot az oka, melynél fogva eddigelé nem volt fejedelmök, ki az egész nemzet felett uralkodva, azt szükség idején egy czélra egyesítené. Követet küldött tehát Előd vajdához, s őt magához kéretvén, kérdésére, miért hivatta őt? azt felelé, hogy miután őt nemes, bölcs, nemzetében nagy tekintélyű férfiunak lenni tudja, őt a nemzet fejedelmévé kívánja emelni. De Előd nem hajlott a khán kívánságára. „Szivességedet, felelé, melyet irántam mutatol, köszönöm; de ajánlatodat el nem fogadhatom, mivel magamat a fejedelemségre elegendőnek nem érzem. Sokkal alkalmasabbnak tartom arra magamnál, az utánam lévő vajdát Álmost, kinek Árpád nevű fia is van. Ezekből legyen tehát valamelyik, akár Álmos, akár Árpád fejedelemmé; mert ő is engegelmeskedik szavadnak.“

A vérszerződés.

A tanács tetszett a kozár khánnak, és midőn Előd

[1]) Atel, Atil, Itil, Etel, Til, a tatár nyelvekben folyóvizet jelent; hihetőleg egy eredetű a magyar *ital* szóval. A Volgát, mint azon táji legnagyobb folyót per excellentiam Atel vagy Etelnek nevezik.

visszatért, követeket küldött a magyarokhoz, kik velök a fejedelem választása iránt értekeznének. A magyarok e háborús körülmények közt, melyekbe jutottak, maguk is belátták az egy fejedelem szükségét, ki a nemzetet egységben tartsa, békében igazgassa, harczban vezérelje, s hajlottak a jó tanácsra. Azonban a férfikor virágában élő, észre, tanácsra, vitézségre valamennyi közt legkitünőbb Árpádot mindnyájan alkalmasabbnak látták a fejedelemségre, mint a vénsége miatt már gyöngülő atyját, a különben tekintélyes Álmost. Árpádot tehát kozár-módra paizson fölemelvén, vezérökké, fejedelmökké nevezték [1]). 888. Árpád.

Ekkor történhetett, mit honi emlékeink, az egykoru s igy ebben hitelesebb Constantin császártól eltérve, Álmosról mondanak, hogy a Hétmagyar, a választásban szabad akaratból megegyezvén, a választottnak mondta légyen: „mai naptól fogva téged ismerünk el vezérünknek, parancsolónknak; a hova szerencséd vezetend, mi követni fogunk“. Ezt mondván, a hét vajda s hihetőleg a nemzetségek többi főnökei is vallásos eskühöz készültek. Előhozatott a szent edény, s abba a főnökök mindegyike néhány csepp vért bocsátván tőreikkel felmetszett karjaikból, átkot mondának azokra, kik a jelen szerződést valaha megszegnék. A szerződés hat pontban lőn meghatározva, melyek következők:

1. Míg Árpád nemzetsége él, mindig abból legyen a nemzet vezére, fejedelme.

2. A mit közös erővel szerzendenek, abban mindnyájan igazságosan részesüljenek.

3. Miután a főnökök szabad akaratból választották Árpádot s utódait a nemzet fejedelmévé, sem magok, sem utódaik soha ki ne zárassanak a fejedelem tanácsából, az ország kormányából.

4. Ha maradékaik közől valaki hűtlenné válnék a

[1]) Constantin. Porphyrog. De administ. Imp. idézett helyen.

888. fejedelem iránt, vagy viszályt támasztana közte s vérrokonai között, a bünösnek vére folyjon, mint az ő vérök folyt az eskünél, melyet Árpáddal egyetemben végrehajtottak.

5. Ha e szerződést valaki akár a vezér, akár a főnökök utódai közől valaha megszegné, örök átok essék reá.

6. A ki a nemzeti gyülésekre megjelenni nem akar, ketté hasíttassék [1]). E szerződés pontjai, melyeken mint első alapköveken fejlett ki utóbb a nemzeti alkotmány, egységet s evvel együtt nagyobb erőt hoztak az eddig laza kapcsolatú nemzeti testbe; egyszersmind fényes bizonyitványai eleink szabadság- és rendszeretetének, józan értelmességének.

A bolgár háboru. Alig telepedtek meg új hazájokban a magyarok, midőn VI. Leo görög császár vezérei egyikét, Niketászt követségben küldé hozzájok, hogy őket Simeon bolgár fejedelem ellen, kivel háborúja volt, szövetséges társakul hivná meg. Niketász ajándékai, melyeket a fejedelem és a vajdák közt felosztott, hajlandókká tették ezeket a szövetség elfogadására. Kétség kivül a nép is, mely a besnyők elleni harczokban vagyonának nagy részét elvesztette volt, örömest kapott az alkalmon, mely gazdag martalék reményével biztatott. Elvégezték tehát, hogy mihelyt a császár hajóhadat küld az Aldunára, a magyarok azon átkelvén, éjszakról, a görögök pedig ugyanazon időben délről intézzenek támadást a bolgárok ellen. Niketász a szövetség biztositására túszokat is vitt magával a magyarok közől vissza a császárhoz.

---

[1]) Az öt első pontot Béla névtelen jegyzője irta le, a 6-dik a székely krónikában (A nemes székely nemzet Constitutiói. Pesten. 1818. l. 277.) létezik, mely különben az öt első pontra nézve teljesen megegyez a névtelen jegyzővel. Ld. e krónika hitelességét erős okokkal bebizonyítva Szabó Károly által az 1854-ki Uj Magyar Muzeumban. A szerződés e hatodik pontja igy áll a székely krónikában: Siquis vero ad sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur.

A hadjárat 888-ban ment végbe [1]). Leo császár, az 888.
egyesség szerint, hajóhadát, melyen a magyarok átkelnének, a Dunára küldötte. A magyar sereg Árpád fiának, kit Constantin császár Liuntinnak nevez, vezérlete alatt jelent meg a Duna partján. Az átkelés eleinte semmiképp nem akart sikerűlni; mert a bolgár fejedelem értesűlvén, hogy hajóhad érkezett a folyamba, ezt erős kötelekkel elzáratta, miáltal a magyarok a kiszállásban egyideig meggátoltattak. Látván ezt Barkalász Mihály, Eustathius ezredes és patricius hajójának főkormányosa, más két hajós legénynyel fegyvert ragadt s csolnokon odaevezvén, a köteleket elvagdosta s a magyaroknak utat nyitott. A magyarok megszokván, hogy köztök a legfőbb személyek a legvitézebbek, Barkalász vitézségének láttára felkiáltának: „ezt illetné meg, hogy patriciussá s a hajóhad vezérévé neveztessék". Igy aztán a magyarok, valószinűleg Galacz fölött, hol maiglan egy Vád-Ungar (Magyar-rév) nevű helység áll [2]) a Dunán átkelvén, a bolgár vezéreket, kiket Simeon elejökbe küldött, két ízben megverték, s az országot széltében egész a Balkán hegységig beszáguldván, tömérdek foglyot és zsákmányt gyüjtöttek. Végre maga Simeon is megütközött velök, de vezéreinél nem szerencsésebb, szintén megveretett s maga is alig-alig menekülhetett seregének romjaival Distrába, a mai Szilisztriába. A győzedelmes magyarok, a várvívásra szükséges készületekben szűkölködvén, avval nem is bajlódának; hanem miután Leo császár ama kivánságukat, hogy segedelmök díjául váltaná ki tőlük bolgár foglyaikat, tel-

[1]) Jelesen értekezett e hadjáratról Szabó Károly az Új Magyar Muzeum, 1852-ki juniusi füzetében, megróván egyszersmind szerzőnek Stritter hibás fordítása után elkövetett tévedéseit. Köszönjük az útba igazítást, bár arra már előbb magunktól is eljutottunk. A megrovásra csak az a válaszunk, vajha oly jeles készültségü férfiú, mint Szabó K. úr, kinek már is sokat köszönhet hazai történelmünk, mind azon görög írókat lefordítaná, melyek történelmünkre forrásul szolgálnak.

[2]) Jerney János: Keleti útazás I. 16. köt.

888. jesítette, a Dunán ismét átkelvén, nagy zsákmánynyal tértek vissza Etelközbe [1]).

A görögök, kik mint a császár biztosai a magyarok táborában megfordúltak, ütközeteikben jelen voltak, bámulva szemlélték azoknak hadakozási módszerét. Ezeknek tudósitásaiból Leo császár következőleg irta le hadműtanában a magyarok hadszerkezetét s harczmodorát.

„Szólunk a turkok (igy nevezi mindenütt a magyarokat) állapotjáról és hadszerkezetéről .... Népes és szabad ezen nemzet s minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje.

„Ezen nép tehát, mint a mely egy fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékeztetve, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll, s a szükségletekbeni fogyatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.

„Nagyon óvatosak és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, és szeretetlenek, hitetlenek és telhetetlen pénzvágyók lévén, esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartanak, sem ajándékokkal be nem telnek; hanem mielőtt az adományt elvették, már cselt és szerződésrontást terveznek [2]).

„S a kedvező alkalmat gondosan kilesik, s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával ügyekeznek legyőzni.

„Karddal, vérttel, íjjal és láncsával fegyverkeznek; a honnan csatákban többen közölök kettős fegyvert viselnek, vállaikon láncsát hordanak, kezökben íjjat tartanak, s

---

[1]) Constant. Porphyrog. De administr. Imp. Georgius Monachus és Leo Grammat. Corpus Scriptorum Hist. Bizant. Bonnae 1838. l. 173. 357. 701.

[2]) A tudós császár e rajzát épen nem igazolja a magyarok későbbi történelme.

mindkettőt, a mint a szükség kivánja, használják; üzetve 888.
azonban a nyilat jobban szeretik.

„De nem csak magok vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is, eleiken vassal vagy lemezzel vannak borítva. —

„Nagy szorgalmat és gyakorlatot fordítanak a lóhátról nyilazásra.

„Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltassanak, részint hogy annál többeknek látszassanak.

„Sánczokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint vannak elszéledve, lovaikat télen s nyáron folytonosan legeltetve. Háború idején a szükséges lovakat magokhoz véve s béklyóba téve, turk sátraik közelében őrzik a had rendezkedéseig, mit éjjel szoktak megkezdeni.

„Őrseiket távolban, de egymáshoz közel állitják, hogy könnyen meg ne lepethessenek.

„Csatában nem rendezkednek, mint a rómaiak, három részben, hanem különböző csapatokban ezredenként állanak össze, s a csapatok egymástól oly kis távolságra állanak, hogy az egész hadrend egynek látszik.

„Van a hadrenden kivül tartalék-erejök is, melyet titokban küldenek az ellenök gondatlanul táborzók ellen, vagy nyomott hadosztályuk segélyére tartanak. Poggyászukat a hadrend mögött, attól jobbra vagy balra, mintegy kétezer lépésnyi távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrséget.

„Gyakran a fölösleg lovakat összekötözve hátra, azaz a hadrend mögé állitják annak védelmére. Hadrendjük tagjainak mélységét, azaz a sorok számát, határozatlanul intézik; minthogy jobban ügyelnek a hadsor tömöttségére mint mélységére, s az arczot egyenlően és sürűen állitják.

„Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség

889. cselbeejtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és viszfordulásokat és a szétszórt csatározást.

„Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve, kiméletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre, s nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmánylásával, hanem mind addig nyomúlnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre minden módot fölhasználva.

„Ha ellenségeik erősségbe menekültek, szorgosan kiokoskodva ügyekeznek őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni, s folytonos megszállásban vannak, hogy ezek szűke miatt ellenségeiket kézre keríthessék, vagy kényök szerinti egyességre birják. S először könnyebb feltételeket kívánnak, s ha ellenségeik reáálltak, más nagyobbakat toldanak hozzájok.

„Ellenökre van a turkoknak háborúban a legelő szűke, nagy lévén barmaik száma, melyeket magokkal hordanak.... Ellenökre van a sík puszta-vidék, s a tömötten rendezett s őket szakadatlan üldöző lovasság is. Ellenökre van a kézviadal nehéz gyalogsággal . . . Nagyon szomorítja őket, ha közölök némelyek a rómaiakhoz pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzetök állhatatlan gondolkodású, hogy haszonvágyók és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy e miatt rokonaikra és az egymás iránti jó indulatra nem sokat adnak. Mert mihelyt néhányan át kezdenek pártolni, és általunk szívesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket. Azért is nehezen veszik, ha valaki tőlük elpártol [1]).“

Bölcs Leo császár ezen tudósitása, bár nem ment azon kevélységtől, melylyel a görögök minden más, kivált po-

[1]) Leonis imperatoris Tacticorum. Cap. 18. Szabó Károly fordítása szerint. Új Magyar Muzeum 185½-ki V-dik vagy februáriusi füzetében. Hasonló módon írja le a magyarok hadi mesterségét, nyilazási ügyességöket, cselvetéseiket stb. Regino Chron. Pertz: Monum. Germ Hist. I. 599.

gány népek iránt viseltettek, bár különösen a hitetlenség- 888.
ről, szószegésről, — mik épen a görögöknek voltak fő büneik, — az igazságot sértve róvja meg eleinket, nagy világot vet ezeknek átalános miveltségi állapotára is. Látjuk ebből, nem kevésbé mint a vérszerződésnél meghatározott nemzeti alkotmányból, mit még bővebben látandunk pannonföldi hazájokban nyilvánult életökből, hogy eleink még sem voltak oly vad csordák, minőknek őket az előttök remegő, őket mint ellenséget gyűlölő, elfogult nyugoti írók ábrázolják.

MÁSODIK FEJEZET.

Honalkotás Pannonföldön. Árpád fejedelem.

I.

Kiköltözésök Atelközből a Pannonföldre.

889. A görög szövetség s a bolgár háború, bár mily szerencsésen folyt ez le különben, újabb bajt, újabb veszedelmet s költözési kényszert hozott eleinkre, mintha csak a Nemezis érte volna el őket, hogy egy rothadozó, enyészetnek indult birodalom gyámolitása végett, bolgár rokonaikra oly nyomort árasztottak. Simeon, bolgár fejedelem, mihelyt országából a magyarok kitakarodtak, békét kötött a görög császárral s azon törte fejét, miként álljon boszút a magyarokon. Tudván, hogy ezek a besenyők által szoríttattak ki előbbi hazájokból, azokhoz követeket küldött, s velök a magyarok megtámadására szövetséget kötött [1]).

A besenyők támadásai. A magyarok 889-ben némi hadjáratra távoztak volt székeikből, hihetőleg, hogy az éjszak felé lakott szláv törzseket meghódítsák s új hazájok határait kiszélesítsék. Ez jó alkalom volt Simeonnak végrehajtani boszúterveit. Míg tehát a magyar hadak Árpád alatt nagy részben távol harczolának, Simeon a Dunán átkelvén dél felől, a besenyők pedig ugyanazon időben kelet felől a honnmaradt magyarokra rohantak, tanyáikat elpusztították, sokakat leöltek, a

[1]) Const. Porphyr. i. h. 170. l.

többieket éjszak felé szorították. Az elveszettek közt volt Liuntin is, Árpád fia, a mult évi bolgár háború győzedelmes vezére, — mert ezentul semmi nyoma az emlékekben. Köztük volt hihetőleg maga az agg Álmos is; mert bár őt a névtelen jegyző Munkácsig hozza, más emlékek szerint ama tájakon mult ki [1]). Némely írók mondják, hogy egy csapat az ellenségtől nyomattatván, Erdély hegyeibe menekűlt. 889.

A távollévő harczosok hihetőleg csak azon csapatoktól vették a veszedelem hírét, melyek megmenthetett marháikkal együtt feléjök futottak. Árpád s a vajdák erről értesülvén, lemondtak a reményről, hogy tanyáikat a két hatalmas ellenségtől visszafoglalhassák; mert a besenyők ott azonnal felütötték sátraikat s állandólag megtelepedének [2]). Nem volt tehát mi mást tenniök, mint tovább költözniök éjszak felé, hogy a ruthenektől, kik orosz vezéreik alatt nem rég szabadították fel magokat a kozárok uralma alól, némi tartományokat elfoglaljanak. Kivándorlás Atelközből.

A kiállott veszedelmek által igen meggyöngűlt nemzetet azonban nem nagy remények kecsegtethették e tekintetben; mert közeledtök hírére az oroszok a szomszédjokban lakó kunokat segedelmökre hívták. De a büszke faj, mely eddig semmi más nemzetet nem uralt, most sem akart sem a győzedelmes besenyőknek, sem az oroszoknak alattvalójává

---

[1]) Thuróczi: Chron. II, Cap. III.

[2]) A besenyők nagy, erős nép voltak; egy görög író (Cedrenus) igy ír róluk: gens scythica est, eorum scytharum, qui regii dicuntur, magna et populosa, et cui nulla alia gens scythica resistere sola possit. Nem csoda, hogy a már kétszer is megoszlott, meggyöngült magyarok sem mertek velök kikötni, s még utóbb is, pannonföldi hazájokban, midőn őket Leo császár követe Gábriél pap által felszólítá, vernék ki a besenyőket honukból, melyben elébb ők lakoztak, azt válaszolták a követnek: „mi a besenyőkkel össze nem ütközünk, mert nem vagyunk képesek ellenök harczolni, minthogy földjök nagy, népök sok, s fene gyermekek.“ Const. Porphyr. Cap. 8. Szabó Károly fordítása szerint. Uj Magy. Muz. 1851/2. V. füz. 309. l.

889. lenni, egy új szabad hon szerzését tűzte ki czéljául, s a nagy czél elszánt bátorsággal tölté be kebleiket, edzé meg karjaikat.

Harczaik Kiew táján. És így lőn, hogy az oroszokat és kun szövetségeseiket, kik utjokat állták, egy elhatározó ütközetben megverték. A győztes Árpád azonnal a hódoltatáshoz látott. Egy hét alatt gyors lovaikon oly messze villogtatták fegyvereiket, hogy Kiew városán s vidékén kivül az egész tartományt magokénak mondhatták. A második héten Árpád már Kiew ostromához fogott. A városba szorult orosz és kun vezérek azonban bátorságukat vesztvén, követeket küldének a magyarok vezéreihez, kérvén őket, ne űznék ki népöket lakhelyéből; kelnének inkább a havas hegyeken Pannonföldére: e föld, mondák, igen szép és termékeny, a Duna, Tisza s más folyamok által öntöztetik, melyek halakban bővelkednek; e földet most szlávok, bolgárok, oláhok lakják, kiket könnyen magok alá vethetnek.

A hagyományok Pannonföldről, mint Etelének a nagy hún királynak országáról, még éltek a nép ősmondáiban, s midőn most e földet említtetni hallották, ellentállhatatlan vágy ragadta meg kebleiket, oda vándorolniok s elfoglalniok Etelének örökségül rájok néző szép országát. Árpád s a vajdák tehát hajlandóknak nyilatkozának békében hagyni a rutheneket, ha tizezer gírát lefizetnek, s az atelközi veszély következtében ruhaneműekben szűkölködő népet a szükségletekkel ellátni akarják. A ruthenek, csakhogy tőlök szabadúljanak, teljesíteni igérkeztek minden kivánságukat; előbbkelőik fiait, igéretök teljesítésének biztositására, túszokul adván Árpád vezérnek. Majd átküldötték neki a tizezer gíra ezüstöt, ezen felül ezer lovat, ruthen módon felszerszámozva; más ajándékokat, mint a himmenyét, nyest, czoboly-bőröket, s ruházatul szolgálható egyéb anyagokat számos teve hordá át a magyarok táborába.

E sarcznál azonban sokkal nagyobb nyeremény lőn a magyarokra nézve az, hogy a kunok vezérei s az oroszok

több főnökei Árpáddal s a vajdákkal megismerkedvén, 889.
elhatározták magokat hozzájok csatlakozniok, velök együtt harczolniok Etele hajdani országának birtokáért. Valának pedig a kun vezérek nevei következők: Ede, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Vojta és Ketel; mert a kun nép is szintugy mint a magyar hét törzsből állott. Árpád s a vajdák örömmel fogadták az új szövetségeseket, különben is vérrokonaikat, akár kunok, akár mint a Biborban-született Constantin császár mondja, a kozárok egy törzse, melyet kabarnak neveztek, voltak légyen azok [1]). A szövetséget ünnepélyes eskü követte, melynek alkalmával a kun vezérek s az orosz főnökök hittel kötelezték magokat, hogy Árpádot fejedelmökül ismerik, neki engedelmeskednek, s az etelközi szerződés egyéb pontjait is megtartandják [2]).

Ezután nem sokáig késtek eleink Kiewnél. Ruthen kalauzok vezetése mellett megindulván, az összes vándor nép Ladomér városához érkezett. E város és tartomány fejedelme eleve is lemondott a reményről, hogy fegyverrel állhasson ellen a magyaroknak, kik már a sokkal hatalmasabb kiewi fejedelmet legyőzték. Fegyver helyett tehát

---

[1]) Mikor egyesült a kozároknak Kabar nevü törzse (Kabar zsidó nyelven bajtársat jelent. Ld. Cassel: Magy. Alterth. l. 172) eleinkkel, bizonytalan; a tény azonban a Biborban-született Const. tanusága után kétségtelen. Horvát I. után újabb iróink közöl többen ugy vélekednek, hogy Const. kabarjai ugyanazon nép a névt. jegy. kunjaival, s a szláv irók palóczaival. És valóban azon tájakon, melyeken e kunok az új hazában megtelepedtek, mint a cserháti palóczságban — hol Ede és Edömér, — valamint Baranyában is, hol Ete és Vojta szállottak meg, a névtelen jegyző szerint, népeikkel, több oly nevü helység létezik, mely a kozár kabarok és a kunok vagy palóczok azonságára mutat; amott ugyanis, a Mátra vidékén, *kozár* és *kozárd*, emitt Baranyában szint n több *kozár* nevü falu.

[2]) Béla névtelen jegyzője. Cap. 8. Endlicher: Monum. Árpád. l. 9. — A magyarok Kiew felé költöztét egyebek közt bizonyítja a XI. század végén s a következő elején élt Nestor is. Schlötzernél II, 119. III, 107 és 118.

889. ajándékokkal ment népe előbbkelőinek élén Árpád elébe s neki városát is megnyitotta. A magyarok itt sátorokat ütvén, három hétig pihenték ki a hosszú út fáradalmait. A negyedik héten, miután a ladoméri vezér a maga két fiát, főbb embereinek fiaival együtt Árpádnak túszul adta, s két ezer gíra ezüstöt, 100 gíra finom aranyat, huszonöt tevét, megrakva nagy mennyiségű drága bőrökkel s ruhákkal, háromszáz fölszerszámozott lovat s ezer teherhordó ökröt adott ajándokul, a vándor nép felszedvén sátrait, ismét útrakelt Halics, Galiczia felé.

A megrémült halicsi fejedelem, hogy a jövevényeket megkérlelje: mint emlékünk mondja, meztelen lábbal s drága ajándékokkal ment Árpád elébe, s megnyitván neki városát, őt és népét három ezer ezüst, kétszáz arany gírával, több száz lóval s drága prémű ruhákkal ajándékozta meg, s egyetlen fiával együtt főbb embereinek fiait is zálogul adta Árpádnak. A pihenés itt egy egész hónapig tartott [1]).

Székely követség. Itt történhetett, hogy a székelyek, kikről Kézai krónikája mondja, hogy Etele birodalmának szétoszlása után, Chigle földén, az erdélyi havasok közt kerestek menedéket, s kik rabonbánjaik, vagyis rovóbánjaik igazgatása alatt függetlenségöket, s evvel együtt nemzetiségöket mind eddig fentartották, — hirét vévén, hogy a rokon magyar nép, Árpád vezérlete alatt, Etele birodalmának visszafoglalására útnak indult, s már a Havashegyeknél tanyázik: követeket küldének Árpád üdvözlésére, s őt Zandirhám főrovóbán s valamennyi nemzetségeik nevében szintén vezérökké, fejedelmökké fogadták. Árpád nagy örömmel vette a testvérnép csatlakozását, s az etelközi szerződés kőre metszett hat pontjával bocsátá őket vissza küldőikhez. Zandirhám vévén a szerződést, melyet a krónika hat kő-szernek nevez, a nép valamennyi nemzetségeit összegyüjtötte Bondvárra,

[1]) Névtelen jegyző Cap. 11. Endlicher: i. h. l. 12.

a nemzeti nagy áldozatok helyére, s a szerződési pontokat azoknak felolvastatta. A népnek határtalan volt öröme, s ünnepélyes áldomást, vagyis áldozatot tartván, a magyarokkal kötött szövetség s a szerződés megtartását véres esküvel pecsételte [1]). 889.

II.

Honfoglalás.

Miután ekként a székely nép is a magyar nemzet tagjává avattatott, Árpád a megpihent s mindennemű élelmi

---

[1]) Kézai: Chron. I. Cap. 4. Isti enim Zaculi hunnorum sunt residui qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt. Endlicher: Mon. 100. A székely krónikának, melynek hitelességét Szabó Károly az 1854-ki Uj Magyar Muzeum egy füzetében diadalmasan bebizonyította, ide vonatkozó helyei következők: A székelyek, u. m. ejusdem originis ac Hungari Pannones... a scythico populo, Atilla nobili, a primo eorum ingressu in Pannoniam propagati terramque alpestrem, proprio marte acquisitam inter se per tribus distribuere, atque tribuum generationes... usque ad tempora Arpadii se submittebant Rabonbano supremo rectori unanimiter electo. — Hoc... tempore gens Hunnorum (sub) altero duce Arpad adveniens... missis legatis, Zandirham, eandemque nobilitate pollentem gentem ... excepit, expositisque legibus sculptis in lapidibus Hat-kőszer, celebratoque more Rabonbani in arce Bonda sacrificio, sequentes leges ex lapidibus perlegens adplicuit genti suae. Itt következnek a szerződés pontjai, majdnem szórul-szóra egyezők a névtelen jegyző öt pontjával. A hatodik pont, mely a névtelen jegyzőből kimaradt, igy áll e krónikában: Si quis vero ad sacrificium supremi Raborbani (ez, mint egyebekből kitetszik, a nemzeti gyülést jelenti) non comparuerit, per media viscera transfigatur. — Quibus perlectis et adplicatis aulici impositis Rabonbani, profusisque caeteri lacrimis quasi sangvineis, potum prae gaudio celebrantes sumpsere. — In cuius memoriam legum a Siculis gentibus transacceptarum, Arpad ex tribu sua genti siculorum offert pro Rabonbanobus filiis ornatum Uopoletum, Uopour et Uogron, quibus gestis ascendit terram Munkács, celebratoque sacrificio, renovatis legibus, intrat terram Pannon.“ A nemes székely nemzet constitutioi. 1. 276. köt. Mily szépen egyez e krónika a névtelen jegyzőével!

889. szerekkel megrakodott népet a Kárpát hegység felé útnak indította. A halicsi vezér két ezer íjászt s fejszékkel, ásókkal ellátott három ezer parasztot küldött előre, kik útjokat a hegyeken s erdőkön keresztül kiegyengetnék. S igy ereszkedék le aztán a vándor nép, még 889-ben [1]), a vereczkei szoroson, a Latorcza folyam mentében, a mai Bereg vármegyébe, az első helyet, melyet annyi munka s fáradság után elfoglalt, Munkácsnak nevezvén. Árpád e helyet nyomban megerősítette; s míg aztán a nép itt negyven napig részint pihent, részint a várépitéssel foglalkodott, a megijedt szláv lakosság főbbjei hízelegve közeledtek Árpádhoz s neki önként meghódolván, táborát bőségesen ellátták élelmi szerekkel [2]).

Megtelepedés Munkácsnál.

A mai Magyarország akkoron, miként Árpádot a halicsiak is tudósították, több kisebb nagyobb fejedelemségekre volt felosztva, melyek az avarok birodalmának felbomlása óta keletkeztek. Azon vidéken, hol a magyarok a szerzendő hazába léptek, a Kárpátoktól kezdve délnek, a Duna és Tisza folyamok közt Szalán fejedelem uralkodott, kinek atyja Keán, a görög császár felsősége alatt alapitá meg országát. Alattvalói a Kárpátok táján szlávok, dél felé a Duna s Tisza közt jobbára bolgárok valának. Azon föld, mely a Tiszától az Ingvány erdőig, a Szamos mind a két partján a Marosig terjedett, a kozár származásu Marót bihari fejedelmet uralta; alattvalói részben kozár, részben oláh népségből álltak. A Marostól a Dunáig, a mai temesi tartományban, a bodonyi származású bolgár Glad volt a fejedelem. A mai Erdély, Gyalu oláh fejedelemnek hódola, kivéve a délkeleti részeket a Marostól a Havashegységig,

---

[1]) Chronicon Reginonis. „Anno d. inc. 889 gens Ungarorum ferocissima ... a scythicis regnis et a paludibus quas Tanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est. Pertz: Monum. Germ. Histor. Scriptores Vol. I, 599.

[2]) Béla névtelen jegyzője 16—18. fej. i. h.

hol a magyarokkal már összeköttetésbe lépett székelyek szabadon, függetlenül éltek főrovóbánjaik alatt. 889.

Árpád s a vajdák Munkácstáji táborukban a bentalált népség főbbjei és kémeik által tudósításokat vévén az ország körülményeiről, mindenekelőtt Ungvár alá szálltak, s azt körűltáborolták. A várkapitány, kit a magyarok Laborcznak, honosai talán hivatala czimén, Dukának nevezték, s ki ezen tájakon Szalán fejedelemnek volt helytartója, erejében nem bizván, a várból titkon megszökött s az erősebb Zemplén vára felé sietett; de az utána eredt gyors lovú magyar vitézektől elfogatván, egy folyam partján felakasztatott, mely róla máiglan Laborcza vizének neveztetik. Ungvár ennek következtében rövid megszállás után feladta magát.

Ungvár megvétele.

Az első vár megvétele, honnan ezentúl biztosabban lőn intézhető a honfoglalás, nagy öröm és vigasság tárgya lett a magyar népnek. Ősi szokás szerint nagy áldomást tartottak az istennek s négy egész napig lakmározásokban vigadának. Ungvártól Árpád külön irányokban küldé ki hóditó csapatait. Kelet felé az egész földet Ugocsáig, dél felé a Bodrogközt foglalta el. A szláv lakosság jobbára mindenütt ellentállás nélkül hódolt, kivált miután Laborcz sorsának híre elterjedvén, meggyőződtek, hogy az ellentállás mitsem használ, s csak kegyetlenségre ingerli a győzőket.

Követség Szalánhoz.

Szalán a történtek hirét vévén, igen megfélemlett; de mivel ellentállásra nem volt felkészülve, csak fenyegetéssel akarta megijeszteni Árpádot, követei által megintvén őt, ne merészelne a Bodrogon tul terjeszkedni, különben a görögök s bolgárok hatalmát viszi rája. Árpád hallván a kevély üzenetet, akként válaszolt, hogy „bár a föld, mely a Tisza s Duna közt Bolgárországig terjed, egykoron ősének, a hatalmas Etele királynak birodalmához tartozott, — nem a görögök s bolgárok hatalmától félve, hanem barátságból Szalán iránt, megelégszik avval, ha e vidéket a Sajó folyamig neki békésen átengedi, s a Dunából egy korsó vizet, Alpár mezejéről egy csomó füvet küld neki, hogy lássa, oly édes-e

889. ott a fű, mint elhagyott ősi honában, oly jó-e a Duna vize, mint minő a Doné". Árpád ugyanis, mielőtt keményebb harczra kelne az új hazáért, annak egy részében előbb kissé honosabb kivánt lenni, s a rémülést, mely a magyarok betörésének hirére a népet s urait egyaránt elfogta, arra használta, hogy harcz nélkül is nyerhessen némi birtokot. Követekül az említett válaszszal a vajdák kettejét, Ondot és Ketelt választá, kémül hozzájok adván még a kun Tarczalt, ki a földet megvizsgálván, hírmondásával a követeket megelőzné. Ajándokul Szalánnak tizenkét fehér nemes lovat, ugyanannyi tevét és szintannyi kungyermeket, Szalán nejének tizenkét ruthen leányt és ugyanannyi aranyos szövetű s drága prémezetű ruhát vittek a követek.

Midőn a követek Sátor-hegyénél egy patak mellett lovaglának, azok egyikét, Ketelt, megbotlott lova a megáradt patakba buktatta, ugy hogy őt társai csak bajjal tudták megszabadítani. A patak azontúl Ketel-patakának neveztetett, mai nap Rettel-patakának nevezi azt a vidék népe. Tarczaltól meg azon hegy vette nevét, melyen ma a világhirű tokaji bor szűretik. A három utas, jó kedvében, versenyt futott a hegytetőre, s Tarczalé lett a győzedelem. A hegyes vidék, mely eddig a magyarok birtokába jutott, úgy látszik, nem igen tetszék, a síkról jött, síkon nevelt magyaroknak. De midőn a három férfiu e hegyről azon roppant síkságon széttekintett, melynek határait a szem el nem éri, örömükben, melyet a dontői síkokhoz hasonló gyönyörű, gazdag földnek látásában éreztek, egy kövér lovat leölvén, nagy áldomást készitének istenöknek.

Tarczal a jó hírrel nyomban visszasietett Árpádhoz. Ond pedig és Ketel utjokat folytatván, harmadnapon Alpárra, Szalán székhelyére érkezének. A fejedelem elébe vezettetvén, benyujtották neki a hozott ajándékokat s előadták Árpád kivánságát. Szalán, ki gonoszabb hirtől tartott, igen megörűlt a békés követségnek; átengedte a Sajóig kért földet, s a korsó dunavizet s a nyaláb alpári füvet drága

ajándékok mellett adta át a követeknek Árpád számára. És midőn Ond és Ketel visszatértek, ismét követeket küldött Árpádhoz, kik vele békét kötnének. A magyar nép három napi áldomással és vendégeskedéssel ünnepelte az örvendetes eseményt. 890.

Árpád ezután a nemzet főbbjeivel maga is a Hegyaljára lovagolt, hogy lássa a szép földet, melylyel birtoka nagyobbodott. Azt mindnyájan oly szép és szerencsés szerzeménynek találták, hogy a helyet, melyről szemeik az alföld mérhetetlen síkjainak szemléletébe elmerültek, Szerencsnek nevezték. Nem is késett Árpád fegyveres csapatokat kiküldeni, melyek egy részről Ede és Edömér kun vajdák vezérlete alatt a Sajó völgyét, le egészen a Mátráig, más részről Bors vezérlete alatt a Hernád völgyét, fel egészen a Tátráig, meghódoltatták s a Havasok szorosait megerősítették [1]).

Mind ez 890-ben és a következő évben történt. Ezen időre esik még egy másik hadjárat is a tiszántúli vidékre Marót fejedelem ellen, kit soknejüsége miatt a magyarok Mén-Marótnak neveztek el. Árpád, hagyományaink szerint, elébb ehhez is követeket küldött Biharba, kövételvén tőle, engedné át szépszerével a Szamos folyam vidékét, s a Nyirséget a Meszes hegységig, mint Etele királynak a magyar népre szállott örökségét. De Marót bizakodván a byzanczi császár s a bolgárok segedelmében, kevélyen válaszolt, hogy sem szeretetből, sem félelemből egy talpalatnyi földet sem hajlandó a magyaroknak átengedni. Miután a követek, Ocsöb és Velek, e válaszszal visszatértek, Árpád Tast, a Lehel vagy Lél atyját, Szabolcsot, az Előd fiát és Töhötömöt küldötte ki törzseik fegyveres népével Marót ellen. Ezek a Tiszán átkelvén, a mai Szabolcs vármegyében ütöttek tábort, hol aztán a további hadműködés biztosítására Szabolcs-vajda a meghódolt lakosság segedelmével várat Hadjárat Marót ellen.

[1]) Béla névtelen jegyzője: 16—18. fej. i. h.

890. épített, melyet a maga nevéről Szabolcs-várnak nevezett. A sereg itt két részre oszolván, Szabolcs és Tas a Tisza s a Nyirség közt fekvő földet hódíták meg; azután Szatmár vára alá száguldának, s azt három napi vívás után megvették; és miután a vidék népe itt is meghódolt, a Meszes hegység vidékeig nyomúltak. Ez alatt Töhötöm és fia Horka, a sereg más részével a Nyirségen haladt keresztül s az Érmellékét egészen Zilahig elfoglalta. Marót, mondják emlékeink, nem mert velök harczra szállni, s csak a Körös folyam védelmére szorítkozott. Zilahról Töhötöm szintén a Meszes felé tartott, Szabolcscsal és Tassal ott egyesülendő.

Töhötöm hadjárata Erdélyben.

Hadjáratuk jó sükerét innen Árpádnak feljelentvén, a ravasz Töhötöm, ki mialatt a Meszes vidékén táborozának, nem mulasztá el Erdély földét, népének s fejedelmének hatalmát a szemfüles Ogmánd által kikémleltetni, engedelmet kére Árpádtól hadosztályával Erdélybe menni s azt is meghódoltatni. Miután tehát a hírnök az engedelemmel Árpádtól visszatért, Szabolcs és Tas a Körös és Szamos folyamok közt fejezték be foglalásaikat; Töhötöm pedig a meszesi kapun, vagyis szoroson, átkelvén, Erdélybe tört a maga nemzetségével. E tartomány éjszaki s nyugoti részein Gyalu vezér uralkodott, jobbára oláh népség fölött, melyet a besenyők, kik a magyarok etelközi tanyáin ezek kivándorlása után megtelepedének, becsapkodásaikban azóta igen megtizedeltek. Gyalu mindazáltal értesülvén a magyarok betöréséről, seregeivel mindjárt elejökbe jöve. Az ellenséges hadak az Almás folyónál találkoztak, hol Gyalu íjászait felállítván, az átmenetelt meggátolni ügyekezett. Da Töhötöm seregének egy osztályát a bekövetkezett éjjel kiküldötte, hogy a tábor fölött gázlót keresvén s azon átkelvén, hátulról támadja meg az ellenséget, míg maga a derék haddal szemközt erőszakolandja az átkelést. A csel jól sikerült: Gyalu, két tűz közé szoríttatván, heves harcz után seregével együtt futásban keresett menedéket; de az őt űzőbe vett gyors lovú magyaroktól utoléretett s vitézül har-

czolva esett el. A nép előkelői hírét vévén vezérök halálának, önként meghódoltak s hűséget esküdtek a győztes Töhötömnek. A hely, hol ez történt maiglan Esküllőnek neveztetik. Töhötöm itt a maga nemzetségét megtelepítvén, ezentúl majdnem független vajdájává lett a tartománynak, mígnem az utóbb, egy század mulva, szorosabban Magyarországhoz kapcsoltatott [1]). 890.

Előnyomulás a Zagyváig.

E győzedelmek hírével Árpád újabb követséget küldött Szalánhoz, kivánván tőle, engedné még át a Zagyváig nyúló földet, melyre foglalásainak kikerekítése végett van szüksége. A követek, Ete és Vojta, Alpáron találták Szalán vezért, ki a hír hallatára nagy réműlésbe esvén, a kivánatban, melyet megtagadni elég ereje még nem volt, ha nem örömest is, megegyezett. Mihelyt a követek visszatértek, Árpád a Sajón átkelvén, a Zagyváig nyomúlt előre táborával. És így már azon egész föld, mely a Mátrától Mármarosig, a Tátrától a Körösig terjed, s ezen felűl Erdély Árpádot ismerte el fejedelméül. A győzedelmeket a kegyes és igazságos Árpád mindig nagy áldomásokkal, s az elfoglalt földnek a nemzetségek közti felosztásával ünnepelte. A Mátra táján Ede és Edömér kún vajdák nemzetségeit telepítette meg, holott mai napig a palóczok laknak. Szintén kún nemzetségek szállottak meg Acsád és Böngér vajdáikkal a Sajó jobb partján a mai Borsod vármegyében, mely Borstól a Böngér fiától nyerte nevét. A méltányos Árpád, mint látszik, legelébb is új kún alattvalóit elégítette ki a szerzett hazában [2]).

Mire a magyar nép megtelepedésének második évét betöltötte, megelégedéssel tekinthetének vissza eleink a kiállott fáradalmak s vívott harczokra, melyek árán egy, bár még a baromtenyésztő nép számához és szükségeihez képest szűk határú, de szépen kikerekített hazára tettek szert.

---

[1]) Béla névtelen jegyzője 24. s köv. fej. i. h. l. 24.

[2]) Névtelen jegyző 30. s köv. fej. i. h. 28. s köv. l.

890. Hadjárat Morvaországba.

Győzedelmeik, honfoglalásuk híre hamar elhatott Németországba, melynek ekkoron az erőteljes Szvatopluk, Nagy-Morvaország fejedelme ellenében igen meggyűlt volt a baja.

Az avarok birodalmának szétbomlása után a közép Duna mind a két partján, kisebb szláv fejedelemségek támadtak volt. A 9-dik század második tizedében egy szláv főnök, Privina, megkeresztelkedvén, II. Lajos német király pártfogása alatt, a Duna bal partján, Morvaországnak vetette meg alapját. De e tartomány nem sokára egy más főnök, Moimir hatalmába csett, s a megfutott Privina ugyanazon Lajos király kegyelméből a Duna jobb partján, Alsó-Pannoniában alkotott ismét egy szláv fejedelemséget, mely a Dunától a Dráváig terjedt.

Morvaország mind Moimir, mind utóda, Ratiszláv alatt több ízben kisérletet tőn, függetlenné tenni magát a német királyoktól, de mindig siker nélkül, mígnem Szvatopluk 870-ben Ratiszlávot megbuktatván, és Privina fiainak halála után ezeknek birtokát, Alsó-Pannoniát is elfoglalván, a Nagy-Morvaországot megalapította. A hatalmas férfiú, daczolva a német királyokkal, a cseh- és lengyel határszélektől lefelé egészen a Dráváig uralkodott; a Kyrill [1]) és Methodius testvérek apostolkodása által megtérített népének kebelében, Rómától csaknem független nemzeti egyházat alakított, — ha a szerencse kedvez, éjszakon a cseh és lengyel megszakadozott tartományokat, délen az elsatnyúlt byzanczi császárság fenhatósága alatt létező Horvát- és Dalmátországot is hatalma alá kerítendő.

Ekként, midőn a magyar nemzet, őshazájából kiköltözvén, a Kárpátok déli lejtőjén leereszkedett s az új hazában megtelepedett, egy hatalmas szláv birodalom volt alakulásban, mely az éjszaki és déli törzseket, egy állammá, egy nemzetté egyesíteni törekedett.

---

[1]) Ugyanaz, ki ifjuságában Krimben missióban járt, hogy a kozárokat a keresztény hitre térítse.

Mi lett volna Németországból, ha e nagy szláv birodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szertedarabolt, széthúzó német tartományokat és törzseket a frank, szász s a hohenstaufeni császárok egy szilárdabb egészszé egyesíthették? Mi lett volna Európa történelme a lefolyt évezred alatt, ha Dalmátia déli határaitól s a Balkántól fel egészen az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig, az egyesült szláv törzsek, egy testben, egy nemzetté olvadva, akkoron megszilárdítják vala hatalmas birodalmukat? 890.

De a váratlanúl megjelent magyar nemzet a készülőben lévő nagy szláv birodalom alakultát meggátolta; és midőn, mint látni fogjuk, Pannoniát elfoglalván, a szláv lakosokat a Duna vidékéről elűzvén, ék gyanánt fúródott be a szláv törzsek közé, s azok egyesülését mindenkorra meggátolta, a gondviselés rejtélyes végzései szerint új irányt adott az európai nemzetcsalád történelmének.

Midőn II. Lajos 876-ban meghalálozott, fia Karloman jutott Bajorországban, azaz a keleti frank királyságban uralomra, ki aztán Karinthiát és Felső-Pannoniát törvénytelen ágyból született fiának, Arnulfnak kormánya alá helyezte. Négy évvel később Karloman, s 882-ben utóda, III. Lajos is meghalálozván, II. Lajosnak legifjabb fia, a tunyasága miatt Vastag melléknevet nyert Károly császárra jutott a keleti Frankország. Arnulf ennek fenhatósága alatt folyton megmaradt fejedelemségében. Majd azonban Ostmark, a mai Ausztria miatt nagy viszályokba keveredett egyr észről nagybátyjával a császárral, kit tehetetlensége miatt megvetett; más részről a hatalmas morva fejedelemmel Szvatoplukkal, kit ellene Aribo, Ostmark grófja segítségűl hívott. 885-ben egy időre megszünt Arnulf és Szvatopluk közt a háborúskodás, mely azonban két év mulva, midőn Arnulf a gyáva császárt megbuktatván, magát Frankország királyává kiáltatta, ismét megújult. De Arnulf ekkor sem birta megtörni Szvatopluk hatalmát, s minhogy a normannokkal is háborúja támadt, vele 890-ben békét kötött.

891. Mihelyt azonban ezt a következő esztendőben szerencsésen bevégezte, ismét arra fordítá minden ügyekezetét, hogy a birodalmára nézve oly veszedelmessé vált nagy morva fejedelmet megalázza.

Szvatopluk ekkoron hatalmának tetőpontján állott, s mitsem hajtott Arnulf parancsára, ki őt mint a birodalom hűbéresét, maga elébe idézte. Arnulf nem rég vette hírét Árpád és népe megtelepedtének és győzedelmeinek a Tisza vidékein. Minthogy tehát saját erejével nem reménylé megtörhetni Szvatoplukot: a magyarok fejedelmével kivánt szövetséget kötni oly módon, hogy míg ő maga nyugot felől, ez keletről támadná meg a hatalmas szláv fejedelmet.

Árpád ez időben, midőn hozzá Arnulf követsége megérkezett, épen az Eger folyamánál táborozék, a nemrég nyert országrészt, a Zagyva torkától a Mátráig, hódoltatván s osztván ki a nemzetségeknek telephelyűl. Az alkalom kedvezőnek mutatkozott az új haza határait nyugot felé is kiszélesíteni, s Árpád örömmel fogadta a szövetséget. Foglalásait tehát dél felé későbbre halasztván, azonnal egy erős hadat indított meg nyugot felé Huba vajdának és saját nagybátyja Hülek fiainak, Szoárd és Kadocsának vezérlete alatt. A vezérek ügyesen megfeleltek a fejedelem várakozásának. A sereg egy része a Mátra tövéből, Pásztóról megindúlván, Verőczén keresztül az Ipolyig nyomult, s ott tábort ütvén, bevárta a másik hadosztályt, mely Gömörön át kerűlve s azt birtokba véve, hatolt az Ipolyig. A vezérek eddig ellentállásra sehol sem találtak, s a föld lakosai önként hódolának. De a vezérek is eszélyes mérséklettel bántak a lakossággal; az előkelőket ajándékokkal édesgették magokhoz s földjeik birtokában meghagyván, megelégedtek avval, hogy hűségök biztositása végett fiaikat zálogúl küldjék a táborba,

Ezután az Ipolyon átkelvén, a Garamig nyomúltak előre, s ott egy földvárat megvévén, bevárták Borsot, kit Árpád egy újabb hadosztálylyal küldött erősítésökre. A

négy úr itt tanácsot tartván, s a föld lakosainak előkelőit is 891.
kikérdezvén, hasznosabbnak látta seregöket ismét kétfelé osztani, úgy hogy annak harmadrészével Bors a Garan völgyén fölfelé, a többi hadakkal pedig Huba, Szoárd és Kadocsa a Vág felé nyomúlna előre. Bors sehol sem talált ellentállásra, s a föld népének segedelmével a folyam mentében két várat épitett, Barst és Zólyomot. Ez alatt Huba, Szoárd és Kadocsa a Nyitra folyamig nyomúltak előre, hol Zobor, a morva fejedelem nyitrai vezére, egy erős haddal útjokat állotta. A magyarok három napig ügyekeztek, de mind hasztalan, kierőszakolni az átmenetet; de a negyedik napon íjászaik oly sűrű nyilzáport küldének át a folyamon, hogy a morvák azt tovább nem állhatván, a partoktól beljebb vonúltak. Most tehát nyomban átkelt a magyar sereg, s az ellenségre villámkint rácsapván, azt széjjelverte. Zobor maga is futásban keresett menedéket, de Kadocsa gerelyétől utóléretvén, lováról lefordúlt s fogolylyá lett; seregének maradványai pedig Nyitra várába zárkóztak. A magyar vezérek most azt kivánták Zobortól, hogy a várat ellentállás nélkül szolgáltatná kezökre; mit midőn ez tenni vonakodnék, — hogy eleve példát adjanak, miképen valamint a hódolók iránt kegyelmesek, úgy az ellentállók irányában kegyelmet nem ismernek, őt az ezóta róla nevezett hegyen felakasztatták. A vár két napi kemény vívás után hatalmukba esett.

Nyitra elestének és Zobor halálának híre annyira megfélemlíté a vidék lakosságát, hogy azontúl senki sem gondolt ellentállásra, s itt is, mint elébb az Ipoly és Garan táján, mindenki önként hódola. Még csak Galgócz, Sempte, Bolondócz, Trencsén s némely más várak őrségei vonakodtak feladni váraikat; de ezek is megvétettek, s a győztes vezérek egész a Morva folyamig hatoltak; a népet mindenütt meghódoltatták, annak előbbkelőit pedig foglyokká tették. De a bölcs Árpád, miután a győzedelemről tudósíttatott, a foglyokat, hogy ellenségből hű alattvalókká legyenek, meg-

892. esküdtetvén, szabadon bocsátotta s birtokaik élvezetében is meghagyta. Nyitra várát az újdon szerzett tartománynyal Árpád, Huba vajda kormányára bízta [1]).

A legyőzött, megalázott Szvatopluk, — mert más részről Arnulf is győzedelmet nyert fölötte, — a hagyományok szerint, nyomtalanúl tünt le hatalma tetőpontjáról. A magyar hagyományok szerint, bújában a Dunába fúllasztotta magát. Regényesebb véget adnak neki a szláv hagyományok. Látván hatalmának lesülyedtét, az elveszett ütközetből egy sürű erdőségbe futott, mely Zoborhegyét fedte. Itt egy elrejtett barlangban, melyet minden oldalról magas szirtek öveztek, három remete lakott, kik életöket egy általok épített kápolnában imádságokkal töltve, csak vad gyümölcscsel és gyökerekkel táplálkozának. Ezek közé menekűlt Szvatopluk is a szirtek egy nyilásán. A barlang közelébe érvén, melyet talán vadászataiból ismert, gödröt ásott, lovát leölte s királyi palástjával és koronájával együtt eltemette. Aztán eltépvén és sírral elektelenítvén ruházatát, koldus képében jelent meg a remeték előtt, kérvén őket, engednék meg, hogy velök tölthesse hátralévő napjait. A remetéktől befogadva, még számos évig élt itt a megbukott király, s csak halála óráján fedezte fel kilétét a remetéknek. Ezek tehát őt eltemetvén, e szavakat irták sírjára: „Itt fekszik Szvatopluk, eltemetve országa közepén.“ [2]). Kétségtelenebb adatok szerint, Szvatopluk 894-ben halt meg. Halála s fiainak Moimirnak és II. Szvatopluknak viszálkodása az atyai örökség felett, megkönnyítette Árpádnak nagyobb erőfeszités nélkűl is megőrzeni az e részben tett foglalásait s azokban megszilárdítani a magyar uralmat.

A német birodalomnak valamint e hadsegély, úgy e foglalások állandósitása által megbecsülhetetlen szolgálatot

[1]) Névtelen jegyző 33—37. fejezet i. h. 29—33. l.

[2]) Cosmas Pragensis 894. évhez. Dubravius. Histor. Boem. l. 4. Timon. Imago Antiquae Hung. Lib. 3. Cap. 3. ki azonban ezt az ifjabb Szvatoplukról beszéli.

tőn a magyar nemzet, a déli és éjszaki szláv népek egyesülését örökre meggátolván. És így már első föllépte, honfoglalása által is nagy hatást gyakorolt e világrész viszonyaira, más irányt adván közép Európa alakulásának. 993.

Szvatopluk fiainak viszálkodása nagy szerencse volt a magyarokra nézve. Szalán a magyar hadaknak e részeken való elfoglaltatását hasznára fordítani sietvén, a görög császártól és a bolgár fejedelemtől segítséget eszközölt ki magának, s gőgösen reáizent Árpádra, elfoglalt földéről takarodnék azonnal. Árpád, hagyományaink szerint, azon válaszszal bocsátá vissza a követeket, hogy ő úgy tudja, miképen Szalán nehány évvel ezelőtt, midőn neki Dunavizet s alpári fűvet küldött, e jelkép alatt az egész Duna s Tisza közti tartományt átengedte a tizenkét fehér lóért. Seregét ezután haladék nélkül összegyűjtvén, a Tisza mentében, a Titelből kiindúlt Szalán elébe sietett. Az ellenséges hadak egy estve, kevés nap múlva megközelítették egymást Alpár homokpusztáin. Az éjet mind a két fél készületekkel tölté a jövő válságos napra, s cseles megrohanástól tartván, ébren virrasztott. Hajnal hasadtával Árpád hadrendeit körűllovagolván, s vitézeit lelkesítő szavakkal felbuzdítván, az ütközetre jelt adott. Lél, [1]) a Tas fia, megfúvá harsány kürtjét és Bulcs, a Bogát fia, a nemzeti zászlót megragadván, nemzetsége csapataival az ellenségre rohant. Követték őt a többi hadosztályok, s a harcz rövid idő múlva az egész vonalon mind a két részről nagy elkeseredéssel folyt. A magyarok etelközi hazájok elpusztítása, rokonaik leölése miatt bosszútól égve rohantak a bolgárokra, kik a magyarokéihoz hasonló fegyverekkel, hasonló módon [2]) harczolva, Szalán seregének Hadjárat Szalán ellen.

[1]) Lélnek ekkoron még nagyon fiatalnak kellett lennie, miután 955-ben is vezérkedett a nevezetes, de mind reá, mind hadára szerencsétlen augsburgi ütközetben.

[2]) Leo császár a magyarok harczmódjának leírásában többször említi, hogy a bolgárok fegyverzete s harczmodora egészen megegyezett a magyarokéval.

894. főerejét képezték. Hosszú, véres harcz után a bolgárok mindinkább ritkuló sorai végre hanyatlani kezdének. Szalán ezt látván, minden reményt vesztve, futásban keres menekűlést, mi által egész hadát maga után vonja. De nagy részök az üldöző magyaroktól a Tiszára szorítva, abban leli halálát. Maga Szalán Bolgár-Fehérvárba futott.

A pusztaszeri gyülés. Az elhatározó ütközet, mely az egész Duna s Tisza közti tartományt a magyarok hatalmába ejté, rést nyitott nekik az e folyamokon túl fekvő tartományokkal is kikerekíteni a már is szép terjedelmű hazát. A hon e növekedése, annak czélszerű felosztása s megerősítése, a minden tekintetben több oldalúvá lett nemzeti viszonyok, s a még fejletlen kormány-rendszer hiányai arra birták a bölcs fejedelmet, hogy míg népe magát a heves ütközet után kipihenné, a törzsek s nemzetségek fejeivel mind ezen viszonyok elintézéséről, mind e hiányok pótlásáról tanácskozzék. — E nemzeti gyűlésről, mely a Körtvélytó közelében, a Gyümölcsös erdő árnyékában, a róla maiglan Pusztaszernek nevezett vidéken, harmincznégy napig tartott, részletes tudósítást nem adnak emlékeink. A névtelen jegyző, az ezt említő egyetlen kútfő, csak azt mondja, hogy ott a jogok s kötelességek, a nép, a főrendek s a fejedelem közti viszonyok bővebben meghatároztattak, az igazság kiszolgáltatására bírák rendeltettek, a vétségekre büntetések szabattak, szóval a közigazgatás szabályoztatott. Azonban e néhány szó is elég arra, hogy bizonyosnak tartsuk, miképen mind az ország felosztásának, mind a honvédelemre alapított vármegyei igazgatásnak már itt vettettek meg alapjai. Épen azért nevezték el e gyűlés helyét is *Szernek*, mert az új haza itt nyerte szervezetét. E szervezést azonban, nagyobb összefüggés végett a többi belviszonyokkal együtt, alább adandjuk elő. Térjünk most vissza a honfoglalás történetének elbeszélésére.

E vidéket, melyen a nevezetes ütközet s az új hazában az első nemzeti gyűlés lefolyt, Ond vajda szállotta meg a

maga nemzetségével, s nem sokára fia Ete, a Tisza egy ka- 895.
nyarúlatában földvárat hányatott fel a vidék védelmére, mert a Tiszán túl még a kozár Marót vezér volt ura a tartománynak. A szláv népség, melyet a munka végrehajtására használt, Csernigradnak nevezte a várat, mely alapja lett a későbbi Csongrádnak.

Kirándulás a Balkánig s Ádriáig.

Árpád a gyűlés bevégzése után seregével egészen Titelig leszáguldott, s onnan a tábor egy részével Lélt, a Tas fiát, Bulcsot, a Bogát fiát és Botondot a Kolpán fiát, Bolgár-(később Nándor)-Fehérvár ellen küldötte. A vezérek nem messze a várostól keltek át a Dunán, s miután a bolgár hadat itt újabban megverték, a várat táborolták körül. De már kőfalaiban sem bízott Simeon fejedelem s a magyar vezérektől békét kért. Ezek attól nem valának idegenek, de föltételül azt kivánták, hogy Szalánt ezentúl ne támogassa, évi adót fizessen s fiát túszul adja. Simeon mindenben megegyezvén, a béke e föltételek alatt megköttetett. A vezérek ezután Ráczországra törtek s azt dél felé egészen a Vazul szorosig, mely a Balkán hegységben létezik, pusztítva és zsákmányt szedve bekalandozták. Onnan az Adriai-tengernek fordúlva, megvették Spalatót, Zágrábot, Pozsegát, Vukovárt; meghódoltatták egész Horvát- és Tótországot, s az előbbkelők fiait magokkal hozván, 896-ban gazdag zsákmánynyal terhelve tértek vissza Árpádhoz. A lantosok utóbb még azt is regélték énekeikben, hogy a magyar had ekkoron egészen Konstantinápolyig kalandozott, s annak aranyos kapuját Botond vezér buzogányával belyukasztotta [1]).

Árpád e közben, miután a Tisza s Duna folyamok közét meghódoltatta s a nemzet birtokába vette, Csepel szigetére hajózott át, mely a kún Csepeltől, a fejedelem lovászmesterétől vette nevét. E szigetet annyira megkedvelte Árpád, hogy ott családjának palotát építtetett. Ott gyűltek

[1]) Névtelen jegyző: 38—43. fej. i. h.

896. össze körűlötte a nemzet főbbjei is, szintén építtetvén házakat családjaik számára.

Hadjárat Glád ellen. Glád fejedelem, ki a Maros, Duna s Erdély közt, oláh-bolgár népség fölött, valószinűleg a bolgár király fenhatósága alatt uralkodott, mind eddig békében maradt tartományában. Ezt most már az Erdélylyel való összeköttetés végett nem lehetett tovább nélkülözni a haza testéből. Árpád tehát, úgy látszik, 896-ban, ennek meghódoltatására is kiküldé seregeit. Szoárd, Kadocsa és Vojta, kikre e vállalat bízatott, a Tiszán átkelvén, a Temes folyamig semmi ellentállásra nem találtak. De e folyam mögött egy nagy sereggel erős állást foglalt el a tartomány fejedelme, s a magyarokat az átkelésben egy ideig meggátolta. Szoárd tehát öcscsét Kadocsát a sereg egy részével a folyam mentében leküldé, hogy azon lopva átkelvén, az ellenség hátába kerűljön, míg azt maga s Vojta szemben foglalkodtatja. A csel teljesen sikerűlt: a két tűz közé szorított Glád nem sokáig állhatott ellent a magyarok rohanásának, s megfutamodván, Keve várába zárkózott. De ide is követte őt a győzedelmes magyar sereg, s a várat azonnal körűltáborolta. Glád azonban minden bizalmát vesztvén, már harmadnapon kiüzente a magyaroknak, hogy megadja magát, ha őt Árpád fensősége alatt tartományában megtűrik. Az elfoglalt nagy térség a Duna s Tisza közt, s a Dunán túli vidék, melynek meghódoltatását már a Csepel szigetre keltekor tervbe fogta a fejedelem, több mint elég volt az aránylag kis számú magyar nép tanyájául, s ily csekély hatalmú hűbéres főnök nem látszék veszélyesnek. Miután tehát Glád hűséget esküdött, s népe előbbkelőinek fiait zálogba adta, ajánlatát a vezérek Árpád megegyeztével elfogadták. Glád a tartományban maradt, s tőle származott utóbb azon Ohtum nevű fejedelem, ki sz. István király alatt lázadt fel a magyar felsőség ellen. —

E politika, mely szerint a föld régi urai javaik birtokában mind azon vidékeken meghagyattak, melyeket mint

fölöseket, a magyar nép meg nem szállott, s tőlük csak fiaik kivántattak beküldetni, hűségök zálogául, Árpád udvarába, igen eszélyes és hasznos volt az állam gyors megszilárdítása tekintetében. A birtokaikban megmaradt urak ellenségből barátokká, fiaik pedig a fejedelem udvarában, magyarok közt nevekedvén, magyar ifjakkal társalogván, nem sokára magyarokká, a fejedelem hű alattvalóivá, a nemzet tagjaivá lőnek. 996.

Szoárd, Kadocsa és Vojta a tartomány hűségét ekként biztosítván, lementek Orsova váráig s azt megvették. Vojta innen a sereg harmadával visszament Árpádhoz; a két testvér pedig kalandvágytól ingereltetvén, Árpád engedelmével a görög birodalomba intézett hadjáratot. Bolgárországon keresztül lehatoltak Philippopolig; innen bekalandozták Macedoniát. A görögök, mivel hogy seregeik Ázsiában voltak elfoglalva, békét vásároltak a magyaroktól, s őket a különben is nyugtalankodó bolgárok megtámadására ösztönözték. Szoárd és Kadocsa tehát ismét a bolgárokra törtek, s őket két véres ütközetben megverték. Egy harmadik ütközetben mindazáltal, bár húszezer vitézt vesztettek, mégis a bolgároké lett a győzelem. Szoárd és Kadocsa e vereség után az Adria felé fordúltak s Durazzóig zsákmányoltak; honnan ismét a ráczok földére száguldván, egy nagy tartományt szereztek magoknak, melyben hadi népökkel együtt megtelepedének. „Azon nép, u. m. a névtelen jegyző, mely most ostoba magyarnak neveztetik, onnan kapta nevét, hogy urának Szoárdnak halála után sem ment vissza hazájába“ [1]). Hadjárat Bolgárországba.

[1]) Névtelen jegyző 44. és 45. fej. i. h. A külföldi évkönyvek közől a fuldaiak és Herimannus Augiens. (Ld. Pertz Monum. Germ. Hist. Script. I és V, 110. 896. év alatt) e hadjáratról ekként emlékeznek: „Haec audientes... Bulgari cum omni festinatione recurrunt, consertoque illico proelio, victi sunt: iterum pari tenore recumperare nitentes, secundo caruere victoria. A bolgárokból ezen évkönyv szerint 20 ezer lovas esett volna el.

897. Árpád végre megérkezettnek látta az időt, a Dunán
Átkelés a Dunán. túl is megkezdeni hóditásait; mert mióta Csepel szigetéről e tartományt megpillantá, annak elfoglalása is határozattá vált lelkében. Miután tehát Vojta, Orsova tájáról győzedelmes seregével visszatért: a fejedelem a törzsek s nemzetségek fejeivel több napig tanácskozván, Soroksár fölött a Rákos patak mellett tábort ütött; majd a Dunán is átkelt a sereggel. A helyet, hol ez történt, Magyar-révnek nevezték eleink, s a Duna partján Ó-Buda felett maiglan létezik annak emléke Megyer faluban. A felhévvizeknél, melyeket ma Császárfürdőnek nevez a maradék, táborba szállván, bemenének Etele városába, melynek jobbára romokban fekvő házai s palotái a mai Ó-Buda helyén léteztek. „Bámulva szemlélgették, úgymond a krónika, a nagy kőépületeket, és eltelének örömmel, mivelhogy harcz nélkül jutottak Etele városának birtokába, kinek nemzetségéből származott Árpád vezér. Naponként nagy vígassággal lakmározának Etele palotájában, dal és zene mellett; az étel és ital a fejedelemnek és a főembereknek arany, a vitézeknek ezüst edényekben hordatott fel, mert az Isten az ő kezökbe adta a szomszéd országok kincseit. A fiatalság naponként harczi játékokat intézett a nemzet vezérei előtt; s Árpád jó kedvében különféle arany s ezüst edényekkel s birtokokkal adományozta meg azokat, kik magokat kitüntették.“ A vidéket Etele városától Százhalomig, a hajdani Keveházáig, Kondnak, a Csörsz atyjának adományozta a rajta fekvő várral együtt, mely aztán Csörsz-várának neveztetett. Számos nemes jövevények is jelentek meg Árpád előtt, kiket győzedelmeinek s vendégszeretetének híre hozott a dicső fejedelemhez. Ezek mindnyájan szintén nagy birtokokkal adományoztatván meg, a magyar nemzet tagjaivá esküdtek fel.

A dunántúli részek meghódoltatása. Húsz napi mulatás után Etelvárból kiindúlván Árpád, először is Százhalomnál, a Duna mellett állapodott meg seregével. Ezt itt három részre osztván, egyiket Ede és Vojta vezérlete alatt Baranyavár, másikat Ocsöb, Szabolcs atyja és

Öse alatt Veszprém felé küldötte, a harmadikat magánál 897.
tartotta. Amazok nem nagy ellentállásra találván, Baranyavárt rövid napok alatt megvették, s a tartományt a Dráváig Árpád uralma alá hódították. Nagyobb ellentállásra talált Ocsöb és Őse Veszprém alatt, mely katonákkal jól el volt látva. De másfél héti ostrom után e vár őrsége is elveszté bátorságát a további ellentállásra, s egy éjen megszökött. A magyarok a várat birtokukba vevén s őrséggel megrakván, a futamlók után eredtek, s őket a Karantán földig űzték, s a tartományt a Lapincs folyamig, mely az országnak maiglan határát képezi, meghódoltatták.

Ez alatt maga Árpád a bodóháti (utóbb Vértes) hegység alján nyomúlt előre a sereg harmadik osztályával; és miután a morva szlávok egy seregét, mely Bánhidánál útját állotta, egy eldöntő ütközetben megsemmisíté [1]), a Sz. Márton hegyén, hol rég idők óta egy kápolna állott, ütötte fel táborát. E hegyről Pannonia térein széttekintvén, nagy örömmel telt meg szivök az új szerzemény szépsége miatt. Innen aztán tovább haladva, a Rába és Rábcza folyókig értek, sőt azokon túl is kelvén, a Karantán föld egy részét is beszáguldozták, s nagy martalékkal tértek vissza. A nagy részben elfutott lakosság helyét a sereg nyomában a Dunán átkelt magyar népség azonnal mindenfelé megszállotta. A róna földről származott nemzet nem kedvelte a hegyes, bérczes vidéket, s a bentalált népséget ott békében hagyta élni, megelégedvén hódolatukkal. A Tisza partjain elnyúló nagy síkságot azonban, valamint a Dunán túl fekvő, szelíd dombokkal ékes, gazdag tartományt kizárólag magának tartá meg. Itt, az új szerzeményben foglalt maga Árpád is Fehérvár vidékén földeket a maga nemzetségének. A Vértesalja Előd vajdának és fiának Szabolcsnak, ki aztán ott Csákvárt épitette, jutott osztályrészül. Bulcs vajda Szalában a Balaton táján telepedett meg nemzetségével. A Sárvíz vidékén Vojta,

[1]) Kézai Chron. II, Endlicher: Monum. 103.

897 Baranyában Ede szállott meg népével, Örs vajda már elébb a Sajó vidékén, Kond pedig a Nyirségben telepítette meg nemzetségét [1]).

Zsolt születése. Be lévén fejezve a Dunán túli vidék meghódítása, Árpád a nemzet főbbjeivel ismét a Dunához tért vissza, s vitézeiket haza bocsátván, a Vértes erdejében tíz napig vadászattal mulatának. Midőn ezután Árpád Csepel szigetére, családja körébe visszatért, még az évben egy örvendetes esemény boldogítá a honalkotó fejedelmet: hitvese fiat szült, kit Zsoltnak nevezett. Zsolt születése nagy öröm tárgya lett az egész nemzetben, s azt több napi vendégséggel s harczi játékokkal ülték meg. A byzanczi írók, különösen a Biborban-született Constantin [2]), elébbi időkre nézve három vagy épen négy fiát említik Árpádnak, Tarkost, Jelest, Jutóczot, s ezeken felül egynek, miként a 888-diki bolgár háborúból láttuk, még Liuntin nevet is adnak; mely nevet azonban némely iróink Levente melléknévül a három valamelyikére ruházzák. De bár mint legyen ez, annyi bizonyos, hogy Árpád e fiai hihetőleg a vívott harczokban elhullván, az új haza megalkotásakor már nem voltak életben. S így az újdonszülött Zsolt lőn hivatva fentartani a halhatatlan dicsőségű fejedelem nemzetségét.

Marót meghódoltatása. Még csak az egy Marót maradt az ország elébbi fejedelmei közől, ki Árpádnak nem hódolt. Midőn 891-ben Szoárd és Kadocsa a meszesi szorostól visszatérvén, a Tisza s Körös közt hódoltatásaikat bevégezték, kisérletet tőnek a Körösön is általtörni. Marót akkoron vitézül ellentállott a Körösnél; s Árpád, talán mivel a rokon kozár nemzetségbeli fejedelmet még kímélte, talán mivel akkor már a morvák elleni hadjáratra készült, békében hagyta őt. Most azonban, midőn Marót birtoka már mindenfelől magyar birtok által környeztetett, az Erdélylyel való kapcsolat végett sem lehe-

[1]) Névtelen jegyző: 46—50. fej. Endlichernél 42. s köv. l. Kéza Chron. II. U. o. 103.

[2]) De Adm. Imp. C. 40. Corp. Script. Hist. Byz. Bonni kiad. l. 174.

tett tovább tűrni függetlenségét. Árpád tehát Velek s Ocsöb 898
vajdákat küldé meghódoltatására; egyszersmind a székelyeket is felszólítá, csatlakoznának egy haddal a magyar vezérekhez, mit ezek készséggel teljesítettek is. A lefolyt 5—6 év alatt Marót oly hatalomra látta vergődni maga körül a magyarokat, annyi rémítő hírt vett győzedelmes fegyvereikről magánál hatalmasabb fejedelmek fölött, hogy már ellentállni sem volt többé bátorsága, s Bihar várából az Ingvány erdőségbe menekült. Velek és Ocsöb Bihart körültáborolván, azt már 13-ad napon vívák, s épen végrohamra készülének, midőn Marót vezérei reményöket a további ellentállhatásra vesztvén, a várat kegyelemre feladták. Maga Marót is tanácsosnak látta követni Glád példáját. Nagy ajándékokkal hírnököt küldo tehát a magyar vezérekhez, kérvén őket, engednék, hogy békekövetoket küldhessen Árpádhoz, kinek azt akarja tudtára adni, hogy ő, ki előbb egy talpalattnyi földéről sem akart lemondani, most egész országát Árpád kegyelmébe ajánlja. A vezérek ebben szívesen megegyeztek, s Marót követeit Árpádhoz a Csepel szigetére vezettették. Ezek, a fejedelem elébe járulván, kérték őt, ne fosztaná meg urokat míg él, tartományától. Neki egy kis leányán kivül ugy sincs más örököse; fogadja tehát ezt Árpád a maga fiának, Zsoltnak jegyesévé, s Marót halála után hadd örökölje az ifjú pár békésen a tartományt. Árpádnak tetszett a követség beszédo: Bihart a megalázott fejedelemnek azonnal visszaadatá, leányát pedig Zsoltnak eljegyezvén, a maga udvarába hozatta.

Zsolt násza s fejedelemmé kiáltatása.

Bár a jegyesek még kis korúak voltak, a böles, előre látó Árpád fontos politikai okoknál fogva nemsokára nászünnepélyre hívta meg Csepel szigetére a törzsek s nemzetségek fejeit. Az összetartás még nagyon laza volt a külön törzsek között; a fejedelmi méltóság, a nemzeti egységnek e fő kapcsa még új, idő s hagyomány által még nem volt megszentesítve. Eddig ugyan az elfoglaltság, a honszerzés nagyszerű munkája, mely mindenkit lelkesedéssel töltött el, nem engedte felbomlani az egyetértést; a vajdák s nemzetségfők

899 engedelmességével is meg lehetett elégedve. De mi fog történni, ha maga, ki igazságos kormányával, eszélyes mérsékletével minden viszályt el tudott hárítani, fiának még gyermekkorában találna kimúlni? Nem fogják-e a büszke urak megvetni a gyermek-fejedelmet? Nem bomlik-e majd fel a nemzeti egység, kivált ha még többen is követnék unokaöcscseinek Szoárdnak és Kadocsának veszélyes példáját? Mind ezen okok arra birták a bölcs fejedelmet, hogy idején gondoskodjék utódáról, s általa a nemzeti egység megszilárditásáról. Erre a gyermekpár násza legillőbb alkalmul szolgálhatott. Miután tehát lefolyt a nászünnepély, melyen áldomások, lakomák, az ifjak harczjátékai egymást több napig váltogatták, fiának Zsoltnak, az etelközi szerződés szerint a fejedelemséget is biztosítani kivánta. A nemzet fejei, kiknek e kivánságát előadá, hasznosnak látták az előrelátó fejedelem gondoskodását, s ünnepélyes gyülekezetökben magokat Zsolt iránt esküvel kötelezték, s őt ősi szokás szerint paizson fölemelvén, jövendő fejedelmökké kiáltották. — Leányának násza után Marót már a második évben meghalálozott, országát a békeszerződés szerint vejére hagyván örökségül [1]).

Árpád magát és nemzetét a közép Duna, az egész Tisza, Maros és Dráva vidékeinek birtokában látván, s tapasztalván a külön nemzetségek megtelepedtéből azt is, hogy az eddigelé elfoglalt új haza, — mely éjszak s kelet felől félkör alakjában a Kárpát hegylánczban, délről az Al-Duna, és a Száva, nyugotról a Lapincs, Lajta s más kisebb folyamokban és a Lajta hegységben mintegy a természettől kitűzött határokkal birván, szépen ki van kerekítve, nemzetének több mint elegendő: nehogy a tovább terjeszkedés által a nemzeti összefüggést meglazítsa, megszűnt a további foglalásoktól, s azontúl népe belügyeinek rendezésére fordítá gondjait. Ideje, hogy mi is vessünk egy pillanatot a nemzet belállapotaira, miként azokról emlékeink által, elég szűken tudósíttatunk.

[1]) Névtelen jegyző 50—52. i. h.

III.

Belső állapotok.

Az elfoglalt, megalapított új haza, mintegy 7—8 évi harcznak s diadalnak lőn áldott gyümölcse. És mi tette a rokonaitól elszakadt, aránylag kicsiny magyar nemzetet oly erőssé, hogy egy részről a nagy számú szláv, másról a bolgár-oláh népek hatalmát néhány ütközetben szétporlasztván, magának a görög és német hatalmas birodalmak között állandó hazát alapíthasson? 899

A külföldi, kivált német irók ennek okát kizárólag azon ellenséges viszonyban keresik, mely akkoron a német és az alakulásban lévő szláv birodalom közt létezett, s melytől indíttatván Arnulf német király, maga hívta meg Árpádot a morva-szlávok ellen. Ez kétségtelenül egyik, de nem egyedüli, nem kielégitő oka a nagy eseménynek. Magában a magyar nemzetben is kellett rejleni amannál még hatékonyabb okoknak, hogy a honfoglalás, az államalapítás megfejthető legyen. S ezen ok nem más, mint a nemzetnek, kis száma mellett is nyilvánuló erőhatalma, erkölcsi tulajdonságai, erényei, hadi s polgári szerkezete. Erkölcsi tulajdonaik.

A német íróknak különös kedvök telik benne, a beköltözött magyarokat szilaj, vad csorda gyanánt ábrázolniok. De megfeledkeznek, hogy vad csordák, a szerencse kedvezvén, nyerhetnek ugyan egy pár ütközetet: oly hatalmas két birodalom közt azonban, minő akkoron a görög és a német volt, nem alapíthatnak állandó hazát, független, hatalmas államot, melyből a nemzet, mihelyt magát egy kissé rendbe szedte, fél századon keresztül remegésben tartá a két birodalmat.

Az erőt, melyet a magyar nemzet első fellépésében nyilvánított, természeti értelmessége s életrevalósága mellett, — mi hatását mindenben öntudatossá tette, mindenekelőtt nemzeti egységökben, társadalmi szerkezetökben találjuk fel.

899 „A hova szerencséd vezet, mi követni fogunk!“ És „veszszen a ki hűtlen a fejedelem iránt, a ki viszályt támaszt közte s a nemzet között!“ Igy esküvének a hét törzs és a száz nyolcz nemzetség fejei, midőn honszerzésre indulandók, Árpádot közös fejedelmökké választották. És ezen esküt híven megtartották a vajdák s a nemzet többi főnökei. Ezen egység, e hűséges közremunkálás a bölcs, erélyes, igazságos s mint a Biborban-született Constantin császár irja — „fejedelemségre termett“ Árpád vezérlete alatt ellenállhatatlanná tette a nagy czél öntudatában föllelkesült, vezérének engedelmeskedő nemzet hatását.

Igazgatás. Ezen összetartás, ezen engedelmesség a fejedelem iránt annál nagyobb dicséretére válik a vajdáknak, minthogy társadalmi szerkezetök, még az új hon megalapítása után is jóformán amaz etelközi szövetségen alapúlt, s a fejedelemnek a külön törzsek felett nem nagy lehetett közvetlen hatalma. „A törzsökök — mond Constantin császár — külön-külön folyamok partjain lakván, kölcsönös szerződés által vannak arra kötelezve, hogy ha valamely törzs megtámadtatnék, azt közös erővel mindnyájan segítsék.“ A beligazgatást törzseik s nemzetségeikben a vajdák csaknem független hatalommal kezelték ugyan; de úgy látjuk emlékeinkből, hogy Árpád az ország felosztásában eleitől fogva ügyelt arra, hogy a nemzetségfőknek a fejedelemre nézve könnyen veszélyessé válható, a nemzeti egységet lazító hatalma korlátoltassék. Ez volt egy részben oka, hogy nemcsak a bentalált lakósok főnökeit meghagyta birtokaikban, hanem idegen jövevényeknek is nagy földeket adott. Egyébiránt a föld közös birtoka lett a nemzetségnek, mely azon megszállott: egyéni birtok sz. Istvánig nem létezett a magyar hazában.

Azon intézkedések, melyeket Árpád a pusztaszeri gyülésen s utóbb Csepel szigetén tett az ország felosztására, igazgatására nézve, tetemesen nevelték a fejedelem hatalmát, korlátozták a nemzetségek fejeiét; más részről az új államnak is erőt kölcsönöztek. A társasági viszonyok egészen a honvé-

delem s már a régi frigyrendszerben is meg volt hadszerkezet 899
alapjára építtettek. A későbbi kifejlés bizonyossá teszi, mit a névtelen jegyző is említ, hogy Árpád az országban talált, vagy az újdon épített várakat azok vidékével és földnépével együtt mint a hon védelmének fokhelyeit, nemzeti javak gyanánt tartotta fenn; a nemzetségfőknek azokban nem örökbirtoki, hanem csak kormányzói, igazgatói jogot adván [1]). A várak körül letelepült nép két harmada azoknak őrizetére rendeltetett [2]). Ezek lőnek sajátlag az ország katonái, annak védelmére mindig készen állni kötelesek. Ezek őrzék váraikban minden megtörténhető külberohanás ellen a hazát, — melynek védelmére az etelközi bolgár-besnyő pusztításból merített szomorú tapasztalás után több gondot fordítának, — míg a többi szabad nép, kaland- és martalék-vágytól ingereltetve, utóbb a külföldön száguldozott. És ekként a vármegyei szerkezetnek, melyet utóbb sz. István bővebben kifejtett, már Árpád vetette meg alapjait; bár a vármegyéknek e korbani számáról különböznek a vélemények. E honvédelmi rendszer, mely minden társadalmi viszonyok sarkkövét képezte, adott aztán oly erőt és tartósságot az új államnak, hogy míg az épségben fennállott, külellenség nem igen törhetett be büntetlenül az országba.

[1]) Igy mondja a névtelen jegyző 37-ik fejezetében: Et dux Árpád Hubam fecit Comitem Nitriensem et aliorum castrorum et dedit ei terram propriam iuxta fluvium Zitva. Igy mondja — hogy többet ne említsünk, Borsról: Borsum in eodem Castro Comitem constituit et totam curam illius partis sibi condonavit. A nép főbbjei tehát a várakra nem, hanem azokon kívül más javakra nyertek birtokjogot. A várak igazgatási tiszte, vagyis a várispánság azonban a vezérek korában még apáról fiúra szállott, s ebben, mint látandjuk, sz. István alatt történt csak változás.

[2]) Uluptulma filius Ketel castrum construxit ad servitium cuius castri tam de populo secum adducto, quam a duce acquisito duas partes condonavit. U. o. 15 fej. Még világosabb erre nézve az 57-ik fej., melyben ezt olvassuk: „Billa pedig és testvére Boksa (ezek besenyők voltak), tanácsot tartván, a magokkal hozott nép két harmadát a mondott (Pest) vár szolgálatára adták, egy harmadát hagyván utódaikra.“

899 Fegyelem.

Az új állam e hadi szervezetében a rendet szigorú fegyelem tartotta fenn. „Még most is megismerhetitek gyümölcseikről, hogy kemény nép voltak.“ A névtelen jegyzőnek ezen állitását külírók is igazolják. Már Leo császár megírta rólok, miként harczmodoruk leirásában fentebb láttuk, hogy a főnökök, hadnagyok kemény büntetéssel lakoltatják a vétkeseket. S hasonlót mondanak rólok még egy század múlva is a német szemtanúk. A mily szigorúak voltak pedig a főnökök alárendeltjeik iránt, oly tisztelettel viseltettek felsőbbjeik, kivált a fejedelem irányában. „A fejedelemnek mond freisingeni Otto püspök [1]) mindnyájan ugy engedelmeskednek, hogy őt nemcsak nyilt ellenmondásokkal haragítani, de még alattomos morgással sérteni is tilosnak tartják.“

És ezen szigorú belfegyelem mellett meglepő a szelíd bánásmód a hódolt benszülöttek irányában. A kegyetlenségnek ezek iránt csak két példáját találjuk emlékeinkben Laborcz, az ungi várnagy, és Zobor, Szvatopluk vezére iránt: mind a kettőt felakasztatták, de úgy látszik csak azért, hogy a benszülötteket az ellentállástól elrettentvén, a vérontást kevesbítsék. Azokat, kik önként hódolának, nemcsak birtokaik élvezetében meghagyták, hanem társaikká, a haza s nemzet tagjaivá fogadták. A benszülött nép eléhbi viszonyaiban maradt; s a várak őrizetében is, kivált a felvidéken, osztályosává lett a magyar népnek. Ezen emberséges bánásmód, Árpád s a nemzet főbbjeinek lovagias, vendégszerető magaviselete még számos jövevényeket is hozott az országba, kik hasonlókép mint magok a magyarok, birtokokkal láttattak el. Csakis ezen emberséges bánásmódnak és több tekintetben a magyarok erkölcsi felsőbbségének tulajdonítható, hogy a benszülöttek nemsokára, habár nyelvre nem is, de legalább érzelemre, hazafiságra nézve egygyé váltak a magyarokkal és soha semmi kisérletet sem tettek ellenök fellázadni.

[1]) De Rebus gest. Friderici I. Imper. Lib. I. Cap. 31. Christ. Urstisius Herm. Histor illust. Tomus unus Francofurti 1585. l. 424.

899. Vallás.

Különösen említést érdemel, hogy a benszülöttek keresztény vallása irányában sem voltak türelmetlenek. A magyar, még mint pogány sem volt soha ábrándosan buzgó vallásosságában; a mennyire emlékeink hatnak, ő csak egyért tudott lelkesedni: a hazáért. A vallás tekintetében bizonyos higgadtság, bizonyos józan mérsékeltség volt e népnek mindig sajátja, melynél fogva, ha ragaszkodott is hagyományaihoz, ha tiszteletben tartotta is ősi vallását: rajongó nem volt iránta, erőszakkal azt soha sem akarta másra tukmálni, türelemmel viseltetett a másként hivők iránt. E közöny, vagy helyesebben, e józan, higgadt értelem, e türelem más hite iránt, valószinűleg még akkor lett sajátjává eleinknek, midőn a nyelvre, származásra rokon kozárokkal, mint azok szövetséges fegyvertársai, egy vidéken laktak [1]). De, bár mi volt is oka, annyi bizonyos, hogy a magyar térítő vagy üldöző soha sem volt, s közönyös szemmel nézte a keresztény vallás gyakorlatát. Vallás és népiség különbsége nélkül minden önként meghódoltat egyenjogúvá fogadott az új hazában.

Már maga azon társadalmi érettség, melynek oly fényes bizonyítványát adták az etelközi vérszerződésben; azon még egyszerű, még fejletlen, de szabad, tágas alapu, majdnem népuraïmi alkotmány, mely e szerződésnek lett eredménye; azon hadi mesterségök, melynek leirását fentebb az egykorú Leo császár után közlöttük, s melynélfogva a honfoglalásban meglepő taktikai és strategiai ismereteket tanúsítva jártak el, s végre az új hazának rendezése, a honvédelmi rendszer, melyet álladalmi szerkezetök alapjául elfogadtak; azon nemzeti gyülések, melyeken, a névtelen jegyző szerint, „minden szokásos törvényeket s jogokat, a nemzetnek a fejedelem és főnökök iránti viszonyait meghatározták, a vétségekre büntetéseket szabtak;“ az eszélyes bánásmód a benszülöttek

[1]) A kozárok ősi vallása hasonló volt a magyarokéhoz. De e mellett az izlam is korán elterjedt köztök: egy fejedelmöket már 740 táján mozlemmé tette az arab Mervan; utóbb, miként fentebb említettük, a zsidó, sőt még a keresztény hitvallás is elterjedt közöttök.

899. irányában: mind megannyi világos tények, kézzel foghatólag bizonyítók, hogy eleink mégsem voltak oly vad, barbár csordák, minőknek őket a régi német évkönyvírók gyűlöletből, az újabb német tudósok könnyen megfejthető okokból szeretik ábrázolni.

És ugyanezen eredményre jutunk szellemi, erkölcsi állapotaikat vizsgálván. Míveltségök, való igaz, nem a keresztény, európai míveltség volt; s azért ennek mérlegét sem alkalmazhatjuk reájuk: de valamint álladalmi életök érett, egészséges értelmökről, ugy erkölcsi viszonyaik míveltségök bizonyos fokáról tesznek tanúságot. Egélyök, vallásuk a nyers természetimádáson felülemelkedve, tiszta egyistenimádás (monotheismus) volt. Tisztelték ugyan, mint egy görög író tudósít bennünket [1]), a tüzet, a léget, vagyis az eget és a vizet, hymnusokat énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, azt fenntartja s igazgatja; ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom nálok már annyira tisztult, s emelkedett vala, hogy istenöket mint személyes istent, a teremtő, a gondos atya alakjában tüntette fel képzeletök [2]). Sőt miként ez maiglan él a magyar nép öntudatában, őt népök saját védurául, a magyarok nemzeti istenéül tekinték, ki a mennyég közepén, a felhők fölött lakik. „A szivárvány képezte kézijját, s avval lőtte el tüzes nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatott. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dörgésnek s villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak; s ha valaki ellene romlását kivánta, csak azt óhajtá: verjen

[1]) Theophilactus Simocatta: Corp. Script. Histor. Byzant. bonni kiad. 286. l. Ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, telluri hymnum concinunt; adorant autem tantummodo et Deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit.

[2]) Ha a finnek isäntä-je és isä (ősc) egy eredetü a magyar Istennel, mi valószinübb, mint a parz Izdan-nal való hasonlatosság, ugy az Isten a magyaroknál is atyát, házigazdát jelent, ki a világegyetemnek atyai szeretettel viseli gondját.

meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma máiglan él nyelvünkben.“ [1]) A mennyég istenén kivül, ugy látszik, az alvilágnak is tulajdonítottak egy főurat, ki a sírokon s ezek lakói fölött uralkodott. Ennek emléke él még maiglan a „*manó*“ szóban, „vigyen el a manó!“ „eredj a manóba!“ átokformákban [2]). Ezeken kivül különféle szellemekkel, tündérekkel is megnépesítették a természetet. 899.

A mennyég személyes istensége fogalmának tisztultságából, emelkedettségéből fejthetni meg egyedül, miért voltak eleink oly türelmesek a keresztények iránt; miért vették fel magok is oly könnyen a kereszténységet, mely szintúgy mint a zsidó és izlamvallás némileg már akkor ismeretes volt előttök, midőn a kozárok szomszédságában laktak, mint azoknak szövetséges fegyvertársai. Ezen érintkezés az egyistenség, monotheismus más formáival kétségkivül már előbbi hazáikban fejlesztőleg hatott vallásos öntudatokra.

A cultus, melylyel istenöket tisztelték, főleg azon áldomásokból állott, melyeknek alkalmával állatokat öltek le, s áldoztak fel az istennek. A ló, kivált a fehér ló volt legbecsesebb áldozatuk [3]). Az áldozatokat papok, úgynevezett táltosok hajtották végre, kik a szó ősértelme szerint [4]), a nép tudósai, bölcsei, jósai [5]), költői, dalnokai voltak, kik azt a torok, vendégségek, áldomások alkalmával kobzaik kiséretében hős dalokkal dicsvágyra gerjesztek, kebleikbe erőt, állhatatosságot öntének, őket eleik dicső példáinak követésére

[1]) Csengeri Antal: Az altáji népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra. A magy. academ. évk. IX. köt.

[2]) *Mana*, a finn mythologiában földalatti istent jelent. U. o.

[3]) Occiso equo pingvissimo fecerunt magnum aldumás. Névtelen jegyző 16. fej.

[4]) Finnül *taitaa:* tudni s *taitaja:* tato, tatos; tehát *tátos:* tudós, bölcs. Csengery Antal. i. h.

[5]) Habentque Sacerdotes in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur. Theophilactus. i. h. A magyar mythologiáról ld. Ipolyi Arnold jeles művét.

899. ösztönözték, vagy szelídebb érzeményeket keltének föl bennök népdalaikkal. A táltosok különféle vallásos műtételeire mutatnak a nyelvünkben maiglan élő *büvölés*, *bájolás*, *igézés*, *iralás*, *rovalás* szavak is. E papjai iránt a nép határtalan tisztelettel viseltetett; de őket külön cast-tá válniok, mint sok más keleti népnél történt, általok szabadságát megsértetni, korlátoltatni nem engedte.

Hitték továbbá a lélek halhatatlanságát, egy túlvilági jobb életet, melyben mind azok, kiket a csatatéren ölnek le, őket szolgálni fogják. Halottaikat leginkább folyamok, források mellé temették el [1]), vagy máglyákon égették el [2]), s emlékezetöket gyásztorral s énekekkel ülték meg. Különösen szent volt előttök az eskü, mit egyéb szertartások közt avval erősítének, hogy fölmetszett erökből egy közös edénybe vért bocsátának, jeléül annak, hogy az esküszegőnek véro ontassék.

Házasulási szokásaikról alig tudunk egyebet, mint hogy többnyire az apa választa menyet magának, feleséget fiának [3]). Az eljegyzés, mint maga e szó is mutatja, némi külső jegyek — némelyek szerint [4]), apró ezüst bálványok által történt. A többnejüségtől idegenkedett a magyar [5]): csak egy hitvessel, feleséggel osztá meg szerelmét; mi azt bizonyítja, hogy az asszony (tápláló, szoptató, nevelő, mandzsu nyelven) nagy becsületben állt előttök [6]).

Nem akarunk szóllani nyelvökről, „mely a régi magya-

---

[1]) Mint például Tulmát, Névt. jegyző 15. fej. Árpádot U. o. 52. fej. Botondot U. o. 56.fej.

[2]) Ezt tették például egy kalandjok alkalmával 925-ben, Schweitzban. Ekkhard, Pertznél: Script. II, 104. köv.

[3]) Igy Árpád Zsoltnak, ez Taksonynak. Névt. jegy. 51. 52. 57. fej.

[4]) Franc. Pariz. Pápai: Art. Herald. C. 12. 125. l.

[5]) Azért nevezte a sok nejü Marótot is Mén-Marótnak.

[6]) Míveltségi állapotaik s erkölcseikről bővebben ld. Horváth M. Párvonal az Európába költözö magyarok, s az európai népek míveltsége között. Pályamunka.

rok értelmi derékségének — ugymond Toldy Ferencz — legszólóbb emléke, . . . mely ősformákban gazdagabb volt a mainál . . . s oly becses alaptőkéjét hozta magával a gyökereknek még lélektani képzetekre s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzékenységet párosított, hogy azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, szükségkép jelent és multat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsülyedt míveltségi időszakot kell tulajdonítanunk: habár hagyományait rég eltemette az idő, s azok hírét is a századokon át ellenséges csillagzatok alatt régi virágzásukból alászállt unokák emlékezetéből kitörülte.“ És míg nyelvök ily szellemi fejlettségnek tanúja: az írás bizonyos neme sem volt előttök ismeretlen. A betű szó ősrégi jelentését feltaláljuk a mandzsu-nyelvben, melyben e szó *biti* irásjegyet jelent. Az etelközi szerződés is kőtáblákra volt felróva, melyeket *Hatköszernek* nevez a csíki székely krónika. Sőt még a művészetek némelyike, például a szobrászat is honos volt nálok szintúgy, mint Etele húnjainál, kiknek százhalmi nemzeti necropolját szobor, bálvány ékesítette, vagy mint a magyarok után Lebediába költözött kúnoknál, kiknek maradványai a Jerney János által Moldvában feltalált számos kőbábok, síri szobrok. I. Endre és I. László királyaink törvényei nem hagynak bennünket kétségben, hogy azon helyeket, melyeken áldozataikat istenöknek bemutatták, pogány eleink is szobrokkal, bálványokkal, hihetőleg, mint az istenség jelképeivel, ékesítették. 899.

De semmi sem czáfolja meg erősebben azon külföldi irókat, kik oly nagyon szeretik hánytorgatni, hogy ilyen amolyan barbár, vad csorda volt új hazájába költöztekor a magyar nép, mint azon hatalom, melylyel a honfoglalás után déli s nyugoti Európában felléptek s ezt félszázadon át folytonos remegésben tartották győzedelmeik és zsákmánylásaik által, és mint maga e kalandos hadjáratok története.

HARMADIK FEJEZET.

Hadjárataik a külföldre.

I.

Hadjárataik Árpád alatt.

Hadjárataik indokai

A magyaroknak valamint megtelepedésök, honfoglalásuk Pannonföldön oly európai esemény volt, melynek következményei egy évezreden keresztül érezhetők e világrészen: ugy a honfoglalás után végrehajtott tetteik, kalandos hadjárataik is nagy hatást gyakoroltak Európa viszonyainak átalakulására.

A harczok, csaták zaját, kedélyingerlő veszedelmeit megszokott nemzet pezsgő vérű fiatalsága a honszerzés munkája után sem akart tétlen maradni. A béke foglalkodásai, a földmivelés, mesterségek, kereskedés, — miktől több évig tartott vándor, nyugtalan életök alatt elszoktak, de mit elébb kétségen túl űztek vala [1]), — nem volt már ínye szerint való foglalkodás a harczias, büszke népnek, s azt, mint szolgai munkát jobbára a meghódolt népre bízván, maga kalandos hadjáratokban kereste ujságvágyó, nyugtalan kedélyének kielégitését. „A magyarok — mond a névtelen jegyző [2]) — ez időben semmi mást nem szerettek, mint föl-

[1]) Erről kételkednünk nem hagynak a nyelvünkben létező szavak, melyek a földmivelésre vonatkoznak, s melyeket mint más rokon nyelvekben is hasonló értelemmel létezőket ősi hazájokból hoztak ki magokkal, minők például *aratás*, *tarló* stb.

[2]) 44. fej. Endlicher: Monum. 41. l.

deket foglalni, népeket meghódítani s a harczok veszély- 899.
teljes munkájával tölteni idejöket; mert ez időben annyira örültek a vérontásnak, mint a nadályok; és ha így nem tesznek vala, nem is örökölhettek volna oly sok szép földet utódjaikra.“

Hagyományaink e végszavai nyilván tanusítják, hogy az ujságvágyon, a kincsek után való sóvárgáson felül egy magasabb eszme is élt őseinkben, mely őket külföldi hadjárataikra ösztönzé. Félelmessé kivánták tenni a magyar nevet a szomszéd nemzetek előtt, egyszersmind meggyöngíteni akarták ezeket, hogy miután elébb, dontői hazájokból való kiköltözésök után, már két új hazát elvesztettek, a harmadiknak birtokát fegyverhatalmok híre s félelme által is biztosítsák.

E fölött, a győzedelmek, melyeket a honfoglalás alkalmával vívott csatákban, a hadi mesterségekkel jobbára ismeretlen, lovasságuk rohanásainak ellentállni nem tudó népek fölött nyertek vala, őket egy részről elbizottakká tették, más részről azon hiedelemmel töltötték el, hogy e népek gyávák, fegyverhatalmoknak ellentállni nem birók. Az első szerencsés kalandok, melyeket még a honfoglalás szakában a görög birodalom tartományaiba tőnek, őket e hitökben megerősítvén, s tömérdek kincsek birtokába juttatván, ellenállhatatlan ingerül szolgáltak, mind messzebb és sürűbben intézniök kalandos hadjárataikat a külföldre.

És a mit óhajtának, beteljesedett. Nevök majdnem félszázadig félelem és rettegés tárgya lett a legtávolabb déli s nyugoti országokban; erejök, fegyverhatalmok meggyőzhetetlennek tartatott. Kegyetlenségökről, melynek hírét a félelem nagyítá, a legmesésebb mondák keletkeztek a külföldön, melyek szerint leölt ellenségeik szivét gyógyszer gyanánt ették, vérökkel olták el szomjokat [1]). „Leölik a né-

[1]) Regino Chron. Pertz: Monument. — Script. I, 600. Dandulo. Muratorinál: Script. rer. italicar. XII. köt.

889. peket, — ugymond egy német krónikás [1]) — s hogy annál félelmesebbekké váljanak, a leöltek vérét iszszák.“ A hit, hogy emberi hússal élnek, annyira meggyökerezett a nyugoti frankok közt, hogy a szó, melylyel a magyarokat nevezték (*Hongre*), az egész középkorban egy emberevő óriást jelentett, ki leginkább a gyermekek gyönge husára vágyódik. A szerzetesek, kik az ezen kori krónikákat, évkönyveket írták, de a kik a pusztító, rettegett csapatok közeledtére a városokba futván, vagy várszerű klastromjaikba zárkózván, soha magyart talán nem is láttak, félelmök s gyűlöletökben iszonyú testalakot tulajdonítának nekik. Fejök egy idomtalan hustömeg, melyből apró gyilkos szemek villognak ki. Arnulfot még halála után is átkokkal halmozták el, hogy e szörnyeket, e vadállatokat mintegy lánczaikról felszabadítá, s őket a morvák ellen meghíván, dulásaik csapását Európára hozta. A lombard Luitprand a boszú vad gyönyörével írja le, miként emészték fel a féregnyavalyában haldokló császárt e bűne miatt, a tetvek százezrei! A mit e krónikások a régi írókban gyalázót, átkost találtak följegyezve a régi scythákról, pártusokról, húnokról s avarokról, krónikáikban szórúl szóra lemásolva ruházzák a magyarokra. — Szerintök a magyar népnek származása is szintoly csodás mint utálatos és rémséges vala. Eleik s vérrokonaik a Filimér góth királytól a pusztába űzött vásott erkölcsű tábori nők, úgynevezett alirumnák s az ördögök ölelkezéseiből eredtek [2]). És csodálatos! maiglan is találtatnak külföldi szomszédaink közt oly magyarfaló írók, kik a krónikások gyűlöletét örökölve, hitelt adnak azok harag és rettegés szülte meséinek, s azok nyomán egész tudós komolysággal az emberi nem legaljasabb fajához tartozónak számítják a beköltözött magyarokat. És csak azon nem győznek eléggé csodálkozni, miként nemesedhetett meg oly annyira, s pedig

[1]) Conrad Urspergens. 901. évhez.

[2]) Jornandes Cap. 24.

vérkeverés nélkül, ezen szerintök fél-barom faj, hogy nem csak erkölcsi tekintetben kitünő helyet foglal el az európai népcsaládban, hanem testalkatra a legszebb népek egyikének ismertetik. Valóban, ha félelemgerjesztés volt egyike az indokoknak, melyek őseinket a honfoglalás után messze tartományokba, harczias kalandok keresésére vitték, teljesen elérték czéljokat. Félszázadig iszonyat tárgya lőn nevök: istenhez nyilvános könyörgések intéztettek, mentené meg a népet a magyarok nyilaitól, melyek előtt számra nagyobb hadak sem mertek s bírtak megállani; az innen eredt szégyenérzet pedig még hosszú kilencz század lefolyta után is ébren tartja e népek egynémely íróinak gyűlöletét! 899.

Hadjárataik Németországba.

Becsápásaikat, a német birodalom tartományaiba, különösen a keleti határgrófságba, és a Karantán-földre már akkor megkezdték a magyarok, midőn Öcsöb és Öse a Lapincs folyamig, Árpád maga pedig a Lajta hegységeig kiszélesítette az új hazát. A szláv urak felső Pannoniában, kik a morva birodalom szétbontása miatt a németekre még inkább haragudtak mint a magyarokra, magok hívták ezeket a tartományba; sőt hajokat magyar szokás szerint lenyírván s velök szövetkezvén, versenyt dúlták és zsákmányolták a magyarokkal a német földet. A bajorok pedig azokat, kik a délkeleti határgrófságra törtek, ajándékokkal ügyekeztek megkérlelni s eltávolítani tartományukból [1]). Egy kisebb csapat, mintegy kémlelőleg, ekkoron, vagy még 898-ban Friaul és Lombardia felé is kalandozott, mert ez ellen szándékoztak, — tán mivel őket e tartomány gazdagságának híre leginkább ingerelte — legelőször intézni nagyobb hadjáratot. De Frigyes, aquileai patriarcha, a hegyek közt útjokat állván, őket visszatérniök kényszerítette.

[1]) A bajor püspökök levele IX. János pápához. Hansiz: Germ. Sacra I, 177. Fehér: Codex Diplom. Hung. I, 229. A levél, mint e szavak mutatják, juvenculus rex noster, 900-ra teendő, mert atyja Arnulf 899-ki december 8-án halt meg.

899. A tervezett hadjárat 899-ben folyt le. A magyar sereg mindenekelőtt Bajorországba tört be, melynek akkoron Karantán és Kraina is tartományait képezték. Ha igaz, mivel a felső pannoniai szláv püspökök a bajorokat vádolták, ezek ismét ajándékokat adtak a magyaroknak, s hogy tőlök szabadúljanak, még magok is ösztönözték őket, mennének inkább Olaszországba zsákmányolni. Erre egyébiránt nem volt szükség, magoknak is a gazdag Lombardia lévén czéljok a hadjáratban. Még tavasz ideje volt, midőn seregökkel a Brentán áthatolván, Padua és Verona táján megjelentek; de mivel e városokat igen megerősítve találták, nem bajlódtak ostromukkal, hanem a kisebb mezővárosokat dúlták egészen Páviáig, mindenfelé zsákmányt és foglyokat gyűjtvén, a tartományban. Ekkor történhetett, hogy Luitvard vercellei püspök, egykoron Károly császár tanácsosa, ki a magyarok elől kincseivel futni akart, elfogatott s megöletett, kincsei zsákmánynyá lettek [1]). Tavasztól a nyár végéig pusztították már a gazdag tartományt, midőn végre Berengár, a magyarokénál háromszorta nagyobb sereggel átjött a Pó folyamon és őket úgy bekerítette, hogy menekülésökre alig találhatának rést. A magyarok látván az ellenség nagy sokaságát s helyzetök veszélyességét, vakmerőségnek tartották vele megütközni s utat kerestek a szabadúlásra. Szerencséjökre Berengár, hadától messzebb egy kis városban kéjelgett, s késett őket megtámadni. A magyarok tehát felhasználva a kedvező körülményt, az Adda folyam felé kezdének hátrálni; de a pihentebb lovaikon utánok eredt olaszoktól utóléretnek. A futamlók, az ellenségtől szorongattatván, bár lovaik fáradtak, tolongva ugratnak a folyóba, hol aztán sokan vesztöket találják. De azok sem menekültek meg a veszélytől, kik a vizen átjutottak, mert az ellenség itt is nyomukban; lovaik pedig már nem győzik a futást. A vezérek e

Olaszországba.

[1]) Kézay II, Cap. I. Endlicher: i. h. 104. Névtelen jegyző 53. fej. Annal. Aleman. Pertznél: Scrip. I, 53. Ann. Fuldens. U. o. I, 415.

körülmények közt, rövid tanácskozás után követeket küldenek Berengár királyhoz, és minden zsákmányt visszaadni igérnek, ha őket bántatlanúl hazatérniök engedi. Berengár azonban gúnynyal válaszol, s béklyókat készíttet elő az elfogandók számára. A magyaroknak e visszautasítás után nem volt más választásuk, mint kissé megpihent lovaikon ismét folytatni a futást. Midőn a veronai síkra érkeztek, a helyet lovasságuk kifejtésére alkalmasnak látván, harczrendbe sorakoztak, s az olaszoknak utánok eredt lovas hadosztályát megverték s visszanyomták. De a szerencsés csata sem mentette meg őket a veszélytől; mert alig volt idejök lovaikat kissé megpihentetniök, az ellenség derék hada máris közeledett. Ismét tovább álltak tehát, és szerencsésen eljutottak a Brentához. Itt azonban az átkelés után megint utóléretvén, lovaik nagy fáradtsága miatt lehetetlennek látták a további szabadulást; a tetemes veszteségek után pedig az annyiszorta számosabb ellenséggel megütközni nem egyéb lett volna, mint a megsemmíttetés veszélyének tenni ki a sereget. A vezérek tehát még egyszer meg akarták kisérteni a békealkudozást, s követeket küldvén az ellenség táborába, most már nem csak minden foglyot s martalékot visszaeresztení, hanem fegyvereiket s minden fölösleg lovaikat is átadni igérték s fogadást tőnek, hogy soha sem mennek többé Olaszországba, ha őket most békében hazatérni engedik. De Berengár mennél közelebb hitte magát a teljes győzedelemhez, annál kevesbbé hajlott az ajánlatra; ő nem csak zsákmányukat s lovaikat, hanem a kalandorokat magukat is ugy tekintette már, mint bizonyos foglyokat, kiket semmi sem menthet meg kezeiből. De másként történt. A szégyen e másodszori elutasítás miatt, a boszú e meggyaláztatásuk érzetében, a kétségbeesés e végveszély perczeiben visszaadja bátorságát az üldözött seregnek. Halni vagy győzni! kiáltának egy hangon; s látván, hogy az ellenséges had pihenni s étkezni telepedett meg, mielőtt rájok mérné a végcsapást, elhatározták ezt megelőzni s meglepni a győzedelem biztos- 899.

899. ságában gondatlan ellenséget. Azonnal harczrendbe sorakoznak tehát, s táboruktól jobbra s balra egy-egy csapatot küldenek ki, melyek észrevétlenül átkelvén, az ellenséget oldalba fognák, míg a derék had a homloktámadást intézendi. És mind ez, mind a csel a szárnyakon teljesen sikerült. Az elbizottan s gondatlanul lakmározó olaszok alig vették észre a villámsebességgel rájok csapott magyarokat, midőn az első nyilzápor sokaknak torkukba szegzi falatjokat. Mindenfelől meglepetve s körülrajongva csak ekkor kapkodnak fegyvereikhez; de sorakozásra, harczrendre gondolniok sem lehet többé: a második nyilzáporral magok a nyilazók is köztök teremnek, s iszonyú mészárlást visznek végbe a fejöket vesztett, a zavarban magokon segítni nem tudó olaszok közt. Ehhez járult, hogy Lajos burgundi gróf, Berengárnak az olasz királyságban vetélytársa ezt a legválságosabb perczekben cserben hagyta, s bár helyzeténél fogva alkalmasan teheti vala, nem segítette meg őt. Husz ezer olasz hullott el a csatamezőn, a többi, ki merre tudott, futásban keresett szabadulást az öldöklők dühétől [1]).

A győzedelmes magyarok most már nem gondolkodtak egyhamar a hazamenetelről; hanem miután magok s lovaik megpihentek, több csapatokra oszolva kalandozták be az egész felső Olaszországot, hol többé az erősebb városokon kivül sehol sem találtak ellentállásra. A gazdag Milano, Pávia, Brescia számtalan más városokkal, virágzó helységekkel, dúsgazdag klastromokkal s templomokkal együtt kizsákmányoltatott s feldúlatott. A győzők még a telet is bentöltötték. Egy csapat egész Turinig s a savoyi hegységig pusztított; egy másik a Po folyamon átkelvén, Párma tartományban, Nonantuláig zsákmányolt; egy harmadik az Adriai

[1]) Luitprand Antopodosis. Pertznél: Monum. Germ. Hist. Script. III, 290. köv. Annal. Sangallenses Majores. Pertznél. Script. I, 76. Ezen évkönyv *agare*-nek nevezi a magyarokat. Annal. Augiens. U. o. 68.

tenger partvidékét járta be, s talpakon még Velencze ellen 900.
is intézett támadó kisérletet; de a velenczei jól felkészült hajóktól visszaüzetett. Berengár végre nagy összeg pénzzel bírta reá a dúlókat, hogy országából kitakarodjanak. S így aztán zsákmánynyal rakottan, számos foglyot bilincsben hozva magokkal, a 900-dik év derekán tértek vissza hazájokba, egy részök a Száva melletti Pannoniát, más részök Bajorországot pusztítván utközben [1]).

A tömérdek zsákmány, melyet magokkal hoztak, csak Bajorországba.
újabb ingerül szolgált más törzseknek is, követni amazok példáját. Az alkalom erre Németországban most annál kedvezőbb volt, minthogy Arnulf császár 899 végén meghalálozván, utóda, a gyermek Lajos, alatt viszályok támadtak. Miután tehát Bajorországot kikémleltették, 900-dik év nyarán egy erős haddal a keleti-határgrófságba törtek, majd az Ens folyón is keresztülhatván, ár gyanánt özönlék el az országot. Sebességök, melylyel azt beszáguldák, oly rendkivüli volt, hogy, mint egy német évkönyv említi, egy nap alatt ötven mértföldnyi tért pusztítottak el széltében hosszában; feldúlták egyebek közt Sz. Flórián gazdag kolostorát és Regensburgot. A bajorok, kik magok is nem rég intéztek egy dúló hadjáratot Morvaország ellen, látván országuk pusztítását, rögtön egy nagy sereget gyűjtének a magyarok ellen. De ezek zsákmányukat már elégelvé, mihelyt a bajor had közeledtéről értesültek, oly sebesen mint jöttek volt, kitakarodtak az országból. Csak egy kisebb, pár ezernyi csapatnak jött még kedve a Duna bal partján is folytatnia barangolását. De vesztére; mert Luitpold keleti határgróf s Lajos kiskorúsága alatt a bajor hadaknak is vezére, Richard passaui püspökkel s több bajor urakkal a Dunán átkelvén, a pusztító csapat után eredt, részöket levágta, részöket a Du-

[1]) Chron. Nonantulan. Muratorinál I, 195. Dandulus. U. o. XII, 197. Regino: Pertznél, hibásan 901 évhez I, 609. Annales Fuldenses 900 évhez Pertz: I, 415. Annal. Beneventani szintén Pertz: Script. III, 174.

901. nába kergette. 1200 magyar elvesztét jegyezték föl a német évkönyvek [1]). Luitpold további becsapásaiknak gátat vetendő, ezután építette fel Ensburgot, mely aztán tulajdonképen határává lett a birodalomnak.

De e kis csapat veresége korántsem rettenté el a többieket hasonló kalandoktól. Ellenben a birodalom viszályai, s az ezek következtében még könnyebbé lett martalékszerzés hatalmas ingerül szolgáltak a kalandra és zsákmányra egyaránt vágyóknak. A következő 901-ki év tavaszán ismét egy nagyobb had indúlt el nyugot felé, ezuttal a délkeleti határgrófságba, a Karantán-földet tűzvén ki dúlásaik színhelyéül. De alig haladtak túl Laibach várán, midőn Eberhard határgróf, Gottfrid merani herczeggel, s az aquileai patriarchával szövetkezve, útjokat állotta. Az ütközet, mely husvét előestéjén, nagyszombaton vívatott, igen véres volt. Német évkönyvek szerint [2]) a birodalmi hadaké lett volna a győzedelem; a magyar kutfők tanúsága szerint azonban, bár a magyar sereg nagy veszteséget szenvedett, de végre mégis diadalt aratott. Eberhard és Gottfrid vezérek halva maradtak a csatatéren; az aquileai patriarchát gyors lova mentette meg. A győzedelmes had Karinthiát, Karnioliát és Stiriát bejárván, nagy zsákmánynyal tért vissza Magyarországba [3]).

E becsapások a birodalomba, kibékülésre indíták a bajorokat és morvákat, kik egymással már több évek óta háborúskodának. Ez bírhatta reá Csörszöt, Kond vajda fiát, hogy 902-ben a morvák ellen vezesse ki hadait, kik, mint fentebb elbeszéltük, maguk is segítették elébb ellenségeik, a

---

[1]) Annales Fuldens. Pertznél: Script. I, 415. Annal. Aleman. et Laubiens. U. o. 54 Sangallenses U. o. 76.

[2]) Annal. Sangall. hibásan 900 évre Pertznél: I, 77. Szintigy Annal. Aleman. U. o. 54. Herimannus Augiensis (Hermannus Contractus) Pertznél: Script. V., 111.

[3]) Turóczy Chron. II, Cap. 23. Hasonlókép a Budai Krónika, mely Eberhardot Bernardnak nevezi, — és Kézay Chron. II, Cap. 1. Endlichernél, i. h. 104. Megegyez a honiakkal Dandulo Muratorinál: XII. 198.

bajorok ellen, a határszéleken kalandozó magyar csapatokat. 904.
A morvák saját erejökben nem bízván, a kötött béke értelmében, a bajorokat hívják meg segedelmökre. Ezek tehát gyorsan felkészűlvén, a zsákmányló magyar had közelébe sietnek; de ellenséges támadás helyett barátságot színlelve, mintha a morváknak még folyton ellenségei volnának, követséget küldenek a magyar táborba, és a vezéreket, szövetség kötésének ürűgye alatt magokhoz vendégségbe hívják. A gyanútlan Csörsz azt hivén, hogy a vendégi jog a németeknél is oly szent és sérthetlen, mint a magyaroknál, elfogadja a meghívást, s hadnagyaival átmegy a bajorok táborába. Ezek egy ideig barátságosan társalognak vendégeikkel; de midőn a kupák legvigabban forognak, a gyanútlanokra rohanván, őket egy szálig felkonczolják. Ezalatt seregök is megtámadja a táborukban heverésző, harczra fel nem készült magyarokat. A vezéreitől megfosztott sereg nagy veszteséget szenvedhetett, bár a kutfők csak röviden értesítenek, hogy megveretvén, hazájába futamodott [1]). Ezen aljas tettöket, melyhez hasonlót a német évkönyvíróknak, bár különben gyűlöletöknél fogva mindenben gyalázzák a magyarokat, ezekről soha sem volt alkalmok följegyezni, nehány év múlva elég okuk lett a bajoroknak megbánniok.

Most azonban egy ideig kerűlték eleink ezen országot, hol ily szószegőleg bántak társaikkal, s nem is tudunk egyebet rólok, mint a mit némely külföldi évkönyvek pár szóval, szárazon említenek: egyik, hogy 904-ben Olaszországban kalandoztak [2]); másik, hogy 906-ban Szászországot pusztították [3]); harmadik, hogy a bolgárokat és a görögöket szint-

[1]) Annales Sangal. Pertznél: I, 77. Aleman. U. o. 54. Herimann. Augiens. Pertznél: V, 112.

[2]) Luitprand Antopod. Lib. II Cap. II. Pertznél: i. h. Annales Benevent. Pertz. III, 175.

[3]) Annales Hildesheim. Quedlinburgens. Weisenburg. et Lamberti Pertznél: Script. III, 52. köv. Annal. Ortemburani, Pertz. V, l. 4.

907. ezen évben meggyőzvén, őket adózóikká tették légyen [1]). Az évkönyvek e hallgatása oda mutat, hogy eleink ez évek alatt gyérebben intéztek hadjáratot a külföldre. Igen valószinű, hogy a bölcs fejedelem, meggyőződvén, miképen az eddig viselt hadjáratok elegendők arra, hogy a külföld a magyar nemzet fegyverhatalmát megismerje; tartván talán attól is, hogy az ilyféle pusztító becsapások, ha igen sokszor ismételtetnének, a nyugoti népeket egységesebb támadásra bírhatnák az új haza ellen; látván végre azt is, hogy e hadjáratok, bár többnyire diadallal végződtek, tetemesen fogyasztják a harcznépet s módfelett felingerlik annak kincsszomját: a nemzetségek főnökeinek megegyeztével maga vetett határt e kalandos kirándulásoknak.

Árpád halála. A 907-dik évben nagy gyász érte a nemzetet: a honalkotó fejedelem, ki majdnem husz évig oly bölcseséggel és erélylyel, annyi kormányzói s hadvezéri dicsőséggel intézte, életének egyik legválságosabb korszakában a nemzet sorsát, megszünt élni. Tetemei, ősi szokás szerint, megégettetvén [2]), hamvai egy patak fejénél temettettek el, mely akkoron kőmederben folyt le Etele városába, Ó-Budára. A hálás utódok sírja helyén utóbb a kereszténység felvétele után templomot, mely a Szűz Mária Fehéregyházának neveztetett [3]), építettek a halhatatlan fejedelem emlékéül. A lefolyt kilencz század zivatarjai, s különösen az e helyen másfél századig tanyázott törökök pusztító dühe még romjait sem hagyta fen a nagy fejedelem sírját jelölő templomnak.

---

[1]) Sigebert Gemblac. Chron. Pertznél: VI, 345. De ezen hadjárat hihetőleg ugyanaz, melyről az előbbi évek alatt emlékeztünk.

[2]) Erről ugyan, valamint általában a halottak megégetési szokásáról nem emlékeznek hagyományaink; de e szokást kétségtelenné teszi a 925-ben előfordúlt, s alább említendő eset.

[3]) Névtelen jegyző 52. fej. Endlichernél l. 49.

II.

Zsolt fejedelem.

Zsolt 10—11 éves vala, midőn atyja meghalálozott. A belügy rendezése.
„Ő — ugymond a névtelen jegyző — kissé kancsal, fehér bőrű, puha sárgás hajú; s midőn felnőtt: közép termetű, harczias, bátor lelkű, alattvalói iránt kegyes, de uralkodni vágyó fejedelem vala, kit a magyarok, ugy a főbb rendűek, mint a vitézek fölötte szeretének."

Gyönge kora miatt a kormányra még elégtelen lévén, a nemzet főnökei Árpád halála után gyűlést tartottak, a nemzet belügyeiről intézkedendők. — Mindenek előtt kormányzókat s főhadvezéreket választottak, kik a nemzetet Zsolt felnőttéig békében, hadban igazgatnák. A közbizodalom Lélt, Bulcsot és Botondot jelölte ki a magas méltóságra. Azután pedig, mivel az érdekek surlódása a gyarapodó államban természetszerűleg növekedett, az ország tanácsa egy birót is választott, „ki ... a seregnek törvényt szolgáltasson, a pörlekedő feleket megnyugtassa a gonosztevőket... megbüntesse, olyképen, hogy ha a főbiró méltánytalan ítéletet hozna, azt a közgyülés megsemmisíthesse, s ez a hibás vezért és főbirót is kénye szerint letehesse [1])."

---

[1]) A névtelen jegyző szerint ezen intézkedés Zsolt tizenhárom éves korában, tehát nem mindjárt történt volna Árpád halála után; bár másrészről valószinű, hogy a nemzet fejei mindjárt gondoskodtak hadvezérről, miután Németország felől veszély fenyegette a hazát. 53. fejezet. Emlékezik róla Kézai is II, Cap. 2. Endlichernél: 89. Erre vonatkozik a Biborban-született Constantin is, midőn mondja: „Habent autem primum ducem exercitus principem e prosapia Arpadae, cum quo duo alii Gylas et Carchan, qui judicum vicem obtinent." És másutt: Estque Carchas dignitas, quemadmodum et Gylas, quae tamen major est quam Carchas. A görög iró e szavaiban kétségkivül a Gyülés és Kárkán rejlik.

907. Háboru a németekkel.

Árpád halálának híre nagy mozgalmat okozott a németek közt. Azt hitték, a magyarok eddigi hadi szerencséje Árpád nevéhez van kötve, s gyermek-utóda alatt könnyebb lesz a győzedelem. Luitpold bajor herczeg, Ditmár salzburgi érsek és számos gróf és püspök 907 nyarán jelentékeny hadat egyesített az Ens vidékén, mely, miután maga Lajos király is Ensburgba érkezett zászlóaljaival, roppant sereggé növekedett. A vezérek junius 17-én tanácsot tartván, azt végezték, hogy a magyarokat Pannoniából, Bajororszag szomszédságából el kell űzni. Mint egykoron Nagy-Károly az avarok ellen intézett hadjáratában, a sereget három részre osztották. A Duna balpartján Luitpold herczeg, a jobb parton Ditmár érsek számos más püspökkel nyomúlt előre, míg Sieghard herczeg, a király rokona, Rathold, Meinhard, Eisengrin s más bajor nagyokkal a Dunán egy hajóhadon ereszkedtek az országba. Lajos király maga Ensburgban maradt hátra.

De a magyarok fővezérei, Lél, Bulcs és Botond készen fogadták az ellenséget, ki német lassusággal csak augusztus második hetében érte el a határokat. Némely lovas csapatokat a Duna balpartjára küldvén, kik ott Luitpold herczeget foglalkodtatnák, aug. 9-én egész erejökkel Ditmár érsek s a püspökök seregére rohannak. Mindenekelőtt, szokásuk szerint, a nyilak záporával köszöntik az ellenséget, majd gerelyeket lődöznek kemény szaru-íjjaikról. És mialatt a vető fegyverek az ellenséget megzavarják, rájok rohanván, közelről, kézviadalban kezdik azt fogyasztani; majd, midőn észreveszik, hogy magát rendbeszedte, ismét visszavonúlnak gyors lovaikon, hogy újra nyilzáport küldjenek reája. De nem sokára megint az ellenség nyakán teremnek, ugyanazon gyorsasággal intézvén rohamaikat és színlelt futamlásaikat, ugyannyira, hogy midőn magát már győzőnek hitte, legnagyobb veszélybe ejtetett az ellenség. Gyorsaságuk oly nagy, hadifordulataik oly cselesek voltak, — mond az évkönyv — hogy nehéz meghatározni, vajjon közelről-e vagy

távolról, megrohanva-e vagy visszavonúlva ártottak többet az ellenségnek. — És miután ekként nyilaikat és gerelyeiket záporként röpítve, majd homlokban, majd a szárnyakon, majd ismét hátba kerűlve, az ellenséget kifárasztották, végre minden oldalról egyszerre rohanást intézve vágták, ölték azt, míg nem rendetlen futamlásnak eredt. Ditmár érsek, a vezér számos püspökkel és a sereg nagyobb részével a harcztéren maradt halva. 907.

A magyarok ez alkalommal nem messze űzték a sereg futamló romjait, mert még azon éjjel átkeltek a Dunán. Luitpold herczeg a folyam balpartján, alig vette hírét társai veszedelmének, midőn a győztes magyar sereg már tábora előtt termett, és a meglepett herczeget, mielőtt seregét harczrendbe állíthatná, Eisengrin fő étekfogóval s tizenöt más előkelő úrral és hadaik nagy részével együtt felkonczolta. De a két napi véres munka sem fárasztá még el karjaikat. Augusztus 11-kén hasonló erővel rohannak a hajóhadra, hol a megfélemlett ellenséget már nem volt nehéz legyőzniök. A három napi ütközetben, mond a krónika, a bajor nemesség nagy része elveszett, s a köznépnek megszámlálhatatlan sokasága öletett le [1]).

A német had romjai a győzők által űzetvén, a tartalékhadakkal az Ens folyam partjain maradt Lajos király védelme alá futottak, ki azonban, mihelyt a veszedelem hírét vette, sietve visszavonult. A győzedelmes magyarok ezután pusztító árként özönlötték el Németországot. Midőn Szászországban és Thüringiában zsákmánylának, Burghard thüringeni herczeg, Egino gróf, Rudolf püspök s több más urak még egyszer megkisérlék a hadi szerencsét; de seregök megveretett, magok megölettek. A győztes hadak ezután egész éjszaki Németországot bekalandozták s egyebek közt

[1]) Annal. Aleman. et Laubacens. Pertznél: Script. I, 54. Contin. Reg. Trevir. U. o. 614. Annal. Corbeiens. U. o. III. l. 4. Annal. Einsiedlens. U. o. A részleteket közli Aventinus Lib. IV, 480.

908—913. Brema várost is feldúlták. Az elébb oly elbizakodott Lajos király most kérelemhez folyamodott. Követei által a magyar vezéreknek nagy összeg pénzt küldött, s még többet igért, csakhogy őket a pusztítás folytatásában megállítsa. A vezérek az ajándékokat elfogadván, vitézeik számára még egy összeget, s ezenfelül évi adót kivántak. A király, hogy őket eltávolítsa, a pénzt is megküldötte, az adót is megigérte; mire azonban, mihelyt a dúló hadak foglyaikkal és zsákmányukkal hazamentek, nem gondolt többé [1]).

Rabló kalandok Németországba.

A következő években nem volt, ki határt bírt volna vetni a pusztító szilaj csapatoknak; és a bajor, alemann és frank föld egyaránt szenvedett becsapásaik alatt, melyekről tömérdek foglyokkal és zsákmánynyal tértek vissza [2]). 910-ben — mert a gazdag martalék a nyert győzedelmek után már minden évben becsalta a magyarokat — egy sereg ismét Karinthiába törvén, miután azt elpusztította, Bajorországba beljebb, a Lech folyam felé kalandozott. Az ifjú Lajos király, a birodalom nagyjaitól ösztönöztetvén, betörésök első hírére Augsburg mellett ismét egy nagy sereget gyűjtött össze, hogy boszút álljon a három évvel elébb a Dunánál szenvedett vereségért. Serege számában bizakodva, alig várhatá, hogy szemben lehessen a magyarokkal, s mihelyt ezek a Lech folyamhoz értek, őket haladék nélkül megtámadta. A magyarok megpillantván az ellenséget, azonnal csatarendbe sorakoznak; szokásuk szerint azonban a sereg egy részét oldalt, egy berkes lapályba küldik, hogy cselt hányjon az ellenségnek. Az ütközet egy ideig mind a két részen keményen folyt; a magyarok azonban, bár egyre harczolva, lassanként hátrálnak, majd, mintha a németek fegyverét tovább ki nem állhatnák, megfutamodnak, mígnem

[1]) Annal. Aleman. 908 évhez. i. h. Conrad. Urspergens. hibásan 901 évhez. Annal. Ortemburani U. o. V, l. 4.

[2]) Annal. Aleman. 909 évhez, i. h. l. 35. Annal. Sangall. U. o. 77 Annal. Augiens. U. o. 68.

az ellenséget annyira magok után vonták, hogy a cselbe 913.
kiküldött csapatok annak hátába jutottak. Ekkor az adott jelre a hátrálók is megfordúlnak, s elől és hátul egyszerre rohamot intéznek. A meglepett németek, kik győzedelmöket már bizonyosnak tartották, csak most veszik észre a cselt, s rövid védelem után, mindinkább megzavarodva, ki merre bírt, futásban kereste menekvését [1]).

A győzedelmes magyar sereg ezután apróbb csapatokban kényére kedvére zsákmányolta és sarczolta Bajorországot. Majd megint összegyűlvén, nyugoti Frankország felé vették irányukat. A két tartomány határain azonban Gebhard herczeg, Gozpert s Luitfred grófok több más urakkal ismét útjokat állották; de magok megölettek, seregök szétszóratott [2]). A kettős diadal után a Rajnán is átkelt a magyar sereg, hol többé ellenállásra nem talált; s miután nyugoti Frankország nagy részét is pusztítva bejárta, zsákmánynyal terhelve tért vissza honába [3]).

A félelem és rettegés mind nagyobb lett a német birodalomban a szilaj lovas csapatoktól, melyek miután a lassú, gyalog német hadakon annyiszor győzedelmet nyertek, már szinte győzhetetleneknek kezdének tekintetni. S így lőn, hogy a német és frank tartományok majd egyike, majd másika csaknem évenként keblében látta a kelletlen vendégeket. A folytonos szerencse, a német hadaknak, hol tán ellenállni kisérletet tőnek, bizalmatlansága önmagukban, minek következtében kevés kicartással harczoltak, a magyarokat mind elbizottabbakká s oly vigyázatlanokká tette, hogy nemcsak apróbb csapataik nagy távolságra merészeltek kalandozni, hanem hadi fegyelmök is lazult, gon-

[1]) Annal. Hildesheim. Quedlinburg, stb. Pertznél: III, 53. — Luitprand Antopod. U. o. 288.

[2]) Contin. Reginonis Pertznél: I, 614. Annal. Aleman. U. o. 55. 910 évhez.

[3]) U. o. 911 évhez.

915—916. datlanok lettek. Igy történt aztán, hogy Arnulf bajor herczeg, Erchanger és Berthold, testvér grófokkal egy zsákmányló csapatot 913-ban az Inn folyamnál meglepett, s annyira megvert, hogy — ha igaz, mit a német évkönyvek mondanak — csak harminczan szabadúltak volna meg belőle. Honi kútfőink szerint három ezer magyar veszett el; de a győzedelem mégis az övék lett [1]).

De e veszteség korántsem rettentè vissza a merész kalandorokat, s a következő években ismét hol egy, hol más német és frank tartományban találjuk őket. Elősegítette e becsapásaikat ez időben különösen azon pártütés is, melyet Arnulf herczeg, Erchanger és Berthold grófok, a Gyermek-Lajos utóda, Konrád király ellen támasztottak. A pártütők magok hívták meg őket a király ellen. A magyarok tehát ez időben ismét évenként vendégei lettek a németeknek. 915-ben egész Alemanniát, Thüringent és Szászországot felдúlták, s egyebek közt a fuldai monostort is kifosztották [2]). Behatottak Frankországba is [3]). A következő évben ismét Alemanniában száguldoztak, azt tűzzel vassal, mint az évkönyv mondja, nyomorúságosan pusztítván [4]).

E közben Konrád király a pártütőket legyőzvén, Erchangert és Bertholdot elfogatta s lefejeztette. Arnulf herczeg e szigortól megrettenvén, nőstül, gyermekestül a magyaroknál keresett menedéket. Zsolt fejedelem, ekkoron

---

[1]) Annal. Aleman. i. h. 55, — Annal. Sangall. U. o. 77. — Contin. Regin. U. o. 614. — Annal. Einsiedl. U. o. III, 41. Megegyeznek velök a honiak: Névtelen jegyző 55. fej. (de az eseményeket összezavarva) Turóczy: II, Cap. 24. a magyarok veszteségét három ezerre teszi; de a győzedelmet nekik tulajdonítja.

[2]) Contin. Reginon. Pertznél: I, 614. Annal. Quedlinburgens. U. o III, 53. Annal. Einsiedl. U. o. 141. Heriman. Augiens. U. o. V, 112. Turóczy: II, Cap. 25.

[3]) Annales Ortemburani Pertznél: Scriptores V, 4. Annal. Corbeiens. U. o. III, 4.

[4]) Herimann. Augiens. Chron. U. o. V, 112.

már deli ifjú, vendégszeretőleg fogadta őt, ki aztán Konrád haláláig folyton Magyarországban maradt [1]). Hihetőleg ennek ösztönzéseire történt, hogy a magyarok 917-ben ismét nagy sereggel törtek Alemanniára. Ez uttal a telet is künn töltötték, s 918-ban Baselt megszállván, január 21-én megvették s feldúlták [2]), és miután azon tájon több hónapig kalandoztak [3]), Elsasson keresztűl Lothringent mentek pusztítani [4]). 917—921.

Konrád király 918 végén meghalálozott, s ajánlatára a szász Henrik, ki Madarász melléknevet viselt, választatott királylyá. De a híres Ruidger vitéz is vágyott a királyságra; s valószinűleg általa meghivatva, törtek a magyarok 919-ben Szászországra, melyet aztán, mivel a készületlen Henrik védelmezni képtelen volt, mint az évkönyv mondja, kegyetlenül elpusztítván, tömérdek martalékkal, s mind a két nemű foglyoknak nagy sokaságával tértek vissza hazájokba [5]). Arnulf bajor herczeg, Zsolt vendége, mihelyt Konrád király haláláról értesült, azonnal hazament. A vendégszeretet oly szent volt a magyaroknál, hogy a kit egyszer vendégül befogadtak, azt mindenkor barátjoknak tekintették; míg Arnulf élt, tartománya, Bajorország, ment maradt a magyarok becsapásaitól.

De nem csak Bajorország, egy ideig a német birodalom többi tartományai is kipihenhették magokat; mert a magyarok most dél felé, Olaszországra fordították fegyvereiket. Olaszországba. Miként elébb Arnulf Németországba, ugy most Berengár, Lombardia királya, az olasz földre önmaga hívta meg a magyarokat segítségül. Berengárnak ellensége volt Rudolf

---

[1]) Luitprand: Antopodosis, Pertznél: III, 290.

[2]) Annal. Wirziburgens. U. o. II, 241.

[3]) Chron. Mediani Monast. U. o. IV, 89.

[4]) Annal. Augiens U. o. I, 68. — Contin. Reginon. U. o. 615. Herimann. Augiens. U. o. V, 112.

[5]) Annal. Corbeiens. U. o. III, 4. — Luitprand Antopod. U. o. Lib. II, Cap. 8.

921. felső- vagy Jurántúli-Burgundia királya, annál veszélyesebb Berengárra nézve, minthogy ennek alattvalói közől többen, maga Lambert, milanói érsek, Gislebert gróf, Olderik palotagróf, sőt még Adalbert határgróf, Berengár veje is a burgundi király pártjához szegődtek.

Ketten a magyar urak közől, ugymond a krónika [1]), Bogát és Tas (Dursac), kik 921-ben épen Verona táján kalandozának, jó barátságban voltak Berengárral; velök tehát szövetségre lépett s megkérte őket, támadnák meg ellenségeit. A magyar vezérek szívesen megtették, mi tőlök kivántatott, s Berengár emberétől kalauzoltatva, mellék utakon az ellenség táborának hátába kerültek. Rudolf tábora még álomban szunnyadozott, midőn a magyarok egy nap hajnalán reátörtek. A meglepés oly nagy volt, hogy az ellenség alig nyerhetett időt fegyvert fognia. Sokan közölök megölettek, sokan elfogattak. Az elsők közt volt Olderik palotagróf; az utóbbiak közt Adalbert határgróf, Berengár veje, és Gislebert. Adalbert azonban, midőn látá, hogy a fogságot el nem kerülheti, drága ruháját gyorsan eldobá, s egy közvitéz ruháját ölté magára, hogy meg ne ismertessék. Igy fogatván el, kéré a magyarokat, kiknek hatalmába került, vezetnék őt egy közel kastélyhoz, ott ugymond rokonai vannak, kik őt jó pénzen kiváltandják. A magyarok jobban örűlvén a váltságdijnak, mint a közvitéznek hitt fogolynak, kérelmét teljesítik; s Adalbert ott egy katonája által kiváltatta magát. De Gislebert gróf megismertetvén, Berengár elébe vezettetett. A magyarok e segedelmök díját Olaszország kizsákmányolásában nyerték; az egész évet, sőt a következőnek nagyrészét is ott töltötték. 922-ki február 4-én

[1]) Luitprand Antopod. Pertznél: III, 290. Lupus Protospastarius (U. o. V, 53.) szerint 920-ban mentek volna Olaszországba; de ez hibás időszámítás, vagy más betörés, mint a 921-ki.

vonultak be Apuliába, honnan azután zsákmánynyal terhelve 921.
hazájokba visszatértek [1]).

Míg ezek Olaszországban történtek, más csapatok ismét Szászországot pusztították. Henrik király látván, hogy a magyarokat Olaszország foglalkodtatja, a Szászországgal határos, engedetlen daleminczi szlávok ellen fordítá fegyvereit. Ezek, ellentállni erőtlenek, a Morvaország nagy részének meghódoltatása és Csehország adózóvá tétele után csaknem szomszédaikká lett magyarokat hívták segítségül. Ezek tehát Szászországra törtek, s annak egy részét pusztítván, nagy martalékot vittek ki magokkal. Visszatértében még a szövetséges daleminczieknek földén volt a magyar had, midőn újabb kalandvágyó csapatok is jöttek volt ki a hazából. Ezek látván, hogy társaik nagy zsákmányukkal már hazamenőben vannak, üres kézzel magok sem akartak visszatérni, s a szövetséges daleminczieknek földét akarták feldúlni, kikre különben is boszankodtak, mivel nem őket, hanem más törzset hívtak meg segítségül [2]). A Szászországból visszatértek azonban ezt ellenzették, s tanácslák társaiknak, menjenek ők is Szászországba, hol még számokra is van elég martalék. A daleminczieknek ekként megmenekültek a pusztítástól; nehogy azonban amaz ellenséges indulatú csapat visszatértében töltse rajtok boszuját, kérelmökre az első had is mindaddig földükön tanyázott, mígnem amazok is visszajöttek Szászországból. S így aztán mind a két had

[1]) Chron. S. Bened. in Monte Casino. Pertznél: III, Annal. Beneventani U. o. 175. Annal. Flodoardi U. o. 370,

[2]) Ez arra mutat, hogy e rabló kalandokat a nemzet külön törzsei külön szokták volt üzni; s épen e miatt szenvedett tőlök néha ismételve ugyanazon tartomány. Midőn egy törzs valahonnan gazdag zsákmánynyal tért meg, szerencséje fölingerlé más törzs vagy nemzetség kincsvágyát, s ez aztán amannak nyomán újabb hadjáratot intézett. De mutatja ez egyszersmind azt is, hogy az erélyes Árpád halála után kevés egység létezett az országban, s a vajdák s nemzetségfők keveset függtek a magok törzsére, nemzetségére nézve a fejedelemtől.

924. egyesűlve hozta be hazájába az összeharácsolt martalékot [1]).

Kalandjaik Olaszországban.

Berengár halála, ki 924-ben orgyilkosok keze által mult ki, ismét Italiába vitte a szövetségesük halálát megboszúlni kivánó magyarokat. Vezérökül Szalárdot, vagyis Szoárdot említi a krónika [2]), ellentétben névtelen jegyzőnkkel, ki szerint e magyar úr, miután a görög birodalom nagyrészét bekalandozta, a Ráczföldön házasodott s halt volna meg. Némely íróink Pray után magát Zsoltot vélik rejleni a név alatt. De bár ki volt is e vezér, annyi bizonyos, hogy 924-ben már kora tavaszon körültáborlá a népes, gazdag Páviát. A város erős, magas falai miatt a roham nem sikerűlvén, azt kiéheztetni szándékozott, és szorosan elzárta seregével. De nem sokára más eszköz is esett kezök ügyére, mely őket a kiéheztetésnél gyorsabban uraivá tette a városnak; sikerűlt ugyanis a várost tüzes nyilaikkal több helyt felgyujtani. A pusztító elem kevés nap alatt az egész várost rommá tette. Megmérhetetlen kincs veszett itt el, — mond az évkönyv; — leégett negyvennégy templom. A város püspöke, a verczellei püspökkel, ki szintén itt keresett menedéket, és sok ezer lakossal együtt a tűz és füst miatt veszett el. Mondják, hogy midőn az égés szüntével a magyarok a városba hatoltak, annak lakosai közől csak egy pár százan voltak még életben, kik aztán nyolcz véka ezüstön, melyet a hamu s romok közt szedegettek össze, váltották meg életöket s az üressé lett városnak még mindig ép falait [3]).

Ezután Olaszország egy részét pusztítván, az Alpokon keresztül Galliába hatoltak. Rudolf kis-burgundi király, ugyanaz, kit pár év előtt, mint Berengár ellenségét, megvertek, és Hugo provencei gróf a hegyek szorosaiban út-

[1]) Vidukind Lib. I. Pertznél: Script. III, 426.
[2]) Luitprand, Pertznél: III, 304.
[3]) Annal. Flodoardi. U. o. 370.

jokat állták. A magyarok lovas csapatait, mivel a szoros helyeken ki nem fejlődhettek, nagy veszély környezte az ilyféle hegyi csatákban gyakorlottabb ellenség gyalogságától; miért is amazok minden módon el akarták kerülni az ütközetet. Szerencsére a kémkedésre kiküldött csapatok oly útakat fedeztek föl, melyeken, bár kerülve, e szorosokból kijuthatván, Gothiába, a későbbi Languedocba, érkezének. Rudolf király, ki már bizonyosnak tartá győzedelmét, későn vette észre eltűntöket, s bár utánok eredt, csak az utócsapat maradozóiból sikerült nehányat elejtenie. De Gothiában az ellenség fegyvereinél még ártóbb baj érte eleinket. Midőn a tartományt pusztítanák, a nyár rendkivüli hősége miatt a hirtelen halál egy neme, mely fejgyúladással kezdődött, tehát hihetőleg orbáncz, tizedelte soraikat; másokat a meg nem szokott déli gyümölcsök bőségesebb étkezéséből támadt vérhas ölt meg. Kik még életben maradtak, a piemonti havasokon és Lombardián keresztül siettek hazájokba a dögvész elől [1]). 925.

Szászországban.

De e természeti csapás sem volt képes őket visszatartani a már rendes foglalkozásként űzött kalandoktól. A következő 925-ki évben két sereg indúlt meg nyugotra, egyik éjszak, másik délfelé tartván. Amaz Szászországot tűzte ki kalandjai czéljává. Az országot széltében, hosszában bejárván, több várost kirablottak. Henrik király, bár ellenök már évek óta készült, még gyöngének érzé magát, velök nyilt harczban szembeszállni, s csak várainak védelmére szorítkozott. Maga Werlaon várába zárkózván, tétlenül nézte országa pusztítását, melyen „hogy mily csapást ejtettek, hány monostort gyujtottak fel a szilaj csapatok, jobb elhallgatni“, mond a krónikás [2]). Történt azonban, hogy a magyaroknak valamely előkelő vezére, kit némelyek magának Zsolt fejedelemnek tartanak, elfogatván, a királyhoz

[1]) Annal. Flodoard. u. o. 373. Luitprand i. h.

[2]) Vidukind: Res. gest. Saxon. i. h. 434.

925. vitetnék. A magyarok roppant váltságdíjt igértek követeik által Henriknek, ha a foglyot szabadon bocsátja. De a népe javát minden kincsnél többre becsülő derék király az ajánlatot megvetette; sőt a fogoly szabadon bocsátása mellett maga igért évenként adót fizetni, ha a magyarok vele békét kötnek, s megfogadják, hogy országát kilencz évig megkimélik. — A béke tehát megköttetett, s a vezér szabadon eresztetvén, a sereg is visszatért hazájába.

A másik had kalandjairól oly bőséges részleteket nyujtanak az évkönyvek, minőket egy hadjáratról sem találunk bennök. És minthogy e részletekből láthatjuk, tulajdonkép mit míveltek, miként éltek e kalandjaik alatt általában e rabló-csapatok, s láthatjuk azt is, mennyire túlzottak, valótlanok azon többnyire igen rövid tudósitások, melyeket a magyarok e becsapásairól adnak az évkönyvek, midőn pár szóval odavetik, hogy „az egész népet, nagyát apraját leölték“, hogy „mindent fölégettek, s a virágzó városok romjai jelölték nyomaikat“ stb.: érdekesnek véljük e had kalandjait az évkönyv naiv elbeszélése szerint egészen közölni. A magyarok életmódján, napi szokásain, dévaj kedvcsapongásain kivül, láthatjuk ezen elbeszélésből, hogy jobbára csak a krónikákat iró szerzetesek képzelődése nagyított hírek után rótta fel azon hajborzasztó kegyetlenségeket eleinkre, melyeket e krónikák említenek, s hogy inkább kalandvágy, kedv- és időtöltés meg zsákmánygyűjtés, mint pusztítási düh és vérszomj vitte őket a messze külföldre.

E sereg elébb Alemanniába tört, s míg egy része szerteszét száguldozott, más része Ágosta városát tartá körültáborolva; de miután azt elég hosszú vívás után sem birták megvenni, végre hajlottak Uldarik püspök kérelmeire s ajánlataira, ki nekik a város váltságául egy összeg pénzt fizetett. Innen a Boden-tó keleti oldalának
Schweitzban. tartván, a Felső-Rajnán keresztül Schweitzba törtek, Sz. Gál monostorát tűzvén ki rabló kalandjok egyik czéljául. Ime a krónika elbeszélése egész terjedelmében.

„Engilbert, a monostor apátja, hallván betörésöket, s 925.
látván, hogy fegyveres népe csak menekülésről gondoskodik, a szerzetesek izmosabbjait fölfegyverzé, s maga a csuklya alá pánczélt öltvén, nekik is azt parancsolá tenniök, mondván, eddig, az Istenben bízva, szellemmel küzdöttünk az ördög ellen, most ugyanazt kézzel is cselekedjük. Azonnal nagy sürgés kezdődik a kolostorban, lándzsákat, gerelyeket gyártanak, vastag posztóból és nemezből pánczélokat készítenek, parittyákat s fűzágakból paizsokat fonnak, nyársakat, dárdákat hegyeznek".

„A szerzetesek közől nehányan a hírnek hitelt nem adván, a monostort odahagyni vonakodtak; majd azonban kiválasztanák egy alkalmas helyet, melyet maga az Isten látszott kijelölni védelmökre, (ez hihetőleg Meldegg) a Szitera-patak táján, melyet hajdan sz. Gál a sz. háromság tiszteletére nevezett el [1]), három egymásba szakadó ágáról. A szűk hegyorom árkokkal s földművekkel kastélylyá erősítteti, s oda hordatnak fel nagy sietséggel a szükségletek... A monostort környező helységből a vének s gyermekek Wazzirburgba (a Boden-tó túlpartján megerősített félszigeten fekvő Lindauba) küldetnek".

„Ezután kémek küldetnek ki az ellenség mozgalmait szemmel tartani, bár még sokan nem hitték a magyarok jöttéről szárnyaló híreket. E miatt maga Engilbert apát is csaknem elkésett a legértékesebb tárgyakat a kastélyba szállíttatni. Igy maradt ott az ezüst-lemezzel borított szentségtartó-szekrény sz. Otmár kápolnájában. Az ellenség nem egy testben, hanem kisebb csapatokban járt, mert senki sem állott ellenök; csapatonként támadták meg, fosztották ki s gyujtották fel a városokat s falukat. (Majd meglátjuk, igazoltatott-e ezen állítás, későbbi eljárások által sz. Gál monostoránál.) Nem járván nagy tömegekben, könnyebben meglephették a vigyázatlanokat. Az erdőből százanként,

[1]) Sitera=sint—tria unum.

925. vagy még kisebb számban rohantak elő; mindazáltal a füst nappal, a tüzöktől vereslő ég éjjel elárulá a csapatok hollétét.

„Vala pedig akkoron a mieink közt egy Heribald nevű hóbortos, együgyű szerzetes, kinek beszédei s tettei sokszor nevetség tárgyául szolgálának. Midőn ezt a kastélyba sietö barátok egyike nagy ijedten futásra szóllítaná: „ám fusson, a ki akar, mondá ő, én ugyan nem futok, mert a klastrom gazdája az idén még nem adott bőrt, hogy magamnak sarut csináljak.“ Midőn pedig őt a végső perczben a többiek kényszeríteni akarnák, hogy velök menjen, ő ellentállva megesküdött, hogy mindaddig nem megyen, míg neki a sarubőr ki nem adatik. Igy tehát ő, a magyarokat félelem nélkül bevárva, . . . ott maradt, henyén fel s alá sétálgatván. Az ellenség végre félelmesen fölfegyverkezve megjelent; s minthogy minden szöget lyukat gondosan ki szokott kutatni, ugy látszék, semmi kor- vagy nembelinek nem fog kegyelmezni. De csak magát lelik ott félelem nélkül állva a klastrom közepén. Csodálják, mit akar, miért nem futott ő is el; de nem bántják, hanem midőn a főbbek őt tolmácsaik által kikérdezvén, hóbortosságát látnák, mindnyájan nevetségre fakadnak, s neki megkegyelmeznek. Sz. Gál oltárához nem is nyúlnak, mert már többször csalatkozva tapasztalták, hogy ilyenekben csontokon s hamun kivül semmi nincs. Kérdezik aztán a hóbortos baráttól, hol van elrejtve a klastrom kincse. Ez tétova nélkül elvezeti őket a kincstár rejtett ajtajához, melyet nyomban fel is törnek; de midőn ott megaranyozott gyertyatartók s villároknál egyebet nem találnak, melyeket a szerzetesek futni sietésök miatt hagytanak ott, a barátot pofoncsapással fenyegetik. Ketten közőlök felmennek a toronyba, s azt vélvén, hogy a hegyén lévő kakas, melyet a hely istenének neveztek, bizonyosan értékesebb érczből, aranyból van öntve, azt egyikök lefeszíteni ügyekezik; de midőn e végett erősebben nyujtózkodnék, a magasból a pitvarba zuhan és szörnyet hal. Ez alatt a

másik, hogy az egyházat magának a hely istenének színe előtt 925.
meggyalázza, a templom keleti részének legfelsőb b ormára lépvén, onnan lecsunyítani szándékozik; de hanyat esvén, ő is összetöri magát. Miként Heribald később elbeszélte, mind a két hullát a templom pitvarában máglyára tették s megégették [1]). A lángok, melyeket mindnyájan vetélkedve élesztgetének, erősen csapkodtak a boltozatokhoz; de azért sz. Gál templomát, valamint sz. Magnusét sem birták *(mert nem akarták)* felgyujtani. Vala pedig a pinczében két borral teli hordó, melyek, mivel a gyors futás alkalmával senki sem mert ökröket befogni, ott maradtak. Ezeket, nem tudom, mi más szerencsének tulajdonítható, minthogy zsákmányos szekereiken ilyenekkel bővelkedtek, közölök senki sem nyitá fel. Mert midőn egyikök baltájával egy abroncsot ketté vágott, Heribald, ki magát köztök már otthonosnak érzé, rákiált: „mit mívelsz jó ember, hát mi aztán mit igyunk, ha ti egyszer elmentetek?“ Megértvén ezt a tolmácstól a magyar, hahotára fakadt, s kéré társait is, ne bántanák eszelősük hordait . . .

„Ezután kémeket küldének mindenfelé, kik az erdőket és rejtekhelyeket megvizsgálnák, s nyugodtan bevárák azoknak tudósitásait. Végre... az udvaron s a mezőkön mindenfelé elszélednek, s lakmározni kezdenek. Némelyek sz. Otmár kápolnájának szentségtartójáról, melyet a sietve menekülők el nem vihettek, fejtik le az ezüst boritékot. Néhány főbbek a klastrom előtti mezőn telepedtek le, s bőségesen lakmároztak. Heribald velök, mint utóbb maga mondá, jobban ellakott, mint bármikor életében. És midőn amazok szokások szerint zöld szénán telepedének le az étkezéshez, ő magának és egy fogoly-papnak széket vitt. Ők pedig, midőn a félnyers husdarabokat kések nélkül, egyedűl fogaikkal szak-

[1]) Ebből látjuk, hogy őseink megégették halottjaikat, — ha csak ez kivételes szokásuk nem volt a hadjáratok alatt. Jellemző az is, hogy vetélkedve élesztgették a máglya tüzét.

925. gatva szét, felfalták volna, a csontokkal egymást pajzánkodva hajigálták. A borból is, mely teli kupákban állt előttök, mindenki a mennyit akart, tetszése szerint ivott, miután pedig az italtól neki hevültek, mindnyájan iszonyúan kiabáltak isteneikhez, a papot és eszelősüket is kényszerítvén ugyanazt tenniök. A pap, ki nyelvüket jól érté, s ki épen ennek köszönhette életben maradását, velök együtt hatalmasan kiabált; miután pedig nyelvökön már elég bolond dolgokat mondott, a sz. keresztről, melynek feltalálta-tása épen a következő napon (május 3-án) ünnepeltetett, szóló antiphonát: „sanctifica nos", könnyezve kezdé énekelni. Vele tartott ebben Heribald is, bár elég rekedt hangon. A foglyok szokatlan énekét hallván, mindnyájan összecsoportozának, s csapongó jó kedvökben a főbbek előtt toborzani (tánczolni) és birkózni kezdének. Némelyek fegyverrel is vívtak, mutogatva jártasságukat a hadi mesterségben. A pap azt vélvén, hogy e közvígságban legalkalmasabb az idő szabadon bocsáttatásáért esedezni, miután a sz. kereszt segedelméért könyörgött, zokogva a főbbek lábaihoz borúlt. De ezek szilaj kedvökben füttyökkel s rémséges morgással adják tudtára katonáiknak akaratjokat. Azok tehát dühödve oda futnak, a szegény embert gyorsan megragadják, s előveszik késeiket, hogy tonsurájából azt a csúfságot csinálják, mit teuton nyelven picchinnek neveznek, mielőtt fejét vennék [1]). De e közben a kastély felé fekvő erdőből hirtelen megriadnak a kürtök, s a kémek előfutva hírül hozzák, hogy közelükben fekszik egy várda, mely tele van fegyveresekkel. A papot és Heribaldot tehát a klastromba magokra hagyván, mindnyájan kisietnek, és szokásuk szerint, gyorsabban mint hinni lehetne, harczrendbe állanak. Megértvén pedig, hogy a kastély oly fekvésű, hogy azt megrohanni nem lehet,

[1]) E fejvétel szándokát csak a krónikás fogja rájok, mint az egész jelenet mutatja, s a következés is bizonyítá, csak tréfát űztek a pappal jó kedvökben.

s csak egy hosszú, könnyen védhető ormon át, nagy veszély- 925.
lyel lehetne azt megközelíteni; minélfogva őrei, ha eleségök van, azt feladni nem fognák: a monostort, mint melynek istene, Gál, a tüzön uralkodik, végre elhagyták; s minthogy már sötét kezde lenni, a falu néhány házát, hogy lássanak, felgyujtván, a Konstancz felé vezető úton zaj és kürtszó nélkül, nagy csöndben eltávoztak. A kastélybeliek azt vélvén, hogy a monostor ég, miután távoztukról értesültek, rövidebb útakon utánok eredtek, s az őröket, kik a csapatot távolról követték, megtámadván, közölök nehányat leöltek, egy megsebesültet pedig magokkal foglyul vittek. A többiek elfutván, kürtszóval intették a csapatot vigyázatra. Ezek tehát gyorsan a róna mezőre száguldának, hogy, ha szükség, harczrendbe álljanak. Utóbb szekereiket s egyéb poggyászukat körösköről elhelyezvén, s az őröket felosztván, a fűre heveredve iddogáltak és aludtak. Korán reggel pedig a közel fekvő falukat befutván, a mit az elfutott nép ott hagyott, elrablák, s az épületeket útjokban felgyujták [1]).

„Az apát — mond befejezőleg a krónika — a klastromba visszatérvén, csodálkozva látá, hogy sem Heribaldnak baja, sem boros hordainak sérelme nem történt. Az elfogott sebes magyar utóbb megkeresztelkedvén, megházasodott s gyermekeket nemzett. A kastélyból visszatért szerzetesek tréfálva kérdezték az eszelős Heribaldot, hogyan tetszettek neki sz. Gál oly számos vendégei? „Igen jól, felelé ez, higyétek, sohasem láttam klastromunkban vígabb

[1]) Ez is hihetőleg csak a krónikás ráfogása. Míg szemtanú vallomása nyomán írt, megkiméltetni velök a klastromot, templomot, helységet, s ebben csak néhány házat, hogy a sötétben lássanak, gyujtat fel általok az erdő szélén. De mihelyt őket szem elől veszti, rájok fogja, hogy minden útjokban eső épületet felgyújtanak. Nem azért teszszük ezen észrevételt, mintha védelmére akarnánk ebben kelni a rabló kalandjaik alatt kétségkivül elég kárt s kegyetlenséget elkövetett eleinknek; csak figyelmeztetni kivántuk az olvasót, hogy mi hitelt érdemelnek a jobbára nagyított kósza hírek s hagyományok után írt krónikák.

925. embereket; ételt, italt bőségesen nyujtának; a mit én fösvény pinczemesterünktől hasztalan kérnék, hogy nekem szomjazónak italt adjon, ők azt önként bőséggel adának.“ — „Sőt még pofoncsapással is kényszerítének innod, midőn nem akartál“, — veté utána a fogságból megszabadult pap. „Az ugyan nem tetszett, mondá erre Heribald, hogy oly féktelenek voltak; mert mondom nektek, sohasem láttam sz. Gál klastromában oly fegyelmetlen embereket, kik csak ugy mulattak, dévajkodtak a templomban és a klastromban, mintha mezőn voltak volna. És midőn egy ízben kezemmel inték nékik, hogy megemlékezvén az Istenről, legalább a templomban lennének csöndesebbek, jól nyakszirten ütöttek; de tüstént megbánták, hogy ellenem így vétettek, s borral kinálva, — mit közöletek senki sem tenne, tették jóvá hibájokat.“ Heribald annyira megkedvelte a magyarokat, hogy midőn visszatértökről később némi hírek szárnyalának, rimánkodva kéré az apátot, bocsátaná le őt a kastélyból, hova őt is felvitték volt, „kedves magyarjaihoz [1])“. —

És nincs okunk kétségbe vonni, hogy mindenütt ily víg kedvcsapongással mutatkoztak légyen a magyarok kalandjaik alatt, melyeket már szinte rendes időtöltésül tekintettek. Hol ellentállásra nem találtak, bizonyosan másutt is szintugy nem kegyetlenkedtek, mint sz. Gallenben nem; s megelégedvén azzal, ha mi értékesebb martalékot szereztek, a czéltalan rombolásban nem igen találták kedvöket; ugyhogy mit a krónikák, nagyított hírek után, tűzzel vassal elkövetett pusztításaikról általános rövid kifejezésekben följegyeztek, tán legtöbb esetben hasonló volt ahhoz, mit a sz. gáli monostorban cselekedtek. És ezt annál bizonyosabbnak tarthatjuk, minthogy másutt e sz. gáli kalandjokról is a legvalótlanabb tudósításokat olvassuk. „Ezen tartományt is,

[1]) Ekkhardi IV. Casus St. Galli, Pertz: Script. II, 104. köv.

— mondja az egyik [1]) — a Boden-tó mellett, körűlfogta a barbár nép, és megszámlálhatatlanokat leöldösött, és a helységeket környös-körül mind leégette.“ — „Már akkoron nemcsak híre futott a magyarok jöttének — mondja egy másik, későbbi sz. gáli barát [2]) — hanem dühök a klastromot is mindenfelől körülfogta. Majd az egész had zsákmánylásra oszlik széjjel, s telhetetlen kincsszomjjal üríti ki a kincstárt; a templomokban máglyák rakatnak, az oltárok felgyujtatnak, s a szentek ereklyéi tűzbe vettetnek, de melyek a lángokon győzedelmeskednek [3]). Leromboltatnak az épületek, mások a lángok martalékai lesznek. Ily pusztítási dühhel mentek sz. Magnus templomába is, és azt, máglyákat rakva akarták felgyujtani.“ De elég, hogy lássuk, mennyire eltérnek e képzelet-szülte elbeszélések, a szemtanúk tudósitásaitól. 934.

A kalandorok sz. Gallenből távozván, Konstancz alá száguldának s a várost ostromolni kezdték, mialatt a külváros le is égett. De látván, hogy az erős falaknak mitsem árthatnak, a várost odahagyták, s Alsatiát és Galliát befutván, Alemannián keresztül tértek vissza hazájokba. Némely évkönyvek [4]) a következő évben újra pusztíttatják általok a nevezett tartományokat; de ezek tévednek az évben, mert miután a Szászországban járt másik had vezérei Henrik királylyal 925-ben kilencz évre békét kötöttek, a magyarok megelégedve az évi adóval, és szavokat, mint szokták, híven beváltva, az egész kilencz év alatt nem háborgatták Németországot. Sőt egy kiránduláson kivül 927-ben Bolgárországba, melyet azonban minden részletek nélkül említ egy

[1]) Acta Sanctor. Mens. Maji Tom. I, máj. 2-ka alatt. Codex Ms. St. Galli, Goldastnál.

[2]) U. o.

[3]) Heribald szemtanú szerint láttuk, hogy az oltárokhoz nem is nyúltak, tapasztalásból tudván, hogy azokban mi zsákmányra sem tehetnek szert.

[4]) Cont. Reg. Pertz: I, 615. Herimann. Aug. U. o. V, 113.

934. görög író [1]), más országokba intézett hadjáratokról sem tudósítanak ez időről az évkönyvek.

Míg a magyarok ezen éveket hazájokban nyugodalmasan tölték, Henrik király ügyesen felhasználta a béke idejét a birodalom hadi hatalmának nevelésére. Nagy buzgalommal épített várakat, öveztette falakkal a mezővárosokat, melyekben a netalán ismétlendő becsapások alatt a nép védelemre találjon; hadi népét a fegyverforgatásban, s hadi mozdulatokban szorgalmasan gyakoroltatá, és, mi főleg említendő, nagy számú lovas sereget alakított, miben eddig a nyugoti népek hiányt szenvedtek [2]).

Miután az így begyakorolt hadsereg a daleminczi s más szláv törzsek ellen győzedelmesen viselt háborúkban tűzhöz szokott, önmagában bízni tanult: Henrik király megérkezettnek látta az időt, midőn már a győzedelem reményével szállhat szembe a magyar hadakkal. Az adót tehát 933-ban megszűnt fizetni, s azt, midőn érette Zsolt fejedelem követeket küldött, egyenesen megtagadta.

A magyarok ezért boszút akarván állni, 934-ben háborúra készültek. Mielőtt azonban Németországba megindulnának, Görögországba kivántak tenni hadjáratot, hogy azt, mivel a béke ott is letelt volt, újabban adófizetésre kényszerítsék. Tavasz nyiltával tehát Thraciara rontván, április-ban már Konstantinápoly körül száguldozának. Romanus Lacapenus császár ellentállásra felkészülve nem lévén, Theophanes patriciust küldé követül hozzájok; ki aztán őket az adó megújitásának igéretével nemcsak békére, hanem a foglyok szabadon bocsátására is könnyen reábírta [3]).

Görögországban.

---

[1]) Cont. Theophanis. Párisi kiad. 255.

[2]) Annalista Saxo Pertz: Script. VI, 596 : s a kiből jobbára merit, Vidukind. U. o. III, 434.

[3]) Cont. Theophanis Párisi kiad. 262. Cedrenus 629. Orosz irók e hadjáratot 933. teszi. Ld. Pray. Diss. X. in. Annal. vet. l. 239.

Görögországból hazatérvén, Henrik királylyal is ha- 934.
sonló módon kivántak elbánni. De régi szerencséjök itt hűtlen lett irántok. Még az év nyarán egy nagy sereggel Thüringenbe törtek, hol két részre oszolván, egy rész nyugot felől, hol kevesebb vár létezett, a másik délkelet felől támadta meg Szászországot. E megoszlás veszedelmére lőn a magyaroknak. A nyugot felé kalandozó had, midőn apróbb csapatokban zsákmánylaná a tartományt, hol most is oly kevés ellentállásra vélt találni mint hajdan, a thüringeni grófoktól meglepetvén, megveretett. A másik hadosztály értesülvén, hogy Henrik nővére, a thüringeni Vido neje, roppant kincseivel Merseburgba zárkozott, e város ostromához fogott. S már kevésbe is mult, hogy azt be nem vette, midőn Henrik a város alatt termett jól felkészült hadaival, s azon helyen, mely Riede nevet viselt, tábort ütött. Erről s a nyugoti csapatok vereségéről egyszerre érkezett a hír a magyarok táborába. Felhagyván tehát az ostrommal, másnapra ütközetre készülének, s hogy a szerte kalandozó csapatokat összegyüjtsék, nagy tüzeket rakva adának jelt. Henrik másnap reggel támadásra vezérlé seregeit. Régóta betanította volt katonáit, miként kelljen a magyarokkal megütközniök. Egyebek közt jól tudván, hogy ezek nyilaikkal a távolból szoktak legtöbbet ártani az ellenségnek, a kézviadalt pedig nem szeretik, s e miatt arra törekednek, hogy harczrendjeikhez igen közel ne is jusson az ellenség: meghagyta katonáinak, hogy ütközetre menendők, harczsoraikban szorosan együtt maradjanak, s egyik a másikat lovának sebessége, vagy saját harczvágya miatt meg ne előzze; s ekként magukat pajzsaikkal az első nyilzápor ellen fedve, közeledjenek feléjök; midőn pedig látják, hogy az ellenség nyilait először ellőtte, sebes vágtatva rohanjanak reá, s kényszerítsék őt kézviadalra, mielőtt nyilait másodszor ellőhetné. A németek pontosan teljesítették a vett parancsot, s az első nyilzápor után *Kyrie* szót kiabálva, nagy sebességgel csaptak a magyarokra, kik viszont *hajrá*-t (hui-

Madarász Henrik győzedelme.

937. hui-t mondanak a külföldiek) hangoztatva fogadták az ellenséget. Az ütközet azonban nem tartott sokáig. A magyarok meglepetve az ellenségnek nem kevésbé nagyszámú lovasságától, mint eddigelé szokatlan, új harczmodorától, hihetőleg, hogy ellene a távolból nyilaikat ismét használhassák, lovaikat gyorsan megfordíták. Ilyféle színlett futamlásnak elébb, midőn jobbára gyalog ellenséggel harczoltanak, mindig jó sikerét tapasztalták; de most csalatkoztak: a német lovasság a futamlóknak is nyomában maradt. Tervökben ekként megzavartatván, s a kézviadalra a páncélos német lovassággal nem nagy kedvet érezvén, újra sarkantyú közé fogták lovaikat. A németek egészen az Elbéig űzték a futamlókat, kik egyébiránt holtakban is, foglyokban is csak kevés embert vesztettek [1]). Táboruk azonban a győztes Henrik martalékává lett, ki aztán a számos német foglyot megszabadítván, a csatamezőn térdre esve adott hálát az Istennek az első jelentékenyebb győzedelemért, melyet a németek az oly sokáig győzhetetlennek tartott ellenségen kivívtak [2]).

Kalandjai az Oceánig. Míg Henrik király élt, nem is háborgatták eleink Németországot. De mihelyt halálának hírét vették, azonnal ismét fölébredt bennök a kalandvágy; Henrik után nem sokára meghalt régi szövetségesök, Arnulf bajor herczeg is; és igy sem félelem, sem barátság nem gátlá többé őket e vágyuk kielégitésében. 937-ben tehát egy sereg útra kelt, s megkezdé azon bámulatos rablókalandot, melynél sem távolság, sem idő tekintetében hosszabbat eddigelé még nem tettek a szilaj lovagok. Keresztül haladván Bajorországon, bejárták Alemanniát s az egész keleti Frankországot, azu-

[1]) „Videntes exercitum armatum fugerunt, ut peracto milliario, vix pauci coederentur vel caperentur“ — mond az egykorú, s erre nézve minden más forrásnál hitelesebb szász Vidukind.

[2]) Vidukind, Pertz: III, 434. köv. Luitprand Antapod. U. o. 293. köv, A többi évkönyv mind csak röviden említi. Igy Annal. Corbiens. U. o. 4. Einsiedlens. U. o. 141. Contin. Regin. U. o, I, 617. Ann. Quedl. U. o. III, 56 stb.

tán a Rajnán, Wormsnál átkelvén, az Oceanig száguldoztak, 937.
pusztítva, zsákmányt gyűjtve mindenütt [1]). Éjenként — mond az évkönyv — a tüzeiktől vereslő ég jelölte útjok irányát. Itt is leginkább a gazdag monostorok és templomok vonták őket maguk felé, ezekben találván legtöbb martalékot. Egy csapat sz. Vazul (S. Basoli) monostorát látogatta meg, de a szerzetesek jöttökről eleve értesülve lévén, értékesebb vagyonukkal a legközelebb fekvő kulcsos városba futottak. A tágas lakot üresen találván, benne ütötték fel tanyájokat a kalandorok; innen száguldozták be az egész környéket.

A krónikák számos csodákat regélnek, melyekre a magyarok e kalandja nyujtott alkalmat. Több templomot föl akartak volna gyujtani; de minden erőködésök sükeretlen maradt. Azt hitte ugyanis az együgyű nép, hogy miután kalandozásaikban néhány templomot s házat akár történetesen, akár szándékosan felgyujtottak, mindazon templomok s monostorok és városok, melyeket föl nem égettek, csak azért maradtak épségben, mivel azokat felgyujtani nem birták; föl sem tehetvén rólok, hogy valamit szándékosan hagytak volna épségben. Nem sokára, miután az említett monostorban ütötték fel táborukat, egyikök a sz. Márton oltárára akart fölkapaszkodni, hogy azt valamely ékszerétől megfoszsza. De alig tette kezét az oltárra, tenyere a márványnyal összeforrott; miszerint aztán őt csak ugy szabadíthatták meg társai, hogy a követ tenyere körül kivésték; a kődarab azonban ekkor sem akart elválni tenyerétől, s rajta maradt, mígnem egész keze elszáradt. A fogoly papok közöl is többen csodásan szabadultak meg. Egyiknek menynyei jelenés oldá meg — mint hajdan sz. Péternek — bilincseit, és vezette ki őt a börtönből. Másiknak, kit versenynyilazásuk czéljául kötöttek ki, testéről a nyilak, mint a

[1]) Herimann. Augiens. U. o. V, 113. Sigebert Gemblacens. U. o. VI, 348. Amaz 937, emez 938 évhez.

938. márványról pattantak le a nélkül, hogy azt csak meg is karczolták volna [1]).

Bekalandozván Franczia országot, hol a fejedelmek viszálkodásai miatt semmi ellentállásra nem találtak [2]). Kis-Burgundián keresztül, kincsekkel rakodva, Olaszországba mentek. Itt még gazdagabb martalék várta őket Capuában, Liburiában, Beneventben. Egyebek közt tizenkét napig időztek a monte-casinoi klastrom közelében, s annak több emberét tették foglyaikká. A monostor krónikája hosszú sorban számlálja elő az arany- s ezüst-szereket, posztó- és selyem-ruhaféléket, melyekkel a monostor a foglyokat kiváltotta. Kaland- és zsákmányvágyuk egyaránt ki lévén elégítve, a marsok földén harmadévben tértek vissza hazafelé. Utjokban mindazáltal a vigyázatlanul szerte kalandozók közől többeket megölt a hegyek szorosainál lesben álló olasz nép, mely nagy zsákmányuk hírét hallván, ezt tőlök elragadni ügyekezett [3]).

Mialatt e sereg a nyugati s déli országokban zsákmányol vala, egy másik értesűlvén, hogy Henrik utóda, Otto király több herczeggel súlyos viszályba bonyolódott, 938-ban „hogy az új király haderejét próbakőre tegye“ éjszak-nyugotra csapott be; s megjárván Thüringent, Szászországban is zsákmánylani kezdett. Értesűlvén, hogy Otto király az öcscse, Henrik herczeg, ellen fellázadt urak megbüntetése végett Bajorországban van hadaival, a Bode folyam partján tábort ütvén, egyes, apróbb csapatokban barangoltak az országban. De Szászországban, melynek népét Henrik a hadakozásra oly jól betanította volt, már megtört

---

[1]) Flodoardi Annal. U. o. III, 384. és ugyanannak: Histor. Rem. Lib. II. Cap. 3.

[2]) Richeri Histor. U. o. III, 589.

[3]) Chron. Comit. Capuae 939. évhez U. o, III, 209. Névtelen jegyző 56. fejezet. — Leo Ostiens. Chron. Monte-Casino Cap. 55. Pertz: VII.

a magyar fegyverek varázsa. Egy csapatot, mely a sok eső 938.
és rosz utak miatt fáradtan érkezett Stadierburg tájára, a neki bátorodott polgárok megszalasztottak. A futamlókat azután a mindenfelé feltámadt lakosság nagyobb részben leöldöste. Egy más csapatot egy hűtlen szláv kalauz Thirmining — a mai Drömling — erdő táján mocsáros helyekre vezetett, hol miután a süppedező vidékről könnyedén el nem futhattak, a mindenfelől reájok rohant fegyveresekkel harczolva, nagy részben elhulltak; maga vezérök is elfogatott, de utóbb tetemes összegen kiváltatott. A többiek a Bode melletti táborukban e szerencsétlenségekről értesülvén, s hírét vévén annak is, hogy a Bajorországban győztes Otto király nagy napi utakban siet haza ellenök, táborukat fölszedték s hazatakarodtak. Az utóhadat Otto mégis utólérte, s egészen Mettis városáig üldöztette [1]).

De a szenvedett veszteségek, bár a hadi népet teteme- Olasz- és Spa
sen fogyasztották, még sem szegték kedvét más törzseknek nyolországba.
újabb kalandoktól. Csak a tért változtatták, hol zsákmánylásaikat folytassák. 940-ben már április havában Olaszországban száguldoztak [2]). Két évvel később ismét Lombardiában találjuk őket. Hugo király, hogy országát pusztításaiktól megmentse, vezéreikkel alkudozásba ereszkedett. A szerződés 943.
szerint Hugo tíz véka ezüst-pénzt adott a békeért, melynek megtartásáról őt a magyarok kezesekkel is biztosították. Mivel azonban kalandvágyuk még nem nyert kielégitést, kalauzt kértek a királytól, ki őket Spanyolországba vezetné. Itt, hol magyar csapatok még soha sem jártak, az arabok gazdag, mívelt tartománya ingerlé fel a kalandorok rablásvágyát; miért is Cordova fele vezettették magukat. Miután Gallián keresztül hatoltak, útjok egy víztelen köves sivatagon — minő Spanyolországban több találtatik — huzódott

[1]) Vidukind. i. h. 442. l. Annal. Hildesheim. Quedlinburg. stb. U. o. 56 Annal S. Maximini Trevirens. U. o. II, 213. s több mások.

[2]) Lupus Protospat. Pertz: Script. V, 53.

943. keresztül. Két napig csak tűrték az út fáradalmait; de harmadnapon elfogyott türelmök, s annyira felbőszültek kalauzok ellen, kiről azt hivék, hogy magokat és lovaikat szomjan akarja elveszteni, hogy őt agyonverték, s a kietlen földről gyorsan hazatértek [1]).

944. Sokkal mostohább sors érte őket 944-ben Bajorországban, hol, mivel 913 óta semmi szerencsétlenséget nem szenvedtek, kevés óvatossággal barangoltak szerteszéjjel. Berthold herczeg ezalatt egy erős hadat gyűjtött bajorok s karanthánokból, s őket aug. 11-én Welsnél, a Traun folyam közelében megtámadván, oly vereséggel űzte ki az országból, minőt, mond a krónika, még sohasem szenvedtek Németországban [2]).

Vereségök Welsnél.

E veszteségért ez időtájban Görögországban szereztek magoknak kárpótlást. Hogy ezt annyi évek óta nem háborgatták, az okozta, mivel a görög császár, miként fentebb elbeszéltük, 934-ban pénzen vásárlott tőlök békét, s évi adóval tartá őket távol birodalmától. — Most azonban, vagy mivel a béke ideje letelt, vagy mivel németországi veszteségeik által őket annyira meggyöngültnek tartotta a byzanczi kormány, hogy az adót szintén megtagadhatni vélé: a magyarok újabban betörtek Thraciába. De alig értesült erről a görög császár, sietett őket követei által ismét megengesztelni, s évi adófizetés ígéretével a békét újabb öt évre megkötni. A görög politika e béke ideje alatt egy titkos terven munkálódott, mely, bár teljesen nem sikerült, még sem maradt hatás nélkül a magyarok erkölcsi s vallási állapotának átalakítására. A görög kormány a béke biztosítása végett azt kívánta, hogy egy előkelő magyar vezér menjen túszul a byzanczi udvarba. A magyarok ráálltak, s Bulcs vajda, hihetőleg nagy kisérettel, mely méltó-

A görögök politikája.

[1]) Luitprand U. o. III, 332.

[2]) Contin. Regin. U. o. I, 619. Az Annal. Sangallens (U. o. I, 78) és Herimann. Augiens. (U. o. V, 114) e hadjáratot 943-ra teszik.

ságát megillette, ment Byzanczba. A görög udvarnak ebben 944.
nem más volt a terve, minthogy ezen, egymást időnkint felváltandó magyar urakat a keresztény vallásra édesgesse, s általok a népben is utat nyisson a kereszténység fölvételére. Ez volt oka, hogy a görög udvar mind Bulcsot, mind Gyula vajdát, ki őt néhány évvel később — hihetőleg az öt év mulva letelt béke megújitásakor — felváltotta, nemcsak kincsekkel halmozta el, hanem patriciusi méltóságra is emelte. A dolgot valóban is annyira vitte a görög udvar, hogy mind a két vajda fölvette a kereszténységet. Bulcs ugyan, miután hazatért, nem sokat gondolt az új vallással; Gyula mindazáltal hazatérvén, egy Hyerotheus nevű szerzetest hozott magával, s nemcsak maga hű maradt új vallásához, hanem családját is megkereszteltette. Gyula leánya: Sarolta, utóbb Géza fejedelem hitvesévé lett, s férjénél is elkészítette az utat a kereszténység fölvételére [1]).

Miután a kalandorok előtt a béke Görögországot elzárta, Németországba pedig a szenvedett veszteségek után betörni nem igen vágytak: a nemzet több évig nyugalomban töltötte idejét. S ezt nemcsak a vett csapások s a harczfiaknak azok alatt történt tetemes megfogyása, hanem I. Otto király ellenséges szándokai is egyaránt javasolták. Ugy látszék, a német király, miután országában békének örvendhetett, megboszúlni kivánja Németország hosszú szenvedéseit, s a magyarokat saját földjükön szándékozik fölkeresni. Zsolt e miatt az ország nyugoti határszéleinek megerősitéséről komolyan kezdett gondoskodni. Vas megyében ugyanis, hol a még Árpáddal bejött magyar fajú oroszok telepedtek volt meg, általok egy várat épittetett, mely Kőszeg nevet nyert. Kissé feljebb, a Fertő tava táján, a nem rég bevándorlott harczias besenyőket telepitette meg, „nehogy — u. m. emlékünk [2]) — a szenvedett csapások miatt dühös néme-

[1]) Cedrenus. I. 636. Párisi kiad.

[2]) Névtelen jegyző 57. Enlicher. I. 53.

946. tek Magyarország határain áttörjenek.“ Éjszak felé, a szlávok szomszédságában, a Morva folyamot tűzte ki határul, oly feltétel alatt engedvén át az azontúl elébb magyar birtokban lévő földet a csehek vezérének, hogy azért neki s utódainak évi adót fizessen.

Zsolt halála. Zsolt, bár még férfiu korának javát élte, belefáradván kalandjaiba, még a kormány gondjaitól is ment nyugalomban kivánta tölteni hátralévő napjait; miért is 947-ben fiára, Taksonyra ruházta át ősi szokás szerint a fejedelmi hatalmat, egyszersmind feleséget is adván neki a kúnok nemzetségéből. Zsolt csak három évig élte túl e lemondását a hatalomról.

III.

Taksony fejedelem.

947. Taksonynak, ki 931-ben Marót bihari fejedelem leányától született, hagyományaink szerint, szép nagy szemei, feketé haja, mely dús növésű volt mint az oroszlán sörénye [1]), harczias tekintetet adott. Tizenhét éves korában vévén át atyjától a fejedelmi hatalmat, elődei példája szerint hadi kalandok által vágyott magának hírnevet szerezni, s évenként hol egy, hol más tartományban találjuk barangoló, zsákmányló hadait. Uralkodásának mindjárt kezdetén, Lombardiára csapott seregeivel, mert a béke, melyet Hugo király e tartomány számára 943-ban tiz véka ezüstön vásárlott, már az elmúlt évben, 946-ban letelt. Hugo halálával II. Berengár, Hugo utóda, ennek példája szerint szintén tiz véka ezüsttel sietett megváltani tartományát, mert ez jó alkalom volt, egyszersmind magát is meggazdagítani a nép verejtékéből. A krónikás ugyanis megjegyzi, hogy a sarczot nem a magáéból adta, hanem az egyháztól és a szegény néptől zsarolta ki, minden fejre, még a csecsemő gyermekére is egy pénzt vetvén. Azután még a magyarokat is rászedte, az

[1]) U. o 55. fej.

ezüst közé rezet kevertetvén, néhány vékából tizet csinált; 948.
a többi ezüstöt magának tartván meg [1]).

Vereségök Németországban

A németek ellen azonban Taksonynak sem kedvezett a hadi szerencse. 948-ban s két év múlva ismét érzékeny csapást szenvedett Bajorországban, mint némely évkönyvek pár szóval tudósítanak [2]), Ez utóbbi alkalommal Henrik, az új bajor herczeg, még a határokon is átcsapott, s a magyar föld egy részét pusztítván, néhány főbbek nejeit s gyermekeit magával foglyokul vitte.

Kalandjaik Franczia-országban. 954.

E vereség, ugy látszik, meghűtötte Taksony ifjú tüzét, s pár évig hon maradt, mígnem az atyja, Ottó király ellen föllázadt Liudolf herczeg őt 954-ben maga be nem hívta Németországba [3]). Otto erről értesülvén, azonnal megindúlt ellenök; de a magyaroknak, kiket e hadjáratban Bulcs vajda vezérlett, nem volt kedvök vele megütközni, s miután Liudolf herczegtől nagy összeg pénzt, és kalauzokat nyertek, a Rajna felé vették útjokat. Wormsban Konrad herczeg, Liudolfnak sógora, s e lázadásban társa, virágvasárnap mart. 19-én vendégelte meg a kalandorokat, és segedelmöket nagy összeg aranyon s ezüstön megvásárolván, a maga ellenségeire vezette. Utóbb aztán Franciaországba csaptak át, s april második hetében már Cambray alatt táboroztak. A város püspöke, Fulbert, már elébb megerősítette volt a várost, minél fogva a roham, melyet ellene intéztek, nem sikerült. Látván, erőködésök hasztalanságát, az ostrommal felhagytak, s a várostól nem messze terülő síkságon egy folyó mellett ütöttek tábort. Történt pedig, hogy a városbeliek, kik a külvárosban barangoló magyarok ellen lesben álltak,

---

[1]) Luitprand Antapod. Pertz. III, 332. Lupus Protosp. U. o. V, 53. Szerinte Olaszországban lehatoltak egészen Otrantóig, Sigebert. Gemblac. U. o. VI, 348. e hadjáratot 949. évre helyezi.

[2]) Annales Quedlinburgens. 950 évhez. Pertz: III, 58. — Annal. Ortemburani U. o. V, 4.

[3]) Contin. Regin. Pertz: I, 623.

954. Bulcs vezér unokáját, kinek nevét azonban a krónikás elfeledte, midőn néhányad magával a város körül lovagolna, megtámadták s agyonverték, s fejét egy lándzsán a falakra tüzték. Bulcs erről értesülvén, szörnyű haragra gyúlad, és hadát rögtön fegyverbe szólítván, a várost ismét megtámadja. A harcz hosszan tartott; de ostromgépek hijában a magas falaknak mitsem árthattak. A sükeretlen erőködésbe elfáradván, végre beizennek a városba, s igérik, hogy nemcsak elvonúlnak a vidékről, hanem az itt szedett zsákmányt és foglyokat is visszaeresztik, ha nekik a meggyilkolt fejét visszaadják. A várbeliek azonban ezt cselnek tartván, az ajánlatot nem fogadták el. A tagadó válasz által még inkább fölingerlett magyarok most tüzes nyilakat kezdének egy a falakhoz közel fekvő templomra lődözni s azt nem sokára fel is gyujtották. De midőn látnák, hogy a tűz a benlevők által mindjárt eloltatott, a külváros egy részének felpörkölésével töltötték bosszújokat. Némelyek Sz. Gaukerig templomát is fel akarták égetni; de a kanonokok által megkérleltetvén, távozni kezdének. Ekkor történt, hogy egy pap a toronyból nyilat lőtt közéjök. E miatt megharagudván, visszatérnek, a templomot feldúlják s porráégetik, a benlevőket felkonczolják [1]). Bosszújokat ekként kielégitvén, a vidékről eltávoztak, s miután még Francziaország déli részeit is bejárták, Olaszországon keresztül tértek vissza hazájokba [2]).

Hadjárat Németországba. 955.

A dús zsákmány, melyet e hadjárat eredményezett, a következő 955-dik évben újra hivatlanúl is becsalta eleinket Németországba. Számosabban, mint valaha — százezerre számítják őket, bizonyosan nagyítva, a sz. gáli évkönyvek, — özönlék el Bulcs, Botond és Lél vezérek alatt Bajoror-

[1]) Widukind Pertznél III, 455. Heriman. Aug. U. o. V, 114. Gesta Episcop. Camerac. Lib. I. C. 75. U. o. VII, 428.

[2]) Widukind és Heriman. Aug. i. h. Sigebert. Gemblac. hibásan 955 évhez. U. o. VI, 349.

ságot; s itt két táborra szakadván, egyik Bulcs és Lél alatt 955.
Ágostát fogta ostrom alá, a másikat Botond a Majna felé vezette zsákmánylásra. De ekkoron Otto király már kibékült volt fiával Liudolffal s vejével Konrád herczeggel; többi ellenségeit pedig legyőzvén, a békét helyreállította birodalmában. Otto csak az imént tért vissza a bajor földről Szászországba, midőn testvére, Henrik herczeg őt a magyarok betöréséről értesítette. E hír annál váratlanabbul érte a királyt, minthogy csak kevés nap előtt járt nála egy magyar követség, mely semmi ellenséges szándokot nem látszék elárulni [1]). Mindazáltal vévén öcscsének tudósitását, hadait összeszedte s nyomban visszaindula Bajorországba. A magyar hadaktól a múlt években szenvedett csapások, s a nem rég megkötött béke most összetartókká tette a német fejedelmeket. A svábok Burghard herczeg alatt nagy számmal gyűltek a táborba. Oda érkezett a királylyal nem rég megbékült Konrád herczeg is nagy számú frank lovas hadával, mi az egész német táborban nagy lelkesedést ébresztett. A németek bőjttel, imádsággal készültek az ütközetre. Különösen Konrád herczeg, mint mondják, azért imádkozott, engedné isten, azon bűnének bocsánatáért, hogy a magyarokat elébb hazájára hozta, most magyar fegyver által lelnie halálát [2]). A magyar sereg, mely eddigelé az Udalrik püspök által vitézül védett Ágostát ostromlá, s abban egyebek közt Sz. Afra egyházát is felgyújtotta, értesülvén, hogy a német had a várostól nem messze szállott táborba, az ostrommal felhagyott s ütközetre készült. Bulcs seregének egy részét a beállott éjjel a Lech folyamon átküldötte, hogy míg maga és Lél szemben, amaz hátulról támadná meg az ellenséget.

---

[1]) Widukind Pertznél III, 457.

[2]) Sigebert Gemblacens. U. o. VI, 349. de hibásan a 957-dik évhez.

955. Az ágostai ütközet.

Alig hajnallott augusztus 10-én, midőn Otto király nyolcz dandárban megindítá — s nehogy a szemközt álló magyar sereg nyilaitól sokat szenvedjenek, csalitos, cserjés földön vezette — hadait a magyarokra, nem kételkedvén, hogy tudósitásai szerint velök rövid időn szemben találkozik. De másként történt, mint a német vezérek gyanították. Mert míg seregök óvatosan halad előre s minden pillanatban várja a magyar had feltüntét, ennek a múlt éjjel kiküldött része a tábor hátába került, s az utólsó dandárt, melyet csehek képezének, véletlenül megrohanja, szétveri s az őrizetére bízott egész poggyászt elfoglalja. Ezután nyomban a hetedik és utóbb a hatodik dandárt támadja meg, s bennök sokakat leölvén, azokat is megfutamítja. Midőn Otto király ennek hírét veszi, egyszersmind, de még jó távolban, feltünni látja maga előtt a magyarok derékhadát is. Konrád herczeget tehát a 4-dik dandárral rögtön kiküldi, hogy magához vévén az ötödik dandárt is, állítaná meg a sereg hátában megfutott dandárokat, s ha lehet, űzné vissza az ott már győztes magyarokat; maga addig megállapodván, csöndesen várá be a magyarok közeledő táborát. Konrád herczeg gyorsan megfelelt a megbizásnak. A prédára esett magyar hadosztályt vértes lovasságával megrohanja, foglyait s martalékát jobbára elveszi, magát futamlásra kényszeríti, s még mielőtt a derékhadak megütköztek, győztesen tér vissza a királyhoz.

Otto ekkoron lelkesítő szavakat intézett az eddigi jó süker által különben is felvillanyozott hadaihoz, s megragadván paizsát s a szent lándzsát, az időközben teljesen kifejlett magyar derékhadat egész erejével megrohanja. És most egy véres harcz fejlődik ki a mind két részről nagy harczvágygyal összecsapott ellenséges hadak között. A támadást és védelmet mind a két fél jó ideig egyenlő tűzzel és makacssággal folytatja; mind a két részen százanként hullanak a harczsorokban. Ekkor érkeznek vissza a magyar táborba némely csapatok azok közől, melyek az ellenség

megkerűlésére kiküldettek, s Konrád által megverettek. A magyar vezérek ebből meglepetve látják, hogy a támadással elkéstek. A szerencsétlenség híre hamar elterjed a seregben s közlehangoltságot idéz elő, minek következtében míg egy részök a németekkel már heves kézviadalba ereszkedett, a többség hátat fordít, s részint a közel fekvő helységekbe, részint a Lech folyam felé futamodik. De ezeket is, amazokat is egyaránt veszély várja: amazok a helységekben körűlfogatnak s lovaik fáradtsága miatt meg nem futhatván, harczolva hullanak el, vagy a felgyújtott házak lángtengerében vesznek el; emezek a folyamon átuszván, hasztalan ügyekeznek annak túlpartjára felkapaszkodni: a part mindenütt meredek, s a feltörekvő fáradt lovak visszabuknak, s uraikkal együtt a hullámokban találják halálukat. Bulcsu kit a német évkönyv [1]) Pulszinak nevez — Léllel s még egy más vezérrel és számos közvitézzel együtt fogságba kerűlt. A foglyok egy része a helyszinén különféleképen leöletett. Többeket Eberhard, a bajor had vezére, Ebersperg várába vitt. Ott elszedé tőlök az arany lánczokat, melyek nyakaikon s a többi arany s ezüst ékszereket, melyek ruházatok alján függének. Egy részöket ezután elevenen temetteté el egy nagy árokban, a többit különféle módon kínoztatva ölette meg. A három fogoly vezér Otto parancsára Regensburgban felakasztatott. 955.

De a németek sem nyerték olcsón a nagy győzedelmet, melyhez kevés hasonlót említhetnek évkönyveik. Konrád herczeg, midőn a nap s ütközet hevében, hogy fris léget szíjon, sisakját leoldá, egy magyar nyil torkába furódott, s óhajtása szerint halva rogyott le a csatamezőn. Vele együtt estek el az augsburgi püspök testvére, Dietpold gróf, s huga-fia Reginbald gróf, két Kyburg s több más grófok és vitézek. Otto király nagy magasztalás tárgya lett népénél,

[1]) Annal. Sangallens. Pertznél I, 79.

955. mert „kétszáz év óta egy királyuk sem nyert ily nagy győzedelmet“, u. m. a krónika [1]).

A nemzeti hagyományok szerint a megvert magyar hadból, melynek romjait az útja közben mindenütt föltámadt földnépe is egyre fogyasztotta, csak heten érkeznek vala vissza hazájokba, kiket aztán a büszke nemzet, hogy ők is inkább nem választották a hősi halált a gyáva megfutásnál, *gyász-magyaroknak*, *magyarkáknak* gúnyolt s nevezett el, és javaiktól megfosztva, szolgaságra kárhoztatott. A közvélemény e kemény itélete még utódaikra is kiterjedt: gyermekeik, unokáik megvetett koldusokként bolyongtak a hazában, mígnem őket Sz. István király az esztergami Sz. Lázár klastromának adományozta, mely időtől fogva Sz. Lázár szegényeinek neveztettek [2]).

Botond, a másik had vezére, hírét vévén társai veszedelmének s a kegyetlenségnek, melylyel a németek magyar foglyaikat halálra kínozták, minden német foglyait szinte leölette, és miután a győzedelmétől elbizakodva hazatérő német had szerte barangoló csapataitól a magyarok augsburgi táborában szerzett zsákmányuk nagy részét elszedte, hadát szerencsésen visszavezette hazájába [3]).

A német írók, azoknak kivált egy újabb iskolája, büszkén szokta emlegetni a Lech-parti ütközetet, mint a német

---

[1]) Fő forrás ezen nevezetes ütközetre az egykorú Widukind: Res gest. Saxon. Pertznél III, 457. köv. Említi azonban rövidebben majd minden más évkönyv is Pertz gyüjteményében. Thietmár krónikája (Pertznél III, 746) és Annalista Saxo (U. o. VI, 612) úgy írják le az ütközetet, mintha Konrád herczegnek az utóhadat megtámadt magyar csapatok felett nyert győzedelme aug. 9-kén, a főütközetet megelőző napon történt, s így két nap egymás után folyt volna a harcz; mit azonban Widukind tanulmányozása hibának mutat.

[2]) Chron. Budense 1838-ki Podhradczky-féle kiad. l. 45.

[3]) A sangalleni évkönyvek (Pertznél I, 79) mondják ugyan: „et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum nomine Lele, exstincto exercitu eius“, — de míg egy részről

szellemi, erkölcsi fensőbbség eredményét; és valamint a 955.
németek eddig szenvedett vereségeinek okait egyedűl a birodalom fejedelmeinek viszályaiban keresik: úgy az augsburgi ütközetről szóló elbeszéléseikben jobbára ilyféle következtetésekkel állnak elő: ime, mihelyt Henrik s Otto alatt a birodalom nagyjai egyesültek, a német vitézséggel, szellemi s erkölcsi fensőbbséggel nem mérkőzhetett többé a barbár magyarság. Egy-kettő elismeri azt is, mit forrásaik tanúsága után tagadniok nem is lehet, hogy Henrik hadrendszerét megjavította s különösen lovasságát tetemesen megszaporította.

A tény, hogy a magyarok, kik félszázadig annyi diadalt aratva, nevöket félelem s rettegés tárgyává tették Európában, azontúl a németekkel szemben többnyire vereséget szenvedtek, kétségtelen. De e következményeiben a a magyarokra s németekre egyaránt nevezetes, nagy eseményt soha sem fogjuk eléggé indokolhatni, ha egyoldalúlag mindig csak a németekre tekintünk s a magyarokat számba sem vesszük. Mind a két nemzet állapotát szükség mérlegelni, hogy az eseményt megfejthessük. És ezt téve, ugy látjuk, hogy míg a német nemzet számtalan veszteségeiből merített tapasztalásain okúlva, a magyarok példája szerint lovasságát megszaporította, hadszerkezetét javította, harczmodorát tökélyesbítette, szóval, egy új honvédelmi rendszernek vetette meg alapjait, s egyszersmind politikai egységét és összetartását is megszilárdította; és ekképen minden tekintetben haladt, fejlett, erősbödött: a magyarnál ugyanezen idő alatt mind erkölcsi mind politikai tekintetben hanyatlás állott be. A külföldön gyüjtött tömérdek

ezen tudósítás bizonyossá teszi, hogy mind Bulcs, mind Lél elfogatott; más részről kétségtelennek tarthatjuk, honi kútfőink szerint azt is, hogy a másik had vezére Botond vala, s nem az ő hada, mely szerencsésen haza érkezett, s nagyobb is volt, mintsem hogy a cseheknek megfelelni képes ne lett volna, hanem az augsburgi ütközetből megfutott kisebb csapatok ölettek le a lesben álló cseh herczegtől.

955. martalék az erkölcsöket megvesztegette; a dicsvágy helyét sokaknál pénzszomj foglalta el; a folytonos győzedelmek, melyeket az előttök járó félelem s rettegés mind könnyebbé tett, elbizottságot, hanyagságot szült; a hajdan oly szigorú fegyelem megtágult, óvatosságuk, mindenre kiterjedő figyelmök, mit még VI. Leo császár annyira dicsért, gondatlansággá fajult a kalandokban, melyek lefolyta alatt a zsákmánylás végett kisebb, könnyen legyőzhető csapatokra széledének. S e mellett politikai egységök is majdnem egészen megsemmisült. A külön törzsek alig függtek össze többé; az államegység annyira meggyöngült, hogy hadjárataikat, melyeket elébb, helyes tapintattal, nevök s fegyverhatalmok tekintélye s új hazájoknak a számra sokkal nagyobb népek, a hatalmas két császári birodalom közt annál gyorsabb megszilárdítása végett, nemzetileg intéztek, a külön törzsek már külön, mindenik csak a maga kezére működve, egyedűl rablás, zsákmánylás végett hajtották végre. Még Augsburgnál is csak két törzs fiatalsága volt jelen. Szóval a fegyelmében, hadi szerkezetében, erkölcseiben és politikai egységében egy időre hanyatlásnak indúlt magyar azon erőt, melylyel Európát elébb félszázadig remegésben tartá, annál kevésbbé lőn képes azontúl kifejteni, mivel számban is tetemesen megfogyott félszázadig űzött kalandjai alatt.

Az augsburgi ütközet következményei jelentékenyek voltak mind a kül-, kivált a német, mind a belföldre. Csak mellékesen említve az erkölcsi következményeket, a németek nemzeti érzetének, önbizalmának hatalmasabb fölébredését; ellenben a magyarok kedélyének szükségkép annál kínzóbb hangulatát, minthogy e vereséget igazságtalanúl támadó, szükségtelen háborúban, jobbára megoszlottságuk, ezen annyiszor elkövetett hibájok miatt szenvedték —: az ütközet kétségtelenül mind a magyar, mind a német nemzetre nevezetes társadalmi s politikai átalakulásnak lőn kútfejévé. A magyarokra nézve: ez lőn egyik főbb indokává, hogy felhagyván a rabló kalandokkal, mindinkább békés foglal-

kodásokhoz, földmíveléshez, műiparhoz szokjanak, melyek nélkül államintézmények a szó szorosabb értelmében alig képzelhetők: ez hatott, habár közvetve, siettetőleg a kereszténység fölvételére is, miután, tekintvén a magyarok összes erkölcsi állapotát, igen valószinű, hogy e rablókalandok nélkül a kereszténység már eddig is útat tört volna magának a nemzetben. A német birodalomra nézve pedig egyebek közt legnevezetesebb következménye lett ezen ütközetnek az, hogy a határgrófságok, melyek a magyarok betörései miatt régóta megszűntek, mind éjszak- mind délkeleten, Magyarország egész hosszában helyreállíttattak, s a birodalom politikai felosztása mindinkább azon alakot nyerte, melyet aztán több századon keresztül bírt. Ezen korban vetette meg II. Otto császár pártfogása alatt Berchtold és Luitpold testvérpár az éjszak-keleti grófságban (Ostmark), melyet utóbb Ausztriának neveztek, a két századon keresztül virágzott Babenberg fejedelmi ház alapját. Ekkoron emelte föl hatalmát Piligrin püspök is a passaui egyháznak, mely aztán szintén befolyást gyakorlott a magyar nemzet megtérítésére. 955.

E nevezetes következmények mindazáltal nem mutatkoztak rögtön a magyar nemzetben. Nem egy könnyen tudtak leszokni eleink a félszázadnál tovább űzött rablókalandokról, melyek egy részről a földmíveléstől rég elszokott, azt szolgai munkának tekintő harczias népnek foglalkodást szereztek, kandiságukat, kaland- és ujságvágyukat kielégíthették; más részről őket nagy kincsek birtokába juttatták. Miután tehát Németországot az ágostai ütközet után háborgatni nem látták tanácsosnak, s legfelebb a határszéleken, ott is már nem martalékért, hanem a haza határainak védelmében, harczoltak néha-néha a kelet felé terjeszkedő határgrófok ellen [1]): a bolgár és görög tartományokba tettek kirándulásokat.

[1]) E határszéli harczokról kevés tudomásunk van. Egyet említ Thietmár (II, 17.) melyben a magyarok lőnek győztesek. De minthogy

960.

Becsapások Görögországba.

Ha honi kútfőinket hallgatjuk, az ágostai ütközet után némely olasz tartományokat zsákmányoltak ki, azután pedig öt évig pihentek eleink. Ezen évek elteltével Bolgárországon keresztül barangolván, Drinápolyig hatoltak, s onnan, minthogy ellentállásra nem találtak, egészen Konstantinápolyig kalandoztak. E hadjáratról több mondát regélnek hagyományaink. Egy napon itt egy óriási termetű görög jő ki a császári fővárosból, ki egyszerre két magyarral kivánt megvívni, mondván, hogy ha mind a kettőt le nem győzi, Görögország évi adót fizessen a magyaroknak; de ha legyőzi, a magyarok távozzanak a birodalomból. A magyarok közől egy ideig senki sem állott ki a görög ellen a fövényre; de midőn a görög tovább is hetvenkednék, kilép végre Botond vezér, s az óriásnak a vívásra jelt adandó, a város érczkapujához futván, azon oly lyukat üt buzogányával, hogy rajta öt éves gyermek keresztül bujhatott, s a csodálatos erő emlékeül azt a görögök utóbb sem igazították ki. Ezt tévén Botond, fegyvertelenül áll ki a síkra. A magyarok lóháton kört képezve, a görögök a város falaira gyűlve, készülnek a vívás szemléletére. Kilép végre a görög óriás is, és midőn Botondot egyedül látná a téren, felkiált: miért nem hozott magával még egy magyart a maga segedelmére? Botond azonban válasz helyett megragadja a görögöt, s birkozva kezd vele küzdeni; egy órai kemény tusa után végre oly erővel sujtja őt a földhöz, hogy annak karja kettétörvén, felkelni sem bírt többé saját erejéből. A császár és a császárné a görög urakkal, ennek láttára, szégyenpirral sompolyognak le a falakról. A magyarok ezután a győzedelem díját, az adót követelik; de midőn arra a császár csak mosolygással válaszolna, a város alól elszállván, a görög tar-

---

970 táján már mind a karantán, mind az osztrák határgrófságot helyreállítva találjuk, kétséget nem szenved, hogy ezen tartományokért, melyek a század eleje óta részben a magyarok birtokában voltak, több harcznak, ha tán apróbbnak is, kellett vívatni.

tományokban szedett zsákmánynyal szereznek kárpótlást a megtagadott adóért. Ezzel zárták volna be a magyarok hadi kalandjaikat, melyekkel félszázadon túl nyomorgatták Európa népeit [1]). 961.

Bizonyosabb ezen hagyományos népmondáknál, mit a görög és német írókban találunk feljegyezve. Ezek szerint a magyarok 961 óta több ízben, bár eleinte csak kisebb csapatokban, kalandoztak a Görögbirodalom tartományaiban. A mondott évben egy ily csapatot Marianus patricius vert volna meg Thraciában [2]). De viszont a következő esztendőben háromszáz magyar egy ötszáz főből álló görög hadosztálylyal megütközvén, azt nem csak legyőzte, hanem foglyává is tévén, a váltságdíj reményében Magyarországba hozta magával. E jó siker 963-ban egy más, csak kétszáz főből álló csapatot arra ingerelt, hogy Macedoniába törjön. A merész kalandorok majdnem egészen Konstantinápolyig zsákmányoltak; de midőn martalékkal terhelve térnének haza, egy hegyszorosban a lesben álló görögöktől megtámadtatván, negyvenen közölök fogságba jutottak. Ezeket Nicephorus Phocas utóbb szolgálatába fogadta, s drága ruhába öltöztetvén, assyriai hadjáratára testőrökül vitte magával [3]). 962. 963.

964 óta nagyobb csapatok törtek be Bolgárországba, hol ekkoron Péter fejedelem uralkodott a görög császár fenhatósága alatt. A bolgárok, ellentállni képtelenek, Nicephorus Phocas császártól kértek segedelmet; de azt nem nyerhetvén, a magyarokkal békére léptek oly feltétel alatt, hogy ezek őket minden pusztítástól kiméljék meg; ők ellenben szabad átmenetelt engedvén a magyar hadaknak Görögországba, s ellenök a görögöknek nem adnak segedelmet. Taksony e szerződés értelmében 967-ben Thraciára törvén, annak egy részét elpusztítá. A császár utóbb, mit- 964. 967.

[1]) Kézai, Endlichernél i. h. 107.

[2]) Continuator Theophanis. l. 300. párisi kiad.

[3]) Luitprand Legat. Constantinapolit. C. 45. Pertznél III, 357.

967. sem tudván a szerződésről, meginté Péter fejedelmet, hogy ne engedje a magyarokat, tartományainak pusztítására a Dunán átkelni. De Péter visszaizeni, hogy miután szükségében a császártól segedelmet nem nyert, ő a magyarokkal békét kötött, s míg maga általok nem háborgattatik, nem hajlandó velök kikötni. A császárnak nagy kedve volt megbüntetni a hűtlen fejedelmet, s mivel magának Assyriában volt háborúja, egy patriciust nagy összeg aranynyal Szvatoszlav orosz fejedelemhez küld, őt rábirni, hogy támadja meg a bolgárokat. Az oroszok, kik a kozár birodalom gyöngültével e század eleje óta mind hatalmasabbak lettek a Feketetenger éjszaki részein, örömmel kaptak az alkalmon s 968 nyarán Bolgárországra törvén, több várat megvettek s nagy martalékkal tértek vissza hazájokba.

969. Szvatoszlav a következő évben már nemcsak újabb zsákmányra, hanem birodalma : tágítására is vágyódván, újabb hadjáratot intéz Bolgárországba, s ott hódításokat kezd tenni. Az év végén Nicephorus Phocas megöletett, s utóda Zimisces János ráizen Szvatoszlavra, hogy miután elődétől már bőségesen elvette segedelme díját, takarodjék haza a birodalomból. De Szvatoszlav elbizakodván fegyverei szerencséjében, kevélyen válaszol, hogy nemcsak nem hajlandó teljesíteni a császár akaratát, hanem rövid idő mulva Byzanczot is körültáborolni szándékozik. A császár, e választ vévén, Bardasz Sceleroszt haddal küldi az orosz ellen. Szvatoszlav viszont a magyarokkal és besenyőkkel lépett szövetségre s ezek segélyhadaival megerősödvén, Thrácziára tört s azt Drinápolyig pusztítá. Bardasz, csak tizenkét ezernyi hada lévén, nem mert megütközni a nagy számú ellenséggel s a város falai közé zárkózott. A szövetségesek több ízben harczra szólíták a görög vezért, de ez csak nem mozdult erős falai mögűl. A szövetségesek tehát megvetve a gyönge ellenséget, ki velök nem mer megmérkőzni, a hadi fegyelemmel felhagytak : részök lakmározásokba merűl a táborban, részök szerteszéjjel barangol a

vidéken. Ezt látván Bardasz, tervet készit, melynél fogva 969.
a külön nemzetségek szerint három külön táborban tanyázó ellenséget részenként tenné tönkre. Egy napon tehát seregének nagyobb részével maga a város közelében lesbe állván, némi csapatokat az ellenség táborába küld, hogy azt színlelt futamlással törbe csalnák. A terv sikerült. A kiküldött csapatok a besenyőkre bukkantak, s ezeket rövid csatározás által a város alá csalták. Bardasz itt őket körülfogja s majdnem egy szálig levágja. Ezután győztes hadával a magyarokra és oroszokra rohan, s kemény harcz után, mely estig tartott, végre ezeket is futamlásra kényszeríti [1]).

És ezt lehet tenni a magyarok utólsó hadi kalandjának a külföldön. Mert bár Szvatoszlav, még ezután is folytatta a háborút a görögök ellen, mígnem a harczias császártól Szilisztriában ostrommal szorongattatván, 972 tavaszán békét kötött: a magyarok, ugy látszik, az említett vereség után hazatérvén, a háborúban többé nem vettek részt.

Taksony e vereség után még két évig élt; de többé Új települők.
sem nyugatra, sem délre nem engedte kalandozni alattvalóit. Méltán félvén, mint honi emlékeink mondják [2]), hogy a magyarok rablókalandjaitól annyit szenvedett külföldiek, ha még tovább is ingereltetnének, egyesülve támadandják meg az országot: nemcsak békében honn marasztalta nemzetét, hanem kormánya utólsó éveiben arról is gondoskodott, hogy országát ilyféle megtámadások ellen biztosítsa, s a nemzet harczosainak megfogyott számát rokon fajúakkal szaporítsa. Már fentebb említők, hogy Zsolt is besenyő népek megtelepítése által erősítette az ország nyugati határait. Ezeken kivül most egy újabb besenyő raj szállt meg az országban, emlékeink szerint a besenyő földről, mely akkoron Erdély keleti széleitől a Feketetenger északnyugati partjáig, a mai Moldvában és Beszarabiában, a magyarok

[1]) Cedrenus párisi kiad. 660. köv.

[2]) Kézai, Endlichernél 106.

970. egykori Etelközében, létezett. Valószinű azonban, hogy ezek azon besenyők voltak, kik Szvatoszlavval s a magyarokkal Drinápoly mellett táboroztak s Bardasz által megverettek. Vezéröket Thonuzobának nevezik hagyományaink, ennek fia volt Örkönd, a Tomay nemzetség törzs-apja. E jövevényeket a Kemei földön, a Tisza mellett, az abádi rév táján, azaz a mai Nagy-Kunságban telepítette meg a fejedelem. Abád helység s Tomaj puszta máiglan létezik azon vidéken.

Besenyőkön kivül Taksony uralkodása alatt, — egy külíró [1]) tanúsága szerint 957-ben — még bolgár népek is költöztek az országba, nem azon bolgárok közől, kikkel a magyarok oly gyakran háborúskodának az al-Dunánál, s kik oda több száz évvel elébb szakadtak le ősi hazájokból, s ott szláv népekkel összekeveredvén, elszlávosodtak, hanem azon vérrokonokból, kik a Volga táján az ugynevezett Nagy-Bolgárországot alkották, s a magyarokkal és kozárokkal ugyanazon, legfölebb szójárásban különböző nyelvet beszélték. E bolgárok két rajban érkeztek az országba. Az elsőt Bille és Bokcsa testvérek vezették, kiknek Taksony fejedelem az ország több részeiben tűzött ki tanyákat, vezéreiknek pedig Pest várát adományozá oly feltétel alatt, hogy, a magyar várszerkezet törvényei szerint, a velök ott letelepedett nép kétharmada várjobbágyokká lévén, a vár őrizetét tartsa kötelességének, s csak egy-harmada maradjon az említett főnökök alatt jobbágyi viszonyban [2]). A másik csapat Hetény nevű nemes vitézzel érkezett, kinek megtelepedése helyét nem említik hagyományaink; ugy látszik mindazáltal, hogy ez a temesi tartományban létezett, mint az alább említendők mutatni látszanak. E bolgár telepek emlékeinkben izmaelitáknak neveztetnek, mi azt bizonyítja,

[1]) Reinaud: Geographie d'Aboulfeda l. 294. 5) alatt.

[2]) Ld. a nemzeti honvédelem rendszeréről bővebben a magy. Akademia 1841-ki évkönyveiben megjelent értekezésemet.

hogy e nép már beköltözése idején az izlam valláson létezett; mert a mohamedánok közönségesen izmaelitáknak, vagy szerecseneknek neveztettek a középkorban [1]), midőn emlékeink is irattak. — Az arab kútfőkben találunk ugyan feljegyezve egy hagyományt, mely szerint e bolgár népség csak Magyarországba lett megtelepedése után tért volna az izlamra; de annak valóságán több okunk van kételkedni. De bár miként legyen, érdekesnek találjuk közleni e hagyományt, mely e népségnek egyéb viszonyaira is vet némi világot. 970.

„Aleppoban létezvén (1220 táján a keresztény időszámlálás szerint) — ugymond Jakuth — a baskiroknak nagy számú csoportját láttam, kiknek haja és arcza igen vörös volt s a kik Abu-Hanifa vallásfelekezetéhez tartoztak. Egyet közülök megszólítván, kérdezősködtem tőle hazájáról és életmódjáról. Ő ekként válaszolt: „A mi hazánk Konstantinápolyon túl van egy nép országában, mely a frankok közt lakik s melyet magyarnak neveznek. Mi bár muzulmánok vagyunk, az ő királyuknak engedelmeskedünk. Országának szélén (mint mondók, valószinűleg a temesi tartományban) mintegy harmincz helységben lakunk, melyek mindenike hasonló nagyságára nézve egy kis városhoz; de Magyarország királya nem engedi hogy azokat falakkal foglaljuk körül, félvén, nehogy ellene föllázadjunk. Minden felől keresztények környeznek bennünket; éjszakról a szlávok, délről a pápa tartományai, kit a keresztények a Messias helytartójának tekintenek, s ki nekik az, mi a mozlemeknek a khalifa; nyugatról vannak az Andalos (?) tartományok, keletről a Görögbirodalom. Mi a magyarok nyelvét beszéljük, ugy öltözködünk mint ők, hadseregökben szolgálunk, s velök együtt harczolunk minden ellenségeik ellen, kivéve az izlam híveit.“ Kérdezvén őt, miként vehették fel a baskirok az izlamot, holott mindenfelől keresztényektől kör-

[1]) Reinaud: Sur les invasions des Sarrassins. 231.

972. nyeztetnek ? — ekképen folytatá: „véneink közől többektől hallottam, hogy hajdan hét mozlem férfiu jött Bolgárországból a mi vidékünkre, kik köztünk megtelepedtek. E mozlemek fölvilágosítának bennünket vallásunk hamis volta felől s megmutatták az izlam egyenes, igaz utját. Isten kegyelme volt velünk, s mi megnyitottuk szivünket a hitnek és mindnyájan mozlemekké levénk. Mi ide az egyházi törvényeket jövünk tanúlni. Midőn hazánkba visszatérünk, tisztelettel fogadtatunk s a vallás ügye bizatik reánk.“ — Kérdezém még őt, folytatja Jakuth, — miért borotválják le a keresztények módjára szakállukat? Ő válaszolá: „Azok, kik közőlünk fegyvert viselnek, leborotválják szakállukat, s a frankok (azaz: a magyarok) viselete szerint öltözködnek de nem így a többiek“ [1]).

Ezen bölcs intézkedések közt, melyek által Taksony némileg helyre hozta a hibát, melyet abban elkövetett, hogy ama kalandos hadjáratokat még akkor is oly sürűn engedte folytattatni, midőn az állam megszilárditására nézve nemcsak szükségtelenekké, hanem a népet tetemesen megfogyasztván, károsokká is váltak — 972-ben megszünt élni. A hagyomány sírját azon helységbe helyezi, mely Pest megyében, a Duna mellett maiglan az ő nevét viseli.

IV.

Gejza fejedelem.

Gejza kormánypolitikája.

Gejza, kit emlékeink Geichének [2]) is neveznek, még atyja életében a Konstantinápolyban megkeresztelkedett Gyula vajdának Sarolt nevű leányát vette volt nőül. Nagyon valószinű, hogy valamint Taksony még atyja, Zoltán, életében átvette volt az ország kormányát: ugy Gejza is

[1]) Fraehn forditása. Mémoires de l'Academie de St. Pétersbourg 1821. VIII, köt. 623. l.

[2]) A sinai nyelvben *kei* annyit tesz, mint győzelem. Nem rokon-e evvel a Gejza név, miszerint az győzőt jelentene ?

tényleg gyakorolta légyen a fejedelmi hatalmat atyja végső 972.
éveiben.

Gejza, ifjusága teljében, az értelem és kedély mind azon tulajdonságaival felruházva kezdé meg nemzete kormányzatát, melyeket ennek fenmaradása és jóléte a súlyos körülmények közt igényelt. Beható, éles értelemmel, statusférfiúi tapintattal, ő — miként kormányának eredményei tanúskodtak — határozott, erős, sőt kemény s érdes jellemet és kitartó szilárdságot egyesített magában. Ily fejedelem az adott viszonyok közt, valóságos szerencse volt a nemzetre nézve, mely, ha Gejza is két előde kormánypolitikáját követi vala, könnyen vesztét érhette, vagy legalább függetlenségét látta volna megcsorbítva.

Ő azonban egészen letért az elődei által járt utról. Élesebb értelemmel, több államférfiui bölcsességgel birt, mintsem hogy be ne látta volna, mily veszély érhetné megfogyott, meggyöngült nemzetét, ha most az erős hatalom magas fokára emelkedett nyugati szomszédjával háborúba keverednék. Különben is eléggé meggyőződhetett, hogy a kalandok s hadjáratok a külföldre nem csak azt eredményezték, mit, ugy látszik, őseink azok által elérni akartak, hogy nevöket szomszédaiknál félelmessé tévén, magokat az új hon birtokában annál inkább megszilárdítsák; hanem, miután e hadjáratok kelletinél tovább üzettek s merő rablókalandokká fajúltak, élénk gyűlöletet is ébresztettek irántok az európai népekben. A gyűlölet pedig boszúszomjjá vált, mihelyt megtört a magyar fegyverek varázsa s a szerencse a németekhez pártolt. Európa egyesült boszúfegyverének pedig a megfogyott, fegyelmében meglazult magyar nemzet szintugy nem állhatott volna ellen, mint nem a húnok és avarok, kik épen azért buktak meg, mivel azonosodni nem akartak Európával.

Gejza tehát, hogy az európai népeket megengesztelje, vagy legalább boszúfegyveröket a maga nemzetéről elhárítsa, mindjárt kormányra lépte után elhatározta magát,

972. hogy nemcsak minden ellenséges összeütközésnek elejét vegye, hanem, amennyire csak lehet, barátságos viszonyba is lépjen a német császárral. Addig is tehát, míg erre alkalom ajánlkoznék, békés szándokainak tanúsitása végett, a nemzet főbbjeivel tartott tanácskozások után, a hadi kalandokat és rablásokat a határszéleken újabban is szigorúan megtiltotta.

Ezen alkalommal, úgy látszik, különben is beható tanácskozások folytak a nemzet állapota, a kormány követendő iránya s teendői felett. A fejedelem tanácsában, minden valószinűséggel legnagyobb befolyást, tekintélyt gyakorolt Gejza ipja, Gyula erdélyi vajda, ki a görög írók szerint miként fentebb elbeszéltük, a keleti császárral kötött béke biztosítása végett túszul ment Byzanczba, s huzamosabban ott lakván, patriciussá is neveztetett s kereszténynyé lett és hazatérve egy Hierotheus nevű szerzetest hozott magával [1]) Ő, ugy látszik, a byzanczi udvarban időzése alatt nem csak kereszténynyé lett, hanem az európai politika viszonyaival is bővebben megismerkedett, s azokba most vejét is beavatta. Talán épen ő figyelmeztette az ifjú fejedelmet azon veszélyekre is, melyek a nemzetet fenyegetik, ha ez az eddigi irányban folytatja életét: félig nomad, ázsiai módon, rablva, kalandozva él Európa polgárosodottabb népei közt, pogány vallásán marad a kereszténység közepette.

Ilyféle előterjesztések az értelmes, tapasztalt, keresztény Gyula részéről ébreszthették fel Gejzában annak érzetét, hogy nemzetének elmulhatatlanul szüksége megváltoztatnia életmódját, foglalkodásait s erkölcseit, nehogy a szomszéd népek előbb utóbb ellene zúduljanak, s mint közös ellenséget kiirtsák vagy meghódoltassák. Fogékony értelmét, ugy látszik, hamar áthatotta a nemzeti átalakulás

[1]) Theophanis Continuator. Velenczei kiad. 200. l. Emlékeznek erről még Joannes Scylices, Curopalates, Cedrenus, Compend. Hist. és Zonaras Annal. Lib. XVI. num. 21

szükségéről való meggyőződés; ezen átalakulásra pedig leg- 972.
czélszerűbb eszközül önként ajánlkozék a keresztény vallás felvétele. Mind ez bár határozott adatokkal be nem bizonyítható, de a történelem rendes fejleménye szerint annál valószinűbb, minthogy feltehető, hogy neje Sarolta nem mulasztotta el őt bővebben megismertetni a kereszténység tanaival s hajlandóvá tenni azok elfogadására.

A kül példa sem hiányzék, mely különösen alkalmas lehetett Gejzát mindinkább megbarátkoztatni a kereszténységgel. Csehország csak pár évtizeddel elébb vette fel a kereszténységet. Miciszlav lengyel fejedelem pedig öt-hat évvel elébb lett kereszténynyé [1]). Ha azonban e példából láthatta is Gejza, hogy e fejedelmek, mióta a keresztény egyházba léptek, biztosították is magokat és népeiket a német birodalom megtámadásai ellen; de egyszersmind arról is meggyőződhetett, hogy függetlenségök nem maradt épségben a császárok befolyásától. I. Otto, ha még nem tette is őket forma szerint a birodalom hűbéreseivé; de még is sikerült neki, a köztök kitört viszályokat ügyesen felhasználva, békebiróként lépni fel közöttök, és ekként császári tekintélyét és hatalmát némileg mind a kettejökre kiterjeszteni. Hogy I. Otto császár Magyarországra nézve is hasonló czélt tűzött légyen ki magának, az ostmarki és karantani új határgrófságok munkássága a német birodalom keleti határszélein nem hagyhatott kételkedni. Ezekből könnyen megérthető vala, hogy Otto czélja Magyarország irányában sem más, mint vagy békés uton s különösen a kereszténység felvételének közbejöttével lépni vele barátságos viszonyba, mi aztán a német fenhatóság elismerésére is utat nyithatna; vagy fegyvererővel hajlítani a magyarokat a német fenhatóság alá.

[1]) Annal. Capit. Cracov. Pertznél: Monum. XIX, 585. Annal. Cracov. Vestusti és Chron. Polono-Siles. U. o. 557. köv. Sommersberg Rer. Siles. Script. I, 203. Breve Chron. Siles. Stenzelnél: Script. Rer. Siles. I, 34.

972. Gejza helyzete minden tekintetben felette kényes, sőt válságos volt hatalmas és vállalkozó szomszédja irányában, s a veszélyt csak ügyes magatartással lőn képes nemzetéről elhárítani. E helyzetet minden oldalról megfontolván, miként a bekövetkezett események bizonyítják, két dologról világos meggyőződésre jutott az ifjú fejedelem: egyik az, hogy a békét Németországgal minden módon fen kell tartania; másik az, hogy a kereszténységnek útat kell nyitnia nemzete keblében.

Ha, mint hihető, felteszszük, hogy Gejza tanácsában ipja, az élemedett, tapasztalatdús Gyula vajda birt legnagyobb befolyással: valószinűnek fogjuk azt is találni, hogy midőn a kereszténység felvételének szükségéről folyt köztök a tanácskozás, az sem maradhatott szó nélkül, hogy a terv valósitásának esetében melyik egyházhoz, a keletihez-e vagy a nyugatihoz csatlakozzék a magyar nemzet? Azon körülmény, hogy Gyula s általa Sarolta, Gejza neje is a keleti egyház híve volt, hogy továbbá ezen szertartású kereszténység általa Erdélyben talán már némi sikerrel terjesztetett is; az ország déli részén pedig, a Maros és Duna közti tartományban a benszülöttek nagy részének vallása volt s ott görög klastromok és szerzetesek is léteztek, — e kérdés szóban forgásáról s megfontolásáról alig hagy kételkedni. És ha ez csakugyan megtörtént, a nemzeti függetlenség megőrzése tekintetéből kétségkivül tanácsosbnak tünhetett fel a keleti, mint a nyugati egyházhoz való csatlakozás, attól lehetvén tartani, hogy mint Cseh- és Lengyelországban, a német téritők, majd a német császár beavatkozásainak is útat törnek. Más részről azonban önként feltolakodhatott ama kérdés is: vajjon nem fogná-e épen a keleti egyházhoz való csatlakozás erősebben felingerelni a német császárok féltékenységét s ürügyet szolgáltatni azoknak ellenséges fellépésére?

Mind ezek azonban oly kérdések, melyeket ha érint is, mint a dolog természetében fekvőket, de tényleges adatok

hiányában nem dönthet el a történelem [1]). Ez csak azt je- 972.
gyezheti fel kétségtelen tény gyanánt, hogy Gejza, akár a körülményekből felmerült okok súlyától meggyőzetve, akár

[1]) Vannak írók, köztük Schwartz Godofréd (Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta czimü munkájában), kik Gejza második nejéről, a lengyel Adelheidról mit sem tudván, és Sarolta fejedelemné hatását a kellőnél többre becsülvén, azt állítják, hogy Magyarországban az ó szertartású görög egyház tette légyen első hóditásait. Mások ellenben, mint Stilting, ki egy hosszú, sok részben alapos értekezést irt vala Sz. Istvánról (Acta Sanctor. Septemb. I. köz.) s utána többen mások, kik a görög íróknak a Gyula megtéréséről általunk is idézett elbeszélését mind egy szóig kétségbe vonják azon okból, mivel az az esemény után csak mintegy másfél századdal élt Scylices, Cedrenus és Zonaras irataiban foglaltatik, és arról sem az egykorú Constantin Porphir. császár sem más egykorú vagy legalább közelebb eső írók, mint például Theophanes folytatói, sem a latinok közől senki nem emlékeznek munkáikban. Pedig ezek közől kivált Luitprand, ki épen a X-dik században élt s mint I. Otto császár követe Byzanczban is járt vala, a fontos eseményről könnyen szerezhetett volna magának tudomást. Felhozzák még azt is, hogy Constantin császár, ki alatt ez történt volna, maga határozottan állítja (De administr. Imperii Cap. 40,) hogy „a magyarok nélkülözik a kereszténységet".

Azonban mind ezek daczára nincs miért vessük el végkép a Gyula megtéréséről szóló elbeszélést. Stiltinget s követőit csak az vitte erre, mivel a görögöknek egyátaljában nem akarja átengedni Magyarországban a kereszténység első magvai elhintésének dicsőségét. De hiszen, ha elfogadjuk is Gyula megtérését s Hierotheus bejöttét, abból még nem következik, hogy ők csakugyan nagyobb sikerrel is terjesztették volna az ó-hitü kereszténységet. Tudjuk, hogy már II. Gyula, az állitólag megtért I. Gyula testvérének, Zombornak, fia is ellensége volt minden kereszténységnek, és Sz. Istvánnak fegyverrel kellett őt engedelmességre hajlítani. — E nevezet *ó-hit* sem bizonyítja azt, mint talán látszhatnék, hogy a római előtt a görög szertartású kereszténység volt légyen elfogadva a magyarok egy része által. E nevezet valószinüleg csak azóta jött divatba nyelvünkön, mióta Nagy-Gergely pápa az időszámítást kiigazítván, új naptárt hozott be a róm. kath. valláson lévők közt, míg a görög szertartású keresztények azután is máiglan az ó naptárt tartották fen; s innen ment át magára a vallásra is az *ó-hit* elnevezés. —

972. magok az események kényszerítő hatalmától indíttatva, kisérletet sem tett a keleti kereszténység behozatalával, hanem eleitől fogva a nyugatinak határozta megnyitni országát.

1. Otto császár követsége Gejzához.

Erre maga az események fejleménye is csakhamar kényszerité némileg a fejedelmet. Otto császár, értesülvén az új fejedelem békés hangulatáról, Gejzánál is kisérletet akart tenni az iránt, mi neki néhány év előtt oly jól sikerült a lengyel Miciszlávval. A példa annál csábítóbb volt reá nézve, minthogy Miciszláv nemcsak a kereszténységet felvette, hanem, mi Ottonak szintugy, sőt épen főczélja volt, némi hűbéri viszonyba is lépett a birodalommal. Otto tehát Bruno verduni püspököt mindjárt 972-ben követségben küldé Gejzához. A követ utasítása sehol sincs részletesen följegyezve; de eléggé gyaníthatjuk annak czélját Ottonak Piligrin passaui püspökhöz írt leveléből, melyben ennek a követ támogatását kötelességévé teszi. „Bruno püspököt — így szól a levél — kedveltségedre bízzuk, hogy bár mire volna is szüksége, mindennel bőségesen elláttassék . . . Mert a magyarok földére küldjük őt, hogy azok királyát, mennél elébb a mi szándokunkra hajlítsa. Gondod legyen tehát reá, hogy e követség a legovatosabban végrehajtassék; mert ha az, miként kivánjuk, szerencsésen sikerül, mind neked, mind a tieidnek nagy hasznára leszen“ [1]).

Gejza követsége Ottohoz.

Hol és mikor találkozott s mit és mily eredménynyel tárgyalt Bruno püspök Gejza fejedelemmel, az emlékekben semmi nyoma; a találkozás felett azonban szintoly kevéssé lehet kétségünk, mint a siker felett, miután tudjuk, hogy Gejza a következő év tavaszán viszont követséggel tisztelte meg a császárt Quedlinburgban, ki ott tölté a husvéti ünnepeket. Ekkoron ott több népek követségei jártak a császárnál: a magyaroké mellett a görögök, beneventiek, rómaiak, a dánok, szlávok, bolgárok és az oroszok követeit említik az

[1]) Fejérnél: Cod. diplom. Regni Hung. I, 257. Hansiz: Germ. Sacra I, 207, Mabillon: Analecta 434.

évkönyvek [1]), melyek szerint azok mindnyájan drága ajándékokat vittek a császárnak s hoztak vissza küldőiknek. Jelen volt Miciszláv lengyel és Boleszláv cseh fejedelem is, kik némi viszályos ügyben a császár békebiróságát kérték ki. 973.

Mi különösen a magyar követeket illeti: miként az említett Piligrin passaui püspök irá a pápának [2]), azok forma szerint békét, sőt szövetséget kötöttek a császárral, ki ennek feltételéül, ugy látszik, viszont azt kivánta Gejzától, hogy a papoknak, szerzeteseknek, kik a keresztény vallás hirdetése végett országába menni akarnak, szabad bemenetelt engedjen s védelmet biztosítson [3]).

I. Otto azonban az igy megkezdett barátságos érintkezést Gejzával nem folytathatta tovább; mert Quedlinburgból Magdeburgba menvén, néhány hét mulva megszünt élni [4]). Az ügy fejlését, haladását mindazáltal korántsem akasztotta meg a tevékeny, vállalkozó császár halála. Sőt miután ő hihetőleg nagy crélylyel sürgette volna annak valósulását, mi viszont a magyarok részéről könnyen féltékenységet, kora ellenzést támaszthatott volna: az ügy sükerére nézve talán még előnyös is volt a császár halála; nála nélkül tán lassabban, de annál biztosabban haladt az a jó vég felé. Egyébiránt bár mily rövid ideig tartott is, eredmény nélkül még sem maradt a barátságos érintkezés Gejza és Otto közt. A kölcsönös követségek mindenesetre engesztelőleg hatottak az egymás iránt oly sokáig ellenséges indulatú népekre, s mintegy sanctiot adván az egy idő óta már

[1]) Annal. Quedlinburg és Hildesheim. 973. évhez Pertznél III. Thietmar Chron. Lib. II. Cap. 20. U. o. Sommersberg: Analecta Silesiae I, 202.

[2]) Fejér Cod. Dipl. I, 260. Endlicher Monum. I, 131.

[3]) Hartvic Vita S. Stephani. Endlichernél: Monum. I, 155.

[4]) A quedlinburgi gyülés tartatott X-a kalend. április; mert 973-ban e napra esett a husvét; a császár pedig meghalt Nonis máji. Sommersberg: Annal. Siles. I, 202.

973. beállott békére, induló pontul szolgáltak arra, hogy köztök barátságosabb viszonyok, sürűbb érintkezések fejlődjenek. —

Wolfgang első térítési kisérlete.

És valóban, már azon idő tájban, midőn a verduni püspök küldetést nyert Gejzához, megtétetett az első kisérlet az evangeliom hirdetésével eleink között. A svábországi Einsiedeln monostor egy szerzetese, — talán épen a követségre kitüzött püspök felszólitására s mintegy előfutáraul, hittéritőként járt vala Magyarországban. E jámbor szerzetes Wolfgang atya volt, kit halála után az egyház a szentek sorába is beirt.

Wolfgang nemes aleman szülőktől származott s kora fiatalságától kezdve hajlamot horda magában a contemplativ, szigorúbb életre. Henrik trieri érsek őt annyira megkedvelte, hogy őt a maga helyettesének akarta kinevezni; de Wolfgang, alázatosságában e kitüntetést nem fogadta el, s a helyett egy iskolát kért ki magának, melyben a szegény gyermekeket ingyen taníthassa. 964-ben, midőn a trieri érsek meghalálozott, Bruno kölni érsek, I. Otto császár öcscse, megint püspökségre akarta emelni a szent életű, jeles férfiút. De ő most sem hajlott az érsek kivánatára, s az egyszerű papi kötelmeknél szigorúbb szabályok alá akarván magát vetni, Svábországban, az einsiedelni zárdában szerzetessé lőn. Itt azonban hamar meggyőződött, hogy a magasabb erkölcsi tökélyre korán sem elég a bár mily szigorú de meddő asketai élet, mások üdvességét is munkálni vágyódék. Hihetőleg a Gejzához követségbe küldött verduni püspök felszólitására tehát, s ennek mintegy előfutáraul, Noricumba ment s ennek keleti vidékén, hittanitás végett csekély kisérettel Pannonia határáig hatolt.

Piligrin tervei s működése.

Itt azonban nem sokáig működheték a szent férfiú; mert Piligrin, passaui püspök, őt onnan visszahíván, Burchard ostmárki gróf közreműködésével még 972 végén re-

gensburgi püspökké neveztette ki [1]). A jámbor Wolfgang 973.
hiában törte fejét az okok felett, melyektől indíttatva Piligrin őt szent műve folytatásában meggátolta. Most azonban tudjuk már Piligrin eljárásának okait. A nagyravágyó püspök, ki megyéjét érsekséggé vágyott emelni s e végett több hamis okmányt is koholt [2]), e czélját a magyarok megtérítése s a Magyarországban alkotandó püspökségeknek a maga metropolitai hatósága alá vetése által törekedett leginkább s remélte is elérni. Mihelyt tehát Bruno verduni püspök Gejza fejedelemtől a fentebb említett eredménynyel visszatért, Piligrin Wolfgangot visszahíván, azonnal a maga kezébe vette a magyarok megtérítésének ügyét. Titkos czéljainak létesitése végett, azonnal számos papot és szerzetest küldött az országba, hirdetni az evangeliumot. S már 974-ben, a lorchi érsekségre vonatkozó koholt pápai bul- 974.
lákkal együtt a következő levelet küldé VII. Bencze pápának:

„Tudomásodra venni méltóztassál, legfőbb fejedelme a papságnak, hogy jelenleg lelkem minden vágyánál inkább óhajtanám az apostolok küszöbét meglátogatni... hogy amit levélre s követeim értesitésére bizok, szemtől szembe személyesen adhassam elő legszentebb atyaságodnak; de tilt oda mennem a magyarok újdon felavatott nemzete, melynél a békekötés alkalmával bizodalmasan megkezdtük a hittanítás művét. Mert bár az e nemzettől való rettegés megyém más tartománybeli hittanítói előtt nagy idő óta elzárta a bemenetelt: a jelen idő alkalmas volta mindazáltal oda hív engemet. A mindenható isten... megnyitni méltóztatott nekik szivének sokáig elzárt ajtaját, hogy ridegségök leple szétszakasztatván s vadállati kegyetlenségök meg-

[1]) Othlon. Vita S. Wolfgangi Pertznél IV, 530. Az életiró leginkább Arnoldusból merített: Memoria S. Emmerani Lib. II. Pertznél u. o. 556.

[2]) Ld. erről E. Dümmler: Piligrin von Passau und das Erzbisthum Lorch.

973. szünvén, nyakaikat az úr szelíd jármába görbítsék. A kikhez midőn mind a szerzetesekből, mind más papi rendekből elég alkalmas férfiakat küldöttem,.... az isteni kegyelem csak hamar oly gyümölcsözőnek mutatkozék, hogy a kath. hitben oktatván és megkeresztelvén, mind a két nemű magyarok közől mintegy öt ezret nyertek meg a Krisztusnak. A keresztények pedig, kik a nép többségét képezik s oda a világ minden részeiből foglyokként hurczoltattak s kik eddig gyermekeiket csak rejtekben szentelhették az istennek, most minden félelem nélkül vetélkedve hozzák a keresztvízre.... Mert az isten csodálatos kegyelmességének hatása alatt, magok ama pogányok is, kik még tévelygésökben maradnak, alattvalóik közől senkit sem tiltanak el a keresztségtől s a papokat sem gátolják a szabad járáskelésben....“ Irja tovább, hogy mind ennél fogva szükséges, hogy a pápa ott több püspökséget alkosson, melyek mint, az ő ráfogása szerint, hajdan is a lorchi érsek alatt voltak, ugy most is annak alája rendeltessenek. Siessen tehát ő szentsége megküldeni az ő számára az érseki palástot és föveget, s őt a kinevezendő új püspökök metropolitájává tenni. S hogy ezen oly hőn óhajtott méltóságot minden kiváltságaival teljesen megnyerje, egyszersmind a pápától kért válasz-bulla fogalmazatát is megküldötte [1]).

Mennyi a való Piligrin e tudóstiásában, melynek csak az volt czélja, hogy abból ama következtetést vonhassa le, miképen ily gazdag lévén az evangeliomi aratás a magyar földön, szükség oda püspököket nevezni s azokat az ő érseki hatalma alá helyezni, s e végett a palliumot neki mennél elébb megküldeni, — nem tudjuk. Kételkednünk azonban nem lehet, hogy némi sikert csakugyan aratott Piligrin, tériti által. A magyarok s a magyar fajú többi népek, miként már föntebb is elbeszéltük, a magyarok ősvallásáról

[1]) Ez aztán sokáig eredeti bullának tartatván, az okmánygyüjteményekbe is felvétetett. Ld. Fejérnél : Cod. Dipl, II, 266.

szólván, régtől fogva igen türelmesek voltak a másként 973.
hivők iránt: a türelem pedig könnyen utat nyithatott a keresztény vallásnak. A kozárokról, a magyarok vérrokon szövetségeseiről olvassuk, hogy köztök az ősvallás mellett az izlam már a 8-dik században [1]), utóbb pedig a zsidó vallás is el volt terjedve [2]); a 9-dik század közepén pedig, tehát kevéssel a magyarok kivándorlása előtt, Constantin (Sz. Kyrill) a keresztény vallást is hirdette a kozár birodalomban. Nincs pedig okunk kételkedni, hogy e vallási türelemben a kozárokkal vérrokonaik és szomszédjaik, a magyarok is osztoztak, s e különféle vallási tanok ismerete ezek közt is elterjedve volt légyen. Sőt, ha Methodius, a morva-szláv érsek, Constantin testvére életírójának hihetünk, Constantin, midőn a kozár birodalomban időzék, egy magyar vajdától meghivatván, őt meglátogatta, előtte a keresztény vallást fejtegette, s miután egy ideig nála mulatott, gazdagon megajándékozva bocsáttatott el általa [3]). Bizonyos továbbá mind a honi, mind a külföldi forrásokból, hogy a magyarok a keresztény vallást soha sem üldözték; az új hazában meghódoltatott, már keresztény, népeket s a magokkal hadjárataikról haza hozott foglyokat, vallásuk miatt soha sem háborgatták. Említők, hogy Szoárd még Árpád életében Moesiában keresztény nőt vett el s ott megtelepedett, hihetőleg maga is kereszténynyé válván a keresztény nép között. A konstantinápolyi udvarnak sem nagy fáradságába került Bulcsot és Gyulát reávenni, hogy megkereszteltekedjenek. És Gyula, miután a konstantinápolyi patriarcha

[1]) Ld. Tabaryt Dorn forditása szerint Mémoires de l'Academ. Imp. de St. Petersb. VI-e serie vol. 6, 450. És D'Ohsson: Voyage d'Abou-el Cassim. l. 66.

[2]) Ld. Cassel: Magyarische Alterhümer 183. köv.

[3]) Dümmler: Pannonische Legende. Archiv für Kunde Österr. Gesch. XIII. 3—55. És Vita Methodii. Cap. 16. Ennek, ha igaz, a magyarok régi hazájában kell vala történnie, miután Methodus 886-ban halt meg.

973. által püspökké szentelt Hyerotheust magával hozta, hihetőleg törzsében is terjesztette, az épen azért, mivel a hazában első volt s utóbb rómaivá alakíttatott, ó-hitnek nevezett keleti keresztény vallást [1]). Ha bár kalandjaik alatt leginkább a klastromok és a templomok voltak is rablásaik s dulásaik tárgyai, mint ezt a szerzetes krónikások állítják: az egyáltalában nem vallási indokból, hanem egyedűl onnan származott, mivel tapasztalásaik szerint ezekben találtak leggazdagabb martalékot. A sangalleni és cambrayi két jelenet, melyet fentebb közlénk, kétségtelenné teszi, hogy a templomokat is csak akkor pusztították el, égették le, midőn boszúra ingereltettek. Sőt a német évkönyvekben még annak is találunk nyomára, hogy ezen rablókalandok alatt is történtek köztök megtérések a keresztény vallásra [2]).

Ennyi érintkezésben lévén a magyarok már elébb is a monotheismussal, s új hazájokban magával a keresztény vallással: könnyen megtörténhetett, hogy, miként Piligrin püspök a pápának írta, missionariusai valóban több ezer magyart térítettek meg 973-ban s a következő esztendőben. De ha ez így történt is, a nemzet megtérítésének dicsősége Piligrint egyátalában nem illetheti. Ezen első kezdetet nemcsak bővebb süker nem követte, hanem a következő esztendőkben, ugy látszik, nagyobb részben megsemmisült; sőt a magyarok egyenesen ellenséges viszonyban álltak Piligrin püspökkel. I. Otto császár a magyar követségnek Quedlinburgban fogadása után néhány hétre meghalt, s fia II. Otto követte őt az uralkodásban. Azonban II. Henrik bajor herczeg, Otto unokatestvére, őt megbuktatni szándé-

[1]) És ezt bizvást elhihetjük, ha érdemök szerint megvetjük is némely német íróknak Thietmár egy zavart helyére (Lib. VIII. Cap. 3. Pertznél III.) épített Dewix és Procui-féle zagyvalékát.

[2]) Egyebek közt a Johannis Chron. Venetumban (Pertznél SS. VIII, 514.) olvassuk, hogy midőn a magyarok 954-ben Szászországban kalandoztak, Sz. Wicbert velök egy helyen (ad vicum Gemmelacensem találkozván, közölök többeket megtérített.

kozván, e végre néhány úrral összesküdött. A herczeg párt- 973.
jára állott egyebek közt a lengyel fejedelem is, Gejza sógora, ki által aztán ez is a szövetségbe vonatott II. Otto ellen. E terveket sikerűlt ugyan egy időre Henrik herczeg elfogatása által meghiusítani; de a 976-ban fogságából megszökött Henrik, nem sokára még nagyobb ellenzéket készített a császár ellen, s Gejzával is szövetséget kötött. Piligrin püspök ellenben buzgó híve maradt a császárnak; miért aztán nemcsak a magyar téritéssel kénytelen volt felhagyni; hanem több ízben zsákmánylani is látta a maga birtokaiban a magyarokat. Missionariusai üldözéstől félvén, mindjárt a viszályok kezdetekor kivonúltak, vagy mint ellenség emberei ki is üzéttek Magyarországból. A pártos Henrik a császártól ugyan legyőzetett, herczegségétől megfosztatott; de evvel még nem lett vége a császár s a magyarok közti ellenséges viszonynak: ebben pedig Piligrinnek is végiglen része volt. A császár egyebek közt avval akart a magyarokon boszút állni Henrik herczeg pártolása miatt, kogy a Bajorországtól elszakasztott éjszakkeleti határgrófságot, a mai Ausztriát, Babenbergi Luitpoldnak adta hűsége jutalmául; és segedelmére volt, hogy mind több foglalásokat tegyen Magyarország határain, melyek akkoron még a bécsi erdőig s Mölkig terjedtek ki. Luitpoldnak pedig Piligrin is szövetségese volt. Vele együtt harczolt ez akkor is, midőn Luitpold 984-ben egy magyar hadosztályon győzedelmet vévén, Mölkvárát elfoglalta, s tartományának határait a Szárhegyig (Kahlenberg) kiszélesítette. És ez lőn aztán oka, hogy a magyarok ismét több izben betörtek Piligrin püspöki javaira s azokat sarczolták és pusztították [1]). E viszonyok közt Piligrin természetesen kénytelen lőn felhagyni minden téritési terveivel, melyek különben is eleitől fogva nem annyira a magyarok kereszténynyé lételének s az ehhez

[1]) Ld. III. Otto lev. 985-ből Fejér: Cod. Dipl. I, 273.

974—984. kapcsolt érdekeknek kivánatából, mint önérdek s nagyravágyásból származának.

De Piligrin működésének megszűntével koránt sem szűnt meg a kereszténység terjedése Magyarországban. Az emberi nem kifejlődésére, a társadalmak civilisatiojára vonatkozó minden eszmének természetében fekszik, hogy mihelyt egyszer megvillant s néhányak értelmét s kedélyét meghódította, saját ereje által tör magának útat az életbe, válik a társadalom közbirtokává. Ez történt a kereszténységgel is a magyar nép keblében.

Az imént érintettük, hogy a magyarok, igen egyszerű ősvallásuk mellett, a hol vándorlásaik közben fejlettebb positiv vallásokkal érintkezésbe jutottak, ezek hódító hatásától nem tudták magokat megóvni; s azért, midőn itt megtelepedtek vala, a természeti erők tiszteletéből eredt ősvallásuk, hihetőleg már egynémely positiv vallási fogalmakkal egybe volt vegyűlve. Ily állapotban a benszülött, legalább némi részben félig-meddig keresztény népekkel való százados együtt lakás, s a németekkel, görögökkel való gyakori, habár ellenséges, érintkezés lehetetlen hogy nagy befolyást ne gyakorlott volna a magyarok vallási fogalmaira, ne készített volna útat a kereszténységnek. E hatás alatt tehát lassanként s észrevétlenül mindinkább terjedni kellett őseink közt a keresztény fogalmaknak. A Wolfgang és Piligrin térítő papjai által elhintett magvakat sem irthatták ki végkép a németekkel beállott ellenséges viszonyok.

A kereszténység Gejza udvarából terjed.

De mind ezeknél gyorsabb s maradandóbb eredményeket szűlt e tekintetben magának a fejedelmi udvarnak hatása. Említők, hogy Gejza, uralkodásának kezdetétől fogva némileg erkölcsi kényszerűségben látá magát, hogy népe keblében kaput nyisson a keresztény európai polgárosodásnak. A viszonyok közt, melyekben létezett, nem maradhatott kétségben, hogy csak ezen áron biztosíthatja rokontalan, egyedül álló nemzetének fenmaradását, fiatal államának megszilárdulását a számokra nézve sokkal nagyobb s

míveltebb, tehát hatalmasabb külön népfajok közt. És e meggyőződésben, eleitől fogva el is határozta magát, megkezdeni népének társadalmi átalakítását. Egy szerencsés körülmény, mely mindjárt uralkodása első éveiben felmerült, nagy lendületet adott e fejedelmi elhatározásnak. 974—984.

Sarolta fejedelemné, az erdélyi Gyula leánya, miután Gejzának egy leány [1]) s egy fiu [2]) gyermeket szült, megszűnt élni. Sarolta halálának évét egész bizonysággal nem betűzhetjük ki gyér emlékeinkből; de ezek fonalán indúlva, valószinűnek látjuk, hogy Gejza már özvegy volt, midőn 973 tavaszán I. Otto császárhoz Quedlinburgba követséget küldött. Követei ott a szintén jelenlevő Miciszláv lengyel fejedelemmel is találkozának. És aligha nem mindjárt itt, s a magyarok megtérését, mint láttuk, oly nagyon szivén hordó császár közbenjárására történt, hogy a már 966 óta keresztény Miciszláv huga, Adelhaid, az özvegy Gejzának

[1]) Gejza e leánya, ki a később felvett keresztségben Judit nevet nyert, utóbb sógorának, Miciszlávnak fiához, Chrobri Boleszlávhoz ment férjhez. Chron. Princip. Polon. Stenzelnél: Script. Rer. Siles. I, 55. Még határozottabban lengyel krónikák nyomán Cromer: Hist. Pol. Lib. III. Cap. 2. l. 33. „Adulto (Boleslao) pater (Micislaus) uxorem accepit Juditham, Geisae sive Jesse, Ungarorum principis, affinis sui filiam, ex priore uxore susceptam. Nam ea montua sororem ei suam, Adelaidam Micislaus in matrimonium collocavit.“

[2]) E fiu Vojk, Sz. István volt A lengyel kútfők ugyan majdnem kivétel nélkül Adelhaidot mondják István anyjának (így a Breve Chron. Siles. Stenzelnél I, 34; igy a varsói Codexből származó Chron. Ungar. Endlichernél I, 66; igy a Chron. Princip. Pol. Stenzelnél I, 48.); de e tekintetben annál több hitelt érdemelnek honi kútfőink, melyek általában Saroltát jelölik István anyjának, minthogy velök az egykorú német kútfők is egyeznek. Igy Thietmár merseburgi püspök, ki az erdélyi Gyulát „avunculus regis Pannonici“-nak nevezi. (Chron. Lib. VIII. Pertznél: III. 862.) Igy az Annal. Hildesheim. (U. o. 92.) hol ez áll: Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum, regem Julum, cum exercitu venit.“ De bizonyitja ezt még az is, mit honi kútfőink a lázadó Koppányról mondanak, hogy Gejza özvegyének kezére vágyott, általa könnyebben remélvén elnyerhetni a fejedelemséget. Ezen özvegy fejedelemné tehát nem lehetett István édes anyja.

974—984. eljegyeztetett; ki aztán nem is késett őt maga mellé ültetni a fejedelmi székbe [1]).

Adelhaid fejedelemnő.

Adelhaidban Gejza erőteljes élet- s kormánytársat, a kereszténység hatalmas támaszt nyert. A testi szépség bájaival megáldott fejedelmi nő, kit lengyel honosai e miatt Beleknigni-nek, szép úrnőnek neveztek, erkölcsileg is erőteljes, majdnem férfias jellemű s épen oly egyéniség volt, minőt egy nyers, erkölcsileg kevéssé mívelt, de szintén erőteljes, kemény férfiu szerelme eszményének tekinthet. Ő versenyt lovagla s vadászott, sőt még a poharazás vígságait is megosztá férjével [2]). E testi s lelki tulajdonságai által Adelhaid hamar lebilincselte, hajlékony foglyává tette a különben érdes, egészen a keménységig szigorú jellemű fejedelmet. Nem csoda ennél fogva, hogy Gejza neki nagy befolyást engedett a közügyek vezetésében, s az uralkodást, a hatalom gyakorlatát jelleménél fogva szerető fejedelmi nő

[1]) Megmagyarázhatlan, hogy honi kútfőink Gejza e második nejéről egy szóval sem emlékeznek; de annyi reá a külföldi bizonyság, hogy a tény azért nem kevésbbé kétségtelen. Ugyanis a Breve Chron. Siles. (Stenzelnél I, 34.) igy szól: „Mesco (Miciszláv) habuit sororem nomine Adelheidem, quem Jesse rex Ungariae accepit in uxorem, que cum esset christiana, virum suum Yesse convertit ad fidem Christi.“ Szintigy a varsói Codexből kiadott Chron. Ungaror. „Jesse accepit uxorem de regione Polonia, de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Ethlegidam. Igy az egykorú Thietmar, midőn Gejza nejét igy említi: „Uxor autem ejus (Gejzae) Beleknegini, idest pulcra domina, sclavonice dicta.“ Szláv mellékneve csak a lengyel Adelhaidnak, nem pedig a magyar Saroltának lehet. Igy végre a szintén egykorú Canaparius, Sz. Adalbert életírója, ki, bár időszámitása hibás, Gejza második nejét Adelhaidnak nevezi, (Pertznél IV. Vita S. Adalb. nom. 100.) Ezen források nyomán már Stilting is, de még csak félénken, Adelhaidot tartá Gejza második nejének (De S. Stephano, Acta SS. septembris Vol. I, 487. Szót tett róla Pray is (Annal. Vet. Hun. Avar. et Hung. 385.) de még ő sem tudott eligazodni. Szalayé az érdem, hogy a mit mások nem mertek, ő határozottan Adelhaidot mondja Gejza második nejének. (Magyarorsz. történ. I, 40.)

[2]) Thietmár Chron. Lib. VIII. Pertznél SS. III, 862.

férje szivével együtt az egész kormányt magához ragadta, 974—984.
„férjét s a mi férjeé volt, ő kormányozta“ — ugymond az őt személyesen ismerő querfurti Bruno [1]).

Bár az ekként elkényeztetett, a hatalom korlátlan gyakorlata által időnként el is szédített fejedelemnőt néha szeszély, sőt oly heves indulat szállta meg, hogy utaztában egykor, valamely szolgája által felingereltetvén, azt haragjában saját kezével szúrta le [2]): Adelhaid még is buzgó keresztény volt, s Gejza oldalán egyik főfeladatává tette a magyar nép megtérítését. Ha, mint valószinű, csakugyan I. Otto császár eszközölte Adelhaid házasságát a magyar fejedelemmel: e feladat neki hihetőleg már az eljegyzésnél életczélul tűzetett ki. És igen valószinű, hogy e tekintetben I. Otto halála után is folyton hatott reá Adelhaid özvegy császárné, kitől, mint látszik, keresztanyjától, nevét is kapta volt a keresztségben. Mit I. Otto követe, a verduni Bruno követelt vala Gejzától, s mit ez quedlinburgi követsége által meg is igért a császárnak, azt Adelhaid fejedelemnő tette gyakorlatba, a kereszténység terjesztését. Mert, habár ez elébb is meggyőződésen alapult elhatározása volt Gejzának, annyi nehézségekre s akadályokra talált szándéka foganatba vételében, hogy egy elismert fölényű, szeretett nőnek hatása épen nem volt fölösleges reá nézve, kit inkább csak a szükség érzete s a politikai eszély, nem pedig a keresztény tanok iránti szent buzgalom hajlított a kereszténység felé. Ilyetén külső hatás nélkül, a nagy s nehéz műbe talán bele is fáradt volna Gejza, kit az urak felébredt ellenzése még így is sokszor türelmetlenné tett. Nejének kérelmei, ösztönzései által tehát reábiratva, általa a szerelem kötelékén vezetve [3]), Gejza nem csak megengedte, hogy a

[1]) Vita S. Adalberti Pertznél IV. V ö. Legenda Maj. S. Stephani és Hartvic. Endlichernél 1, 141. 165.

[2]) Thietmár i. h. ki azonban szemlátomást gyülölé a lengyeleket.

[3]) „Hac duce christianitas coepta.“ A szemtanú Bruno, Sz. Adalbert életében.

974—984. keresztény papok s szerzetesek az országba bejöhessenek s itt vendégszeretőleg fogadtatva, biztos békében élhessenek; hanem, hogy nejének kedvét találja, ezeket gyakran maga elébe is bocsátotta, beszédeiket, tanaikat a keresztény vallásról örömmel meghallgatta. A hit magva ekként hamar kikelt a fejedelem keblében [1]), ki annak befogadását különben is mulhatatlanul szükségesnek látá nemzete, állama fenmaradásának érdekében.

A keresztény fejedelemnővel kétségkivül eleitől fogva több pap és szerzetes jött be az országba. De miután a Németországban II. Otto uralkodása alatt kitört zavarok idején e szomszédokkal a magyarok is újabban villongásba keveredtek, e keresztény papok jobbára Lengyel- és Csehországból vándoroltak be. Ezek voltak aztán, kik az evangeliom igéit maradandó eredménynyel hirdették eleink között.

Mikor és ki által kereszteltetett meg Gejza fejedelem s rokonai, bár a tényről annyi tanúbizonyság után kételkedni nem lehet, határozottan nem mutatják ki a kútfők; mert ezek e tárgyban egymással ellenkeznek. Azok szigorúbb birálata után azonban, nem kételkedünk, az eddigi vélemények ellenére határozottan állítani, hogy Gejzának, egész családjával s rokonságával, ugymint Vojk fiával, testvérével Mihálylyal s ennek fiaival Szár-Lászlóval és Vazullal (kiknek előbbi pogány neveiket nem ismerjük) *együtt és egyszerre 984 és 989 között Sz. Adalbert prágai püspöktől* kellett felvenni *a keresztséget.*

Sz. Adalbertnek két életírása maradt reánk, mind a kettő egykorú íróktól, kik őt személyesen ismerték, vele huzamosabban társalogtak. Ezek egyike, Canaparius János, az Aventin hegyi Sz. Elek és Bonifácz klastromában Adalbert szerzetestársa; másika, a querfurti Sz. Bruno, a „po-

[1]) Legenda S Steph. maj. Hartvic: Vita S. Steph. Endlichernél i. h.

gány népek érseke", Adalbert gyermekkori barátja s iskola- 974–984.
társa. Mind a ketten nem csak saját tudomásukból, hanem Adalbert testvéröcscsének, Gaudentiusnak, ki minden útaiban elválhatatlan társa volt, és Radlának, a mi Asztrikunknak, Adalbert meghitt barátjának s társának, tudósításai szerint is írták le a vértanú rövid, de eseménydús, tragikai életpályáját. Ezek egyike sem ír ugyan *bővebben* az ő térítéséről hazánkban; egyik sem jelöli ki határozottan az évet, mikor járt ő Magyarországban, mikor keresztelte meg a fejedelmi családot; de, mint mindjárt látandjuk, annyit még is mondanak, hogy meggyőződhessünk s valahára határozottabban láthassuk, miképen Adalbert csakugyan személyesen is több izben járt hazánkban, és nem csak Istvánt, mint a nemzeti hagyományokból merített honi kútfőink egyhangulag állítják, hanem vele együtt az egész fejedelmi családot is ő keresztelte légyen meg [1]). Sokkal nagyobb volt ennél fogva

[1]) Miután elbeszélésünk lényegesen eltér az eddig közönségesen elfogadott, de soha eléggé be nem bizonyított, mert bebizonyíthatlan véleményektől, szükséges ezek helytelenségét kimutatni, hogy valahára tisztán láthassuk, mit fogadhatunk el történelmünk e főfontosságú eseményeiből kétségtelen tényekül.

Eddigelé Sz. István nagyobb legendája s az ennek nyomán Hartvic püspöktől Kálmán király korában készített életirása szerint, az volt a közönséges vélemény, hogy Gejza sokkal elébb kereszteltetett légyen meg Vojk fiánál. Lássuk tehát, elfogadható-e az említett kútfők tanúsága, s azok ellenére mely időben kellett történni Gejza és fia keresztségének?

A legenda major elbeszélése következő. Elmondván, hogy Gejza a szomszéd tartományokkal békét kötött, a papoknak az evangeliom hirdetését megengedte, s a hit magvait saját keblébe is befogadta, ekként folytatja elbeszélését: „Elérkezett végre a mennyeileg elhatározott idő, s hivő lett maga családja tagjaival együtt és megkeresztelkedett, igérvén, hogy valamennyi alattvalóit a kereszténységre vezeti. Midőn azonban felette nagy gondot fordítana a lázadók megigázására, a pogány szertartások kiirtására s püspökségek alapítására, az isten őt álomlátással vigasztalta meg. Egy bájos ifju jelent meg előtte, mondván: Béke veled, Krisztus választottja; szünjél meg aggódni, mert mivel kezeidet

974—984. Sz. Adalbert hatása a magyar kereszténység megalapítására s ez által a nemzet sorsára, mintsem hogy szükséges nem volna,

---

emberi vér fertőzteti, a mit tenni szándékozol, azt neked végrehajtanod nem engedtetik. Hanem fiad fog születni s általa végzendi mind azt az isteni gondviselés... Egy férfiu fog nálad követségben megjelenni; fogadd őt tisztelettel s engedelmeskedjél intéseinek... Felébredvén a fejedelem,... még álmélkodva gondolkodik az álomlátás felett, a midőn ime hírül veszi, hogy Adalbert, a cseh egyház püspöke, az ő megtérítése s a hit előmozdítása végett hozzá indúlt... A fejedelem tehát néhány hivével a Krisztus szolgája elébe megy, őt tisztelettel fogadja s miként megintetett, iránta minden módon engedelmességet tanúsít. A fejedelem parancsára, a szilaj nép mindenfelől összegyül; a szent püspök folyton hirdeti az igét; a haza fiatalsága megtéríttetik s megkereszteltetik és sok helyen egyházak alapíttatnak... *E közben* megszületik az úr által megjóslott fejedelmi fiu;... és ezt az Isten kedveltje, Adalbert püspök, a keresztség szentségével felavatja az *ő hitének igazsága szerint*, István nevet adván neki... Királyi módon ápolva nőtt aztán a csecsemő s meghaladván a gyermekséget, midőn a növendéki kor első fokát elérte,... atyja őt a maga utódává nevezte. (Endlichernél I, 141.)

Hartvic, ki e legendát majdnem mindenütt szóról szóra írta át, attól csak abban különbözik, hogy még a fejedelemnőnek is tulajdonít egy, a férjeéhez hasonló álomlátást. Egészen egyez e két kútfővel, és sok helyt szóról szóra, a varsói codex magyar krónikája is (Endlichernél I, 66.); ugy hogy e három kútfőt, melyek egyike a másikból eredt, csak egynek kell tartanunk e tárgyra nézve. E kútfő tévedéseit azonban nem nehéz kimutatni. Ugyanis 1-ör. Ellenmondásban van az mind azon jobban értesült kútfőkkel, melyekből megmutattuk, hogy István Sarolta fia volt, s hogy e fejedelemnő korán elhalván, Gejza második házasságban 974 körül a lengyel Adelhaidot vette nőül. Már pedig a XI-dik századból származó legenda, s a Kálmán király korában írt Hartvic sem a nemzeti hagyományokból merített többi honi kútfőinket, melyek Istvánt Sarolta fiának mondják, sem a Gejzával egykorú Thietmár püspök és Canaparius János Sz. Adalbert életírója és szerzetes társa tekintélyét, sem végre a lengyel krónikák hitelességét nem képesek lerontani, melyek szerint Adelhaid volt Gejza második neje. Lerontanák pedig mind ezt, ha elfogadnánk, hogy István csak Sz. Adalbert jelenlétében, tehát 983 *után* született, mert ő csak ez évben lett prágai püspökké. 2-szor. Ellenkezik a körülményekkel. Miután Adalbert püspök útja Magyarországba csak 984-től kezdve volt lehetséges, Istvánnak, ha Adalbert itt léte alatt született volna, 995-ben, midőn Gizelát nőül

ha bár csak röviden, adnunk életének vázlatát. Nem mel- 974—984.
lőzhetjük ezt azért sem, mivel tudása nélkül nem tájékoz-

vette, csak 10—11, s midőn Gejza utódává lett, csak 12—13 évesnek kellett volna lennie. Már pedig lehető-e, hogy mind azon nagy és súlyos dolgok, mik István uralkodásának első éveiben történtek, ily kis korú gyermek művei voltak volna? E képtelenséget, ugy hisszük, senki sem tartja elfogadhatónak. Ha pedig, mint kell, felteszszük, hogy István a 974. előtt meghalt Saroltától született, sem Adalbert nem lehetett születésekor az országban, mert ő csak 10 évvel később lett prágai püspökké; sem Gejza nem keresztelkedhetett meg, mint Hartvic mondja, háza népével István születése előtt; mert ha 974-ben Gejza már keresztény lett volna, Piligrin e fő fontosságú tényt bizonyosan nem hallgatta volna el a pápához ez évben írt levelében. — 3-szor. Ellenmondásban van a legenda és utána Hartvic önmagával is, midőn az alig született csecsemő Istvánt Sz. Adalbert által megkereszteltetvén, róla azt állítja, hogy „hitének őszintesége szerint — secundum credulitatis suae veritatem" — vette fel a keresztséget. Ha mind ezt szemünk előtt tartva olvassuk át a legendát s Hartvicot, nem maradhat semmi kétségünk, hogy egész elbeszélésöknek indoka az álomlátás. Mivel azt keresztény fogalmaik szerint nem tehették fel s nem mondhatták, hogy az isten még a pogányság tévelygéseiben létező Gejzát méltatta ama mennyei álomlátás kegyelmére; ezen álomlátás előadását pedig Sz. István dicsőítésére szükségesnek vélték: egyedül ezért állitják, hogy Gejza már fia születése előtt megkeresztelkedett, a nélkül azonban hogy megtudnák mondani mikor és ki által.

Ellenben minden nehézségek s ellenmondások elenyésznek, elfogadva, miként a szövegben adjuk: 1-ször. Hogy István, Sarolta fia, 973 előtt született; 2-szor hogy ez év után Gejza Adelhaiddal kelt második házasságra, s általa a keresztény vallás felvételének szándokában megerősíttetett. De mivel oly nagy dolgot, mint a minő egy nem zet vallásának megváltoztatása s evvel együtt egész társadalmának átalakítása, amugy könnyedén s rövid idő alatt végrehajtani lehetetlen; s e tekintetben, miként a kútfők is említik, valóban sok nehézséggel, a törzs- és nemzetségfők egy részének nagy ellenzésével kell vala küzdenie: tehát 3-szor, hogy maga is csak évek mulva, miután a nehézségek egynémely részét elhárította, valamikor a 984. és 989. évek közt, mert csak ekkor járhatott Sz. Adalbert első izben Magyarországban, családja tagjaival, Mihály testvérével s annak fiával Szár-Lászlóval és Vazullal, ugy szinte saját fiával, az akkor már 10 évesnél idősb Istvánnal együtt s egyszerre keresztelkedett meg. Ezt bizonyítja azon körülmény

974—984. hatnánk magunkat kellőleg az időszak iránt, melyben a fejedelmi családot a keresztvízzel leöntötte [1]).

Sz. Adalbert püspök. Adalbert, keresztnevén Voytech, a fejedelmi házzal is rokonságban lévő, hatalmas Szlavnik cseh nemzetség ivadéka, Libiczen, atyja uradalmában született 955—958 között. A ritka szépségű gyermek, miután az elemi tanulmányokat az atyai házban elvégezte, Magdeburgba vitetett, hol akkoron Otrik mester, a nagy hirű „szász Cicero" vezetése alatt a leghíresebb iskola létezett éjszaki Németországban. A város érseke Adalbert, kinek az atya nagyreményű fiát bemutatta s gondjaira bízta, őt a bérmálás alkalmával a maga nevére Adalbertnek nevezte el, a mely nevet ő aztán végiglen megtartá. A szigorú Otrik mester hamar megkedvelte a cseh fiut, ki jeles tehetségei mellett oly ártatlanságot és szelídséget tanúsított, hogy vásottabb iskolatársai őt nem egyszer pajkos tréfáik tárgyává, gúnyjaik czélpontjává tették. A szelíd gyermek e miatt kerülé is

---

is, hogy Gejza a maga fiát, miként a kisebb s régibb legenda tanúskodik, gyermek korától fogva a keresztény tudományokban neveltette, Adeodat Sanseverinói gróf felügyelése alatt. Kétségtelennek tartjuk ezeknél fogva, hogy miként a szövegben elbeszéljük, Gejza fiával együtt, egyidőben, 984 és 989 évek közt kereszteltetett meg Sz. Adalbert által.

Nem hagyhatjuk még említés nélkül, hogy némely XII. századbeli külföldi kútfők (például: Eckehard, Chron. Univ. Pertznél VI, 192. — Otto Frisingens. Lib. VI. Cap. 27. Urstisiusnal I. stb.) Istvánt csak házassága alkalmával állítják megkeresztelkedettnek. Ezen állitást azonban a fentebb előadott s a szövegben előadandó évek szintoly tévesnek mutatják ki, mint a nagyobb legendáét és Hartvikét. Nem érdemel több hitelt a XII. századbeli Ademár sem (Hist. Lib. 3. Pertznél IV, 129. 145.), ki Bruno püspökkel adatja Gejzára és fiára a keresztséget. Ademár különben is igen zavaros forrás, melynek tanúsága csak ritkán s nagy ovatossággal fogadható el.

[1]) Adalbert mind a két életirását közli Pertz Monumentái IV. kötetében. V. össze még Baroniust: Annal. Ecclesiast. Pagius jegyzeteivel. Vol. XVI, 250. 269. 297. 343. 369. ll.

őket, és szabad idejét olvasással és templomok látogatásával 974—984.
tölté be.

Társai közől hármat ismerünk, kik utóbb kitünő szerepet játszottak: a császári családdal rokonságban lévő Thietmárt, utóbb merseburgi püspököt és szorgalmas történetírót, kire magunk is sokszor hivatkozunk; a szintén magas származású querfurti Brunót, később a „pogányok érsekét" s vértanút, ki, mint említők, Sz. Adalbert életét is megírta; és a cseh Radlát, ki utóbb Asztrik és Anasztáz, bérmálási és szerzetesi nevén, mint a pannonhegyi monostor első apátja, majd mint a magyar egyház első esztergami érseke, a magyar keresztény egyház fő munkása lett. A három közől már gyermek korában is legbensőbb barátságban élt honfitársával, a nála, mint látszik, kissé idősebb Radlával, kit, mivel az iskolában neki példányképül szolgált, mintegy második nevelőjének nézett s enyelegve „Papaszának" nevezett. E gyöngéd kis nevet ő még utóbb, az élet komoly viszonyai közt s még írva is alkalmazta Asztrikra.

Kilenczedik évét tölté a magdeburgi iskolában Adalbert, midőn mestere, Otrik II. Otto császár udvarába vétetvén fel, iskoláját odahagyta. Adalbert ekkor a világi bölcsészetben már teljesen jártas, szintén visszatért az atyai házba. Otthon azonban az ifjuság pezsgő ereje s életkedve hamar leszoktatá őt az iskola szigorú fegyelméről, s a víg társak közt mintegy hat évig ő is élvezetnek adta magát; lelkét, kedélyét ez időben egészen a kéjek hajhászata foglalá el.

De 982-ben vége szakadt a világias életiránynak. Végzetének titokteljes szava őt ekkor a haldokló Thietmár első prágai püspök ágyához vitte; holott annyira meghatották őt a haldokló lelki gyötrelmei, hogy a víg társak közt mármár elmosódott vallásos lélekiránya, a halál megrázó képe előtt egész hatalommal fölébredt keblében, s ő teljesen megváltozva hagyta el a haldokló főpap ágyát. Még azon éjen

974—984. megkezdé a vezeklést. A születésére nem kevésbbé, mint egyéni tulajdonságaira nézve kitünő ifjúnak e szellemi irányváltozása oly igen felötlő lett az előkelő világban, hogy őt közakarattal a megürült püspökségre hívták meg. Boleszláv cseh herczegtől egy követség kiséretében a Veronában időző II. Otto császárhoz küldetvén, ettől pedig a felruházvány jelvényeit, a püspöki gyürűt s pásztori botot átvévén, jelenlévő metropolitája, Willigis maintzi érsek által 983-ban Sz. Péter s Pál apostolok ünnepén pappá s püspökké szenteltetett.

Ezóta az önmegtagadás szelleme egészen elhatalmasodott az ifjú püspök kedélyén. Szerzetes ruhában, mezitláb vonult be Prágába, kiáltó ellentétben az őt fogadó urak s a számára készített ünnepély fényével. Életmódja, foglalkodása a magas egyházi méltóságban is csak az maradt, mely őt, előde halála után oly feltünővé tette. Házában a legszigorúbb klastromi fegyelem s testöldöklés lőn szabályivá. A nap óráit imádság, alamizsnaosztás, a betegek s fogházak látogatása s az alsóbb rendű papság tanitása közt osztá fel. Éjjel a puszta földön s egy kővánkoson engedett magának néhány órai álmot. A tanácsot, lelki vigaszt keresők, árvák s özvegyek egész serege lepte el udvarát; és vigasz, segély nélkül senkit sem engedett magától távozni. Jövedelmeinek csak negyed részét fordítá háztartására, a többit az egyház s isteni szolgálat szükségeire s a szegények gyámolítására szentelé.

De mennél szigorúbb s kegyesebb volt Adalbert saját életében, annál nagyobb lelki bánattal szemlélé maga körül az eláradt erkölcstelen s vallástalan életet. A többnejűség, a papok házassága, a még fenmaradt pogány szertartások vegyülete a keresztény vallási élettel, a keresztény foglyok eladása zsidóknak, az urak gőgje, hatalmaskodása és szeretetlensége mind inkább elkeseríté lelkét s viszályokba keveré őt a hatalmasokkal. Türelmetlenségében napról napra erősbödék benne a vágy, püspökségét klastrommal cserélni

fel. Egy ízben Boleszláv herczeg öcscsét, a sz. Emmeran regensburgi zárdájában szigorú askétai életet folytató Krisztián szerzetest esdekelve kérte, cseréljen vele sorsot, vegye át tőle a püspökséget. De ennek sem volt inyére a prágai élet s Adalbert maradni kényszerűle. Végre azonban meggyőződvén, hogy többet árt saját lelke üdvének, mint amennyit használhat a megtérni nem akaró népnek, püspökségét főpásztorkodása hetedik évében, 989-ben, Radla-Asztrik barátja s a tőle elválhatlan öcscse Radim, szerzetesi nevén Gaudentius társaságában minden engedély nélkül odahagyta s Rómába ment. 984—989.

Minden oda mutat, hogy útját ekkor Magyarországon keresztül irányzá; sőt, bár határozottan följegyezve sehol sincs, majdnem bizonyosnak mondhatnám, hogy hét évi főpásztorkodása alatt is többször meglátogatá a magyar fejedelmi családot, s papokat külde be hozzá az evangeliomi ige hirdetésére. Ezen korszakra illik leginkább, mit róla jól értesült életirója mond: „Nem kell feledni, hogy a szomszéd magyarokhoz majd követeit küldé, majd önmaga ment hozzájok; kikre azonban, mivel tévelygésökben keveset változtak, a kereszténységnek csak árnyékát nyomhatta“ [1]). Ezen évek valamelyikében történt tehát kétségtelenül azon, a magyar állam s társadalomra oly nagy hatású esemény, hogy Adalbert Gejza fejedelmet fiával és családja többi tagjaival együtt megkeresztelte.

Ezen eseménynek pedig, minden valószinűség szerint, nem 989-ben, hanem az előbbi évek valamelyikén tett látogatása alkalmával kellett végbemenni. Mert, midőn a mondott évben püspökségét végkép odahagyva Magyarországba jött, épen azon körülmény, hogy eddigi ügyekezeteinek a magyarok közt is oly kevés sükerét látta, a pogány szer-

[1]) Non tacendum, quod iuxta positis Ungaris nunc nuncios suos misit, nunc seipsum obtulit. Quibus ab errore parum mutatis, umbram Christianitatis impressit.“ Bruno: Vita S. Adalberti i. h.

984—994. tartásokat a keresztény istenitisztelettel sokféleképp vegyítve tapasztalta, tehette oly türelmetlenné a szigorú s szenvedélyes lelkű püspököt s indíthatá őt arra, hogy rövid időzés után a félig pogány, félig keresztény Gejzát is odahagyva, társaival Rómába siessen, klastromban keresendő a világgal meghasonlott lelkének nyugalmat.

Némi zarándoklatok után itt ő a pápa engedelmével az Aventin hegyi Sz. Elek és Bonifácz monostorában, Leo apát alatt, Gaudentius öcscsével együtt szerzetessé lett. A kevesbbé ábrándos Asztrik azonban csakhamar visszatért Csehországba, hol aztán a braunaui monostor apátjává lőn [1]). Adalbert mintegy öt évet tölt vala a legszigorúbb fegyelem s önmegtagadás művei közt e zárdában, midőn Boleszláv cseh herczeg és Willigis maintzi érsek követei, Radla-Asztrik és a herczeg öcscse, Krisztián szerzetes Rómában megjelenvén, visszatérését sürgették [2]). Vonakodva, de még is engedelmeskedett Adalbert s 994-ben ismét átvette egyházmegyéje igazgatását.

Most azonban csak rövid ideig maradt székében a püspök. Egy sajnálatos eset, melynek egy előkelő hölgy áldozatává lőn, annyira elszomorítá őt, ki az áldozatot hasztalan ügyekvék a haláltól megmenteni, hogy öcscsével és Asztrikkal ismét odahagyta Prágát. Egy ideig határozatlan, mit tegyen, hova fordúljon, végre, ugy látszik, megint Magyarországba jött társaival [3]), újabban ápolása alá veendő a kereszténység fiatal ültetvényét. De amit itt tapasztalt, nem oly nemű volt, hogy a szigorú, türelmetlen lelkű férfiut hosszabb időre leköthette volna.

---

[1]) Mabillon: Acta SS. S. Bened. secul. sexti. I, 72. Tévedés azonban, hogy e klastrom alapitását Adalbertnek Rómából másodszori távozása idejére teszi. Akkor Asztrik már nálunk volt.

[2]) Vita S. Adalberti Pertznél i. h. 604.

[3]) Igy vélekedik Giesebrecht is: Gesch. der deutsch. Kaiserzeit I, 652.

Gejza, mióta családjával együtt megkeresztelkedett, 994.
népében is minden módon terjeszteni törekvék az új vallást; s érdes jelleme nem ritkán kényszerítő eszközökhöz is nyúlt a vonakodók irányában. „A kik, ugymond a legenda [1]), más útat követtek, azokat ijesztéssel, fenyegetéssel igázta le.“ Kifejtett szigorának híre még Thietmár merseburgi püspökhöz is elhatott. „A hit megszilárdításában, ugymond [2]), kegyetlenkedék, s a pogányság egykori bünét az isten iránti buzgalomtól lángolva mosta le“. De ily módon nem sokára oly nagy elégületlenséget ébresztett maga ellen nemzete nagy részében, hogy immár lázadástól is kell vala tartania. Ekkor történt, hogy, a keresztény vallásban még maga sem rendíthetlen, mivel vagy nagyobbnak látá a veszélyt, mintsem azt erőhatalommal elháríthatná, vagy talán mivel épen ekkor gyüjté össze maga körül a nemzet főbbjeit a végett, hogy István fiát ünnepélyesen a maga utódjává avattassa fel: a forrongó kedélyek megnyugtatása végett az ősi vallás szertartásai szerint is áldozott az istennek. És midőn Adalberttől [3]) e miatt szemrehányásokat hallana, azt válaszolá, hogy ő elég gazdag és hatalmas, mind a két módon áldozni az istennek.

Oly férfiu mint Adalbert, e langyos keresztények közt nem élhetett tovább. Innen is útra kelt tehát öcscsével s ismét Rómába zarándokolt, az Aventin hegyi zárdában, hol elébb szent magányában oly boldog napokat élt vala, keresendő fel lelke elvesztett nyugalmát. Asztrik azonban, mivel a magyarok vallásügyének ápolása által hasznosabb dolgot vélt tehetni a klastrom asketai gyakorlatainál, nem örömest követé őt. S azon főlénynél fogva, melyet, ugy látszik, még az iskolai életben kezdett vala gyakorolni Adalbert fölött, haragjában a távozás miatt, kemény szavakban

[1]) Endlichernél I, 166.

[2]) Chron. Lib. VIII. Cap. 3. Pertznél III, 862.

[3]) U. o. Az Antistes szó csak Adalbertre illik; más püspök ekkor még nem volt Magyarországban.

994. kezdé dorgálni püspökét, s őt elhagyva, egész napon át más útakon tévelyge. A kölcsönös ragaszkodás azonban mind kettőjökben erősebb volt egymás iránt, mintsem hogy egymás nélkül ellehettek volna. Még az nap visszatért tehát s kiengesztelődött püspökével s barátjával [1]).

De bár Rómában Leo, a sz. Elek klastrom apátja nagy örömmel fogadta őt vissza zárdájába, sőt maga nem sokára a pápa követeként Franciaországba utazván, távolléte idejére a klastrom gondozását is reá bízta: Adalbertnek most sem volt maradása boldog elvonultságában. Willigis, a szigorú maintzi érsek, nen akará tűrni, hogy a fiatal kereszténység, melynek fenmaradásától függ vala a német befolyás is Csehországban, egy püspők érzelgése és személyes viszonyai miatt kárt szenvedjen: erélyesen követelte tehát s a pápánál is sürgeté Adalbert visszatérését elhagyott székébe. Az új pápa, a német származású s III. Otto császárral is közel rokonságban lévő V. Gergely, helyeselve a metropolita sürgetéseit, a vonakodó Adalbertnek egy zsinati végzés következtében is szoros kötelességévé tette hogy Prágába visszatérjen. Annyit mindazáltal sikerült a püspöknek kieszközölni, hogy, ha a Prágában megváltozott körülmények közt őt teljes készséggel visszafogadni nem akarnák, szabad legyen püspökségétől végkép megválnia s hittéritőként a pogány népekhez vándorolnia.

A körülmények ugyanis most nagyon különböztek azoktól, melyekben Boleszláv herczeg még maga küldött

---

[1]) A névhasonlatosság mellett Asztrik czen magaviselete Adalbert iránt ejthetett eddigelé mindnyájunkat kivétel nélkül azon tévedésbe, hogy őt, kit, mint tudjuk, Adalbert kis nevén gyöngéden atyusának, Papatesének hivott, egy személynek tartsuk Otrikkal, Adalbert egykori tanítójával a magdeburgi iskolában. E tévedést most képes vagyok helyreigazítani, mióta a magdeburgi évkönyvek Pertz által (SS. XVI, 155.) kiadattak. Ezek szerint Otrik, a szász Cicero 982-ben, october 7-én Beneventben meghalálozott, nem lehetett tehát ugyanazon személy a mi Asztrikunkkal.

volt követeket az első ízben Rómába távozott püspökért. 996.
A herczeg most újabb távozása miatt boszús, fület nyitott Adalbert ellenségeinek s az egész Szlavnik családot üldözni kezdé. Adalbert öt fitestvért hagyott hátra Csehországban, kiknek legidősbike, Szobjebor, a herczeg haragjától félve a lengyel fejedelemhez, Chrobri Boleszlávhoz futott. Az e miatt még inkább felingerült cseh herczeg haragja rettenetesen csapott le a szerencsétlen családra. Ősi várukat, Libiczet, melyet a hátramaradt négy testvér védelmezett, erőhatalommal megvette, őket nejeikkel, gyermekeikkel együtt megölette.

E viszonyok közt kényteleníttetett Adalbert 996-ban másodszor odahagyni római klastromát. Mindenekelőtt Willigis metropolitával értekezendő, Maintzba utazott, hol aztán hatalmas pártfogóra talált az épen ott időző III. Ottoban, kivel nem rég ismerkedett vala meg Rómában. Az ábrándos kedélyű ifjú császár, ki fenhéjázó nagyravágyása mellett a világi uralom gyakorlatára nézve, magán életében túlcsigázott szenteskedésre, szerzetesi mysticus irányra hajlott, oly annyira megkedvelte a szintén egész az ábrándosságig felmagasztalt érzelmű püspököt, hogy nem győzé eléggé hallgatni ihletett beszédeit, csodálni önmegtagadását és szigorú életét. Gyakran még háló teremét is megosztá vele s egész éjeket vallásos beszédek s érzelmek közt tölt vala társaságában. A császár egy napon, szokása szerint beszélgetvén vele, félig komolyan mondá: ily szent püspöknek, minő te vagy, a szláv népek megtérítésére kellene mennie. Adalbert erre lábaihoz borúlva válaszolá, hogy csakugyan ezt szándékozik cselekedni [1]). Életírója szerint még klastromi életének boldog idejében egy álomlátása volt, mely neki vértanúi halált s mennyei boldogságot jósla. Ezen álom azóta mindig lelke előtt lebegett s ő epedve vágyott annak valósulására.

[1]) Ademar: Hist. Lib. III, Pertznél IV, 129. V. ö. Acta SS. septembr. I, 482.

996. Miután tehát Maintzból sz. Márton, sz. Dénes és Benedek hamvaihoz Franeziaországba zarándokolt, társaival, kik közt volt Gaudentius öcscse és Radla-Asztrik is, Lengyelországba indula. Ez alkalommal kétségkivül ismét Magyarországon utazott keresztül; és Asztrik itt végkép elvált tőle. A gyakorlatibb lélekirányú szerzetes, látván, hogy a kereszténység itt bár lassan, de még is csak gyarapodik, Istvánnak a mult évben Gizela bajor herczeghölgygyel végrehajtott házassága után pedig fenmaradása már biztosítva van, valószinűleg a fejedelmi család által is tartóztatva, ugy látszik, mind azon szerzetesekkel együtt Gejzánál maradt, kik egykor az ő apátsága alatt a braunaui klastromban voltak. Közölök egyebek közt Bonifáczot, Zoerardot, vagyis szerzetesi nevökön Andrást és Benedeket említik kútfőink [1]). Ezek számára kezdé aztán Gejza építeni Pannon hegyén sz. Márton monostorát, melynek Asztrikot nevezte ki apátjává. Ideiglen, míg ez elkészűlne, Asztrik a pécsváradi, ugy látszik, régibb időkből fenmaradt klastrom maradványaiba vonúlt, s onnan intézé a térités művét.

Adalbertet azonban inkább vonta magához a lengyel Boleszláv, kinek szolgálatában volt testvére is, Szlavnik Szobjebor, mint a csak félig keresztény, az ellene felzúdult kedélyek lecsillapítása végett néha még pogány isteneinek is áldozó Gejza: ő tehát néhány szerzetessel Lengyelországba utazott. Hogy a pápának adott szavát beváltsa, onnan, Boleszláv udvaráből tőn aztán kérdést Prágába is: vajjon hajlandók-e a csehek őt püspöküknek visszafogadni? Miként a történtek után várni lehetett, a válasz tagadó lett, s maga Adalbert sem kivánt mást. Most tehát magát a csehek iránt minden kötelezettségtől feloldva érezvén, az álomlátásban megigért martyrkoszorút felkeresendő, a még pogány szláv népek megtérítését óhajtá munkába venni.

[1]) L egenda maj. Cap. 7. V. ö. Zoerard és Benedek életét Endlichernél I. 134.

Meghitt barátjának, a rajta oly nagy fölényt gyakorló 996.
Asztriknak távollétét azonban fölötte sajnosan érezvén, megindulta előtt őt viszontlátni, vele egyesülni vágyott. Egy levéllel követet külde tehát Gejzához, vagy inkább a kormány gyeplőit kezében tartó Adelhaidhoz: „Papatesemet, ezt irá a levélben, ha múlhatatlan szükséged nincs reá, az Istenre kérlek, küldd el hozzám.“ A követ azonban Asztrikhoz is vitt levelet, melyben Adalbert kéri őt, kiért, ugymond szíve eped, hogy ha jó módjával nem lehetne, szökve is, minden esetre menjen hozzá. De a fejedelmi udvar nem bocsátá el Asztrikot, ki mint a térités egész művének intézője felette szükséges volt az országban. Magának Asztriknak sem volt kedve távozni, miután itt oly tágas tért látott maga előtt a szent munkára. Adalbert tehát 997. tavaszán 997.
Asztrik nélkül indúlt el néhány társával, kik közt volt öcsese is, Poroszországba, hol aztán Danczka táján, április 17-ke éjjelén egy pogány pap által megöletett. Hulláját Boleszláv nagy összegen váltotta meg s a gneznai székesegyházban temettette el.

Nem marad fen ezek után semmi indokolható kétség, hogy Sz. Adalbert 984-től kezdve több ízben küldött be térítőket s járt maga is Magyarországon, s hogy, miként hazai kútfőink tanusítják [1]), ő keresztelte meg Gejzát fiával s egész családjával együtt. Gejza, miután a II. Otto s a bajor Henrik közt kitört háború következtében a magyarok és németek közt is újabb villongások támadtak, valószinűleg önmaga hívta be e végett a prágai püspököt. Ő, mint tudjuk, nagyon idegen volt a rabló kalandoktól, mivel attól tartott, hogy a nyugati népek, ha ellene egyesűlnének, nagy veszélybe ejthetnék nemzetét. Midőn tehát a háborús viszonyok Ottoval mind e mellett is megújultak, s a magyar

[1]) A már említetteken kivül ezt bizonyítja Kézay is, midőn mondja: „Ipse, domusque ejus per S. Adalbertum baptismi gratiam accepit.“ De nob. adven. Endlichernél I, 124.

984—994. csapatok Ostmarkra s Piligrin püspök jószágaira törtek, Gejza nagyon érdekében állónak látá, elhárítani magáról minden gyanút, mintha a Piligrintől kezdett térítésnek minden eredményeit ki akarná irtani. Megmutatni kivánta a világnak, hogy bár Ottónak s Piligrinnek ellensége; a kereszténységnek azonban állhatatos barátja s pártolója, s ezt ápolni nem szünik meg nemzete keblében. Míg tehát Piligrint és német szerzeteseit kiűzetni engedé, maga hívta be, ugy látszik, a cseh Adalbertet és papjait; és hogy szándokai iránt semmi kétség se maradjon fen, általa magát és családját is megkereszteltette. A hittérítők ezen megváltoztatását pedig már azért is hasznosnak láthatá, nehogy Cseh- és Lengyelország példája szerint, a német térítők nyomán a német császári hatalom is igényt képezhessen magának bármi módon befolyni az ország ügyeibe.

Mind ez könnyen megfejthetővé teszi Gejza ama türelmetlenségét is, hogy czéljának gyorsabb elérése végett, a cseh papok térítései mellett nem ritkán kényszerítő eszközöket is tett foganatba honosai közt a keresztény vallás terjesztésére. E tulságos szigornak azonban, mint már említők, a nép keblében támadt lázongó mozgalmak lettek következményei, miknek minél gyorsabb megszüntetése végett aztán nem csak szigorával hagyott alább, hanem néha még maga is áldozott az ősvallás szertartásai szerint az istennek. Meggyőződése azonban a keresztény vallás megalapításának szüksége iránt erősebb volt, mintsem hogy a kezdett mű folytatásában habozott volna. Csak ideiglen akart némi engedményeket tenni az ősvalláshoz ragaszkodók irányában; a térítést azonban a cseh és lengyel szerzetesek által szakadatlanul folytattatá; maga pedig oda fordítá minden ügyekezetét, hogy szükség esetében a lázongók ellen külsegélyt is nyerhessen.

E végett mindenek előtt a külföldiek, kivált fegyveres erővel rendelkező urak bevándorlását lehetőleg előmozdítá. Eleinte a cseh és lengyel térítőkkel együtt leginkább cseh és

lengyel urakat ügyekezett beédesgetni, gazdag földbirto- 994.
kokkal ajándékozván meg őket. A csehek közől csakugyan számosabban jöttek be. Midőn Boleszláv cseh fejedelem Sz. Adalbert családját oly kegyetlenül üldözé, hogy azt majdnem végkép kiirtotta, mind azon cseh urak, kik a hajdan hatalmas Szlavnik családdal rokonság s barátságban álltak, a dühöngő herczeg haragja elől Magyarországba menekültek. Ezekből névszerint is ösmerjük Lebyn, Rodván, Bogáth és Lodán urakat, kik mindnyájan Csehországból, fegyveres néppel vándorlának be [1]),

Miután pedig a bajor Henrik 985-ben herczegségébe visszahelyeztetett, s a lengyelekkel és csehekkel újabban barátságba lépett, Gejza is mind szorosabb összeköttetésbe lépett vele; minek következtében aztán Németországból számosan jöttek be fegyveres népeikkel, felajánlván szolgálatukat a fiatal kereszténység védelmére. Ilyenek voltak egyebek közt, a Fanbergi Tibold, kitől a Babocsayak származtak; a vitéz Hunt és Pázmán testvérek Sváborszagból, kik hadcsapataikkal a szent földre szándékoznak vala menni, de látván, hogy a kereszténységnek itt hasznosabb szolgálatot tehetnek, Gejza kérelmére itt maradának. Ilyenek voltak továbbá, a Wasserburgi Venczellin gróf, ki a Ják nemzetségnek adta eredetét; a meisseni Buzad, a nürnbergi Herrmann, a Hennebergi grófok, Wolfger és Hedrik testvérek, a Hederváry nemzetség ősei, kik negyven vértes kiséretében jöttek be s a Fertő tava táján telepedvén meg, azonnal egy favárat és klastromot építettek [2]).

De bár mily hatékony segélyt nyert is e bevándorlott urakban a netalán fellázadó alattvalók ellen Gejza, azt ko-

[1]) Multi Comites, milites et nobiles externis Christianorum ad eum accesserunt, quidam enim ex amore dei, ut ipsum ducem contra paganos, qui fidem non acciperent, adjuvarent, et alii quod de ipsis paganis et *persecutoribus* ipsorum essent liberati ... Intraverunt Boemi, Poloni stb. Kézay: De advenis nobilibus, i. h.

[2]) U. o.

995. ránt sem láthatá elégségesnek a maga és kivált István fia uralmának biztositására. Alig lehetett kételkedni, hogy mihelyt maga, ki szigora által a kereszténység elleneit félelemben tartá, örök nyugalomra hajtja fejét, a már is bajosan megfékezhető elégületlen törzs és nemzetségfők, bár Istvánt fejedelmi utódául már ünnepélyesen elismerték, ha ennek még a maga életében nem szerez erősebb támaszt, azonnal kifejtik a lázadás zászlait, s nemcsak fejedelmi nemzetségét, de magát az országot is végveszélybe dönthetik. Ettől annál inkább tarthatott, mivel, a kereszténység megalapitását tekintve, épen fiára hagyá a munka legnehezebb részét; a szent hivatásától áthatott ifjúban pedig oly jellemet észlelt, mely nem leend hajlandó alkura lépni a kereszténységtől idegenkedő törzsfejekkel, miként olykor önmaga tette volt, ezekkel együtt pogány módra áldozva az istennek.

István házassága a bajor Gizelával.

Ezóta tehát az lőn fő törekvése Gejzának, hogy Henrik bajor herczeggel szorosabb szövetséget kössön s annak Gizela leányát István fiának nőül nyerje. Henrik s kik a német birodalmat III. Otto kiskorúsága alatt kormányozák, ugy látszik, eleitől fogva kedvezőleg fogadták Gejzának a házasságra vonatkozó nyilatkozatát; mert ez nem kevesebb biztosítást igért Németország békéjének a magyaroktól szenvedett becsapások ismétlése ellen, mint a kereszténység állandó meghonosításának e szilaj nép keblében. Azt természetesen mindjárt feltételül kötötte ki Henrik, hogy István különösen is kötelezze magát, hogy a keresztény vallást nemzetében megalapítja [1]). István e végett, némelyek sze-

[1]) Néhány későbbi német krónikások, erőnek erejével honosaiknak akarván eltulajdonítani a magyarok megtérítésének dicsőségét, e házasság alkalmára teszik István megkereszteltetését. Ezek közöl a legrégibb, Herimannus Augiens. a 995-dik évben még ezt írja: „Henricus dux Bavariae obiit. Et filius eius... itidem Henricus... ducatum obtinuit. Huius soror Gizela Stephano regi Ungarorum, cum se ad fidem christianam converteret... in conjugium data. (Pertznél III, 117.) E szavakat: cum se ad fidem christ. converteret, — me-

rint [1]), egy fényes kisérettel személyesen megjelent Bajor- 995.
országban, holott aztán a kivánt biztositást megadván, Schira várában, még Gizela atyjának, az öreg Henriknek életében megtörtént az eljegyzés. Henrik herczeg még azon év folytában, 995-ben meghalálozott, hasonnevű fiára örökölvén át tartományát.

A menyekző, melynek idejéről biztos tudósitásunk nincs, bár azt némely krónikák, kétségkivül hibásan, csak 1002-re, vagy még későbbre teszik, ha nem is épen 995-ben, még az öreg Henrik életében, de bizonyosan még Gejzának 997-ben történt halála előtt hajtatott végre. Hiszen ő, tapasztalván némely hatalmas törzsfők nagy idegenségét a kereszténységtől, épen azért sürgette e házasságot, hogy a maga halála esetére, midőn azok fellázadásától nem ok nélkül tarthatott, e szövetség által fiának támaszt, segélyt szerezzen. Minél fogva nem lehet kétségünk, hogy míg Gizela rokonai azt kötötték ki a házasság feltételéül, hogy István majdan komolyan hozzálásson népe megtéritéséhez: ő viszont és atyja, az alább elmondandókon felül, azt követelték Henrik herczegtől, hogy mennél számosabb német úr köl-

---

lyeknek nem csak az az értelme, hogy *miután*, hanem az is, hogy *mivel* kereszténynyé lett — a XII-dik századbeli aurachi Eckehard több másoktól compilált egyetemes krónikájában már igy ferdíti el: „Horum (Henrik és Bruno testvérek) sororem, Gizelam, rex Hungariae, qui postea Stephanus in baptismo dicebatur in conjugium expetivit; sed eam ducere non promeruit, donec se christianae religionis rudimenta, et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente sua susceptorum promisit (Pertznél VI, 192.) Igy mások is, mint például: Conradus Urspergensis, Otto Frisingensis, Ademarus stb. De szükségtelen ezek ellenében ismételnünk a fentebb elmondott érveket, s kútfőket, melyekből világos, hogy István, atyjával együtt a 984-et követő évtizedben öntetett le a keresztvízzel. Házassága alkalmával csak az iránt kellett kétségkivül ünnepélyes fogadalmat tennie, hogy a kereszténységet, minden akadályok daczára, nemzetében is állandólag meghonosítandja.

[1]) Hansiz; Germania sacra I, 235.

995. tözzék be fegyveres népével, Istvánt szükség idején a lázadók ellen gyámolítandók. Már pedig Gejza halálakor csakugyan számos német urat találunk az országban, kik bizonyosan e házasság idején költözének be csapataikkal. Fel sem lehet különben tenni, hogy a német császári ház egy tagja, ki néhány év múlva maga is császárrá lett, ily válságos, sőt minden jelek szerint veszélyes időben, idegen földre ereszsze hugát a nélkül, hogy fegyveres csapatokkal rendelkező urak ne jöttek volna be kiséretében.

E lépés nagy bölcsességére mutat Gejzának. A moldvai és beszarabiai besenyőket s cleinket kivéve, akkoron már egész közép Európa keresztény volt. A keresztény köztársaság, vallása iránt buzgó, természeténél fogva nem tűrhette volna maga mellett az ugynevezett pogány vallású népet, mely e fölött oly sokáig ostora volt. A józan eszű Gejza érezte, hogy ki kell engesztelődnie Európával. A kalandok, hadjáratok a külföldre nemcsak azt eredményezték, mit azok kezdetén őseink akartak, hogy nevök félelmessé legyen s az új hon birtokában magukat annálinkább megszilárdítsák; hanem, miután a különben helyes tapintattal kezdett hadjáratok kelletinél tovább üzettek, gyűlöletet is ébresztettek irántok Európában. A gyűlölet boszúszomjjá vált, mihelyt megtört a magyar fegyver varázsa s a szerencse a németekhez pártolt. Európa egyesült boszúfegyverének pedig a megfogyott, egységében, fegyelmében meglazúlt magyar nemzet szintugy nem állhatott volna ellent, mint nem a húnok és az avarok, kik épen azért buktak meg, mivel azonosodni nem akartak Európa népeivel. Meg kelle tehát engesztelni Európát. A kötött béke erre nem volt elég: a béke és szeretet vallásának fölvétele által szellemre nézve is azonosodni kellett Európával; és addig is, míg a vallási átalakulás nagy munkája végbe menne, kezességet kellett adni Európának a nemzet e komoly szándékáért. E kezesség István házassága volt Gizelával, a római császári család sarjadékával. E házassággal lépett be tulajdonképen Magyar-

ország az európai államok körébe. Igy tekintették e házas- 995.
ságot akkoron kétségen kivül Európában.

Gejza a kereszténység fölvételének ekképen útat törvén, s ez által hivatásának, melyet a körülmények elejébe szabtak, eléggé megfelelvén, pár év mulva, 997-ben megszünt élni. Istvánon, egyetlen fiu magzatán kivül több leánygyermeke maradt. Egyet ezek közől, kit Judithnak neveznek, Boleszláv lengyel fejedelem vett nőül, kitől aztán Besprim vagy Besfrim nevű fia született [1]). E kettős házassági kötelék után kerestek utóbb a magyar herczegek menedéket Lengyelországban. Még közelebbről érdekel bennünket a történendők miatt Gejzának két más leánya, kiknek egyike Urseolo Otto velenczei herczegnek [2]), másika Sámuel magyar úrnak lett hitvesévé; nevét azonban egyiknek sem tudjuk.

---

[1]) Annal. Saxo 992 évhez. Pertznél VI, 637.

[2]) E házasság 1009-ben köttetett. Dandulo írja: Otto Ursiolo ... filiam Geyzae regis Hungarorum et sororem Stephani successoris duxit in uxorem, mulierem utique generositate serenam, facie facundam, et honestate praeclaram. Muratorinál XII, 235. Vannak azonban, kik állítják, hogy Gejzának e leánya Otto-Vilmos burgundi grófhoz ment férjhez, s ezen Otto fia volt volna Péter, az utóbbi magyar király. Ld. erről Katonát, ki maga is e véleményen van: Hist. Crit. I, 476. kövv.

MÁSODIK KÖNYV.

A KIRÁLYSÁG S A KERESZTÉNY VALLÁS MEGALAPÍTÁSA.

997–1038.

ELSŐ FEJEZET.

István, mint fejedelem. 997—1000.

I.

István egyike a világtörténelem azon nagy fejedelmeinek, kik beható értelemmel, teremtő cselekvési ösztönökkel és szilárd jellemmel megáldva, hatásukat lángbetűkkel írták a történelem lapjaira. Mert amit teremtett, századokra kihatott, népei, országa történelmét új irányba terolte, azok sorsát hosszú századokra meghatározta. Mit az egykorú vagy kevéssel utóbbi krónikások, életírók róla feljegyeztek, jobbára csak jámbor, szent erkölcseire, a keresztény vallás iránti lángoló buzgalmára, kegyessége s vallásossága műveire vonatkozik. De tévesen fogná fel István egyéniségét, ki őt egyedül a hagiographok s más azon kori írók elbeszélései szerint ítélné meg, s csak a kegyesség, ájtatosság s vallásterjesztés szentes foglalkodásaiba elmerült, lágy jellemű pietistának tartaná. Az akkori íróknak, kik kizárólag a papi, szerzetesi osztályból keletkeztek, természetesen az ő jámborsága, s a klastromi erkölcsök s pietismus színében mutatkozó kegyessége és buzgalma tünt fel leginkább: ezt dicsőítik tehát majdnem egyedül feljegyzéseikben. Művei azonban egyébnek is, sokkal többnek s nagyobbnak tanúsítják őt egy csupán szent életű, buzgón vallásos fejedelemnél. Ha jámborabb, szentebb volt is ő, mint Nagy Constantin és Chlodwig; de ezeknek sas szeméből, erőteljes, szilárd jelleméből, statusférfiui tapintatából s alkotó erejéből is nem csekély rész jutott Istvánunknak. Ő nem csak új vallás, hanem új országrend- s államalapító is

998. volt, kinek műve, századok viharaival daczolva, máiglan fenáll.

Midőn Gejza meghalálozott, még csak némi árnyéka létezett a magyarok közt a kereszténységnek. Kik azt fölvették is, mellette még az ősvallás gyakorlatáról sem mondtak le egészen. A kereszténység megalapítása Istvánnak lett hivatásává s kötelességévé is azon igéret után, melylyel magát, midőn Gizelát nőül vette, a császári ház iránt lekötötte. —

István, midőn atyja halála után a fejedelmi hatalom teljes birtokába jutott, 27—28 éves férfiu, telve lelkesedéssel a nagy czél iránt, melyet magának életfeladatul tüzött ki, telve erélylyel s elszántsággal leküzdeni minden nehézségeket, melyek nagy czélja ellenében támadhatnának, buzgó és szilárd akarattal fogott a térítéshez. Gondoskodván mindenek előtt, hogy legyen elég pap a nép oktatására, rendeletet bocsátott ki, mely által mindenkit kötelezett, hogy magát megkereszteltesse, hagyjon fel a pogány vallás szertartásaival, s bocsássa szabadon keresztény rabszolgáit.

Őseink ugyanis a honfoglaláskor fegyveresen ellentállott népet általában szolgáikká tették. E szolgák száma sok százezerrel szaporodhatott azok közől, kiket hadjárataikból, rabló kalandjaikból hoztak be magokkal a külföldről, ugy hogy, mint Piligrinnek a pápához írt levelében olvassuk, a keresztény rabszolgák száma magát a magyar nép számát is meghaladta. Kézai tudósitása szerint, a római szék már a megkeresztelkedett Gejzának meghagyta volna, hogy a keresztény foglyokat szabadságba helyezze; mivel pedig a pápa e rendelete a nemzet ellenzésével találkozott, a pápa legalább azt követelte, hogy a foglyoknak engedtessék meg földet mívelniök, s a többi keresztény népek módjára munkájok után élniök. Ennek következtében a foglyok egy része valóban földmívessé lett, s az erre engedélyt adott uraknak a föld gyümölcseiből adózott. Ezek lőnek aztán az ugynevezett szegődött szolgák (conditionarii). A szolgák más részét

azonban uraik nem bocsátották szabadon, hanem lakjaik, 998.
udvaraik körül különféle szolgálatokra, mesterségek folytatására kényszerítették; kik aztán udvarnokoknak neveztettek.

István, hogy a keresztény szolgák szabadon bocsátására vonatkozó parancsát a maga példájával hatályosabbá tegye, a maga terjedelmes birtokain lévő szolgákat azonnal fel is szabadította; az államvagyont képező várakhoz tartozott szolgákat pedig, miként alább előadandjuk, részint a várföldek mívelésére rendeltette, részint a várak körül telepíttette meg s mesterségek folytatására utalta. Ezek alapíták aztán a városokat.

Igy tőn a megkeresztelkedett urak egy része is a maga szolgáival. Mások azonban, kik a rabló kalandok megszünte óta a zsákmány hiányát sajnosan tűrték, szolgáikat szorították súlyosabb munkákra. Innen számtalan panasz támadt, mit István, ha máskép nem sikerült, az által ügyekezett megszüntetni, hogy az igy elnyomott szolgákat, amennyire teheté saját költségein kiváltotta, és szintén a várak népeihez kapcsolta. Más részről intézkedett, hogy az urak birtokain lévő földmívelő szolgák is egészen szabadokká válthassák magokat, a családosokra nézve száz, a nőtlenekre nézve huszonnégy bizanti aranyban szabván meg a váltságdíjat. Mind e kedvezmények azonban csak a keresztény szolgákra terjesztettek ki, s hogy ezen intézkedések egyszersmind a kereszténység gyarapodását is eszközöljék, István a pogány hiten lévő rabszolgák megtartását az egyház megegyeztével is megengedte; „mert a pápa, — mint a krónika mondja — ezekről nem határozott, mivel azt akará, hogy a pogányok alávetve legyenek a kereszténveknek“ [1]).

De ha már a kemény, zord Gejza is ellenzésre talált a kereszténység terjesztésében: az ifju fejedelem még kevesebb engedelmességre tarthatott számot a törzs- és nemzet-

[1]) Kézai: Chron. Hung. Appendix de udwornicis. Endlichernél: Monumenta. I, 128. kövv.

998. ségfők némely részénél, kik a keresztény vallástól, nemcsak magában, mint az ősivel ellenkező intézménytől, hanem hihetőleg azért is idegenkedtek, mivel általa az országot német befolyás alá jutandónak, a nemzet szabadságát, függetlenségét veszélyeztetendőnek hitték.

Koppány lázadása. És valóban alig hirdettetett ki a kereszténység fölvételéről szóló rendelet, már is újabb lángra gyúladt a már Gejza alatt is nyilatkozott ingerültség; veszélyes forrongás terjedt el az országban, s a fejedelemtől kegyelt németek üldözése előjele volt a lázadásnak. A lázadási mozgalmak kivált az ország nyugati részein, a Dunán túl tünedeztek fel legelébb; mert itt, Németország szomszédságában kezdetett meg leginkább a térítés, itt vétetett a rabszolgák felszabadítása is legnagyobb mérvben foganatba. E részeken Koppány, a tar Zirind fia, a fejedelem rokona, volt a leghatalmasabb nemzetségfő, s egyszersmind legidegenebb a keresztény vallástól. Maga köré gyüjtvén mind azokat, kiknek az új rendelet nem tetszett, 998-ban nyilván kitűzte a lázadás zászlóját, eltökélve Istvánt fejedelmi székéről megbuktatni, a főhatalmat elfoglalni s a nemzet ősi intézményeit fentartani. A lázongók mind azokat, kik velök nem tartának, ellenség gyanánt tekintették: „javaikat pusztítani, a keresztény szolgák ellen kegyetlenkedni, a fejedelem hatalmával daczolni, tekintélye ellen gúnyolódni kezdének“ [1]).

Istvánnak nem lehetett kétsége, hogy e lázadás gyors elnyomásától függ mind a maga megmaradása fejedelmi székén, mind a kereszténység ügye. A már kereszténynyé lett, vagy azzá lenni hajlandó hű nemzetségfőket s a bevándorlott német urakat tehát fegyveres népeikkel gyorsan maga köré gyűjté; s nehogy mielőtt teljesen felkészülne, a lázadóktól háborgattassék, a Garan partján szállott táborba. Hadak vezérletében maga gyakorlatlan lévén, Wenczellin wasserburgi grófra, s Hunt és Pázmán vitéz lovagokra bízta

[1]) Legenda S. Steph. minor Cap. 5. Endlichernél 156.

a sereg vezérletét; kiktől aztán maga is német szokás szerint 998.
lovaggá üttetett. Majd, miután fogadást tett hogy, ha Isten ellenségei fölött győzedelmet ad, a pártütő Koppány javait s megyéje minden termékeinek tizedét, az atyjától építtetni kezdett Sz. Mártonhegyi apátságnak adományozza, Sz. György és Márton zászlóit elüllobogtatva, seregét a Dunán átvezette.

A pártos Koppány ez időben épen Veszprém várát ostromolta, mely a fejedelemhez hű, vele tartani nem akart. A vezérek minden tétova nélkül megtámadták a lázadókat. A harcz heves, a diadal sokáig bizonytalan volt, mígnem Wenczellin a harcz folytában Koppánynyal találkozván, őt párviadalban megölte. A vezére vesztett had, mihelyt elesténck híre elterjedt, rendetlen futásban keresett menedéket [1]).

István fegyvereinek győzedelme a fellázadt pogányság Az új vallás
felett a kereszténység győzedelme lett az ősi vallás felett. gyors terjedése
Ha történt is még ezután egyesek részéről némi ellenzés, miként, például, a besenyő Thonuzobáról olvassuk [2]): az ily eseteket is gyérebbekké tette a fejedelemnek ellenök kifejtett szigora. Tömeges lázadásnak István alatt nincsen nyoma. Az országba szerteszét küldött térítő szerzetesek is ritkán találtak ellentállásra [3]): a nép, ha még nem meggyőződésből is, készségesen engedte magát leöntetni a keresztvízzel; s ha titkon gyakorlá is még talán pogány szertartásait, külsőleg mind nagyobb számmal lett kereszténnyé.

---

[1]) Ld. a pannonhegyi apátság alapítvány-levelét, (Fejér: Cod. Dipl. I, 280.), mely ha későbbi álmű is, megtörtént eseményeket tartalmaz. Thuróczy: Chron. II, Cap. 13. 28. Hartvicus: Vita S. Steph. Cap. 6. Endlichernél: 168.

[2]) Thonuzoba in fide vanus, noluit esse christianus, sed cum uxore vivus ad portum Obad est sepultus. Sed Urkund filius suus christianus factus. Anonym. B. R. Notar. Cap. 57.

[3]) Igy Bonifácz Asztriknak az apátságban utóda, Istvántól az alföldre küldetvén prédikálni, kevésbe múlt, hogy meg nem öletett. Egy másik, Bencze nevű, martyrságot szenvedett. Legenda maj. Cap. 7.

998. „Napról napra gyarapodék — ugymond a legenda [1]) — a hívek egyháza, s a külföldről is mind többen vándorlának be“ a még különben is gyér népességű országba. Ezek közt kétségkivül számos pap és szerzetes is volt [2]), kik aztán Asztrik apát vezérlete alatt intézték a térítés ügyét. Ezek számára s mintegy seminariumául István a Koppány felett nyert győzedelem után, Sz. Márton monostorát a Pannonhegyen, melynek alapjait már atyja megvetette volt, nem sokára fölépítette, Asztrikot nevezvén első apátjává. Itt valószinűleg mindjárt iskola is alapíttatott azok kiképezésére, kik a nemzeti nyelvet már értő benszülöttek, vagy épen magyar eredetűek közől papokká, szerzetesekké felvétettek. —

De István maga kétségkivül legtöbbet tőn a nagy mű sikerére. Szigora mellett az ellenzők iránt, telve szent buzgalommal a nagy czél valósitására, apostolává lett népének. Hogy az alsóbb osztálybeliek, főnökeik példája után indúlva, az új hit fölvételére hajlandóbbakká legyenek, ezeket mind egyenként, mind többeket egyszerre maga köré gyüjtve, gyakrabban önmaga is oktatá a keresztény tanokban, ösztönzé az új vallás szertartásainak gyakorlatára [3]). A nemzeti hagyomány, még a külföldi krónikák tanúsága szerint is, folyton azt hirdeté, hogy Istvánt ugyan Sz. Adalbert keresztelte meg; de a magyar nemzetet maga István térítette prédikálásai által a keresztény hitre [4]).

---

[1]) Legenda minor. Cap. 6.

[2]) Legenda Major. Cap. 7.

[3]) Hartvicus: Vita S. Stephani Cap. 7. Endlichernél I, 171.

[4]) A XIII. századbeli Albericus Monach. évkönyvében az 1010-dik év alatt szólván a magyarok megtéréséről s Gizela fejedelemnőnek ez iránti érdemeiről, mondja: Tamen dicunt hungari, quod S. Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptisavit, et ipse rex sua praedicatione Hungaros convertit. — Evvel egyezőleg mondja Verbőczy is a nemzeti hagyomány szerint: Hungari non per praedicationem apostolicam vel apostolorum, quorum

Az oktatást, rábeszélést ekként szigorral, az intést fenyegetéssel is párosítva, pár év múlva István oly haladásban látá a nép megtérését, hogy az új egyház rendezéséhez foghatott. Meggyőződve, hogy az új hit csak ugy verhet erős gyökereket népe keblében, ha az nem csak külsőleg vallja magát kereszténynek, hanem értelmét is áthatja a keresztény tanok jótékony világa: kétségkivül első gondjai közé számítá, az isteni szolgálat s oktatás rendszerítését. E végett, míg maga Fehérvárott, hova, ugy látszik, mindjárt Koppány legyőzése után tette át fejedelmi udvarát, egy fényes templomot kezdett építtetni, egyszersmind rendeletet bocsáta ki, hogy minden tíz szomszéd helység építsen egy-egy templomot [1]). 998—1000.

II.

A magyar egyház viszonyainak rendezése.

Az ilyféle aprólékos intézkedéseinél azonban hasonlíthatlanul fontosabb, s figyelmünket is sokkal inkább igénybeveszi az, hogy mindjárt eleitől fogva minő viszonyba lépett István az egyetemes keresztény egyházzal s annak hierarchiájával; és mily helyzetet ügyekezett elfoglalni a keresztény államcsaládban új keresztény államával; mily viszonyba jött a pápával s a német császárral ?

Az akkori fogalmak szerint két hatalom létezett a keresztény világon, melyek egyike a pápa, másika a császár személyében központosúlt. Vagy miként a szászok legrégibb törvénykönyve kifejezi: két kardot helyezett Isten a hüvelybe, a kereszténység védelmére: a pápának az egyházit, a császárnak a világit. Ezen elvnél fogva, mihelyt valamely nép kereszténynyé lett s a pápát egyházi fejének elismerte, a császár is azonnal kiterjeszté reá a maga hatóságát. A

principis vicem et personam in terris papa gerit, sed per institutionem proprii regis eorum, sanctissimi videlicet Stephani regis... conversi sunt ad catholicam fidem. Tripart. P. I. Tit. II, 2,

[1]) Legenda Minor. Cap. 6.

998—1000. szász fejedelmi házból származott császárok, I. Otto korától kezdve, csak is azért ügyekeztek annyira terjeszteni a kereszténységet a pogány népek között, hogy fölöttök a keresztény vallással együtt saját hatalmukat is megalapítsák. Ez történt Csehországban egy század előtt: erre törekedtek I. Otto és utódai Lengyelországban is; és egy perczig sem kételkedhetünk, hogy Magyarországra nézve is ez volt czéljok. A császárok, e hatalomterjeszkedéseiknek útat készitendők, nagy gondot fordítának arra, hogy a kereszténység Németországból hasson ki a pogány népekre; s e végett már eleve kitűzték s megalapították az érsekségeket, melyeknek egyházi hatósága a megtérendő népek püspökségeire kiterjedjen. I. Otto a magdeburgi püspökséget egyedül azért emelte érsekségre, hogy az egykor kereszténységekké leendő éjszak-keleti szláv népek közvetlen a német egyház hatósága alá vettessenek, s ennek nyomán e népek a császári hatalomnak is hódoljanak. A német hierarchia, hatalmában ez által maga is gyarapodván, önként s örömmel támogatá a császárok e politikáját. Mint már említők, Piligrin passaui püspökben kivált az élesztő a reményt, hogy székét a császár pártfogásával érsekséggé emelheti, mivel a magyarok közt alkotandó s az ő metropolitai hatósága alá tartozandó püspökségek által a császár hatalmának is útat törend Pannoniába. Piligrin ügyekezete egy lorchi érsekség felállitása iránt, mint már tudjuk, sikertelen maradt ugyan, mert a salzburgi metropolita jogaiba ütközött; II. Otto mindazáltal nem késett VII. Benedek pápa által megerősíttetni Fridrik salzburgi érseknek az egész Pannoniára, tehát a megtérendő Magyarországra is eleve kiterjesztett metropolitai hatóságát [1]).

Szóval, miként a pápa magát a földön Krisztus helytartójának, tehát az összes kereszténység fejének tekinté:

[1]) Hansiz: Germ. S. II, 159. V. ö. Dümmler: Piligrin von Passau. 50. l.

ugy kivánta a német császár is a maga fő hűbéruri hatalmát minden keresztény népre kiterjedtnek tekintetni. A császárok ezen hatalomigényeit pedig a német egyház is eltulajdonítá, s oly kölcsönhatási viszonyosságot ügyekezett megalapítani a császársággal, hogy a hová ez a maga világi hatalmával elhatott, ott a német egyház is jogosnak tartá a maga hatóságát; és megfordítva, a hová a német egyház vitte be a kereszténységet, ott a császár is fő hűbérúrnak kivánta magát tekintetni. 998—1000.

Németország s a szláv népek közt e jogigények miatt minduntalan megújult a százados harcz. Szvatopluk Nagy-Morvaországa, hol a független királyság mellett egy független nemzeti egyház is keletkezőben volt az e miatt Rómában is bevádolt Methodius főnöksége alatt, e harczban bukott meg s enyészett el. Arnulf győzedelmének akkoron a honalapító Árpád is részese volt, nem is sejtve, hogy a nemzeti érdekből nyujtott segélyét a német császárok majd hasonló törekvéssel viszonozzák. És miként Morva- ugy vesztette el Csehország is politikai s egyházi függetlenségét a német császárok s a német egyház ellenében. Ugyanez készülc jelenleg Lengyelországban is. És ha az első keresztény lengyel fejedelemnek, Miciszlávnak fia, Chrobri Boleszláv erősebb függetlenségi hajlammal, nagyobb szilárdsággal nem bír atyjáénál, a német császár és egyház hatalma ott is megszilárdult volna.

Ezen események már az értelmes Gejzának óvó például szolgálnak vala, nehogy midőn a kereszténységnek nemzete keblébe, annak java, fenmaradása végett útat nyit, az új vallással egyszersmind, a nemzeti függetlenség csorbulására, a német császári s egyházi befolyásnak is kaput tárjon. És bizonyára nem is találhatjuk más okát annak, hogy épen akkor, midőn a kereszténységet a maga országába befogadta, Németországgal újra megkezdi az ellenségeskedést, s a császár ellen pártos Henrik bajor herczeggel szövetkezik; és midőn a német metropolitai hatóságot Magyarországra is

899—1000. kiterjeszteni törekvő Piligrin térítő szerzeteseit kiűzi, jószágait sarczolja, pusztítja: épen akkor hívja be a maga és családja megkeresztelésére a cseh Adalbertot, népének megtérítésére a cseh Asztrikot és cseh, lengyel, olasz szerzetes társait. A kereszténységet befogadja, mert azt nemzetének érdeke, fenmaradása végett a válságos körülmények közt múlhatatlannak látja; de a német egyház befolyását mellőzi, nehogy annak nyomán a császári befolyás is veszélyeztesse a nemzeti függetlenséget.

A körülmények azonban néhány év múlva tetemesen megváltoztak. Szövetsége a császár ellen pártotütött bajor Henrikkel közelebb összeköttetésbe hozta őt a németekkel a nélkül, hogy e barátságos viszony veszélyessé válhatott volna függetlenségére; sőt miután Henrik a császárral megbékült, Gejza még támaszt is remélt benne nyerni mind a hódítani törekvő császárság, mind a kereszténység behozatala miatt notalán lázongó magyarok ellen. Ezek voltak kétségkivül az indokok, melyek Gejzát arra birták, hogy a császári házzal mindig feszültségben élő bajor fejedelmi házzal szorosabb szövetséget kössön s Gizela herczeghölgyet István fiának nőül szerezze.

Midőn a két fejedelmi udvar e házasság kötése fölött alkudozék, minden bizonynyal arról is folytak értekezletek s történtek megállapodások: minő helyzetet foglaljon el az István alatt véglegesen kereszténynyé válandó Magyarország a keresztény népcsaládban; mily viszonyba lépjen a pápa, mint a kereszténység feje —, milyenbe a császár iránt, ki az uralkodó fogalmak szerint, magának is politikai befolyást igényelt ott, hol a pápa egyházi hatalma elismertetett; milyenbe végre a német egyház iránt, mely viszont mindenüvé kiterjeszteni vágyott hierarchiai hatóságát, hová a császári hatalom beférkőzött? Mind ennek semmi nyomára nem találunk ugyan a kútfőkben; de fel sem lehet tenni, hogy e fontos kérdések István házasságkötésekor szóban ne forogtak, s elvileg legalább el ne döntettek volna.

Gejza és István kétségkivül önként ajánlkozának alá- 998—1000.
vetni magokat és országukat a pápa egyházi hatalmának. Mert ha csak a keleti görög egyházhoz nem csatlakoznak, — mit a körülmények semmi tekintetben nem javasolhatának, — ez múlhatatlan s annál inkább elfogadható volt, mivel a pápa egyházi hatalma nem csak csorbítására nem, de ellenkezőleg támaszára szolgálhatott a nemzet politikai függetlenségének. Azt mindazáltal kétségtelennek tarthatjuk, hogy Gejza s István ugyanakkor határozottan kijelentették, hogy országukat s az új magyar egyházat minden esetre függetlennek akarják látni a császár s a német egyház fenhatóságától, jól tudván, hogy a kereszténység megalapítása is csak e feltétel alatt válik lehetségessé a szabadságára, üggetlenségére oly féltékeny nemzetben. És hogy az öreg Henrik, ki bár maga is a császári ház ivadéka, de az Ottókkal egész életében ellenséges, vagy legalább feszült viszonyban élt, a magyar fejedelem e feltételében készségesen megnyugodott, nincs miért kételkedjünk, meggondolván, hogy a független Magyarországban e rokonsági köteléknél fogva mind magának mind utódainak kétszeres támaszt remélhetett nyerni a császári mindenhatóság ellen. Hasonlókép kellett gondolkodnia, éreznie az ifjabb Henriknek, a herczeg fiának is, ki már 995-ben öröklé elhunyt atyjától a herczegséget. Közte s a még csak növendék III. Otto közt nem létezett ugyan ellenséges viszony; de létezett a császári udvarban a bajor ház érdekeivel ellenkező áramlat. Azt pedig az ifju Henrik nem is sejtheté, hogy az akkoron még alig 16 éves III. Otto napjai megszámlálvák s annak helyét 1002-ben már ő maga foglalandja el a trónon. De története tanúskodik, hogy ha ezt sejthette volna is, még sem ellenzi vala Gejza és Istvánnak a magyar nemzeti s egyházi függetlenségre vonatkozó feltételét. Ő miután német királylyá, majd császárrá lett is, bár Lengyelországot minden módon megtartani ügyekezett nem csak a német egyház befolyása alatt, hanem azon hűbéri kötelékek közt is, melyekkel az magát I. Otto által

998—1000. Németországhoz kapcsoltatni engedte, — de a magyar állam és egyház függetlenségét király és császár korában is folyton tiszteletben tartá, s holtáiglan a legbarátságosabb viszonyban maradt sógorával Istvánnal; ki viszont egész terjedelmében gyakorlá a maga politikai s egyházi függetlenségét. Gizela legközelebbi rokonai részéről tehát nem csak semmi akadályt nem tapasztalt, sőt hatalmas támaszt nyert István azon törekvéseiben, melyek által a kereszténység megalapítása mellett is sikerült megőrzeni a maga és keletkező egyháza függetlenségét a német befolyástól.

Henrik herczeg e tekintetben a helyett hogy nehezítette volna, oly hatalmasan elősegité István ügyekezetét, hogy a végsüker egy része épen neki, az ő közbenjárásának köszönhető. De egyéb viszonyok s a világtörténelemben felmerült új irányok is feletto kedvezők voltak István magas czéljainak valósitására. Mielőtt tehát Istvánnak e végre tett lépéseit s Henrik herczeg közbenjárását elbeszélnők, ezen viszonyokat s új irányokat szükséges kifejtenünk, mert csak ezeknek közreműködése tette lehetővé István törekvéseinek teljes sikerültét.

A német császároknak, kivált mióta Madarász Henrikkel a szász fejedelmi család jutott a trónra, Nagy-Károly példája szerint egy világbirodalom megalapítása volt törekvésök fő czélja. E végett törekedtek ők annyi buzgalommal a pogány népeket is beterelni az egyház aklába; mert ebben a pápa főpásztorkodása mellett, magokra szállandónak hitték a világi hatalmat. A német császárok ezen iránya azonban a pápáknak sem volt egészen inyére. Mert ezek ha örömmel látták is az egyház gyarapodását a megtért pogány népekből, azt hogy a császárok világi hatalma az egész római kath. kereszténységre kiterjedjen, nem örömest vették volna; mert a pápák ily esetben más, független népekre nem támaszkodhatván, végeredményben magokra is sulyosan érzék nehezedni a császárok mindenhatóságát. Nem csodálkozhatunk ennél fogva, midőn egynémely pápa azon törek-

vését észleljük, hogy csak a Sz. Péter székének hódoló füg- 998—1000
getlen metropoliták alatt a német fenhatóságtól független egyházakat alapítsanak meg. Egy ily keresztény államcsalád eszméje, melyben a római szent szék a császárok befolyása nélkül intézkedhessék, s a független fejedelmekre támaszkodva, a maga főpásztori tekintélyét a császárok ellenében is sükeresebben fentarthassa, már több pápa szemei előtt megvillant. Némely kitünő tehetségű egyházi férfiak épen ezen korban is sokat foglalkodának azon gondolattal, miként vethetnének gátot a császárok uralomvágyának, kik a vallásterjesztés színe alatt a tőlök még független népeket is megigázni törekednek. Sz. Adalbert, mióta püspökségéről lemondott, részben legalább ezen okból ment téríteni a poroszok közé. Sz. Romuald és Bruno, kikről még szólandunk, kivált ezért törekvének a szláv népeket a német egyház befolyásának mellőztével megtéríteni; ezért pártolták a lengyel Chrobri Boleszlávnak szintugy mint Istvánnak is függetlenségi ügyekezeteit. De mind ezeknél és követőiknél most egy hatalmasabb lángész fogta fel ezen eszmét s azt nemcsak termékeny szellemének hatalmával és furfangosságával, hanem magas állásának súlyával is ügyekezett érvényre emelni. Ezen egyéniség maga a franczia származású Gerbert, ki a 999-ki ápril elejétől fogva II. Sylvester név alatt ült Sz. Péter székében.

Korának ezen, kétségkivül nem csak legtudósabb fér- II. Sylvester pápa.
fia, de egyszersmind legnagyobb szelleme, ki miután elébb az aurillaci, utóbb Hattónak vichii híres iskolájában mind a keresztény mind az arab tudományosság titkaiba behatott, s a szám- és földtanban, mathematikában és csillagászatban korát messze túlhaladta, egy ideig az Adalbert érsek által nagy virágzatra emelt reimsi iskola hírneves tanára volt. 980-ban érseki barátjával Rómát meglátogatván, az épen Olaszországban időző II. Otto császár előtt, Páviában, tudományos vitatkozást tartott Otrikkal a híres „szász Ciceróval“, kit már mint Sz. Adalbert egykori tanítóját ismerünk.

998—1000. Győztessé Gerbert lőn, mi által annyira megnyerte a császár kegyét, hogy ez őt a gazdag Bobbio apátsággal adományozta meg. 984-ben Reimsba visszatérvén, nagy munkásságot fejtett ki a pártos bajor Henrik ellen a gyermek III. Otto érdekében s lelke lőn a császári pártnak, néhány év múlva pedig a megürült érseki székbe emeltetett. Itt azonban hamar meggyűlt a baja a szabadelvűbb irányát tűrni nem tudó ellenséges párttal; s annál nagyobb örömmel fogadta III. Otto meghivását a császári udvarba, hol az ifju császár kiképezésének befejezése lőn feladatává, mivel ekkor már különben is nagy eszméket forgatott elméjében, melyeket csak a császárra nyerendő befolyás által remélt valósíthatni.

Ő mielőtt Otto udvarában tanári hivatalát elfoglalta, egy nagy fontosságú levelet intézett hozzá, melyben az egykori római császárság fényének s hatalmának helyreállitását csillogó színben lebegteté az ifju fejedelem szemei előtt. Mihelyt pedig a császár közelében volt, tudományos foglalkodásai mellett, melyek által tanitványában maga iránt csodálatot ébreszte [1]), azonnal meg is kezdé reá csábító szellemének hatását, melynek czélja nem volt kevesebb, mint hogy a fogékony ifju keblében egy új szerkezetű római császárság eszméit hintse el s gyökereztesse meg. Ezen eszméknek, melyek egy nem rég felfedezett okmányban foglaltatnak [2]), lényege oda irányult, hogy míg a császárságot látszólag nagyobb hatalommal, tündöklőbb fénynyel akarja körül-

[1]) Gerbert ekkori időzése alatt Magdeburgban egy igen művészies napórát készíte, melyhez különféle csillagászati észleleteket kapcsolt. (Thietmár Chron. Pertznél III, 835.) Itt a császár előtt tartott tudós vitatkozások következtében írt egy philosophiai munkát is, melyet a császárnak ajánlott fel. Ő hozta az arab számjegyrendszert is kapcsolatba a görögök mathematikájának eredményeivel, valamint az arab számokat is divatba Európában.

[2]) Felfedezője Pertz: Archiv der Gesellsch. für ältere teutsche Geschichtskunde V, 119. 171. Közli azt Giesebrecht is Kaisergeschichte I, 823. kövv.

övezni, nagy ügyességggel s finom számitással tervezett rendszere által valóban az egész világi hatalmat is a római hierarchia s ennek feje, a pápa kezébe játsza át, a pápát teszi a világ urává. Otto császár csodált tanitóját, ki ezóta reá haláláiglan döntő befolyást gyakorolt, már 998-ban a ravennai érsekségre emelte. 998—1000.

De bár ezóta Gerbert érsek nem volt is mindig a császár mellett, szellemének hatalma által még is folyton járszalagon vezette őt, kivált 999 tavaszától kezdve, midőn a császári házzal rokonságban lévő s különben még fiatal V. Gergely pápa hirtelen, több kútfő állitása szerint, erőszakos halállal kimúlván, III. Otto őt, a szellemén és kedélyén szinte bűvös hatalmat gyakorló Gerbert érseket magasztalta fel Sz. Péter székére. Gerbert 999-ki ápril 26-án II. Sylvester neve alatt kezdé kormányozni a keresztény egyházat [1]).

A lángeszű pápa, a legfőbb egyházi hatalom birtokában ezt nem is késett érvényesíteni rég ápolt eszméinek valósitására. Hatása nagy változást készített elő az egyházi s világi főhatalom viszonyaiban, mi hogy maradandóbb mindjárt nem lett, csak az ő és III. Otto kora halálának tulajdonitható. Nagy óvatossággal s finom tapintattal készült tervét azonban lényegére nézve, legalább ami a czélt illeti, később egynémely utódja is követte, míg nem VII. Gergely a pápaságot hatalma tetőpontjára emelte.

Sylvester azonban a császári hatalom gyakorlatára vonatkozó nagy tervei mellett, azt sem feledé ki czélzataiból, mi már néhány régibb pápának is törekvése volt, hogy az újdon megtért népek keblében a német egyháztól független, s közvetlenül a pápa alá helyezett metropolitai

[1]) Kútfők Gerbert életéhez: Annal. Hildesh. Quedlinb. Thietmár krónikája, Richer Histor. mind a négy Pertznél III. köt. Folcuini: Gest. Abbat. Lobiens. U. o. II. A metzi Adalbero élete U. o. IV. Gerbert saját levelei számszerint 230. Duchesne: Hist. Franc. Script II, 789. kövv. Mansi: Collectio Concil. XIX, 153. kövv. A Gerbert tollából folyt története a reimsi és mouzoni zsinatoknak. Pertznél III, 658.

998—1000. székek alapíttassanak, s ekként a külön nemzetiségű népek, függetlenségöket e tekintetben is megőrizvén, mint egy keresztény államcsalád megannyi egyenjogú tagjai gyűlhessenek össze Sz. Péter széke, mint a közös egyházi középpont körül.

II. Sylvester s a magyar és a lengyel egyház közti viszony.

Sylvester pápa e törekvésének most új, hatalmas öszszönt adott ama körülmény, hogy két, saját nemzetiségére büszke, függetlenségére féltékeny nép keblében kezd vala gyökeret verni a kereszténység. E két nép a magyar és a lengyel nemzet volt. Mind a kettő érintkezésbe lépett ugyan már Németországgal; de, bár Lengyelország az erélytelen Miczizláv alatt 992-ig, a magyarnál e tekintetben kevesebb óvatosságot fejtett vala ki, még is politikai függetlenségére mind a kettő oly féltékenynek tanúsítá magát, miszerint bizton fel lehet vala tenni, hogy ha hajlandók is felvétetni a keresztény államcsalád körébe, politikai függetlenségöket az igényteljes német birodalom irányában feláldozni nem hajlandók. Csak ezen feltétel alatt lehetett magának az egyháznak is gyorsabb s állandó megalapúlást remélni keblökben.

Sylvestert tehát most kettős érdek ösztönzé e népek gyámolítására, t. i. a kereszténység terjedésének és saját messzeható terveinek érdeke, melyeknél fogva a pápai hatalmat a világi fölébe emelni ügyekezett. Eme czélra felette hasznosnak tünhetett fel szemei előtt az, hogy e népek által, melyeknek kivált egyike, a magyar, Európában megjelenése óta majdnem egy századon keresztül folyton ellenséges viszonyban állott a németekkel, korlátot vethet a német császárok egyetemes uralkodásra vágyásának, s a sz. szék önként elismert egyházi hatóságánál fogva azokat különben is fékül használhatja a német hatalomterjeszkedés ellen. Az éles eszű, mély felfogású pápa lelki szemei előtt e körülménynél fogva már is ugy tünhetett fel Németország állása a jövőben, hogy ha megtartja is elsőszülöttségi rangját a keresztény államcsaládban ; de uralkodásáról a többi népek fölött le kellend mondania; különben sz. Péter széke, mint a nyugati kereszténység feje s középpontja, ezen fegyverere-

jökre is hatalmas népeket egyesítheti a népszabadság közös ellensége ellen. Ezen iránynak, melyet a pápák utóbb is századokon keresztül követtek, s molynél fogva Magyarországot, mint a német birodalom mindenhatóságának korlátját s természetes ellenét *archiregnum* czímmel szerették felruházni, épen ezen évek alatt, II. Sylvester pápa volt a megalapítója. 998—1000

A két nép egyikére, a lengyelre, a császárok némileg ugyan kiterjesztették már hatalmokat. Az erőteljes Chrobri Boleszláv azonban, Miciszlávnak fia s 992. óta utóda, minden módon oda törekvék, hogy országát az eddigi hűbéri kötelékekből kiszabadítsa. Uralkodásának kezdete óta sürgetni kezdé a sz. széket, küldene neki koronát és királyi czímet, ugy vélekedvén, hogy királylyá koronáztatása függetlenségét tényleg biztosítandja. A római viszonyok azonban nem kedveztek czéljának. A Crescentius zsarnoksága alatt létezett VIII. Leo, ha, mi kétséges, felfogta is az ügy fontosságát, nem mozoghatott szabadon zsarnoka miatt, ki óvakodék magára vonni a német birodalom haragját. Utóbb pedig, midőn 995-ben V. Gergely ült Sz. Péter székébe, ezt annál kevesbbé remélhette Boleszláv, mivel a pápa német eredetű, a császárnak pedig rokona volt. Mihelyt azonban Sylvester lett pápává, ő is megújítá kisérleteit.

Sylvester, saját terveinek érdekében is, kétségkivül gyámolítani óhajtá a lengyel fejedelmet, s miután a kor fogalmai szerint koronát és királyi czímet csak a császár vagy a pápa adhatott, készíttetett is számára egy koronát, azt neki mindjárt elküldendő, mihelyt a császárnak, kivel jó egyetértésben maradnia felette érdekében áll vala, nem mellőzhető megegyeztét kieszközleni sikerülend. De, mint alább látandjuk, a császár ki a lengyel fejedelmet már hűbéresei közé számítá, egyátalában nem lőn hajlandó megegyezni a korona elküldésében.

Egészen más viszonyok léteztek Magyarország tekintetében, melyet semmi hűbéri kapocs nem tett függővé a császártól. Henrik bajor fejedelem tehát István házasság-

998—1000. kötésekor már ennél fogva is bizvást biztosíthatá a magyar fejedelmi házat, hogy a kereszténység felvétele nem fogja megcsorbítani a nemzeti függetlenséget, s bizvást megigérheté Istvánnak azt is, hogy számára koronát és királyi czímet fog kieszközleni a pápától.

Tétetett-e lépés ez iránt Rómában mindjárt István és Gizela házassága idején, bizonytalan; az emlékekben semmi nyoma. De ha tétetett volna is, annak sikerültére az alatt midőn még a császári házzal rokon V. Gergely, kit maga III. Otto ültetett székébe, volt a pápa, a császár előleges megegyezésének kieszközlése nélkül semmi kilátás sem létezhetett. És hihetőleg e körülményben rejlik fő oka annak, hogy István, bár uralkodása kezdetétől fogva buzgón terjeszté a kereszténységet, s bár e czélra kétségkivül hasznos leend vala, hogy a Koppány legyőzése után gyors terjedésnek indúlt új vallás szilárdabb megalapítása s rendezése végett mindjárt kezdetben legyen az országnak néhány püspöke, még is csak uralkodásának harmadik évében küldött e végett Rómába ünnepélyes követséget. E tekintetben mind sógora Henrik herczeg, mind a térítési ügy élén álló Asztrik apát, ki Rómában számos évet töltött vala s az ottani viszonyokat s irányokat kétségkivül jól ismerte, hasznos tanácsot adhatott Istvánnak.

Ugy látszik tehát, hogy István mind addig várnia határozta el magát, míg a viszonyok Rómában oly fordulatot nyernek, hogy a pápában mind a magyar egyház függetlenségére mind a királyi czímre s koronára nézve támaszt találjon.

Ha István e várakozásra öntudatosan határozta el magát, — mit adatokkal kimutatni természetesen nem lehet, ugy abban valószinűleg Gerbert ravennai érseknek is volt része. Ravenna s vidéke Gerbert befolyása alatt középpontjává lőn ama törekvéseknek, hogy a kelet-éjszaki pogány vagy csak az imént megtért népek a német birodalomtól s hierarchiától függetlenül kebleztessenek be az egyházba. Egy nagy úri nemzetség ivadéka, Romuald apát, kit az egy-

ház utóbb a szentek sorába írt s ki, mint alább látandjuk, 998—1000.
néhány évvel utóbb Magyarország felé is útra kelt, ez idő- Romuald apát.
ben rendkivüli tekintélylyel birt Olaszországban. Ő, mint látszik, egyenesen Gerbert érsek befolyása alatt, közel Ravennához, Pereum szigetén egy klastromot épített, melyben jobbára fényes családokból származott bűnbánó, vagy eleitől fogva szentes életű egyéneket gyüjtött össze maga körül, kikkel aztán a camalduli szerzetet alapította meg. Ilyen volt egyebek közt a szász fejedelmi családdal rokonságban lévő querfurti Bruno, ki mióta a császári udvart klastrommal váltotta fel, Bonifácznak neveztette magát, s néhány évvel utóbb, mint a pogányok érseke, Magyar- és Lengyelországban is járt, s emitt Sz. Adalbert életét is megírta. Ilyenek a többiek is jobbára, kikről Damiani, Sz. Romuald életirója mondja, hogy „ki ne csodálná, látván, mikép azon férfiak, kik elébb aranyos ruhában jártak, szolgák csoportjai által környeztettek, minden kéjekhez s élvekhez szoktak volt, most elzárkozva élnek, kámzsában, meztelen lábbal járnak, s a nélkülözések ridegsége által szinte megtörettek“ [1]). Romuald, Gerbert érsek befolyása alatt, e szerzeteseknek egyenesen azt tűzte ki életczéljokká, hogy miután klastromában arra felkészültek, a pogány népeket a német befolyástól függetlenül ügyekezzenek megtéríteni.

Ily határozott lévén e tekintetben Gerbert érsek törekvése, alig hihető, hogy a magyarokra is ne terjesztette volna ki figyelmét s különösen, hogy megtérésök viszonyairól ne értekezett volna Henrik bajor herczeggel, István sógorával, midőn ez 998-ban, Otto császár kiséretében Rómába ment s ugy látszik még a következő év egy részét is, midőn Gerbert már II. Sylvester pápává lett, ott töltötte. Henrik, ki az Istvánnal kötött szerződésénél fogva, kétségkivül némi kötelességeket vállalt magára, a magyar ügy jó végre fejlése iránt nem kevésbé érdeklődék, mint Sylvester pápa, ki viszont a

[1]) Mabillonnál: Acta Sanctor. Ord. Bened. Sec. VI. I, 292.

998—1000. pogány népeknek a német befolyástól független megtérését elveinél, nagy czéljainál fogva hordá szivén. Még az is igen valószinűnek látszik, hogy Henrik épen a magyar ügy végett kisérte ekkor a császárt Olaszországba, hogy abban mind a császárnál mind a pápánál közbenjárjon; emezt a magyar érdekek támogatására indítsa, amannál minden ellenzést megszűntessen, minden akadályt elhárítson. Tekintve az ügy nagy fontosságát egyátaljában fel sem is tehető, hogy István Asztrik ünnepélyes követsége előtt semmi érintkezésben nem lett volna a pápával. Nyomára ennek nem akadunk ugyan az emlékekben; de ezek általában igen gyéren jegyeznek fel diplomatiai érintkezéseket. S ilyféle feljegyzés hiányát az is eléggé megfejthoti, hogy a pápával folytatott értekezés nem nyilván, valamely köztudomásra jutott követség, hanem titkon, Henrik herczeg által történt; mit egyébiránt már az is javasolt, hogy a császár féltékenységének felébresztése kikerültessék.

Annyi bizonyos, hogy Sylvester törekvéseinek fő czélja volt a pápai hatalom felmagasztalása a császáré rovására. E czélra pedig alig szolgálhatott valami alkalmasb eszközül, mint ha az épen megtérésben lévő Magyar- és Lengyelországot mind egyházi mind politikai függetlenségében támogatja s a német befolyás ellen biztosítja. Eleve is tudhatá, hogy ha ezt elérnie sikerül, a független Magyar- és Lengyelországra támaszkodva, hatalmas gátot vethet a császári mindenhatóságnak s a mindent elnyelni akaró német befolyásnak.

A császár tudtán kivül azonban s megegyezte nélkül e fontos ügyben a pápa sem végezhetett; mert ez annyi lett volna, mint vele összeütközésbe jőni, s mind a maga messzeható terveinek sükerét meghiusítani, mind a szóban forgó nemzetek, kivált a birodalommal már hűbéri kapcsolatban lévő lengyelek ügyét megnehezíteni. Szükséges volt tehát, hogy a pápa ez ügyben tüzetesen értekezzék a császárral, s annak megegyeztét kieszközölje mind a magyar s lengyel

államok egy-egy külön metropolita alatt szervezendő füg- 998—1000.
getlen egyházára, mind az Istvánnak és Boleszlávnak küldendő koronára nézve. A lángeszű, ügyes pápának, ki az ábrándos hajlamú ifju értelmére s kedélyére oly nagy befolyást gyakorolt, ez végre sikerült is, Magyarországra nézve teljesen, de Lengyelországra nézve csak egy részben.

Mi különösen Magyarországot, annak egyházi függetlenségét s az Istvánnak küldendő koronát illeti: ez iránt a pápa, ugy látszik semmi nehézségre sem talált a császárnál, ki különben sem tarthatott semmiféle befolyási igényt Magyarországra. A pápa útját e tekintetben kétségkivül már Henrik herczeg elkészitette a császárnál, határozottan megértetvén vele, hogy a magyarok, bár a keresztény népcsaládba lépni hajlandók, de függetlenségükön csorbát ejtetni nem akarnak; s maga a kereszténység megalapítása is csak e függetlenség megőrzésének feltétele alatt sikerülhet Istvánnak. Otto tehát nem látott, nem láthatott okot, miért vonakodnék megegyeztét adni arra, hogy a pápa a magyar egyházat a némettől függetlenül rendezze be, s a koronát is megküldje Istvánnak. Csak is igy van történethü értelme annak, mit az egykorú Thietmár merseburgi püspök állit, hogy István „a császár ösztönzésére s kegyéből“ nyerte Sylvester pápától a koronát s független egyházat [1]).

Több és nagyobb volt a nehézség a lengyel Boleszlávra nézve. Mert Otto császár, ha nem ellenzé is azt, hogy a pápa a gneznai érsekké nevezett Gaudentiusban, sz. Adalbert öcscsében nemzeti metropolitát adjon Lengyelországnak; abban mindazáltal vonakodék megegyezni, hogy a pápa Boleszlávnak is megküldje a rég sürgetett koronát, nem lévén hajlandó feloldani őt azon hűbéri kötelékek alól, melyek által kapcsolatban tartatott a Németbirodalommal. Syl-

[1]) Pertznél III, 784. Imperatoris... gratia et hortatu gener Henrici ducis Bavariorum Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit.

998—1000. vester azonban, ugy látszik, azon reményben, hogy végre még is sikerűlend legyőznie a császár vonakodását, már a koronát is megkészíttette Boleszláv számára, s valószinűleg maga inté meg őt, hogy küldené el érte a követséget Rómába. Boleszláv nem is késett ugyan 999 vége felé útnak ereszteni Lambert krakói püspököt; a császár azonban, kinek tanácsosai, ugy látszik sejték már a pápa terveit, még sem hajlott ennek kivánatára; s mivel Rómában erkölcsi fölénye alól szabadulni nem tudott s kimélni is akarta őt, más ürügy alatt távozott Rómából, és tanácsosai ösztönzésére, 1000 elején személyesen Gneznába utazott.

Bizonyára fontos oknak kellett reábirni a császárt, hogy Rómából zordon tél idején utazzék az éjszakra. S ezen ok nem lehetett más, mint hogy attól tartott, miképen ha a lengyel követet Rómában bevárja, a szíve s lelke fölött uralkodó Sylvester őt végre is mindenre rávehetné s oly módon fogná elintézni a lengyel ügyet, hogy Boleszláv magát feloldva érezhesse minden kötelék alól a birodalom iránt. Nyilván bizonyítja ezt a császár magatartása is Gneznában. Otto itt, miután Gaudentiust, ki már érseki palásttal jött vissza Rómából, metropolitai székébe ünnepélyesen beültettette, s a cholbergi, krakkói és wratislavi püspököket suffraganeusaivá rendelte [1]) a tiszteletére rendezett fényes lakoma alkalmával a maga házi koronáját tette a koronáért oly igen sóvárgó Boleszláv fejére, de nem hogy őt független királylyá emelje, hanem hogy őt újra is ünnepélyesen a maga hűbéresévé avassa [2]). Ily jelentést tulajdonított e koronázásnak

[1]) Thietmár Chron. Lib. III. Pertznél III, 780. Itt krakkói püspöknek nem Lambert, az állítólag Rómába küldött követ, hanem Poppo neveztetik.

[2]) Coronavit cum suo diademate et sic imperii feodalem fecit. Chron. Polons-Silesiae. Pertznél XIX, 558. A későbbi lengyel írók, mint Cromer, ezt oda ügyekeznek magyarázni, hogy a császár őt hűbéri kötelékei alól feloldva, testvérének, a birodalom szövetséges társának fogadta. De nem úgy értette azt maga Boleszláv, ki még azután is

maga Boleszláv is, ki azt koránt sem tartván független ki- 1000.
rálysága sanctiojának, még később is, de sokáig hasztalan ügyekezett koronát nyerni a pápától.

Mi alatt Otto Gneznában járt, a lengyel követ is megérkezett Rómába. Sylveszter azonban a történtek után a császár megsértése nélkül nem teljesíthetvén Boleszláv kívánatát, üres kézzel bocsátá vissza követét [1]).

Boleszlávval majdnem ugyanazon időben, az 1000-dik év első felében küldé István is a maga követét, Asztrik sz. mártonhegyi apátot s kijelölt esztergomi érseket [2]) Rómába. Ennek útját azonban, miként elbeszéltük, Henrik herczeg, István sógora már nem csak Sylveszternél előkészítette, ha- Asztrik követsége Rómába.

folyton sürgette a koronát Rómából s e végett utóbb számos éveken át küzdött II. Henrik császárral. Ld. Vita S. Romualdi. Acta SS. Febr. II, nr. 52. l. 114. és Mabillon. Acta Ord. S. Bened. Saec. Sexti. VI, 295.

[1]) A lengyel követséget a XII-dik század elejéből származó *Martinus Gallus*-féle, legidősb lengyel krónikától kezdve (kiadta legújabban Pertz IX, 423. kövv.) minden lengyel kútfő egyezőleg beszéli el, a pápa álomlátásának tulajdonítván, hogy ő a koronát nem Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldötte meg. Igy az *Annal. Kamenzenses* (Pertznél XIX, 581.); igy az *Annales S. Crucis Polon.* (U. o. 678). Martinus Gallussal megegyez a vele körülbelől egykorú Hartvic is Sz. István életében, s hihetőleg egyik a másikból merítette elbeszélését, csak azon különbséggel, hogy Hartvic azt a maga czéljához képest, bővebben kiékesíti. Sz. István idősb két legendája még semmit sem tud a lengyel követségről s a pápa álomlátásáról, bár mennyire szeretik is különben e kor legendái felemlíteni szentjeik életében a csodás dolgokat. A XIII. századbeli varsói codex *Cronica Hungarorum*-ja (Endlichernél 60.) még azt is hozzáteszi, hogy a pápa komolyan inté a lengyel követet, vinné meg urának, hogy e miatt semmi viszályba ne ereszkedjék Istvánnal, egyházi átokkal fenyegetvén a különben cselekvőt. Sőt beszéli azt is, hogy a lengyel követ Rómából visszatérvén, Velenczében találkozott Asztrikkal s vele együtt Istvánhoz menvén, a pápa meghagyása szerint ura nevében szövetséget kötött Istvánnal, ki utóbb aztán személyesen is találkozott volna az ország határszélein a lengyel királylyal C. 6. és 7.

[2]) A Hartvicnál idősb s neki forrásul szolgáló nagyobb legenda határozottan mondja, hogy István Asztrikot nevezte ki esztergami érsekké, s mint alább megmutatjuk nem is lehetett az más mint Asztrik.

1000. nem a császárnál is minden akadályoktól megtisztította. A pápa Henrik által s különben is értesítve, főbb vonásaiban kétségkivül jól tudta már mi történik Magyarországban [1]); de a részleteket minden körülményeikkel csak most hallá Asztriktól. Ezek pedig az ő terveire vonatkozólag is oly fontosak voltak, hogy midőn Asztrik azokat előtte fejtegeté, nem titkolhatá el örömteljes meglepetését. Midőn István egyéniségével s jellemével közelebbről megismerkedék s megérté, hogy ő az esztergami metropolitai széket s a többi püspökséget s apátságot már részben megalapította, részben megalapítani készül s mindeniket gazdag jövedelmekkel látja el; hogy ő a papságot országában első renddé akarja felmagasztalni; hogy terjedelmes országában mindenfelé templomok, klastromok, papi házak és iskolák emelkednek; kivált pedig, hogy ő maga is hirdeti az evangeliumot, a nemzet főbbjeit ő maga oktatja a hitben, téríti a kereszténységre: örömmel és csodálkozással eltelve, kiáltott volna fel: „bizonyára, én csak apostoli helytartója vagyok az úrnak; de fejedelmed valóságos apostol, ki által Krisztus annyi népet térített magához!“ Nem lehet csodálnunk ennél fogva, hogy István követe Rómában nem csak igen jól fogadtatott, hanem oly eredményt is vívott ki, minőhöz hasonlóval eddigelé egy újdon megtért nemzet sem dicsekedhetett, minőt egynek története sem mutathat fel.

Sylvester pápa örömmel erősítette meg az Istvántól tervezett vagy részben már meg is alapított tíz püspökséget s köztök az esztergami érsekséget, melyet a német egyháztól teljesen független metropolitai joggal s hatósággal ruházott fel, ellenére VII. Benedek azon 974-ben kelt bullájának, mely által egész Pannonia a salzburgi érsek metropolitai hatósága alá rendeltetett. Felszentelte-e mindjárt s felruházta-e az érseki palásttal Asztrikot? — emlékeinkben

[1]) A Hartvic „ignotae gentis nuncios ad te venturos“ — kifejezését bizvást csak a mesés álomlátás felékesítésének tarthatjuk.

semmi nyomát nem találjuk; de kútfőink hallgatásából e 1000.
tény ellen tagadó érvet egyátalában nem lehet emelni. Ha meggondoljuk, hogy ezen korban a metropolitákká nevezett egyéniségek rendszerint személyesen szoktak volt Rómába menni az érseki palást átvétele végett; ha meggondoljuk, hogy Magyarországban még nem létezett püspök, ki aztán a többi kinevezett püspököket is felszentelhette volna; s egyszersmind megfontoljuk azt is, hogy Magyarországra nézve, mely egyházi függetlensége tekintetében oly nagy féltékenységet tanúsított, lényeges dolog volt, hogy érseke ne valamelyik német püspöktől, hanem az egyetemes egyház fejétől, a pápától nyerje felavattatását, s az által is nyilváníttassék, hogy az új magyar érsek egyedül a pápában ismer maga felett álló hatalmat: egy perczig sem fogunk kételkedhetni, hogy Asztrik mindjárt követsége alkalmával szenteltetett fel a pápától püspökké s ruháztatott fel a palliummal. Attól ki ezt, mivel kútfői tanúsággal be nem bizonyítható, kétségbe vonni akarná, csak azt kérdezzük: ki avatta fel tehát, ha nem maga a pápa, első érsekünket? S miután arról sincs semmi tudósításunk, hogy Domokos vagy Sebestyén, kiket némelyek, de tévesen, első esztergami érsekeknek tartanak, valaha Rómában jártak volna: vajjon nem valószinűbb, nem alaposabb-e azon állítás, hogy Sylvester a nála követségben járt Asztrikot a magyar egyház fejévé mindjárt fel is avatta, azon semmi által nem indokolható feltevésnél, hogy Domokos kit, mellesleg mondva, csak is egy álokmány tesz első érseknek, Asztrik hazatérte után ment volna felavattatása végett Rómába? Bizonyosnak tarthatjuk tehát, a nagyobb legenda nyomán, már csak ezért is, hogy Asztrik volt első érsekünk, s hogy őt maga Sylvester avatta fel azzá.

Örömmel megadta a pápa egyszersmind azt is, mi második, amannál nem kevésbbé lényeges tárgya volt Asztrik küldetésének, István fejedelemnek a királyi czímet és a készen álló koronát a nélkül hogy, mint a majdnem másfél

1000. századdal később élt s a viszonyok titkaiba be nem avatott jámbor írók elbeszélik, mennyei álomlátás által kellett volna megintetnie, hogy ne Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldje meg azt. Örömmel ruházta fel Istvánt, teljes hatalommal intézni ezután is népe megtérésének ügyét, berendezni a magyar egyházat s gyakorolni abban a legfőbb patronatusi jogot azon egész terjedelmében, melyben azt ez időben a kereszténység legkitünőbb fejedelmei, a német császárok és a franczia királyok gyakorolják vala.

E páratlanul nagy hatalom megadásánál, melylyel Sylveszter pápa Istvánunkat az egyházi ügyekben felruházta, aligha nem volt némi része azon neheztelő érzelemnek is, mely benne Otto császár iránt ébredt azok miatt, mik Lengyelországban az ő mellőztével s befolyása nélkül történtek. Hogy a császárral csakugyan akarta is éreztetni boszúságát, kétségtelenné teszi ama körülmény, hogy az Istvánnak küldött bullában a császárról egy szóval sem emlékezik, kétségkivül ez által is azt akarván főleg tanusítani, hogy az új magyar egyháznak s királyságnak semmi köze a császársággal, s egyedül a pápától, mint a keresztény népcsalád közös egyházi fejétől kell függnie.

A levél, melyet Asztrik, vagy miként a magyar egyház érsekévé lett felavattatása óta magát inkább nevezni szokta, Anasztazius érsek, a pápától István számára hozott, s mely a küldöttség czélját s tárgyait bőségesen felvilágosítja, szóról szóra igy hangzik:

„Sylvester püspök Isten szolgáinak szolgája, Istvánnak, a magyarok fejedelmének üdvözletet s apostoli áldást. Nemességed követei, különösen pedig igen kedves atyánkfia, Asztrik, tiszteletes kalocsai püspök [1]), annál nagyobb

[1]) Igy találjuk e bullában, miként azt Inhoffer (Annales Eccles. R. Hung. III, 268) először s utána minden későbbi kiadások közlik, czimezve Asztrikot. Igy hagytuk ezt a bulla ezen fordításában egyelőre mi is, bár Asztrikot, miként a szövegben irtuk, az első esztergami érseknek valljuk; s hagytuk azért, nehogy mielőtt ezt, a legenda major tanú-

örömmel illették szivünket, és annál kisebb fáradsággal jár- 1000.
tak el tisztökben, mennél sovárabb lélekkel vártuk, istentől előre megintve lévén, megérkezésöket, az előttünk ismeretlen néptől. Szerencsés küldöttség, mely mennyei követ által megelőztetvén, s angyali működés által tárgyaltatván, isteni határozatból elébb hajtatott végre, mintsem általunk meghallgattatott. Bizonyára nem az akarónak, sem a futónak, hanem, az apostol szerint, a könyörülő istennek végzése, ki, mint Dániel tanúskodik, változtatja az időket s korokat, átszállítja s alkotja az országokat, leleplezi a mély és rejtett dolgokat, s tudja mi homályban létezik, mert vele van a világosság, mely, miként János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jön. Először is tehát hálát adunk az Atya Istennek és urunk Jézus Krisztusnak, ki a mi időnkben feltalálta magának Dávidot, Gejza fiát, a szíve szerint való embert, és mennyei világossággal körülsugározván, felserkenté őt Izrael, a maga népe, a választott magyar nemzet legeltetésére. Azután dicsérjük Fenségednek kegyeletét az Isten, tiszteletét az apostoli szék iránt, melyben az isteni kegyelem engedelméből minden saját érdemünk nélkül ülünk. Méltó dicsérettel magasztaljuk továbbá adakozásod bőségét is, melylyel ugyanazon követeid és leveled által az országot és népet, melynek fejedelme vagy, ugy mindenedet és tenmagadat Sz. Péternek,

ságán felül még egyéb érvekkel is bebizonyítanánk, arról vádoltassunk, hogy önkenyesen másítottuk meg a bulla szövegét. Ugyanezen okból tartottuk meg egyébütt is mindenütt az eddig ismeretes szöveget. Eleve is határozottan kijelentjük mindazáltal, hogy bár e bullát, egészben véve, valósággal II. Sylvester pápa által irottnak tekintjük, annak egyes részeit azonban megmásítottnak, vagy, miként diplomaticai műnyelvén mondani szokták, interpoláltaknak tartjuk, — állításunk bebizonyítását alább kisértvén meg. Az olvasó ez iránti előleges tájékozása végett azonban ama helyeket, melyeket megmásítottaknak tartunk, ritkított betükkel nyomattuk.

1000. az apostolok fejedelmének örökre felajánltad. Mert ezen kitünő tetted által nyilván tanusítád és magadat méltóképen annak bizonyítád be, aminek hogy téged nyilvánítani méltóztatnánk, buzgón kérted. De kiméljük szerénységedet. Mert nem szükséges bővebben dicsérnünk azt, kit a Krisztusért jelesen végrehajtott, annyi s olyatén tettek nyilván szóval hirdetnek, kit az Isten maga dicsér. Ezért tehát, dicső fiam, mind azt amit tőlünk és az apostoli széktől kivántál, a koronát, a királyi czímet, az esztergami metropolitaságot és a többi püspökségeket a mindenható Istennek és Sz. Péter és Pál apostolainak hatalmából, igy rendelvén és parancsolván azt ugyanazon mindenható Isten, az apostoli és minmagunk áldásával örömest engedélyezzük és megadjuk. Az országot is, melyet adakozásod Sz. Péternek felajánlott s vele tenmagadat és az élő s jövendő magyar népet s nemzetet a római szentegyház oltalma alá vévén, bölcseségednek, örököseidnek s törvényes utódaidnak birni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaadjuk és adományozzuk. És ezen örököseid s utódaid, bárkik legyenek, miután az országnagyok által megválasztattak, hasonlókép köteleztessenek nekünk s utódainknak személyesen vagy követeik által kellő engedelmességet és tiszteletet tanúsítani, s magokat a római szentegyház alattvalóinak mutatni, mely az alatta levőket nem tekinti szolgáknak, hanem fiainak fogadja mindnyájokat, — és a katholikus hitben s Krisztus urunk s üdvözítőnk vallásában szilárdúl megmaradni s azt előmozdítani. És mivel nemességed az apostoli dicsőségért törekedve, nem vonakodott Krisztus hirdetése és hitének terjesztése által apostoli hivatalt viselni s magunk és a papság tisztében eljárni és az apostolok fejedelmét mindenek felett különösen megtisztelni: ez oknál fogva mi is még különös szabaditékkal kivánván jelességedet s a te érdemeid tekintetéből örököseidet és törvényes utódaidat, kik mint mondatott, megválasztatni s az apostoli szék által megerősíttetni fognak,

most és a jövőben mindenkorra feldiszíteni: apostoli hatal- 1000.
munknál fogva szintén megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ők a koronával melyet küldünk, a követeidnek átadott modor szerint kellőleg megkoronázva leszen és lesznek, az apostolság czímeréül magad előtt keresztet vitethess és ők is vitethessenek; és miként téged és őket az isteni kegyelem arra tanítand, országod jelen és jövendő egyházait helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendezhessétek, — miként mind ez egy más levélben, melyet neked, az országnagyoknak és az összes hű népnek mind közönségesen hozzád utasított követünk meg fog vinni, bővebben kifejtve foglaltatik. Könyörgünk a mindenható Istennek, ki téged neveden hivott ki anyád méhéből hogy országolj s koronát viselj, s ki azon koronát, mely általunk a lengyelek herczegének számára készíttetett, neked adatni parancsolá, növeszsze igazsága gyümölcseinek gyarapodását, öntözze meg áldásának harmatával országod új ültetvényeit bőségesen: országodat neked, téged pedig országodnak tartson meg épségben; a látható és láthatatlan ellenségtől oltalmazzon s a földi országlat bajai után a mennyei országban örök koronával diszesítsen. Kelt Rómában, márczius 27-kén 1000-dik évben. (VI. Kal. april. indictione XIII.) [1]).

[1]) E pápai levél hitelességét s valódiságát Schwartz Gotfried 1740-ben „Dissertatio in qua initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adseruntur," czimű munkájában, s utána többen (Décsy, Budai Ezsajás, Engel, Schwartner, valamennyien protestáns hitfelekezetűek) megtámadják, azt későbbi álműnek hirdetik. De védelmök alá fogták azt: Stilting, Kollár, Pálma, Pray, Katona s mások, köztök a protestans Benczur. Utóbb Kollár és Pray, véleményöket módosítva, bár az egészt valódinak, de némely helyein megmásítottnak állítják. Ezekhez csatlakozott aztán Kovachich Márton is. Batthyány püspök (Leges Eccl. Hung.) nagyon óvatos itéletében s nem meri sem jobbra sem balra eldönteni a pert. Legújabban Szalay László (Magyarország történ. I, 74.) tör lándzsát mellette. Mielőtt véleményemet e bulláról

1000. én is elmondanám, szükséges elbeszélnem ezen okmány nyilvánosságra jöttének történetét.

Először látott az világot Inhoffer Menyhért jezsuitának Rómában 1644-ben kiadott „Annales ecclesiastici Regni Hungariae“ czimü munkájának III. kötetében 268 s kövv. lapjain. S hogy miként jött az okmány ismeretére, Inhoffer maga így beszéli el: Elkészülvén s nagy részben kinyomatva lévén e munka első kötete, midőn épen az 1000-dik év történetei valának megírandók, véletlenül de felette alkalmas időben, tudtomra adá tisztelendő Levakovics Ráfáel, horvát minorita szerzetes, Rómában az illyr egyház codexeinek javítnoka, hogy létezik nála Sylvester pápa levele, mely István, akkoron még magyar fejedelem, majd megkoronázandó király követeinek a sz. koronával együtt adatott s mely nem csak a neki engedményezett kiváltságokat, hanem az e történetre vonatkozó dolgok összegét is pontosan magában foglalja. S nehogy a levél hitele felett kételkedni lehessen, ugyanazon érdemes férfiu a következőket irá a levél után: Verancsics Antal, dalmátiai származásu, a mult században... midőn a traui egyház levéltárában régi emlékek gyüjtésével foglalkodnék, 1550-ben, esetleg e levélre akadt s azt „Memorialis“ czimü jegyzőkönyvébe saját kezével leirta. Ő huszonhárom év mulva meghalálozván, több kézen keresztül Georgier Athanazhoz jutott, ki azt Bécsben Levakovicsnak adta, midőn ez VIII. Orbán pápa megbiztából III. Ferdinánd császárnál a szent föld ügyében járt vala.

Levakovics, miként őt foldije, Kercselich zágrábi kanonok egy századdal később Kollár Ádámhoz irt levelében (ld. ezt Kollárnak „De originibus et usu perpetuo potest. legisl. circa sacra ap. regum Hungariae. 159.) jellemzi, a szent föld biztosának színe alatt a római Curia ügynöke volt, ki az annatak végett a püspökök jövedelmeire felügyelne; az igen ügyes és ravasz ember, Magyarország történelmében való alapos jártasságának színe alatt bejárt a levéltárakba s az annatakról s a római Curia engedelme nélkül osztott püspöki czímekről s az apátok felszenteléséről támadt kérdésekre okot szolgáltatván, midőn ravaszsága végre kisült, futással menekült meg. Levakovics a kérdéses bullával szintén a római Curia érdekeit akarván támogatni, azt még nyilvánításának módja által is fontosabbá ügyekezett tenni. E szándékból 1640 táján ily értelemben irt róla Aldobrandini bibornokhoz: „A magyarok erősen hiszik, hogy a pápának semmi joga sincs országukhoz, saját királyaik által lévén megtérítve. Hogy őket jobb véleményre birjam, Sylvester pápának bizonyos levelét adtam s eszközölni fogom, hogy valamely módon nyilvánosságra jusson. Ugy gondolám ezt nyilvánosságra hozandónak, mintha

Rómában találtatott volna; de Méltóságod engedelme és tudta nélkül 1000.
ezt tenni nem mertem". Aldobrandini, ugy látszik, nem helyeselte a csalást; s Levakovics aztán ugy küldte meg azt Inhoffernek, egyházi évkönyveiben való közlés végett; s ez, mint idézett szavaiból láttuk, csak is ugy iktatta be azt munkájába, mint a traui levéltárban egy század előtt Veranesics által felfedezett s vele most Levakovics által közlött okmányt.

Egy századig forogtak Inhoffer egyházi évkönyvei a tudósok kezén és Sylvester bullájának hitelessége iránt az egész idő alatt semmi kétely sem támadt. Első volt Schwartz Gotfried, ki azt említett munkájában megtámadta, s koholt álműnek nyilvánította. Schwartz érveit azonban diadalmasan megczáfolták Stilting bollandista, Sz. István életirásában, s még inkább Kollár Ádám „Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hung. regum libri tres" czimű, 1762-ben Bécsben megjelent munkájában.

A vita befejezettnek, az okmány hitelessége pedig elismertnek látszott, midőn Kerczelich kanonok, Levakovics hátrahagyott irományainak birtokába jutván, azok közt annak az Aldobrandini bibornokhoz írt levelét is feltalálta. Kerczelich ezt azonnal közlé Kollárral, ki aztán Levakovics e levelét „De orig. et usu perp. potestat. legisl. circa sacra ap. Regum Hung." czimű, 1764-ben Bécsben kiadott mukájában hozta nyilvánosságra. Levakovicsnak elkövetni szándéklott csalása az okmány közzétételének módjára nézve, bár az nem sikerült, most még is gyanút kezd vala ébreszteni a bulla hitelessége iránt; magának Kollárnak hite is megingott némileg. Mert bár azt daczára Levakovics csalfaságának, azontul sem hitte ugyan egészen koholtnak (ld. Potest. legisl. circa sacra l. 161.); de egyes részeiben a hamisítás vádja ellen sem vélte többé megvédhetőnek. A hamisítás gyanúját fejezte ki Kollár után Pray is.

De Levakovics csalási szándokának felfedeztetése után mások koránt sem maradtak a bullára vonatkozó itéleteikben oly méltányosak mint Kollár és Pray: sőt néhányan, mint Decsy, Budai Ezsajás, Engel, Schwartner stb. szenvedélyességből, részrehajlásból, vagy félreértették vagy szándékosan elferdítették Kerczelichnek Kollárhoz írt közleményeit, azt híresztelvén, hogy Kerczelich kezében nem az Aldobrandinihoz írt Levakovics-féle levélnek, hanem magának a Levakovich által gyártott Sylvesteri bullának fogalmazása létezik s őriztetik maiglan Zágrábban.

Legújabban Szalay László vette az okmányt birálat alá s határozottan nyilvánítja, hogy a bullát nem tartja koholtnak; bár némileg

1000. még is helyt ad Pray véleményének, ki becsempészettnek tartja a levél eme helyét: „regnum quoque a munificentia tua S. Petro oblatum, seque una et gentem et nationem Hungaricam praesentem et futuram sub protectionem S. Romanae ecclesiae acceptantes, prudentiae tuae, haeredibus ac legitimis successoribus tuis habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum reddimus ac conferimus". „Ha gyanakodnék, ugymond, Levakovics ellen, ugy gyanakszik e hely miatt s pedig még inkább formájánál mint tartalmánál fogva, tagadhatatlan lévén, hogy midőn e szavakat olvassuk: habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidednum stb. szinte lehetetlen a magyar középkor diplomáinak s Verbőczy hármas könyvének stylusára nem emlékeznünk."

Szalayval egyezőleg a bullát egész terjedelmében én sem tartom koholtnak. A pörbe azonban, egész terjedelmére nézve, nem elegyedem. Meddő e tér s eléggé letarolták azt már azon írók, kik e bulla hitelességét előttem vitatták. Azok után, miket Szalay helyesen elmondott, nem is szükséges többé czáfolgatni a levél hitelessége ellen felhozott érveket. Én tehát, az eddig folytatott vitától függetlenül, csak az iránt mondom el véleményemet, mit tartok ezen okmányról általában, s mit különösen a fentebb idézett helyről, mely szerint István hübérül ajánlotta fel országát az apostoli széknek, s ez viszont azt neki s utódainak visszaadván, Magyarországot hübéri kötelékekkel fonta volna a sz. székhez; mit végre azon többi helyekről, melyeket kétségtelenül becsempészetteknek, interpoláltaknak tekintek.

Hogy Sylvester ily fontos ügyben pápai bulla nélkül bocsátotta volna el magától Asztrikot, egyátaljában fel nem tehető. A bullának tehát léteznie kellett. Ezt már az egykorú, s az ügy iránt kétségkivül érdeklődött Thietmár merseburgi püspök azon szavaiból is kivehetni: coronam et *benedictionem* accepit. — A közlött okmányt némelyek lényege, mások formája miatt támadták meg. Lényege miatt, mert: 1-szer szerinte az ország hübéri viszonyokba fonatott volna a sz. szék iránt; 2-szor mivel Istvánnak s utódainak az egyház berendezése s más ügyeinek intézése körül a pápa teljesen átengedi a maga apostoli hatalmát, s őket oly kiváltságokkal ruházza fel, minővel egy fejedelem sem birt légyen.

Én ezen érvek egyikét sem látom oly erősnek, hogy megdönthetné az okmány hitelességét. Mi különösen az elsőt illeti: a bulla emlékezik István leveléről, követeiről, melyek által országát s népét a sz. széknek örökre felajánlja. De ebben nincs miért akadnánk fel. Tudjuk, hogy az uralkodó császári ház maximája s a kornak is elve volt, hogy két hata-

lom létezik a keresztény világon: a császáré és a pápáé. Tudjuk azt is, 1000
hogy akkoron közönségesen elfogadott vala ama vélemény, hogy a koronát, melynek felvétele egyházi szertartással járt, független fejedelemnek csak a pápa adhatja meg; ha ellenben a császár teszi azt valamely fejedelem fejére, azt tényleg a maga hübéres alattvalójává köti le. Épen ezért ment III. Otto is a lengyel Boleszlávhoz; ezért tette annak fejére a maga saját koronáját s mint a krónika mondja: et sic imperii feodalem fecit (Pertznél XIX, 558.). És ezen kötelekből szabadúlni vágyva törekedett Boleszláv még később is oly annyira a pápától nyerni koronát. Mert bár a koronára vágyó fejedelem a pápának is tartozott fogadni engedelmességet s elismerni felsőségét: épen Boleszláv törekvése bizonyítja, hogy e felsőség korán sem vont maga után olyatén hübéri kötelezettséget, minővel a császárok kötötték le magok iránt a fejedelmeket. Különben meg sem lehetne fejteni, miért törekedett Boleszláv a császár által történt megkoronáztatása után is oly kitartással arra, hogy a pápától nyerjen koronát. Értjük azonban ezt, mihelyt meggondoljuk, miképen a közvélemény szava volt, hogy valamint a császárok, kik azokká csak a pápa által végrehajtott koronázás által lettek, a világi hatalom tekintetéből ezért semmi függésbe nem estek a pápától: ugy azon királyok is függetlenek s mentek maradtak hatalmok minden csorbulásától, kik a császár mellőztével a pápától nyerik a királyi koronát. És ezért folyamodott István is egyenesen a pápához. De midőn levele és követe által magát, népét s országát a sz. széknek felajánlotta, ezt az uralkodó közvélemény szerint csak azon feltétellel tehette, hogy világi hatalma e miatt ne csorbuljon. Mily kifejezéssekkel volt Isván levelében s Asztrik szavaiban fogalmazva ezen felajánlás, nem tudjuk: István levele nem jött napvilágra; Asztrik előadása sehol sincs följegyezve. A pápa bullájában körülbelül azon szavak foglaltatnak ugyan, melyekkel a hübérurak szoktak volt élni hübéri alattvalóik iránt. És valószinü is, hogy Sylvester, ki ama nagy eszmét törekvék megvalósítani, melyet utóbb VII. Gergely nagyobb szerencsével léptetett életbe, hogy t. i. a keresztény népcsaládban a pápa személyében culminál a főhatalom, melynek maga a császár is valamennyi fejedelmekkel együtt alatta áll, — valószinü, mondom, hogy Sylvester a bullájába igtatott kérdéses szavakkal Istvánon csakugyan foganatba szándékozott venni a maga fenhéjázó tervét s teljes hübéri viszonyt akart értetni.

Sylvester e kisérlete azonban semmi következményt nem vont maga után. A kor még nem értette, nem fogadta el Sylvester nagyravágyó eszméjét; és sem István, sem utódai, sem az egykorú vagy közel álló írók nem tulajdonítottak a pápa igényteljes szavainak oly horderőt, mint maga Sylvester óhajtá s megkisérlé. Boleszlávról fel van jegyezve,

1000. hogy a császár általi megkoronáztatása őt a birodalom hübéresévé tette; de Istvánról senki sem állított hasonlót a pápára nézve Az eszme, hogy a pápák világi hübéreseket teremthetnek, még nem volt megszületve a világ értelmében; az még csak Sylvester agyában élt, és csak VII. Gergely s utódai honosíták meg azt a világ tudalmában. Hogy István, midőn a pápától koronát kért, elismerte annak mint egyházi főnöknek hatalmát, kétségtelen; de hogy e mellett nem akarta feláldozni a maga s országa függetlenségét, épen az mutatja legvilágosabban, hogy a pápától s nem a császártól kérte a koronát. S abból hogy Sylvester talán valóságos hübéri viszonyt akart értetni bullája ama szavai által, nem következik, hogy igényét István s a világ is elismerte. Azon függést, melybe ő magát a pápa irányában helyezte, mind ő maga mind az egykorú világ nem politikainak, hanem csak egyházinak tekinté. Igy értették azt utódai is; igy különösen Sz. László még VII. Gergely irányában is, mint ennek hozzá irt levele tanusítja (Excellentia tua ad serviendum b. Petro, quemadmodum religiosae potestati, et adobediendum nobis, ut liberalem filium decet, toto affectu et cordis intentione parata est. Fejér: Cod. Dipl. I, 445.). Igy II. Endre is Prenestei Jakab pápai követhez irt levelében; igy végre, hogy másokról hallgassunk IV. László 1279-ki levelében.

De továbbá azért sem mernők e bullát álmünek bélyegezni, mivel az Istvánt oly nagy hatalommal ruházza fel az egyházi ügyekben, hogy őt és utódait szinte a pápai szék helyétteseinek nevezi az új magyar egyház berendezésében s intézésében. Lássuk ugyanis mindenek előtt, mely elvek voltak ezen korban uralkodók az egyházi s világi hatalom viszonyaira nézve. A X-dik század elején ez iránt még ekként fejezi ki magát egy francziaországi zsinat: Pontificalem sic exserimus auctoritatem, ut non obliviscamur regiam a deo constitutam esse sublimitatem. Sicut enim regalis potestas sacerdotali religioni se devote submittit: sic et sacerdotalis autoritas cum omni pietatis officio se regali dignitati subdere debet, sicut ostendit papa Gelasius scribens: „duo sunt quibus principaliter mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum et regalis potestas. In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus in divino reddituri sunt examine rationem". Ergo quia et rex pro aeterna vita indiget pontificibus, et pontifices pro temporalium rerum cursu regali indigent dispositione: a rege obediendum est pontificibus, recta, sancta et justa suadentibus; et vicissim a pontificibus obediendum est regi, pietatis cultui, religione, iure et solatio servienti". Synod. Trojeslens. a. 909. Mansi: Coll. Conc. XVIII, 267.

E kölcsönös viszonyt azonban a szász fejedelmi házból eredt királyok s császárok tetemesen megváltoztatták. A *császári* és *pápai Róma*

alattok már sokkal inkább középpontjává lett a világnak, mint volt a Karolingiak alatt. A császári méltóság mindinkább azon értelmet nyerte, hogy az képviselője a legfőbb hatalomnak a nyugati egyházban és államban egyaránt. I. Otto 962. és 963-ban már ekkép határozza meg a római császár és pápa hatalmi viszonyát. (Ld. Otto okmányát, De confirm. iurium roman. eccl. Mansinál XVIII, 451.). Egészen elismeri s helybenhagyja e viszonyt VIII. Leo pápa irván: Nos Leo servus servorum dei. Ad exemplum b. Adrianni cum clero et populo rom. per apost. auctoritatem concedimus et largimur Domno Ottoni Augusto, spirituali filio nostro, eiusque successoribus huius regni Italiae in perpetuum: tam sibi facultatem eligendi successorem, quam summae sedis apost. pontificem ordinandi, et per hoc archiepiscopos seu episcopos, ut ipsi tantum ab eo investituram accipiant et consecrationem unde debent. Nemo deinceps eligendi regem vel patricium seu pontificem sedis apost. aut quemcunque episcopum vel ordinandi habenet facultatem, sed soli regi rom. imperii haut tribuimus facultatem. Quodsi a cuncto clero et populo quis eligatur episcopus, nisi a rege laudetur et investiatur, non consecratur". (Goldasti: Coll. Constit. imperial. I, 121.) 1000.

„A cselekvény, mely szerint István a maga országát Péter székének felajánlá, s hübérül nyerte vissza (ugymond Gfrörer VII. Gergely pápa történetében V, 874.) sem több sem kevesebb nem volt, mint a hódolat ugyanazon formája, melylyel őt Toledo egykori országának góth királyai s mint az angolszász uralkodók megelőzték; ugyanaz továbbá, melyet a XI. század legdicsőbb fejedelme, Hóditó Vilmos 1066-ban II. Sándor pápa irányában végrehajtott. E hódolat semmi megaláztatást nem foglal magában, hanem kötelességet, melyet igéretek kisérnek. Az egyházi egység zavartalan korában minden értelmes katholikus kivánta, hogy a világ nagyai magokat Jézus Krisztus szolgáinak — — s Krisztus látható helyettese, a római egyház feje hiveinek, fiainak vallják. Hogy pedig István csakugyan végrehajtotta mi Sylvester bullájában áll, ... bizonyítja VII. Gergelynek Salamon királyhoz 1074. oct 23-kán kelt levele: „Országodban, u. m. mindenki megmondhatja neked, hogy elődöd István, a maga egész országát mindenével együtt odaadományozta Sz. Péternek, az apostolok fejedelmének". Gergely e levelében kézzel foghatólag Sylvester bullájára vonatkozik; mi bizonyára erős érv, ha nem is a pápai igények, de Sylvester bullája hitelességének támogatására.

Annál, mit Leo pápa leveléből idéztünk, Sylvester sem adott nagyobb hatalmat Istvánnak a magyar egyházi ügyek intézésére. S megadta azt, nem csak mivel most neheztelt Lengyelország miatt III. Ottora, de megadta saját messzehatóterveinek sikerítése végett is.

1000. Ő, mint már fentebb megjegyzők, arra törekedett ugyan, mi később sikerült is VII. Gergelynek, a pápai fenhatalomra a világ minden ügyeiben. Ezt azonban csak ugy látá elérhetőnek, ha mindenek előtt a császár kivételes állása megszünik s mellette több független, az övéhez hasonló hatalommal felruházo t fejedelem támad, kik egymás irányában egyenjogúak, központjukat mely körül sorakozzanak, a szent székben találják, szükség esetén ennek támaszúl is szolgálandók a császári mindenhatóság ellen. — És végre István és utódai tényleg gyakorolták is azon teljhatalmat az egyházi ügyekben, melyet a sylvesteri bulla magában foglal. Ha nem hivatkozunk is Istvánnak a bakonybéli apátság javára 1036-ban kiadott, de némileg gyanús hitelü levelére, melyben mondja, hogy a pápától teljes hatalmat nyert püspökségek és apátságok alapítására (Fejér: Cod. Dipl. I, 327); ha továbbá mellőzzük IV. Bélának IX. Gergelyhez 1238-ban írt levelét is, melyben magának az elfoglalt Havasalföldön ugyanazon egyházi hatalmat kéri megadatni, melylyel a sz. szék I. Istvánt felruházta: döntő erővel bír már maga a tény is, hogy királyaink mindenha valóban teljhatalommal intézték az egyház ügyeit.

De ha ezeknél fogva nem lehet megczáfolhatlan érvekkel ostromolni az okmány valódiságát, lényegének hitelét, abból korán sem következik, hogy az szórúl szóra ugy mint előttünk áll, küldetett légyen Sylvester pápától. Az okmány némely helyei, formái, kifejezései méltán gyanút ébreszthetnek, hogy a Sylvester által küldött bulla többféle hamisításokat szenvedett, mielőtt Inhoffer által nyilvánosságra hozatott. Már Pray s utána Szalay, méltán gyanúsnak emeli ki ama szóhalmozást: „habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum"; mely csak a későbbi századok diplomáiban vált szokásossá.

A hamisítás gyanúja ébredt bennem azon helyek olvasásánál is, melyekben Asztrik, az egy Hartvikot kivéve, minden más, ennél sokkal győzőbb tanúságok ellenére kalocsai püspöknek mondatik, holott józanul kételkedni sem lehet, hogy ő esztergami érsek volt; gyanúsak továbbá azon helyek, melyekben vonatkozás történik a pápai álomlátásnak szintén Hartvik által gyártott meséjére. E helyeket én, melyeket ritkított betükkel jelölök, határozottan interpoláltaknak, becsempészetteknek tartom, igy képzelvén magamnak e csempészetet: Veráncsics Antal, midőn 1550-ben a traui egyház levéltárában adatokat gyüjtvén, e bulla másolatára akadt, s azt jegyzetei közé igtatta, — vagy azok kiknek az Veráncsics átiratából jutott ismeretére, minden bizonynyal ismerték Sz. Istvánnak Hartvik által készített életirását; de nem ismerték azon Hartvik tekintélyénél sokkal erősebb adatokat, melyek szerint

Asztrik-Anasztáz nem kalocsai püspök, hanem esztergami érsek volt. 1000.
Ezek a bulla másolatát olvasván Asztrik érseki czímében a másoló hibáját, ferdítését vélvén rejleni, kétségkivül jóhiszemmel, magok követtek el hamisítást, Asztrik czimét Hartvik szerint másítván meg. Igy csuszott a bullába, szintén Hartvik után, de már szándékos, kegyes csalásból a pápa visiója s „az ismeretlen nép" kifejezés. Sylvesterről a korát messze túlhaladt, felvilágosodott philosophról föltenni sem lehet, hogy ilyféle álomlátásoknak hitelt adott, azokkal dicsekedett volna.

Mind ezekből tehát azt vonhatjuk ki végeredményül, hogy e bulla, bár lényegére nézve csakugyan Sylvester pápától íratott, egyes lényegtelen részeiben mindazáltal nem ment a hamísitástól.

MÁSODIK FEJEZET.

István, mint király. 1000—1038.

I.

István megkoronáztatása.

István vévén a koronát s keresztet, amavval magát az új időszámítás szerint az 1000-dik évi augusztus 15-én, az országnagyok, az új püspökök és más egyháziak gyülekezetében, s valószinűleg Sylvester pápa követének is jelenlétében, a pápa által kiszabott szertartások közt ünnepélyesen megkoronáztatta.

A római egyház szertartásai szerint végbement koronázási tény véglegesen meghatározta a magyar állam jellemét; mindenkorra ráüttöte a kereszténység bélyegét s beigtatta azt a keresztény államok sorába.

E tény elmaradhatlan folyománya volt, hogy az állam minden kül és belviszonyainak is nagy változáson kellett átesniök. Egy részről érintkezései a többi keresztény államokkal nem csak barátságosabbak lőnek, hanem általában kereszténvies szinezetet nyertek. Más részről ezen új jellemnek az összes államjogi viszonyokban is kifejezést kellett nyernie; a köz- és magánjogot, az intézményeket, a kormány s beligazgatás módját egészen át kellett alakítani.

Az 1000-dik évet ennél fogva nem egyedül a királyi czím felvétele teszi egy új korszak kezdetévé történelmünkben: ettől veszi eredetét az alkotmány kifejtése is az etelközi vérszerződés alapjain. Mert ezt, mely saját hatalmának is forrása volt, nem vetette el István, hogy helyébe újat

emeljen: ő csak a régit fejtette ki s alakította át a monarchia követelései szerint. Az új czím nagyobb fényt adhatott neki; de hatalomkörét tulajdonkép nem tágította. És Istvánnak épen hatalomgyarapodásra volt szüksége, hogy népét vallásilag, erkölcsileg átalakíthassa. Látta ő, hogy a polgári szerkezet s a közigazgatás, mint eddig fenállott, a körülményekhez többé nem illő, nem elegendő. Koppány lázadása intő például állott előtte, hogy, ha népe átalakításában czélhoz jutni akar, a nemzetségfőknek még mindig felette nagy hatalmát korlátolnia s új elemeket kell az országban teremtenie; elemeket, melyeknek nehézkedési pontjok a királyság legyen, s melyek által az átalakulás forradalmában ismét könnyen támadható lázadások ellen megerősödjék. Ezenkívül a népnek a kereszténység által lassanként átalakuló erkölcsi állapota is többféle intézkedéseket tőn szükségessé. 1000.

E tekintetben István már vezérsége alatt is alkotott némi rendszabályokat. De hogy ily fontos, ily nagy horderejű intézkedések annál nagyobb érvényre jussanak, az etelközi szerződés szerint azokhoz a nemzetségfők megegyeztének is hozzá kellett járulnia. És ez volt oka, hogy István, koronáztatása után a nép színét, a nemzetségek fejeit maga köré gyűjtötte, s velök mintegy új szövetséget kötvén [1]), az alkotmányt s közigazgatást tanácsukkal, megegyezésükkel átalakította. Az alkotmány reformja.

Igen sajnálandó dolog, hogy a törvénykönyv, melyben e nemzeti gyülés rendeletei foglaltattak, az idők viszontagságai között elveszett; mert kétséget nem szenved, hogy István törvényei, miként azok a máiglan létező két törvénykönyvben fenmaradtak, csak hiányos töredékei összes tör-

[1]) Hogy ekkor, a koronázás után nemzeti gyülést tartott légyen, nem csak Kovachich (Vestigia Comit. l. 10.) több okokkal, hanem maguk fenmaradt törvénykönyveinek czikkei is, p. o. I, 14. 35., bizonyítják. Ide vonatkozik Hartvic e helye is: Decretum perpetui foederis subscriptione ad posteros suos transmisit.

1000. vényeinek. Az említett két törvénykönyv jobbára csak a polgárok tetteit szabályozza, büntetéseket szab a vétkekre, vagy némi magánjogok és igazgatási dolgok felett intézkedik. De hogy ezek fölött a közjognak, a király s a nemzet közötti viszonyoknak, a honvédelemnek stb. is bővebben kellett ekkoron szabályoztatniok, mutatja már az is, hogy a későbbi királyoknak e tárgyakról intézkedő törvényei számtalanszor hivatkoznak István törvényeire, melyek azonban ennek fenmaradt törvénykönyveiben nem léteznek. E törvényekből s a későbbi állapotokból következtetve úgy látjuk, hogy István körülbelül következő reformokat alkotott a nemzet alkotmányos és igazgatási viszonyai körül.

A monarchiai elem szilárdítása, a törzs- és nemzetségfők hatalmának megszoritása lévén fő czélja, e tekintetben szükségkép meg kellett változtatnia a birtokviszonyokat. A birtok eddigelé nem volt egyéni, hanem nemzetségi. A föld, melyen az egyes nemzetségek megtelepedtek, ezeknek közös birtoka volt. A földmíveléstől — mit régiebb korban kétségkivül űztek, — a költözések és hadi kalandok korában elszokván s honn jobbára csak baromtenyésztéssel, vadászat s halászattal foglalkodván, a nemzetség telepbirtokát mindenki szabadon használhatta a nélkül, hogy a közös föld egyes birtokokra felosztva lett volna. Ennek az volt természetes következése, hogy a nemzetség feje lett tulajdonkép a föld urává, ki annak használata fölött intézkedett, szintugy miként nemzetsége népének parancsolt. S innen származott az is, hogy a fejedelemség száz éves létezése után sem igen vergődhetett nagyobb hatalomra a nemzetségfők irányában. István tehát kétségkivül első teendői közé sorozta ezen állapot megváltoztatását: megszüntetvén a nemzetségi közös birtokot, az egyéneknek a földön melynek használatában valának, örök birtokjogot adott, aminthogy erről későbbi törvényei is tanúskodnak.

De, ha már ezáltal is megszoríttatott a nemzetségfők hatalma, még inkább történt az a kormány rendezése által.

A nemzetségfők egy részről az országhatalomnak a közügyek igazgatásában, az etelközi szerződés szerint —, más részről a patriarchalis hatalomnak melyet nemzetségeik fölött gyakoroltak a régi hagyományok szerint, apáról fiúra örökös birtokában voltak. István mind a két hatalomgyakorlatot korlátozta a rendi szerkezet, az országtanács s a vármegyei rendszer szabályozása által. 1000.

Mi a rendi szerkezetet illeti: három országos rendet alkotott: a főpapit, úrit és nemesit. A főpapságot a néposztályok közt első rangra emelte, s magas állását törvény s gazdag földbirtok és a tizedadó által biztosította. Az úri rendbe helyezte a régi törzsök- és nemzetségfők utódait, kik a törvényekben *seniores*, *domini* és *jobbagiones regis*, vagyis uraknak, királyi jobbágyoknak neveztetnek. A harmadik rendbe sorozta a nemzet vitézlő részét, kik a törvényekben s okmányokban királyi nemes szolgáknak — *nobiles servientes regales* — elnevezése alatt fordúlnak elő. Csak e három rend volt a teljesen szabad, s vett részt az országhatalom egyik főágában, a nemzeti gyűléseken gyakorlott törvényalkotásban. A két világi rend személy- s birtokjogát — miként a későbbi törvények bizonyítják, — István egészen egyenlővé tette. Személyeiket önkény ellen törvény által biztosította: birtokaikra pedig, bár azok nagyságra nézve igen különböztek, egyformán tökéletes sajátsági, átörökíthető jogot adott, melytől csak fölségsértési vagy honárulási bűn miatt fosztathatnának meg. Mind a két világi rendet egyedűl a király s ennek a törvényszékekben helyettese, a nádorispán hatósága alá rendelte, a törzsök és nemzetségfők hajdani patriarchalis hatalmát a vitézlő renden, a nemességen megszüntetvén. E végett a vármegyéket időről időre meglátogatni, a maga és utódai kötelességévé tette. Mindenütt, hol a király megszállt, a püspökök és a főrendekből tanács gyűlt össze körülötte. De mivel minden évben minden megyét meg nem látogathatott, a csekélyebb ügyek elintézésére, ugy látszik, már István,

1000. megyénként két birót rendelt, kiket a nemesség maga választott.

E rendi szerkezet az országtanács átalakitását is szükségkép maga után vonta. Az ország tanácsában eddigelé csak a vajdák és a nemzetségek fejei vettek részt. Most, miután a főpapság az első országrenddé vált, az országtanácsnak ezek is tagjaivá lettek, s abban műveltségök s tudományok szerint tulsúlyra is jutottak. Országgyűlések akkoron, a szónak későbbi értelmében, még nem tartatván, ezen országtanácsban alkottattak a törvények; melyekre nézve mindazáltal, — miként alább Istvánnak Imre fiához intézett atyai tanácsaiból látandjuk, — nem volt egyenlő az országtanács tagjainak befolyása, a határozó szó pedig a királytól jött.

Nem kevesebb korlátozást szenvedett a nemzetségfők hajdani hatalma a vármegyei rendszer által, mely míg egy részről a honvédelem alapja volt; más részről az említett három szabad s nemes renden kivül a nép többi osztályaira nézve az igazgatásnak is fő organumául szolgált. A vármegyék, miként föntebb is említők, mint a honvédelem fokhelyei már a vezérek alatt is léteztek; de István ezeknek is több tekintetben más alakot adott. A várak ugyan már előbb sem voltak a nemzetségfők tulajdonai, örökbirtokai; mert ugy azokat, mint a körülöttök fekvő földet, már Árpád a honvédelem alaptőkéjeül, nemzeti birtok gyanánt tartotta fen az ország felosztása alkalmával. De ezen várakban eddig a várnagyság tiszte örökös volt a nemzetségfők családjában, s apáról fiúra szállott; mi egyebek közt egyik fő alapja volt a nemzetségfők hatalmának. István most e tisztséget, melynek viselője várispánnak *(Comes parochianus, Comes Castri)* később főispánnak neveztetett, kivette a nemzetségfők birtokából, s a király kinevezésétől függesztette fel. Kétségkivül ezután is jobbára a nemzetségfők családjainak tagjaiból, az úri rendből neveztettek ezen várispánok; de még is nagy csökkenés volt a

nemzetségfők hatalmára nézve az, hogy ezek nem birták 1000.
többé örökösen ezen fegyverhatalommal rendelkezhető s azért nagy fontosságú hivatalt, s az többször a család fiatalabb tagjaira vagy más nemzetségből származott urakra is ruháztatott, a mint a királynak ebben vagy amabban volt nagyobb bizodalma. Azon fegyveres népből, melyre a várak őrizete, védelme volt bízva, egy alsóbb osztályu vitézlő rendet alkotott, mely várjobbágyságnak — *jobbagiones castri* — neveztetett. E várjobbágyok közé kétségkivül számos benszülött kereszténveket is fölvett István, kikben, miután népével a kereszténv vallás behozatala miatt ekkor még feszült állapotban létezett, a kitörhető lázadások esetében többet bizhatott. E várjobbágyokat különféle szabadságokkal ruházta fel, s mintegy alsóbb rendű nemesekké tette [1]). Teljesen szabadok mindazáltal e várkatonák nem voltak, mert hadi szolgálatra kötelezteltek váraik védelmében s a király zászlaja alatt. Szolgálataik díjául a nemzeti birtok gyanánt fentartott várföldekből a várjobbágyok mindenike nyert egy-egy darabot. E birtok, megkülönböztetésül az urak és nemesek teljesen szabad *örök*birtokától *(haereditas) bér*birtoknak *(possessio)* neveztetett, s apáról fiúra szállott ugyan, de mindig hadi szolgálat föltétele alatt; miért is azt elidegeníteni a várjobbágynak nem állott szabadságában. E vitézlő rend századokra s tizedekre osztva mind hadi, mind polgári viszonyaiban a várispán s ennek helyettese,

[1]) Kézai Simon így ír róluk: Jobagiones castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut feuda castri, et castrum guerrae tempore custodirent. II. Endre aranybullájában a 19-dik cz.-ben ezt olvassuk: Jobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a S. Rege Stephano institutam. Későbbi oklevelek egyenesen várnemeseknek hívják őket. Igy egy 1265-ki okmány Tamás várjobbágyot „nobilis de comitatu castri" czímen nevezi (Fejér: Cod. Dipl. X, 3. 265.) Egy 1279-kiben ezt olvassuk: militiam nobilium Jobagionum castri et Praedialium regiorum de Comitatu Ryuche (Fejér: Cod. Dipl. V, 2, 544.) De tudjuk, hogy később nagy változáson mentek át a várjobbágyok.

1000. vagy is udvarbirája *(comes curialis, comes curiae comitis parochiani)* által kormányoztatott [1]).

A többi nép, mely a várakhoz tartozó helységekben s földeken lakott, s mely várnépnek (castrenses, cives castri) neveztetett, szintén a várispán s udvarbirájának hatósága alatt állott. Mi a várjobbágyok bérbirtokán felül a várföldekből felmaradt, e várnép között osztatott fel haszonvételre; miért ők a várak építése, igazítása stb. körül teendő személyes szolgálataikon kivül még földeik jövedelmének felével adózni is köteleztettek. Ezen adó egy harmada a várispánnak jutott szolgálata díjául; más két harmada, mint királyi államjövedelem, Sz. Mihálynapkor Esztergomba, a királyi székvárosba szállíttatott. A várnépnek felsőbb osztályát tették azon polgárok *(hospites, cives)*, kik a várak körül emelkedő helységek s városokban laktak, s nem földmíveléssel, hanem kézművekkel, kereskedéssel foglalkodának. Ezek vagyona és személye törvény által biztosíttatott, s a királynak fizetett adón (liberorum denarii) felül semmire sem köteleztettek. S ekként az államjavakul szolgáló várföldeken három osztályu nép lakott: a *várjobbágyok*, azaz várkatonák, a *polgárok* és a *várnép* [2]).

Ezeken felül még különféle szolgálatra kötelezett nép lakott az országban elszórt terjedelmes királyi jószágokon. Ezeknek gyűjtő neve volt: *udvarnokok;* egyébiránt szolgálataik minémüsége szerint különféle nevet viseltek, ugymint: *tárnokok, lovászok, vinczellérek* (vinitores), *csordások* (bubulci), *peczérek* (caniferi) stb. Mind ezek saját, de a várispántól hihetőleg függésben álló tiszteik, ispánjaik (comes) alatt voltak.

---

[1]) Voltak ezeken kivül több tisztjeik is, ugymint: várnagy, hadnagy, százados stb. Ld. Bél: Apparatus ad Hist. Hung. Regest. Varad §. 10. 24. 110. 146. stb.

[2]) A vármegyei szerkezetről bővebben ld. Horváth Mihály: A honvédelmi rendszer története. A magy. tud. akadem. 1841-ki évkönyvében.

A királyéhoz hasonlóan rendezték lassanként *udvaraikat* (curia) és jószágaikat az egyháziak, az urak sőt még a köznemesek is. Minden egyházi s világi urnak voltak *jobbágyai*, kik fegyveres szolgálatra köteleztettek; *udvarnokai*, kik uraik személye körül vagy udvarában különféle foglalkodást űztek; és *szolgái*, kézművesek és földmívelők. 1000.

Egyike István legnevezetesebb intézkedéseinek a *honvédelem* szabályozása, melyről a vármegyei szerkezet előadásában is tettünk már említést; de a mit még a következők által kell kiegészítenünk. Neki nemcsak külső ellenségek ellen, hanem hogy a nemzeti nagy átalakulás forrongásában királyi székét s az oly atyai gonddal ápolt új intézményeket biztosítsa, bent is mulhatatlanul szüksége volt egy hatalmas seregre, mely, kivált vallási tekintetben, érdekeivel szorosan összefüggjön, s parancsának engedelmeskedjék. Ennélfogva egymástól lényegesen különböző két sereget állított fel a haza bel- s külbékéjének biztosítására: egy nemzetit s egy királyit, miket emlékeink egymástól eleitől fogva megkülönböztetnek. A *királyi sereg* fő alkrészét a várjobbágyok tették, kikről már föntebb volt szó. Ezeken kivül még más elemek is tartoztak a királyi sereghez. A kereszténység terjedése óta számos külföldiek jövének, többnyire kisebb-nagyobb zászlóaljakkal az országba. István ezeknek, valamint több magyar származásúaknak és benszülötteknek is kisebb-nagyobb *bérbirtokot* vágott ki a terjedelmes várjavakból, vagy más fejedelmi jószágokból. E bérbirtokot az adományosok örökösen ugyan, de oly feltétel alatt birták, hogy a királyt hadjárataiban egy-egy fegyveres csapattal *kisérjék* [1]), s e hadi szolgálatjokat te-

[1]) És ezek voltak azon *Comes*-ek, kik oly gyakran fordúlnak elő emlékeinkben. Ezeket *grófoknak* nevezni hibának tartjuk. Helyesebben nevezhetjük őket hadbéreseknek, bérbirtokosoknak, katonáknak, kiséretnek, sőt miután a Castri Comes-t várispánnak, vagy főispánnak szokták nevezni, ezekre is inkább illik, az *ispán*, mint a különben is idegen, s egészen mást jelentő gróf nevezet.

1000. kintve, mind magok mind fegyvereseik a király korlátlan akaratától függjenek. Ezen nagyobb kiséreteken (comitatus) kivül még számos olyan kisebb bérbirtokot osztott ki István a szabadok s a kereszténység behozatalával felszabadult benszülöttek közt, melyekhez nem várőrizet, hanem a királyi seregben való táborozás kötelessége volt kapcsolva [1]). Végre, némi nyomokból ugy látszik, hogy szükség idején még zsoldosokat is fogadott István, jobbára a szabadságba helyezett keresztény benszülöttekből, kikben az ősvallás eltörlése miatti forrongás alatt leginkább bízhatott. Nem tudjuk azonban, valjon ily zsoldos hadnak szükség esetén kivezetésére nem maga a nemzet kötelezte-e országos szerződésében a királyt, s nem e kötelességnek alapjául tüzettek-e ki mindjárt István alatt a várnépektől szedett adók, bányajövedelmek, s terjedelmes királyi javak, melyek, eleitől fogva elidegeníthetlenek, a honvédelem alaptőkéjeül rendeltettek. Annyi bizonyos, hogy későbbi királyaink a zsoldos had állításának s ezáltal az ország közönséges esetekben való védelmének kötelességét egy hangon elismerik [2]).

E királyi sereg mellett, némi lényegtelen változtatást kivéve, régi alakjában fenmaradt a *nemzeti sereg*, melynek akkoron, midőn az országot nagyobb veszély fenyegette, kellett felülnie a hon védelmére. A haza védelme helyettesitést nem türő, személyes kötelessége volt minden örökbirtokkal ellátott *szabadnak* vagyis nemesnek. Alapját ezen polgári, a köztársaság fogalmából eredő kötelességnek a nemesi szabadság és személyjog tette, minélfogva az urak, nemesek nemcsak minden más országos tehertől és szolgá-

[1]) Nagy részben ezen osztályuak voltak azon fegyveresek is, kiket az újdon alapított monostoroknak adományozott. Ld. Koller: Hist. Eppat. Quinqueecl. I, 74. Ezekből lettek részben az ugynevezett jobbagiones ecclesiae és a praedialisok.

[2]) P. o. 1222: 7. — 1235: 15. — 1267: 7. — 1291: 11. törvényczikkelyekben.

lattól fel voltak mentve, hanem az alapszerződés szerint az országhatalomban s az ország földjének szabad birtokában is osztoztak a fejedelemmel. Ez volt oka annak is, miérthogy az alkotmányos jogokban részesített főpapság is köteleztetett a honvédelemre [1]). Általában véve az országhatalomban való részesülés, az örökbirtokjog és személyszabadság oly szoros kapcsolatba tétettek a honvédelemmel, mindjárt az alkotmány első szabályozásakor, hogy ama jogok kivétel nélkül magok után vonták emennek kötelességét. És ebben oly következetes volt alkotmányunk, hogy ama jogok minden birtokosait, fejedelmet, főrendűeket s nemeseket egyenlően kötelezte személyes honvédelemre; s a nemesség harczolni nem tartozott, ha fejedelme által személyesen nem vezettetett. A nemességnek ezen kötelessége azonban csak a megtámadott ország védelmére szorítkozott; támadó háborúba az országon kivül menni nem tartozott. 1000.

Ezen, történelmünkben örökké nevezetes országrendezés a régi szövetséges szerkezet helyébe összpontosítóbb monarchiai formákat vőn fel, melyek azonban míg a királyi hatalmat szilárdították, az önkormányzatnak is tágas tért engedtek; a nemzetségek fejeinek a törvényalkotásban és igazgatásban eddigi kizárólagos jogát az egész nemesi osztályra kiterjesztették; olygarchia helyett monarchico-aristocratiai kormányt alapítottak meg. Azonban valamint kétséget nem szenved, hogy a magyar alkotmány már István alatt ezen formák közt lépett életbe: ugy azt, hogy ezen újitások közől mi lett megalkotva már az első nemzeti gyűlésen, mi esik a későbbi gyűlésekre, — miután István törvénykönyvéit épségben nem bírjuk, nem lehet meghatározni.

[1]) Sz. István korából nincs ugyan ezt bizonyító világos adatunk; de mégis az elvitázhatlan tények közé sorozhatjuk azt, meggondolván, hogy II. Endre törvényeiben, melyekkel ő csak a régi szabadságot állítá helyre, a főpapság személyes táborozása mint már régi szokás és kötelesség említtetik.

1002.

II.

Gyula lázadása

De már az első rendszabályok is, melyek a törzs- és nemzetségfők hatalmának korlátozását célozták, nem kevéssé felriasztották ezek féltékenységét. E fölött, Koppány lázadásával még a pogányság sem lett egészen legyőzve; sokan csak félelemből tértek volt az új vallásra a nélkül, hogy szivök annak szellemétől átmelegíttetett, értelmök annak tanairól a nyelvökben még nem eléggé jártas papok és szerzetesek által meggyőzethetett volna. Ezen felül az egyháznak fizetendő tized is, mely alól a nemesség sem vétetett ki, szálka volt az adózáshoz nem szokott elégületlenek szemében.

A lázadás zászlóját az ifjabb Gyula, Zombornak a Konstantinápolyban megtért idősb Gyula testvérének fia, tűzte ki 1002-ben. Nagybátyjának, az öregebb Gyulának halála után az Erdélyben terjedni kezdett görög szertartású ó-hit nem sokára elfojtatott, s Gyula, daczára a király intéseinek, sem a kereszténységet fölvenni, sem az új alkotmányos rendhez simúlni nem akart. Sőt miután Keánnal, a mai Moldvában tanyázó besenyők vezérével szövetséget kötött, annak segélyhadaival s a nála menedéket talált elégületlen magyarokkal a tiszai részekre is átcsapkodott. István, kit az apostoli buzgalom nem puhított el, haddal ment Gyula megbüntetésére, s miután, Upor Sándor rovóbánjok alatt, a székelyek is zászlóihoz csatlakoztak, őt legyőzvén s elfogván, feleségével s Bua és Bukna fiaival együtt fogságba tétette [1]). Ezután Erdélyt is szorosabban

[1]) Turóczy: Chron. II. Cap. 29. — Székely krónika: A nemes Székely nemzet Constitutioi I. 278. kövv. Annal. Hildesheim. Pertznél: III. 92. Ezen honi emlékeinkkel teljesen megegyező évkönyv sokkal több hitelt érdemel, mint Thietmár krónikája, mely (Lib. 8. Cap. 3. Pertznél III, 862) a magyar világban ismeretlen Procui és Devix neveket emleget Gyula helyett; Gejza fejedelem nejét is a szép Adalhaidot, ennek tulajdonítja, s a legyőzött erdélyi vajdát Boleszláv lengyel feje-

az országhoz kapcsolván, egy rokonának, Zsolt vajdának igazgatására bízta; a keresztény vallás gyorsabb terjesztése végett Gyula-Fehérvárott püspökséget alapított; az új alkotmányos rendet ide is kiterjesztette, a sóbányákat királyi birtokba vette [1]). 1003.

A temesi tartomány meghódítása.

De Gyula veszedelme Keán szilaj népét nem rettenté vissza Erdély pusztitásától; miért István a következő évben (1003) ismét hadat vitt Erdélybe. A székelyek most is tetemesen szaporitották zászlóaljait, s azon felül száz testőrt rendeltek melléje magok közől. Az erdélyi hadakkal szaporodván, az ellenséget István saját országában kereste föl. A hadjárat veszélyes volt; mert Keán a hegyek közé vonúlt fegyveres népével. De végre mégis sikerült őt a királynak harczra kényszeríteni, melyben Keán maga is elesett, hada megveretett, egész tábora a Görögországban rablott kincseivel együtt a győző kezeibe esett. István e kincseket a budai és székesfehévári templomok épitésére fordította [2]).

Míg Istvánt országa keleti részén e háború s a keresztény vallás terjesztésének gondjai foglalták el, az éjszaknyugati határokat sógora, a lengyel Boleszláv háborgatá. II. Henrik, István sógora, 1002-ben a német birodalom trónjára jutván, elődénél, III. Ottonál még kevésbbé volt hajlandó tűrni, hogy Lengyelország a német birodalom hűbéri fenhatósága alól magát felszabadítsa. A harcz, mely e miatt Henrik király és Chrobri Boleszláv közt 16 éven át többször megújult, mindjárt 1003-ban megkezdődött. A háborúba István is besodortatván, Henrik király részére állt, s míg maga Erdélyben s Moldvában a besenyők ellen harczolt, hadainak egy részét Henrik segélyére küldé. Az Istvánra e

---

delemhez sökteti. Thietmár e helyének csak a sokszor oly ferde criticájokon, mint pálczalovon nyargalódzó Büdingerek adnak hitelt.

[1]) Utóbb látni fogjuk, hogy Ochtum ellen az volt egyik panasza Istvánnak, hogy a Maroson leszállított királyi sót lefoglalta.

[2]) Turóczy: Chron. II, Cap. 30.

1004. miatt bosszús Boleszláv nemcsak, miként elbeszéltük, Gyulát védelmébe, pártfogásába vette, hanem Morvából, melyet szintén elfoglalva tartott, István birtokaiba is betört, s a lengyel kútfők szerint azoknak a Morva folyam jobb partján a a Dunáig nyúló részét elfoglalta [1]). Gyula utóbb megbékült ugyan Istvánnal, s nemcsak visszatért, hanem Székesfehérvárott megkereszteltetvén, holtáiglan királyi öcscsénél élt; az elfoglalt föld azonban egészen 1017-ig Boleszláv birtokában maradt. Folyton részt vett-e István a Henrik császár és Boleszláv fejedelem közt többször megújult harczban, bizonytalan; csak azt tudjuk, hogy 1017-ben István, mint Henrik szövetségese újabban is, s ekkor diadalmasan harczolt Boleszláv ellen, s az előbb elvesztett birtok egy részét is visszafoglalta. Midőn aztán a császár 1018 elején Boleszlávval Bautzenben békét kötött, ugy látszik, István is kibékült vele, mert azon hadjáratban melyet Boleszláv még ezen évben intézett Jaroszláv orosz fejedelem ellen, seregében 1500 magyart és magyarországi besenyőt is találunk [2]).

A honfoglalást elbeszélvén, említettük, miképen Glád, a mai temesi tartomány bolgár származású fejedelme legyőzetvén, Árpád kegyelméhez folyamodott, s általa tartománya birtokában a magyar fenhatóság elismerése mellett megis hagyatott. Gládnak most egy Ochtum nevű ivadéka uralkodott a tartomány felett Marosvárból. Ochtum, minthogy elei már rég fölvették a görög szertartású keresztény vallást, tulajdonkép az ó-hiten volt; de annak szabályaival nem sokat törődött, s egyebek közt kilencz feleséget tartott.

---

[1]) Pertznél IX, 428. Hogy a Boleszláv által elfoglalt tartomány a mai Ausztriának akkoron még Magyarországhoz tartozó része volt légyen, bőségesen bebizonyította Szabó Károly, valamint azt is, hogy mennyire tévednek azon lengyel írók, kik Boleszlávot a Duna partjára egészen Esztergamig hozzák le győzedelmesen. Századok 1868-ki folyam VII-dik füzet 475 s kövv. ll.

[2]) Thietmár Pertznél III, 871. V. ö. Giesebrecht: Kaisergesch. II, 138.

Őt igen gazdagnak mondják emlékeink, melyek szerint a tartomány termékeny síkjain megszámlálhatatlan nyájai s ménesei tanyáztak. Bár magyar felsőség alatt állott, a Tiszán és a Maroson adót szedett az átkelőktől. 1005—1009.

Ochtum legyőzetése.

Gyula erdélyi vajda megbukta után Ochtum is hasonló sorsot várhatott magára nézve az erőteljes Istvántól, s idején gondoskodott magát ellene megerősíteni. Épen ez időben hódoltatta meg Basilius görög császár a minduntalan lázongó Bolgárországot; s most Ochtum is ennek pártfogását kérte ki, szivesebben ismervén el a császárnak, mint a reá nézve elébb utóbb veszélyesnek mutatkozott magyar királynak fenhatóságát. Új védura segedelmében bizakodva, Istvántól az engedelmességet megtagadta; sőt az Erdélyből a Maroson leszállított királyi sót is lefoglalta.

István mind ezekről értesülvén, csak alkalomra várt, hogy őt megtámadja, s uralmának véget vessen. Akadt ez is nem sokára. Csanád, egyike Ochtum fő embereinek [1]), s jeles vitéz, fejedelmével viszályba keveredett, s midőn észrevette, hogy ez őt orozva akarja meggyilkoltatni, Istvánhoz menekült Esztergomba. Ott, mint a hagyomány mondja, megkeresztelkedett, vagy talán, mivel hihetőleg ő is ó-hitű volt, mint fejedelme, a római egyház hivéül esküdött föl. István, miután az ember hűségéről, őszinte ragaszkodásáról több próba által meggyőződött, őt egy sereggel Ochtum ellen küldé. Csanád a Tiszán átkelvén, az őt hadai élén készen váró Ochtummal megütközött. De akár, mivel visszanyomatott, akár mivel színlett futamlással cselt akart vetni ellenségének, a Tiszához visszavonúlt, s a kukinéri, szőregi és kanizsai lapályok bozótjaiba rejtőzött. Majd Oroszlánoson tábort ütvén, a bekövetkezett éjen Ochtumnak álomba merült táborára rohant, azt megverte s magát Ochtumot is megölte. És miután Ochtum fejét győzedelme jeléül egy

[1]) Béla kir. Névtelen jegyzője őt a király unokájának mondja. „Sunad, filius Doboka, nepos regis." Cap. 11. Endlichernél: 14.

1005—1009. Gyula nevű vitéz által Istvánhoz küldötte, — ki azt Esztergom várfalának egy tornyára tűzeté, — Ochtum fővárosát, Marosvárat is megvette. István a tartomány kormányát a győzedelmes Csanádra bízta, s annak nevéről ezentúl Marosvárt is Csanádnak rendelte nevezetni [1]).

III.

Belintézkedések. Országgyülések.

Gyula és Ochtum legyőzve, tartományaik közvetlen a királyi hatalom alá vetve lévén, István urává lett az egész országnak. A függetlenségre törekvő két úron elkövetett szigorú példa megrélemlíté a nemzetségfőket, kiknek hatalmát az új alkotmányos rend különben is megkorlátolta. És István most nyugodtabban, megszilárdult hatalmának s tekintélyének egész súlyával folytathatta nemzetének politikai, egyházi s erkölcsi átalakítását. Az éles értelmű, nagyszerű hivatását egész terjedelmében átható király, miként már a fentebbiekből is láttuk, teljes öntudattal, a körülmények s ezekből eredt szükségletek világos felismerésével látott a nagy munkához.

Hogy István a tervezett reformok s intézkedések létesitése végett több ízben tartott légyen gyüléseket, azon nyomokon kivül, melyeket erre nézve emlékeinkben s magokban a fenmaradt törvényekben is találunk [2]), a létező viszonyok sem hagynak kételkednünk. E gyülések bizonyosan nem voltak olyanok, minőkké az országgyülések csak idő multával fejlettek ki; de hogy a nemzetségfőket maga körül gyakrabban összegyűjtse, velök tanácskozzék, rájok hasson, őket a reformok múlhatatlan szükségéről meggyőzze,

[1]) Vita S. Gerardi Cap. 10. Endlichernél, l. 214. Ezen irat bár, mint látszik, csak a XIV-dik században szerkesztetett, egyes részei valószinüleg elébb irattak, s több kéz toldásai által nyerte azon alakot, melyben azt most ismerjük. Kritikával használva mindazáltal történelmünk jeles forrásának tekinthető.

[2]) Ld. erről Kovachich Márt. György: Vestigia Comittior. apud Hungaros. 20. kövv.

egyszersmind az új vallásban is szilárdítsa, maga e reformok gyorsabb, biztosabb sükere kivánta. És hogy az imént még oly hatalmas, a fejedelemtől majdnem független nemzetségfőket ezentúl oly készségesen látjuk simúlni a dolgok új rendéhez, miszerint István hosszú uralkodása alatt többé semmi pártütés, semmi lázadás nem támadt, kétségtelenné teszi, hogy ezen új rend megalapításában, az új törvények alkotásában a nemzet főbbjei is részt vettek, s az emberi szivet ismerő, annak gyöngeségeit ügyesen felhasználni tudó király őket arra teljesen megnyerte. 1009—1016.

E gyülésekben a törzs- és nemzetségfőkön kivül bizonyosan jelen voltak a püspökök és apátok, kik az új alkotmány szerint az első rendet alkották; jelen voltak azon előkelő urak, kik az országba vándorolván, gazdag földbirtokkal adományoztattak meg; jelen, hihetőleg, a várispánok s azon más urak, kik a nemzetségfők mellett emelkedtek fel az alsóbb rangból. Hányszor tartott István hosszú kormányzása alatt teljesebb országgyülést, bizonytalan. Arról, melyen a fentebb vázolt alkotmányos reform megalkottatott, kétségünk nem lehet. Ezen kivül két okmány, egyik a pécsi püspökséget, másik a pécsváradi apátságot illető [1]), más két országgyülésről emlékezik, melyeknek egyike 1009-ben Győrött, másika 1015-ben tartatott. Némely írók még 1016-ra 1032-re és 1035-re is helyeznek egy-egy országgyülést. És ezen gyülések tanácskozásainak eredményei lettek azon törvények, melyek Sz. Isván két törvénykönyvének neveztetnek [2]).

E törvényekben István már a királyi hatalom teljességének birtokában tünik szemünk elébe; magok a törvények pedig részint az új alkotmány egyes, még hiányzó alapjait vetik meg, részint a közigazgatás gépezetét rende-

[1]) Fejér: Cod. Dipl. I, 293. és 296.

[2]) Leghitelesebben adta ki ezeket Endlicher: Monumenta Arpad. 310. a stajer admonti monostor egy XII-dik századbeli, hártyán —, s a bécsi könyvtár XV-dik századbeli papiron irt codexéből.

1009—1016. zik, részint szabályokat alkotnak, melyek szerint a népet igazgatnia, a közélet előforduló eseteit elintéznie, a bűnöket, kihágásokat megtorlania kellend a megalapított végrehajtó hatalomnak [1]).

---

[1]) Ime a nevezetesbek e törvények közől:

Midőn István a koronázás után tartott nemzeti gyülésben az új alkotmány alapjait megvetette, mint fentebb láttuk, a földbirtokról is intézkedett. De, úgy látszik, ezen intézkedés bajosan hatolt keresztül a nemzetségfők ellenzése miatt. Ezeket pedig megtörni, s minden hatalom súlypontját a királyságba helyezni, a legszükségesebb reformnak látta. A nemzetségfők nem könnyen tudták megszokni azt, hogy azon kerületben, vármegyében, melyben nemzetségök le volt telepedve, az új alkotmány szerint, ha csak egyszersmind várispáni tisztet is nem viseltek, semmi joguk sincs többé intézkedniök. Ez az oka, miérthogy István több ízben szükségesnek látta kifejteni a birtokról szóló alaptörvényt. Mind a két törvénykönyvben ismételtetik, hogy földének minden szabad ember teljes jogú birtokosa. „Királyi hatalmunknál fogva rendeljük, u. m. az első törvénykönyvben (VI és VII. t. cz.), hogy mindenkinek szabadságában álljon birtokáról rendelkezni, azt nejének, fiainak, leányainak, rokonainak vagy az egyháznak hagyományozni; s e rendelkezést halála után se merje senki megsérteni". „Valamint pedig mindenkinek teljes birtokjogot adtunk vagyonában, ugy a magunk számára is hasonlót tartunk fenn, mindenre nézve, mi királyi méltóságunké; ezekből is tilos valamit elfoglalni". — „Megegyeztünk (u. m. a második törvénykönyv II-dik t. czikke) az egész tanács kérelmében, hogy mindenki teljesen ura legyen birtokának s a király adományainak míg él, kivéve azt, a mi mint egyházi vagy vármegyei jószág van kezén (bérbirtokul, szolgálatáért); halála után pedig fiai hasonló joggal örököljék birtokát. Ne is szenvedje senki semmi bűn miatt javainak elvesztését, hanemha a király élete ellen esküdött össze, vagy a hazát árulta el, vagy más országba futott; s ezen esetekben javai a királyra szálljanak. Ha mindazáltal valaki felségsértés vagy honárulás miatt törvényesen fejét veszti, ártatlan gyermekei a javak birtokában megmaradjanak". Ismételve rendeltetett az is, hogy semmiféle tisztviselő, sem várispán, sem hadnagy ne merészeljen valamely szabad személyt, az az nemest fogságba vetni (I. 22 cz.) Minden úr háboríttatlanúl maradjon meg a maga jogában zászlóalja fölött; s a vitézeket egyik úrtól a másikhoz csábítani tilos. (I. 23. cz.) A várispán ha igazságtalanul vesz el valamit a várjobbágyok birtokából, kétszeresen térítse meg. (II. 10.)

Ha már ama föntebb vázolt alkotmányos országrendet s ezen újabb törvényes intézkedéseket áttekintjük: világos fogalmat képezhetünk magunknak a magyaroknak ezen kori 1009—1030.

Az özvegy mig második házasságra nem lép, férje javaiban marad, melyek ennek halála után, ha gyermektelen, férje rokonaira, ezek hiányában a királyra szállnak. Szabad ember más szolgálóját nem veheti nőül különben maga is szabadságát veszti (I. 29.) A nő, kit férje külföldre futva elhagyott, újra házasodhatik: de férje, ha visszatér, csak a püspök különös engedelmével léphet újabb házasságra. Szolga és szolgáló nem tanúskodhatik ura s asszonya ellen. (I, 20.).

Mivel a hadikalandok alatt az erkölcsök igen elszilajodtak, a fegyveres megtámadások gyakoriakká lettek: István, hogy azoknak elejét vegye, még a kardrántásra is halálos büntetést szabott (I, 16.). Később azonban e szigor akként módosíttatott, hogy a ki kardot ránt, avval mást, ha nem halálosan is, megsért, a gyilkosság birságában —, ha semmi sérvet nem okozott, a gyilkosság félbirságában marasztaltassék el (II, 14. 15.). Ha valamely úr személyesen követ el hatalmaskodást más jószágán s a birtokost megsebesíti, halállal bünhödjék; ha csak emberei által hatalmaskodik, száz tinó birságot fizet. Vitézi rendű a hatalmaskodásért tíz —, közrendű öt tinóban marasztaltatik el (I, 35.).

A szándékos gyilkosság 110 arany pénzzel bünhesztessék. Ebből 50 a királyé, 50 a megölt rokonaié, 10 a biráké; e fölött a bünös egyházi vezeklés alá vettessék. A véletlen gyilkosság bündíja tíz arany s egyházi vezeklés. Ha szolga öl meg szolgát, helyettesítse, vagy árát fizesse le a megölt urának. (I, 14.) A nőgyilkos, ha várispán, vagy más kir. tiszt (Comes) 50—, ha nemes 10—, ha közrendű, öt tinót adjon a megölt rokonainak s vezekeljen (I, 15.).

A tolvaj, ha szabadember, birságot fizessen; ha fizetni nem képes, adassék el; ha pedig eladatván ismét lop, a szolgák törvénye alá esik. A tolvaj szolga kárpótláson kivül öt tinó birságot fizet; ha nem fizethet, orrát veszítse; másodszori orzásnál ugyanez ismételtetik; harmadszor lopáson kapatván, halál fia (II, 6. 7.). Az ispán, ki a királyt jövedelmeiben meglopta, az elorzott megtérítésén felül két annyiban marasztaltatik el (II, 8.). A tolvaj nő férje által kétszer kiváltathatik, harmad ízben adassék el (I, 31.). Nőrablásért a vitézi rendű 10—, a közrendű 5 tinóban marasztaltatik el (I, 27.). — Gyujtogató a kárpótláson kivül 16 tinó birságra ítéltessék. A hamis esküvő, vagy eskütörő kézvesztéssel,

1010—1030. társadalmi s erkölcsi állapotja felől, a német írók jobbára nagyon ócsárolják a magyarok culturai, miveltségi viszonyait a vezérek alatt. Szerintök a magyarok még csak vadász- és halász-nép, mely földmivelést soha sem űzött. Csak úgy itélik meg őket, miként a krónikákban feltünnek rabló kalandjaik alatt. Mintha az volt volna a magyar itthon is, mik ama pajzán kedvtöltéssel fosztogató, zsákmányló csapatok voltak az ellenség földén! De bezzeg, ugyanazon írók, kik a magyarok miveltségi állapotát így becsmérelték a vezérek alatt, látván törvényeinkben pár évvel utóbb a megalapított rendet, kénytelenek felkiáltani: „Bizonyára mondható, hogy ez példátlan tünemény, soha még nép vadász- s halászéletének viszonyaiból . . . oly rögtön, több közép fokok

---

vagy ezt megváltva, ha úr és nemes 50—, ha közrendű 12 tinó birsággal büntettessék s vezekeljen (I, 17.).

Az egyház birtoka a király különös védelme alatt áll. A ki a királyt e tekintetben tévútra vezeti, zárassék ki tanácsából (I, 1.). A püspökök az egyházi jog szerint teljes hatalommal igazgassák egyházaikat, védjék az árvákat s özvegyeket, miben nekik a várispánok, birák s egyéb tisztviselők segedelmükre lenni kötelesek. (I, 2.). Papi személy ellen csak feddhetetlen erkölcsü, házas keresztény férfiak tanúskodhatnak, vagy emelhetnek panaszt, de csak egyházi törvényszék előtt. (I, 3. 4.). Az egyháznak mindenki köteles termékeiből tizedet adni; s a tizedügyek megitélése egyedül a püspököt illeti. (II, 18.).

Minden tíz helység épit egy templomot, s azt két házzal és két szolgával, egy lóval, hat ökörrel, két tehénnel, harmincz apró marhával alapítsa meg. Az egyházi, templomi ruhafélét a király, a könyveket a püspök adja.

A ki a keresztény egyházi szabályokat megszegi, a püspöktől a kánonok szerint bünhesztessék; s ha a püspök büntetésének magát alávetni nem akarná, a királyi törvényszék elébe idéztessék. (I, 13.). A ki vasárnap dolgozik, marhájának s eszközeinek elvesztésével bünhödjék. (I, 8). Vasárnap mindenki köteles templomba menni, kivéve a házőröket. (I, 9,). A ki valamely bőjti napon húst eszik, egész héti bőjttel vezekeljen. (I, 10. 11.). A ki a templomban fecseg, s megintve sem hallgat el, ha úr, üzessék ki, ha közember haja nyirassék le, s maga korbácsoltassék meg. (I, 19.).

átugrásával, nem vezettetett be a kiképzett culturai életbe, mint a magyar! .... A nép lemondván vándor életéről, állandó lakokat foglalt el; felhagyott a zsákmányló kalandokkal nyugot és dél felé; uralmát bent, a meghódoltak felett szigorúan fentartván, egyébiránt az európai államélet viszonyaiba lépett“ [1]). Kétségkivül nagy reformon vitte keresztül István a nemzetet; de ezt aligha tehette volna, ha benne a culturai életnek részint csirái, részint maradványai egy régibb korból nem léteznek vala. 1010—1030.

Mialatt István országában ezen új rendet megalapítá, buzgalmának, gondoskodásának fő tárgya mindig az új vallás gyarapítása maradt. E tekintetben összeköttetésbe lépett az akkori keresztény világ leghíresebb embereivel s meghallgatta véleményeiket egyháza rendezésének ügyében; tőlök kért ügyes, alkalmas egyéneket, kik az új vallás terjesztésében, egyházak, kolostorok alapításában s épitésében segedelmére lennének. Igy, például, a világhirű clugny-i monostornak, mely akkoron Francziaország egyházi életében legnagyobb tekintélyben állott, apátjával, Odolóval, több izben követséget váltott, neki ajándékokat küldött [2]). Hasonló összeköttetésben volt a monte-casinoi monostorral is, melynek egy izben egy nagy értékű arany keresztet küldött volt, s melyből két szerzetest hívott be, egy újdon alapított monostor rendezésére [3]). Jobbára Olaszországból hozatta azon művészeket is, kik által a templomokat, klastromokat épittette.

A pannonhegyi apátságon kivül, melyet már 1001-ben teljesen bevégeztetett s megalapított [4]), évek folytával még négy más apátságot alkotott a sz. benedekrendi szerzetesek

[1]) Büdinger: Österr. Gesch. 405. 411.

[2]) Pertznél, Scriptores IV, 634.

[3]) Pertz., Script. VII, 674.

[4]) Az alapítvány-levél (Katonánál: Hist. Crit. I, 94. Fejérnél: Cod. Dipl, I, 280.) hitelessége nagyon kétes. Ld. Századok: 1868, folyam I. füzet.

1010—1030. számára, Pécsváradon, Szalaváron, Zoborhegyen Nyitra mellett, és Bakonybélben [1]). Neki köszönte lételét a székesfehérvári s ó-budai káptalan is. A templomok közől, melyek általa emeltettek szépségére nézve leginkább dicsérik emlékeink a székesfehérvárit, melynek falait mesteri metszvények, padolatát drága márvány ékesíté [2]). Híven osztozott vele sz. czélú foglalkodásaiban neje, Gizela királyné, ki a férjétől épitett templomokat egyházi ruhákkal látta el. Egy ily egyházi palást Gizela kezétől máiglan létezik, későbbi időkben a királyok koronázása alkalmával használtatván [3]).

A csanádi püspökség alapítása.

Azon püspökségeken kivül, melyeket első kormányéveiben alkotott, még 1030-ban is alapított egyet, a csanádit [4]), melynek kormányát a velenczei származású Gellértre, fiának Imre herczegnek volt nevelőjére bízta. Marosvárt, mely Ochtum legyőzetése után, mint mondók, Csanádnak neveztetett, már előbb is létezett egy görög klastrom. Gellért püspök ezt a maga szerzeteseinek, kiket a már létező apátságokból gyűjtött össze, adta által, a görög barátokat Oroszlánosra, a Csanád vezér által épített klastromba helyezvén át. Gellért szerzetesei közt heten a magyar nyelvet is jól értvén, az alvidéken is mindinkább elterjesztették a kereszténységet. De itt a római egyház mellett, melynek az e tartományba mind nagyobb számmal áttelepült s annak egész rónaságát elfoglalt magyarok lőnek hívei, az oláh népség közt fenmaradt a görög szertartás is, mely ott már régebben elterjedt, s talán azért ó-hitnek neveztetett [5]).

---

[1]) Ezek alapítvány-levelei Katonánál. U. o. 193. 246. 441.

[2]) Legenda S. Steph. maj. Cap 11. i. h. 146. Legenda minor Cap. 6.

[3]) Egy mást mutogatnak a pannonhegyi apátságban. Más két igen gazdag egyházi öltönynek, melynek ékei Turóczy szerint 74 arany gírát értek, azon kiváltságot nyerte meg István a pápától, hogy az abban misézö püspök koronázza meg a királyt. Chron. Budens. l. 66.

[4]) Chron. Posonien. Endlichernél: Monumenta 55. l.

[5]) Vita S. Gerardi C. 11. U. o. 218.

Gondja volt a mindenre ügyelő nagy királynak arra 1010—1030.
is, hogy az elvénülő, elhaló, térítő, tanítók helyébe újak is lépjenek a honi fiatalságból. E végett a püspöki és káptalani székhelyeken s a klastromok mindegyikében iskolákat állíttatott, melyek seminăriumai lennének az egyház új, fiatal szolgáinak, s melyekből különben is sugárzanék ki az ismeretek és tudományok némi világa. István maga a kor divatos tudományaiban jártas, gondoskodott arról is, hogy az urak fiai, az új nemzedék, melynek szellemétől függend nagy részben reformjainak sükere, a szellemi érdekekkel is megismerkedjék. És találunk is nyomaira emlékeinkben, hogy ezen iskolákban nemcsak a papokká avatandók, hanem az urak, nemesek fiai is neveltettek. „Látván a nagyok és nemesek — ugymond sz. Gellért életírója a csanádi iskoláról, — a nagy előmenetelt, gyermekeiket átadták, hogy a szelídebb tudományokban gyümölcsözzenek". Ezen iskola növendékeinek száma rövid időn annyira megszaporodott, hogy Walter atya, az iskola mestere, kénytelen lőn segédet kérni maga mellé a pü pöktől, ki aztán a székesfehérvári iskolából szerzett egyet melléje. Iskolák.

A püspökök, apátok nemcsak buzgó, de a kor tudományaiban is jártas férfiak levén, lassanként némi irodalmi munkásság is keletkezett az országban. Sz. Gellértről, Imre herczeg nevelőjéről, majd csanádi püspökről tudjuk, hogy főpásztori foglalkodásai mellett a tudományokat is mívelte, s még utazva is irással, olvasással tölté szekerén az időt. Kár, hogy munkáiból egynél több nem maradt fen, mely széles theologiai ismeretekről tanúskodik [1]). Tudományos foglalkodásra mutat Bonipert pécsi püspöknél is az, hogy Fulbert chartrei püspöktől Priscianus egy példányát kérte magának megküldetni. Fulbert örömmel teljesíté kivánsá-

[1]) Deliberatio Gerardi supra hymnum trium puerorum. Kiadta Batthyány Ignácz püspök.

1010—1030. gát, kérvén egyszersmind őt, üdvözölje a maga és összes papsága nevében a mennyei király választott dicső fiát, István királyt [1]).

IV.

Összeköttetései a külfölddel.

A hírnév, melyet István magának népe politikai s vallási átalakításában tanúsított bölcsesége, buzgalma, erélye által szerzett, nemcsak a szomszéd országokba, hanem Európa legtávolabb tartományaiba is elhatott. A XI-dik század elején nevezetes fejedelmek uralkodtak Európában; — kik közől elég legyen említenünk II. Henriket, az utóbb szent címmel megtisztelt német császárt; a vitézségéről Chrobri melléknévre érdemesített lengyel I. Boleszlávot, és Nagy-Kanutot; de nem volt köztök egy is, kinek neve, tettei inkább magasztaltattak, mint Istvánéi. Dicsőségének híre számos kiváncsi urat csalt be az országba, kik saját szemeikkel óhajták látni azon nagy fejedelmet, ki az imént még egész Európában rettegett harczias magyarokat inkább bölcsesége, eszélye, kégyessége, mint erőszakos rendszabályai által térítette meg a keresztény vallásra. István esztergomi udvara menhelye lőn több fejedelmi férfiúnak, kik hazájokból bármi okból futni kényszerültek. Brunó herczeg, II. Henrik testvére, István sógora, már 1003-ban Istvánnál keresett ótalmat testvérének haragja előtt, ki ellen fellázadt. István követei kérlelték meg a következő évben a bosszús királyt, s állították helyre a testvérek közti békességet. Brunó utóbb ágostai püspökké neveztetvén, újabb látogatással rótta le hálaját a békéltető Istvánnak. Nála talált szíves vendégszeretetet Edmund angol királynak Nagy-Kanuttól elűzött két fia is. Sőt ezek idősbikének Edmundnak, István egyik leányát is nőül adta. Ide futott 1034-ben Kázmér lengyel király is, Chrobri Boleszláv unokája, az őt országából elűzött pártosok elől [2]).

---

[1]) Fejér: Cod. Dipl, I. 287.

[2]) Chron. Polon. Lib. I. C. 18. Pertznél Script. IX, 437.

„Ez időben — u. m. egy István korabeli krónikás [1])— mind azok, kik Olasz- és Francziaországból az úr sírjához Jeruzsalembe szándékozának zarándokolni, elkezdték hagyni a szokott tengeri utat, s Magyarországon utaztak keresztül. Istvánnak nagy gondja volt e zarándokokra; útjokat, a merre mentek, biztosságba helyezte; azokat, kik őt személyesen meglátogatták, mint testvéreket fogadta s nagy ajándékokkal gazdagítva bocsátotta el magától. Az utazás könnyűségének s biztosságának, István vendégszeretetének és bőkezűségének híre hamar befutotta az egész Európát, s a nemeseknek és köznépnek számtalan sokasága kezdett utazni Jeruzsalembe". A keresztes háborúk utóbb nagy részben e megsokasodott zarándoklatok folytában keletkezvén, mellékesen megjegyezhetjük, hogy ezen háborúk okai közé, melyek oly nagy befolyást gyakoroltak az európai népek társas életének átalakulására, a magyar nép és királyának vendégszeretete is sorozandó, melytől a zarándokok oly jó ellátást nyertek az országban. 1010—1025. Zarándoklatok az országon keresztül.

E zarándoklatok a sok közt nem egy jeles férfiút hoztak az országba, kikkel István találkozott, kiknek elbeszéléseiből bővebben megismerkedett a nyugati népek intézményeivel, erkölcseivel; miket aztán nem is késett a körülmények szerint népénél is alkalmazni a mindenre ügyelő, folyton népe javának előmozdításával foglalkodó nagy király. Ilyen vendége volt egyebek közt Istvánnak 1026-ban Vilmos, angoulemi gróf, fényes kiséretével, melyhez tartozott Odo vezér, Richárd verduni, más Richárd angoulemi apát, Girald, a fejedelem háznagya s tanácsosa, Amalfred, utóbb szintén egy monostor apátja s a nemeseknek, lovagoknak egy egész serege. István a grófot és kiséretét a legszívesebb vendégszeretettel fogadta s ajándékokkal bocsátotta el a hosszú útra [2]).

[1]) Rodulfi Histor. Lib. III. U. o. VII, 62.

[2]) Ademari Histor. Cap. 65. U. o. IV, 145.

1010—1025. Mily eszmék álltak István szeme előtt s vezérlették őt e vendégszeretetében, elmondta maga Imre fiának adott intéseiben. „A vendégeknek, ugymond, s a bevándorlóknak nagy a haszna; az által lett oly nagygyá a római birodalom is, hogy sok nemes és böles férfiú gyűlt ott össze mindenfelől. Róma még szabadságát is az Aeneadoknak köszönheti. A vendégekkel különféle nyelvek és erkölcsök, különféle emlékek és fegyverek jőnek az országba, mik a király méltóságát s udvarát nem kevéssé emelik s a külföldiek gőgjét megfélemlítik; mert gyönge az egynyelvű s egy erkölcsű (akarja mondani: az elzárkozott, a külfölddel nem közlekedő) ország. Azért meg is hagyom neked, fiam, hogy őket becsülettel fogadd s tisztességesen lásd el, hogy szívesebben legyenek országodban, mint bárhol másutt; mert ha te lerontanád, a mit én építettem, eltékozlanád, a mit én gyűjtöttem, országod látná kárát; mi hogy ne történjék, ne szűnjél meg naponként gyarapítani országodat, hogy koronádat mindenki tündökleni lássa“ [1]).

Ezen sürű érintkezés a seregenként átutazó zarándokokkal bizonyosan a magyar népre sem maradt hatás nélkül: tágult ismeretköre, világnézlete; szelidültek erkölcsei; jobban megbarátkozott a keresztény szellemmel; élénkült ipara, kereskedése.

De István még más hasznot is tudott kivonni e zarándoklatokból. Ezek több jeles egyházi férfiút hoztak az országba, kiket aztán itt marasztalván, munkatársaivá tett népe oktatásában, a keresztény egyház s intézmények megalapításában. Ily jó szerzemény volt egyebek közt Gellért szerzetes, kit aztán Imre fiának nevelőjévé, utóbb csanádi püspökké tett.

Az ily tudományos, szent életű férfiakkal társalogni fő gyönyörűségei közé tartozott a királynak, ki maga is oly

[1]) S. Steph. De morum institutione. Cap. 6. Endlichernél: Monum. 305. köv.

komoly kedélyű volt, hogy nevetni őt soha senki nem látta; 1010—1025.
oly buzgó a vallás tekintetében, oly szigorú életrendében, oly kegyes, erényes, hogy bár mely szenttel versenyezhetett. Igy olvassuk Gunther remete életében [1]), hogy István őt látni, vele társalogni óhajtván, követet küldött érette; s midőn a szigorú erkölcsű remete, félvén a világgal való érintkezéstől, jőni vonakodott, a király több ízben s mind addig járatta hozzá embereit, míg végre Gunther engedett s megjelent udvarában [2]). E szent életű remete tanácsára alapította aztán István a bakonybéli apátságot.

Azonban bár mennyire kedvelte, pártolta s alkalmazta is a jámbor király a szent életű szerzeteseket: országában koránt sem nyitott kaput minden kóbor barátnak, minőkben e kor bővelkedett. S meglepetéssel, mely fogalmunkat István magas értelmiségéről, szilárd jelleméről csak megerősítheti, olvassuk e kor krónikáiban, hogy ő koránt sem fogadott be mindenkit, habár püspöki méltósággal volt is felruházva, társúl a nép oktatásának, téritésének nagy munkájában, ki e végett az országba vándorolt. Volt eset, hogy még azokat is elutasította, kik e végett egyenesen hozzá fordúltak, ha őket e hivatásra bármi okból nem tartá képeseknek. Tudjuk egyebek közt, hogy még a querfurti Brunó, kit a pápa épen e végett avatott fel püspökké, hogy az evangeliumot a kelet népeinek hirdesse, sem talált Istvánnál kedvező fogadtatást. Brunó végre is kénytelen volt elhagyni az országot [3]). Még feltünőbb példáját látjuk a király szigorú rendtartásának abban, hogy midőn 1010 táján

[1]) Pertznél, Scriptores XI, 277.

[2]) A legenda szerint István őt a maga asztalához vonván, páva-sülttel kinálta. A remete ki húst nem evett, sokáig vonakodott hozzá nyúlni, a sok unszolásnak ellent nem állhatván, végre csak hozzá akart nyúlni; de elébb buzgón fohászkodott, ne vegye ezt Isten neki bünül. S ime a páva-sült szárnyra kél s elrepül!

[3]) Ld. magának Brunonak panaszlevelét Giesebrecht: Kaisergesch. II, 192.

1010—1025. tizenöt olasz barát, kik közől kettő szintén püspökké volt felkenve, meghivás és a király tudta nélkül jöttek az országba, egyedül azért, mivel, — mint a krónika mondja — martyrkoszorúra vágytak, itt egyátalában nem nyertek jó fogadtatást. Rájok is alkalmaztatott a törvény, mely szerint az idegennek egy úrnál kelle maradnia, míg ez őt táplálni, alkalmazni akarta; de kóborolnia nem volt szabad: s midőn a szerzetesek e törvényt megszegték, szolgák gyanánt kerültek egy úr kezéből a máséba [1]). Azonban mind Brunó kiutasításában, mind eme szerzetesek elfogatásában II. Henrik kezét ismerhetni fel. E szerzetesek ugyanis a lengyel Boleszláv mellett fondorkodának a császár ellen, ki mint tudjuk, minden módon ellenzé Boleszláv felszabadulását azon hűbéri kötelékek alól, melyek őt Németországhoz kötötték.

V.

István eszélyessége a reformokban.

Az erélyhez s buzgalomhoz, melylyel népének politikai s vallási átalakulását mindinkább sükerítette, annyi eszélyt s mérsékletet kapcsolt a bölcs király, hogy a nemzet minden erőszakosabb rázkódástól ment maradt. Ily nagy átalakulás, minőn István a nemzetet átvezette, nem történhetett ugyan némi forrongás nélkül a kedélyekben, s a halála után bekövetkezett eseményekből is kitünik, hogy a nép egy része nem egyhamar kedvelte meg az új vallást s az új országrendet; de mióta Koppány és Gyula lázadása legyőzetett, a forrongás nem ment többé kitörésbe, a közbéke nem lett többé megzavarva. Bizonyára ily nagy átalakulást, ily csöndben, ily békében, keveset mutathat elő a világtörténelem. Ezen méltán bámulandó eredményben kétségkivül nagy része volt a nemzet fogékony kedélyének, józan, higgadt értelmességének, melylyel e fajt a természet megáldotta,

[1]) Plures dominos subeunt, ad martyrium tamen non pertingunt. Vita S. Romualdi Pertznél IV, 853.

szintugy mint a barbárságot már jóval meghaladó mívelt- 1010—1025.
ségi állapotának. Az átalakulás szerencsés lefolyásának dicsősége azonban István magasztos egyéniségét illeti leginkább. És a nemzet, látván azon önzetlen, semmi áldozattól vissza nem ijedő, fáradhatlan munkásságot, azon ernyedetlen buzgalmat, melylyel nagy királya a közügyet átfogta, maga is önmegadással hódolt neki, kiben annyi jó akaratot, oly atyai gondoskodást tapasztalt maga iránt.

Nem maradhatott e tekintetben hatás nélkül a nem- Külviszonyok.
zetre az sem, hogy látta, miképen a külhatalmak, melyek ama félszázadnál tovább űzött rablókalandok miatt még csak az imént oly ellenséges indulattal viseltettek iránta, hogy egy félelmes szövetségtől és közös megtámadtatástól lehetett tartania, most átalában mindnyájan barátságos érzelmet, tiszteletet tanúsitának királyuk iránt. Istvánnak magának is egyik fő gondja volt hosszú uralkodása alatt, hogy a jó viszonyt, a népének oly igen szükséges békét fentartsa szomszédjaival, s e mellett koronájának méltóságát, nemzetének függetlenségét is tisztelet tárgyává tegye a külföldön. Ezért óvakodott is könnyelműleg megháborítani a külbékét, az oly szükségest, alakításainak sükerére. Ez volt kétségkivül oka, hogy Horvátországot —, melyet egykoron, a honfoglalás idejében, szinte egészen Spalatóig meghódoltatott volt a magyar fegyver, s melynek tengerparti részeit azóta részben Velencze vette hatalma alá, a saját fejedelmei alatt létező belföldét pedig a görög császárok tették maguktól függővé, — István békében hagyta, megelégedvén népe számához képest úgy is nagy országával. A horvát fejedelmekkel, kik a görög császárnak hódoltak, jó egyetértésben ügyekezett maradni; s azok egyikének, Crescimirnak leányát is eljegyezte a maga fiának, Imre herczegnek [1]).

[1]) Sz. Erzsébet legendája a görög császár leányát adja ugyan jegyesül Imrének; de erről a görög írók semmit sem tudnak. A legenda tévedésének oka hihetőleg az, hogy Crescimir görög felsőség alatt állott. Ld. Imre jegyeséről bővebben Katonát: Hist. Crit. I, 323.

1010—1025. A Velenczével folytatottt barátságos viszonyról elég tanúságot tesz az, hogy István a maga testvérét, kinek nevét nem tudjuk, Urseolo Otto velenczei herczegnek, a nagy jellemű Péter fiának jegyezte el 1009-ben nejévé [1]). E házasságból született aztán az utóbb magyar királylyá lett Péter.

Németországgal, míg sógora II. Henrik császár élt, folyton a legbarátságosabb viszonyban volt István király s különféle viszon-szolgálatokkal ügyekezett neki meghálálni ama fontos szolgálatokat, melyeket a magyar kereszténység és királyság megalapítása ügyében tőle tapasztalt. Most háborúiban segítette őt, mint szövetségese, kivált a lengyel Chrobri Boleszláv ellen; majd ismét súlyosabb belügyeiben ügyekezett őt támogatni szándokainak végrehajtásában. Ilyféle viszonszolgálatot tőn István sógorának, egyebek közt a bambergi püspökség megalapításában. Henriknek trónra lépte óta egyik főkivánsága volt Bambergben püspökséget alapítani; mivel azonban ezt Henrik, würtzburgi püspök, ellenzése miatt, kinek hatósága alatt volt Bamberg városa, még a pápánál sem volt képes kieszközleni, a császár elvégre zsinati határozat által kivánta megtörni a würtzburgi püspök ellenzését. A zsinat 1007-ben Frankfurtba hirdettetett ki. István e viszonyokról értesűlvén, a maga részéről Asztrik esztergami érseket küldte oda a császár ügyének támogatására, mely aztán diadalt is aratott [2]). Asztrik, ki tekintélyével jelentékeny tényező volt a császár győzedelmében, ez által utóbb azon megtiszteltetésben részesűlt, hogy midőn aztán a bambergi székesegyház elkészült, egyik oltárának felszentelésére ő hivatott meg működő főpapul [3]).

---

[1]) Dandulo, Muratorinál: XII, 235.
[2]) Pertznél: IV, 796.
[3]) U. o. XVII. 636.

1010—1025.

Viszonyai II. Konráddal.

De a barátságos szomszédi viszony, mely II. Henrik és István közt mind végiglen fenmaradt, emennek 1024-ben bekövetkezett halála után nem sokára megzavarodott. Henrik utóda, a szaliai házból származott II. Konrád, harczias, nagyravágyó fejedelem, olyféle terveket vitt magával a császári trónra, melyeknek czélja nem kevesebb volt egy világbirodalom alkotásánál. Konrád e terveit nem sokára trónralépte után annyi jelekben árulta el, hogy az ellenzék sem késett megalakúlni ellene. Ezen ellenzék középpontja maga a pápai szék lőn, melyet VIII. Benczének szintén 1024-ben történt halála után annak öcscse Romanus, tusculanumi gróf, római senator és herczeg XIX. János neve alatt foglalt el. II. Bazil görög császár, kit még II. Henrik majdnem egészen kiszorított Apuliából, a felső olaszországi és aquitaniai, a lengyel, cseh és több más fejedelmek, némely írók szerint István király is, e császár-ellenes szövetséghez tartozott volna. De legyen ez bár miként, annyi bizonyos, hogy Konrád császár 1027 óta szemlátomást kereste a háborút Istvánnal. A szerencse eleinte nagyon kedvezett Konrádnak. Ő a pápát, a felső olaszországi s aquitaniai fejedelmeket pár év alatt egymás után megalázta; mióta pedig az első lépéseket Burgundia elfoglalására is szerencsésen megtette, s ennek mintegy zálogául Arelat tartományt birtokába vette: törekvése is mind világosabban kitünt egy új világbirodalom megalkotására. Tagja volt-e vagy nem István ama szövetségnek, melyet azonban Konrád fegyverszerencséje mindjárt uralkodása első éveiben szétrobbantott, a dolgon semmit sem változtat; Konrád, a maga czéljainak érdekében, ugy látszik, legalább színlelte, hogy Istvánt is ama szövetség részesének tartja; kétséget azonban alig szenved, hogy ő egyenesen nagyravágyó terveinél fogva huzalkodott Istvánnal, hogy őt is a maga felsősége alá hajlítsa. Az egykorú Vipo, a császár káplánja, maga is őszintén megvallja Konrád életírásában, hogy azon huzamos ellenségeskedésnek, mely ez időben a magyarok

1025. és németek közt támadt, egyenesen ez utóbbiak voltak légyen okozói [1]).

Az ellenségeskedésben Konrád eleinte csak közvetve vőn részt, maga is beártván magát azon családi viszonyokba, melyek Istvánt akkoron az ország éjszaki határain tarták elfoglalva. Chrobri Boleszlávnak 1025-ben történt halála után fiai, az István testvérétől született Beszprim, más nevén Otto, és a magyar nő elűzése után, a szláv Emminild szűlte II. Miciszláv közt a trón birtoka fölött mindjárt 1025-ben kiütött a viszály. Beszprim ugyanis látván, hogy testvérének, Miciszlávnak, ki a hatalmat atyja halála után azonnal elfoglalta, az oroszokkal gyűlt meg a baja, a császártól nyert segélyhaddal szintén ellenségesen támadta meg öcscsét, de ez által legyőzetvén, Magyarországba futott, s nagybátyjánál, Istvánnál sürgetett segedelmet. István annál hajlandóbb volt ezt megadni öcscsének, mivel maga is visszaszerezni kívánta ama birtokot, melyet tőle Boleszláv a Fel-Duna és Morva folyam összefolyásánál még 1003-ban elfoglalt. A Beszprimmel megindított magyar had eleinte szerencsével harczolt, s az akkoron Lengyelországhoz tartozó Morvaország egy részét elfoglalta. A háború ezután még huzamosabban és változó szerencsével folyt Beszprim és Miciszláv közt. Végre Konrád császár is belévegyűlt s az ifjú, harczias Braciszláv cseh herczeget izgatá fel a viszálykodó testvérek ellen. Braciszláv, Konrádtól is gyámolítva, Morvába tört, s onnan mind a magyar mind a lengyel hadakat kiűzvén, a tartományt a maga számára foglalta el.

1027. A császár ellenséges indulatának még kétségtelenebb jeleit tapasztalta István 1027-ben, midőn Konrád Werinhar strassburgi püspököt követségben küldé Byzanczba. A követ Magyarországon ment keresztűl, gyanús magaviselete által azonban mindjárt útja kezdetén magára vonta a király ne-

[1]) Vippo: Vita Conradi imper. ap. Pistor. Struve III, 476. és Pertznél XI, 268.

heztelését. Feltünő volt már az is, hogy ő, ki magát a sz. földre zarándoklónak jelentette be, e jámbor czéllal semmiképen nem egyező nagy kisérettel, fénynyel s pompával utazik, kisérete mindenféle marhából egész nyájakat hajt. De még gyanúsabbá tette az, hogy a merre csak megy, izgat s fondorkodik a király ellen. István ki különben az egyházi férfiak iránt nagy tisztelettel viselteték, a sz. földre zarándoklókat pedig, kik mind számosabban kezdének Magyarországon keresztül menni, nagy vendégszeretettel szokta volt fogadni, végre kényszerítve látá magát, a garázdálkodó püspököt kiutasítani országából. 1027.

Háború a császárral.

A császárt követének ezen állítólagos megsértése felette boszantá s a viszony mind feszültebbé lőn a szomszédok között, míg végre a bajor ostmarkiak, Konrád utasítása szerint, a határszéleken tényleg megkezdték a kis háborút. István e betörések hírét vévén, Miciszláv lengyel fejedelemmel, kit a császár szintén háborúval fenyegetett, nemcsak kibékült, hanem daczszövetséget is kötött s még 1028-ban egy hadosztályt küldött Bajorország pusztítására. Konrád ellenben a morva Braciszlávval lépett szövetségbe s nagy készületeket tőn Magyarország meghódoltatására. Egyebek közt, mivel azt hitte, vagy hinni színlelte, hogy a kormánya elején a pápa vezérlete alatt ellene támadt szövetségnek István is részese volt, most, legalább erkölcsileg a pápát is bevonni kivánta a háborúba, melynek e végett határozottan egyházias színt adott. 1028.

Bonizo szutri püspök ugyanis, ki e század második felében írt vala, e háborúra vonatkozólag tudósít bennünket [1]), hogy „Konrád midőn a magyarokat megtámadni készüle, egy követség által arra kérte a pápát, küldené el neki Sz. Péter zászlóját, melyet a magyarok elleni háborújában serege előtt kiván lobogtatni. A pápa, kit Konrád már rég maga alá hajlított, nem is késett teljesíteni a kérelmet,

[1]) Lib. ad amicum V. 1. Oefelénél: Scriptores Rer. Boicar, II, 801.

1028. s két meghitt emberét, János portói püspököt és Marmoratoi Bellinzo római nemest küldé hozzá azon parancscsal, hogy ha a császárnak úgy tetszik, ama zászlót ők hordják seregében". E körülmény nyilván oda mutat, hogy Konrád legalább is színlelé hinni, hogy Istvánt a pápa vonta be légyen ama szövetségbe. S épen ezért fektetett most oly nagy súlyt Sz. Péter zászlajára, hogy a meghódoltatni kivánt magyarokkal tudassa, miképen már a pápa is az ő pártján áll.

Igy fogta fel ezt legalább, mint látszik, maga István király; mert mihelyt e körülményről s a császár betörési készületeiről értesült, ő is a szent harcz színében akarta feltűntetni védelmi háborúját. Mintegy a sz. péteri zászló ellen, mely jó keresztény fejedelemre vitetik, óvást tenni akarva, országában bőjtöket, imádságokat rendelt s az istent segélyül hívni parancsolta [1]) Ha Konrád a péter-zászló által azt akarta tudatni a magyarokkal, hogy háborúját a pápa is helyesli, s ez által a papságot, a bevándorlott urakat s más buzgó kereszténveket megnyerni óhajtá: István viszont a bőjtökben és imádságokban kivánt ellenkező egyházias színt feltűntetni szent harczának jeléül.

Mind e viszonyokat tudva, bizvást helytelennek mondhatjuk egy későbbi író [2]) tanúságát, ki ezen háború okául Bajorország örökségét állítja; mit aztán mások [3]) oda magyaráztak, hogy István, Imre fiának, az elhalt II. Henrik legközelebbi rokonának akarta légyen megszerezni Bajorországot. De nem is említve, hogy midőn a háború kitört, még Brunó, II. Henrik testvére is élt, teljesen ellentétben van az Vipónak, Konrád káplánjának tanúbizonyságával [4]).

[1]) Vipo. i. h.

[2]) Aloldus, midőn mondja: Bavariae causa haereditandae Chuonradus Romanorum et Stephanus Ungariae rex dissidentes arma in alterutrum parabant.

[3]) Szalay László: Magy. tört. I, 83.

[4]) Vipo, az egykoru, sokkal hitelesebb a későbbi s különben is

A Konrád által tett nagy hadi készületeknek azonban egyátaljában nem felelt meg a siker a háború lefolytában. Ő ugyan 1029. tavaszán [1]) nagy sereggel jött a Fischa folyam mellett az ország határszéleire [2]); más részről szövetségese Braciszláv is betört az éjszaki határokon [3]). De sem a csá- 1029.

gyakran tévedő Aloldusnál. Már pedig mint fentebb idéztük, Vipo, bár mindenben ügyekszik menteni, kiemelni a maga hősét, egyenesen megvallja, hogy a viszály „culpa Baioariorum" támadt. Utóbb pedig dicséri Konrád fiát, mivel „regem — Stephanum — injuste injuriatum ... recepit in amicitiam". Vipo, a császár híve, aligha írja vala ezt, ha István okozta volna a viszályt az által, hogy Bajorországot Imre fiának, mint Gizela után reánézőt, akarta volna elfoglalni. Azután, mint mondók, még II. Henrik testvére, Bruno is élt, kit, bár püspököt, közelebbről illetett az öröködés, mint Gizela fiát. Bruno csak 1029-ben halt meg, (ld. Vipot: i. h. 267. l.) midőn a két király hadai már ellenségesen álltak egymással szemben. De, ha valaki Aloldus tanúságának akarna tulajdonítani eldöntő erőt: én, ezen esetben arra hajlok, hogy annak e szavait: „Bavariae causa haeredit andae" nem Imrére, hanem Brunóra kell érteni úgy, hogy ezt pártolta légyen István örökösödésében Konrád ellen. Erre mutat legalább az, hogy a háború meg is szünt Bruno halála után.

[1]) Valamint nem egyezem meg Szalayval a háború okában: ugy kezet fogok vele a háború idejének meghatározásában. Bizonyítja ennek helyességét az is, hogy Konrád 1030-ban az Elbén túl táborozott Mesco lengyel király ellen, s továbbá, hogy 1030-ki januárban már béke volt István és a csehek közt, mely a két ország határául a Morva folyamot tüzte ki. Ld. Braciszláv adománylevelét Olmütz számára. Boczek: Cod. dipl. Moraviae I, n. 127. Ebben még Hitto prágai püspök is előfordul, ki pedig 1030-ki januárban halt meg. (Cosmas Pragens. Pertznél: IX, 64.). Tehát e békének is, annál inkább az azt megelőzött háborúnak 1029-ben kellett történnie.

[2]) Az Annal. Hildesheim. (Pertz III, 97.) és Wirzburgens. (U. o. II, 243.) csak általában említik, hogy Konrád Magyarországba jött. Heriman. Aug. (Pertz: V, 121.) szerint a Rábáig pusztított volna. Talán csak akart, de látván István hadát, visszavonult. Legméltóbb a hitelre Annal. Sangall maj. (Pert: I, 78.) mely világosan mondja: Imper. Ungariam invasit, eamque ... circa Fisca fluvium devastavit". Igy Vipo is i. h. circa terminos regni helyezi őt.

[3]) Boczek. i. h. Mit az Analista Saxo (Pertznél VI, 678.) állít, hogy Braciszlav Esztergomig hatolt előre, szintugy összezavarása ezen

1029. szár, sem Braciszláv nem hatolt beljebb az országba. Emezt maga atyja, Othelrich, cseh fejedelem, a császár titkos ellensége s ezért fia szövetségének is ellenzője, Istvánnak pedig barátja, kényszerítette visszatérni az által hogy Morvába tört. A császár pedig oly erős helyzetben s oly derekasan felkészűlve találta Istvánt a Duna, Lajtha és Fertő-tó közt, hogy megelégedett a határszélek pusztításával a Fischa folyam körűl. S midőn hirűl vette, hogy egy részről szövetségese, Braciszláv kivonult, más részről pedig István szövetségese, a lengyel Miciszláv, megint Szászországra tört s azt irgalmatlanul pusztítja, maga is megfordult, és Szászországba sietett [1]).

A császár Wippo tudósitása szerint, Magyarországot meghódoltatni akarván, azon szándékkal vonúlt ki az országból, hogy a háborút a jövő évben kedvezőbb körülmények közt megújítja; de fia, Henrik király e föltételt meghiúsította. Az ifjú király Bruno ágostai püspöknek, II. Henrik császár öcscsének nem rég történt halála után, Egilbert freisingeni püspök gondja s vezetése alatt növekedett [2]). A német püspöki kar, mely a birodalmi seregnek 1023-ban történt újjá szervezése óta abba a legnagyobb contingenst szolgáltatá, egyátaljában nem szerette az olyféle világbirodalmat, minőre Konrádot törekedni látá, s mely miatt ez trónra lépte óta annyi hadi sulylyal és szolgálattal terhelé az egyházi urakat. Attól is tartott, nehogy Konrád

---

háborúnak az Aba és Péter alattival, mint Herimann. Aug. említett állítása a császár előrenyomúlásáról a Rábáig.

[1]) Wippo: Vita Konradi imp. Cap. 26. Herman. Contract. ad a. 1030. V. ö. Giesebrecht Kaisergesch. II, 257. és Anmerk. 608. A fentebb idézett Bonizo szerint Konrád e háborúban a magyaroktól lándzsájokat is elfoglalta s Rómába küldötte volna — mely u. m. az apostolok fejedelmének sírja előtt máiglan (1080 táján) fel van függesztve. De ez azon lándzsa lehetett, melyet Péter király adott át III. Henriknek hódolata jeléül.

[2]) Annal. Hildesheim. Pertznél III, 98.

s utódai, ha mód felett nagy hatalomra jutnának, az egyház szabadságát is korlátozzák. S végre azt is helytelennek láták a német püspökök, hogy egy a kereszténységre csak az imént megtért ország a birodalom által pusztán hódoltatási vágyból háboríttassék s határai közt a még különben is gyönge kereszténység megszilárdulása nehezíttessék. 1029.

Míg tehát Konrád Miciszláv ellen Szászországban harczolt, Egilbert püspök s az ifjú király mellett lévő többi egyháziak és bajor urak, úgy látszik, titkon magok szólíták fel István királyt, küldene rögtön követeket, kikkel a békét a császár távollétében megköthessék. István nem is késett elküldeni követeit, kikkel aztán a béke, a bajor urak tanácsa szerint is, Henrik király nevében, a császár tudta nélkül azonnal meg is köttetett. Wippo, a császár káplánja s életírója maga is magasztalással halmozza el a királyi gyermeket, hogy egy igazságtalanúl megtámadt fejedelemtől a békét nem tagadta meg. Az ifjú Henrik azontúl is folyton jó viszonyban maradt István királylyal, s 1033-ban őt személyesen is meglátogatta.

István közlekedései a nyugati egyházzal.

Konrád császár ezen elbeszélt ellenséges szándokai Magyarország irányában egyebek közt azt is eredményezték, hogy István király sürűbb közlekedésbe lépett a délnyugati egyházzal. Ő kétségkivül idején tudomására jutott annak, hogy a császár még a pápát is bevonni törekszik az ellene tervezett háborúba, s legalább elhitetni akarja a világgal, hogy a pápa is részese a Magyarország ellen készülő terveknek; mert csak e törekvésből lehet magyarázni, hogy Konrád oly sulyt fektetett arra, hogy a magyarok ellen intézendő hadjárata Sz. Péter zászlaja alatt menjen végbe.

István bizonyosan nem is nézte tétlenül a pápánál ellene intézett fondorlatokat, s mind egyenesen mind azok által is tétetett előterjesztéseket a sz. atyánál, kik a felett hogy ezen korban legtöbb tekintélylyel birtak az egyházban, egyszersmind a német császárok mindenhatóságának s a német egyház túlságosan nagy befolyásának is ellenzői, eré-

1029. lyesen működének a külön nemzetek egyházainak függetlensége mellett.

Legkitünőbbek voltak ezek közt Romuald apát, a camalduli szerzet alapítója és Odilo clugnyi apát; s minden oda mutat, hogy e két férfiú, szent életök, magas miveltségök, összeköttetéseik terjedtsége s irányuk által ez idő szerint az egyháznak legtekintélyesebb egyéniségei, kik a kor minden jelentékenyebb kérdéseinek eldöntésében részt vettek, a magyar egyház s állam ezen ügyébe is beszóltak.

Romualdról már fentebb említők, mennyi buzgalmat fejtett ki a lengyel egyház függetlenségének megalapítására II. Henrik császár ellenében. Ugy látszik, István is hozzá, a már majdnem 120 éves, s közönségesen szentnek tartott tekintélyes férfiúhoz folyamodott, midőn értesült, hogy Konrád még a sz. Péter zászlaját is ellene hozni ügyekezik. Annyi bizonyos, hogy ez idő tájban István sürűbben küldé követeit Rómába és Ravennába, melynek közelében a pereumi klastromban élt Romuald apát. Kétségtelen tanúbizonysága ennek azon alapítvány, melyet István a ravennai határban létező Vasas Sz. Péterről czímzett, általa épített templom és klastrom javára tett. E templomot István, miután felépült, Gellért marosvári (csanádi) püspök által avattatta fel. Ezen alapítvány évenként a királyi kincstárból fizetendő huszonöt tiszta ezüst gírából állott, mely a templomnak s klastromnak idővel szükségessé válandó tatarozására s a szerzetesek ruházatára volt szánva. Az alapítvány indokául az mondatik az okmányban, hogy a zarándokló magyarok s a királyi hírnökök és követek vendégszeretőleg láttassanak el [1]), mi sürű közlekedésre mutat Ravennával.

---

[1]) Pray: Annal. I, 41. ki azonban a szöveget hibásan közli. Különösen e szavak: propter competentes expensas — pro hoc anno eleemosyna nostra, — és ecclesiam reparare parantis — így igazítandó ki: *praeter* competentes expensas — pro *hac annua*, eleemosyna stb. — és

Voltak-e, és minő segélyére Istvánnak a pereumi szer- 1029.
zetesek, nem tudjuk; a pápánál legalább, ki a sz. péteri zászló elküldése által csakugyan egyházias színt adott Konrád háborújának, nem juthattak befolyásra. Ennek az is lehetett oka, hogy Romuald még a háború tényleges kitörte előtt 1027-ben meghalt. De összeköttetését ennek halála után is gondosan ápolá István Romuald utódával és szerzeteseivel, s a béke megkötésére hihetőleg ezeknek is volt befolyásuk. A templom csak 1030 után készült el és szenteltetett fel Gellért csanádi püspök által, mikor aztán az alapítvány is okmányba foglaltatott.

Hasonló lehetett befolyása ezen ügyre Odilónak is, a clugnyi nagy monostor apátjának. Evvel István különben is, ugy látszik, már régóta összeköttetésben állt. Ha az 1008-ik évszám, mely alatt Fulbert carnoti püspöknek Bonipert pécsi püspökhöz írt levele közöltetik, nem hibás, a viszonynak Odilo és István közt a magyar királyságnak már első éveiben kellett kezdődnie; mert csak ezen az úton juthatott István neve ama tiszteletre, melyben az Fulbert püspök tanúsága szerint az egész nyugati Európában állott. „Végre üdvöt kivánunk neked — ugymond e levél — óhajtván, hogy a legfőbb király újdon fogadott dicső fiát, t. i. István királyt, részünkről üdvözöld s add tudtára ő nagyságának a magunk s mind azon kanonokok és szerzetesek gyülekezeteinek részéről, melyek püspökségünkben léteznek, érette mondott könyörgéseinket“ [1]).

Clugny, melyet a 927-ben apátjává lett nagy hirű Odo lángbuzgalma, szigorú és szent élete az egész nyugati Európában a leghíresebb egyházi testületté tőn, s melynek tekintélyét még inkább emelték Odo nem kevesbbé jeles utódai Aymardus és Majolus, fontosságának tetőpontját

---

ecclesiam reparare *poter ilis*. Az 1037. év, mely alatt azt Fejér közli, semmi alappal nem bir.

[1]) Koller: Hist. Episcopat. Quinqueeccles. I, 21.

1029. Odilo alatt érte el, ki 994-től 1048-ig volt ezen egyházi gyülekezet apátja. Odilo oly nagy tekintélylyel birt kortársai előtt, hogy általok nem annyira apátnak, mint a szerzetes világ pápájának tekintetett s a tisztelet mindennemű tanúsításaival halmoztatott el. Fulbert chartrei püspök őt a szerzetesek arkangyalának [1]), Adalbero laoni püspök pedig az irígység kitörő indulatával a „clugnyi királynak" nevezi őt [2]). Odilonak Clugnyban majdnem kétszáz s a hatóságától függő harminczhét klastromban több ezer szerzetes áll vala igazgatása alatt. Burgundban, hol Clugny feküdt, s Franciaország egész délkeleti részeiben a legkitünőbb egyházi férfiak a clugnyi iskola tanítványainak vallák magukat és szoros viszonyban éltek a nagy tekintélyű s hatású apáttal, kinek szava sok ügyben döntő erővel birt.

A külön nemzeti egyházak függetlenségének tekintetében Odilo is ugyanazon elveket pártolván, melyekért Romuald annyi buzgalommal küzdött, alig szenved kétséget, hogy István, ki vele — miként a neki küldött ajándékok tanúskodnak [3]) — régóta összeköttetésben állott, midőn a maga államának és fiatal egyházának függetlenségét Konrád császár által fenyegetve látá, az ő pártolását is kikérte légyen. Ily hatalmas egyházi férfiúnak befolyása nem csak a pápánál, hanem a német püspökök által a császárnál is hasznossá válhatott Istvánnak. És bár a kútfőkben nyomára nem akadtam, még is hajlandó vagyok hinni, hogy Odilo is ellenezte Konrád császárnak nagyravágyó s a fiatal magyar kereszténység megszilárdulását csak nehezíthető czélzatait. S azon fentebb kifejtett okok mellett, melyek a német püspököket s különösen a freisingeni Egilbertet, Henrik ifjú király nevelőjét arra birták, hogy ez által a békét Istvánnal megkötessék, aligha a nagy tekintélyű Odilo hatásának is nem volt része.

[1]) Mabillon: Acta Ord. S. Benedicti Sec. VI. l. 590.

[2]) U. o. 580. l. 100. sz.

[3]) Mabillon: Annal. Ord. S. Bened. IV, 206. Pertz: IV, 634.

Ha már István államának s egyházának érdekében 1030.
egyes szerzetes gyülekezetekkel is ily gondosan ápolta összeköttetéseit: mennyivel inkább feltehető, hogy követei által Rómával folytonos közlekedésben állott. Asztriknak az 1000-dik évben végrehajtott követsége óta sehol sem találunk ugyan nyomára oly követségeknek, melyeket István Rómába intézett volna. De ez könnyen megfejthető abból, hogy a követek, jobbára valószinűleg egyszerű szerzetesek voltak, kiknek semmikép fel nem tünő utazása könnyen elkerülhette figyelmét s tudomását azoknak, kiknek irataiból merítjük különben e kor eseményeit. Imc Gellért csanádi püspöknek Ravennába utazásáról és templomfelszenteléséről is mélyen hallgat az ő, különben elég terjedelmes életirása; s arról mit sem tudnánk, ha Istvánnak idézett alapítványlevelét nem birnók. Hogy azonban István gyakrabban intézett légyen követeket Rómába, már annak meggondolása sem hagy kételkednünk, hogy az új magyar keresztény egyházban számos olyatén kérdésnek kell vala felmerülni, mely a pápa közbejöttét szükségessé tette. E következtetés alaposságát pedig minden kétségen felül emeli István azon alapítványa, mely által Rómában Sz. István vértanú tiszteletére tizenkét kanonok számára egy gyülekezeti házat rendeztetett be s azt egy szállodával is megtoldotta, hol követei s az apostolok fejedelmének küszöbét látogató egyéb magyar zarándokok a szükségesekkel elláttatnának [1]). Ezen összeköttetéseknek tanúságai különben azon ajándékok is, melyeket István időnként küldött a pápáknak. Ezek legjelesbjeinek egyike volt azon, hihetőleg maga Gizela királyné által hímzett miseruha (casula), melynek hátulsó részén ezen arany betűkkel hímzett szavak álltak: „S. (tephanus) Ungarorum R. et Gizela dilecta sibi coniunx mittunt haec munera Domno apostolico Johi (Jonanni) — István magyarok királya és Gizela kedves neje küldik ezen ajándékot az apostoli úrnak

[1]) Mabillon: Annal. Ord. S. Bened. IV, 206. Pertz: IV, 634.

1030. Jánosnak“ [1]). Hasonlót kell feltennünk a pápáknak Istvánhoz küldött követségeiről is, bár ezeknek is csak két helyen találunk nyomára: II. Sylvester levelében s azon okmányban, melyet István 1009-ben adott ki Bonipert püspök javára [2]).

Azonban István ezeken kivül még az összes kereszténységgel is gondosan ápolá és szilárdítá a magyar egyház solidáritását; és, miként a nagyobbik legendája tanúskodik, „külföldi monostorok és tartományok férfiait is királyi bőkezűségének számtalan adományaival gyakran megtisztelé követei által“. A monte casinoi szerzeteseknek, például, egy arany keresztet küldött [3]); Gizela pedig Regensburgban anyja sírját ékesité fel hasonló kereszttel [4]).

Külföldi alapitványaik közől az emlitetteken felül emlékezetre méltó még azon szerzetes ház, melyet István Jeruzsálemben épitett s földekkel és szőlőkkel adományozott meg. Krisztus sírjához ez időben a nyugati országokból mind inkább Magyarországon keresztül kezdének utazni a zarándokok; s e példa, úgy látszik, a magyarok közől is többeket indított hasonló zarándoklatokra. Valószinűleg ezen áhitatos utazások előmozdítása végett tette István is ezen alapítványát. Mind ezen adományozásai közt azonban legmeglepőbb, mert vallásos buzgalma mellett felvilágosodott világnézletéről teszen tanúságot, az, hogy még a Rómától elszakadt keleti egyházzal is éreztette bőkezűségét. Ő ugyanis még Konstantinápolyban is, bár ott az egyházszakadás már teljesen be volt végezve, szintén egy szép mivü

---

[1]) Haec casula, ugymond Mabillon (Annal. Ord. S. Bened. IV, 206.) modo in Mettensi S. Arnulfi basilica, ex dono, ut creditur, Leonis papae IX. asservatur. V. ö. Mabillon: Oeuvres posthumes III, 477.

[2]) E pápai követet Fejér Cod. dipl. I, 291. Azónak, Mabillon Annal IV, 144. Anonak nevezi.

[3]) Leo Ost. II, 65.

[4]) Pray: Diatrib. 182.

templomot emeltetett [1]); valószinűleg, hogy a görög birodalom fővárosában is szent emlékkel tanúsítsa a magyar nemzet kereszténységre térését, mely egy félszázad előtt még annyiszor oly súlyos csapásokat intézett rabló kalandjaiban e birodalom ellen, s ezt is kiengesztelje nemzete iránt, mely annak a nem rég múltban még sanyargató ostora volt. Országában is ő nem csak tűrte az ó-hitet, mely mint már említők, az Ochtum legyőzése után közvetlen kormánya alá került tiszántúli részeken el volt némileg terjedve, hanem 1025-ben még önmaga is alapított a veszprémi völgyben egy klastro not görög apáczák számára [2]). 1030.

VI.

István, hogy idejét mennél inkább népe oktatására, a keresztény vallás megszilárditására fordíthassa, gondosan óvakodott ugyan magát háborúkba bonyolítani; országlása mindazáltal korán sem volt oly békés, mint azt kútfőink hallgatása gyaníttatja. A Koppány és Gyula által támasztott lázadásokon, az Ochtum, a bosnyők, a lengyel Boleszláv ellen két ízben s a Konrád császár ellen viselt háborúkon kivűl, úgy látszik még több harczokban is kellett küzdenie, melyeknek semmi nyoma sincs emlékeinkben [3]). Azon

[1]) Legenda S. Steph. major Cap. 11.

[2]) Szerdahelyi: Diploma graec. S. Steph. Budae 1804. l. 30. kövv.

[3]) Toldy Ferencz az Új Magy. Muzeumban (1860. dec. XII. Füz. 397. l.) István e háborús országlására figyelmeztetvén, egy XV. századbeli írót, Bergamói Jakabot említi fel, ki egyebek közt írja: At Stephanus ipse Rex..... nonnullas barbaras nationes bello sibi subdidit, et eorum civitates pene innumeras in deditionem suam redegit, deque regibus ac ducibus, necnon regulis (talán magokat a lázongó magyar törzsfőket érti?) quasi innumeris triumphavit. Kissé alább pedig: „Stephanus et Geysilla.... trans Danubium transgressi et sclavos et bosnenses et servios seu rasianos... nec non et valachos, quos partim gethas, partimque transilvanos appelant, usque ad polonos suo adjecerunt imperio".

1030. mindjárt említendő intelmekben, melyeket Imre fiához intézett, István maga e szavakra fakad: „Még gyermek vagy fiam, ki csupa örömek s gyönyörök közt ápoltattál s neveltettél, nem ismered a hadjáratokat, a munkát, a különféle népek betöréseit, a melyek közt töltöttem én majdnem egész életemet". István e szavai eléggé tanúskodnak, hogy a népe művelésére, országa szilárd megalapítására fordított munkálkodásait számos ízben harczi zaj, tábori munka, hadjáratok szakasztották meg.

István intelmei fiához.

E sokféle gond, munka, fáradalom annyira fölemésztette a hatvan évet már különben is meghaladt István életerejét, hogy miután Konrád császártól megszabadúlt s az ország békéjét helyreállította, a köszvénytől mindinkább kinzatván, a kormánytól visszavonúlni, s annak terhét a már 24 éves, a kor minden tudományában jártas Imre fiának vállaira szándékozott áttenni [1]). Ezen elhatározásra a fölött, hogy még a maga életében lássa fiát megerősödni a trón birtokában, még az is indíthatta Istvánt, hogy fiát, munkára szoktassa, saját vezetése alatt avassa be a kormánytudományba; mert Imre, úgy látszik, nevelőjének, Gellértnek példájára, inkább szerzeteshez illő öntagadásban, a testi ösztönök ellen vitt czéltalan, meddő harczban, mint királyhoz méltó tevékenységben kereste kielégítését. E végett egy intő szózatot írt fia számára, mely az ifjúnak kalauza lenne a kormány súlyos gondjai közt. Ha egyéb sem maradt volna fel a történelemben Istvánról: e gyönyörű szózat [2]), e szintoly gyöngéd atyai intés, mint mély bölcsességű királyi utasítás maga elég volna arra, hogy Istvánnak a Nagy melléknevet vívja ki a királyok sorában. Egy, nemzetének javát

[1]) „Cogitavit renunciare seculo et filio Almerico aeque literato et sancto committere gubernacula regni. Dandulo, Muratorinál: XII, 233. Chron. Budens. l. 70.

[2]) S. Stephani regis de Institutione ad Emericum ducem Liber. Endlicher: Monumenta. 299. kövv.

mindenek felett szivén hordó, áldásteljes életének műveit halála után is gyümölcsöztetni vágyó bölcs király áll e szózatban előttünk, kinek minden szava méltó, hogy az unokák emlékezetében fenmaradjon. 1030.

„Nem restelek neked, szerelmes fiam, — u. m. egyebek közt, — míg életben vagyok, tanítást, parancsokat, tanácsokat adni, hogy a magad s alattvalóid életét azok szerint intézd; mert hiszen, ha az Isten engedi, te kormányzol én utánam. Te pedig szorgalmasan ügyekezzél megtartani atyád parancsait, ... mert ha azokat megveted, ... nem lehetsz barátja az Istennek s az embereknek ....; engedelmes légy tehát, fiam, ... ki kincsek és gyönyörűségek közepette neveltettél, nem ismerő a hadjáratok súlyos munkáit, az idegen népek ellenséges becsapásainak veszedelmeit, melyek között én töltém vala majdnem egész életemet. Itt az idő, hogy elhagyd a puhaság párnáit, mi hígeszűvé, gyöngévé tenne, mi erényedet eltékozlaná s vétkeket táplálna benned; hanem keményítsd meg lelkedet, hogy értelmed figyelmes legyen tanácsaim hallására".

És ezután tíz fejezetben fejtegeti tanácsait. „Mindenek előtt, ugymond, parancsolom, tanácsolom, javaslom, kedves fiam, ha tiszteletben akarod tartani királyi koronádat: oly gondosan őrizd meg az apostoli s kath. hitet, hogy példánya légy alattvalóidnak, s az egyháziak méltán nevezhessenek keresztény férfiúnak ...; mert a ki a hitet jó cselekedetekkel nem ékesíti, amaz ezek nélkül holt lévén, nem kormányozhat becsülettel .. ." Kiterjeszkedik azután a hit ágazataira, s kéri, inti őt, ne pártolja azokat soha, kik e hittől elszakadnak, nehogy a nemzetben az egyház ezen új ültetvénye elpusztúljon. „Ezen egyház — u. m. tovább — másutt már megerősödött; de ezen országban még új, még fiatal", gondja legyen tehát pásztoraira, hogy azok annak szorgalmas őrei legyenek, „nehogy mit Isten irgalma neki, az atyának építenie engedett, fia hanyagsága s gondatlansága miatt ismét elpusztúljon. Gyarapítsa tehát az egyház méltóságát,

1030. hogy mint annyi jeles királyok, koronájának fényét is nevelje. Becsülje, szeresse a főpapokat, ne nyisson könnyen fület az ellenök emelt vádaknak; ne engedje, hogy nyilván meggyaláztassanak, hanem, ha ki közölök vétett, azt négy szem közt ismét és ismét intse meg; s csak ha intése nem fog, vigye azt egyházi törvényszék elébe".

Áttér azután arra, miképen viselje magát a nemzet nagyjai, a világi urak, főtisztviselők s vitézek iránt. „Ezek kedves fiam, a te atyáid, testvéreid; senkit közölök ne tégy, ne nevezz szolgádnak: ők harczoljanak éretted, de ne szolgáljanak; harag, kevélység, irígység nélkül, békésen, alázatosan, szelíden uralkodjál fölöttük, eszedben tartván, hogy az emberek mindnyájan egyenlők, s hogy semmi sem emel inkább az alázatosságnál, semmi sem aláz meg inkább a gőgnél és irígységnél. Ha békeszerető leszesz, úgy mindenki vitéz királyának nevezend és szeretni fog; ha haragos, kevély, irígy lészsz, az urakat lenézed: a vitézek ereje meggyöngíti királyi méltóságodat, s másé lesz országod. Erényeiddel kormányozd az urak életét, hogy szeretetedre lelkesülve, királyi méltóságodhoz ragaszkodjanak".

Az igazságszolgáltatásban mindenek fölött türelmet s gondos vizsgálatot ajánl neki. „Valahányszor főbenjáró, vagy más nagyobb ügy fog hozatni itélőszéked elébe, ne türhetetlenkedjél, ne esküdözzél eleve, hogy a vádlott meglakoland;... ne siess magad itéletet mondani, nehogy ilyféle biráskodás által csorbát szenvedjen királyi méltóságod; hanem bizd az ügyet rendes birákra. Félj birónak —, örvendj igazi királynak lenni s neveztetni. A türelmes királyok országolnak, s csak a türelmetlenek zsarnokoskodnak. Midőn pedig oly ügy fordúl elő, melyet magadnak illik eldöntened, itéld meg azt türelemmel és irgalommal, hogy koronád dísze s dicsősége növekedjék".

Miután tovább az idegeneket ajánlotta pártolásába, vendégszeretetébe, az országtanácsot köti szivére. „A tanácsban választatnak, ugymond, a királyok, rendeztetik az

ország, határoztatik el az ország védelme, a háború és a béke ügye, köttetnek a szövetségek . . . Ne a fiataloktól és kevésbé bölcsektől, hanem a vénektől kérj tanácsot, kiket arra koruk, bölcseségük alkalmassá teszen. A királyok tanácsainak a bölcsek kebelében kell megérleltetni, nem pedig a hígeszüek szeleskedése által dobra üttetni... Mindenki avval foglalkodjék, mit kora megillet: a fiatalok fegyverrel, a vének tanácscsal. De a fiatalokat se űzd ki a tanácsból; s ha alkalom szerint tanácskozol velök, bár jónak látszik is tanácsuk, közöld azt mindig a vénekkel is, hogy minden tetted megüsse a bölcseség mértékét". 1030.

Voltak, kik Istvánt külföldies szellemről vádolják, mivel tanácslá fiának, hogy a bevándorló idegeneket oly vendégszeretettel fogadja, hogy azok inkább nála szeressenek lenni, mint bárhol másutt a világon. Voltak, kik István e helytelenül értelmezett szavaiban, melyekkel az idegeneket ajánlá: „egy nyelvű, egy szokású ország gyönge és mulékony", nemzet elleni bűnt találtak. Ime halljuk tehát, mit és miként érzett ő nemzetéért: „Az ősöket utánozni, az elődök törvényeit követni, a királyság legfőbb díszei közé tartozik; mert a ki az ősök végzéseit megveti, az Isten törvényeit sem tartja meg... Szentek legyenek tehát előtted atyád végzései; minden tétovázás nélkül kövesd szokásaimat, melyeket a királyi méltósággal egyezőknek tapasztalhatsz. Nehéz lenne országolnod ily természetű birodalomban, ha nem lennél elődeid szokásainak követője. Melyik görög kormányozná a latinokat görög módon, vagy mely latin kormányozná a görögöket latin szokások s erkölcsök szerint? Kövesd tehát őseid szokásait, hogy honosaid közt főnek tartassál, idegenek előtt dicséretre légy érdemes".

Ezek után végre a buzgó imádkozást, mely a bűntől megvéd, mely Salamonként bölcseséget érdemel ki az égtől, mely elűzi a hanyagságot, elmetompaságot, — továbbá a kegyességet, könyörületességet s átalában az erény szeretetét köti fia szivére. „A gonosz lelkű s magát kegyetlenség-

1031—1038. gel bemocskoló király, ugymond, hiába nevezi magát királynak: ő csak a zsarnok nevét érdemli meg. Azért tehát, szerelmes fiam, te, gyönyörűsége szivemnek, te, reménye a jövő nemzedéknek, kérlek, kényszerítlek téged, légy mindenekfelett kegyes, necsak rokonaid, necsak a fejedelmek és vezérek —; necsak szomszédaid s alattvalóid iránt, hanem még az idegenek iránt is, kik hozzád jőnek;... légy könyörületes és türelmes necsak a hatalmasok, hanem a gyöngék iránt is; légy végre erős, nehogy a jó szerencse elbizottá, a balszerencse levertté tegyen... légy alázatos... szerény... mérsékelt és szelíd, légy becsületes és szemérmes;... mert ezen erények a királyi korona főékességei".

Már a nap is meg volt határozva, melyen István a királyi hatalmat fiára áttegye, s az ország rendei egybehíva, hogy neki hódoljanak. De a végzet ismét egy csapást mért Istvánra: Imre, szivének gyönyörűsége, a jövő nemzedék reménye, mint őt a gyöngéd atya nevezte, hat nappal előbb, 1031-ki szeptember 2-án megszűnt élni [1]).

VII.

E csapás öregbíté a bánatos király betegségét; testi fájdalmaihoz azontúl epesztő aggodalom is csatlakozott trónutóda, az ország s a kereszténység új ültetvényének jövendője miatt. Mert többi fimagzatai már gyönge korukban elhaltak volt; Imre pedig, az egyetlen, kiben az atyának minden öröme, a királynak minden reménye öszpontosúlt, bár atyja kivánsága szerint néhány év előtt Crescimir horvát fejedelem leányát nőül vette, gyermektelenül halt el. Ő, némelyek szerint anyai nagybátyjának, II. Henrik császár-

[1]) Az Annal. Hildesheimens. 1031. évhez Imrét az oroszok vezérének — dux Ruizorum — czímezi, s vadászaton, vadkan által mondja megöltnek: „in venatione ad apro discissus periit flebiliter mortuus". Pertznél III, 98.

nak példáját követve, a szűzesség dicsőségére vágyott, s 1031—1038.
mint a legenda mondja [1]), „nejének szűzességét is illetetlenül hagyta".

Kit tegyen tehát országában az új rend őrévé, a kereszténység fiatal ültetvényének ápolójává? E kérdés, e gond aggasztá most szűnetlen a jámbor királyt. Még négyen éltek Árpád férfi sarjadékai közől: Mihály és Szár-László nagybátyjainak fiai, amazé Vazul, emezéi Endre, Béla és Levente [2]). De egyik sem látszék neki alkalmasnak a nagy feladatra, mely utódát várta. Vazul elébb kicsapongó erkölcsű volt, mi miatt István őt vezeklés, javulás végett a zoborhegyi klastromba záratta. A más háromnak tán vallási buzgalmában nem bízott.

Habozásaiban, tépelődéseiben, kit válaszszon ezek közől utódává, múlt az idő; de, bár egyre sulyosbodó nyavalyája miatt magát mind képtelenebbnek érzé az elébb oly fáradhatlan buzgalommal viselt királyság kötelességeinek teljesítésére, sokáig nem tudta magát mire határozni. Habozásait nevelte még hitvese is, Gizela királyné, ki a négy Árpád-fit nem kedvelte, s azok mellőztével Pétert, Urseolo Otto velenczei herczegnek és István nővérének fiát óhajtá trónutóddá kitűzetni. Midőn Otto herczeg 1026-ban az ellene fellázadt polgártársai által Konstantinápolyban száműzetett [3]), tizenöt éves fia, Péter, úgy látszik, mindjárt akkoron nagybátyja István király udvarában keresett menedéket. Vele jött-e anyja, a király nővére is, hallgatnak emlékeink. Unokaöcscsét a király testőrei hadnagyává nevezte ki [4]). S

---

[1]) Vita S. Emerici Cap. 6. Endlichernél: Monumenta 197.

[2]) Sz. Gellért életírója (Cap. 19.) a három utóbbi herczeget Vazul fiainak mondja. De több hitelt érdemel Kézai (II, Cap. 3.) és Turóczi (II. Cap. 42.) kik szerint ezek Szár- (kopasz-) László fiai.

[3]) Dandulo, Muratorinál XII, 239.

[4]) Vita S. Stephani C. 15. Exercitui suo praefecerat ducem. Endlichernél 153.

1031—1038. ezt óhajtá, ezt sürgette most férje utódául kijelöltetni a királyné. Gizela, Pétertől talán több hajlékonyságot, engedelmességet várt maga iránt, mint a magyar herczegektől; férje halála után több befolyást remélhetett kormányára, özvegységének biztosabb gyámolát tekinthette benne, mint az Árpádfiakban, kikkel, úgy látszik, meghasonlásban élt.

István midazáltal nem hajólt Gizela unszolásaira. Ő a bár rokon, de idegen Péter fölemeltetésében a vérszerződés megszegését láthatá, melyet a nemzet Árpáddal kötött vala. Midőn tehát nyavalyáját öregbedni, halálát közeledni érezné, utódjának kijelölését továbbra nem vélvén halaszthatni, még is csak Vazulra esett választása. A klastromi élet, a jámbor szerzetesekkel való társalgás, hosszabb vezeklés, úgy gondolá, kigyógyíthatta már őt kicsapongó hajlamaiból. Budát, udvari emberei egyikét tehát Nyitrára küldé érette, hogy őt látván, ha javúltnak találja, a maga utódává nevezze ki [1]).

De Gizela nélkül tette számítását a jámbor király. Gizela, buzgalma mellett a keresztény vallás terjesztésében, mire nézve őt a király hű segédének mondják emlékeink, nem volt minden tekintetben oly jámbor, minőnek őt némely krónika s legenda ábrázolja [2]). „Ezen Gizela királyné, ugy mondják, sok gonoszt tett azon földön", — állítja egy külföldi krónika [3]). A vallás iránti buzgalommal, mint sok másban, úgy látszik benne is fondorkodó, cselszövényes lélek

[1]) „Quem ipse post eum (se) regem faceret super *Hungaros*". Kézai II, Cap. 2.

[2]) Herimann. Augiens. 995. évhez Pertznél V, 117. Gizela . . . eleemosinis ceterisque bonis operibus inibi intenta, consenuit. A legenda maj. Cap. 10. szerint: qualis erga dei cultum ordinandum exstiterit, quam frequens et benefica circa deo servientium congregationes apparuerit, multarum ecclesiarum cruces et vasa et praeparamenta opere mirifico facta vel contexta usque hodie testantur stb.

[3]) „Gisla regina, dicunt, multas malitias in terra illa fecit". Albericus, Leibnitznél acc. hist, II. 44.

lakott; mely néha minden vallásosság daczára is mélyen bukik. Ő értesülvén a király szándokáról, nyomban tanácsot tart Péterrel s az őt pártoló idegenekkel [1]), minők kétségkivül többen voltak István udvarában. A tanácskozás eredménye vészthozó lett a szegény Vazulra. Sebös, Buda fia, a királyné embere, István küldöttét megelőzi, Vazul szemeit kiszúrja, füleibe ólmot önt, s a gonosz tett végrehajtása után Csehországba menekül. István keserves könyeket hullatott a nyomorúlt herczeg fölött, midőn az elébe hozatott: de rokonának megcsonkíttatását megboszúlni, a többi még épségben maradt herczeget hasonló bajtól megóvni, már nem érzett magában erőt, a testi s lelki szenvedések által elcsigázott, jobbára ágyban fekvő király. Csak javasolni tudja még Szár-László fiainak, Endrének, Bélának és Leventének, menekűljenek a veszély elől, mely hihetőleg őket is fenyegeti, Csehországba, melynek fejedelméhez őt most legbarátságosabb viszony köté [2]). 1031—1038.

Követték-e mindjárt nagybátyjuk javaslatát a herczegek, vagy egy ideig még az országban időztek, bizonytalan; István kormányának végéveiről átalában igen hiányosak, zavartak emlékeink. Ugy látszik mindazáltal, Péter, a királyné s pártja támogatásában bízva, a parancsától függő királyi testőrsereg által hatalmas, valóban ellenségesen lépett fel a herczegek ellen; minek következtében ezek, már életüket is veszélyben forogni látván, külföldre menekűltek [3]).

Vazul megnyomorítva, a többi herczegek eltávolítva lévén, Gizela, Péter s ennek külföldi pártolói uraivá lettek

---

[1]) Kysla regina, habito consilio infidelium.

[2]) Turóczy II, Cap. 33.

[3]) Erre mutatnak több későbbi okmányok, különösen egy 1245-ki, melyben olvassuk: „Quas possesiones per litteras primi Belae Regis, qui dum in partibus Poloniae propter Petrum, qui nomen Regis sibi potenter Hungariae adscripserat. stb. Fejér: Cod. Dipl. IV, I, 393.

1038. a térnek; mert István, kit az utósó események még inkább elbusítának, hosszú testi s lelki szenvedései által folytonosan ágyhoz szegezve, már csak árnyékává lett az elébb oly erélyes királynak. S néhány gonosz még így sem akarta őt tovább életben tűrni. Végnapjaiban még egy borzasztó merénylettel is keserítették a jámbor királyt. Péter szőtte-e ezt, némely külföldi czinkosokkal, „nem győzvén már bevárni az időt, mely István halálával őt Magyarország királyi székére fogja emelni?“ — ugymond egy történettudósunk [1]), — bár e körülmények szerint valószinűnek látszik, bebizonyítani nem lehet emlékeinkből. Ezek szerint négy udvari főember — „a palotások négy legnemesbike“ — vádoltatik az összeesküvésről. Ezeknek egyike egy nap estéjén, mielőtt világ gyújtatnék, a félhomályban nagy csöndesen a terembe lép, hol a beteg király feküdt. Köntöse alatt meztelen kard rejlett, melylyel a határozat szerint a király életének véget vetne. De a gondviselés nem engedé ily gonoszúl elveszni az érdemteljes királyt. A gyilkos, midőn a király ágyához közeledve fegyveréhez nyúlna, szándékának iszonyúságától megborzadva, a kardot földre ejti, és midőn a csörömpölésre figyelmessé lett király őt megszólítaná, mindén bátorságát vesztve, térdre rogy, vallomást tesz s kegyelemért esedezik. A bűnbánónak István bocsánatot ad; de három czinkostársa törvényszék elébe állíttatván, halállal lakol [2]).

István nem sokáig élte túl az élete ellen szőtt merényletet. 1038-ban Nagyboldogasszony napján, aug. 15-én, a jobb életre szenderült. Eltakarítására roppant néptömeg gyűlt össze Székesfehérvárott, melynek kesergő végtisztelkedése közt meghült tetemei arany koronával ékesített fehér márványkoporsóban tétettek le a Szűz Máriának általa épített s csak épen a temetés előtt felszentelt templomá-

[1]) Szalay László: Magyarország tört. I, 93.

[2]) Hartvic: Vita S. Steph. Cap. 20. Endlichernél 184.

ban [1]). Negyvenöt év múlva fiával, Imre herczeggel együtt 1038.
a szentek sorába iktatta őt az egyház, ki korának legnagyobb fejedelme, egy középkori királynak példányképe vala. Jobb keze, annyi áldás elhintője, maiglan enyészetlen, Dalmátországból, hova IV. Béla által a tatárjáráskor vitetett, visszakerűlvén, Budán tartatik, mint legrégibb s drágább ereklyéje a magyar kereszténységnek.

[1]) U. o. 186. Kézai. U. o. 109.

HARMADIK KÖNYV.

NÉMET BEFOLYÁS.

A POGÁNYSÁG HARCZA A KERESZTÉNYSÉGGEL.

1038—1077.

ELSŐ FEJEZET.

Péter és Aba Sámuel trónbitorlása.

I.

Istvánnal a béke is sokára eltünt az országból és zavarteljes idő állott be, melyben elébb a trón birtoka végett folyt harczok, majd a pogányság lázadásai riasztották fel a nemzet nyugodalmát. Péter, kit Gizela a királyi székbe segített [1]), könnyelmű, aljas jelleme által nem sokára azon kevesek bizalmát is eljátszotta, kik a királynétól reábiratva, hozzá csatlakoztak. Mindjárt kormánya elejét zsarnokság bélyegzé. Seböst, Vazul megnyomorítóját, udvarába visszahíván kegyekkel halmozta. A magyar urak közől ezt tévén fő tanácsosává, a többieket megvetette. És „a földjavait — mint a krónika mondja [2]) — németekkel és olaszokkal dőzsölve, kevélyen, telhetetlenül nyelte el. Az erősségeket, várakat s az ország minden méltóságait a magyaroktól elvevén, németeknek, olaszoknak adta, kik aztán kényük, kedvök szerint zsarnokoskodtak a magyarok felett. Maga is ledér [3]), híveinek mindennemű kicsapongást megengedett.

1038.

Péter önkényes kormánya.

[1]) Kézai egyenesen azt állítja, hogy Gizela tette Pétert királylyá. II, Cap. 2. Endlichernél: 109.

[2]) U. o.

[3]) Rodulf: Hist. Lib. III. Pertznél VII, 70. szintén szemére veti a „carnis luxuriá"-t, ki egyébiránt őt Sámuellel összetévesztve s Abonak nevezve „nyájas, adakozó, alázatos, szeretetreméltó embernek ábrázolja. De ezen író szavaiból is eléggé kitünik, hogy csak a németek s olaszok

1040. Udvaronczai a magyarok nejeit s leányait erőszakolva, állati féktelenségeik áldozatává tették. A hol a királyi udvar járt, senki sem lehetett biztos neje s leánya tisztaságának megőrzéséről".

Mind ezek felett Péter nem sokára hálátlansággal is bélyegezte magát Gizela iránt, kinek trónját köszönheté, kinek a kormány dolgaiba befolyást engedni, kit tisztelni igért volt a haldokló királynak. Gizela, Péternek és udvarának annyira megváltozott erkölcseivel elégedetlen, hihetőleg többször inté, feddé az ifjú királyt; s ez, hogy tőle szabadúljon, őt őrizet alá tétette, javait elfoglalta. De a magyarok sem nézték sokáig tétlenül a király zsarnoki kormányát. Többen közölök tanácsot tartván, emlékeztették őt fogadalmaira, melyekkel magát a nemzet s az özvegy királyné iránt lekötötte; midőn pedig látnák, hogy intésük mitsem használ, a királynét erőhatalommal kiszabadították fogságából [1]).

A megszeppent király az urak igazságtételének nem mert ugyan ellentállani; de utóbb többeket száműzött közölök. Majd, hogy az e miatt is mind inkább növekedő elégületlenségben a közfigyelmet másfelé fordítsa, szintoly esztelen tanácscsal, mint minőből belkormánya vette irányát, külháborúba keverte magát. Braciszláv cseh fejedelem, a lengyeleken nyert győzedelme következtében elbizakodva, a köteléken is tágítani akart, mely őt a német birodalomhoz kapcsolta. III. Henrik, Konrád császárnak büszke, hatalmára sokat tartó utóda, e miatt neki 1039-ben háborút izent.

Szövetsége Braciszlávval. Braciszláv Pétert hívta s nyerte szövetségesévé. Péter három dandárból álló sereget (tres legiones) küldvén segedelmére, maga még azon év telén Németországra tört, s azt

látták őt oly szeretetreméltónak. „Unanimiter, u. m., universi marchiones et comites tam ex Italia, quam ex Germania longe lateque huius regis dominium ... expetebant."

[1]) Turóczy II, Cap. 36. Brunner: Annal. Boici, az altahi évkönyvek nyomán 1042 évhez. Part. I. Lib. 17. 419 l. és P. II, L. V. 217. l.

égetve, rabolva pusztította [1]). A háború 1040-ben szerencsésen folyt Braciszlávra nézve: Henrik király, miután egy hada a csehektől megveretett, visszahuzódott. De a következő évben megfordúlt a hadi szerencse: Henrik 1041-ben nagyobb haddal tért vissza a fellázadt herczeg ellen, ki aztán legyőzetvén, kénytelen lőn a békéért esedezni s bűnbánva fogadni el a királytól elejébe szabott feltételeket. 1041.

Péter elüzetése.

Péter a háború második évében már nem segíthette Braciszlávot, mert maga is más segedelmére szorúlt. Míg ugyanis Péter az országból távol vala, az uraknak elég alkalmuk lőn az ország állapota felől tanácskozniok. Szégyen és bosszúságtól megkeseredett szívvel elhatározták tehát, hogy a múltakhoz hasonló méltatlanságokat a királytól s udvaronczaitól többé nem tűrnek; hanem első alkalommal felkelnek s kiűzik őket országukból. A határozat alkalmazásának hamar megjött az ideje. Péter miután hadjáratából visszatért, annak szerencsés végeztében elbizakodván, ugy látszik, még önkényesebbé, még zsarnokiabbá lett kormányában. És most boszút kiáltva kelt fel az egész nemzet, s annak élén Aba Sámuel, Sz. István nővérének férje, az Árpáddal bejött Ede kun vajda unokája [2]), kit Sz. Gellért életírója nádorispánnak nevez [3]). Buda és Sebös annyi rosznak okozói, a király gonosz tanácsosai, a felbőszült urak által az udvarból, hol menedéket kerestek, kiragadtattak, amaz darabokra vagdaltatott, emez kerékbe töretett, s a külföldi udvaronczok közől is többen megölettek. Péter

[1]) Annal. Hildesheim Pertznél III, 103. Wirziburgens. u. o. II, 243. Sangallens. U. o. I, 81. Annal. Boici. i. h. Herimann. Aug. Pertznél V, 123.

[2]) Névtelen jegyző Cap. 32. János gersei főesperes Kerchelichnél: Not. Praelim. 101.

[3]) Aba Comes palatii. Cap. 17. Endlichernél 236. Alberic szerint (Leibnitznél II, 73.) Unus de magnis principibus. Az Annal. Sangall. 1041 évhez „Comes quidam".

1042. maga, látván a veszedelmet, idején megmenekült s Albert osztrák herczeghez futott, ki testvérét birta feleségül [1]).

II.

Sámuel királysága. Ha az Árpád véréből származott herczegek ekkoron a hazában léteznek, kétségkivül azok egyike emeltetett volna a királyi székbe. De ezek távol a külföldön ették a száműzetés kenyerét. A körülmények pedig olyanok voltak, hogy fej nélkül sokáig nem lehetett hagyni az országot. Péter, sógorától Henrik királyhoz vezettetvén, annak lábaihoz borúlva könyörgött bocsánatért minapi háborúja miatt, és segedelemért trónja visszafoglalására. Henrik kapott az alkalmon, mely őt avval kecsegteté, hogy Péter által, ha őt királyságába vissza helyezendi, Magyarországra is kiterjeszthetí hatalmát. E reményben elfeledte a Pétertől szenvedett sérelmet, s őt kegyelmébe fogadta [2]).

E körülmények közt, bár kétségkivül többen voltak az urak közől, kik az árpádi herczegeket óhajtották visszahívni. Sámuel úr magát pártja által királynak kiáltatta s koronáztatta meg. Sámuel, mihely értesült, hogy Henrik a megbukott Pétert pártfogásába vette, követek által ügyekezett őt más értelemre hajlítani; midőn pedig ebben nem boldogúlt, őt megelőzendő, 1042 elején Németországot megtámadta. Seregeit három részre osztván, egygyel a Dráva táját, más kettővel a Duna két partvidékét pusztította, de nem egyenlő szerencsével. Azon hadat, mely a Duna balpartján több csapatokra oszolva rablott, zsákmányolt, Adalbert osztrák herczeg s fia Luitpold részenként megtámadván, a megszabadított foglyok segedelmével megverte s a Morva folyamig űzte, melyben sokan sírjokat találták. Vezéröket, ki uszás által szabadúlt meg, a bosszús Aba később

Betörése Németországba.

[1]) Herimann. Augiens. Pertznél V, 123. 1041. évhez. Annal. Boici Brunnernél i. h.

[2]) Annal. Sangall. 104. évhez i. h. Herimann Aug. i. h.

szemeinek kiszúratásával büntette meg ügyetlenségeért. 1043.
Hasonló sorsban részesült a drávamelléki had is, melyet Gottfried határgróf Pettau mellett vert meg. A harmadik had azonban, melyet Aba maga vezérlett, miután Tulnig előrenyomúlt, s ott a farsangoló népet s katonaságot mámorában meglepte s megverte, nagy zsákmánynyal tért vissza hazájába [1]).

Henrik király, a történtek után elég okot találván a háborúra, miután husvétkor Kölnben országgyülést tartott, a nyár végén nagy sereggel közeledett az ország határaihoz. Seregében volt egyebek közt Brcaiszláv cseh herczeg, Péter előbbi szövetségese is; és ennek tanácsára Henrik, miután Haimburgot megvette, a Duna bal partján nyomúlt beljebb az országba. Pozsony nem sokáig állhatott ellen a király ostromgépeinek, s megvétetvén, elpusztíttatott. Aba csak a Vágnál és a Garannál állott ellen Henrik hadainak; de mind a két folyamtól veszteséggel kényteleníttetett visszavonúlni. Némely külföldi évkönyvek szerint a magyarok ekkoron tudtára adták Henriknek, hogy Pétert semmi esetre sem akarják többé királyuknak visszafogadni; minek következtében Henrik, ki nem annyira Péter sorsát hordá szivén, mint inkább csak a maga befolyását kivánta megalapítani az ország ügyeire, az urak kivánsága szerint egy mást, ki a cseh herczeg kiséretében létezett, helyezett be a királyságba [2]); kit azonban Aba, Henrik távozta után kiűzött volna az országból. Valószinűbb, mit honi emlékeink [3]) a Henrik harcza Abával.

[1]) Kézai, i. h. 111. Heriman. Aug. és Annal Wirziburg. 1042. évhez i. h.

[2]) Herimann. Aug. i. h. Cum Petrum recipere nollent, quemdam alium ex eis apud Boemos exulantem ducem, eis constituit. Az Annal. Wirziburg. 1043 évhez „alium, quem petebant" stb. Az Annal. Boici világosabban, királyi vérből származottnak állítják az egyéniséget, mi ha való, csak az árpádi herczegek valamelyike lehetett.

[3]) Kézai i. h.

1044. sangalli évkönyvekkel [1]) egyezőleg állítanak, hogy Henrik, látván a magyarok nagy idegenségét Pétertől, megelégedett Aba nagy értékű ajándokaival; s minthogy a tél korán beállott, seregeit az országból kivezette.

De Aba nem látta magát biztosságban Henriktől, míg vele forma szerint békét nem köthet. E végett tehát követeket küldött hozzá Gozlárba, hol Henrik a karácsoni ünnepeket tölté. Sámuel a német foglyokat, kiket a tavaszon hajtatott el Tuln vidékéről, váltság nélkül visszabocsátani igérte, ha Henrik vele békére lép. De minthogy Péter és szövetségesei Adalbert és Braciszláv a követek ajánlatának ellene működtek, s avval maga Henrik sem elégedett még. Aba küldöttei siker nélkül tértek haza. A bitorló itthon sem dicsekedhetett oly erős párttal, hogy Henriknek, ha a hadjáratot megújítja, ellentállhasson. Május havában tehát újabban is követeket küldött a Padebornban időző német királyhoz. Henrik, a háborúra már jobbadán felkészülve lévén, a regensburgi országgyűléshez utasítá a követeket, hogy, ugymond, miután e béke által leginkább a sérelmet szenvedett Bajororszag van érdekelve, az a bajorok által hányassék meg. Ezen fogás által azonban csak azt czélozta Henrik, hogy a követek mind addig letartóztassanak, míg maga teljesen felkészül, s hogy aztán készületlenül lephesse meg Abát; mert jól tudta, hogy a bajorok mit sem óhajtanak inkább, mint boszút állhatni Abán múlt évi pusztításaiért. A követek, miként előrelátható volt, visszautasíttattak; nyomban követte őket Henriknek időközben teljesen felkészült hada is az ország határai felé. A német sereg most a Duna jobb partján intézte támadását s minden ellentállás nélkül hatolt le a Rábczáig. Aba ellentállni képtelen, harmadszor is követek által ügyekezett megkérlelni Henriket; s most nagy értékü ajándékai [2]) mellett az ország azon ré-

[1]) 1043 évhez Pertznél I, 84.

[2]) Auri talenta 400, totidemque vestes. Annal. Boici P. II, 218.

szét is átengedni igérte neki, mely a bécsi erdőtől a Lajta folyamig terjedt; s ezen felül Gizelának is, ki iránt eddigelé ő sem viseltetett jobb indúlattal Péternél, visszaadni ajánlkozott minden elvett javait. Henrik megelégedett az ajánlattal, s miután Sámuel az igéretek teljesítését nem csak esküvel fogadta, hanem kezesekkel is biztosította, ismét kivonúlt az országból [1]). 1044.

Hogy Aba a királyságban megmaradt, nem annyira népszerűségének köszönheté, melyet az országban birt, — mert az urak nagyobb része az árpádi herczegekhez szított, mint inkább azon ellenszenvnek, melylyel a nemzet Péter iránt viseltetett [2]). Azonban nem sokára nyilatkozni kezdett a többségnek a hadi zajban eddigelé érvényre nem juthatott véleménye, mely csak Szár-László fiait tarthatá a trón jogszerű örököseinek. A lajtántúli föld átengedése, az országnak e sérelmes megcsonkítása, most bő alkalmat nyujtott nyilatkoznia e közvéleménynek: Abától, ki önhasznának oly könnyeden föláldozta az ország becsületét, még azon kevesek közől is, kik eddig támogatták, mind többen elpártolának.

A bitorlók, mihelyt jogaik kétségbevonatnak, rendszerint zsarnokokká válnak; elvesztik higgadtságukat, ha bár elébb mutattak is eszélyességet. Aba, a hatalom csábingereitől elszédítve, boszúságában a hűtlen urak ellen, tőlük végkép elfordúlt: az alsóbb rendűeket emelte a főbb hivatalokra, ezekben kereste uralma támaszát. És midőn az ellenzéket e miatt nőttön nőni, az urakat maga ellen összeesküdözni tapasztalná, a különben szelíd természetű ember, kit, Aba zsarnoksága.

[1]) U. o. és Herimann. Aug. Annal. Sangall. 1043. évhez i. h. Kézai csak egy hadjáratról emlékezik; de e felett nem hagynak kétséget a külföldi évkönyvek.

[2]) Erre mutatnak az Annal. Sangall. eme szavai is: Rem tamen ob quam venerat (Henricus) nondum perficiebat; nam idem Petrus, quamdiu regnavit, in multis praevaricator exstitit. i. h.

1044. némelyek szerint, a nép épen e miatt tisztelt meg az Aba vagy Apa melléknévvel, mindinkább vérszomjazó zsarnokká lőn a hatalom féltése miatt. Mennél jelesebb volt valaki születésére vagy erényeire nézve, — ugymondanak a bajor évkönyvek [1]), annál inkább éreztette vele gyűlöletét: minden jelesben versenytársat vagy veszélyes pártost látott. Csak a kiktől nem félt, az alrendűeket emelte méltóságokra; ezekkel tanácskozott az ország ügyeiről. Tanácsa jobbára olyanokból állott, kik sem érzeni sem beszélni nem tudtak helyesen. Ezek mondottak a gyanús urakra jószágvesztési vagy száműzetési itéletet, hogy az elkobzott javakból maguk váljanak gazdagokká. Rövid idő alatt annyira megutáltatta magát a nemzet főbbjeivel, hogy ezek közől többen még Pétert is kivánatosabbnak találták a zsarnoknál. Szabadúlni vágyván tőle, mind többen szövetkeztek megbuktatására. De a terv, mielőtt foganatba vétetnék, elárultatott; és most nem ismert többé határt Aba kegyetlensége. Egyebek közt ötven urat, kik tanácskozás végett titkon összegyűltek, elfogatott, minden meghallgatás vagy itélet nélkül helyben lefejeztetett; másokat, kik pártoskodásról vádoltatván, hatalmába estek, karóba vonatott, vagy más kínos halállal öletett meg [2]).

E kegyetlenség azonban csak sietteté a bitorló és zsarnok buktát. Az urak közől többen Németországba futottak, már hajlandóbbak visszafogadni Pétert, mint tovább tűrni Abát, ki mennél gyűlöltebb, annál dühöngőbb lett. Ezek aztán Péterrel és sógorával összeköttetésbe lépvén, nem szüntek meg ingerelni Henriket, ki a béke némely feltételeinek nem teljesítése miatt különben is boszús vala. Már a papság is átalában ellene fordúlt Sámuelnek, látván, hogy e kényuralom alatt a Sz. Istvántól megalapított rend mindinkább felbomlik, az egyház tekintélye sülyed, a fiatal ke-

[1]) Brunner: Annal. Boici i. h. az 1044 évhez.

[2]) Kézay: II, 2. 111. köv. Vita S. Gerardi Cap. 17. Endlichernél 226.

reszténység hanyatlik, az ősvallási szokások s gyakorlatok 1044.
megújulnak, minden kicsapongásnak tág tér nyílik. Ezen egyházi s erkölcsi süllyedésről keserűen panaszkodik egyebek közt Sz. Gellért [1]) csanádi püspök; ki e panaszt magának a királynak sem rettegett szemébe mondani.

Történt, hogy Aba a husvéti ünnepeket Csanádon töltené. Az új királyság fényének, tekintélyének emelése végett német szokás szerint István is divatba hozta volt, hogy a király sátoros ünnepeken a templomban megjelenvén, a koronát a hely püspöke által ünnepélyesen tétesse fejére. Ezt akará most Aba is végrehajtatni Gellért püspök által. De a bátor főpap, ki, mint velenczei származású olasz, Péterben földiét is sajnálta, a felhivásnak nem engedelmeskedett, s a király kénytelen lőn más főpap által koronáztatni meg magát [2]). Gellért erre a szószékre lép, s kemény, dorgáló beszédet tart a király ellen. Szemére hányja a kegyetlenségeket, melyekkel épen nagybőjtön, a vezeklés napjaiban szennyezte be lelkét. „Ha életembe kerül is, — így végzé fenyítő beszédét, — hiszen én kész vagyok bár martyromságot szenvedni, — ha életembe kerül is, szemed elébe tartom, ó király, jövődnek tükrét: tudd meg tehát, nem sokára lesujt reád a boszú fegyvere, mely téged megfosztand az országnak jogtalanul szerzett birtokától". Az udvaronczok, kik a latin beszédet értették, a püspök életéért remegve, meginték a tolmácsot, ki a beszédet a királynak magyarázá, hallgatná el a király előtt e fenyegető szavakat. A tolmács maga is remegve, szívesen engedett az intésnek; de a rettenthetetlen főpap keményen reákiált: csak magyarázná végszavait is a királynak. A tolmács en-

[1]) Deliberatio... super hymnum trium puerorum czímü munkájában. Acta et Scripta S. Gerardi. l. 120.

[2]) Némelyek ezt tartják Aba első megkoronáztatásának, mi azonban ellenkezik Kézai tanúságával. „Aba vero in regem consecrato, ea quae Petrus statuerat in irritum revocans stb. Ez csak a kormány elejére illik.

1044. gedelmeskedett; de a király elfojtá haragját, s a jelenetnek tanúja volt közönség csodálkozással telt el, hogy az igazság annyira meghatotta a zsarnok szivét, hogy a bátor püspököt bántatlanul hagyta [1]).

Henrik második hadjárata.

Ez alatt Péter s az országból kifutott urak annál könnyebben rábirhatták Henriket egy újabb hadjáratra, minthogy ez, miként említők, maga is boszús volt Abára, mivel a német foglyokat a béke feltételei szerint hazabocsátani mind eddig elmulasztá. A német király tehát újabban is megindítá hadait az ország felé; de hihetőleg abban bízva, hogy mihelyt az országba lép, a nemzet tömegesen elfordúl a gyűlölt Abától, — ha igaz, mit a német évkönyvek mondanak, csak mintegy hat ezernyi sereget hozott magával. Sámuel ennek hírére, ismét követeket küld Henrik elébe, s a békefeltételek pontos végrehajtását igéri, ha felhágy hadjáratával. De Henrik most el volt tökélve, véget vetni uralmának, s Péter kezére juttatni vissza az országot, ki neki esküvel igérte volt, hogy azt tőle hűbér gyanánt fogadja el.

Henrik most is a Duna jobb partján, a sopronyi úton lépett az ország földére, s csak midőn a Rábczához közeledett, bocsátá vissza Aba követeit, izenvén általuk, hogy harmad napon ütközetre készüljön. Aba, értesűlvén követei által Henrik seregének csekély számáról, hogy abból a biztosan reménylett győzedelem esetében — mert a nép, mely iránt kegyes volt, szép számmal gyűlt zászlai alá, — annál kevesebben menekűljenek meg, a Rábán is átkelt s Győr felé vonúlt vissza. Nehogy mindazáltal táborában meglepessék, a folyam partján is hagyott némi csapatokat s vetgépeket (machinas, tormenta). Azonban a Péterhez futott magyaroktól kalauzolt Dedo gróf a bekövetkezett éjjel a folyamon egy gázlón lopva átkelvén, a parton felállított magyar csapatok hátába kerűlt, de siker nélkül, mert ezek az ellenséget idején észrevevén, sietve visszavonúltak, s csak

[1]) Kézai. i. h. l. 112. Vita S. Gerardi Cap. 17. l. 226.

hadi és élelmi szereiket hagyták az ellenségnek martalékul. 1044.
A német sereg ezután akadálytalanúl általkelvén, julius 5-én (1044-ben) a ménfői síkon találkozott szemben a magyar haddal, mely számra sokkal nagyobb, hosszan elnyúló szárnyaival körülfogni fenyegette a németeket. Ezeknek évkönyvei szerint Aba az ütközet előtt hadait körüllovagolván, vitézei előtt gúnyolódva szólott volna a bizonyos vesztökre jött németekről. De váratlan kimenetele lőn az ütközetnek. Midőn az ellenséges hadak már csak egy nyillövésnyire voltak egymástól, az égi hatalmak is összeesküdtek Aba ellen. Rögtön erős forgószél támad, mely a homokos téren sötét porfellegbe burkolta a magyarokat, és szemeiket annyira ellepé, hogy társaikat is alig láthaták. Azonban ennek daczára is, mihelyt a porfelleg kissé ritkult, Aba vitézei oly sürű nyilzáport eregettek az ellenségre, hogy ennek megtizedelt soraiban már-már győzedelmét látja felvirulni a pártkirály. Rövid idő alatt annyi elesett német borítja a csatamezőt, hogy e hely még a 13-dik században is, midőn Kézai krónikáját írta, „vesznémet“ nevet viselt. De ekkoron megfordúl a koczka. Aba ellenségei, kik csak kegyetlenségeitől félve nem mertek elmaradni táborából, a pillanatot alkalmasnak látván, tőle elpártolnak, s a Péterrel eleve kicsinált terv szerint Henrik táborába futnak. Ez eldönté a csata sorsát. A hátramaradt magyarok, mihelyt az árulást észrevették, megzavarodván, rendetlen futásnak eredtek. Henrik ezután Győrt ellenállás nélkül megvévén, Abának ott lelt családját foglyává, kincseit martalékjává tette. Aba a csatatérről megfutván, a beállott éjjel egy kunyhóban keresett a teljesen kitört vihar elől menedéket; de egy menykőcsapás által ez is felgyujtatván, tovább kénytelenittetett bujdosni, mignem végre ellenséges indulatú urak, — mások szerint Péter által elfogatván, lefejeztetett [1]).

[1]) Kézay i. h. 112. Turóczy II, Cap. 37. Rodulfi Hist, Lib. III. Perecznél VII, 71. Herimann, Aug u. a. V, 124. Annal. Sangall. u. a. I,

1044.

III.

Péter újra a trónba ül.

A győzedelmes Henrik Székesfehérvárra vitte Pétert, s híveinek gyülekezetében maga tévén ott fejére a koronát, őt királyi székébe vissza helyezte. Ugy látszik azonban, ekkoron még életben volt Aba, s mint emlékeink mondják a Tisza mellett újabban hadakat gyűjtött. Ez lehetett oka, hogy még sem Henrik, sem védencze nem látta kedvezőnek az időt, nyilvánosan német császári hűbérnek jelenteni ki az országot. Henrik most megelégedett avval, hogy Péter neki négy szem közt, vagy meghittebbjei előtt esküdött hűséget s igért adót, a divatozó jelvényekkel történni szokott nyilvános hódolást jobb alkalomra hagyván. A német évkönyvek szerint Henrik a magyarok kérelmére ez alkalommal a bajor törvényeket is behozta volna az országba István törvényeinek helyébe [1]). De ha nem hozzuk is kétségbe magát a tényt átalában véve, azt bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezt Henriktől nem magyarok, hanem Péter német párthívei kérték, kik természetesen oda törekedtek, hogy Magyarország német tartománynyá váljék. A magyaroknak épen ez lehetett Henrik távozta után egyik fő sérelmük, ez utóbb egyik oka Péter megbuktának, s oka annak is, hogy őt a nemzet szintugy, mint maguk utódai, bitorlónak tekintették.

Henriket, midőn haza tért, szerencsekivánó s magasztaló levelek üdvözölték mindenfelől a német birodalomból, hogy a hatalmas magyar nemzetet meggyőzte, meghódoltatta. De ez alatt Péter feje fölött már is tornyosodtak a vészföllegek; s már is hangzottak a szózatok, ama meghó-

---

84. Annales Boici P. I, 420. köv. P. II, 219. köv. Chron. Gozecerse Lib. I. Cap. 9. Pertznél Script. X, 144.

[1]) Ungaros petentes lege baioarica donavit. Herimann. Aug. 1044. évhez. Ungari... bojorum jure legibus sibi uti, vivere licere petiverunt, impetraruntque, Annal. Boici i. h.

doltatásnak ellentmondók. Pétert a kiállott viszontagság 1045.
nem tette jobbá, sem bölcsebbé; sőt most a német birodalom pártfogásában bizakodván, a magyarokat megtörve lenni gondolván, még elbizottabban kezdé gyakorolni zsarnoki hatalmát a magyarok, kivált az elébb Sámuelhez szítók fölött. Ebből új elégületlenség, új panaszok támadának. Péter, hogy a császár pártfogását s ez által ingadozó koronáját magának biztosítsa. 1045-ben őt ismét az országba hítta, s neki a főrendek gyülekezetében hódolása jeléül némi más ajándékok kiséretében egy aranyos lándzsát nyujtván át, újonnan jobbágyi hűséget s adót igért [1]). Henrik az átvett ajándékot kisérete közt osztotta fel, mintegy értésére adandó a magyaroknak, hogy, ha hívek maradnak, ők is hasonlókban részesülendnek; a lándzsát pedig Rómába küldötte. Midőn haza tért, némelyek szerint, Gizela királynét is magával vitte volna Németországba [2]).

De Péter roszabb eszközt nem választhatott volna trónja megerősitésére Henrik pártfogásánál. Ha már elébb Aba Sámuel leginkább az által idegenítette el magától a nemzetet, hogy az ország egy kis részét feláldozta nagyravágyásának: mennyivel inkább fellázadt a nemzet érzelme, midőn tudtára esett, hogy a különben is gyűlölt Péter, uralmának biztosítása végett hűbéresévé lett a német császárnak s eladta az országnak méltán mindennél többre becsült függetlenségét! Több helyt gyülekezetek tartatnak s ezek egyikében Viska, ki már 1041-ben is egyik főindoka volt Péter elűzetésének, Bua és Boknya az erdélyi Gyula fiai, indítványt tesznek, hogy Szár-László fiaiért követség küldessék. De Péter két titkos hivének árulása által, kit Budának és Devecsernek neveznek emlékeink, hírt vett az összeesküvésről, s a részesek közől néhányat, kiket kézre keríthetett, fel-

[1]) Annal. Boici 1045. évhez. Herimann. Aug. i. h. 125,

[2]) Ennek ellene mond Heriman tudósítása, ki szerint Gizela Magyarországban halt meg. A vitát ld. Katonánál I, 497.

1405. akasztatott, másokat megvakíttatott, s általában a zsarnokok s bitorlók egyetlen eszköze, rettegtetés, megfélénkítés által ügyekezett hatalmát megszilárdítani.

Ez végveszedelme lett Péternek. Az urak egy alkalommal Csanádon nagy számmal összegyűlvén, elhatározták, hogy az árpádi herczegeket visszahívják s Pétert újra megbuktassák. Mi volt légyen oka, hogy a magyar urak hét éven keresztül tűrték magok felett a királyi hatalom bitorlását, hét évig hagyták számüzöttségben bolyongni a magyar királyi herczegeket, holott azoknak, mint látszik, már István életében is tetemes volt pártjok, sem honi, sem külföldi emlékekből nem lehet eléggé megfejteni. Bár mit hozunk is fel a körülményekből ennek okául, az mindig homályban marad, hogy miért nem hivattak be a herczegek Péter első elűzetésekor, vagy midőn az urak Abával is elégületlenek lőnek.

Szár-László fiai. A három herczeg elébb Cseh- s innen Lengyelországba menekült, az amott szintén bujdosóban lévő II. Mieciszláv lengyel királylyal. Bélát vitézsége itt nem sokára kedvezőbb állapotba helyezte. Mieciszlávnak a pomeránok ellen viselt háborújában hű segéde, azoknak fejedelmét párviadalban megölte, miért a hálás királytól Richesa leányát egy tartománynyal nyerte volt vitézsége díjául. Endre és Levente egy ideig testvéröknél tartózkodának. De vagy mivel Lengyelországban Mieciszláv halála után zavarok támadtak, melyek alatt maga Béla is Lambert krakói püspökhöz volt kénytelen egyidőre menekülni, míg sógora I. Kázmér a trónon megerősödhetett, vagy mivel megunták, mint Kézai mondja, Béla után s annak érdemeiért enni a lengyel udvarban a kegyelem-kenyeret, Lodomeriába vándoroltak. Itt a Péter hatalmától tartó fejedelemtől el nem fogadtatván, a kúnokhoz, onnan utóbb Oroszországba bujdokoltak, hol aztán őket Jaroszláv fejedelem nemcsak vendégszeretőleg fogadta, hanem Endrének Anastazia leányát is nőül adta [1]).

[1]) Kézai: i. h. 113. Turóczy II. Cap. 38. 39. Vita S. Gerardi Cap. 19. i. h. Chron. Budense l. 88. Podhradszky-féle kiad.

Ide küldének tehát a Péterrel elégületlen urak kö- 1046.
veteket, kik Endrét a királyi székre meghívnák. Endre, Endre királylyá kiáltatása.
megértvén az ország állapotát, de teljesen még sem bizván a hallottakban, egy biztos emberét küldé az országba, ki neki bizonyosabb híreket hozna a kedélyek hangulatáról; és miután a követek állítását ez is valónak találta, Levente öcscsével egy orosz fegyveres csapat kiséretében 1046 őszén Abaujvárhoz érkezett, hol az urak egy részétől a nemzet királya gyanánt üdvözöltetett.

De voltak sokan a nemzetben, kiket már nem elégített ki Péter megbuktatása, hanem e mellett az ősvallás helyreállítását is kivánták. A keresztény vallás áldásai még nem gyökereztek meg a népben annyira, hogy azokat többre becsülhették volna a bajoknál, melyek némileg e vallás fölvételének következtében érték a hazát. E vallással jöttek az országba az idegenek, kiknek egy részét abban most oly gonoszúl tapasztalták gazdálkodni. E vallás miatt lett Péter is, az idegen, királylyá. Ennek felvétele óta igényelték a német császárok a fenhatósági jogokat az országban s fenyegették a nemzet függetlenségét. Mind e bajt és megaláztatást, melytől az ősvallás, az ős szokások és intézmények uralma alatt a nemzet menten maradt, egyenesen az új vallásból származtatták, mert annak kiséretében látták maguk közt elterjedni. E fölött még a tized is szálka volt szemükben, sérté büszkeségüket, mely minden adózást szolgainak tartott.

A nemzeti fölkelés tehát a zsarnok király ellen minden Lázadás a keresztény vallás ellen.
egyéb elfojtott nemzeti szenvedélyt is fölébresztett; és nem csoda, hogy ennek hevében sokaknál azon nézet lőn uralkodóvá, hogy meg kell szabadúlniok az új vallástól, melynek fölvétele óta annyi baj és megaláztatás érte a nemzetet. Pogány őseik, úgy gondolák, Európa ostorai voltak: maguk, keresztényekké lévén, már függetlenségüket is elvesztették!

E szenvedélyek, e nézetek már Abaujvárt is hangosan

1046. nyilatkoztak; mire pedig a herczegek Pest tájára értek, megfékezhetlen erővel törtek ki, kivált miután maga Levente sem titkolta rokonszenvét az ősvallás iránt. Vatának, a belusi (tán bélabányai), vár urának vezérlete alatt nyilván követelték Endrétől, törűlné el a keresztény hitvallást, állítaná helyre az ősi szokásokat; engedné lerontani a templomokat és a monostorokat, elűzni az idegeneket és a papokat: csak ezen engedelem feltéte alatt ajánlván fel karjaikat Péter ellen.

Endre, más erőt még nem látván maga körűl, kénytelen volt szabad folyást engedni a kitört szenvedélyeknek. És Vata — ugymond a krónika, — a maga felekezetével lenyíratá haját, csak három üstököt hagyván abból lelógni fejéről; ősi szokás szerint lovakat áldozának az istennek, áldozat után, varázslóiktól környezve, régi módú lakmározásban emésztvén fel az áldozatból megmaradt részeket. Ezután neki dühödve, rárohantak a papokra, németekre s a tizedszedőkre, a templomokra s a kereszténység más emlékeire: amazokat leölték, emezeket feldúlták. Gellért csanádi püspök, Besztrid, Buld és Benéta püspöktársaival akkoron Székesfehérvárt mulatott. Értesűlvén azokról, mik Pest környékén történtek, talán hogy a herczegeket e zavarok megfékezésére ösztönözzék, társul vévén magukhoz a keresztény vallás iránt hű Szónokot [1]), Fehérvár ispánját, vesztükre Pest felé indulának. Buda mellett egy lázongó csapattól meglepetvén, kövekkel támadtatnak meg. Besztrid és Buld halálos sebeikben nem sokára kimúlnak. Gellértet az őrjöngő csapat, melynek élén a hagyomány Vatát és Kórogit említi [2]), kocsijáról leragadván, a Kelenhegy oldalára

[1]) Szónok, vagy a mint emlékeink írják, Zonug vagy Zonuk, személy neve, s nem szolnoki, hanem fehérvármegyei várispán. Zonuk Comes, Zonuchus princeps albanus. Vita S. Gerardi. Cap. 19. Turóczy II, Cap. 39.

[2]) Istvánffy: Hist. Lib. VIII, 82.

viszi, onnan letaszítja, s a még élőnek mellét lándzsával 1046.
szúrja át, fejét pedig kövekkel zúzza össze. A hegy azontul Sz. Gellért hegyének neveztetett, Beneta püspök és Szónok várispán kezeikből valamikép megszabadúlván, Endre által megmentettek [1]).

Péter a lázadás kezdetén Fehérvárra sietett, hogy ott a dunántúli várkatonaságot összegyüjtse; de miután onnan kizáratott s látná, hogy a nemzet nagyobb része a felkeléshez csatlakozott, Mosonyba futott, Németországból szándékozván kérni segedelmet. Endre azonban, nehogy a zavart valamely német had bejötte még inkább növelje, utána üzen: térne vissza, ő kész a békére, kész megadni neki az illő tiszteletet. A fűhöz, fához kapkodó Péter hinni kezd, s tán azért is, mivel Henrik király épen Rómába készült, hogy ott magát császárrá koronáztassa, s e miatt segélyt tőle rögtön nem várhatott, vissza felé indúl; de midőn látná, hogy Endre követe ellene cselt hány, háta mögét pedig már hihetőleg fellázadt csapatok foglalták el, kevés fegyvereseivel Szomor helység urának lakába vonúla s ott három napig kétségbe- Péter halála.
esetten védé magát. De miután katonái a lázadók nyilai által elhulltak, maga elfogatott s megvakíttatván, Fehérvárott nem sokára meghalt; eltemettetett az általa épített pécsi székes templomban [2]).

[1]) Vita S. Gerardi Cap. 19. Endlichernél 227. köv. Kézai II. Cap. 3. U. o. 113. Turóczy II. Cap. 39. 40.

[2]) Kézai II, Cap. 3. i. h. Turóczy Cap. 41. — Cosmas Pragens. és Annalista Saxo (Pertznél: VI.) szerint Péter még számos évig élt, s Judittal, Braciszláv herczeg özvegyével második házasságra kelt. De ebben hitelesebbek a honiak, melyeket az Annal. Boici is támogatnak. Regem .., luminibus spoliant... paulopost moriturum. 1046. évhez.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Endre király. 1047—1061.

I.

1047. Péter megbukta némileg meghűtötte a nép tomboló szenvedélyeit. Szerencse volt a kereszténységre, hogy Levente, kiről a krónika mondja [1]), hogy ha él és a főhatalomra jut vala, egész Magyarországot maga után vonta volna a pogányságba, — ez időben, nem tudjuk, mi halállal, kimúlt. De bár Péter megbuktatását az egész nemzet óhajtá: az ősvallás visszaállításában, úgy látszik, csak a kisebb rész osztozott; s a kedélyek csillapodtával nem sokára láthatta Endre, hogy a többség híve maradt a keresztény hitnek. Miután tehát e mérsékeltebb szelleműek közől 1047 elején körülötte mind többen gyülekeznének, azok kiséretében Fehérvárra ment s a veszedelemből megszabadult három püspök által magát megkoronáztatta [2]).

A keresztény-ség helyre-állítása. És most első gondja lőn elfojtani a zajongást s helyreállítani a kereszténységet, jól tudván, hogy különben kétszeres ellenségre találand a császárban. Rendeletet bocsátott ki tehát, melyben halálos büntetés alatt meghagyatott mindenkinek, hogy a keresztény vallásra visszatérvén, István törvényei s rendeleteihez tartsa magát. És mihelyt a rend e parancs következtében, a szigor néhány példái után, némileg

[1]) Turóczy II. Cap. 42.

[2]) U. o.

helyreállott, a császárra fordítá figyelmét, kiről eleve is tud- 1047.
hatá, hogy boszúlatlanul nem fogja hagyni védenczének megbuktatását.

Követeket küldött tehát a császárhoz, tudtára adatván általok, hogy ő részt nem vett Péter megbuktatásában, sőt azokat, kik által megvakíttatott, megbűntette; a fellázadt pogányságot pedig elfojtotta, a kereszténységet helyreállította. Kéri tehát a császárt, ne háborgassa az országot, melynek, hogy a kereszténység benne meggyökeredzék, békére van szüksége. Egy azonkori német krónikás [1]) még azt is állítja, hogy fenhatóságát is igérkezett volna elismerni, ha őt békében hagyja az ország birtokában. De miután a nemzet leginkább az ország függetlenségének elárulása miatt támadt fel Péter ellen: hihetetlen, hogy Endre azt szintén hajlandó volt volna megsérteni. És épen ez volt oka, hogy a követek is sükeretlen jártak: Henrik a fenhatóságról, mit Endre el nem ismerhetett, lemondani nem akarván, a békét megtagadta.

Szerencsére Flandriában pártütés támadt, s Henrik 1048.
1047-ben evvel, a következő két évben más belzavarokkal levén elfoglalva, késett teljesíteni fenyegetéseit [2]). Endre tehát elég időt nyert készülni az elkerülhetetlen háborúra. Hivatást magában a hadak vezérletére nem érezvén, minden bizodalmát a vitézségéről s vezéri tehetségeiről elhíresült Béla öcscsébe helyezte. Követeket küldött tehát hozzá Lengyelországba s azon igéret mellett, hogy őt a maga életében az ország harmadrészének urává teszi, halála után pedig, minthogy magának gyermekei nincsenek, úgy is őt illeti a korona, az országba visszahívta. Béla örömmel fo- Béla herczeg
gadta a meghivást, mely hosszú száműzöttségének véget bejötte.
vetett, s Richeza nejével, Gejza és László reményteljes fiaival nem késett haza jöni. Endre a tiszántúli részeket tűzte

[1]) Herimann. Aug. 1047. Pertznél V, 127.
[2]) U. o. az illető évek alatt.

1049. ki neki vezéri osztályrészül. Az ország e megosztása, mit később más királyok is követtek, számtalan belvillongásnak lett forrásává, s egyik fő okává annak, hogy a királyi hatalom az árpádi korszak alatt nem volt képes eléggé megerősödni.

De bár rendelkezésére állott ezentúl Béla vitéz karja, Endre mégis békét óhajtott a császárral. Ennek szándékáról tehát értesűlvén, miszerint még 1049-ben megkezdi a háborút, miután saját követségeivel czélt nem érhetett; IX. Leo pápa közbenjárásához folyamodott. Jelentvén neki, hogy az ősi vallást visszaóhajtók lázadását elnyomnia sikerűlvén, a keresztény vallás megszilárdításán minden erejéből fáradozik. De, hogy ügyekezetének sükerét lássa, mulhatatlanúl békében kell maradnia országának. Kéri őt ennél fogva, vetné magát közbe a császárnál s hajlítaná őt békére. A pápa teljesen méltányolván Endre kívánságát, a clugnyi apátot, az utóbb szentté nevezett Hugót küldötte követül Magyarországba; tanácsolta mindazáltal Endrének, ismerné el a császár fenhatóságát, s fizetné meg neki a Péter által kikötött adót. De Endre, Bélával egyértelemben, állhatatosan vonakodott elismerni a császár fenhatóságát; az adófizetéstől azonban, hogy országának az oly szükséges békét megszerezhesse, nem volt többé idegen, s ez iránti készségét újabb követség által tudatta is a császárral [1]). De Henrik megátalkodott, s az adót a fenhatóság elismerése nélkül megvetvén, a követeket ismét ellenséges válaszszal bocsátá vissza [2]).

---

[1]) Ezen időre értendő Herimann állítása az adófizetés megajánlásáról, nem pedig az első követségre. Heriman a két követség eljárását összefoglalta, előre bocsátván; crebro legatos supplices miserat — de csak az adó s nem a fenhatóság elismerésének ajánlatával is, mint ő mondja; mert ez esetben a császárnak oka sem lett volna háborúra.

[2]) Az egykorú Wibert, tulni főesperes, IX. Leo életírója Lib. II. C. IV. Acta SS. april, e hó 19-ke alatt T. II, 661. — Hildebert: Vita S. Hugonis abbat. cluniac. Cap. II.

A háborúskodást 1049 őszén Adalbert osztrák herczeg kezdette meg, ki a császár utasítása szerint az országba akart törni; de a határszéleket őrzött magyar had által visszaveretett [1]). Majd a következő év elején Gebhard regensburgi püspök a császár rokona is pusztítani kezdé az ország végeit. Endre látván ebből, hogy mérsékletét a császár épen nem méltányolja, s békeszeretetét félénkségnek tartja, a kölcsönt visszaadandó, Bajorországra hadat küldött s annak egy részét pusztíttatta [2]). Hogy a császárnak komoly szándoka, nem sokára nagyobb hadjáratot intéznie, kitünt abból is, hogy Haimburgot, melyet hadmunkálatai alapjául választott, ez év folytában nagy szorgalommal erősítteté. Az építés fölött Gebhard püspök, Konrád és Adalbert, amaz bajor, emez osztrák herczeg egy sereggel őrködött, mely aztán az azt háborgatni akaró magyar csapatokat visszanyomta [3]). 1049. Háború a németekkel. 1050.

A hadjárat 1051-ben csakugyan megvalósult. Henrik harmadszor is elutasítván Endre követeit, kik által ez még egy kisérletet tőn a békére, mint egykoron Nagy-Károly az avarok ellen, vagy mint Lajos, a gyermek, 910-ben, három osztályban vezette nagy számú seregét az országba. Nagybátyját, Gebhard püspököt egy hajóhaddal, melyre fölös eleséget rakatott, a Dunán úsztatta le. A folyam balpartján Bratiszláv cseh és Welf karantán herczeget indítá meg egy hadosztálylyal. Maga az árvizek miatt, melyeket a Duna jobb partján létező folyamok képeztek, a Rába jobb partjára kerülve, vezette a derék hadat. 1051.

De jól felkészülve fogadta őt Béla vezér. Eltökélve, inkább csellel, mint fegyverrel harczolni, miután a császár seregének útját eleve kikémlelte, a Rába és Szala közti vidékről, melyen az átmenendő vala, a lakosságot s annak barmait távolabb erdőségekbe hajtatta, minden gabonát és A német hadak veszedelme.

[1]) Aloldus 1049. évhez.
[2]) Herimann. Aug. 1050. évhez.
[3]) U. o.

1051. szénát pedig, mit elszállítani nem lehetett, elégettetett. A császár rémülve látta a pusztaságot, a merre csak haladt; s mivel fegyveresei s lovai mennél inkább távoztak Németország határaitól, annál inkább kezdének éhséget szenvedni: a Duna felé intézte irányát, hogy az eleséget hozó hajóhaddal találkozzék. De ebben is meggátolta őt az ügyes Béla. Ijászai gyors lovakon szakadatlanúl körülrajongták a német tábort, sehol sem állva meg komolyabb csatára. Míg ekként Henrik mind nagyobb éhséggel küzdve is csak lassan haladhatott előre: nagybátyja, a püspök, Győrig vergődött hajóival; s minthogy a császár megjelenni számitásán túl késett, hirnököt küld hozzá tudakolván, hol várja őt hajóival? A hirnök azonban a tábor körül száguldozó magyarok kezébe kerűlt s Bélához vitetett. Miklós püspök megfejté a levél tartalmát, mire Béla választ írat a császár nevében Gebhardnak, s azt egy magyarországi német lakos által mint a császártól hozottat juttatja kezébe. A levél tartalma az volt, hogy miután őt, a császárt, sulyos bajok rögtön visszahívják a birodalomba, sietne vissza nagybátyja is hajóhadával s a balparti sereggel, melyet ezentúl veszély érhetne a magyaroktól. Gebhard azonnal engedelmeskedik, s a császártól jöttnek hitt parancs szerint mind maga kitakarodik, mind a balparti sereget, mely a Garanig ellentállás nélkül haladt s nagy martalékot gyűjtött, visszavonulásra birja.

Henrik végre ezer bajjal a Dunához vergődött; de csak akkor, midőn a hajóhad s balparti serege már túl járt a határokon. Csak most veszi észre helyzetének veszélyességét; s nem maradt más választása, mint gyorsan haza indítani az éhségtől mindinkább hullongó hadait. De most Béla is mind sürűbb támadásokat intéz ellene. A kiéhezett fegyveresek, hogy a nyilak zápora elől könnyebben menekülhessenek, még fegyvereiket is elhányják. Az elébb Bodóhátnak nevezett hegységben, mely Esztergom megye széleitől Veszprém megyéig nyúlik, annyi német vértet szedet utóbb össze a vidék lakossága, hogy e hegység azóta máiglan Vértes

hegységnek neveztetik. De a futamlók is számtalan akadá- 1051.
lyokra találtak. A folyamok partjait, merre a német had visszahuzódott, magyar íjászok állták el, s a németeknek mindenütt fegyverrel kellett útat nyitniok az átkelésre. Ilyenkor történt, hogy az elcsigázott németek, magukat legalább éjjeli nyugtokban biztosítandók, a még ekkor sem szünő nyilzápor ellen, árkokat ástak fekhelyökül. De „mit az élőnek ástak éjjelre, — ugy mond a krónika, — nappal azt halott töltötte be“. A Rábczán létezett hidat egy erősség — úgy látszik Kapuvár — mellett, oly nagy számmal állták el a magyar csapatok, hogy veszendővé lesz vala az egész német sereg, ha csak a burgundok, szászok és lengyelek, kik a császár zászlai alatt léteztek, kétségbeestükben végerőfeszítéssel nem veszik be a várdát, s a magyar hadat visszanyomva, nem biztosítják az átmenetelt. A hidon átkelvén, azt nyomban fölégették maguk után, s csak ezután menekültek meg valahára az eddig szünetlenül hátukon volt magyaroktól. Az éhségtől és sebektől beteg urak közől, kik magukat kocsikon, bársonyos ágyakban vitették haza felé, a nép sokakat agyonvert, őrségeiket megszalasztván, Tata és Pannonhegy között. Innen vette volna nevezetét, hagyományaink szerint a Bársonyos hegy, melynek lejtői körülbelől egy század előtt venyigékkel beültettetvén, kitünőleg jó fehér bort teremnek. A megfogyott német had végre Haimburgnál október 25-kén pihente ki magát, körülbelől egy hónapi nyomor s veszélyteljes hadjárata után [1]).

II.

A császárra nézve oly szerencsétlen hadjárat után Endre sem volt többé hajlandó megadni az elébb megajánlott, de el nem fogadott adót. Mivel azonban értesült, hogy

[1]) Kézai. Cap. 3. i. h. 115. Turóczy II. Cap. 43. Heriman. Aug. 1051. évhez, Pertznél V, 130. Otto Frisingens. Lib. VI. C. 33. Annalista Saxo 1052 évhez.

1052. Henrik, a mult évi kudarcza miatt szégyen s boszútól égve, 1052-ben ismét hadjáratra készül: újabban is sürgeté a pápát, ha a kereszténység ügye Magyarországban szivén fekszik, ügyekeznék a császárt valahára megbékéltetni, s menne e végett személyesen hozzá: e fáradságot megérdemlené a magyar kereszténység, melyet a háború s a császár hűbéri követelései végveszélylyel fenyegetnek.

A pápa közbenjárása. IX. Leo pápa hajlott a kérelemre s útnak indúlt. De mielőtt a császárhoz érkezett, ez már ismét Magyarországon volt seregével. Henrik ezuttal a Dunán számos hajókon, melyek eleséggel valának megrakva, s a folyam balpartján pontosítá össze minden erejét, Pozsony megvételét tűzvén ki első munkálatául. „A vár vívására számos hadi gépeket építtetett; de az, bár a nyolczadik héten folyt már, nem igen haladt előre. Mojotek Endre, Vilungard, Urosa és Márton a wasserburgi Wenczellin unokája, kitűnők valamennyi közől, s példájokra a többiek visszavertek minden rohamot. A várból földalatti, rejtett lejárás vezetett a folyamra. A várbeliek tehát ezen egy az uszásban nagy tökélyű Zothmund nevű embert küldének le az éj csöndében a császár hajóihoz, ki a víz alatt úszván, a hajókat egymás után megfúrta s lesüllyesztette". Bennök vesztek el a császár összes élelmi szerei, s bennök a hosszú ostrom alatt már különben is megtizedelt seregének egy része; s maga ismét szégyenpirral kényteleníttetett seregének maradványait kivezetni az országból.

Ekkor érkezett a pápa Henrik táborába; s őt kétszeri veresége után valahára már hajlandónak találta a békére, feltéve, hogy Endre is megmarad az elébb megajánlott adófizetés feltétele mellett. Ezen alapon kezdé meg tehát a pápa is közbenjárását, nem kételkedvén, hogy Endre királyt még mindig eléhbi értelmében találja. De Endre s vele Béla, a kétszeri győzelem után most már nemcsak a császári fenhatóságot elismerni, hanem adót fizetni sem akart. A pápa hasztalan nyilvánitá boszúságát, hasztalan fenyegette

Endrét, hogy őt az egyházból kiátkozza, mivelhogy előbbi feltételeitől elállván, az apostoli széket, mint mondá, reászedte. Endre válasza csak az volt, hogy ő a császár hadjárata előtt, s ennek mellőzése esetére igérte az adót; azt akkoron a császár vetette meg, most tőle nem lehet többé méltányosan kívánni. A pápa és a császár tehát minden eredmény nélkül távoztak. „És a római birodalom — mond Leo pápa életírója — elvesztette fenhatóságát Magyarország felett, s máiglan fájlalja határszéleinek tűzzel, vassal pusztítását“ [1]). 1053.

A császárnak, kétszeri kudarcza után nem volt többé kedve háborgatni az országot. Endre mindazáltal méltányos feltételek alatt ezután is sóvárgott a békéért, bár őt arról a császár ellen fellázadt országától megfosztott Konrád bajor herczeg, Béla vezér hitvesének, Richezának unokatestvére, ki mint száműzött Endréhez menekült volt, minden módon ügyekezett lebeszélni. Endre nem tagadta ugyan meg a rokontól és száműzöttől segedelmét, melylyel az Karinthia egy részét el is foglalta; de a békét egyre óhajtván, s úgy látszik, a pápától is sürgettetvén, Trierbe követeket küldött, hol 1053 folytában a császár, fiának utódává neveztetése végett, nagy birodalmi gyűlés tartatott. A császár annál nagyobb örömmel fogadta a követeket, mennél inkább tartott előbb, hogy Endre nagyobb hadakkal kelend a nála tartózkodó Konrád segedelmére, mi most, midőn az ügyek Olaszországban mindinkább bonyolódtak, nem csekély bajt hozott volna reá. Egész készséggel lemondott tehát előbbi követeléseiről a Magyarország feletti fenhatóságra s az adófizetésre; minek következtében a béke valahára megis köttetett. A föltételek szerint Endre lemondott a Lajta és Szár-hegy közti földről, melyet még Aba Sámuel engedett át; e fölött segedelmet igért a császárnak minden háborúiban, kivéve Békekötés.

[1]) Heriman. Aug. 1052. évhez i. h. 131. Turóczy. i. h. Hilderic. Mutius: Chron. Germ. Lib. XIV. Pistoriusnál II, 739. Wibertus: Acta Sanctor. Mens. april. II, 6 61.

1055. melyet netalán Olaszország ellen volna viselendő. Mind a császár, mind Endre követei esküvel pecsételték a békeszerződést [1]).

És így lőn vége a háborúnak s Henrik avatkozásainak, melyek egy ideig veszélylyel fenyegették az ország függetlenségét. Mit azonban fegyverrel ki nem vihatott, más úton, rokonsági kapocs által kivánta Henrik a jövőre biztosítani magának s utódainak, a befolyást Magyarország ügyeire. Ez okból a békekötés alkalmával szóba hozta a maga leánya Judith és Endre csecsemő fia Salamon között kötendő házasságot; az eljegyzés mindazáltal későbbre hagyatott [2]). Ezt csak 1059-ben a császár fia, IV. Henrik hajtotta végre [3]); mert maga a császár 1056-ban megszűnt élni. — Endre a háború szerencsés bevégeztéért, elébb tett fogadása szerint, 1055-ben a Balaton félszigetén, Tihanyban a benczések számára apátságot alapított s monostort épített [4]).

A beállott békében időt nyert végre a király az ország délnyugati vidékeire fordítani figyelmét, hol II. Crescimir, atyjának, Istvánnak, halála után 1050 óta Horvátország fejedelme, nemcsak Dalmatiában terjeszté birtokait, hanem, hasznára fordítván Endre elfoglaltságát a német háborúval, melyet koránt sem hitt oly szerencsésen befejezendőnek, az egész Dráva és Száva közti tartományt elfoglalta. Endre tehát most Rádó nádorispánnak vezérlete alatt sereget küldött a tartomány visszavételére. A nádor gyorsan és szerencsésen megfelelt a küldetésnek. Nemcsak Tótországot és a Szerémséget visszavette, hanem még Horvát- és Dalmátországba is becsapván, gazdag martalékkal tért vissza, melyből a száva-szent-dömötöri monostort építette [5]).

---

[1]) Heriman. Aug. 1052. évhez, i. h, 133.

[2]) Aloldus: 1052. évhez. Lambert. Schafnaburgens. 1061. évhez Chron. Saeculi XIII. Praynál: Dissert. de Salomone l. 27.

[3]) Contin. Heriman. 1059. évhez.

[4]) Az alapító levél Fejérnél: Cod. Dipl. I, 288.

[5]) Farlatus: Illyricum Sacr. IV, 214.

III.

1057.

Endre viszályai Bélával.

Az egyesség eddig háboríttatlan maradt a fejedelmi testvérek, Endre és Béla között, javára az országnak, melyet egyetértő, közös erőködéseikkel függetlenségében s épségében, mint láttuk, derekasan megis védtek. De a szép egyességet nem sokára a békekötés után viszály váltotta fel, mely Endrére veszélyt hozott. A király 1057-ben betegeskedni kezdvén, megkoronáztatni óhajtá Salamon fiát, hogy számára a trónt halála után biztosítsa. E kívánságának teljesedésére mindenek előtt Béla megegyezése kivántatott; mert midőn Endre őt Lengyelországból visszahívta, fimagzata még nem lévén, mint említők, neki igérte volt a trón örökségét, mely, egy maga lévén csak életben Árpád nemzetségéből, különben is reá nézett. Endre, kinek azóta reményén felül fia született, most annál kötelezőbbnek érezheté ezen igéretet, mennél nagyobb hálával tartozott maga is, a nemzet is a derék vezérnek a lefolyt háborúkban szerzett érdemeiért. Béla azonban a király örömére engedékenynek mutatkozott, s fiaival, Gejza és Lászlóval egyetemben az 1057-ben tartott országgyűlés alkalmával teljes megegyezését adta a gyermek Salamon megkoronázására [1]). Ugyanekkor az ország rendei is hajolván Endre kívánságára, Salamon a következő évben Székesfehérvárott, Béla s fiai jelenlétében megkoronáztatott.

Történt pedig a koronázási szertartás alatt, hogy midőn a kar latin nyelven e szavakat énekelné: „Esto dominus fratrum tuorum, — légy ura a te véreidnek“ — azokat valaki a latinul nem értő Bélának megmagyarázta; mire az érdemes vezér, mint mondják, nem titkolhatta el felindulását. Ezen esemény nem kerülhette el a Bélát szemmel tartó Ernyeinek s a Péter alatt bevándorlott Guthkeled fiának, Vidnek, figyelmét. A két úr, nem tudni mi okból, gyűlölte a vezért,

[1]) Kézai II. Cap. 3. i. h. 116. Turóczy II. Cap. 44. Dandulo, Muratorinál: XII, 241.

1058. s nem is késtek azóta, kivált Vid, fondorkodni a király előtt, gyanút ébresztvén benne, mintha Béla megbánta volna, hogy a koronát Salamonnak engedte, s most módot keresne azt magának eltulajdonítani.

A kor és betegség által elgyöngült Endre lelkét a két tanácsos annyira megtölté a gyanú és féltés furiáival, hogy végre még a testvérgyilkosságtól sem rettent vissza, ha öcscsét valóban a koronára vágyónak tapasztalná. Egy ízben, midőn Bélával együtt Várkonyban időzött, tanácslák neki hogy testvére érzelmeinek kitudása végett vetné őt próbakőre, szabad választást engedvén neki a korona és a kard, a királyság és a vezérség jelképei között. Ha a kardot választja, ám szerencséje; ha a koronát, legyen a halál fia. Endre, ismervén Béla egyenes lelkét s nyiltságát, minél fogva meg volt győződve, hogy a mit érez és kiván, azt nyilvánítani sem habozik, megegyezett. A csel ekként előkészítve lévén, a király Bélát magához hívatá. Szerencséjére Bélának, egy hű pártfele, Miklós úr, a palotások főnöke, titkon az ajtónál hallgatózva, tanúja volt a vészes tanácskozásnak; s midőn Béla a király termébe lépendő vala, a küszöbön fülébe sugá: „ha életed kedves, válaszd a kardot“. A rejtélyes szavak csodálkozásra indítják a gyanútlan vezért; de az ajtó már nyitva lévén, nem nyerhetett bővebb magyarázatot. Csodálkozását még inkább felfokozta, mit a teremben látott. A király nyugágyon feküdt; előtte egy szőnyegen a korona és a kard; körülötte Ernyei, Vid s más urak, kiket ellenségeinek ismert. „Öcsém, vezér úr, — így szól, a belépőt megpillantván, a fektéből fölegyenesedett király Bélához — én fiamat megkoronáztattam ugyan; de azért nincs megkötve a te akaratod; elismerem, jogod van a koronához: ám válaszd tehát tetszésed szerint a koronát vagy a kardot“. Ekkor lőn világos Béla lelkében Miklós úr szavainak rejtelme: s tétova nélkül a kardhoz nyulván mondá: „Fiad már királylyá kenetett, ám legyen övé a korona, én megelégszem a vezérséggel“. Endre örömének ki-

törésében meghajolt öcscse előtt, mit különben, ugymond a krónika, ritkán vagy soha sem tesz vala [1]). 1059.

De Béla sebzett szívvel távozott a teremből, s azontúl nem titkolhatá méltó neheztelését a királyra. Ez újabb alkalmat nyujtott a vezér ellenségeinek, fellázítani ellene a király kedélyét; minek következtében Béla élete ellen újabb cselek hányattak. Béla a történtek után nem látta tanácsosnak hosszabb maradását az országban, s 1059-ben Gejza, László és Lambert fiaival együtt II. Boleszláv lengyel királyhoz, sógorának, Kázmérnak fiához menekült.

Endre érezte, hogy méltatlanúl bánt érdemes öcscsével s jól ismervén annak elhatározott, sérelmet boszulatlanúl tűrni nem szokott jellemét, rosz következtetéseket várt magára s fiára nézve annak távoztából, s nem is késett magát minden történhetők ellen szövetségesekkel biztosítani. Követeket küldvén a gyermek IV. Henrik német király anyjához s gyámjaihoz, egy találkozásra kéreté őket országaik határain, hogy ott a béke és a szövetség megújittatnék s fiának eljegyzése Henrik nővérével végrehajtatnék. A találkozás karácsonkor, Morava városában jött létre, holott aztán minden kivánsága szerint történt [2]). Hasonlókép szövetséget kötött Szpitinyev cseh herczeggel; s végre Isacus Comnenus görög császárral is még azon évben megerősíttette követei által a némi határvillongások miatt fenyegetett békét [3]).

És nem is volt hiú Endre félelme. Boleszláv lengyel király szives vendégszeretettel fogadta rokonait és a kért segedelmet is megajánlotta sérelmeik megboszúlására. Béla tehát fiai kiséretében, három lengyel csapattól támogatva jött az országba. A király erről értesülvén, nejét Anasztasiát és fiát Salamont kincseivel együtt Mölkbe küldötte Er-

[1]) Turóczy u. o.

[2]) Lambert. Heresfeldens. 1059. évhez Pertznél V, 159. Annal. Saxo és Contin. Heriman. Aug. u. o. V.

[3]) Scylitzes ed. Paris. 810. l.

1059. neszt osztrák herczeghez, Henrik gyámjainál pedig segedelmet sürgetett. A német segélyhad Vilmos thüringeni határgróf és Eppo zeizi püspök alatt még idején megérkezett: mert Béla lassan haladt előre, hogy pártfeleinek időt engedjen zászlói alatt összegyűlniök. Midőn aztán látná, hogy serege már szép számra növekedett, a Tiszán túl tábort ütvén, némi csapatokat bátyjának a Duna vidékén táborozó hadai ellen küldött, hogy ezeket folytonos csatározásokkal a Tisza felé csalják. A német vezérek, látván az ellenség csekély számát, ellenére a király kívánságának, ki a már útban lévő cseh hadakat is bevárni akarta, azonnal harczba elegyednek, s a nyert előnyöktől neki bátorodva, az előttök folyton hátráló csapatokat, melyeket az ellenség derékhadának tartottak, egyre űzve, még a Tisza balpartjára is követték. De mily nagy lőn rémülésök, midőn ott Bélát egy erős haddal megpillantották! Sietve visszafordulának tehát, hogy az ország nyugatibb részein várják be a cseh segélyhadat. De ekkoron Béla seregének egy részét már hátok mögé küldötte volt, s útjokat elállatván, őket az ütközet elfogadására kényszerítette. Ennek kimenetele veszélyt hozott a németekre, veszélyt magára Endrére is. A német sereg — mert jobbára ebből állott Endre tábora, — egy heves ütközet után, melyben Vilmos herczeg nagy vitézséget tüntetett ki, teljesen megveretett, s vezéreivel együtt nagyobb részben elfogatott. A köszvényes és nyergében e miatt nem biztosan ülő Endre futás közben lováról leesvén, a rajta keresztül gázolók lovaitól halálosan megsérülve vitetett híveitől Zirczbe, hol néhány nap múlva megszünt élni. Tetemei az általa épített tihanyi monostorban takaríttattak el. A fogoly vezéreket Béla, legidősb fiának Gejzának közbenjárására, nemcsak szabadon bocsátotta: hanem a derék, vitéz Vilmosnak még a maga leányát, Jojadát is eljegyzette [1]). Endre

[1]) Lambert. Heresf. 1061. évhez i. h. 161. Contin. Herim. 1060. évhez. Turóczy II, Cap. 44,

hívei, Béla boszújától tartván, urok halála után jobbára Sa- 1060.
lamonhoz Németországba futottak.

Endrének Salamon fián kivül még egy törvényes leánygyermeke volt, a szép Adelhait, kit Wratiszláv cseh herczeg, midőn 1055-ben Szpitinyev bátyja elől Endréhez menekült, vett el nőül [1]). Endre természetes fia György, nyomtalanúl tünt el emlékeinkben.

[1]) Cosmas Pragens. 1055. évhez Pertznél IX.

HARMADIK FEJEZET.

I. Béla király. 1061—1063.

1061. I. Béla, kit hagyományaink barna arczszine s kopaszsága miatt Szögszárnak neveznek, a győzelem s Endre halála után magát Székesfehérvárott királylyá koronáztatván, nagy buzgalommal látott mindjárt kormánya elején az ország belügyeinek jobb karba állításához.

A pogányság újabb lázadása. Az ország a huszonhárom év óta majdnem szünetlenül dúló harczok s belvillongások zajában nagy rendetlenségbe sülyedt volt: az Istvántól megalapított rend s evvel együtt a királyi tekintély lerontva, a kereszténység igen meggyöngítve, a pogányság új erőre éledve, az egész ország bomladozó állapotban vala. Béla érezte hivatása fontosságát, és szintoly buzgalommal mint bölcseséggel fogott a nagy munkához, mely által országának a rendet, nyugalmat s jólétet, magának a királyi széket biztosítsa. E végett mindjárt megkoronáztatása után közbocsánatot hirdetett, a Németországból hazájokba s engedelmességre visszatérni akaróknak személyeik s vagyonuk bántatlanságát biztosította. Kegyelme által minden ellenségeit megbékéltetni óhajtván, még azoknak rokonait s javait is ótalma alá vette, kik Salamonnal kün maradtak. A Péter korából fenmaradt vagy Endre által újra behozott törvénytelen adózásokat eltörülte. És miután ekként a polgári háború okozta zavart és viszályt megszüntette, s a szíveket eszélyes nagylelküsége által megnyerte, az ország állapotának gyökeresebb javitása végett Székesfehérvárra országgyűlést hirdetett, melyre, hogy az alko-

tandó törvények a nép ismeretére könnyebben eljussanak, az úri renden felül minden helységből, mások szerint minden vármegyéből két-két értelmesebb megbizottat rendelt megjelenni. 1061.

De az üdvös rendszabály majdnem átokká vált, iszonyú veszélybe dönthető az országot, ha Béla bölcsessége és szilárdsága gyorsan nem hoz orvoslatot.

Az ősvallás iránti hajlam, mely Péter elűzetésekor oly zajosan nyilatkozott, némileg elfojtatott ugyan Endre szigorú renszabályai által, de ki nem irtatott a kedélyekből. Mit ezután nyilván nem tehetett, titokban folytatott a népnek az ősvallástól elválni nem tudó része: az erdők, ligetek magányában áldozott ősi szokás szerint a nemzeti istennek. Az ország fenyegetett függetlenségének megmentése, majd fia örökségének féltése, s a kitört testvéri viszályok sokkal inkább igénybe vették Endre gondjait s idejét, semhogy figyelmét a keresztény vallás megszilárdítására is fordíthatta volna. Az alattomban gyakorlott ősvallás háboríttatlan maradván, némely vidékeken mindinkább visszanyerte az uralmat, s csak alkalomra várt, melyben ismét nyiltan föllázadhasson.

Ezen alkalmat meghozta a Béla által kihirdetett országgyülés. Béla készsége, melylyel a Péter idejéből származott gyűlölt adókat, a nép kivánságát megelőzve eltörülte, talán sokakban azon reményt ébreszté föl, hogy Béla, kit a németek iránt ellenséges indulatúnak tapasztaltak, a Németországból behozott keresztény vallás iránt sem viseltetik nagyobb hajlammal mint testvére, a korán elhunyt Levente. Megerősítheté őket e reményben az is, hogy ő most az országgyűlést a hajdan gyakorlatban volt, de a kereszténység fölvétele óta divatból kiesett alakban hirdette ki; mit szintén oda magyaráztak, hogy mindenben helyreállítani szándékozik a nemzeti ős szokásokat és intézményeket.

E hitben tömérdek sokaság gyűlt össze Székesfehérvár körül a kitüzött napra. A számos jósnőiről s az ősvallás

1061. iránti ragaszkodásáról elhirhedt János úrtól, Vata fiától vezérlett nép a király elejébe járulván, szörnyű zajjal kivánta az ősvallás helyreállítását s az engedelmet, hogy a papokat és tizedszedőket elűzhesse, a templomokat, kereszteket, s az új vallás egyéb jelvényeit s emlékeit leronthassa. A király szelíd, de szilárd intéseire, hagynának fel az esztelen kivánsággal, fenyegetés lőn a válasz. De Béla, valamint megelőzve is teljesítette a nép méltányos kivánatát, úgy azt, mit helytelennek látott, fenyegetéssel sem engedte magától kicsikartatni. Látván, hogy a felbőszült tömegen ész és tekintély nem fog, az urakkal tartandó tanácskozásra három napot kért s híveivel a várba zárkózott. „És a lázongó nép vezérei magas állványokról gonosz beszédeket tartának a hit ellen, ugymond a krónika; a nép pedig ujjongva nyilvánította tetszését". A határidő eltelt; s a lázongók még hangosabb fenyegetésekkel újították meg kivánságukat. De midőn a választ várnák, a király által a szomszéd megyékből hirtelen összegyűjtött várkatonaság a lázadókra rohant, s vezéreiket elfogván, a tömeget nem minden vérontás nélkül széjjelverte. A lázadás azonban s a kereszténység gyűlölete sokkal terjedtebb volt a hazában, mintsem hogy azt egy csapással kiirtani lehetett volna; és csak később, a nyugtalanabb részeket meglátogatva, sikerült Bélának a békét s a kereszténységet helyre állítani [1]).

Ez volt a pogányság utólsó jelentékenyebb, nyilvános harcza a kereszténység ellen. De ha lecsöndesült is a megfélemlett nép, a kedélyekből nem egy hamar sikerűlt kiirtani az ősvalláshoz való hajlamokat. Az erdőkben, berkekben titkon gyakorlott áldozatokat s ősi szertartásokat csak Sz. László és Kálmán királyok szigorú törvényei szüntették meg végkép. A kereszténység nem minden erőszak nélkül ünnepelte ugyan diadalát a pogányság fölött, de annyi

[1]) Turóczy II. Cap. 46. Chron. Budense. I. 116.

vérontásba nálunk ez még sem került, mint egynémely más országban. 1062.

Belintézkedések.

Helyreállván a belbéke s némikép megerősödvén a Sz. István alkotta polgári rend, Béla az országnak sokáig elhanyagolt anyagi állapotát tette gondoskodása tárgyává. Hogy a földmívelést előmozdítsa, mely még mindig kevesektől űzetett, a népet állandóbb lakok építésére ösztönözte. A kézművek s kereskedés gyarapítása végett a vásárok helyeit szaporította s azoknak idejét, nehogy az isteni szolgálatot zavarják, vasárnapról szombatra tette át. Nehogy az együgyűbb nép az adásvevésben kárt valljon, a mérlegeket szabályozta. Hogy a kereskedést, mely eddig nagy részben cserę útján folyt, megkönnyítse, több ezüst pénzt veretett, s annak sulyát s értékét akként szabályozta, hogy negyven pénz tegyen egy byzanczi aranyat. Ezen s több hasonló intézkedései által oly annyira gyarapította az országot, hogy az, miként a krónika mondja, „a szomszéd országokat mind meghaladta gazdagságban s dicsőségben; a szegények meggazdagodtak, a gazdagok dúslakodtak“ [1]).

De ezen belintézkedések közt folyton figyelemmel tartá Béla Németországot is, hol Salamonnal még több főrendű tartózkodott, s honnét a hont új háború, királyi székét veszély fenyegette. Hano kölni, Adalbert bremeni érsekek s Otto bajor herczeg, kik IV. Henrik kiskorúsága alatt a birodalom kormányán ültek, mindjárt Endre király megbukta s halála után elhatározták volt, Salamont atyja örökségébe visszahelyezni, s vele együtt a német birodalmi fenhatóságot is helyreállítani az országban. Béla tehát, miután békeajánlatai el nem fogadtattak, mihelyt itthon csöndet szerzett, szövetségesekről gondoskodott. Vilmos thüringeni herczeg, midőn a neki eljegyzett Jojadáért jőne, útközben meghalálozott.

Béla tehát Jojadát 1062-ben Ulrik karantán herczeg-

[1]) Turóczy, Cap. 45. Kézai II. Cap. 4.

1053. nek adta nőül. Másik leányát Ilonát, Zvoinimir, vagy mint őt nálunk nevezték, Zolomér, Horvát- s Dalmátország fejedelmével, a harmadikat Eufemiát, Ottó morva herczeggel házasította ki, vejeiben magának mind megannyi szövetségest szerzendő.

A birodalmi kormányzók hadi készületeiről értesülvén, a megtámadtatást megelőzni határozta, s hogy Erneszt herczeget, kinél Salamon tartózkodék, a királyfi kiadására szorítsa, Ausztriára egy hadat küldött. De vezérei nem voltak szerencsések; s Erneszt azokon győzedelmet nyervén, a csatamezőt Magyarországba tette át s Mosonyt elfoglalta [1]). A háborúnak azonban nem sokára véget vetett Bélának 1063 nyarán történt hirtelen halála, melyet épen midőn Dömösön az ország főembereivel a hadjáratról tanácskoznék, a királyi széknek, melyen ült, mások szerint a háznak, melyben vala, összeomlása következtében történt sérülése okozott. Eltemettetett az általa épített s róla nevezett szögszárdi monostorban. A derék király halála nagy veszteség volt a már rövid kormánya alatt is üdülő hazára nézve.

[1]) Aloldus 1062. évhez. Brunner: Annal. Boici az altahi évkönyvek nyomán u. a. évhez.

NEGYEDIK FEJEZET.

Salamon király. 1063—1074.

I.

Béla három fia, Gejza, László és Lambert, tisztelotben tartva Salamonnak a királysígra koronáztatása által nyert jogát, s talán, fellengzően vallásos érzelmük szerint, atyjok szerencsétlen kimúltában Isten kezét sejtve, nem vágytak a királyságra. Bár az ország rendeinek nagyobb része Gejzát kivánta látni a királyi széken, ő s testvérei, nehogy a hazát újabban is polgári háború pusztításainak adják martalékul, atyjuk eltakarítása után Salamonhoz Németországba követeket küldöttek. Üzenték neki s vele lévő híveinek, hogy ők a koronát önként átengedik, megelégedvén az ország harmad részével, melyet Endre atyjuknak vezérségül adott. Salamon tehát Henrik király kiséretében Székesfehérvárra jött, s magát újonnan megkoronáztatta; a vezérek példájára az urak önként hódoltak a még csak tizenegy éves királynak [1].. 1063.

De a béke nem sokáig tartott a királyi rokonok közt. Salamonnal az álnok Vid, mint elébb Bélának úgy most fiainak is halálos ellensége, került a kormányra; és ennek tanácsai szerint a gyermek király, bátyjaitól, kiknek koronáját köszönheté, megtagadta az ország harmad részét. A vezérek tehát, jogaik kivívására segélyt szerzendők, 1063 végén Belviszályok.

[1]) Lambert. Heresfeldens. 1063. évhez Pertznél: V, 166.

1064. Lengyelországba távozának [1]). Rokonukat, Boleszláv lengyel királyt nem találták Krakóban; ő Przemiszl városában hadgyüjtéssel foglalkodott, a tavasz nyiltával az oroszok ellen szándékozván intézni hadjáratot. Gejza tehát testvéreit Krakóban hagyván, a királyhoz sietett. Boleszláv melléknevén a bőkezű, rokoni szeretettel fogadta unokatestvérét; s bár tanácsosai elébb az orosz háború bevégzésére szavaztak, ő nyomban megsegíteni kivánta rokonait, mielőtt Salamon német hadakkal erősödnék [2]); s 1064 tavaszán a vezérek kiséretében sereggel jött az országba.

A vezérek már ekkor is kedvenczei valának a nemzetnek, s az urak nagy része sietett zászlóik alá. Salamon magát a legtöbbektől elhagyatva látván, Mosonyba futott s onnan Henrik segedelmét sürgette. A püspökök azonban mindent elkövetének, hogy a békét helyreállítsák; mi végre Desiderius győri püspök buzgó munkálkodásának sikerült is oly feltétel alatt, hogy a vezérek az ország harmad részét
1065. háboríttatlanul birják [3]). A béke megköttetvén, Salamon s a vezérek 1065-ki január 20-án Győrben találkoztak; pár hónap múlva Pécsett a húsvéti ünnepeket (mart. 27.) is együtt tölték. Szokás lévén e korban, hogy a királyok, midőn nagyobb ünnepeken templomba menének, a helybeli püspöktől megkoronáztatva, egész díszöltözetben jelenjenek meg az isteni szolgálaton: Gejza vezér, hogy Salamon s tanácsosai lelkéből minden gyanút elűzzön az iránt, mintha maga vagy testvérei a koronára vágynának, saját kezeivel tette Salamon fejére a koronát [4]).

---

[1]) Turóczy szerint Gejza nem mondott volna le a koronáról, midőn Salamon Henriktől a királyi székbe ültettetett; de erre nézve több hitelt érdemel Lambert, Heresf. tanúsága, melyet a későbbi események is igazolnak.

[2]) Chron. Polon. 1064. évhez Pertznél IX.

[3]) Turóczy II. Cap. 47. Cromer: Hist. Pol. Lib. V. l. 85.

[4]) Turóczy. U. o.

Úgy látszik Vid úr, a vezérek konok ellensége, a béke- 1065.
kötés-kor eltávolíttatott Salamontól, s a kiengesztelődött s minden tekintetben jobb, hazafiasb lelkű Ernyei lőn megbizottja; mert a béke ezentúl több évig háboríttatlan maradt. És ez Salamonnak vált legnagyobb hasznára. Míg ő bátyjait tiszteletben tartá, velök egyetértésben maradt, a derék három testvér dicsővé tette országlását s babérral ékesítette koronáját.

Zvoinimir horvát fejedelem, ki a vezérek nővérét Ilonát bírta hitvesül, Leopold karantán herczegtől birtokaiban háborgattatván, Salamont és Gejzát segedelmül hívta. A mit kért, meg is nyert. Salamon és Gejza személyesen vezérlék a seregét s a karantánokat megvervén, sógorukat birtokaiban biztosították [1]). — Pár év múlva, 1069-ben ismét az 1069.
éjszak-nyugati határokon vétetett igénybe a vezérek vitézsége, hol a csehek több ízben rabló kalandokat űztek, nagy számú lakost és marhát hajtván el magukkal' Trencsény vidékéről. A merény nem maradt büntetlen. Salamon a vezérek kiséretében sereggel tört Csehországra s ellentállásra nem találván, annak nagy részét elpusztítá. Valamely cseh város közelében mindazáltal egy óriási termetű cseh, fitymálva a magyarok vitézségét, párbajra szólítá ezek legbátrabbjait. A síkra Bátor Opos állt ki, fia Márton úrnak, ki 1052-ben Pozsony ostroma alatt szintén kitüntette magát vitézsége által. A diadal Oposé lett, ki azóta nagy hírre jutott vitézségéről a nemzetben [2]).

Nagyobb veszélyben forgott az ország 1070-ben. A A kunok betörése.
kunok egy raja Ozul vezérük alatt Erdélybe, s ezt bebarangolván, a Meszes hegységen keresztül Magyarországba tört, s Bihar városáig az egész Nyirséget elpusztítván, számos fogolylyal és nagy zsákmánynyal, a merre jött vala, a Szamos folyam mellett indúlt vissza. De ekkoron már útban

[1]) Turóczy. II. Cap. 47. Cromer: Hist. Pol. Lib. V. l. 85.
[2]) U. a. C. 48.

1070. volt Salamon bátyjaival. Ezeknek terve szerint a magyar sereg Doboka vármegyébe sietett, hogy ott a visszatérőknek útját állja. Már több napig várakoztak itt a vezérek a rablókra, midőn egy az ellenség szemmeltartása végett kiküldött abaujvármegyei kém jelenté az ellenség közeledtét. A király és bátyjai, a harczvágytól égve, azonnal parancsot adnak az indulásra, elébe az ellenségnek, ki ekkoron Cserhalom táján tanyázott. Ozul, a magyarok jöttéről értesülvén, eleinte megvetni látszék azok erejét s csak egy hadosztályát küldé ellenök; de midőn e csapat a királyi had erejét megpillantá, sietve visszavonúlt, megvinni a vezérnek, hogy kemény csatára készüljön. Ozul tehát a Cserhalmon állítá fel seregeit. A lejtőket sürűen megrakta íjászokkal, kik aztán nyilzáport küldének a hegy alját körülfogott magyarokra. Ezek, három hadtestre oszolva, ugyanannyi részről kezdék meg a hegy vívását. A király, ifjú tüzétől elragadtatva, a legmeredekebb részen, az ildomos Gejza egy szelídebb lejtőre kerűlve, szorongatják mind szükebb körbe a tető felé az ellenséget. Legkitünőbb volt valamennyi közt László vezér, ki hada élén egymás után négy kúnt vágott le harczbárdjával; az ötödiktől maga is sebet vett ugyan, — mely azonban, mondja a krónika, csodálatosan mindjárt begyógyult; de ez is halva terűlt el csapása alatt. A magyar had mind a három részről rövid időn a hegy tetejére kapaszkodván, rémitő harczviadalba eredt az ellenséggel. „Kardjaik, ugymond emlékünk, megrészegűltek a kunok vérétől, kiknek tar fejeit, mint a nyers tököket szabdalták“. Az ellenségnek nagy része halva maradt a csatatéren, s csak keveseknek jutott a szerencse futás által megmenekűlniök. Ezek közt László figyelmét egy futó kún vonta magára, ki nyergében egy szép magyar hölgygyel sietet menekűlni. Azt vélvén, hogy a hölgy a nagyváradi püspök leánya, — mert ekkoron a papok házassága még divatban volt, — nyomban utána iramlik szög lován. De ez a hosszú viadalban kifáradva lévén, nem bírta elérni a rabló pihent lovát. „Szép hugom, — kiált végre László, elunván

a hosszú, sikeretlen kergetést, — kapaszkodjál a kún övébe 1072.
s rántsd le őt magaddal lováról". A leány engedelmeskedik, s a kún kemény viadal után halva terül el a megmentett hölgy lábainál. Az egész ország hálaünnepet tartott a nevezetes győzedelem után [1]).

Míg ekként Salamon s bátyjai az ország külön vidé- Görög háború.
kein harczolának, az Oláhországban megtelepült besenyők, használva az alkalmat s pártoltatva Niketasztól, Dukasz Mihály görög császárnak nándorfehérvári helytartójától, az ország határait több ízben háborgatták. Igy történt ez 1072-ben is. Ezt tovább nem lehetett büntetlenül hagyni. A király s a vezérek hadai Szalánkemén mellett gyűltek össze; s minthogy a besenyők a Dunán átkelvén, már haza menekültek, Bolgár- (azaz Nándor-) Fehérvár megvételét tűzték ki munkálatuk czéljául. Előre látható volt, hogy Niketász, ki egy erős bolgár hadat vont maga mellé, nem fogja elmulasztani, a magyar sereget a Száván átkeltében, görögtűzzel háborgatni. Rendelet bocsáttatott ki tehát, hogy mindenki ügyekezzék az átkelést lehető leggyorsabban végrehajtani. És valóban, alig szállott hajókra a magyar had, a görögök s bolgárok gyors naszádaikon már is körülrajongták azt, görögtüzet kezdvén hányni a magyarok hajóira. De ezek száma sokkal nagyobb lévén, a görög hajók a magyar ijászoktól nem sokára visszaüzettek, s az átkelés azontúl akadálytalanul menvén végbe, a város körültáboroltatott. A király és a vezérek annak közelében egy magaslaton ütötték fel sátraikat. Niketász, hogy a besenyőket a vár megsegítésére indítsa, azt üzente volt nekik, hogy csak Vid, bácsi főispán dandára ostromolja a várost. Azok tehát könnyű győzedel-

[1]) Turóczy II. Cap. 49. László küzdelméről azt mondja, hogy a vezér a leány kérelme ellenére ölte meg a kúnt. Muglen verses krónikája ellenben (Cap. 35.) azt állítja, hogy a leány, látván a hosszú harczot László és a kún között, remegvén a már elébb vett sebeitől meggyöngült szabadítója életéért, a kún szekerczéjét megragadván, hátulról halálos csapást mért fejére.

1072. met remélve, Kozár nevű vezérük alatt segedelmére siettek; de a sopronyi dandár által János főispán vezérlete alatt nagy vereséggel visszaüzettek. E közben a város körül alkalmas helyeken nyolcz fatorony emeltetett, a falaknál jóval magasabbak, hogy azokból a városba nyilazni s gépek által súlyos köveket lehessen hajítani. Ezen felül a tornyok közt faltörőgépek állíttattak, melyek a tornyok őrségeinek védelme alatt működnének. De bár ezek a falakat több helyt megrontották s az őrség többszöri kitöréseiben mindannyiszor visszaveretett, melyek alkalmával leginkább Bátor Opos, György és Bors vitézek tűntették ki magukat: a vár vívása mindazáltal két hónapon keresztül nem vezetett eredményre, mígnem egy fogoly magyar leány, — kár hogy nevét nem örökítette meg a krónika, — az ostrom harmadik havának egy éjjelén, midőn erős éjszaki szél dühöngött, a várost több helyt föl nem gyújtotta. Az ostromlók ekkoron a réseken betörvén, az őrség és lakosság nagy részét felkonczolták; Niketász hadának maradványaival a fellegvárba vonúlt. Másnap, midőn a tűz megszünt, a magyar had a város kizsákmányolásához fogott, s a felfedezett vermek és pinczékben tömérdek martalék jutott birtokába. Niketász látván, hogy a fellegvárat sokáig nem védheti, szabad elvonulás föltétele alatt azt feladni ajánlkozott, s midőn a feltétel Gejza vezér közbenjárására elfogadtatott, a görög kivonulván, egyenesen ennek védelme alá helyezte magát.

E körülmény gyászos viszály forrásává lett a király és bátyjai közt. Vid, e hadjárat alatt a bácsi dandárral szintén jelen lévén, ismét behizelgé magát a király kegyeibe s nem szünt meg ingerleni annak ingatag, minden befolyásra hajlékony kedélyét. Tanácsai szerint Salamon, midőn a martalék felosztatnék, a fellegvárnak őrségét is osztályra kívánta bocsáttatni; midőn pedig ezt Gejza, az adott szóra hivatkozva, ellenzené, sőt a görögöket kísérettel elbocsátaná: az ármányos ember ösztönzéseire Salamon a többi zsákmány felosztásában tett rövidséget

a vezéreknek. Ezek a béke kedvéért elfojtván boszúságukat, hazatértek [1]). 1072.

II.

Újabb belviszályok.

De a viszály kitörését engedékenységük sem akadályozhatta meg. Dukasz Mihály, görög császár, értesülvén Niketász által Gejza nagylelkűségéről, nem sokára követeket intézett hozzá, általuk némi becses ajándékokkal, melyek közt egy korona is létezett [2]), barátságának felajánlását küldvén neki. Az álnok Vid most meg ebbe akasztá ármányai hálóját. „Nem látod-e, uram király, mondá neki, hogy a külföld szemében nem te vagy, hanem Gejza a király; őt tisztelik meg követekkel s koronával?“ És midőn Salamont még egyre habozni látná lecsapni bátyjaira, kiket a gonosz ember vezérségüktől óhajtott ismét megfosztatni —: „két éles kard nem férhet meg egy hüvelyben; — sugdosá neki mind untalan, — két király nem lehet egy országban!“

Az ármány végre sikerült. A boszúra gyúlt, hiszékeny Salamon azontúl alkalmat keresett csoleket hányni Gejza s testvérei elvesztésére. Hogy a mind Gejzát mind Lászlót egyszerre ejtse hatalmába, mit az országban, bátyjainak elővigyázata s pártjaik nagysága miatt bajos lett volna végrehajtani, 1073-ban hadjáratot tervez Nissza ellen, s a vezérekhez rendeletet küld, hogy mindkettejök megjelenjen táborában. De a testvérek sejték az ármányt, s Gejza csak maga ment egy kisded csapattal, László seregök javával a Nyirségen maradván. Az ármány ekként meggátoltatván, a hadjáratra sem lőn többé nagy kedve Salamonnak, s miután Nissza lakosai becses ajándékok kiséretében békéért könyörögtek, könnyen hajlott kérelmökre. Haza indúlván

[1]) Turóczy II, Cap. 50. Chron. Budense I. 137. kövv.

[2]) E koronát utóbb Gejza Sz. István koronájához forrasztatta; s máiglan ez képezi alsó részét a magyar királyság e szent ereklyéjének.

1073. tehát, Keve vára mellől Gejzát is bántatlanúl ereszté haza táborából [1]).

A vezérek azonban, Vid ármányairól mind több híreket vévén, attól tarthatának, hogy miután a csel nem sikerűlt, a viszály pedig mélyebb gyökeret vert, nyilvánosabbá lett, mintsemhogy abba hagyattatni remélhetnék, Salamon haderővel támad rájok. Magokat tehát ez ellen is biztosságba óhajtván helyezni, László és Lambert rokonaikhoz, a lengyel és morva fejedelmekhez mentek segedelmet kérni. És szerencséjökre, mert Salamon a nyilt támadásra elhatározva, a karantán herczeget két más német úrral hívta be segítségül. A kitörés elkerűlhetlennek látszék; de a püspökök erőfeszítéseinek még is sikerűlt a rokonokat pillanatnyira kiengesztelniök. A főpapok kérelmére a király és Gejza a Dunának Esztergom alatti szigetén személyesen találkoztak. Kölcsönös szemrehányások és mentségek után a béke, Gejza részéről őszintén, de Salamonéról csak színlelve, megköttetett. Álnokságát Salamon nyomban elárulta; mert, midőn a szerződés biztosításául egymásnak kezeseket adnának, és Gejza a maga részéről a váradi püspököt és Vata urat hagyná túszul a király mellett: ez Ernyeit és a cselszövő Videt küldé hasonló minőségben Gejzához. Hogy Salamonnak szándoka ebben nem volt tiszta, Vid pedig gonosz tervekkel ment a vezér udvarába, kitűnt nem sokára. Alig váltak el egymástól a rokonok, Salamon már is a Rábcza folyam felé sietett, elejébe a német herczegeknek, kik minapi felszólítására segélyhadakkal jövének az országba. Gejza erről értesűlvén, Ernyeit és Videt a királyhoz visszaküldé, szemrehányásokkal halmozván őt királyi szavának megszegése miatt. De azon rövid idő is, melyet a vezér közelében töltött, elég volt az ármányos Vidnek arra, hogy Gejza hívei közt is elhintse a meghasonlás magvait. Bikást és Petrúdot, a vezér két dandárának hadnagyait

[1]) Turóczy II, Cap. 52. Nicephorus Bryennius 68. lap.

nagy igéretekkel rávette, hogy ha háborúra kerül a dolog, 1074.
csapataikkal az ütközetben a királyi zászlók alá pártoljanak.

Vid e hírrel visszatérvén, könnyen rábírhatta Salamont, hogy nyomban támadja meg Gejzát. Ezt javaslá Marchard karantán herczeg is, ki nem vélte bevárandónak a segélyt, mely külföldről jöhetne a vezér gyámolítására. Salamon tehát a sereggel Szalavárból, hol a német herczegekkel találkozott, azonnal megindúlt. De talán lelkiismereti furdalások támadtak ismét az ingatag ifjúban, hogy most, minden újabb ok nélkül, haddal megy érdemteljes bátyja ellen; talán a körülötte lévő püspökök ingatták meg őt szándokában: midőn seregével Szögszárdon időznék, habozni kezdett, folytassa-e hadjáratát? Vid ezt észrevévén, újabban körűlhálózza a királyt. Gondolná meg, ugymond, hogy a háború elkerűlhetetlen: ha maga nem, a vezérek fogják azt megkezdeni; ha pedig László és Lambert a külsegélylyel, melyért járnak, megérkeznek, nem egy könnyen fogja őket legyőzhetni; holott most Gejzát, ki, mint hallja, az Ingvány erdőkben vadászattal tölti idejét s nem kész a háborúra, könnyen hatalmába ejtheti; mi megtörténvén, testvérei sem merészlendenek bejőni. A király hajlott a gonosz ember tanácsára, s haladék nélkül megindúlt a hadakkal.

De véletlenűl még sem lephette meg Gejzát. Vilmos szögszárdi apát, híve a vezéreknek, kiknek atyja alapítá monostorát, s nevezte ki őt is apátnak, láttatlanul tanúja volt Vid ármányos tanácsai s ösztönzéseinek, és nyomban sebes hírnököt intézett Gejzához, tudatván vele, a feje fölött tornyosúló zivatar közel kitörését; majd maga is a hírnök után sietett a vezérhez, hogy őt menekülésre bírja. Gejza ekként a veszélyről értesűlvén, sietve összeszedett négy dandárával, bár még kemény hidegek jártak, (történvén ezek 1074-ki februárban), Morvaország felé útnak eredt, elejébe Lászlónak, ki miután Lengyelországban segélyért

1074. hasztalan járt, sógorához, Otto morva herczeghez ment volt azt kérni. De Salamon már a Tiszán túl elérte s ütközetre kényszerítette őt. A harcz szerencsétlen kimenetelű lett Gejzára nézve. Az áruló Bikás és Petrud, igéretük szerint, mindjárt a csata kezdetén három zászlóaljjal átpártoltak a király seregéhez. Gejza hűnek maradt két dandárával nem állhatott ellent a király harmincz dandárának; s bár egyre harczolva, mindjárt az árulás után visszavonúlt. Szerencséjére, Salamon elfeledte seregének tudtára juttatni a jelt, melyről az az árulókra ráismerhetvén, őket a maga kebelébe fogadná; minek következtében az árulók ellenségnek tekintetvén, hűtlenségük díjául nagy részben levágattak. De míg ezek magukat kétségbeesetten védelmezék, Gejza hadának maradványaival Tokaj felé fordúlt, s ott a Tisza jegén átkelvén, a további üldözéstől megmenekúlt.

Gejza mihelyt magát némileg biztosítva látta, házi papját, Fekete Györgyöt, Lászlóhoz, titkárát, Ivánkát pedig Lambert testvéréhez küldé, hogy a történtekről őket értesítvén, jöttüket siettetné; maga ez alatt a Mátra alatt Vácz felé tartott megmenekúlt csapatával. László ekkoron már rég útban volt Otto morva herczeggel s ennek feles hadaival, s Vácznál végre találkozott is bátyjával. Gejza a találkozásnál könnyezve borúlt öcscsének nyakába, s keservesen panaszlá neki, mily veszély érte hadát az árulás miatt. László viszont a győzedelem biztos reményével vigasztalá megszomorodott testvérét. E reményt nem kevéssé nevelte az is, hogy a vidékbeli nép, kaszákkal, vasvillákkal, szekerczékkel felfegyverkezve, mind nagyobb számmal gyülekezett táborukba.

A mogyoródi ütközet.

Salamon, Lászlónak a morva segélylyel megérkeztéről értesúlvén, seregeit a Tiszán szintén átvezette. A becsületes Ernyei sírva kérte a királyt, elégelje meg a kiomlott hazafi vért s béküljön meg bátyjaival. De a gonosz Vid, biztos győzedelemmel kecsegtette s tüzelte Salamont; s ez Vid tanácsára hajólva, Mogyoród táján táborba szállt.

Gejza és László, Otto sógorukkal s alvezéreikkel ta- 1074.
nácsban ültek, meghatározandók a tervet, mely szerint a csatát intézzék. „És míg tanácskoznának — ugymond a hagyomány — László mennyei jelenésben egy angyalt lát az égből leereszkedni, kezében koronával, melyet az Gejza fejére bocsáta le". A terv meg lévén határozva, a vezérek Czinkotára vezették hadaikat, úgy hogy csak a mogyoródi hegy választá el őket Salamon seregétől. Másnap mind a két részen készülének az ütközetre; de hirtelen oly sürű köd bocsátkozott alá, hogy azt itt is, amott is a következő napra halasztották, lovaikat mind a két részről, nehogy véletlenül meglepessenek, az egész éjen át kantárszáraiknál tartván. Másnap, egy pénteken, a király seregeit a hegyen, mely őt az ellentábortól elválasztá, levezette; podgyászszekereit, hogy számra még többnek látszassék, a lejtőkön hagyván. László is, miután fogadalmat tőn, hogy, ha Isten fegyvereiknek győzedelmet ad, a csatahelyen Sz. Márton tiszteletére templomot építtet, harczrendbe állítá vitézeit. Ő maga a bihari dandárral a bal-, Otto a morvákkal a jobbszárnyon, Gejza a Lászlóval jött nyitramegyei dandárral a közepén foglalt helyet. A harczrend mögött kilencz csapat hagyatott tartalékúl segélyére az azt igénylendő résznek. Midőn a királyi sereg a hegyről eközben leereszkedett, Ernyei a vezérek szép rendben álló seregére mutatva, balsejtelemmel mondá az elébb oly dicsekvő, a királyt az ellenség fitymálásával bujtogató, tüzelő Vidnek: „Ezek, látom, nem akarnak futni, hanem győzni vagy halni készülnek, különben nem álltak volna háttal a Dunának."

László az ütközet előtt a maga zászlait s egyéb hadi jeleit a Gejzáéival cserélte fel, hogy ezt a maga hírnevének varázsával nagyobb biztosságba helyezze s bátyjának nem rég vereséget szenvedett zászlait előllobogtatva, magára csalja az ellenséget. Ezután vitézeit fellelkesítendő, azoknak sorait körüllovagolta. Midőn egy bokor mellett ügetne el, lándzsájával rácsapott: s ime, annak nyelén egy hófehér

1074. hímmenyét fut kebelébe. A vitézek ezt a győzedelem biztos előjeléül tekintvén, nagy lelkesedéssel rohantak az ellenségre. Miként László sejté, a király főerejével a Gejzáéinak vélt zászlók ellen intézte a támadást; de midőn ott Gejza helyett Lászlót pillantá meg, megrettenvén, a középre, Gejza ellen akarta fordítani dandárait. Ámde ez még kedvezőbb helyzetbe hozta Lászlót, ki szárnyának élén, a király dandárait most oldalba foghatá; míg másrészről Gejza is vitézül ellentállott a nyitraiakkal. És így Gejza elűl, László hátul s oldalt iszonyú mészárlást visznek végbe a királynak két tűz közé szorított seregében. A német segélyhad majdnem egy szálig levágatott; de mellette, fájdalom, sok magyarnak is elfolyt a vére. „A németek és csehek mellett az ország vitézi rendének nagy része is halva maradt a csatamezőn“ — úgymond a krónika. — Vid, a királyi sereg balszárnyán, az elsők közt terült el halva a morvák csapásai alatt. Salamon, látván hadának veszedelmét, Bátor Opos rettegett karja által útat nyittatott magának, és Szigetfőnél a Dunán átkelvén, Mosonyba futott.

A vezérek győzedelme teljes lőn. A királyi sereg maradványai szerte futamlának. Markhard karantán herczeg, és Szemtepolug cseh vezér, súlyosan megsebesűlve, fogságba estek. László az ütközet után a csatamezőt körüljárván, keserű könnyekre fakadt a szörnyű vérontás szemléletén. Megpillantván Ernyei holt tetemeit, leszállt lováról, a holtat megölelte, könnyes szemekkel mondván: „Ernyei, te békeszerető! Sajnálom vesztedet, mintha testvérem voltál volna; mert szived, tanácsod békére hajlott!“ Meghagyá ezután kiséretének, temessék el őt Váczon tisztességesen. Midőn pedig e gyászos szemlében tovább haladván, Vid holt testét látná a porban, felkiálta: „Sajnállak téged is Vid, bár örökös ellenségem valál. Vajha élnél s megjavulnál, hogy miként eddig viszályt hintettél, úgy ezentúl a békét hirdetnéd köztünk . . . Szívedet, mely

vezérségre vágyott, lándzsa fúrta keresztűl, fejedet, mely koronáért sóvárgott, kard hasítá ketté.“ De őt is eltemettetni parancsolá. A vezérük szavain elkeseredett vitézek azonban mellét fölmetszvén, annak üregébe és szemeibe port hintettek, mondván: „Míg éltél kebled és szemeid soha sem teltek el fénynyel és javakkal; most tehát por töltse meg azokat [1].“ 1074.

[1]) Turóczy II, Cap. 52.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Gejza király. 1074—1077.

1074. Utóharczok Salamonnal.

A vezérek a mogyoródi győzedelem után sógorukat, Otto morva herczeget nagy ajándékokkal megtisztelvén, hazabocsátották; magok pedig Székesfehérvárra siettek, nem hogy Gejzát királylyá koronázzák; — mert bár az urak s maga László is ezt óhajtá, a szerény férfiú nem akarta fejére tétetni a koronát, míg él a törvényes király —; hanem hogy az ország s magok védelméről intézkedjenek. Előre látható vala, hogy IV. Henrik a maga nővérének férjét, sógorát, kivel egy ideig együtt nevoltetett, nem fogja elhagyni balsorsában. Gejza tehát mindenekelőtt Fehérvárat s a dunántúli vidék egyéb várait ügyekezett lehetőleg megerősíteni. Ez okból igen alkalmas időben történt rájok nézve, hogy a besenyők, kik még Zsolt fejedelem által telepíttettek meg a Fertő táján, a Mosonyban tartózkodó Salamont megtámadni s egyre fárasztani igérkeztek, ha némi engedményeket, miket rég óta sürgettek, nyernének a vezérektől. Kérelmük teljesíttetett, s azóta minduntalan nyakán voltak a szerencsétlen királynak, míg ez őket végre egy csatában keményen meg nem verte [1]).

Salamon, bár éreznie kellett, hogy saját bűne által idézte magára a balsors csapásait, mint az efféle kevély,

[1]) Turóczy II, Cap. 53.

heves vérű, könnyelmű embereknél történni szokott, nem- 1074.
csak magába nem szállt és nem nyujtott kezet a kiengesztelődésre mindig kész bátyjainak, hanem bizton várva sógorának segedelmét, melyért azonnal követet küldött, daczolni akart a végzettel. Különben is heves kedélye még ingerlékenyebb lett. Egy ízben, midőn bánatba merült anyja, Anasztázia királyné őt szelíd szemrehányásokkal figyelmeztetné, hogy mind e baj nem érte volna őt, ha békét javasló anyja intéseit a nagyravágyó Vid tanácsainak elébe teszi vala: annyira megfeledkezett magáról, hogy szentségtörő kezét emelte édes anyjára, őt arczon csapandó, ha karját neje, Judit, idején meg nem ragadja.

Henrik hallván Salamon esetét, annál hajlandóbb volt teljesíteni kérelmét, minthogy ekképen nemcsak befolyást remélt nyerni, régi óhajtása szerint, az ország ügyeire, hanem abból tényleges hasznot is látott: Salamon az ország egy részét átengedni igérte neki, ha általa királyi székébe visszahelyeztetik [1]). Nehogy a vezérek az ország birtokában megerősödjenek, még annyi időt sem akart nekik engedni, mennyit egy rendszerinti hadjárat felkészitése igényelt. Némi hadat sietve összegyűjtvén, azonnal megindúlt az ország felé. Már Regensburgig érkezett volt, midőn hírűl veszi, hogy Vilmos angol király, a kölni érsek ösztönzéseire a birodalomba készül törni. Megfordúlt ennélfogva s a Rajna felé sietett hadaival. A pünkösdöt (1074-ben) már ismét Maintzban tölté. A mily kedvetlenűl vette ennek hírét Salamon: oly nagy örömére vált pár hét mulva, hallania, hogy Vilmos betörése vaklárma volt, s Henrik a maga ügyeinek Lothringenben elvégzése után julius közepére Wormsba váratik. Maga is újabb követeket küldött tehát oda, s még a minapiaknál is nagyobb igéretekkel ösztönözte őt a segélynek mennél előbbi meghozatalára. Tizenkét kezest állí-

[1]) Magnam ei partem regni sui pollicitus fuerat, u. m. az egykoru Lambert. 1074. évhez Pertznél: V, 216.

1074. tott neki, hogy ha általa királyságába visszahelyeztetik, őt hűbérurának vallandja, évi adót fizetend, s hűsége biztosításául hat erős magyar várost eresztend kezére.

A Salamonnál csak két évvel idősebb, huszonnégy esztendős német király, könnyelmű, indulatos, fenhéjázó, mint sógora, örömmel fogadta ennek igéreteit; minthogy azonban Gejza s László hadi erejéről hírt vett, nem bízván többé a minap sietve gyűjtött seregében, a birodalom rendeit is hadjáratra szólította. Ezek ugyan még eszökben tarták a király atyjának, III. Henriknek kudarczait, s nem volt nagy kedvök a hadjáratra; de néhányan mégis megjelentek zászlai alatt; minek következtében Henrik megindúlván, a Duna balpartján jött be az országba [1]).

Salamon betörése.

Gejza, bár a királyi czímet eddigelé minden rábeszélések daczára sem fogadta el: a királyi tiszt gondjait nem vonakodott elvállalni s teljesíteni, testvérileg segíttetve mindenben a tevékeny László által. Úgy látták, hasznosabb lesz az országra nézve atyjoknak egykoron oly szép sükerrel koronázott haditervét követve, éhséggel kényszeríteni Henriket a kivonúlásra, mint nyilt csatában fogyasztani az országnak az előbbi harczokban úgy is megfogyott vitézi rendét. Miután tehát a német sereg elől mindent, mi embernek s lónak eledelül szolgálhata, eltakarítottak, magok, a német sereg mozgalmait szemmel tartandók, a Duna egy szigetében ütöttek tábort seregökkel.

Mihelyt Henrik a Vág vidékére érkezett, Salamon boszútól égve a nyitrai várkatonaság ellen, melynek dandára a mogyoródi ütközetben egyik főtényezője volt a vezérek fényes győzedelmének, Semptéről három dandárral Nyitra ellen indult, s azt ostromolni kezdé. Bátor Opos, ki még mindig híve maradt, itt is csodáit művelte az erőnek, bátorságnak és vitézségnek; de Salamon még is kénytelen volt elvonúlni a vár alól. Visszatérvén Henrik táborába, a

[1]) Turóczy II, Cap. 54. Lambertus Heresfeld. i. h. 217.

német urak nem győzték eléggé magasztalni Opos vitézsé- 1074.
ségét. A király látni óhajtá a bajnokot. „Van-e sok ily vitéze Gejzának és Lászlónak?“ kérdezé aztán Salamont. Ez nemzeti büszkeségében pillanatra elfeledvén, hogy most, mint hazájának ellensége áll a haza földén, lelkesedve válaszolá: „Van sok, van ennél még jobb is!“ „Ha így van, sógor, viszonzá Henrik, ily vitézek ellen nem is foglalod többé vissza az országot!“ És nem is volt ezután Henriknek sokáig kedve benmaradni az országban. Eleséget fegyveresei és lovai számára sehol sem találván, serege hamar nagy éhséget szenvedett, minek következtében ragályos nyavalyák tizedelték katonáit, míg végre a tűrhetetlen nélkülözések miatt ezek fellázadván, „minden jelesebb tett nélkül“ — ugymond az egykorú német író — kénytelen volt kitakarodni az országból, többé semmi igéretek által rá nem bírható, hogy Salamont haddal segítse. Haza mentében nővérét Juditot, Salamon nejét, is kivitte az országból [1]).

A fejedelmi testvérek s a nemzet előtt nem maradhatott titokban az, miként lőn az ország függetlensége árulójává a megbukott király, hogy a trónt ismét elfoglalhassa. És ezentúl már ennél fogva sem lehetett erre többé reménysége. Még a pápa is, a hatalmas VII. Gergely, ki utóbb Henriket oly mélyen megalázta, s valamennyi királyt a szent szék hűbéresének tekintett, vigasztalás, segély helyett, feddő szavakat intézett hozzá, midőn Salamon, a császárban többé nem bizván, a szentszék védelméért könyörgött. Leszidta őt, hogy hűbérül merészelte Henriknek felajánlani az országot, melyre úgymond, mióta azt István király Sz. Péter alá vetette, az apostoli széknek van fenhatósági joga [2]). Gejza iránt ellenben oly kegyességet tanú-

[1]) Lambertus Heresfeld. 1074. évhez Pertznél V, 217. Bertholdi Annales 1074. évhez u. o. 277. Turóczy Cap. 54.

[2]) Ld. e leveleket Katonánál: Hist. Crit. II, 346. kövv. Fejér: Cod. Dipl. I, 421.

1075. sított Gergely, hozzá intézett leveleiben, hogy általuk a szerény férfiú felbátorítva érezhette magát a királyság elfoglalására. És úgy látszik, végre is leginkább e levelek birták reá Gejzát, hogy miután a közvélemény Salamont az ország függetlenségének elárulása miatt trónvesztettnek nyilatkoztatta, testvérei s az ország rendeinek sürgetéseire hajólva, magát 1075-ben végre megkoronáztatta [1]).

Azonban, azért-e, mivel talán az Isten kezét látta azon végzetteljes sorsban, mely eddigelé mind azokat sujtotta, kik erőhatalommal jutottak a trón birtokába [2])? — vagy azért-e, mivel újabban Gergely pápa leveleinek hangja is igen megváltozott, s ki elébb őt maga bátorítá a trón elfoglalására, most csak azon feltétel alatt látszék őt királyul elismerni hajlandónak, ha a sz. szék hűbérúri felsőségét ő is elismeri [3]), mit ismét Gejza tartott nemzet elleni bűnnek: a gyöngéd lelkiismeretű fejedelem nem találta nyugtát a királyi széken. Egy ideig egyházi alapítványokkal ügyekezett elfojtani lelke nyugtalanságát. Tőle vette eredetét Sz. Benedek Garan melletti monostora, melyet gazdagon megalapított [4]). Sokan neki tulajdonítják a váczi püspökséget, vagy legalább a székesegyházat is.

E közben Salamon a német királytól segélyt többé nem várhatván, Pozsony és Mosony vidékén ügyekezett

---

[1]) Chron. Poson. Endlicher: Monumenta 56. Magnus rex Coronatur. Gejzának, kit egykoru német írók Jojas-nak, mások meg Jessenek is neveztek, *Magnus* kereszt neve is volt.

[2]) Péter, ki ármánynyal s erőhatalommal jutott a trón birtokába, azt, mint láttuk, szemével együtt elvesztette; Sámuel a trónbitorló, rövid idő mulva életével lakolt; Endre, ki bár jogosan, de mégis erőhatalommal foglalta el a koronát, szintén életével együtt vesztette azt el; Bélát maga az erőszakkal elfoglalt trón összerogyása sebesítette meg halálosan. Mindenesetre különös találkozása az eseményeknek!

[3]) Gergely levele Gejzához 1075 április 14. Katonánál II, 362. Fejér: I, 424.

[4]) Ld. az alapítvány-levelet Praynál: Hierar. I, 333. Fejér: Cod. Dipl. I, 428.

magát fentartani, s igéretek, csábítások által pártját ne- 1076.
velni. De nehogy e nyugtalankodása az országra újabb zavarokat hozzon, László vezér őt Pozsonyban 1076 folytában körültáborolta. A vezérnek, úgy látszik nem az volt szándoka, hogy Salamont elfogja vagy még e menhelyéből is kiűzze, hanem az, hogy békére s az országról való lemondásra kényszerítse; s ez lehetett oka, hogy komolyabb ostromot nem intézvén, apróbb csatározásokkal töltötte az időt. Indulata egyébiránt oly kevéssé volt ellenséges, hogy miként emlékünk mondja: „Salamon katonáit, kik szükségtől kényszerítve hozzá jöttenek, fejedelmi bőkezűséggel látta el, s aztán még urokhoz visszatérniök is megengedte [1]).“

Ez alatt Gejzában a püspökök egynémelyike is ápolni kezdé elégületlenségét s kedvetlenségét a királyi széken. A karácsoni ünnepeket 1076-ban Gejza a szögszárdi monostorban tölté. Kiséretében volt Dezső esztergami érsek is, ki valamint elébb pár ízben helyreállította a békét a rokonok közt, úgy most is azon működék Gejzánál. És valóban beszéde által, melyet az isteni szolgálat alkalmával tartott, annyira meg is indította a király szivét, hogy ez a körülötte levő egyházi s világi uraknak nyomban kijelenté, hogy megbékülni kiván Salamonnal, neki az országot is visszaadván. Követei által, kiket e végett Salamonhoz küldött, valóban meg is kezdte az alkudozást [2]). De mielőtt ez eredményre vezetett, Gejza 1077-ki április 24-én meghalálozott. Szinadene nejétől az 1078-ban görög császárrá lett Nicephorus Botoniates leányától két fia, Kálmán és Álmos és egy leánya, Zsófia született, elébb Ulrik karantán, aztán Magino szász herczeg hitvese.

[1]) Turóczy II, Cap. 55.
[2]) U. o.

NEGYEDIK KÖNYV.

A NEMZETI SZELLEM EGYBEOLVADÁSA

A KERESZTÉNYSÉGGEL.

ELSŐ FEJEZET.

Szent-László király. 1077—1095.

I.

Ha Szent-István jótevője, Szent-László dicsősége volt nemzetének. Amaz nemzetét Európával kiengesztelte, megbékítette; a veszélyt, melylyel azt a kelletinél tovább űzött harczi kalandok miatt ellene felbőszült európai népek szövetsége fenyegetheté, a keresztény vallás és az európai civilisatio befogadása által róla elhárította. Emez a hadi hírében megcsökkent, meggyöngült nemzet erejét megszilárdítván, ismét azon fokra emelte, melyről az átalakulás, a hosszú belviszályok s a német befolyás következtében egy időre alásülyedt. 1077.

Miért idegenkedtek őseink a kereszténységtől.

A keresztény vallás és az európai civilisatio befogadása, miként már fentebb kifejtettük, szükséges volt a magyar népre nézve, hogy az ellene fölingerült Európa többi népeinek egyesült megtámadását magától elhárítsa, s elkerűlje a húnok és a várkúnok sorsát, kik, mivel a keresztény Európával azonosodni nem akartak, végre is legyőzettek, megsemmisíttettek az ellenök feltámadt népek által.

De oly nagy változás, minőn Szent-István a magyar népet keresztülvezette, nem mehetett végbe a nélkül, hogy egy időre némi gyöngeséget ne terjesztett volna el a nemzet testében. Miként az egyének, úgy a népek állapotában is, legalább ideig-óráig, elgyöngülést okoznak a válságok. Ily válság állott be pedig István alatt. A nép arra kényszeríttetett, hogy váljék meg összes társadalmi s erkölcsi

1077. fogalmaitól s eszméitől, minden ősi hiedelmei s hagyományaitól, egész nemzeti szerkezetétől, s újakat tegyen sajátjaivá. A nemzetségi, patriarchalis szerkezet helyett rendi szerkezet, — a törzs- és nemzetségfők ősi kormánya helyett a királyi tisztviselők összpontosítottabb igazgatása lépett életbe. A harczias kalandokat, melyek hajdan a fegyver- s hadgyakorlatokra legjobb alkalmúl szolgáltak, békés foglalkodásoknak kellett felváltani. Az ősi vallás a hősi erényeket tette magasztalása fő tárgyává; az új vallás a keresztényi szelídséget, alázatosságot, a világról való lemondást hirdette fő czél gyanánt, mire törekedni az embernek földi hivatása. A nemzeti fogalmak s hagyományok szerint a szilaj erő, vitézség, bajnoki tettek, mindennek mi idegen, megrontása, idegen javak elsajátítása voltak kitűzve eszményképül, melyre a magyar embernek törekednie kell: egészen ellenkező irányt és fogalmakat hirdetett az új vallás. Elébb a harczot, a bajnoki munkával szerezhető martalékot, a sérelem megboszúlását, az idegenek feletti győzedelmet s ezek megigázását tűzte ki egyetlen dicső czélul az apa fiának, az előljáró alattvalóinak, az elaggott bajnok a tettrevágyó ifjú pezsgő erejének; most a szelídség, a bántalmak megbocsátása, az alázatosság, a szerény házi s mezei foglalkodás, a kegyesség tetteinek magasztalása s parancsa hangzott a nép tanitóinak, magának a királynak ajkairól. Az új vallás, a mint azt a nép tökéletlenül felfogta s balul értelmezte, ellentétbe jött a nemzeti geniussal, minek egy időre szükségkép károsak lettek következései. A régi hiedelmek, erkölcsök, szokások szigorú büntetésekkel tilalmaztattak; az újak, melyek a nemzetre parancsoltattak, egyhamar meg nem gyökerezhettek. És míg ezen forrás és átalakulás a fogalmak és erkölcsökben lassúdan végbement, szükségkép lankadásnak kellett beállani a nemzet testében.

A forrás és átalakulás processusát, szerencsétlenségre, igen meghosszabbították a belviszályok, melyek az új rend megszilárdulását, az új tanok meggyökerezését késleltették,

s alkalmat nyujtottak a szenvedélyeknek ki-kitörni, s a 1077.
nép életében a tiltott régi fogalmak s állapotoknak újra meg újra felszínre merűlni; mert bár ezek mindannyiszor ismét elfojtattak, a kedélyek őszintébb és szilárdabb csatlakozását a dolgok új rendéhez megnehezítették.

A nemzeti elgyöngülésnek, mely ezen átalakulási forrásból eredt, világos jele a német befolyás, mely a nemzetre nehezedett. István, hogy a nemzeti élet minden elemeibe leható, nagyszerű átalakítást mennél elébb szerencsésen keresztül vigye, önmaga nyitott útat ezen befolyásnak, mely különben a körülmények szerint csak czéljait mozdíthatá elő; káros az ő országlása alatt semmi tekintetben nem lehetett a némzetre. Maga több erőt érzett magában, mintsem félhetett volna, hogy e befolyás a nemzet politikai életére, függetlenségére nézve károssá váland. Sógorára, II. Henrik német császárra nézve nem is volt mitől tartania. Bizton megnyithatá tehát országát s adhatott abban kitünőbb hivatalokat a bevándorló német uraknak, kiknek fegyversegedelme csak hasznára válhatott a reformok miatt elégületlen s kezdetben lázongó urak ellen. Minden balkövetkezmény nélkül hívhatta be s nevezhette ki az új püspöki székekre a német papokat és szerzeteseket, kik a térítésben munkasegédei lőnek; sőt még politikai dolgokban is élhetett tanácsukkal, s az új alkotmány szerint első renddé emelhette őket az országban, a nélkűl hogy félnie kellett volna, miképen velök együtt a külbefolyásnak veszélyes hatást enged a nemzet ügyeiben.

És ha Istvánt oly egyéniségek váltják fel s követik a trónon, melyek az ő erélyével s a nemzeti becsület és függetlenség iránt hasonló magasztos fogalommal és féltékenységgel vannak felruházva: kétséget nem szenved, hogy bár az átalakulás forrongása alatt ideiglen meggyöngült is a nemzeti erő, s bár a szelíd II. Henrik után egy büszke, nagyravágyó, hatalmát terjeszteni sovárgó Konrád és III. Henrik ült is a császári trónon: ez még sem vívhatott volna ki magá-

1077. nak annyi befolyást az országra, mint az a külföldi, bitorló Péter s az utána bekövetkezett belviszályok alatt történt. Például, egy I. Béla, ha István utódává lesz vala, szintugy megőrzötte volna a nemzeti függetlenséget III. Henrik ellen, mint megőrzé azt István maga II. Konrád ellen. Egy I. Béla, ha korábban jut a trónra, s azt hosszabb ideig birhatja, gyorsan befejezte volna a nemzetnek István alatt megkezdett erkölcsi s politikai átalakulását. Tekintve erőteljes egyéniségét, s a keresztény valláshoz való őszinte ragaszkodása mellett nemzeties fogalmait s erkölcseit: bizonyosnak lehet tartani, hogy ő nem csak az új rendet megszilárdította, hanem az átalakulás forrongásában szem elől tévesztett nemzeti irányt is helyreállította volna az erkölcsök és fogalmakban. Szóval bizonyosnak lehet tartani, hogy ő a nemzeti jellem aczélosságát, melyet az átalakulás forrongása meglágyított, rövid időn helyreállítva, ismét a régi hősies, de már keresztényileg bajnoki szellemet tűzte volna ki népében irányul, melyben a keresztény fogalmak mellett haladnia kelljen a magyarnak.

László egyénisége. Ebben volt is ugyan neki némi érdeme, mennyire azt vezér korában szűkebb hatásköre, király korában rövid országlása engedé: — s épen ezért lett is oly kedvelt, oly népszerű a nemzet előtt a német befolyást visszaidéző bátyja Endre ellenében. A régi nemzeti szellem helyreállításának dicsősége mindazáltal jeles fiait, s ezek közt leginkább Lászlót illeti, ki is épen ez okból maiglan legnépszerűbb királya lett nemzetének. Benne a kereszténység fogalmai s erkölcsei oly szerencsés vegyületben olvadtak össze a nemzeti geniussal, hogy annyi megaláztatás után, mennyit a belviszályok által felidézett külbefolyás hozott a nemzetre, ő egy magasztos példánykép gyanánt állott a nemzet előtt, világosan mutató, minőnek kelljen lenni a keresztény magyarnak. Még a legenda is, mely szentségét hirdeti, nem egyedűl a keresztényi erényeket, hanem ezek mellett egyaránt kitünteti benne azon nemzeti jelleget is, mely miatt oly szeretett és

népszerű lett országában, minő előtte Árpád óta senki, s 1077.
minő utána Mátyáson kivül senki sem volt királyaink közől. „Mert ő — mond a legenda — gazdag volt szeretetben, bővelkedő türelemben, vidám a kegyességben, teljes a malasztok adományaival, ápolója az igazságnak, pártolója a szemérmetességnek, gyámola az elnyomottaknak, kegyes atyja az árváknak és szűkölködőknek. Az isteni kegyelem őt a természeti adományokban is felül emelte az emberek közönséges értékén: ő ugyanis kézre erős, tekintetre kellemes vala; egész külsején oroszláni erő és méltóság ömlött el; termetére oly magas, hogy vállaitól fogva kilátszott valamennyi közől: az isteni adományok teljességében már külső tekintete is koronára termettnek hirdette őt [1]). Ha István példányképe volt egy középkori keresztény királynak: László példányképe lett egy keresztény lovagias királynak, a középkor lovagiasságának mind a három fő irányában s erényében. Alatta az egyesség s összhangzás a nemzet új institutioi és geniusa, új fogalmai s ősi jelleme közt teljesen helyreállott. A forradalom, melyet a kereszténység előidézett, be lőn fejezve. Ezen megoldást László már mint vezér is előkészítette volt derék testvéreivel; de csak mint király végezte be azt. A közöröm, a köz megelégedés, mely őt, midőn a trónra lépett, üdvözölte, jele volt a kereszténység teljes diadalának, bizonysága a kereszténység összeolvadásának a nemzet jellemével.

És ily férfiút hogyan is ne tett volna a nemzet elébe a könnyelmű, indulatos, ingatag Salamonnak, ki mióta a német segedelemért nemzete függetlenségét is kész volt IV. Henrik lábaihoz dobni, minden rokonszenvet elvesztett, s a koronára a közvélemény által méltatlannak itéltetett. Gejza halála után csak egy szó hangzott az országban, az, hogy Lászlót kell királylyá koronázni. És László jobban szerette

[1]) Legenda S. Ladislai regis. Endlichernél 237. Acta Sanctor Mens Jun. V, 317. ld. Katonát: Hist. Crit. II, 400.

1077. nemzetét, mintsemhogy vonakodott volna engedelmeskedni közkívánatának, mely őt, a krónika szerint, szintén kényszerítette átvenni az ország kormányát [1]).

Viszonyai a pápával.

Miđőn azonban László magát erre elhatározta, gyöngéd lelkiismerete szerint azt is kívánta, hogy az ország Salamonnal szerződésre lépjen, melynél fogva ez lemondjon a koronáról. E miatt némelyek szerint nem is koronáztatta volna meg magát mindaddig, míg e szerződés meg nem köttetett. Mások ellenben, leginkább abból következtetve, hogy őt VII. Gergely pápa mindjárt kormánya elején királynak nevezi [2]), azt állítják, hogy a koronázás azonnal trónra léptekor, ama szerződés megkötése előtt végrehajtatott. Ezen állítást magok a körülmények is valószinűbbé teszik az elsőnél. VII. Gergely Gejzához írt leveleiben, bár magát nem fejezi ki egész nyiltsággal, úgy látszik, azt követelte, hogy Gejza a szent szék fenhatóságát az ország felett világosan ismerje el, ettől függesztvén fel némileg a szent szék pártfogását is Salamon ellenében. Gejza halála után nem lehetett kétség, hogy a pápa e követelést László irányában is megújítandja. Ő tehát, nehogy a pápának ilynemű avatkozásra alkalma legyen, már ennélfogva is hasznosnak láthatá magát azonnal megkoronáztatni. És ha, mint valószinű, csakugyan ez volt az eset, Lászlónak előrelátását már egypár hónap mulva igazolta a következés. László ugyanis mindjárt trónra léptekor követet küldött a pápához, tudtára adván, „hogy ő a szent széknek mint egyházi hatalomnak, s a pápa ő szentségének, mint lelki atyjának, egész szívből, fiúilag kész engedelmeskedni.“ De a pápa evvel nem elégedett meg, s junius 9-kén Nehemias eszter-

[1]) Mennyire közös volt e kivánat, mutatják Turóczy krónikásának e túlhalmozott kifejezései: Eum communi consensu, parili voto, consona voluntate, ad suscipiendum regni gubernacula concorditer elegerunt, imo fere magis affectuosissimis precibus compulerunt. II. Cap. 56.

[2]) „*Regem* qui inter vos electus est, alloquaris“ — u. m. a levél Katonánál: II. 395.

gami érsekhez intézett levelében ezt ekként utasítja: 1079.
„Egyébiránt intünk, hogy a királyt, ki köztetek választatott, püspök társaiddal s az ország főbbjeivel szólítsd meg, tudtára adván és tanácsolván neki, hogy világosabban fejezze ki alkalmas követei által a maga akaratát s az apostoli szék iránt köteles buzgalmát. Igy fog azután megtörténni, hogy mi a mindenható Isten és sz. Péter apostolfőnek tiszteletére, neki kegyelmesen válaszoljunk, és őt a maga s az egész ország hasznára az apostoli szék tekintélye által minden szeretettel és jóakarattal pártoljuk“ [1]). László azonban erről az egyház iránti buzgalma mellett sem akart tudni, és sem követeket, sem nyilatkozatot nem küldött neki a szent szék fenhatóságának elismerése iránt, bár őt a pápa 1079 tavaszán hozzá intézett levelében azért újra is sürgette [2]).

VII. Gergely kétségkivül a magyar püspökök és saját követei által is értesülvén, hogy itt nem egy IV. Henrikkel, hanem oly férfiúval van dolga, ki az egyház iránti buzgó ragaszkodása mellett király is a szó teljes értelmében, nem háborgatta tovább őt követeléseivel. Sőt, miután erélyéről s önállásáról ekként eléggé meggyőződött, s érezte hogy itt a magához hasonló jellemre akadt, még azt is hallgatással tűrte, hogy László az egyházból kiátkozott, népétől elűzött Boleszláv lengyel királyt vendégszeretőleg befogadta.

Mi e Boleszlávot illeti, ő, ugyanaz ki mind Bélának Endre ellen, mind Gejzának s Lászlónak Salamon ellen segedelmet nyujtott, — egy alkalommal annyira felindúlt Szaniszló krakói püspök ellen, hogy őt 1079-ben saját kezével szúrta le a templomban. VII. Gergely, az egyházi hatalom e rettenhetetlen bajnoka, a tényről értesülvén, a fejedelmet a keresztények közönségéből kiátkozta s az isteni szolgálatot országában mind addig betiltotta, míg őt a nép

[1]) U. o.

[2]) U. o. 404. kövv.

1080. maga el nem űzné kebeléből. Boleszláv egy ideig daczolt az egyházi átokkal; de 1080-ban annyira elágazott az élete ellen szőtt összeesküvés, hogy végre kénytelennek látta magát Mesko fiával együtt magyar földre menekűlni. László a legszivesebb vendégszeretettel fogadta a rokont és unokatestvért [1]); ki azonban, némelyek szerint bánatában, mások szerint betegség következtében, megőrülvén, a következő évben önmaga vetett véget életének, Lászlóra bízván kiskorú fia neveltetését [2]). A jeles fiú érdekében, ki Lászlónak ráfordított gondjaiért sok örömet szerzett, következő évben hadjáratot is intézett a király Lengyelországba. Miután Krakót három napi vívás után megvette, a lengyelek a kruszviczei kerületet engedték át pártfogoltjának. De Mesko herczeg nem sokára, mint mondják méreg által, meghalálozott. [3]).

E közben a püspökök folyton munkálkodtak a László és Salamon közti béke megkötésén. Salamon, ha már az országot vissza nem nyerhetné, annak legalább egy részét kivánta bírni. De ebben László s a rendek, kik Salamon ingatag, nyugtalan jellemét ismerték, s alkalmat neki újabb zavarok támasztására adni nem akartak, megegyezni egyátalában nem voltak hajlandók. Az alkudozás e miatt egészen 1081-ig huzódott, midőn aztán Salamon, látván, hogy sorsán többé nem fordíthat, megegyezni látszott abban, mit neki László igért, hogy királyi módon látassék el a szükséges költségekkel [4]).

Salamon fogsága.

De Salamon lelkét az elvesztett hatalom utáni vágy nem hagyá nyugodni; s már a következő évben cseleket

[1]) Boleszláv atyja, Kázmér, testvére volt Richesának, László anyjának.

[2]) Chron. Polon. Pertznél: Script. IX. Lib. I. Cap. 28. Cromer: Rer. Polon. Lib. IV. p. 90. Dlugoss: Hist. Polon. Lib. III, 284. kövv.

[3]) Turóczy II. Cap. 58. Dlugoss. Lib. IV, 304.

[4]) Chron. Poson. Endlichernél l. 56. Egy XII. századbeli krónika Schiernél: Reginae Hung. l. 80. Turóczy: II. Cap. 56.

kezde hányni László élete ellen. De a másnak ásott verembe, 1083.
— úgymond a krónika — maga esett bele. László értesülvén fondorlatairól őt elfogatta s Visegrád várában azon tágas toronyba záratá, melynek romjai maiglan Salamon tornyának neveztetnek [1]). Itt tespedett aztán a megbukott király egy egész évig.

1083-ban ünnepet ült a magyar nemzet. VII. Gergely pápa egy római zsinatban Istvánt, a magyarok első királyát és Imre fiát a szentek sorába igtatta. Hamvaik fölvételét László az egyházi s világi urak jelenlétében, augusztus 20-kán fényes szertartással készült megülni. A legenda szerint egy csoda következtében, — mert a sírkövet felemelni semmi erőlködéssel nem lehetett, míg Salamon börtönében volt, — valószinűleg a jelenvolt püspökök kérelmére, László a nagy napra Salamont is szabadon bocsáttatá, ki aztán szintén részt vett az ünnepélyben. A testek fölvétetvén, Sz. István jobb keze, melylyel életében népére annyi áldást hintett, hamvai közt épségben találtatott, s maiglan tiszteletben tartott első ereklyéjévé lőn a magyar kereszténységnek [2]). László utóbb a szent kéz őrizetére a róla nevezett sz. jóbi apátságot alapította.

Salamon csak kevés ideig tűrhette nyugton elvesztett 1084.
hatalmának emlékeit; 1084-ben a királyi udvarból titkon, vagy mint mások mondják, László megegyeztével, távozván, Judit nejét kereste föl Regensburgban, talán még IV. Henriktől is remélve segedelmet országának visszaszerzésére. De a büszke nőnek már nem kellett a megbukott király; Henriket pedig eléggé elfoglalták saját bajai. A nyugtalan férfiú tehát Moldvába bujdosott a kúnokhoz, s Kutesk vezéröknek igéretet tőn, hogy leányát nőül veszi, magának Erdélyt adja díjul, ha őt királyságába visszasegíti.

[1]) Turóczy. U. o.

[2]) Hartvicus: Vita S. Stephan. Cap. 22. Endlichernél 186. Turóczy II, Cap. 56.

1086. Kutesk hajlott az ajánlatra. 1086-ban egy nagy sereggel Mármaros megyénél az országba tört, s tűzzel vassal pusztítva, Munkácsig haladt. De László itt útját állván, seregét egy véres ütközetben széjjelszórta. „Kutesk és Salamon, — úgymond a krónika — mint a sólyom körmeiből megszabadúlt szárnyasok, csak tollaikat vesztve menekűlhettek meg. Nem volt szerencsésebb Salamon a besenyőknél sem, kikkel utóbb Czelgu vezérük kiséretében Görögországba tört. Igen valószinű, hogy Czelguval együtt ő is ezen hadjáratban találta halálát [1]). Honi emlékeink szerint azonban e hadjárat után mint bűnbánó zarándok élt, s egy ízben, kolduskent László udvarában is láttatott; de megismertetvén rögtön eltűnt, s azontúl Istriában, Pola városa mellett mint vezeklő remete mult ki az életből [2]).

II.

1087. László megszabadúlván Salamontól, mindenekelőtt az egyházi szakadás megszüntetésére fordítá gondjait. E szakadás onnan eredt, hogy VII. Gergely halála után IV. Henrik német király a törvényesen megválasztott III. Victor pápának a maga által választott III. Kelement állítá ellenébe. László e végett 1087-ben követeket küldött a birodalmi gyűlésre s húszezer fegyverest ajánlott IV. Henrik ellen, ha őt a birodalom haddal akarná kényszeríteni, hogy az ellenpápa támogatásával felhagyjon [3]). A hadjárat azonban nem valósult. Ha Turóczy krónikásának hihetünk, a német birodalmi rendek Hermann ellenkirály halála után 1088-ban Lászlót kinálták volna meg a császári koronával, mit azonban ő el nem fogadott [4]).

[1]) Igy Annalista Saxo 1087. évhez Pertznél: SS. VI. és Berthold Constant. u. a. évhez, Pertznél: V.

[2]) Kézai II. Cap. 4. Endlicher 117. Turóczy II. Cap. 56.

[3]) Berthold. Constancius. Pertznél: SS. V. 279.

[4]) Turóczy II. Cap. 59. De erről mitsem tudnak a birodalmi évkönyvek.

Tudjuk, hogy I. Béla király, László atyja, Ilona leányát Zvoinimir horvát főnöknek adta hitvesül s vele együtt hozományul Tótországot, mely a Dráva és Száva közt terült el. Zvoinimir, III. Crescimir Horvát- és Dalmátország fejedelmének halála után e tartományok vezérévé, majd 1076-ban, a magyar királyi házzal való rokonságánál fogva, Gergely pápa helybenhagyásával, királyává levén, tizennyolcz évi országlása után, 1089-ben magtalanul halt el. Egy István nevű úr, ki magát Crescimir utódának mondá, pártja segedelmével két évig bitorolta a királyi trónt, Ilona királynét, László testvérét, kit a horvát okmányok Lepa, az az szép melléknéven is hívnak, az ország egy részének birtokára szorítván. Két évig küzdött az özvegy királyné a különben sem népszerű Istvánnal az ország birtokáért, midőn végre ez is meghalálozván, s maga is megunván az országában eláradt zavarokat, számos urak megegyeztével Lászlót azok lecsilapítására segítségül hívta. 1089. Horvátország elfoglalása.

Kivánt alkalom volt ez Lászlónak érvényesíteni a magyar korona jogait nem csak az Ilonával jegybérül adott tartományra, hanem egész Horvátországra is, mely hajdan, a vezérek korában szintén meghódolt a magyar fegyvernek, de a 955-ki augsburgi ütközet után elszakadván, részben a görög császárok, részben (a tengerpart és szigetek) Velencze felsősége alatt, saját fejedelmei által kormányoztatott. László tehát Álmos herczeg unokaöcscse kiséretében seregével haladék nélkül átkelt a Dráván, s miután Tótországot birtokába vette, az úgynevezett Vashavasok felé indítá táborát, mert a horvát urak közől néhányan vonakodtak magukat alája vetniök. De miután őket több csatában legyőzte, számos váraikat elfoglalta, a tulajdonképeni Horvátország is hódolt a győzőnek. Mielőtt innen a tengerparti vidékre, Dalmátiába vinné át győzedelmes fegyvereit, s annak birtokáért a görög birodalommal és Velenczével háborúba ereszkednék, szükségesnek látta, a meghódolt két tartományban a hosszú zavargások által felforgatott rendet

1089. helyreállítani, s uralmát azokban megerősíteni. E végett kiterjeszté rájok a magyar kormányszerkezetet s alkotmányos törvényeket; a zsupánságok helyett megyéket alkotott s azok igazgatására főispánokat választott. A gyönge lábon talált keresztény hitvallás szilárdítására Zágrábban püspökséget alapított [1]).

A kúnok betörése. Míg ekként László a Dráván túl koronája jogainak helyreállításában fáradozott, hírül veszi, hogy ismét rabló hadak törtek be országába s Erdélyt pusztítják. Felhagyván tehát minden további szándékaival Dalmátország meghódoltatása iránt, Álmost Horvátország vezérévé nevezte, s maga a rablók ellen sietett hadaival. Az ellenség ismét a Moldvában tanyázó kúnok valának, kik Kopulcs vezérök alatt szövetkezve besenyő törzsökökkel, miután Erdélyt bebarangolták s Bihar- és Békés megyéket is felprédálták, a Maroson átkelvén, foglyokkal és zsákmánynyal megrakodva készültek kitakarodni az országból, midőn őket László a Temes folyamnál utólérte. László gyors megtámadásban remélve szerencsét, rövid pihenés után, maga ragadta kezébe a vérszinű királyi zászlót, s a jóval számosabb ellenséget megrohanván, egy véres csatában megverte. A kúnhad, miután Kopulcs népe szinével elesett, kegyelemre adta meg magát. Mondják, hogy a kalandorok közől csak egy menekűlt volna meg, társai veszedelmét honosainak hírűl viendő. A foglyoknak László csak a kereszténység fölvétele vagy szolgaság közt adott választást; s miután azok az elsőt választották, a Tisza és Zagyva közt, a mai Jászságban telepítette meg őket [2]).

---

[1]) Tamás spalatói főesperes Cap. 17. Schwandtner: III, 556. Turóczy Cap. 56. Kerchelich: Histor. Episcopat. Zágráb. l. 18. A püspökség megalapítása Fejér: Cod. Dipl. III. 1, 210.

[2]) Turóczy II. Cap. 57. Thomas archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 17. A legenda ezen hadjáratról több csodáit jegyzi föl Sz. Lászlónak. Midőn hada, fáradalmas menetek után az ellenséget utolérte, éhségtől, szomjúságtól kínoztatván, táplálatért kiáltozott. A király, ki

Azonban a honmaradtak fenyegetve követelték fogoly- 1090.
társaik elbocsáttatását, s midőn tagadó választ vettek, az Aldunánál ismét betörni készülének. De most megelőzte őket László. A vaskapunál rájok ütött, seregöket szétverte, Ákos vezéröket párviadalban megölte; s ekként betöréseiktől sok időre megmentette az országot [1]).

De e kettős győzedelemmel sem elégedett meg László. 1091.
Hogy a kúnok, besenyők annyiszor háborgatták az ország keleti részeit, jobbára az oroszok valának okai, kik e rabló csapatoknak, hogy tőlök magok menekűljenek, a Feketetenger északi vidékeiről is szabad átmenetet engedtek tartományaikon. László tehát, az oroszokkal is akarván éreztetni fegyvere hatalmát, hadaival Oroszországban termett. De a ruthenek, midőn magukat általa szorongattatni éreznék, kegyelméhez folyamodtak, mit tőlök aztán nem is tagadott meg a kegyelmes király [2]).

III.

Az ország határain a béke s biztosság ekként helyre- Országgyülélőn állítva minden felől; de bent a törvényes rend még nem sek. Új törvényfelelt meg László kivánatainak: az ősvallásnak, bár titkon, még mindig számos követői voltak a nép között; s a rablá-

épen imádságban volt elmerülve, a zajra föleszmélvén, vitézeit a közel segély reményével kezdé vigasztalni. S ime még be sem végezte beszédét, midőn szarvasok és bivalyok egész csordája vonúl keresztül az éhezők táborán, mintegy önként ajánlkozva eledelül. Szomjuk enyhítésére pedig, mint egykoron Mózes, pálczájával nyitott forrást egy kősziklában. Az ütközet alatt a kúnok, hogy a magyarok figyelmét magukról a zsákmányra vonják, sok aranyat s ezüstöt hánytak el előttük; de ezeket, úgymond a legenda, László csodatevő ereje mind kövekké változtatta; s vitézei ennek következtében el sem álltak az ellenség üldözésétől. Legenda S. Ladisl. Cap. 6. Endlichernél 239. Pelbart: Sermo de S. Ladisl. Katonánál: Hist. Crit. 2. 550.

[1]) Turóczy II, Cap. 57.

[2]) U. o. 58.

1092. sok és orzások is lábra kaptak, míg a királyt hadjáratai távol tartották. László tehát, Oroszországból hazatérvén, Szabolcsban megállapodott s 1092-ben ott nagy országgyülést tartott. A gyülések közől, melyeket László országlata idejében kétségkivül több ízben tartott, csak ezen egynek tudjuk idejét, s ez is, bár azon a püspökökön s apátokon kivül az ország minden nagyjai, sőt a nép közől is számosan jelen voltak, inkább egyházi zsinatnak, mint polgári országgyülésnek nevezhető, mert végzései egypár ponton kivül mind egyházi, vagy legalább akkoron az egyházi hatóság körébe tartozó tárgyakkal foglalkoznak. A szabolcsin kivül még azon egy gyülésnek tudjuk a helyét, mely Pannonhegyén, hihetőleg László első kormányéveiben tartatott, s melyről magok a jelenvolt országnagyok akként nyilatkoznak, hogy ott arról tanácskoztak légyen, „miképen lehessen meggátolni a rosz emberek ügyekezetét s jó karba állítani a nemzet ügyeit“ [1]).

Mielőtt László dicső országlatának végidejét elbeszélnők, vessünk egy pillanatot e gyülésekre s azok végzéseire, mert azokból legjobban megismerhetjük belkormányának szellemét. László, mint tudjuk, egyike volt legnépszerűbb királyainknak. És ha szívesen megengedjük is, hogy e népszerűséget leginkább ama magasztos, lovagias jelleme —, mely minden tetteiről visszatükrözik, ama kitünő hadvezéri tulajdonai —, melyek őt népe szemében dicsfénynyel övezték, s végre ama hatás szerezte neki, melynél fogva a maga nagyszerű egyéniségében a keresztény vallást a nemzet szellemével, hajlamaival, erkölcseivel összhangzásba hozta, az egységet a királyság s a nemzet közt helyreállította: kétséget mindazáltal nem szenved, hogy az elszámlált okokhoz, melyekből népszerűsége származott, még beligazgatásának érdemeit is hozzá kell adnunk.

---

[1]) S. Ladisl. Decret. Lib. II. Cap 1.

Hagyományainkban, a krónikák s legendákban, me- 1092.
lyek Sz. László életét tárgyalják, egynémit följegyezve találunk ezen beligazgatás viszonyairól s a modorról, melylyel abban eljárni szokott a dicsőített király. Olvassuk ezekben, hogy László „a szenvedőket megvigasztalta, az elnyomottakat gyámolította, atyja volt az árváknak, szegényeknek". Olvassuk továbbá, hogy „kegyes volt nemzete iránt, könyörületes az ügyefogyottak —, bőkezű az alattvalók iránt, előrelátó, gondos a tanácsban, igazmondó a beszédben, szavatartó az igéretben, igazságos az itéletben, szelíd a fenyítésben; a törvényszékeken nem annyira itélni, mint megitéltetni félt, s magát még inkább érezte sujtatni az itélet által, mint azokat, kiket megitélt; miért is az igazság szigorát az irgalom szelídségével mérsékelvén, olyannak mutatta magát alattvalói iránt, hogy ezek inkább szeretnék őt, mint rettegnének tőle"; ... miért is a népben nem volt más neve, mint „a kegyes király" [1]).

A nép mindig az igazság mértékéről, a melyben az neki kiszolgáltatik, szokta megitélni, magasztalni vagy gyalázni kormányzóit. Legyen a kormány bár mily szigorú; de legyen igazságos, és áldatni fog a nép által. Ez volt Lászlónak is fő érdeme a beligazgatásban. Miként Nagy-Mátyás, úgy Szent László is kormányának szigorú igazságszolgáltatása által vívta ki magának leginkább a nép szeretetét. Törvényei, melyek három törvénykönyvében hozzánk eljutottak, rendkívüli szigort lehelnek ugyan, de tanúskodnak egyszersmind arról is, hogy ugyanazon szigor kicsinyre és nagyra, hatalmasra és szegényre egyaránt kiterjesztetett; alatta senki sem panaszkodhatott, hogy az igazság kiszolgáltatásában személyválogatás történt, jogos keresetében személyes tekintet miatt rövidséget szenvedett.

A belviszályok és zavargások alatt, melyek Sz. István halála óta kevés szünetekkel majdnem negyven évig hábor-

[1]) Legenda S. Ladisl. Endlichernél 237. és köv.

1092. gatták az országot, a hatalmaskodás, rablás, orzás annyira eláradt, hogy a személy- s kivált a vagyonbiztosság csaknem egészen eltünt a nép mindennapi életében. Még azok is, kiknek a rend és biztonság fentartása kötelességökben állott, birák, tisztviselők, határőrök, sokféleképen vádoltathattak a bűnrészességről, a tulajdoni jog és igazság megsértéséről. És ebben fekszik oka Sz. László törvényei szigorának. Midőn kormányra lépett, kétségkivül mindjárt e mélyen gyökerező, s magát az állam lételét fenyegető bajnak orvoslatát tűzte ki egyik fő feladatává a Pannonhalmán tartott országgyülésen. Mivel az erőszakos hatalmaskodást, a rablást és orzást, a nemesek, az urak és a papok rendében is elterjedve tapasztalta, mindenekelőtt megesküdteté az összegyűlt rendeket, hogy az alkotandó törvényeket egyenlő szigorral fogják végrehajtani és hajtatni a bűnösön, bár mily rendű s rangú legyen az, és bár csak egy tyúk árát tenné is az elrablott vagy elorzottt vagyon; és sem magas születés, sem rokonság miatt, ha bár saját gyermekök volna is, nem fogják azt védelmezni s róla elfordítani az igazság sujtó kezét. Kire a rablás bebizonyúl, ha szabadember, halállal bűnhödjék. Ha mindazáltal elfogatása előtt a templomban, vagy a király udvarában, vagy a püspök lábainál menhelyet keresne, élete ugyan kegyelmet nyerjen, de javai koboztassanak el, maga rabszolga gyanánt adassék el a külföldre, vagy szeme világától fosztassék meg, s vele együtt még gyermekei is szolgaságba vettessenek, ha tíz évesnél idősebbek. (Decr. II. 1. 10. b.) Ha a rabló vagy orv szolga, első esetben orrát veszítse, másodikban halállal lakoljon (II. 2.). Szabad legyen pedig mindenkinek mindenütt nyomozást intézni s mindenkit elfogni s megkötözni, ki rablásról vagy orzásról gyanúba esik, föltéve, hogy őt legfölebb negyed nap alatt az igazságnak átszolgáltassa. Ki mást a rabló és orv nyomozásában s elfogásában meggátolna, ha bár főispán lenne is, ötvenöt penza birságában marasztaltassék el. (II. 3. 5. III. 9.) A biró, ki a bűnösnek bebizonyult egyénen

e törvényeket végre nem hajtatja, gyermekein kivül mindenét elvesztve, rabszolga gyanánt adassék el. És hogy még a szülék és rokonok is indíttatva érezzék magukat a bűnös rokon feladására, ez esetben a törvény szigora akként módosíttatott, hogy halál helyett a közember száműzessék, a nemes börtönnel lakoljon, ha szüleitől vagy rokonaitól adatik át az igazság kezébe. (II. 6. 9.) Nehogy az elrablott javakon kereskedés útján lehessen túladni, a vásárokon kivül minden adás-vevés az orzás bűnsúlya alatt tilos. A vásárokon pedig a helység birája s a vámtiszt előtt köttessenek minden szerződések. (II. 7.) Ugyanezen okból a lovakkal és ökrökkel való kereskedés a határszéleken teljesen eltiltatott; egyes esetekben a királytól magától lehetett reá engedelmet nyerni. A határszéli főispánok, kik ily kereskedést a határszéleken a király különös feljogosítása nélkül megengednek, hivatalukat veszítsék; a határőrök, akár tisztek akár közemberek, kik ily kereskedést titkon elősegítenek, javaik és szabadságuktól fosztassanak meg. (II. 13. 14. 15. 16.) 1092.

És hogy e törvények mennél előbb és szigorúbban nyerjenek végrehajtást, végeztetett: hogy a király minden megyébe és városba hírnököket, biztosokat küldjön, kik a várjobbágyok századosait és tizedeseit valamennyi alattvalóikkal összegyűjtvén, hagyják meg nekik, hogy jelentsék fel mind azokat, kik rablásról s orzásról gyanúsak. Ezek aztán mindnyájan vizsgálat alá vettessenek. Továbbá, ugyanazon biztosok tudják meg az uraktól és a néptől, nincs-e a vidéken valamely helység, mely e bűn miatt rosz hírben áll? És ha nekik ily helység kimutattatik, a hely szinén megjelenvén, adják elő a lakosoknak, miképen az ország nagyjai megesküdtek, hogy a rablást s orzást tűrni, eltitkolni nem fogják, és szorítsák őket hasonló esküre; s aztán adassák ki magoknak a gyanúsokat. Ha pedig így czélt nem érnek, oszszák fel a lakosokat tizenként, s minden tízért egyet vessenek istenitélet, azaz: izzó vas- vagy forró

1092. víz-próba alá, hol három alkalmas, esküdt tanúnak kellett kimondani a *bűnös*-t, vagy *ártatlan*-t. Ha ez mentőleg üt ki, föl legyen mentve mind a tíz, ha terhelőleg, valamennyien bűnnyomozás alá vettessenek (III. 1.). És hogy a helységbeliek az eskü szentségén felül még önérdek által is indíttassanak a bűnösök megnevezésére, ezek elkobzott vagyonának negyede köztök osztassék fel, három negyede a királyi fiscust illetvén (II. 4.). A ki mást lólopáson kap, a bűnöst a birónak átszolgáltatván, a lovat magának tarthatja (III. 14.). A papi rendű ha ludat, tyúkot, almát, vagy más ilyféle csekélységet lop, előljárójától vesszőztessék meg s kárpótlásra szoríttassék; nagyobb dolgok lopásában bűnös a püspök által a papi rendből kitaszíttatván, a világiak itélete alá esik (II. 11.). A tolvajnő orrát veszítse s adassék el, megfosztatván minden személyes vagyonától; özvegy asszony egyik szemét és vagyonát veszítse, kivéve azon részt, mely gyermekeit illeti; hajadon örök szolgaságra adassék el (III. 6. 7.). A ki rablóval, tolvajjal társalogni találtatott, ötvenöt penza birságával bűnhödjék (III. 19.). És ezen szigorú büntetés mind azokra rendeltetett alkalmaztatni, kik tíz denárt érő vagy drágább vagyont rablottak vagy orzottak. Kisebb értékü dolgokért egyik szem kitolása és Sz. István törvényeinek alkalmazása rendeltetett. A bűnöst mindig azon biró elébe kellett vinni, kinek hatósága körében elfogatott (III. 20.).

Miként látjuk, e törvények míg egy részről a kort tűntetik szemünk elébe, a birtok szentségének tekintetében igen megromlott erkölcsökkel, más részről tanúi a buzgalomnak és szigornak is, melylyel László népe erkölcseit javítani, a köz jólétet, vagyonbátorságot előmozdítani ügyekezett. Kapcsolatban e törvényekkel a jogkerítők [1]) tiszte is újonnan szabályoztatott, meghagyatván nekik, hogy a mi

[1]) Katona (II, 653) ezeket Jokergech-nek, Endlicher (Monum. 345) helyesebben Joccerydéck, azaz jogkerítőknek írja.

bitang, úrtalan marhát összeszedhetnek, azt a megye fővá- 1092.
rosába gyűjtsék össze, s annak számára a külvárosban külön ólakat építtessenek. Rendeltetett továbbá, hogy e bitang marha ezen ólakban tartassék Sz. Márton napjától Sz. György-, s ettől kezdve Sz. Mihály-napig. Ha e határnapokig a marha tulajdonosa nem jelenkeznék, a bitang marha osztassék fel. Mindenekelőtt vegye ki belőle a maga tizedét a püspök; aztán kétharmada a királyi pristaldusé, egyharmada a főispáné legyen. Külön jogkerítői voltak pedig minden megyében a királynak s a főispánnak, kik ha az elkerített bitang marha egy részét elrejteni vagy kéz alatt eladni találtattak, mind magok, mind azok, kik tőlök valamit vettek, tizenkétszer annyit kötelezteltek visszaadni (III. 13.).

László törvényeinek csak töredékeit birjuk. De ezekben az említetteken kivül még egyebek is foglaltatnak, melyek részint más polgári bűnökre szabnak büntetést, részint a közigazgatás közlönyeit szabályozzák.

Az elsők közt a gyilkosokra nézve rendeltetett, hogy maga a bűnös, királyi itélet alá esendő, börtönbe zárassék; minden ingó s ingatlan javai pedig elkoboztatván, azoknak kétharmada a meggyilkolt rokonainak, egyharmada a gyilkos nejének s gyermekeinek jusson. Ha vagyona 110 pénzánál kevesebbre megy, szabadságával is lakoljon (II. 8.). Ha valamely nemes vagy vitéz (úr vagy köznemes) más nemes házára tör s ott hatalmaskodik, nejét megveri: gazdagabb levén, javait veszítse, melyeknek kétharmada a megsértett félé, egyharmada a bűnös hitveséé s gyermekeié legyen; ha pedig szegény, ostoroztassék meg s adassék el szolgává. Bűnrészesei, ha szolgák, hasonlókép bűnhödjenek; ha szabadok, 55 byzanczi aranyon váltsák meg magokat (II. 10 a.). A ki más szolgáját letartóztatja, ha úr, 55 —, ha bérbirtokos (szolgálatban lévő), 25 —, ha paraszt 5 penza kétszeres birságában marasztaltassék el (III. 22.). A hamis biró a

1092. kárt kétszeresen térítse meg s ezenfelül birságot fizessen. A hanyag biró, ki a pert harmincz napnál tovább halasztja, lakoljon (III. 24. 25.).

A közigazgatás organumai tekintetében is főleg az igazság szigorú kiszolgáltatására irányzá László legtöbb törvényeit; legalább ezen irányúakon kivül alig jutott egyéb reánk. A nádornak kötelességévé tétetett, hogy midőn a királyi udvarból saját jószágaira távozik, a király és hivatala pecsétjét helyettesének adja át, hogy valamint csak egy a király udvara, pecsétje is egy legyen. Jószágain levén, senkire sem küldhet pecsétet, azaz, senkit sem idézhet maga elébe; de a király udvarnokait, vagy a kik önként folyamodnak hozzá, szabad megitélnie. Ez ellen vétvén, 55 penza bírságot fizet. Hasonló büntetés éri Lambert vezér tisztviselőit, ha a hatóságuk alá nem tartozók fölött mondanak itéletet (III. 3.). A maga hatáskörében mindenkit megidézhet bármely biró, kivéve a papokat, főispánokat és királyi bérbirtokosokat (comites III. 26.). És a ki vévén a királyi idéző pecsétet, meg nem jelenik, azon felül, hogy ügyét veszti, annyiszor mennyiszer öt penzát —, más biró pecsétjére meg nem jelenő 100 pénzt [1]) fizet (I. 43.).

A futárok, kikot a király a megyékbe küld, bár ki lovát is maguk alá vehetik, hogy a királyi rendelet késedelmet ne szenvedjen, kivéve a papokét és azokét kik templomba, vagy vásárra, vagy a püspök és főispán udvarába mennek. De a harmadik helységből köteles a lovat visszaküldeni. A ki a futárt megveri ötven —, a ki kantárát elveszi 10 penza birságot fizet (III. 29.). A lefolyt viszályok alatt a megyék és határok őrei, az úgynevezett *üzbégek* [2])

[1]) Ebből látjuk, hogy egy penza többet tett 100 pénznél, de értékét nem ismerjük.

[2]) Üzbég, valamely alárendelt hivatalnokot, kormányszolgát jelentett, mint a *bég* szó mutatja. A magyarok, mint tudjuk, Pannoniába költöztök előtt, dontói hazájokban, a kozárok szomszédjai és szövetsé-

kik, szintén a közigazgatás szolgái, a rend fentartására kötelezettek, nagy részben szétoszlottak, más hivatalok és szolgálatokba széledtek el. Ezek tiszte leginkább a vagyon és az ország biztosságára való őrködés lévén, László ezeket is újonnan helyreállította. Már I. Béla és Endre királyok is kiterjesztették ezekre figyelmöket, egy biró által, ki *sarczos* [1]) czímet viselt, iratván össze őket. Azóta sokan hiányzottak a lajstromból, városokban vagy az uraknál keresvén jövedelmesb vagy kényelmesb szolgálatot. László ezek tekintetében most azt rendelte, hogy a királyi biztosok, kik, mint említők, a rablások és orzások megszüntetése végett a megyékbe küldettek, a püspökök, főispánok és nemesek udvaraiban hirdessék ki, hogy mind azon őröket és űzbégeket, kiket bármi oknál fogva magoknál tartóztatnak, a legközelebbi Nagyboldogasszony-napra a király udvarába küldjék, hogy azok ügye ott megvizsgáltassék (III. 2.). 1092.

Mind ezen s egyéb törvények pedig egyaránt kötelezték az ország minden rendű s rangú polgárát. A ki e végzéseknek nem engedelmeskedett, ha püspök volt, a király itéletére bízatott, ha főispán, megyéjét —, ha százados, tisztét vesztette, s e fölött ötvenöt pénza birságban marasztaltatott el; hasonló büntetés érte a nemest is, ki szolgálatban nem létezett (III. 15.).

E törvények, igaz, rendkivül szigorúaknak látszanak; de az eláradt rablásokat s orzásokat szelídebb módon elfojtani, a tulajdon szentségét, mi nélkül az államban jólét és haladás nem is képzelhető, helyreállítani, nem látszék lehet-

---

ges társai voltak. A kozárok tisztviselői pedig ugyanazon czímeket viselték, melyek a török népeknél voltak divatban. Különösen e czím: *bég*, vagy *bak*, igen szokásos volt nálok. Az e törvényekben előforduló uz- vagy űz-bégek is kétségkivül még az őshazából származtak; tisztök miségét azonban határozottabban már nem ismerjük.

[1]) Nem tévedek talán, ha e *sarczost* egynek mondom a bíborban született Constantin Carchánjával, kit egyébiránt *kárkán*-nak is magyaráznak. Czímük értelme legalább ugyanazon tisztségre mutat.

1092. ségesnek. De meg is hozta gyümölcsét a szigorú törvény: mert „országlata alatt oly virágzatra emelkedett az ő buzgalma által ismét rendbehozott ország, minőben addig sem jólétre, sem szabadságra nézve soha sem létezett... Alatta Magyarország minden más országot meghaladt gazdagságban, és tisztességben, szabadságban és dicsőségben", — úgymond a legenda. Lászlót épen a helyreállított rend és tulajdoni szentség, s a szigorú igazságszolgáltatással párosult kegyesség érdemesítette arra, hogy őt népe „kegyes királynak" nevezze.

Egyházi fegyelem.

Ezen polgári törvények után a kor szellemének ismerete végett nem lesz érdektelen, néhányat megemlíteni még azok közől is, melyek az egyházi kormány és fegyelem tekintetében alkottattak, a szabolcsi gyűlésen.

Bár VII. Gergely pápa a házas papokra s mind azokra, kik a házas papok egyházi szolgálatával élnek, már 1074-ben átkot mondott, nálunk még egyre divatozott, s újabb pápai rendeletig most is szabadnak hagyatott a papok házassága; és csak az tiltatott, mit már a régiebb századokban tartott zsinatok is tilalmaztak, hogy a papok, első feleségeik meghalálozván, második házasságra ne lépjenek, vagy első házasságban is özvegyeket és férjeiktől elűzött asszonyokat ne vegyenek hitvesül. A pap, ki e törvényt megszegte, nejétől elválasztatott s a canonok szerint bűnhesztetett. Ha valamely pap szolgálójával élt neje gyanánt, az eladatott s ára a püspöké lett. Maga a püspök is, ki ily tiltott házasságot eltűrt, s az abban élő papokat alkalmazta, a király és püspöktársai itélete alá esett; a főesperest (archipresbyter [1]), ki a papok közt ily házasságot megszenve-

[1]) Miként a keleti egyházban még jelenleg is, úgy nálunk ezen időben archipresbiterek viselték azon tisztséget, melyet ma az archidiaconusok, főesperesek viselnek. Maga e szó is esperes, úgy látszik presbyterből eredt. Sok másban is, mint, például, a böjtölés modorában inkább a keleti egyházzal, mint Rómával tartott az ország.

dett, a püspök ítélte meg (I. 1—4.). Külföldről jövő pap 1092.
csak vizsgálat után vétessék fel, nehogy talán vagy gonosztevő vagy szerzetes legyen, ki, mint pap, házasodni akarna. A papok javadalmaikat, egyházaikat nem változtathatják. Az apátok engedelmeskedjenek a püspöknek, ki gyakran vizsgálja meg a szerzetesek és apáczák életviseletét. Ha a király vagy a püspök monostorba megy, az apát és a barátok ne a templomban menjenek kézcsókra, hanem miután onnan kiment, rendbe állva tegyék meg ezen üdvözlésüket.

Az általános egyházi fegyelem tekintetében rendeltetett, hogy a ki ünnep és vasárnapokon templomba istenitszolgálatra nem megy, vereséggel lakoljon. Ha azonban a templom igen messze esett a helységtől, valamennyi nevében legalább egy kötelezetett oda menni s három kenyeret és egy gyertyát vinni áldozatul az oltárra. A ki ünnepnap vadászott, lovát s kutyáit veszítette, lovát ökörrel válthatván meg; a pap még egyházi szolgálatától is megfosztatott. Hasonlókép lova vesztésére ítéltetett az, ki ünnepeken templom helyett vásárra ment (I. 11. 12.). A ki a vasárnapot, kántorbőjtöt meg nem tartá, halottját egyházi szertartás nélkül temette el, tizenkét napig kenyéren és vizen kötelezteteti vezekleni (I. 25.). A ki pogány módra berkekben, patakoknál áldozott, egy ökör volt büntetése (I. 22.). Az olaszok [1]), kik nem akarnak a jobb magyar mód szerint (ez a görög mód volt) bőjtölni, itt szerzett pénzüktől megfosztatván, mehetnek, hova tetszik (I. 32.). A férj, ki nejét házasságtörésen kapván, megöli, Istennek ad számot, s vehet mást nőül; de ha nejének rokonai által igazságtalan gyilkosságról vádoltatik, törvényszéki vizsgálat alá vettessék (I. 13.). A ki útfélen asszonyt vagy leányt erőszakol, a

[1]) Latini. Igy a Corp. Juris. Hung. így Katona s mások. Endlicher e szó helyett emezt adja: Statutum; mi a leírónak lehet tévedése.

1092. gyilkosokra szabott büntetés alá esik (I. 33.). Ha a férj parázna nejét meg nem öli, ez a canonok szerint vezekeljen, s ha férje akarja, őt visszaveheti; különben mind a kettő magányosan éljen (I. 20.). A fajtalan személyek és a boszorkányok a püspök belátása szerint itéltessenek meg.

A tized tekintetében rendeltetettt, hogy azt még az apátok is fizessék a püspöknek szabad népöktől. Tizedet fizetni minden szabad ember köteles; a szabadon bocsátottak, kik a püspök vagy főispán házához tartoznak, a püspök tetszése szerint fizetnek; azon szabadosok, kik csak egyházi szolgálatra kötelesek, a plebánosnak fizetik a tizedet. A püspök, ki a más megyében született marhát tizedeli, tizede harmadát megyéje papjainak köteles adni. A püspöknek mindenből kijár tizede; pristaldusa vallassa meg a birtokost, mennyije van, s ha puszta szavának nem hisz, esküdtesse meg. Ha ez hamis esküről vádoltatnék, gabonája méressék, barma számláltassék meg, s ha hazugnak találtatott, kilencz rész a püspöké, s csak a tizedik marad az övé. Különben a vádló, mint rágalmazó, szenvedi ugyanazon kárt s ha nincs miből fizetnie, adassék el, gyermekei szabadok maradván. Ha az összes termés csak tíz véka, ment a tizedtől; kender és lenből egy-egy maroknyi esik tizedül. A tizedszedés határnapja karácson.

Az izmaeliták, azaz mahomedvallásu bolgárok, kik, mint említők, mintegy harmincz nagy helységben laktak, ha a keresztség után régi vallásukra térnek vissza, más helységekbe tétessenek át. Zsidóknak kereszténynyel nősülni, keresztény szolgát tartani tilos; a keresztény szolga, ki nálok találtatik, tőlök elvétetvén, szabaddá legyen. Ha a zsidó a keresztények ünnepén dolgozik, munkaszereit veszítse el [1]).

---

[1]) Sz. László három törvénykönyvét ld. Endlichernél: Monum. 325. kövv.

IV.

Míg a magyar nemzet dicső királyának bár szigorú, de bölcs, igazságos, gondos kormánya alatt rendben, míveltségben, jólétben gyarapodott, nagy jelentőségű események készülének Európában. Mióta az út Palaestinába Magyarországon keresztül nemcsak teljes biztonságot, hanem vendégszerető fogadtatást is nyujtott a zarándokoknak, évről évre mind többeket vitt a vallási buzgalom a szent föld látogatására. 1094.

Készületek a keresztes háborúra.

De a mennyiben könnyebb lett e zarándokok útja Magyarországon, mint elébb volt a tengeren keresztül, annyival több panasz támadt a szent föld új urai ellen. A szeldsuk-törökök, kik ott egy idő óta uralomra vergődtek, nem birtak a míveltebb arábok azon eszélyességével, mely e zarándoklatokból a szent föld urainak erszényét szép jövedelemmel töltötte: különféle módon nyomták és zsarolták a zarándoklókat szintugy, mint a szent földön lakó kereszténveket. A panaszok e miatt mind sürűbbek lőnek. És a visszatérő zarándokok nem ritkán túlzott elbeszélései, mily sérelem és gyalázat éri a szent keresztet magának a Megváltónak születése s működése, halála és sírja helyein, mind inkább megérlelték Európában ama regényes eszmét, hogy a keresztény népek egyesülve keljenek harczra az Üdvözítő sírjáért, a hódító törökökkel.

Ehhez járultak most Comnen János görög császárnak, egy idő óta László királyunk vejének, ki neki Piroska, a görögöktől Irene néven hivott leányát adta nőül, a keresztény fejedelmekhez intézett felszólításai: jőnének segedelmére az izlam barbár harczosai ellen, kik, ha mind tovább terjeszthetik hódításaikat, végre Európát is veszélylyel fenyegetendik. Péter, az amiensi remete, ki már több ízben járta meg a szent földet, 1093-ban egy újabb zarándoklatáról visszatérvén, egész Európát fellármázta heves szónoklataiban a szenvedések és gyalázat elbeszéléseivel, melyek-

1094. kel a szent kereszt és annak hívei illettetnek a barbár törököktől.

II. Orbán pápa ezektől indíttatván, 1094-ben Piacenzában egyházi zsinatot tartott, melyből a keresztény fejedelmeket komolyan felszólítá, sietnének a szent föld visszafoglalására. A felhivás rokonszenvre talált a franczia, angol, spanyol, burgundi és német fejedelmek és népeknél: a kereszthadjárat el lőn határozva; többen még esküvel is kötelezték magokat annak végbevitelére.

Európának ekkoron nem volt fejedelme, ki akár bölcseségének és kegyességének, akár fegyverdicsőségének és keresztény lovagiasságának hírére mérkőzhetett volna Lászlóval, a magyar királylyal. Őt, a legjelesbet, legdicsőbbet választották tehát nyugat fejedelmei a közös erővel
1095. intézendő hadjárat fővezérévé. László 1095-ben Bodrogon üli vala a husvéti ünnepeket, midőn a fejedelmek követei nála megjelentek. Ő nagy örömmel fogadta el a fényes hivatást, késznek nyilatkozván a keresztes hadak élére állani, mihelyt azok birodalma határait elérendik [1]).

De a végzet másként akarta. László néhány hónapra e követségi járat után 1095-ki julius 29-kén megszűnt élni. Tetemei Nagyváradon, kedvencz mulató helyén, tétettek sírboltba; mely aztán sokáig zarándoklat czéljává lőn. A magyar nép három évig gyászolta [2]) e békében s háborúban egyaránt nagy, bölcs, kegyes és igazságos fejedelmet, ki magában egy keresztény lovagias király eszményét személyesítette, s kit ha az egyház a szentek sorába nem igtatott volna, a világ *Nagy* melléknévvel tisztelne meg.

Fimagzata nem volt a nagy királynak; leányt is csak egyet, Piroskát, vagy Irenet Comnen János nejét, lehet neki egész bizonyossággal tulajdonítani. Piroskáról méltó, hogy

---

[1]) Turóczy II, 59. Chron. Malleacense. Colet: Collect. Concilior. XII, 826. Legenda S. Ladisl. Cap. 7. Endlichernél: Monum. 240.

[2]) Legenda S. Ladisl. i. h.

idézzük egy görög író szavait: „Szerény, úgymond s erényekkel ékes asszony. A mit ő felséges férjének bőkezűségéből szerzett, nem hasztalan fényüzésre költé; hanem, ő maga életében egyszerű, szegényebb szolgái közt osztotta ki. Konstantinápolyban monostort épített, müvészi szépségére, fényére páratlant [1]). 1095.

[1]) Cinamus Lib. I. Cap. IV.

MÁSODIK FEJEZET.

Kálmán országlása. 1095—1114.

I.

Kálmán egyénisége.

László kimúltával három királyi herczeg volt életben. Lambert, László testvére s az ország harmad részének vezére [1]), Kálmán és Álmos, Gejza király fiai. A szerény Lambert, különben is már öreg és gyermektelen, nem vágyott a koronára. László a két unokaöcs közől eleinte az ifjabb, de termetére delibb Álmosnak szánta volt a koronát; Kálmánt pedig egyházi életre neveltette s egri püspökké szándékozott kinevezni [2]). De Kálmán, miután a papi tudományokban kimüveltetett, — miért őt a tudományok, könyvek szeretete [3]) miatt *Könyves* Kálmánnak is nevezték, — nem érzett magában hivatást a papi életre, sem hajlamot, a pásztori bottal cserélni fel a kormánypálczát. Midőn tehát felavatásának ideje közelgett, Mark, Ugra s nehány más úr kiséretében Lengyelországba futott a papság elől. A méltányos nagybátya nem akarta erőszakolni az ifjú kedélyét,

[1]) Kitünik ez László III-dik törvénykönyvének 3-dik czikkéből.

[2]) Turóczy: II, 59.

[3]) „Colomanus super reges universos suo tempore degentes literali scientia eruditus.“ Chron. Polon. 1107. évhez. Pertznél IX. 456. Tanúsítja ugyanezt II. Orbán pápa is egy levelében. „Retulit.... Odilo, S. Aegidii abbas, strenuitatem tuam praeter secularem, qua praecellis, industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et .. sanctorum canonum pollere scientia. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 13.

s őt visszahíván, utódává nevezte ki. Álmosnak a meg- 1095.
hódoltatott Horvátországot adta osztályrészül.

Kálmán nem volt a papság s annak kebeléből származott krónikások kedvencze. Magas értelmisége, szelleme messze túlhaladta korát. Ő nem hódolt kora sokban elfogult eszméinek, előítéleteinek, s különösen nem igen kedvezett a papságnak. Fenszárnyaló szellemét felfogni, megérteni képtelen százada, s az érdekeiben általa egynémi rövidséget szenvedett papság avval vőn rajta boszút, hogy, miután szellemi tehetségeit el nem tagadhatá, testi s erkölcsi tulajdonságait írta le oly módon az unokák számára, hogy ezen leirások inkább emberi szörnyet, mint trónra termett férfiút állítanak szemeink elébe. „Külsejére, ugymond a krónika[1]), kellemetlen, . . . borzas, szőrös, kancsal, pupos, sánta, hebegő.“

Lehet, hogy sokban elütött Lászlótól, ki egy fejjel haladta meg termetre a többi embereket, s legszebb férfia volt nemzetének. S tán e különbségnél fogva látta őt László mellett a krónikás oly árnyékban, hogy aztán, őt különben is gyűlölvén, ily módon nagyítva írja le testi deliségének hiányait. De, ha csak részben is igaz, mit külsejéről a krónikás mond, miután az ország rendeinek egyező akaratából koronáztatott meg László halála után: nem minden jelentőség nélkül való eseménynek tarthatjuk, hogy az ország rendei testének gyarlósága mellett is hódoltak benne a szellemi felsőségnek, s nem kételkedtek őt elejébe tenni a külsejére deli, de szellemileg vele nem mérkőzhető Álmosnak.

Azon gáncsokat pedig, melyekkel erkölcsi tulajdonságai miatt illeti őt a krónika, eléggé megczáfolják egykorú tanúk bizonyságai, kik őt viszont dicséretekkel halmozzák el, s mit más királyok irányában nem tevének, Sz. Istvánhoz és Lászlóhoz hasonlítják őt, kiket ha szentségben nem ért is el, szellemre nézve aligha túl nem haladott.

---

[1]) Turóczy II. Cap. 59.

1495. Ezt Kálmán országlatának már első éve is eléggé bizonyítja. Alig terjedt híre László halálának, s Péter, horvátországi bán, megvetvén az erélytelen, gyönge Álmost, egy párt élén fellázadt, s magát horvát királynak kiáltatta ki. A vezér, ellentállni képtelen, Kálmán bátyjához folyamodott segítségért, ki nem is késett hadait a tartományba vezetni. Péter az azóta nevéről hívott gozdánszki hegyeknél egy véres csatában elesett, a lázadók elszéledtek, a tartomány újra hódolt a magyar koronának [1]).

A velenczei herczeg, Vitali Mihály, követei által üdvözlé Kálmánt, ki a tél folytában is Horvátországban időzvén, annak tengerparti részeit is meghódoltatni kezdé. A herczeg szövetségre hívta fel Kálmánt a normannok ellen, kik Apuliából kalózhajóikon gyakran átcsaptak a gazdag dalmát városokra; sőt azok néhányában meg is telepedvén, egész Dalmátiát meghódítani fenyegetőzének. Kálmán a normannokat, ha e tengerpartokon hatalmukat megszilárdítanák, maga is veszélyeseknek látván Horvátországra nézve, az ajánlatot elfogadta: a szövetség megköttetett, s a hadjárat haladék nélkül foganatba vétetett. Hogy a normannok Dalmatiától elvonassanak, a szövetségesek Apuliában határozták őket megtámadni. Velenczei hajókon egy magyar had Apuliába evezett, s ott Brindisi és Monopoli városokat megvévén, a tartományt hajdani szokás szerint zsákmánylás végett bebarangolta. Három hónapig volt ott a magyar had, midőn a király rendeletére ismét haza indult, s csak némi csapatok maradtak ott egy hadnagy alatt a velenczeiek segedelmére, kik ama két várost elfoglalva tarták [2]).

A sereg visszahivását nagy események okozták, melyeknek időközben színhelyévé lőn Magyarország, erre

[1]) Turóczy II. Cap. 62. Lucius: Lib. III. Cap. 3. Kerchelich: Not. Praelim. 135.

[2]) Dandulus, Muratorinál: XII, 259. Laurentius de Monacis Lib. V. 93.

nézve könnyen veszélyessé válható, ha nem az erélyes, kormányra termett Kálmán ül a királyi széken. II. Orbán pápa Clermontban egy újabb zsinatot tartott, melyből ismét sürgetve szólítá fel a keresztény fejedelmeket, ne tűrnék tovább a szent kereszt s a Megváltó sírjának meggyaláztatását, foglalnák vissza a pogányok kezéből a szent földet; s buzgalmában az ügy mellett átkot mondott mind azokra, kik a keresztes hadjárat elébe bár mi módon akadályt vetnének. Péter remete, Gottschalk s más papok és szerzetesek helységről helységre jártak hirdetni a zsinat végzését, fegyverfogásra lelkesíteni a buzgó népséget. Az ihletett beszédek, a szent rajongás, lelkesedést ébresztett a népekben minden felé. Az egész nyugat oly mozgalomnak lőn színhelyévé, mintha kicsinye nagyja vándorlásra készűlne. A gazdagok és szegények, urak és parasztok tömérdek sokasága tűzte fel ruháira a népek különbsége szerint különféle szinű [1]) keresztet, s fegyvert ragadt, hogy a Megváltó sírjáért harczolni a messze keletre, Ázsiába induljon. 1096. Keresztes hadjáratok.

Ezen esemény hozta vissza Kálmánt a horvát földről, mert a keresztes hadak Magyarországon valának keresztül menendők. Az első csapat, jobbára franczíák, Gauthier Walther lovag vezérlete alatt 1096-ban már május elején az ország határaihoz érkezett és szabad átmenetet kért a királytól, mi neki meg is adatott. A keresztesek vendégszeretőleg fogadtatván, jó rendben haladtak egész Zimonyig. De miután a Száván átkeltek, tizenhatan közölök fegyvervásárlás ürügye alatt a városba visszatérvén, garázdálkodni kezdének; miért is fegyvereiktől a polgárok által megfosztatván, a városból kiűzettek. A keresztesek, hallván társaik panaszait, szörnyű haragra gyuladtak, s csak nagy bajjal sikerűlt vezéröknek őket visszatartóztatni, hogy a város ostromára vissza ne térjenek. Gejza várispán, elég ügyetlenül a

[1]) Az angolok fehér, a franczíák veres, a belgák zöld stb. keresztet varrattak ruháikra.

1096. falakra tűzette a keresztesektől elvett fegyvereket, intő jelül a többieknek, kik netalán még átmenendők lesznek.

A második csapat, mintegy 40,000 főből álló, vegyesen francziák s németek, magának Péter remetének vezérlete alatt pár hét múlva jelenkezett a határokon. Kálmán ennek is megengedte az átmenetet s a szükségletek vásárlatát; mi végett élelmi szereket bőségben vitetett a tájakra, hol átvonúltak. E had is tűrhető rendben haladt egész Zimonyig. De midőn ennek falain ama tizenhat zarándoktól elvett fegyvereket meglátták, dühösségre gyuladva, a várost ostrommal bevették s feldúlták. Csak azon hír, hogy a király nagy haddal siet megbüntetésökre, vetett véget szent czéljokhoz nem illő kicsapongásaiknak [1]).

De mintha az egész nyugat vándorlásnak akart volna indulni, hossza-vége nem volt a zarándok-csapatoknak. Alig haladt át hadával Péter, nem sokára ismét két csapat —, egyik tizenkét ezernyi, Volkmár —, másik pár ezerrel nagyobb, Gottschalk pap vezérlete alatt jelent meg az ország határain. A tűrelmes király még ezeknek is adott szabadságot átköltözniök az országon. De Volkmár serege, mely vezérétől fegyelemben nem tartatván, a népet zsarolni kezdé, ettől Nyitra táján majdnem egészen leöletett. Hasonló lett sorsa Gottschalk hadának is; mert midőn Óvárott, hol vendégszeretőleg fogadtatott, mindenféle kicsapongásokat űzne, s a lakosokat, kik ellentálltak, kegyetlendűl meggyilkolná, — egyebek közt egy magyar ifjat az úteán karóba vont, — a hirtelen ott termett Kálmán azt megtámadta s oly nagyon megverte, hogy háromezeren is alig menekűlhettek vissza hazájokba [2]).

E csapatoktól alig szabadult meg az ország, midőn junius közepén ismét egy, minden eddiginél nagyobb, mint-

---

[1]) Bernard. Thesaurar. Muratorinál: VII, 671. Annalista Saxo ez évhez Pertznél: SS. VI. -- Chron. Hierosolim. Lib. I. Cap. 7.

[2]) U. o.

egy kétszázezerre menő gyülevész sereg, melyben klastromából megszökött számos apácza s férfi ruhába öltözött rosz életű asszonyoknak egész serege találtatott, jelenté magát Emico, Rajna-melléki gróf vezérlete alatt a határszéleken. Vezérök, már otthon is rég ismeretes zsarnokságáról, hatalmaskodásiról [1]), seregében sem tartott semmi fegyelmet. Erőszakos tetteik hirére, melyeket Németországban, kivált a zsidók ellen elkövettek, Kálmán Óvárt és Mosonyt eleve megerősítvén s hadaival megrakván, az átmenetet nekik megtagadta. A dühösségre fakadt Emico, s vezértársai Clerebold és Tamás a Lajtán azonnal hidat verének, Óvárt megvevék, és Mosonyt, hol a király maga vezérkedett, ostrom alá fogák. A magyarok több ízben sükerrel intéztek kitörést a keresztesekre; de egyszer ezek cselt vetettek egy magyar hadosztálynak, azt megverték, s vezéröket, ki, úgy látszik, maga Lambert vezér volt [2]), daczára hófehér hajának, kegyetlenül megölték. E győzedelem egy végső ostromkisérletre tüzelte a kereszteseket, kik egyébiránt is eleségben hiányt szenvedvén, tovább ott már nem időzhettek. A falak két helyt annyira meg voltak rongálva, hogy Emico s vezér-társai egy perczig sem kételkedtek a roham sükerén. Kálmán, látván a keresztesek rohamkészületeit, szintén meggyőződött, hogy ez lesz velök végső harcza; mert a megrongált falak tovább ellent nem állhatnak. Seregeit tehát összeszedvén, s lelkesítő beszéddel a végső harczra feltüzelvén, oly erővel rohant egy ponton a győzedelméről már biztos ellenségre, hogy ez rémülettől meglepetve, zavart futásnak eredt. „Miként a juhok a farkasoktól, úgy szórattak szét a keresztesek a rájok rohant magyaroktól“ — ugymond a krónika. A roppant keresztes had részben az utána nyomúlt őrség boszú 1096.

[1]) Dudum tyrannica conversatione nimis infamis. Annalista Saxo. i. h.

[2]) „Collateralem regis, virum illustrem, et niveis crinibus renitentem,“ — ez csak Lambertre illik, ki egyébiránt a Chron. Poson. szerint egy évvel később, 1097-ben halt volna meg.

1096. fegyverétől, részben a Duna s Lajta folyamok vagy a várost környező mocsárok hullámaitól, majdnem egészen megsemmíttetett; sokan foglyokká is lettek [1]).

E gyülevész nép után, september utólsó hetében végre Bouilloni Gottfried lothringeni herczeg, Balduin testvérével, Greis Werner rokonával és Balduin Flandern grófjával mintegy százezernyi jól fegyelmezett had élén szintén az ország határaihoz érkezett. A vezérek innen tizenkét tagból álló követséget küldének Kálmánhoz, megkérdezni, mi oka, hogy oly rútul bánt Emico keresztes hadával? Ha ez igazság szerint történt, ám elvették díjokat; de ha jogtalanul, boszújokra számolhat. Kálmán a követeket fényesen fogadta pannonhegyi palotájában; megfejté nekik az okokat, melyek miatt kénytelen volt megtámadni a keresztes hadat; s általok Gottfried herczeget találkozóra hívta meg Sopronyba, hogy ott vele a sereg átkeléséről bővebben értekezzék. A herczeg értesülvén Emico megveretésének okairól, abban teljesen megnyugodott, s háromszáz lovag kiséretében azonnal Sopronyba ment. A fejedelmek a találkozáskor barátságosan összeölelkeztek. A herczeg látván, mily nagylelkű, magas míveltségű királylyal van dolga, kiséretét hátrahagyván, tizenketted magával kiséré Kálmánt Pannonhegyre, hol aztán nyolcz napig tanácskozott vele a sereg átmenetéről. Kálmán a vezérek közől kivánt túszokat állíttatni a keresztes had jó fegyelmének biztosítására. Gottfried a feltételt elfogadta s Balduint, saját testvérét, igérte átküldeni a király udvarába, kikötvén egyszersmind a maga részéről, hogy a király, minden összeütközés megelőzése végett, gondoskodjék a sereg élelméről. A szerződés megköttetvén, Gottfried, Kálmántól Sopronyig kisértetve, seregéhez visszatért, s miután ott minden kicsapongást halálos büntetés alatt megtiltott, testvérét pedig a királyhoz küldötte, seregét

[1]) Bernard. Thesaur. Cap. 12. Muratorinál VII, 673. kövv. Chron. Hierosol. Lib. I Cap. 29. Berthold. Constant. ez évhez.

a legjobb rendben megindítá. Merre ez menendő vala, Kálmán mindenütt bőségesen hordatott elejébe eleséget; maga pedig egy erős haddal oldalt kisérte azt egészen a Száváig; és mihelyt e folyamon átkeltek, Balduint nagy ajándékokkal bocsátá vissza társaihoz [1]). 1096.

II.

Tervei Dalmátia elfoglalására.

Kálmán e kelletlen vendégektől az ősz derekán megszabadulván, a Szávától, hol tőlök elbúcsuzott, úgy látszik, Horvátországba csapott át seregével, folytatandó a tengerparti tartomány meghódoltatását, mitől őt a keresztesek átvonúlása a tavaszon visszahívta. Annyi bizonyos, hogy Kálmán 1096-ban a tengerpart egy részét már hozzákapcsolta volt a magyar birodalomhoz. Bizonyos az is, hogy mióta a tengerpartot megpillantotta, egy nagyszerű eszme merült fel lelkében, melyet, miként utóbbi kormánytörténete bőven tanúsítja, azontúl lelkének minden erejével ápolva, fejtegetve, életfeladatává tűzött ki, s melyre mindannyiszor visszatért, valahányszor birodalmának egyéb ügyei engedték. Ezen eszme nem más volt, mint hogy egész Dalmátországot meghódoltatván, általa birodalmát tengeri hatalommá emelje.

A feladat megfejtése nem volt könnyű. Mióta László király Tót- és a folyam közi Horvátországot birodalmához kapcsolta, Velenczo, mely néhány dalmát városnak régebben birtokában vala, félvén ily hatalmas fejedelem szomszédságától, sietett Dalmátia birtokának czímét a görög császár által magára ruháztatni. E czím már az év elején is szóba jött volt, midőn Kálmán a normannok ellen Velenczével szövetségbe lépett. Most, úgy látszik, e miatt újabb szóvál-

[1]) Chron. Hieros. Lib. II. Cap. 1. kövv. Bernard. Thesaur. i. h. 674.

1097. tás történt közte s a lagunák hatalmas városa közt, miből Kálmán teljesen meggyőződött, hogy Velencze soha sem fog igényeiről a tengeri városokra szép szerével lemondani, s elébb utóbb fegyvernek kellend köztök határoznia. Ámde a tengeren már is hatalmas Velenczétől e tengeri városokat s a szigeteket elvenni s a magyar korona birtokában állandóan biztosítani, tengeri erő nélkül, melyben még hiányt szenvedett, nem látszék lehetőnek. Legalább eleinte oly szövetségesre lőn szüksége nagy tervének végrehajtására, ki e hiányt pótolhatja.

Alig lehet kételkednünk, bár tanúságot róla nem tesznek is az évkönyvek, hogy ezen terv sikerítésének vágya indította légyen Kálmánt arra, hogy mihelyt a keresztesektől megszabadult, követséget küldjön Roger Sicilia fejedelméhez, s neki szövetségét ajánlván, egyszersmind Buzila leányának kezét is megkérje. Rogert meglepte a király követsége, ki vele még csak az imént ellenségesen állott szemben. Tetszett ugyan neki az ajánlat, de midőn készségét annak elfogadására kijelenté, tekintélyesebb, bővebb felhatalmazással ellátott követeket kivánt küldetni magához, kikkel e tárgyban végezhessen. Kálmán tehát haladék nélkül Harduin győri püspököt és Tamás főispánt küldé hozzá Siciliába. De még ekkor is támadt, valószinűleg a házasság körül, némi nehézség, s míg a követek Siciliában időztek, Roger maga is megbizottakat küldött Dalmatiába. Kálmán, hogy az ügyet siettesse, Álmos öcscsét hatalmazta fel végezni a biztosokkal.

A szövetség s a házassági szerződés ekként megköttetvén. Roger 1097-ki májusban szállítá hajóra Buzilát a lecastrei püspök és háromszáz lovag kiséretében. A királyi menyasszonyt Vinkur főispán öt ezer fegyveres élén fogadta a már magyar birtokban lévő Bielogradban, vagyis Ó-Zárában. A menyegzői fényes ünnepélyek után Kálmán gazdagon megajándékozva bocsátotta haza a norman kiséretet, melyből azonban többen benmaradtak a királyné mellett.

Ezek sorában voltak egyebek közt Oliver és Rátold urak, utóbb virágzó nemzetségek ősapjai [1]). 1099.

A mézes heteket egy szerencsétlen hadjárat váltotta fel, mely alatt Kálmán maga is nem csekély veszélyben forgott. A kúnok, mióta Lászlótól oly nagy vereséget szenvedtek, tartózkodtak ugyan az ország belsejét háborgatni, de a határszéleken mégis gyakran űzték rablásaikat, úgyhogy azok mindinkább elnéptelenedtek. Ez jobbára a przemislei oroszok elnézéséből történt, kik őket tartományukon átbocsátották, sőt néha velök együtt még be is jöttek zsákmányolni. 1099-ben Kálmán alkalmat nyert legalább az oroszokon boszút állani. Szvatopolk, kiewi nagyfejedelem, Jaroszláv fiát Kálmánhoz küldé, s őt szövetségre hívá fel Volodár przemislei fejedelem ellen. Kálmán, a felhivásnak engedve, nyolcz ezer fegyveressel ment Volodár ellen s őt Przemisl várában ostromolni kezdé. A hadjárat azonban veszélyt hozott a seregre, veszélyt magára a királyra. Míg Kálmán a várat vívá, szövetségese, Szvatopolk, elmulasztá a kúnokat megtámadni, s ezek Mirkod, mások szerint Bonyik vezérök alatt Volodár segedelmére sietvén, Kálmánt oly veszélyes kelepczébe csalták, hogy különben is csekély hadának majdnem fele elveszett s maga is csak híveinek paizsai által fedetve kerülhette ki a halált [2]).

A hazatért Kálmán első gondjává tette az országot a győztes kúnok és oroszok ellen, ha netalán azt megtámadnák, biztosítani. Ez lehetett oka, hogy Vratiszláv cseh herczeggel ez évben az ország határain személyesen találkozván, vele szövetséget kötött [3]). De félelme nem valósult, a kúnok és oroszok nem háborgatták az országot; s így ama

[1]) Az egykorú Gaufredus Malaterra Muratorinál V, 599.

[2]) Turóczy II. 60. Dlugoss. Hist. Polon. Lib. IV. 328.

[3]) Cosmas Pragens. 1099. évhez. Pertz SS. IX. Cosmas e találkozáson maga is jelen volt, mint a prágai püspök udvari papja, kivel együtt avattatott fel aztán Esztergomban Seraphin érsek által presbyterré.

1100. szerencsétlen ütközetnek semmi egyéb balkövetkezménye nem lett a nehány ezer vitéz elesténél.

Úgy látszik, a Roger siciliai fejedelemmel kötött szövetség nem felelt meg Kálmán várakozásának. A házasság Buzilával termékeny lett ugyan, ez őt 1100-ban László és István ikerfiúkkal ajándékozván meg. De dalmátországi terveinek sikerítésére Rogertól eddigelé nem nyerhetett hajóhadat segedelmül; ezentúl pedig, mivel Roger 1101-ben meghalt, utódától azt még kevésbbé remélheté. Valószinűleg ez volt tehát oka, hogy mind eddig nem is tett kisérletet Dalmátország ellen, hanem a körülmények alkalmától függeszté fel terveinek foganatba vételét. Sőt, hogy Velencze
1101. is békében maradjon, 1101-ben Michieli Vital dogénak, mint Horvát- és Dalmátország herczegének nem csak jogait elismerte, alattvalóit s várait és városait békében hagyni és semmi módon nem nyugtalanítani igérte; hanem őt maga is egyenesen Horvát- és Dalmátországok herczegének nevezte ki, s hogy ez iránt a magyar korona alattvalóiban semmi kétség se maradjon fen, vele szövetséget is kötött [1]).

Kálmánt e lépésre, azon bonyodalmak felett, melyekbe a kúnokkal és oroszokkal keveredett, s melyeknek békés kimenetelét tán még nem láthatá előre, úgy látszik, az ipának, Roger siciliai királynak halála után beállott, s reá nézve semmi reményt nem nyujtó viszonyok birhatták. De volt ebben része a belügyeknek is, melyekben eddigi országlása alatt többféle rendetlenséget volt alkalma észlelnie. Ezeknek megszüntetése most, úgy látszik, sürgetőbben igénylé a király figyelmét s gondoskodását; mert az 1101 és a következő év folytában több országgyűlésnek akadunk nyomára [2]), melyek egyikének helyét Tarczalra teszik emlékeink. Kár hogy magát e gyűlések végzéseinek eredeti szövegét nem birjuk, mert, úgy látszik, az nemzeti nyelven volt szer-

Országgyülések.

[1]) Monum. Hung. Histor. VI. Árpádkori Új Okmánytár. I, 43.

[2]) Ld ezekről Kovachich: Vestigia Comit. 63. kövv.

kesztve. A töredékek, melyekkel birunk, Seraphin esztergomi érsek udvari papjának, a dalmata s nemzetünk nyelvét, mint maga vallja, nem tökéletesen értő Alberiknek fordítása szerint jutottak reánk. De e töredékek is fényes tanúságot tesznek Kálmánnak korát meghaladó magas szelleméről s igazgatási bölcseségéről. 1101.

A szigorú törvények, melyekkel László az országban eláradt rablásokat s hatalmaskodást elfojtani ügyekezett, s úgy azok is, melyeket más elődei az ősi vallás szertartásai ellen alkottak, már megtermették gyümölcseiket, s Kálmán elérkezettnek látta az időt, újabb átnézés alá venni elődei törvényeit, hogy azoknak az előhaladottabb korhoz, a nemzet szelídült erkölcseihez nem illő szigorát lágyítsa, hiányait az idő közben fölmerült szükségletek szerint pótolja, az alkotmányt, igazgatást bővebben kifejtse. Ezeknek s a kor és Kálmán egyéni szellemének ismerete végett ime nevezetesb pontjai Kálmán törvényeinek. Új törvények.

1. Azon nemesi jószágokra nézve, melyekre Sz. István, az alkotmány megalapításakor nemzetségi örökös birtokjogot adott, ez újonnan is megerősíttetett. Az utóbbi királyok adományairól azonban rendeltetett, hogy azok csak *ágbirtokok* legyenek; s ha az adományos figyermekei s ezeknek és férfi testvéreinek egyenes vonalban leszármazott férfi utódai kihalnak, ismét a királyra szálljanak vissza (20. 21.). A királyi várjavak, mint a hon védelmének elidegeníthetlen alaptőkéi, a mennyiben Sz. István utódaitól eladományoztattak, visszavétessenek, s azoknak új birtokosaiktól elűzött s várszolgálatra köteles lakosai azokra visszatereltessenek. (15. 19.)

2. A várispánok tiszti köre, hatósága, minek tekintetében egynémi rendetlenségek támadtak volt, bővebben meghatároztatott. Azon elv, mely szerint a várispánok hatósága csak a várszolgálatra köteles népségre terjedt ki, a szabad nemesek fölött pedig semmi joguk sem volt, ezen törvényekben is sértetlenül fentartatik. Látjuk ezen törvé-

1101. nyekből, hogy a főispánnak kötelessége volt egyebek közt a várnép adóját, mi a termesztmények feléből állott, századosai által beszedetni és Sz. Mihálynap táján Esztergomba, a király székhelyére küldeni. Az ő harmada is, melyben az alatta lévő tiszti karral osztozott, itt adatott ki (79.). Midőn a határszéli vármegyékben az ellenség betöréséről kezdett hír szárnyalni, a főispán köteles volt a királyt arról két lovas által tüstént tudósítani. A határszéli főispánok a kereskedésre s a vámra is kötelesek voltak felügyelni (36. 82.). Az egyházi ügyekbe avatkozástól ellenben eltiltattak (65.).

3. A mind több oldalúvá lett népi élet az igazság kiszolgáltatásában is újabb intézkedéseket kivánt. Minthogy a pörlekedő felek, a megyei birák itéletével gyakran elégedetlenek, ügyeiket a király elébe föllebbezték; ez pedig a távolság miatt sok nehézséggel járt, sőt némely magasabb rangú királyi tisztviselők (Comites, bérbirtokosok, vagy tán még jobban mondva hadbéresek, udvarnokok ispánjai stb.) a megyei birákat kicsinyelve, vonakodtak magokat itéletök alá vetni: Kálmán minden egyházi megyében új törvényszéket alkotott, melyben birákul a püspök, a főispán, ennek udvarbirája, s más főbb királyi tisztviselők foglaltak helyet (2.). Ezen törvényszék évenként kétszer Fülöp s Jakab apostolok és Sz. Mihály napja hetében ült össze, ez döntötte el az egyháziak s világiak, az ispánok s más főbb királyi tisztviselők egymásközti pereit; ez fogadta el a megyei biráktól való fölebbezéseket is (6—10, 13. 23. 24.). A nemesség azonban, még mindig a megyei birák, a nádor és a király törvényszéke alá tartozott. Midőn a király a megyékben törvényt látott, a két megyei biró mindig köteles volt oldala mellett lenni, részint, hogy segítségére legyenek az igazság kiszolgáltatásában, részint, hogy bevádoltatván, számot adhassanak. A megyei birák a magok által ellátott ügyekben esküttjeik (pristaldus) által hajtatták végre az itéleteket; ha ez igazságtalan volt, s a miatt az említett

püspöki törvényszék vagy a nádor előtt bevádoltattak, mind 1101.
a kettőn lakoltak. A kár, mely az itélet végrehajtásából a pörös felek valamelyikére háramlott, a biró vagyonából pótoltatott. (10. 28. 31. 37.).

4. Az istenitéleteket, tüzesvas- forróviz-próbát és a párbajt Kálmán a visszaélések meggátlása, vagy legalább gyérítése végett, a püspöki s nagy-préposti székhelyekre szorította. Előitéletes, kegyetlen korát messze túlhaladó, mívelt szellemére mutatnak azon törvényei, melyek által a boszorkányokat, mik ugymond nincsenek, törvényszék elébe vonni, rájok itéletet mondani megtiltotta; a tagcsonkitásokat, szem- vagy orrvesztést, mikkel az országok László törvényei szerint bünhesztettek, legtöbb esetben más testi büntetéssel vagy birsággal cserélte föl. Sőt még a gyilkost is csak birság és egyházi fenyítés alá vetette.

5. Az államjövedelmek nevelése végett királyi adót (collecta regalis), a városokban s a határszéleken vámadót rendelt szedetni. Királyi adóul a szabadosok nyolcz —, a megtelepült idegenek, városi polgárok hét —, a királyi udvarnokok négy denárt kötelezteltek fizetni. A földmívelő várnép, mint hihetőleg már Sz. István alatt is, a földtermék felével adózott. A fegyverviselő várjobbágyok, vagyis a várkatonák, a papok és nemesek minden adótól mentek valának; a nemesek s urak jobbágyai s földmívelő népe is csak a magok földes urainak adóztak. A vásáradót, vámot, minden árus, akár saját termesztményeit, akár egyéb portékáit vitte vásárra, köteles volt fizetni, amazoktól a Sz. Istvántól megállapított mennyiséget, emezektől kétszer annyit. A kivitt vagy behozott árukért a határszéleken azok értékének huszada volt fizetendő.

6. A vallás tekintetében jobbára Béla és Sz. László törvényeit újította meg Kálmán; a papok nősülését azonban, mit Sz. László, mint láttuk, megengedett, ő részben eltiltotta. A világiak házasságának érvényességére pedig azt rendelte, hogy azok templomban, papi áldással köttes-

1101. senek. Midőn egész Európa harczot izent a szent földet biró mahomedánok ellen, viszásnak látszott, hogy az e valláson lévők tovább tűressenek az országban. Meghagyta tehát a király, hogy a mahomed-vallású bolgárok, azaz izmaelíták helységeiben keresztény templomok építtessenek, ők magok csak keresztény asszonyokkal nősűljenek, s mindnyájan megkeresztelkedjenek; azokra, kik az izlam gyakorlatán rajtkapatnak, szabadságvesztést szabott büntetésül. De nem volt könnyű a vallásához buzgóan ragaszkodó népséget megtéríteni, s még egy század múlva is fogunk velök találkozni. A zsidók iránt kiméletesebb volt, csak azt rendelvén rájok nézve, hogy keresztény szolgákat ne tartsanak s csak püspöki városokban lakjanak, valószínűleg, hogy annál több alkalom legyen megtérítésökre. A zsidók és keresztények közti űzleteket végre, hogy minden csalásnak elejét vegye, alkalmas tanúk előtt s irásbeli szerződés által parancsolta tétetni.

A kor bővebb ismerete végett nem lesz fölösleg néhány végzést azon két egyházi zsinatból is ide iktatnunk, melyek Kálmán alatt tartattak. Ha házas egyén neveztetik püspökké, nejének abban meg kell egyeznie s tőle önként elválnia. A püspök az egyházi jövedelemnek csak negyedét költhesse el tetszése szerint; a többi három negyedet az alsó papságnak, szegényeknek s templomok építésére köteles adni. Azon püspökök hagyományainak fele, kik az egyház kárával csak fiaikat gazdagították, az egyház számára foglaltassék le A törvényes házasságban élő papok nejeiket, az emberi gyarlóság miatt megtarthatják; de a ki presbyterré vagy diaconussá van felavatva, nem nősűlhet. A püspök minden városban két házat tartson a nyilván vezeklők számára. Karácsony, husvét és pünkösd napján az egész nép gyónjék s áldozzék. A férjétől elfutott nő első és második ízben vitessék vissza; harmad ízben, ha nemes, vezeklés alá vettessék, további házasélet reménye nélkül; ha paraszt, örök szolgaságra adassék el. Ha a nő házasságtörő, férje

más nőt vehet, a bűnös asszony férjetlen maradván. De ha 1102.
a férj a vádat bebizonyítani nem képes, őt érje hasonló büntetés, a nő újabban is férjhez mehetvén. A leányrabbló nyirott fővel adassék el stb. — Egyébiránt Alberik előszavából, melyet a törvények gyűjteményének elejébe írt, nyilván kitűnik, hogy az ősi vallás gyakorlatának már nyoma is alig volt többé a magyarok között. „Midőn, ugymond, legkeresztényiebb királyunk, a minden erényekkel ékes Kálmán, látta, hogy a meggyökeresedett hit a tökéletes vallás erejére jutott, a törvények béklyóit már megtágíthatóknak itélte, bölcsen akként vélekedvén, hogy nem illik félelem által kényszeríteni a hit bajnokát, kit már a halál sem rettenthet el a megismert igazság vallásától.

III.

Az alkalom, melyre Kálmán a Dalmatiát illető tervei- Dalmatia elfog-
nek végrehajtása tekintetében várakozott, már 1102-ben lalása.
előállott. Horvátországban, valószínűleg Velencze titkos működése következtében, ismét lázadás támadt. Sőt vannak történetíróink közől, kik magát Álmost is gyanúsítják, mintha az ő tudtával s megegyeztével tört volna ki a lázadás a korona ellen. Ezt mi nem tartjuk valószínűnek; s inkább Velencze kezét véljük látni a zavargásban: erre mutat legalább az, hogy Kálmán a köztársaság birtokait megtámadta. De bár ki volt is a lázadás tulajdonképeni szítója, annyi bizonyos, hogy Kálmán, a mozgalom hírét vévén, nyomban Horvátországban termett s azt gyorsan elfojtotta [1]). És most

[1]) Tamás spalatói főesperes Histor. Salonitana-ja végén egy szerződés áll, melyet állítólag, a horvát urak Kálmánnal ekkoron kötöttek volna. Horvát atyánkfiai ezt tekintik, az 1848 előtt annyiszor emlegetett Pacta conventa-k első okmányának. Veleje abban áll, hogy a tizenkét nemzetség, melynek főnökeitől e szerződés származott volna, a királynak adót fizetni nem —, és csak saját tartományuk védelmére kötelesek legalább is tiz-tiz fegyveressel, megjelenni a királyi zászlók alatt. De hogy ezen állítólagos szerződés álmú, eléggé megmutatta

1102. régi tervének sükerítésére is megérkezettnek látta az időt. Seregével a Kulpán átkelvén, Spalató alatt tábort ütött, s a Velencze alatt lévő várost hódolatra szólította. A polgárok nem annyira ragaszkodásból Velenczéhez, mint annak boszújától tartván, egy ideig ellentálltak; de midőn látnák, hogy a király ostromhoz készül, Crescentius érseköket táborába küldötték s békéért könyörögtek. Kálmán nem kivánt egyebet. Az érsekkel értekezvén, biztosítá általa a polgárokat, hogy jogaikban, melyeket eddigelé élveztek, őket nemcsak meg nem rövidítendi, sőt inkább gyarapítani szándékozik. A szerződvény elkészült, s Kálmán annak megtartására mind maga ünnepélyes esküt mondott, mind a vele volt egyházi s világi urakat megesküdtette. Másnap a polgárok előljáróikkal a királyi táborba jövének, s mindnyájan hűséget esküdtek a király, annak utódai s a magyar korona iránt. Kálmán ezután általok a városba ünnepélyesen bevezettetvén, szabadalmaikat királyi okmányával újabban is megerősítette [1]). E kiváltságok főbbjei abból álltak, hogy a város szabadon választhatja magának püspökét és grófját, ki azt a polgárok közől melléje választott tanácscsal régi törvényeik és szokásaik szerint kormányozza; a polgárok a városi vámpénz (cribittum) két harmadán felül semmi egyébbel nem kötelesek adózni a királynak.

Kálmán itt czélját érvén, Zára alá vezette hadait. De megelőzte őt kegyességének híre, melylyel Spalato városa iránt viseltetett. Vele volt a kegyeit különösebben érzett Crescentius érsek is, kinek eszközlésére aztán Zára — utóbb pedig a többi városok is követték Spalato példáját. Miután pedig a kulcsos városok egyenként meghódoltak, jogaik és kiváltságaik kivánatuk szerint megerősíttettek. Kálmán új szerzeményét kikerekítendő: Rámába vezette

Horvát István, Über Croatien als eine durch Unterjochung erobert ungarische Provinz stb. czímű munkájában.

[1]) Thomas. archidiac. Histor. Salonit. Cap. 17. Schwantner gyüjteményében. III, 556.

hadait s azt is meghódoltatta a maga s a magyar korona 1102.
iránti hűségre. Ezután diadalmenetben vonúlt be Bielogradba, mely a latin íróknál Alba, az olaszoknál Zara-Vecchia (Ó-Zára) nevet is viselt. Ide gyűjtötte maga körébe az összes Horvát- s Dalmátországi nemességet s a városok követeit, s hogy új szerzeményét birodalmával szorosabban összekapcsolja, jelenlétökben magát Horvát- s Dalmátország királyává koronáztatta.

Semmi kétsége nem lehetett abban Kálmánnak, hogy Velencze ármánynyal s fegyverrel mindent megkisértend, hogy kezéről ismét elüsse a tengeri városokat: ennélfogva erősebb kezeket látott itt szükségesnek az Álmoséinál, ki néhány horvát úr lázadásának sem volt képes elejét venni, s eszélytelensége által tán önmaga adott okot elégületlenségökre. Az emlékek állításai egymással ellenmondásban levén, bizonytalan, hogy vezéri czímmel birta-e eddig Álmos Horvátországot, vagy már Lászlótól királyi czímet nyert, midőn általa annak kormányára emeltetett. De légyen bár miként, Kálmán őt most elmozdította Horvátországból, s azt, valamint Dalmatiát is az iránta nemcsak gyermekkora óta hű, őt egykoron, midőn a papi pálya elől megszökött, Lengyelországba is követett, hanem eszélyességéről s erélyéről is ösmert Ugra főispán kormányára bízta; Álmosnak pedig az egykoron atyjok, legutóljára pedig Lambert által birt vezérséget a Tiszán túl adta kárpótlásul.

Kálmán, hogy a magyar uralmat Horvát- s Dalmát- 1103.
országban kedveltté, népszerűvé tegye, a következő 1103-dik év nagyobb részét is e tartományokban töltötte, s több okmány tanúsítja új alattvalói iránti kedvezéseit, gondoskodását. Crescentius, ki neki a városok gyors meghódolásában oly jó szolgálatot tőn, nem rég választatott érsekké Spalatóban, Lőrincz érsek halála után; s a pápai megerősítés épen Kálmán ott mulatása alatt forgott szóban. II. Pascal pápa, mielőtt neki a palliumot megküldené, tőle is azon eskü letételét követelte, melyet VII. Gergely szabott elő az új püs-

1103. pököknek. Ezen esküt a magyar érsekek és püspökök nem szokták volt letenni; s midőn azt a király kiséretében lévő magyar püspökök Crescentiusnál olvasták, annak némely kifejezései [1]) fölött megütközvén, csodálkozásukat fejezték ki az új érsek előtt, s hihetőleg javasolták is neki, hogy ezen esküt letenni óvakodjék. Kálmán, a dolog tudomására jutván, úgy látszik, azt egyenesen megtiltotta; minek következtében némi vita fejlett ki Kálmán s a pápa között, ki e végett aztán Ágoston cardinált küldé sz. széki követül Dalmátiába. A spalatói érseknek végre is le kellett tenni az esküt, hogy a palliumot megnyerhesse [2]).

Kálmánra nézve ennél kétségkivül nagyobb fontosságú dolog volt az, hogy a szigeteket most nem sikerült elfoglalnia. Ugra bánt a tengeri városokból szerzett tizenhárom kisebb hajóval küldé Arbe elfoglalására, nem kételkedvén, hogy ha ez, mint a szigetek élén álló, meghódol, a többiek önként hatalma alá hajólnak. De reménysége nem teljesedett. A szigetek nem szerették ugyan Velencze uralmát, mely őket kereskedésökben sokfélekép korlátolá; de félvén tengeri hatalmától, melylyel Kálmán még nem bírt s őket nem is védheté, nehogy utóbb Velencze boszúját érezni kényteleníttessenek, nem akartak a királynak meghódolni, s három nagyobb hajójokkal visszaverték Ugra bánnak egyébiránt a szelektől is sokat szenvedett csekély hajóhadát [3]). Kálmán, nagyobb erőt rögtön kiállítani képtelen, alkalmasb időre halasztá a szigetek meghódítását, mert őt most Álmos vezér lázadása Magyarországba kényszerítette visszatérni.

[1]) Egyebek közt az is foglaltatott benne, hogy a püspök a pápa által reábizott titkot senkinek sem fedezi föl, és a római egyházat, ha szükség s fölszólíttatik, fegyveres erővel is védelmezendi. Ld. az egész esküformát Katonánál: Hist. Crit. III, 174.

[2]) Ld. az e tárgyra vonatkozó leveleket Fejérnél: Cod. Dipl. II, 32. 37.

[3]) Farlatus: Illyr. Sacr. V, 235.

Mintha az ő erőfeszítésének eredménye volt volna, a most már Dalmátiával is tágult Horvátországot Álmos nem tudta elfeledni vezérségében; vagy csak a királyi czím elvesztése fájt-e neki, melyet némelyek szerint még László ruházott reá? Álmost gyönge, együgyű egyéniségnek ábrázolják emlékeink; annak bizonyította be magát Horvátország kormányán is. A gyöngeséggel azonban nem ritkán annál igényteljesebb elbizottság, nagyravágyás, hiuság is párosul, mi hogy a vezérnek sajátságai közé tartozott, tanúsítja bátyja iránti magaviselete. Úgy látszik, László királynak azon szándoka, melynél fogva egy ideig őt tüzte volt ki a maga halála után utódává a királyi széken, bár egyébiránt arra sem kora, sem lelki tehetségei által nem érezheté magát bátyja fölött jogosultnak, fejtette ki a gőgöt s nagyravágyást a természeténél fogva hiu, gyönge emberben. Azon körülmény, hogy a királyi szék akár az ő engedékenységéből [1]), akár a nélkül, még is az elébb egy időre mellőzött Kálmánnak jutott osztályrészül, azon érzelmet ápolta benne, hogy iránta bátyja elismeréssel, hálával tartozik. És midőn Kálmán, csak koronája érdekeit, s melyekkel annak fényét, előnyeit nevelni akarta, nagyszerű terveit tartván szeme előtt, még is leléptette őt Horvátország kormányáról, gyűlölet és boszú támadt bátyja ellen a gőgös férfiúban. Hizelgő udvaronczok sem hiányoztak, kik emitt a vezér, amott a király féltékenységét, gyanúját, boszúságát szítogatták sugallataikkal [2]), mígnem a meghasonlás nyilt viszálylyá tört ki, s a testvérek hadai ellenségesen álltak szemben egymással, csak a Tisza által választva el, Várkonynál.

1103. Álmos herczeg lázongása.

[1]) Turóczy krónikása, ki egyébiránt Kálmánnak nem barátja, ezt állítja, midőn mondja: „Sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum, praeferendo ipsi coronam regni. Cap. 59.

[2]) Quidam iniqui, diabolico freti consilio coeperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci: Domine Dux, Rex insidiatur tibi, et capere vult te. Diende regi dicebant: Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum.“ Turóczy: P. II, C. 60.

1104. A jobb hazafiak itt is amott is fájdalmas szívvel nézték a testvérek viszályát, melynek semmi való oka, semmi fontosabb alapja. S megemlékezvén, mily súlyos csapással sujtá a hazát atyjok viszálya Salamonnal, midőn „a vitézlő rend virága hullott el“ a mogyoródi csatamezőn, eltökélték magokat, minden módon meggátolni a polgári vérnek ok nélküli vesztegetését. Fegyverszünetet eszközlének ki tehát mindenek előtt, mit Kálmán készséggel megadott. Azután mind a két pártiak közös gyűlést tartván, elhatározták, hogy rokonok, barátok, egy haza fiai, egymás ellen nem harczolnak; ám vívjanak párbajt a fejedelmi testvérek, ha nem tudnának különben megbékülni. Kálmán, a viszályt maga is fájlaló, úgy látszik, egész megelégedéssel hallá Gráktól, az urak egyikétől, a hazafiak határozatát; Álmost is eszére hozta legjelesebb pártfeleinek vonakodása a polgári vérontástól: a fejedelmek tehát, akarva, nem akarva, megbékültek [1]).

Kálmán házassága Predszlavával.

A viszályok ekként, ha nem is teljesen kiegyenlítve, de pillanatnyilag elfojtva levén, Kálmán, ki Buzila nejét a dalmát hadjárat alatt elvesztette, előbbi szövetségesének, Szvatopolk kiewi nagy-fejedelemnek leányával, Predszlavával lépett 1104-ki augusztusban második házasságra. De az orosz hölgy nem sokára gyanút ébresztett maga ellen életének tisztasága iránt királyi férjében; minélfogva ez, midőn gyanúját igazoltnak tapasztalná, rövid időn visszaküldé atyjához a jó reményben lévő Predszlavát, ki aztán otthon Boricsnak az utóbb annyi bajt okozott trónkövetelőnek adott életet [2]).

Dalmátiai viszonyok.

E busító családi viszonyok után Kálmán 1105 tavaszán Dalmátországból is kellemetlen híreket vett. Velencze fortélyai Ugra bán őrszemeit is kijátszották: Zára fellázadt s Velencze alá hajólt. Ennek hírét vevén, hadaival azonnal

[1]) Turóczy: P. II. Cap. 60.
[2]) U. o. Cap. 61.

a helyszinére sietett Kálmán, s a várost körűltáborolta. A velenczei fegyveresektől támogatott polgárok, tán mivel a király boszújától is féltek, egy ideig makacsul ellentálltak Kálmán vívó gépeinek. De, miként harmad évvel elébb Crescentius spalatói érsek, úgy most János trawi püspök, — kit utóbb szentjei közé igtatott az egyház, — a városiakat ismét hódolatra hajlította [1]). A király ezután a városba ünnepélyesen bevonúlván, a polgárok szabadítékait újabban is megerősítette, többféle kegyelmekkel ügyekezett megnyerni azok rokonszenvét. Egyebek közt a boldogs. szűz templomának az ostrom által megrongált tornyát újból felépíttette [2]). 1105.

A főváros ismét birtokába kerűlvén, Kálmán a többi városokat is meglátogatá, hogy népszerűségét az által is nevelje, magával vivén mindenüve János trawi püspököt, ki neki oly hasznos szolgálatot tett, s a tartományban már életében is közönségesen szentnek tiszteltetett. Kegyességének mindenütt többféle bizonyítványait hagyta maga után.

Mialatt maga e körútat tevé, Sergius grófot horvátokból szedett haddal, a tengerparti városokban szerzett hajókon a szigetek megvételére küldötte. Sergius most elébb a kisebb szigetek ellen indúlt, s miután azokat elfoglalta s a magyar uralom alá hódoltatta, Arbe előtt termett hajóhadával. De Arbe, két velenczei gálya által támogatva, most is ellentálla, és Sergiusnak, miután ő hadával a sziget belsejébe vonúlt, kevesektől őrzött s kisebb naszádokból álló hajóhadát fölégette, s az e miatt megfélemlett fegyvereseit

[1]) Egykorú névtelen elbeszélése Farlatusnál: Illyr. Sacr. VI, 313. kövv. Említi Dandulo is, de összezavarva az 1102-ki első meghódítással. Muratorinál XII, 261.

[2]) A torony oldalába e fölirás metszetett be: „Anno. Incarn. Dni. Nri. Ihv. XRi. Mil. CV. Post. Victoriam. Et. Pacis. Praemia. Jaderae. Introitus. A. Deo. Concessa. Proprio. Sumptu. Hanc. Turrim. Scae. Mariae. Ungariae. Dalmatiae. Croatiae. Construi. Et. Erigi Jussit. Rex. Colomanus." — Farlat. V, 53. Lucius: Lib. III. Cap. IV.

1104. nagyrészben elfogta. E fegyveresek egy része a többi szigeteken lépett Sergius zászlai alá; e szigetek tehát most honosaik fogsága miatt mindnyájan feltámadtak a makacs Arbe ellen; s Kálmán is erősebb hadat küldött ellene. Arbe tehát végre meghódolt s hűséget esküdött a magyar királynak [1]).

Kálmán ekként egész Dalmátiának urává levén, Crescentius spalatói érsek tanácsára, a tartomány nemességét s a városok küldötteit Zára előtti táborába gyüjté, velök az egész tartomány jogairól s viszonyairól tanácskozandó.

„Kálmán király — ugymond az egykorú emlék [2]), — Zárába jövén, a város előtt gyűlést tartott. Ott Dalmátország szabadságainak ép és örökös megtartásáról tanácskozván, azokat mindenekelőtt maga a király saját kezével megerősítette, a négy evangeliomra esküvén meg Crescentius atya előtt.“ Tudniillik: hogy Dalmátia régi jogait fentartja, az általok választottakat erősíti meg püspökökül. Ugyan erre megesküdtek a király kiséretében lévő egyházi s világi urak: Lőrincz esztergami érsek, Marczel váczi, Simon pécsi, Máté veszprémi, György győri, Sixtus váradi, Fulbert kalocsai püspökök, János nádor, Cledin [3]), Mark, Saul, Ugra, Theobald, Jandin, s más urak, kiknek — ugymond az okmányíró — nem tudja neveiket, mert a püspökökön s urakon kivül ugyanarra számos hadnagyok is megesküdtek. „Mert ő (Crescentius), ki Dalmátia tartományát a királynak meghódolni eszközölte, biztos akart lenni sok és nagy egyéniségek által, hogy régi szabadságaik nekik s utódaiknak megtartatnak.

---

[1]) György arbei püspök elbeszélése. Farlatusnál IV, 234.

[2]) A bécsi csász. udv. levéltárben őrzött, s oda Velenczéből került Libri Pactorum czímü statuskönyvekben. I, 238. Megvan az Új Árpádkori Okmánytárban is I, 43. De miután az okmányban említett keresztekre 1105. év van vésve, az okmánytár hibásan sorozza azt az 1102. évhez.

[3]) Másként Keled, Gútkeled, bácsi főispán. Ld. Katonánál III 214. — Saul bihari, Theobald somogyi főispán volt.

Ezen, ily nevezetes megerősítés emlékére pedig három arany keresztet adott a király... egyet tudniillik a zárai, egyet a spalatói, egyet az arbei egyháznak [1]). A béke így megerősíttetvén s a határok megjelöltetvén, a király visszatért Magyarországba [2]). 1405.

IV.

Itthon újabb kellemetlenségek várták Kálmánt Álmos részéről. A némely udvaronczai által egyre bujtogatott vezér hihetőleg újabban is ármányt szőtt, s azok miatt a hazatért király boszújától tartván, titkon Passauba, V. Henrik német királyhoz távozott. De ott, bár, mint látszik, kedvezőleg fogadtatott, segélyt azonban bátyja ellen, a pápával viszálkodó Henriktől mindjárt nem nyerhetvén, 1106-ban, bűnbánatot színlelve, tért meg az országba. Kálmán megbocsátott a megjavultnak hitt testvérnek. De Álmos nem sokára ismét eldobta álarczát s most meg Lengyelországba szökött, s onnan némi segélyhaddal térvén vissza, elég erősnek vélte magát, bátyját megtámadni. De alig vette meg Abaujvárt, mielőtt onnan mélyebben behatolhatott volna, már is a vár alatt termett Kálmán, ki öcscsének távoztából ellenséges szándokait gyanítva, résen állott. Álmos ily hamar nem várta a királyt, s hihetőleg mivel pártfelei hozzá még nem csatlakozhattak, megelőzni kivánta a bizonyos vereséget: midőn látná, hogy bátyja komoly készületeket tesz a vár ostromára, annak táborába nyargalt s lábaihoz borúlva és magát bűnösnek vallva, bocsánatért könyörgött. Kálmánnak megesett a szíve a megalázott testvéren; bűnét feledve, őt kebléhez Álmos újabb zavargásai. 1106.

[1]) E keresztekre M†CV évszám metszetett; a Zárának ajándékozott kereszt ama márvány s gazdagon megaranyozott szentségtartó tetejébe tüzetett, mely szintén a király adományából a főoltárt ékesíté. Farlat. V, 605.

[2]) Az okmánynyal megegyez Dandulo Muratorinál XII, 261. Laurent. de Monacis Chron. de reb. Venet. Lib. VI, 102. Lucius L. III. Cap. 4. Schwandtnernél: III, 186.

1106. ölelé s kérelmeire még a lázadásban részt vett uraknak is megbocsátott. A megtértnek látszott vezér a dömösi klastromba távozott, melyet nem rég építtetett, annak ünnepélyes felszenteléséről intézkedendő. Az ünnepélyre öcscse által meghivatva, megjelent maga Kálmán is, az által is tanúsitandó megengesztelődését. Azonban, akár való, akár rágalom volt, Kálmánnak megsúgatott, hogy a vezér ez alkalmat valamely merényletre szándékozik felhasználni, mely életét fenyegeti. A király annyiszor tapasztalván öcscsének ellenséges indulatát, hitelt adott a vádnak s őt elfogatni határozta. De, miután a püspökök s némely más tekintélyesebb urak közbeléptek, a testvérek ismét kibékülének, s esküvel is megpecsételték kiengesztelődésüket. De bár a boszúállásról lemondott, ennyi szószegés után Kálmán nem hitt többé Álmosnak, s midőn egy ízben a Bakonyban vadászott, érzelmeinek kikémlelése végett két urat küldött melléje. Ezek önszántokból jötteknek színlelték ugyan magokat, de Álmos sejté megjelenésük okát, s a vadászatról Németországba szökött [1]).

1107. Nem sokára Álmos távozta után, 1107-ben követek érkeztek Kálmánhoz III. Boleszláv lengyel királytól, előadók, miképen küldőjük szövetségkötés végett személyesen kivánna találkozni Kálmánnal országaik határain. Boleszláv ekkoron háborúban levén a pomeránokkal, segedelmet óhajtott nyerni Kálmántól. Ez, több jelekből gyanítván, hogy Álmos ezúttal sükeresebben járhat V. Henriknél, mint első ízben, kedvesen fogadta ugyan a szövetség ajánlatát; de minthogy Álmost nem rég lengyel segélyhadak támogatták, Kálmán nem titkolhatá el kétségeit a követek előtt urok szándékainak tisztaságában; egyébiránt, ha ezek őszinték volnának, késznek nyilatkozván a szövetségre. Boleszláv tehát egy újabb követség által minden gyanúját eloszlatta, s a fejedelmek Ó-Falun a Szepességben találkozván, a szövet-

[1]) Turóczy II, Cap. 60. és köv.

séget közös ellenségeik V. Henrik és Szvatopluk cseh király ellen oly módon kötötték meg, hogy ha ezek, egymással egyesülve, kettejök valamelyikét megtámadnák, a második azonnal Csehországba törjön [1]). 1108.

E szövetség által megerősödvén, nyugodtabban indulhatott Kálmán 1108-ban kedvencz terveinek szinhelyére, Dalmátországba, honnan hírül vette, hogy Velencze újabban fondorkodik a tengeri városok ellen. Vitali Mihály velenczei herczeg a patriarchát 1107-ben [2]) követül küldé I. Alexius görög császárhoz elpanaszolni, miképen szegte meg a békét a magyar király s foglalta el Dalmátországot, melyet Velencze hűbérül birt légyen a császárok kegyéből. A patriarcha e jogsérelem megtorlása s a tartomány visszavétele végett szárazföldi hadakat kért a császártól. Alexius nem tagadta ugyan meg egyenesen, de elhalasztatni kivánta a segélynyujtást. A császár menyének, Sz. László Piroska leányának befolyása győzött-e a velenczei követség felett? — tudósításaink nincsenek; abban mindazáltal kétségünk alig lehet, hogy Kálmán e fondorlatokról értesült Piroska által, s épen ennek következtében indult 1108 tavaszán Dalmátiába, hogy ott Velencze ármányait közelebbről szemmel tartsa, s a maga népszerűségét s uralmát az új szerzeményben megszilárdítsa. Dalmát ügyek.

És csak is erre irányzottnak találjuk ott a király működéseit. A tengeri városokat bejárván, szabadítékaik újabb megerősítésével, újabb kedvezések s kiváltságok adományozásával ügyekezett azokat szorosabban magához kapcsolni. És bizonyosan nem egyetlen volt az afféle okmány, minőt május 25-én adott ki a trawiak számára, s melyben miután régi törvényeiket s kiváltságaikat, — mik közt legfőbb volt

[1]) Chron. Polon. Lib. II. Cap. 29. 46. Pertznél IX, 456. köv.

[2]) Dux igitur anno X-o ad Dalmatiam recuperandam intentus, Patriarcham Constantinopolim, Alexio Imperatori legatum mittit. Dandulus Muratorinál XII, 264. 1107-dik év volt pedig Vitáli Mihály herczegségének tizedik éve.

1108. a püspök s a gróf szabad választása s az adómentesség, — megerősítette, még azt is kikötötte nekik, hogy az idegenektől szedett városi vám egy harmada grófjoké legyen, s csak két harmada hajóljon a királyi kincstárba; hogy továbbá a polgárok akarata ellenére sem magyarnak sem külföldinek nem fogja megengedni a városban lakhatást; sem azt, hogy erőszakosan szállásoltassék be városukba kisérete, midőn az ország ügyeiről tanácskozandó hozzájok jövend; kikötötte végre azt is, hogy ha valakinek a magyar uralom nem tetszenék s kivándorolni akarna, családjával s vagyonával együtt háboríttatlanúl mehessen, a hova tetszik [1]).

Német háború. A dalmatákat hűségökben ekként megerősítvén, a király haza sietett, mert vészföllegek tornyosodtak az ország nyugati határain. V. Henrik 1107-ben [2]) Mainczban tölté a karácsoni ünnepeket. Megjelent ott nála Álmos vezér is, és „miként egykoron Adherbal Micipsa fia, Jugurtha ellen, a a rómaiakat —, úgy most Álmos Henrik királyt ügyekezett könyörűletre és segítségre bírni Kálmán ellen“ — ugymond a szász évkönyvíró. Úgy látszik, Velencze a keleti császártól elutasíttatván, a nyugatinál kezdé űzni ármányait; mert Henriket az is indítá Álmos kérelmeinek meghallgatására, hogy Kálmán Dalmátiát, melyre hűbérúri igényt tartott, az ő engedelme nélkül foglalta el. Midőn a birodalom rendeit Kálmán ellen háborúra szólította, részint ezt, Dalmátia elfoglalását, részint a keresztesek egykori megtámadását hirdette hadjárata indokául [3]). Különösen, hogy Szvatopluk

---

[1]) Lucius III. C. 4. Schwandtnernél III, 187, Katonánál: III, 229. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 15.

[2]) Annalista Saxo (Pertznél VI.) 1108. évet ír; de az új évet ez időben Németország nagy része karácsonytól kezdé számítani, s így a mi számításunk szerint az 1107-ki karácsony értendő.

[3]) Almis querelis motus, insuper etiam, quod Colomanus fines regni sui, scilicet in locis maritimis invaserit, — ugymond az Annalista Saxo. Cosmas Prag. ezen évhez, és utána mások, említik a keresztesek megtámadását is a hadjárat okául. Ebben a pápánál is rómaiabbnak akart látszani a pápával az investiturák miatt viszálkodó Henrik.

cseh királyt tetemesebb segély kiállítására bírja, nemcsak újdon szülött fiának keresztapjává lett, hanem egy jelentékeny összeget is elengedett, melylyel ez neki tartozott volt. 1108.

A hadjárat az 1108-ki nyár végén indult meg. Míg Henrik maga Pozsonyt táborolta körül, Szvatopluk a Vág mentében és Trencsény körül iszonyú pusztításokat és kegyetlenségeket követett el, mígnem Boleszláv lengyel király a múlt évi szövetség szerint országára ütött s Prágát is feldúlta, minek következtében Szvatopluk sajátjának védelmére kénytelenittetett visszasietni. De Henrik sem boldogult Pozsony ostromával, s a Dalmátiából nem rég visszatért Kálmán közeledtéről értesülvén, októberben kitakarodott az országból [1]).

Kálmán nem akarta boszúlatlanúl hagyni Szvatopluk kegyetlen pusztításait, s egy hadosztályt Morva dúlására küldött. De ekkoron Szvatopluk már visszanyomta volt a lengyeleket országából, s a magyarok betöréséről értesülvén, nyomban ellenök indult. Egy éjjen azonban, midőn a magyar hadnak már közelében vala, erdőn lovagolván keresztül, egy kiálló ágba ütközött, mely szemét kiszúrta; minek következtében hadjáratával felhagyni kénytelen, magát Prágába vitette vissza. De mihelyt felüdült, 1109-ki februárban seregének élére állván, váratlanúl Nyitra vidékén termett, annak külvárosait s vidékét tűzzel, vassal pusztította, s mire Kálmán seregeit összeszedte, a szerzett zsákmánynyal már ismét túl volt az ország határain [2]). 1109.

Henrik, midőn Pozsony ostromától távozott, nemcsak maga békét kötött Kálmánnal, hanem Álmosnak is büntetlenséget eszközlött ki elkövetett honárulásáért [3]). Álmos

[1]) Annal. Saxo. Otto Frisingens. Lib. VII, Cap. 13.

[2]) Cosmas Prag. ez évhez Pertznél SS. IX. Pulkava Dobnernél: Monum. III, 146.

[3]) Turóczy II. Cap. 62. ki egyébiránt hibásan csak a testvérek közti béke helyreállítását adja Henrik hadjárata okául.

1111. ezután, vagy hogy javulásáról bátyját meggyőzze, vagy szégyenében annyi sikeretlen lázadási kisérletei után, a szent földre zarándokolt, hihetőleg azon követséghez csatlakozván, melyet Kálmán 1109 végén I. Alexius császárhoz Konstantinápolyba küldött, hogy Velencze fondorlatait Dalmátia tekintetében a görög udvarnál meghiúsítsa. Nehogy az álnok ellenség a dalmát városokban is újabb cseleket szőjön, 1111-ben Kálmán ismét Dalmátországba utazott. Vele mentek ez uttal is, mint elébb mindig, a magyar püspökök csaknem mindnyájan, vele az ország főrendei közől is számosan. Látván a király, hogy a vallása iránt buzgó nép a közügyekre is nagy befolyást enged papjainak: ez alkalommal leginkább arra fordította gondjait, hogy a papságot kötelezze le maga iránt, s benne uralmának hű támaszt szerezzen. E végett összegyüjtvén a tartomány egyházi s világi főbbjeit, velök a dalmát egyház viszonyait újabban szabályozta. A gyűlés végzései nem jutottak reánk; némelyek [1]) állítják, hogy három pont tette a tanácskozás fő tárgyait: az egyházi megyék határainak szabályozása, a papság kiváltsága a világi törvényszékek alól (immunitas fori), és a tizedek felosztása.

Kálmán ismét Dalmátiában.

E véleményt teljesen igazolja az egyetlen okmány, mely Kálmánnak a tartományban ez alkalommal folytatott működéséről fenmaradt. Az okmány az arbei egyházat illeti s három fő pontot foglal magában. Szabályozza határait, úgy mint azok Crescimir király oklevelében kitüzettek; kijelenti, hogy a püspökök s apátok investiturája, — miről Kálmán a quastallai zsinaton 1106. Magyarországra nézve is lemondott [2]), — ne függjön a király tanácsától; és végül mindazon jogokat és kiváltságokat átruházta a dalmát egy-

[1]) Farlatus: Illyr. Sacr. III, 165

[2]) Ld. erről Kálmán kijelentését Fejérnél: Cod. Dipl. II, 45. Endlicher: Monum. 375.

házra is, melyeket a magyar egyház elejétel fogva éldelt. 1111.
Rendeli ennélfogva, hogy a papságra semmi világi hatóság ne küldjön idéző pecsétet, hanem az a canonok értelmében egyedül a püspök és főesperes hatóságától függjön, tőlök vegyen itéletet; hogy a tizedeket a püspökök oly módon szedjék be, mint az Magyarországban divatos, tudniillik a királyi és püspöki pristaldusok által; ezek díja a tized tizede legyen, egyenlő osztályban; de a püspök pristaldusa a maga részét oszsza meg a püspök udvarbirájával. A gyűlésen Lőrincz esztergomi érseken kivül hat magyar, s Crescentius spalatói érsek mellett ugyanannyi dalmát püspök, János nádorispán és több főrendűek voltak jelen [1]). Honi hagyományaink [2]) szerint Kálmán a zavargó zárabelieket városuk felgyújtásával akarta volna megbüntetni; de egy menynyei jelenet által, — mely őt álmában keményen megveszszőzte, attól eltiltatott. Ha van valami igaz a város zavargásában, az hihetőleg onnan származott, hogy a város nem akarta tűrni a várdát, melyet a király a polgárok hűségének biztosítása végett abban épített volt.

Álmos vezért sem királyi bátyjának annyiszor tanúsí- Álmos és fia bűnhődése.
tott kegyelme, sem a szentföldi zarándoklat nem tette jobbá, nyugodtabbá. Haza térvén, egy ideig ugyan békében élt a királylyal, leginkább vadászattal töltvén idejét; s Kálmán minden szükségletekkel bőségesen ellátta őt e szenvedélyének kielégitésében. De végzete utóljára is vesztére vitte a nyugtalan herczeget. Uroz, Vacha és Pál tanácsosai által bujtogatva, újabb fondorlatokon törte fejét, talán, hogy az egy idő óta beteges Kálmán halála után magához ragadhassa a főhatalmat. A királyt gyakran heves főfájások kínozták, melyek őt időnként eszméletétől is megfosztották. Baját még inkább sulyosbitá ügyetlen orvosa, az olasz

[1]) Farlatus. III, 166. Katona III, 276. Fejér: Cod. Dip. II, 56.
[2]) Turóczy II. Cap, 60.

1113. Drako,ki erős szivó tapaszokkal veleje egy részét is kifolyatta fülein. Kálmán enyhébb perczeiben érzé, hogy közelg életének vége. Míg maga ép erővel tarthatá a kormányt, nem tudott félni a bár fondor s nyugtalan, de gyönge testvértől, kinek különben pártja sem lehetett nagy az országban. De halála esetére féltette tőle életében maradt egyetlen fiának, Istvánnak, a még kiskorúnak koronáját; féltette országának nyugalmát a nagyravágyó ember zavargásaitól. E féltékenysége, ezen aggodalma nőttön nőtt, a mint nyavalyája súlyosbodott: s a kegyelemben elébb kifogyhatatlan király kedélye mind ingerültebb lőn testvére ellen.

Egy ízben, hihetőleg újabb fondorlatok hírére, dühösségig felforrott haragja. Parancsolá híveinek, fogják el a vezért, vakítsák meg őt fiával, a gyermek Bélával s három tanácsosával együtt. Azok siettek teljesíteni a parancsot; s aztán a szeme világától megfosztott vezért és fiát a dömösi monostorba zárták. De némely túlbuzgó tanácsosok még evvel sem valának megelégedve: nem vélték biztosságban a királyfi örökségét, míg Álmos és magzata ki nem irtatik. És Kálmán, kinek szellemét a láz hagymáza már elborította volt, helybenhagyja a tanácsot. Egy Benedek nevű ember Dömösbe küldetik, hogy Álmost életétől, fiát férfiasságától foszsza meg. De a jámbor szerzetesek, kik klastromukat Álmos bőkezűségének köszönték, az oltárhoz menekült vakot megvédték; Bélán a parancsot maga is átallotta végrehajtani Benedek, s távozott. Kálmán s tanácsosai hír nélkül maradtak a dolog felől; mert Benedek, midőn visszatértében a pilisi erdőn ügetne keresztül, lováról leesvén, nyakát szegte [1]). — Kevéssel ezután, 1114-ki február 3-kán Kálmán maga is kiköltözött az életből.

---

[1]) U. o. 62. Cosmas Prag. 111. évhez. Pertznél SS. IX.

És ezen, legalább az ártatlan Bélára nézve menthetetlen, tette szolgált részben okúl az utóbb Béla s maradékai alatt írt krónikásoknak oly sötét színben adni elő Kálmán egyéniségét s kormánytetteit. De az újabb kor, mely benne szellemi rokont lát, daczára a végperczeiben elkövetett, s betegsége miatt neki alig betudható botlásának, királyaink egyik legdicsőbbikének magasztalja a szellemére, kitüzött czéljaira s törekvéseire nézve egyaránt nagy Kálmánt. 1114.

ÖTÖDIK KÖNYV.

GÖRÖG BEFOLYÁS.

AZ OLIGARCHIA HATALMÁNAK NÖVEKEDÉSE.

ELSŐ FEJEZET.

II. István. 1114—1131.

I.

II. István tizenhárom éves gyermek volt, midőn atyja halála után az ország rendeinek gyülekezetében megkoronáztatott. Kiskorúsága idejére Lőrincz esztergomi érsek és János nádorispán neveztettek ki kormányzókká. 1114.

Egy, különben gyanús hitelességű okmány Kálmánt az Adriaitenger urának nevezi. Ez volt legalább czélja, törekvése a magas lelkű királynak, midőn Dalmátiát elfoglalta s az új szerzeményt annyi gonddal ápolta volt. Oly tengeri erőt teremteni mindazáltal, melylyel a tenger fölötti uralmat a már kiképezett tengerészettel biró Velencze kezéből kiragadhassa, nagyobb pénzerő, hosszabb s békésebb uralkodás kivántatott volna, mint a mennyivel ő bírt s a meddig ő uralkodott.

A nagy feladat tehát utódaira maradt örökségül. De sem közvetlen utóda s kik annak kiskorúsága alatt az országot kormányozták, sem a későbbi királyok nem fogták fel, nem méltányolták a nagy fontosságot, melyet Kálmán Dalmátia s általa Adria birtokába helyezett. Ennél kedvezőbb dolog alig történhetett volna Velenczére nézve. Dalmátia birtoka, Velenczére nézve különben is életkérdés, még inkább azzá vált, mióta birtokai a Földközitenger szigetein és Syriában szaporodtak. A fát hajóhadához, a tengerészeket gályáira, a fegyvereseket távol birtokai védelmére rég-

1114. óta jobbadán Dalmátiából nyerte. Dalmátia nélkül, kivált ha ott a magyar királyok, Kálmán tervei szerint, tengeri hatalmat alapítanak, a tenger uralma nem sokáig maradhatott volna a lagunák királynéjának kezében; távol birtokai pedig más úr hatalmába estek volna.

Velencze fondorlatai Dalmátiáért.

Kálmán halálának híre tehát diadalünnep tárgya volt Velenczében. Az elhunyt királyt szemesebbnek, fegyvererejét hatalmasabbnak ismerték volt, mintsem hogy vele saját erejökből kikötni mertek volna; és miután segélyt a magyar udvarral rokonságban volt I. Alexius császártól sürgetéseik daczára sem nyerhettek, tűrték a veszteséget s békében várták az időt, mely meghozza az alkalmat annak helyrepótlására. Ezen alkalmat meghozta Kálmán halála. Faledro Ordelaph, velenczei herczeg, mihelyt a rég várt hír hozzá jutott, bizván a magyar kormányzók hanyagságában, s a görögtől sem kérve többé segélyt, gályáit azonnal fölfegyverzé s már 1114-ki augusztusban egy nagy hajóhaddal evezett ki Rialtóból. Titkos ügynökei, kik a dalmát városokat lázadásra bujtogatnák, őt már régen megelőzték.

A dalmatáknak kétségkivül tetszettek a köztök annyiszor s oly sokáig időző király kegyelmei; de anyagi érdekeik másfelé vonták őket; Kálmánnak hajóhada, mely őket s kereskedésüket a földközi tengeren védhetné, nem levén, Velencze, mióta tőle elszakadtak, többfélekép és súlyosan éreztette velök a maga hatalmát. Hajóikat a tengeren nem egyszer lefoglalta; kereskedelmöket a keleten minden módon korlátolta, nehezítette; minek következtében bár mennyire kedvelték is különben az iránt uk kegyes magyar uralmat, s nem szerették Velenczét: érdekeiket a tengeren mindaddig nem látták biztosítva, míg a magyar király hajóhada által nem védetnek. Kálmán halála után erre nézve minden reményök eltünt; miért aztán magok is visszasovárgának Velencze uralma alá.

Az arbeiek, mihelyt értesültek, hogy a velenczei hajóhad vitorláit felvonta, és Zára felé vette útját, két papot

küldöttek követül Faledróhoz, s városukat és szigetöket 1115.
még azon esetre is uralma alá bocsátották, ha Zárát megvennie nem sikerűlne. A herczeg viszont örömest megerősítette minden régi s újabb szabadalmaikat, ugyanazon esküvel kötelezvén magát iránt ok, melylyel őket Kálmán biztosította volt [1]). Arbe példáját nyomban követték a többi szigetek is, mialatt a velenczei sereg Zárát ostromolta.

Csak Kálmán gondoskodásának vala köszönhető, hogy a magyar uralom mindjárt nem szűnt meg egész Dalmátiában a velenczeiek megjelentekor. A városok kivétel nélkül önként kaput nyitának nekik; de a városokban emelt kastélyok őrsége oly vitézül védte magát, hogy azokat Faledro, sem Zárában sem egyebütt nem bírta megvenni. Midőn a herczeg a tél közeledtére hajóhadával Velenczébe visszatért, még csak Spalatóban maradt fen némi árnyéka a magyar uralomnak. Mert, bár a polgárok itt is szintén Velenczéhez szítottak, Manasses érsek, ki Crescentius halála után Kálmán udvarából választatott a neki ez által tetszeni akaró polgároktól egyházi székére, hű maradt a magyar koronához, s lehetőleg támogatta a várda őrségét. Ennek vezére, ki egyszersmind Horvátországban a királyi adószedőknek is főtiszte volt, legalább e várost akarta biztosítani, míg a magyar kormányzóknak valahára eszébe jut, segélyt küldeniök a tartomány védelmére. Összebeszélt tehát az érsekkel, hogy bizonyos napon, midőn ez egy a városon kivül létező templomban egyházi ünnepélyt tartand, melyen a polgárok nagyobb része is meg fog jelenni, a várda őrsége foglalja el a város falait s főbb helyeit. De a csel elárultatott; minek következtében az őrség nemcsak a város birtokába nem juthatott, hanem még várdáját is elvesztette. Mialatt ugyanis a polgárok egy része az egyházi ünnepélyre távozott, más része fegyverben s elrejtőzve várta az őrség kivonúltát a várdából. Mihelyt pedig ez megtörtént, s az

[1]) Lucius Lib. III. Cap. IV. Schwandtnernél III.

1115. őrség a falakon egész biztosságban elszélyedt, rejtekeikből előbúván, az üresen maradt kastélyt felgyújtották s az aránylag csekély őrségre rohanván, azt megverték s a városból kiűzték. Utóbb maga az érsek is utánok távozott, nem látván többé biztosságát az ellenséges indulatú polgárok közt [1]).

Faledro csak azért ment haza telelni, hogy 1115-ben még erősebb haddal jelenjen meg Zára alatt, hogy annak várdáját is megvegye, mely nélkül nem lehetett biztos a város állandóbb birtokáról. A tél folytában erősen készült a háborúra, mert azt hitte, a magyar kormány csak nem hagyja minden védelem nélkül elveszni a tartományt. Még V. Henriket, — ki márcziusban vendége volt, és Alexius görög császárt is felkérte segedelmökért; s olasz írók tanúsága szerint küldött volna is azt mind a két fejedelem [2]). Azonban, a herczeg nagyobb eszélyt és buzgalmat képzelt a magyar kormányzókban, mint a mennyit ezek tanúsítottak. Ez évben is csak egy gyönge hadosztály jelent meg a horvátországi bán vezérlete alatt Zára alatt, melyet aztán Faledro nem is késett megtámadni és széjjelverni. Most már a várda őrsége is elveszté bátorságát a további ellentállásra, és szabad elköltözés föltétele alatt az erősséget feladta. Magyar haderő ezután sehol sem levén többé a tartományban, a városok nyilvánosan meghódoltak új uroknak. Faledro pedig Horvátország tengerparti részein is folytatta hódításait a tél beálltáig; s egyebek közt Bielográdot, vagyis Ó-Zárát is hatalmába kerítette [3]).

---

[1]) Thomas archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 18.

[2]) Dandulus, Muratorinál XII, 266. De itt tévedés van az időszámitásban. Dandulus szerint a háború 1115-től 1117-ig tartott volna, mi helyesebben 1114—1116-ra teendő. I.d. Codex Ambrosian. (Szintén Muratorinál), hol ezt olvassuk: Hic dux anno sui obitus, videlicet a. d. 1116. stb.

[3]) Dandulus i. h

A súlyos veszteség hírére 1116-ban végre a magyar kormánytanács is fölébredt tétlenségéből s egy erősebb hadat küldött a tartomány visszafoglalására. De erről idején értesült a szemes Velencze, s Faledro herczeg a múlt évieknél még nagyobb erővel sietett Dalmátiába. Úgy látszik, a magyar sereg már visszavette a Horvátországban elvesztetteket, s a fővárost, Zárát tartá, körűltáborolva, midőn Faledro megérkezett és hadait földre szállította. Az ütközet, mely haladék nélkül megkezdetett, igen heves, a győzedelem egy ideig kétes volt, mígnem a velenczeiek az egyik szárnyon végre hátrálni kezdének. Ordelaf azonnal a nyomott osztályok segedelmére sietett s még egyszer helyreállítani ügyekezett az ütközetet. Vitézeit lelkesítendő, maga állt élökre; de már nemcsak vissza nem idézhette a hanyatló szerencsét, hanem maga is halva terűlt el a csatamezőn. A vezér elestének hírére az egész sereg rendetlen futásnak eredt; kik az üldözők fegyverétől megmenekűltek, Zára falai alatt kerestek védelmet. A győzedelem Zárán és a szigeteken kivül, melyeknek a magyar sereg a velenczei hajóhad miatt nem árthatott, egész Dalmátiát visszaadta a magyar koronának. 1116.

Faledro eleste nagy elcsüggedést okozott Velenczében. A signoria, hogy legalább azt megtarthassa, mi még kezén van, az elesett herczeg fiát, Faledro Vitalist, Urso Justiniánt és Mauroceno Marinust a respublica cancellárával haladék nélkül Magyarországba küldötte békét eszközölni. A magyar kormány sem kivánt egyebet. A megkötött béke öt évre szólott, oly feltétel alatt, hogy Zárán és a szigeteken kivül, mik Velencze birtokában hagyattak, egész Dalmátia visszaszálljon a magyar birodalomra [1]).

[1]) Dandulus i. h. 267. Farlatus: I, 225.

II.

1117. Midőn e béke megköttetett, már a tizenhat éves király is benézett a kormány ügyeibe; de úgy ezen béke, mint annak az öt év elteltével újabb öt évre kiterjesztése eléggé tanúsítja, hogy István nem öröklötte atyjának magas szellemét és sem ő, sem kormánytanácsa nem gondolkodott többé Kálmán nagy tervének megvalósításáról.

De egyebekre nézve sem találunk a könnyelmű s kedvét korán kósza szerelmekben töltött II. István országlatában, mi jeles atyjáéihoz hasonló elvekre, magasabb czélokra mutatna. S azon kevés jóra nézve is, mi kormánya idejében történt, úgy látjuk, csak szeszély, pillanatnyi felindulás vezette a könnyelmű, indulatos királyt. Magasabb czélok helyett mindjárt eleinte hasztalan s oktalan háborúkban vesztegette az ország erejét, mely különben elég nagy volt arra, hogy vele dicsőbb czélokat is kivívhasson. László és Kálmán jeles kormánya alatt oly annyira nevekedett az ország hatalma, hogy az egykorú prágai Kozma tanúsága szerint „a föld bár mely fejedelmével bátran megmérkőzhetett".

A csehekkel már 1116-ban háborúba keveredett az ország. Okát félreértés szülte. A két fejedelem István és Vladiszláv a határszéleken találkoztak, hogy egymással szövetséget kössenek. De míg a fejedelmek s a velök lévő urak tanácskoztak, kiséreteik egymással verekedésbe keveredtek, melyből aztán harcz fejlett ki s barátság helyett ellenséges indulattal váltak el a fejedelmek, mely még azután is számos évig tartott [1]).

E harcz következtében-e, vagy más okból? — nem tudjuk, Leopold osztrák herczeggel is megháborodtak a

[1]) A sajátszerű, de különben semmi történelmi fontossággal nem biró harczot hosszan írja le Turóczy: II, Cap. 63. Cosmas Prag. és Annal. Saxo ez évhez. Dubravius: Histor. Bohem. Lib. XI. 94.

békés viszonyok. István két ízben, 1117 és a következő esztendőben ellenségesen tört Ausztriára s a Lajta vidékét elpusztította [1]). Leopold ezt viszont 1119-ben a magyar határszélek pusztításával és Vasvár feldúlásával boszúlta meg [2]). A háborúnak evvel vége szakadt. Sőt egypár év múlva sógorságba is lépett vele István, midőn a fejedelmi nemzetség megfogyta miatt aggódó főrendek őt nősülésre ösztönözték és számára Henrik steffingi tartománygróf és Richarda, Leopold nővére leányát Adelhaidot hitvesül szerezték [3]). 1118—1124.

A házasság, úgy látszik, kissé komolyabbá tette Istvánt; 1124-ben még Dalmátországot is meglátogatta [4]), miként a Kálmán által Spalato és Traw városok számára kiadott kiváltságlevél [5]) megerősítése tanúsítja. A féltékeny Velencze István ezen útjában hihetőleg új terveket látott Zára és a szigetek visszavételére; és minthogy Faledro Ordelaf veresége óta maga nem mert fellépni Dalmátiában, az afrikai mórokat bujtotta fel ellene. Ezek 1125-ben néhány kalóz hajóval Traw várost meglepvén, iszonyúan feldúlták s fölégették, úgy hogy a szegény polgároknak Spalatóban kellett menedéket keresniök, míg városukat hamvaiból lassanként ismét fölépíthették [6]).

---

[1]) Paltramus, Pertznél: SS. Rer. Austr. I. 707. Chron Austr. U. o. 556. Chron. Claustro-Neoburg. u. o. 443.

[2]) Otto Frising. Leopold herczeg fia Lib. VII, Cap. 15. Urstisiusnál I, 148.

[3]) Schier: Reginae Hung. 100.

[4]) Turóczy II. Cap. 63.

[5]) Lucius Lib. III, Cap. IV. Schwandtnernél. III.

[6]) Farlatus: Illyr. Sacr. IV, 329. De annak, mit Farlatus mond, hogy ekkor hódította volna meg újra István a dalmát városokat, helytelensége világos az 1117-ki békekötésből, mely szerint a városok ekkoron magyar birtokban maradtak. S csak is ezt föltéve van értelme annak, hogy István 1124-ben kiváltságlevelet adott Spalatónak és Trawnak.

1125—1127. Időközben Csehországgal is barátságosabb színt öltöttek a viszonyok. Wladiszláv cseh herczeg testvére, Szobieszláv, ki a vak Álmos leányát, Adelhajdot, bírta nőül, Morva felett uralkodott; de bátyja által 1123-ban elűzetvén, maga Lengyelországba futott, nejét pedig Magyarországba küldötte. Wladiszláv két év múlva meghalálozván, a száműzött Szobieszláv lett Csehország fejedelmévé; és most nemcsak nejét visszahívta Magyarországból, hanem Istvánnal is, ki őt rokonilag fogadta volt, összejövetelt eszközlött ki a határszéleken. A fejedelmek egymást ajándékokkal tisztelvén meg, szövetséget kötöttek [1]).

Orosz háború. E szövetségnek nem sokára hasznát is vette István a görögök ellen, kikkel Álmos miatt keveredett háborúba. Erre tulajdonkép egy más háború szolgált alkalmul, melyet István 1127-ben az oroszok ellen viselt.

Volodár fiai, kik ellen Kálmán 1099-ben ama szerencsétlen hadjáratot intézte, Wladimir és Rotiszláv, egymás ellen háborúskodván, míg emez a kievi nagy-fejedelemre támaszkodott, amaz Istvánhoz folyamodott segítségért. Mondják, hogy Kálmán még végső éveiben is ajánlotta híveinek, ha alkalom nyílik, ne hagyják boszúlatlanúl a vereséget, melyet a magyar sereg egykor Oroszországban szenvedett. Most tehát kinálkozott az alkalom, és István azt ama hévvel ragadta meg, mely természetében szokott lenni a könnyelmű embereknek. Wladimirt három ezernyi haddal küldé előre addig is, míg maga a nagyobb sereggel utána eredne. A magyar urak nem örömest mentek ugyan, sajnálván vesztegetni az ország erejét oly háborúra, melyből sem magoknak, sem az országnak semmi haszna. De, mint történni szokott, az elégületlenség csak lassan tört magának útat a nyilvánulásra. Mivel a király maga állott a hadjárat élére, nem örömest ugyan, de mégis csak követték őt, sőt

[1]) Continuat. Cosmae Pragens. per Canonic. Wissegrad. 1126. évhez Pertznél SS. IX, 133.

egy ideig harczoltak is, Prsemislt ostrommal megvevén. De midőn innen Kiew alá szándékozott őket vezetni a király, végre kitört a sokáig elfojtott boszúság. Az urak egybegyűlvén, tanácsot tartanak, s elhatározzák, hogy idegen ügyben, melynek védelmére megegyezésöket úgy sem adták, magok s nemzetök haszna nélkül tovább nem harczolnak. A közvéleménynek Kozma úr, a Pázmán nemzetségből, lett tolmácsa, ki a többiek élén a király elejébe járulván, előadta végzésöket, kijelentvén, hogy ők haladék nélkül visszatérnek hazájokba. István, haragját elfojtván, hazajött; de itt a legembertelenebb módon, iszonyú kegyetlenséggel állott boszút az engedetlenség főbb okozóin [1]). E zsarnokság azonban többeket annyira felbőszített ellene, hogy őt letenni, s helyébe más királyt akarának választani. Turóczy krónikása bizonyos Saul urat említ, István nagynénjének, Zsófiának, karantáni Ulrik határgróffal nemzett fiát [2]); de e Saulról semmit sem tudnak egyéb emlékek. Bizonyosabb, úgy látszik, az, hogy Iván és Bors urak, midőn a király Egerben betegen feküdnék, kiki a maga pártja által törekedett a királyságra. István mindazáltal amazt elfogatta s lefejeztette, emezt száműzte [3]). 1128.

Részese volt-e ezen összeesküvésnek a vak Álmos? Vagy csak régi ellenségeitől s a király indulatos hevességétől tartván, óhajtott menekűlni? Annyi bizonyos, hogy ő ez idő-tájban némely híveivel Görögországba futott, hol is Commen János császártól, Piroska, Sz. László leánya férjétől vendégszeretőleg fogadtatván, Macedoniában, Constantia városában telepedett meg kiséretével. Példáját Görög háború.

[1]) Super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri; cereos magnos in fundamentum hominis (az ember alfelébe) stillare faciebat. Turóczy II. Cap. 63.

[2]) Zsófia, Álmos huga, elébb Ulrik karantán markgrófhoz, aztán Magno szász herczeghez ment nőül. Cap. 64.

[3]) Turóczy II. Cap. 63.

1129. számos úr követte, kik a határtalan haragú király [1]) boszújától féltek. István, mihelyt Álmos megszöktéről értesült, követei által kivánta a császártól, űzné ki őt országából. És midőn erre tagadó választ nyert, seregeit 1128-ban a Dunán átvezetvén, Belgrádot, mások szerint Branizovát ostrommal megvette s feldúlta, s annak még követ is Zimony megerősítésére hordatta el. Utóbb némi hadakkal egészen Philippopolig dúlatta a birodalom tartományait. A császár, háborúra készületlen, semmi akadályt nem vetett seregei elébe, mit István félelemnek tartván, őt vénasszonynak gúnyolta egy levelében. A császár nem kisebb udvariatlansággal válaszolt, s 1129 tavaszán végre felkészülvén, a Szávához egy erős hadat küldött, melyben még perzsa és genuai lovasok is szolgáltak; a Feketetengerről pedig a Dunára hajóhadat küldött, mely a sereg munkálkodását támogatná. István, most ismét beteg, maga nem mehetett táborba; de hívei által nagy erőt gyűjtött össze, sőt még Szobieszláv cseh fejedelemtől is segélyhadat kért a két évvel elébb kötött szövetség erejénél fogva. Mihelyt a cseh hadak Szobieszláv unokaöcscse, Venczel herczeg vezérlete alatt megjelentek, István nejének valamely rokonát, Steffing grófot nevezte ki a sereg fővezérévé; a Dunán pedig szintén hajóhadat küldött le. A császár Haramvár — a mai Új-Palánka — átellenében ütött tábort. Oda sietett tehát a magyar sereg és hajóhad is, hogy őt az átkelésben meggátolja. De a görög hajóhad sokkal erősebb, a mienket görögtűzzel részben felgyújtá, részben elűzé; s aztán, míg seregének egy részével az átmenetet Haramnál erőszakolni színlelé, más részével kissé távolabb lopva ment át a folyamon, s a magyar tábort hátmögül támadta meg. Majd áthatolt a görög sereg más része is, s a magyar hadat két tűz közé fogván, megverte s megfutamította. A győzedelmes császár

[1]) Még a siró gyermekeket is István nevének említésével csitítgatták az anyák, úgymond Turóczy Cap. 63.

ezután Haram és Zimony várakat is megvevén, a Szerémség 1129.
nagy részét elpusztította s gazdag martalékkal tért vissza birodalmába. A magyar vezérek értesülvén, hogy a császár kevés erőt hagyott hátra, most viszont ők keltek át a Dunán, s Branizovát megvették és feldúlták. A császár ennek hírére újabb hadakat küldött a Dunához s Branizovát gyorsan fölépíttette. Azonban István király is felüdült már betegségéből, s lemosni vágyván a magyar fegyver hírnevén ejtett foltot, azonnal a Dunához sietett hadaival s az ott táborozó görög hadat meglepni szándékozott. A terv azonban nem sikerült: egy magas rangú olasz hölgy, a király szándékáról valamikép értesülvén, idején hírt adott a görög tábornak; minek következtében az gyorsan visszavonúlt. Az utócsapatokat mindazáltal mégis utólérte István s a tábor egész podgyászát elfoglalta [1]).

A mindkét részről nyert győzedelem és szenvedett vereség végre lelohasztá a fejedelmek haragját, kivált miután Álmos vezér, a háborúságnak tulajdonképen való, bár nem szándékos oka, ez időtájban meghalálozott. István s a császár, miután egymással követségeket váltottak, személyesen is találkoztak országaik határszélein, s kölcsönös mentségek után békét kötöttek [2]). A halál még Álmos iránt is megengesztelte utóbb a haragos Istvánt, ki annak holt tetemeit Fulbert kalocsai püspök által hazahozatván, Székesfehérvárott ősei mellé takaríttatta el.

Ez hihetőleg már akkor történt, midőn a vak Béla is Béla herczeg a vak.
előhozatott rejtekéből. Álmos, midőn maga Görögországba távozott, fiát titkon a pécsváradi monostor szerzeteseinek gondjára bízta, valószinűleg azért nem akarván őt magával vinni, hogy a bár még fiatal, de gyakran beteg s magzat

[1]) Chron. Zwetlense, Claustro-Neoburg. és Australe Pertznél: SS. rer. austr. I. 1129. évhez Turóczy II. Cap. 63. Cinnamus Lib. I. Cap. IV, V. ed. Venet. l. 4. Nicetas Choniates. l. 10. ed. Venet.

[2]) Cinnamus u. o. l. 10. Turóczy u. o.

1130. reményével nem biztató király halála esetében az országban legyen, mint a trón egyetlen törvényes örököse.

E kilátások még István életében megvalósultak. Két évig rejtőzött már atyjának megszökte óta e monostorban a vak herczeg [1]), midőn István mindinkább elnyavalyásodván, maga is gondolkodni kezdett utódjáról. — Az urak, kik a Béla hollétének titkába beavatva voltak, nehogy az indulatos király a megszökött Álmos helyett rajta töltse boszúját, a herczegnek holt hírét költötték volt; minélfogva István egy ideig magát utólsónak hitte Árpád férfi nemzetségében; — mert Boricsot, az orosz Predszlava fiát, a közvélemény fattyu gyermeknek tartotta. A király aggodalmait utóda iránt örömmel látták mindinkább növekedni a Béla hollétét tudó urak; örömmel hallák őt sóhajtozni: bár élne még legalább a vak Béla, hogy benne tenyésztőt nyerhetne nemzetsége. Egy ily alkalommal Pál püspök és Otmár főispán, látván indulatának őszinteségét, végre föl-fedezték neki a vak herczeg életének s hollétének titkát. István nagy örömmel vette a hírt, mely őt aggodalmaitól megmentette: a virágzó ifjut nyomban udvarába hozatta, és utódául jelölvén ki, Uroz szerb vajda leányában, a szintoly szép mint értelmes Ilonában hű nőt és vezetőt adott oldala mellé. Az új házaspár, melynek István Tolnán rendeztette be udvarát, nem sokára fimagzattal, az utóbb trónra jutott II. Gejzával, örvendeztette meg a királyt s a nemzetet [2]).

Az előbb oly szilaj, indulatos királyt mind jámborabbá s vallásosabbá tette öregbedő nyavalyája. Értesülvén, hogy néhány évvel előbb Francziaországban egy új szerzet támadt, mely első telephelye nevéről premontrei szerzetnek neveztetett, nem késett azt Magyarországban is meghonosítani, Nagyváradon monostort építtetvén számára [3]). Majd

[1]) II. Gejza 1158-ki okmánya Fejér: Cod. dipl. II, 151.

[2]) Turóczy Cap. 63.

[3]) Ld. Katonát: Hist. Crit. III, 452.

midőn nyavalyája 1131 elején súlyosbodván, halálát közeledni érezte, barátruhát adatott magára. Holt tetemei Nagyváradon takaríttattak el. 1131.

Kormánytetteinek kétségkivül leghasznosabbika volt az, hogy a rokon kún vagy besnyő nemzetből egy csapatot, melynek Tatár nevű vezére, 1122-ben Görögországban egy betörése alkalmával nagy vereséget szenvedvén, tőle az országban tanyát kért, annak külön vidékein megtelepítette. Hihetőleg ezektől származtak aztán a Besnyő nevű helységek.

MÁSODIK FEJEZET.

II. B é l a (a vak). 1131—1141.

1131. A vak fejedelem, kit István, úgy látszik, még a maga halála előtt, midőn barátruhát öltött [1]), a kormány élére helyezett, az ország rendei pedig amannak eltakarítása után, április 28-kán megkoronáztak, miután ifjúságát zárda falai közt töltő, szelíd, kegyes, jámbor kedélylyel lépett a királyi székre. De annál erélyesebb, sőt szenvedélyesebb volt ifjú neje, Ilona, ki az ország kormányában is vezetője lett férjének. Értesűlvén kétségkivül az új király régi párthiveitől, kik most legtöbb befolyásra jutottak, miképen férjének megvakíttatása Kálmán betegsége idején, néhány ellenséges indulatú urak tanácsa szerint történt, lelkében oly heves boszúvágyat kezdett táplálni azok iránt, hogy azt csak a bűntettről gyanúsak vére olthatta el. A szerb fajnak, mint tudjuk, különben is tulajdonságaihoz tartozik a boszúvágy.

Mind azok s azoknak gyermekei s rokonai, kik egykoron Álmos lázongó mozgalmaiban részt vettek s e miatt Kálmán alatt lakoltak; mind azok, kik a pártütésben való részvétel gyanúja miatt a kormánypárttól háttérbe szoríttattak; mind azok, kik István alatt Álmossal Görögországba futottak volt; végre mind azok, kik az elébbeni kormánypárt ellen szivökben magángyűlöletet ápoltak, — most készséges eszközül ajánlkoztak Ilonának a boszú végrehajtására.

[1]) „Regno relicto“ úgymond Turóczy II. Cap. 63.

Törvényes úton, itélet által venni boszút, nem elégít- 1131.
hette ki sem a királyné, sem párthívei szenvedélyét, gyűlöletét. Az urak, kiket sujtani akartak, számra sokan, rangra, gazdagságra hatalmasak voltak, könnyen találhatók módot, kisiklani az igazság kezéből. Ezenfelül, a részvétel Álmos és Béla megvakíttatásában tán kevesekre is lett volna csak bebizonyítható; mit a királyné és párthívei annál kevésbbé elégelhetének, mivel kétségök alig lehetett, hogy azon urak, mihelyt a kormány boszúszándokát látandják, azt kikerülendők, nem fognak késni a fattyu Boricshoz csatlakozni s őt behíni: mi ha valósúlna, minden, még Béla királysága is koczkára tétetnék. Hirtelen, váratlanul és sokakra kellett tehát lecsapni a boszúnak, hogy sujtsa mind azokat, kik a király világtalanságának okozói voltak, mind azokat, kik pártgyűlöletük s Borics támogatása által veszélyesekké válhatnának, és mind azokat, kiket a magán boszú elérni óhajtott.

Az aradi gyülés.

A boszúterv nagy titokban készült. A jámbor király, ki tán nem is sejté, mi van készülőben, reávétetett, hirdetne Aradra országgyülést. A hely nem messze az ország déli határaitól, tán azért választatott, hogy közel legyenek a királyné rokonaihoz, kiktől, szükség esetében, némi segedelem volna várható. Ugy látszik, az ellenfél sem gyanított semmi bajt, mert nagy számmal jelent meg a gyülésre. Vagy, ha vett is észre valamit, tán épen számának nagysága által akarta magát biztosítani minden erőszak ellen. De a királynénak és párthíveinek volt rá gondja, hogy magok még nagyobb erővel rendelkezhessenek.

A gyülés megnyitásának napja megérkezett; helyéül, úgy látszik, a szabad ég alatt vont sátorok szolgálának. A világtalan király, nejének karján lépett fel trónjára. A vakok arczán, majdnem kivétel nélkül, a világtalanság méla bánatának merev kifejezése szokott elömleni. S ez kétségkivül most is megtette hatását a sokaságra, midőn a különben deli férfiú arczán e bánatos kifejezéssel lépett szép neje karján a gyülekezetbe. A királyi hatalom teljessége, s a vak-

1132. ság tehetetlensége, mely minden lépten támaszra, vezetőre szorul, szánakozást ébresztő ellentétben egyesültek a király személyében. De a szánakozás gerjedelmeit nem sokára dühös harag lángja váltotta fel. „Hű nép, — igy szólott a trónról Ilona — urak és nemesek, vének és ifjak, gazdagok és szegények, halljátok! Az isten mindegyiteknek adott szemet, hogy lássatok: mi az oka, hogy egyedül urunk, királyunk van megfosztva szeme világától? Kiknek tanácsából érte őt e csapás? És a bűnösök el fogják-e kerülni boszútokat?“

A királyné szavait iszonyú zaj váltotta fel. Az egész nép fegyvert rántván, egy csoport úrra rohant, kikre a tény intézői újjal mutatának. Hatvannyolczan irgalom nélkül felkonczoltattak, némelyek megkötöztetvén, börtönbe hurczoltattak. Mind azok, kik tán valamit sejtve, vagy más okból meg nem jelentek, még az napon összeirattak, s minden nemzetségökkel együtt számkivetésre itéltettek; jószágaik, miként a leöltekéi is, az egyház számára foglaltatván le. Többen a leöltek barátai, rokonai közől az iszonyú tény hallatára magoktól is a külföldön kerestek menedéket [1]).

Mi része volt a boszú e borzasztó művében magának Bélának, bizonytalan. De miután az végre volt hajtva, mind magának, mind országa tanácsának fő feladata lőn, annak lehető rosz következményeit, melyeket a Boricshoz futott urak előidézhetnének, megelőzni, magát külmegtámadás ellen szövetségek által is biztosítani. Szobieszláv cseh herczeg barátságában nem lehetett kétsége, mert ez Béla nővérét Adelhaitot tartá hitvesül. Barátot és szövetségest nyert 1132-ben Leopold osztrák herczegben is, kinek fia Adalbert, a király másik nővérével, Hedviggel lépett házasságba [2]).

[1]) Turóczy II, Cap. 64.

[2]) Excerptum Ricardianum Praynál: Annales Reg. Hung. I, 124 a) alatt. És Otto freisingeni püspök, Adalbert testvére, Lib. VII, Cap 21.

1132.

Borics zavargásai.

És nem is volt e gondoskodás fölösleges, Borics, Predszlava fia, bár mit mondott is róla a magyar közvélemény, magát Kálmán igaz fiának s István magtalan halála után az ország örökösének tartotta. Hogy igényeinek kivívására magának kül összeköttetések által segélyt szerezzen: István halála után Comnen János görög császárnak egy rokonát vette nőül. Miután pedig itt a sógorság mellett sem nyert mindjárt segítséget, Boleszláv lengyel királyhoz folyamodott. Boleszláv örömest hajlott kérelmeire, minthogy a boszú elől kiszökött magyar urak is jobbára hozzá menekültek, s őt a honmaradt urak egy részének támogatásával is kecsegtették. Boleszláv tehát seregét felkészítvén, az 1132-ki ősz kezdetén a némi orosz hadakat vezérlő Borics és a száműzött magyar urak kiséretében az országba jött, s a Szepességet elfoglalván, a Sajó felé vette útját.

Béla azonban felkészülve várta az ellenséget. És míg szövetségese, Szobieszláv Lengyelországba tört, maga a Sajó mellett ütött tábort, ott várandó be az ellenséget. Ha krónikásunknak hihetünk, a királyi táborban még egynémely pártfele létezett Boricsnak, kik csak azért maradtak eddig a királyi zászlók alatt, hogy azokat majd az ütközet alatt elárulván, annál könnyebben legyőzhessék. Ezek közé tartozott volna Lambert főispán is fiával, Miklóssal, Majnolt az Ákos nemzetségből, Tódor a Simád nemzetségből, Sámson, Titus, Folkus és több más urak. De Béla hívei észrevették tervöket, s tanácsuk szerint egy napon a király azon kérdést intézte az urak gyülekezetéhez: mit hisznek Boricsról, törvényes fia-e vagy nem, Kálmánnak? A többség őt tétova nélkül fattyunak kiáltá; de a nevezett pártosok haboztak, a tényt kétesnek állították. És ekkor az aradihoz hasonló jelenet fejlett volna ki az urak között. Lambert főispánt saját testvére, Hypolit vágta agyban a székkel, melyen ült, úgy hogy veleje kilocscsant és szörnyet halt. Hasonlókép leölettek fia Miklós, Majnolt s többen mások; de néhányan, köztök Sámson és Tódor, Boricshoz menekül-

1132. tek. Sámson utóbb, midőn a két tábort már csak a Sajó választá el egymástól, még azon vakmerőségre is vetemedett, hogy egy napon a folyamon átúsztatván, a király sátorába lépett s őt gúnyszavakkal illette; és mielőtt annak elbámult környezetétől elfogathatnék, ismét lóra kapott és a Sajónak vágtatott. De itt utólérte s a vízben megölte őt Bud főispán fegyveres szolgája.

Ugyancsak krónikásunk szerint az ország rendei követeket küldének a lengyel és orosz urakhoz, izenvén nekik: miképen nem illenék hozzájok, egy törvénytelen ágyból született embernek pártját fogniok; sem az országra királyt erőszakolniok: ők magok legjobban tudnák, kit kelljen királyokul tisztelniök. És az oroszok s lengyelek ezt hallván, Boricsot cserben hagyták s hazatértek volna [1]).

Bizonyosabb ennél az, hogy míg Boleszláv hadával a magyar földön járt, Szobieszláv cseh herczeg, Béla szövetségese, október 28-án Lengyelországba tört, s azt tűzzel, vassal pusztította. Boleszláv erről értesülvén, ütközet nélkül megfordult és a magyar hadaktól is űzetve, saját országának védelmére sietett [2]).

1133. De az első hadjárat sükeretlensége csak boszúsabbá tette a kudarcz miatt szégyenkedő Boleszlávot, s 1133-ban még nagyobb haddal készült Boricsot az országba hozni. Ezt most annál inkább tehette, minthogy Béla szövetségese, Szobieszláv nem várva meg Boleszláv magyarországi hadjáratát, s tán hogy őt attól egészen elfordítsa, már január közepén betört annak tartományaiba, s mintegy háromszáz helységet elpusztítván, mielőtt Boleszláv őt elérhette volna, seregét ismét haza vezette [3]). Boleszlávnak ugyan most nagyobb kedve volt volna Szobieszlávon állni boszút országának kétszeri pusztításáért; de Boricsnak, ki a múlt évinél

[1]) Turóczy II, Cap. 64.

[2]) Contin. Cosmae Pragens. per Canonic. Wissegrad. Pertznél IX, 138. Otto Frisingens. Lib. VII, Cap. XXI. Urstisiusnál I, 151.

[3]) Cont. Cosmae Prag. U. o.

még erősebb orosz hadat hozott magával s a száműzött magyar uraknak kérelmeitől indíttatván, végre mégis csak elhatározta magát a magyar hadjáratra; kivált miután értesült, hogy most nincs oka tartani Szobieszláv újabb betöréseitől, mert ez maga is Magyarországba jő Bélának segedelmére. 1133.

A király új sógora, az osztrák Albert is tetemesebb segélyt igért volt. Miért Béla, hogy vele mennél elébb csatlakozhassék, a Dunán túl Visegrád táján maradt seregével, míg másik szövetségese, Szobieszláv a Vágnál ütött tábort [1]), tán mert észrevette, hogy a lengyelek egy hadosztálya Morvára készül csapni a Szepességből. Boleszláv e szerint akadálytalanúl nyomúlhatott előre az ország közepéig.

Julius derekán végre megérkezett az osztrák segélyhad; és most Béla, vele egyesűlvén, átkelt a Dunán s Boleszlávot, ki idő közben tömérdek zsákmányt gyűjtött, Magdolna napján megtámadta. Az ütközet, melynek helyét azonban nem találjuk följegyezve, heves volt. Egyik szárnyon Albert az osztrákokkal, másikon a magyarok, — kik közől Miksa, Gaab, Vasas és Báthory urak tüntek ki vitézségök által, — a lengyel-orosz hadat körülfogván, zsákmányát elszedték, magát megfutamították. A pártos magyar urak közől Tódor, a háború leghevesebb szítója, Vitál és Endre, az első Miksa, a második Vasas, a harmadik Gaab által elfogattak; a lengyelek s oroszok a határszéleken túl űzettek [2]).

Boleszláv és Borics ekként legyőzettek ugyan; de annyira még sem törettek meg, hogy újabb támadást ne intézhessenek az ország ellen. Sőt nem ok nélkül lehetett tartani, hogy Boleszláv a szenvedett veréséget megtorlani vágyva, még hosszabbra nyújtja a háborút; mi sem Bélának,

[1]) U. o. és Pulkava, Dobnernél: Monum. III, 159.

[2]) Turóczy II. Cap. 64. Otto Frising. Lib. VII, Cap. 21. Urstisinál I, 115. Excerpta Richardi Praynál: Annales R. H. i. h.

1134. kinek országa a pártoskodás elfojtása végett békét igényelt, sem Szobieszlávnak, ki kétszeri pusztításának viszonzásától tartott, nem volt kedve szerint. Ugy látszik ennélfogva, hogy Szobieszláv, melőtt a Vág melletti táborából a lengyelek megverettetése után hazament, Bélával ismét személyesen találkozott [1]), s közakarattal elvégezték, hogy a császárt kérjék meg, tiltaná el hűbéresét Boleszlávot a további ellenségeskedéstől. S így lőn aztán, hogy Béla 1134-ben Péter püspököt becses ajándékokkal, — ezek közt két gazdagon felszerszámozott fehér lóval, — a pünkösdi ünnepeket Magdeburgban töltő Lothár császárhoz küldötte. A követ elébb Szobieszlávhoz szólott be Prágában s velo együtt utazott a császárhoz. Jelen volt ott a lengyel fejedelem is; kit aztán Lothár reá is birt a békére. A magyar követ megbizását ekként sükerrel végezvén, mind a császártól, mind nejétől Richenzától viszon-ajándékokat hozott királyának [2]). A béke azonban forma szerint csak utóbb 1137-ben köttetett meg a felek között [3]).

A barátság Béla és Szobieszláv közt még azon évben újabb házassággal is megerősíttetett: Szobieszláv rokona, Konrád, znaimi herczeg, Béla nejének hugát vette feleségül. Nem is változott e barátságos viszony a fejedelmek holtáiglan. Szobieszláv 1137 tavaszán ismét vendége volt Bélának. Pár hónappal utóbb meg neje, Adelhaid, Béla nővére, jött az országba, hogy részt vegyen azon gyászünnepélyben, melyet Béla Sz. István napja táján tartatott atyjának hamvai fölött [4]).

---

[1]) Erre mutatnak Cosm. Prag. folytatójának eme szavai: perfecto negotio suo ad propria redivit. Pertz. IX, 138.

[2]) Cont. Com. Prag. 1134 évhez Pertznél IX, 139. Annal. Saxo (Pertznél VI) a követséget s a kibékülést egy évvel hátrább 1135-re teszi. Otto Frising. Lib. VII, Cap. 19. i. h.

[3]) Contin. Cosmae Prag. 1137 évhez i. h.

[4]) U. o. Pertznél IX, 143. E forrás azt mondja, hogy csak ekkor temettette el a Görögországból hazahozatott atyja tetemeit; de hihe-

Borics, megfosztva Boleszláv segedelmétől, azontúl 1137—1141.
nem háborgatta Bélát; s ez békében töltötte végső kormány- s életéveit.

Ezen évekről több okmány tanúsítja Béla buzgalmát az egyház iránt. A pannonhegyi apátság, s az atyjától alapított, „de számos viszontagságai miatt eléggé nem rendezett“ dömösi monostor [1]), a Lambert főispán s neje Zsófia, Sz. László király testvére által alapított bozóki prémontrei prépostság [2]), a spalatói egyház [3]), egyaránt dicsekedhettek királyi kegyeivel.

Ilona királyné számos családdal ajándékozta meg Bélát, Gejza, László, István és Álmos fiakon kivül, kik közől az utólsó korán elhalt, még két leánya is lett, Zsófia és Gertrud. Ezek jövőjéről gondoskodni, lőn ezután egyik fő foglalkodása s öröme a vak királynak. Az örökséget fiai közt korán felosztotta: az elsőszülött Gejzának a királyságot, Lászlónak Boszniát, Istvánnak Szerémséget rendelvén osztályrészül. Idősb leányát, Zsófiát, úgy látszik sógorának, Szobieszlávnak eszközlésére [4]) Lothár utóda, Konrád német király, Henrik fiának jegyezte el. Az eljegyzés nagy ünnepélylyel ment végbe, s az ajándékok, melyeket a király

---

tetlen, hogy avval eddig késett volna. Talán csak díszesebb sírt készíttetett neki a királyok sírboltjában.

[1]) Fejér: Cod. Diplom. II, 86 és 110 és 94.

[2]) U. o. 82. Katona: Hist. Crit. III, 528.

[3]) Fejér. u. o. 109. A spalatói ujdon választott érsek Gaudius (natione spalatensis, plebanus Eccl. S. Anastasiae, eleganti statura, et inter ceteros literatior... gratiosus satis apud reges Hung. quippe ut elatus homo eorum curias frequentabat. Thomas Archid. Spal. Histor. Salon. Cap. 19.) az esztergomi érsek által avattatta fel magát püspökké; miért a pápa, II. Incze, e jogot a római egyháznak követelvén, a palliumot neki nem akarta megküldeni; s csak mivel »dilectus filius noster Bela, Ung. rex pro se multoties apud sedem apostolicam per litteras et nuncios intercessit« küldötte meg azt elvégre. Fejér: Cod. Diplom. II, 113.

[4]) Contin. Cosmae Prag. 1139 évhez, i. h.

1137—1141. leányával Konrád udvarába küldött, igen nagy értékűek valának. „Előhozatá — úgymond a német forrás [1]) — királyi kincseit, egész kápolnáját a szentek ereklyéivel s tömérdek arany s ezüst ékszerekkel... s e fölött aranyat és ezüstöt megmérhetetlen becsűt, ajándokul vejének s leányának.“ De a királyi szűz, ki, még jegyesével együtt kiskorú lévén, további neveltetése végett az admonti apáczák klastromába vitetett, minthogy jegyese gyermek korában halt el, ugyanazon klastromban pártában végezte be életét. A király ifjabb leánya, Gertrud, utóbb a lengyel Mieciszlávnak lett hitvesévé.

Béla végéveiről azt említi krónikásunk, hogy miután egyik sógora Albert 1137-ben, a másik, Szobieszláv, majd ennek neje is, Adalhaid, Béla testvére, 1140-ben meghalálozott, innen származott búját s vaksága unalmait bővebb boritallal szokta volt elűzni; s ily alkalommal udvari emberei nem ritkán visszaéltek bőkezüségével [2]). Béla 1141 febr. 13-án halt meg; nyughelyét atyja mellett, a fehérvári sírboltban találta.

---

[1]) Biogr. S. Ottonis Eppi Bambergens. Katonánál: III, 531. Otto püspök maga is barátságos viszonyban élt Bélával. Egy ízben a püspök levelet küldött hozzá, udvari tisztje által, ki az udvarban a husvéti ünnepeken gazdagon megvendégeltetett. „A magyaroknál a husvét, — u. m. az életíró — földjök igen termékeny lévén, nagy vendégségekkel s fényesen szokott megületni.“ Béla több arany s ezüst edényeken és drága ruhákon kivül husz font tiszta aranyat küldött ajándokul a püspöknek, hogy azt emlékéül valamely szent czélra fordítsa.

[2]) Turóczy II. Cap. 64. Kézai és Muglen erről mit sem említenek; az utóbbik mondja: Derselbe Kunig waz gar milde und süsse.

HARMADIK FEJEZET.

II. Gejza. 1141—1161.

I.

Az ország nagyjai a tizenkét éves Gejzát atyjának el- 1141.
takaríttatása után harmadnapon koronázták meg Székesfehérvárott. Hihetőleg ekkor adatott a kiskorú király mellé kormányzóul Belus, a király anyai nagybátyja. A kormányzó mindjárt az első években világos tanúságát adta belátásának s gondosságának a kormány ügyeiben.

A spalatói polgárok, s élökön a magyar uralomhoz híven ragaszkodó Gaudius érsek, mindjárt trónra léptekor ünnepélyes követséggel üdvözlették a királyt. A nagybátyja által vezetett Gejza kegyelmesen válaszolt nekik, hogy őket nemcsak régi jogaik s kiváltságaikban fentartani, hanem újakkal is gyarapítani szándékozik. S hogy szavát beváltotta, tanúskodik az 1142-ki máj. 3-kán kelt oklevél, melyben azokon felül, miket Kálmán Traw városának engedményezett, még arról is biztosította őket, hogy kereskedésöket az országban mindenütt szabadon és adómentesen üzhetik [1]).

Belus kormányzónak egy más intézkedése az ország Külviszonyok.
politikai viszonyaira vonatkozott. Mióta Boleszláv Bélával megbékült, 1139-ben pedig meg is halt, Borics tőle segedelmet többé nem nyerhetvén, nyugton maradt ugyan; de mél-

[1]) Farlatus: Illyr. Sacr. III, 174.

1142—1144. tán lehetett tartani, hogy Bélának és szövetségeseinek, Szobieszlávnak és Adalbertnek halála újabb merényletekre fogja őt ösztönözni. Orosz anyának lévén fia, természetesen Oroszországból várhatott most is legelébb segedelmet. Belus tehát házasság által ügyekezett az oroszokat elfordítani segélyezésétől. E végett, bár a király alig haladta meg 15-dik életévét, Mieciszláv kievi nagyfejedelem leányát, Eufrozinát szerezte meg neki feleségül [1]). Ugyanezen czélból László herczegnek a lengyel fejedelmi házból szerzett jegyest, kivel a szövetségen kivül még Halicsot is jegyajándokúl nyerte az ifjú pár számára [2]).

Hogy a kormányzó e gondoskodása nem volt fölösleges, a következő események nem sokára bebizonyították. E házassági szövetségeknek vala köszönhető, hogy Borics sem Orosz- sem Lengyelországban nem nyert többé segedelmet. A minden áron királylyá lenni vágyó herczeg tehát, éjszakon a segély minden reményétől megfosztatván, nejének rokonát, a görög császárt kereste föl s ostromlá kérelmeivel. De Comnen János ez időben Syriában viselt háborút, 1143 tavaszán pedig meghalt. Utódát, Comnen Mánuelt, öcscsének Isacusnak nyugtalankodása s a mind belebb terjeszkedő törökök támadásai sokkal inkább elfoglalták, mintsem hogy őt segíthette volna. Borics tehát, éjszakon s keleten elutasíttatván, nyugatra fordult; s itt valóban több reménye is lehetett czélját érnie.

Midőn Szobieszláv cseh fejedelem, Bélának hű szövetségese, 1140. tavaszán meghalálozott, unokaöcsese II. Wladiszláv, a törvényes örökösöket, Szobieszláv gyermekeit, elűzvén, erőhatalommal foglalta el Csehországot. Az üldözött árvák 1140 végén anyai nagybátyjokhoz, Béla királyhoz menekültek [3]); minél fogva az új cseh herczeg ellensé-

[1]) Schier: Reginae Hung. 114.

[2]) Katona: III, 564. kövv.

[3]) Contin. Cosmae Prag. 1141. évhez. i. h. és Pulkava Dobnernél: Monum. III, 161.

gévé lett a magyar udvarnak. Ezt kereste fel tehát most 1145.
Borics, általa még több pártolót is remélvén nyerhetni a birodalomban. És nem is csalatkozott reményeiben. II. Wladiszláv, őt pátfogásába vévén, 1145 elején Konrád német királyhoz is elvezette, ki Wladiszlávnak sógora volt, ennek nővérét, Gertrudot birván hitvesül. Konrád király, daczára annak, hogy Henrik fiának Zsófia, Gejza király huga, volt eljegyezve, hihetőleg mivel az országra nagyobb befolyást remélt nyerni a mindent igérő Borics alatt, ki lábaihoz borúlva könyörgött segedelméért, mint mondá, atyai birodalmának elfoglalására, őt pártfogásába vette. „Ez oknál fogva — így írt ekkoron Otto freisingeni püspök [1]) — már is érezzük a bonyodalmakat s még nagyobbaktól félhetünk. Mert immár a német és a magyar birodalom közt, miután emez hadakat szed, amaz sokakat pénzzel veszteget meg, nagy háborúság várható.“

A freisingeni püspök jövendölése már 1145-ben megvalósult. Mihelyt Magyarországban híre futott, hogy Konrád király Boricsot pártolásába fogadta, Gejza, gondos nagybátyjának tanácsára, viszont a német birodalomban ügyekezett ellenséget szerezni Konrádnak. A német király ugyanis Bajor- és Szászországot Kévély-Henrik örökösétől, a gyermek Leotól elvévén, anyjáról testvérének, az osztrák Henriknek adta volt. Ez, miután Leo anyját nőül vette, a gyermeknek visszaadta ugyan örökségét; de annak kormányát, míg Leo nagykorúságra jutna, magánál tartotta. Bajorországra azonban még VI. Guelf is igényeket tartott. És ezt szemelte ki a magyar kormány eszközül a végre, hogy Konrádot saját birodalmában elfoglalván, Borics pártfogásában meggátolja. Gejza Guelfet titkon magához kéreté, s vele szövetséget kötvén, tetemes pénzsegélylyel látta el s biztosította a jövőre is, hogy avval Németországban barátokat s hadat gyűjtvén, Konrádot háborgassa. „És a derék

[1]) Lib. VII, Cap. 34. Urstisiusnál I, 158.

1146. Guelf oly annyira megfelelt a bizodalomnak — mondja az évkönyv [1]), — hogy majd Bajorországban, majd a Rajna táján a háborúnak örökös viharát idézte fel Konrád ellen; minél fogva ez inkább a maga védelméről kényteleníttetett gondolkodni, semmint képes volt volna idegen nemzeteket megtámadni.“

Borics újabb nyugtalankodásai.

Azonban Konrád előtt sem maradhatott titok, honnan veszi Guelf herczeg a segedelmet lázadásaira; s az osztrák Henriket szólítá fel, ügyekeznék Borics pártolása által boszút állani a magyar királyon. Borics maga sem maradt tétlen, s ajándékai által Henrik hűbéresei közől mind többeket gyűjtött a maga zászlai alá; mert Henrik maga a Guelf által ellene felbujtott regensburgi püspök és Odoaker márkgróf által elfoglalva, mindjárt meg nem felelhetett Konrád felszólításának. Borics egyebek közt egy Ratbold nevű osztrák urat is megnyert volt, ki arra kötelezte magát, hogy ha Borics összegyűjtött haderejét rendelkezésére bizza, Pozsonyt csel által hatalmába kerítendi. És a csel, Gyula várispán hanyagsága következtében, valóban sikerült: Pozsony 1146-ban Borics kezére jutott.

Pozsony elvesztét „igen szégyenlék a magyarok“, — úgymond Turóczy krónikása. Gejza, míg maga annak megboszúlására nagyobb hadat gyűjtene, néhány közelebb fekvő vármegyék zászlóaljait küldé a határvár visszavételére. De ezek, minthogy az osztrák őrséget a Borics által megnyert német lakosság is támogatta, mitsem végezhettek, míg Gejza maga nagyobb erővel nem jelent meg a város alatt. Az osztrák őrség vezérei most látván a király nagy seregét, melynek sokáig ellentállni nem remélhetének, kiüzentek a királyhoz, hogy a várat azonnal feladják, ha nekik három ezer forintot (tria millia librarum) lefizet. Gejza, minthogy Henrik osztrák herczeg nagy készületeiről értesült, maga pedig mennélelébb osztrák földre szándékozott áttenni a háborút,

[1]) Arenpeck, Leibnitznél: Scriptores Rer. Brunsw. III, 665.

nehogy az ostrommal több időt veszítsen, a feltételt elfo- 1146.
gadta, s a várat ez áron visszavette.

A lerfeldi üt-közet a németekkel.

És most, midőn hadait összegyűjtvén, — számukat a német írók hetvenezerre teszik, — a Lajta mellett, Lerfelden (deserta boiorum) ütött tábort. A folyam tulsó részét már Henrik hadának előőrsei foglalták el, ki Ausztria, Bajor- és Szászország összes hadi erejét összeszedvén, a Fischa mellett szállott táborba. Az ellenséges hadak mind a két részről számosak, erősek; a harczvágy itt is amott is élénk; a győzedelem egyelőre bizonytalan.

Az ütközet napja, szeptember 11-ke, felvirradván, a tizenhét éves Gejza az egyházi s világi nagyok kiséretében mindenekelőtt egy, a tábor közelében álló fatemplomba ment, s ott az Istent segítségül hiván s püspökei áldását vévén, fegyverbe öltöztetett; „mert eddigelé, gyermek korú, nem számíttatott a lovagok közé", úgymond freisingeni Otto. Az ifjú király mintegy megerősödve érzé magát a szertartás által: arczán a lelkesedés tüze ömlött el, és serényen, vidám tekintettel ment az ütközetre.

A harczrendet derék nagybátyja, a tapasztalt Belus-bán intézte el. Az előhadba két csapatban a besnyő és székely íjászok helyeztettek, hogy az ellenséget távolról, nyilzáporral köszöntsék. A szárnyakon itt is amott is a vármegyei katonaság arányos számban osztatott fel; a középen Gejza és Belus-bán, mindegyik tizenkét ezernyi hadtesttel foglaltak állomást.

A székely és besnyő íjászok a Lajtától rövid időn elűzik a német előhadat, mely a folyam védelmére volt rendelve; sokakat belőle el is fognak gyors lovaikon. Azonban Henrik a túlrészen megállítja a futamlókat, s derék hadával íjászainkra rohan s őket rövid csata után visszanyomja. A megfutamlott székelyek és besnyők a szárnyakhoz érkezvén, némely dandárokat ezek közől is magokkal ragadnak. Henrik már-már kezében tartja a győzedelmet, s mind hevesebben üldözi a futamlókat, mígnem a király és nagybátyja

1146. hadtesteire bukkan. A király osztálya „mint egy erdő, mozdulatlanúl várja be őt“, s vele heves kézviadalba ered. Ez alatt Belus-bán oldalt fogja a német dandárokat. A porfellegből, mely a bán rohanó hadosztálya táján emelkedett, észreveszi a király, hogy a harcz már ott is megkezdetett; s nyomban egész erejét kifejti a németek ellen. Igy hullámzott a harcz, egy ideig hevesen és makacsul mind a két felől, mígnem Henrik a mieink rohanását tovább nem állhatván, hátat fordít. Szerencséjére, a rendkivül nagy porfelleg eltakarja az üldözők elől futamló csapatait, melyek aztán Bécs falai alá menekűlnek. „Az ütközetben a német lovagok s jelesebb férfiak nagy része,' a közvitézeknek pedig megszámlálhatlan sokasága veszett el“, — úgymond Henrik testvére, a freisingeni Otto. A magyar kútfők hét ezerre teszik a németek, háromra a magyarok veszteségét [1]).

II.

Újabb keresztes hadak átvonulása.

A jeles győzedelem a derék, vitéz Gejzát megszabadította Borics további nyugtalanitásától, de nem hárított el minden veszélyt. Sehol sem találjuk, hogy Gejza és Konrád, vagy ennek testvére, az osztrák Henrik közt béke köttetett volna. Ez magában nem lett volna baj; de a fenforgó viszonyok közt könnyen bajt szűlhetett. Miként Kálmán országlatának elején amiensi Péter, úgy most az utóbb szentté nevezett Bernát clairvauxi apát szónoklatai s III. Eugen pápa bullái a rajongás lelkesedését ismét fölébresztették a nyugat népei s fejedelmeiben a szent föld védelmére. Bouillon Gottfried herczeg akkoron egy kis királyságot alkotott

[1]) Turóczy II. Cap. 65. Otto Frisingens. Chron. Lib. VII. C. XXV. Urstisiusnál 153. kövv. Ugyanaz: De rebus gest. Friderici I. Imper. Lib. I. Cap. 30. 32. Urstisiusnál 424. kövv. Anonymus Canisiusnál, III, P. II. 259. Némely osztrák krónikások a háborút, de hibásan, 1147-re teszik. Igy a Chron. Claustro-Neoburg. Chron. Austr. és Zwetlense vetust. Peznél, Scriptores I. és Pertznél: Scriptores IX.

Jeruzsálemben, melyet eddigelé vitézül megvédtek a keresz- 1147.
tes-lovagok. De 1144-ben a törökök megvették Edessát, a királyság egyik legerősebb várát, s onnan magát Jeruzsálemet is fenyegették. És e miatt hangzott most a pápa és Bernát apát vészkiáltása Európában. VII. Lajos franczia király s Konrád császár, mindenik roppant sereggel indult meg a kereszt-hadjáratra: útjok pedig Magyarországon vezetett keresztül. Magyarország most is ment maradt ugyan a mámortól, de nem a rajongó keresztes-hadak kicsapongásaitól.

A francziákat megelőzték a németek. A császár kíséretében találjuk az osztrák Henriket és testvérét, Otto freisingeni püspököt [1]). Fridrik sváb herczeget, Wladiszláv cseh herczeget, Ottokár stájer, Bernát karantán markgrófo-

---

[1]) Ez alkalommal szerezte magának a püspök ama tapasztalatokat Magyarországról, melyeket utóbb I. Fridrik életirásában közlött. A szemlélő, miként minden szaváből kitünik, nem volt ugyan elfogulatlan a magyarok irányában, kiktől testvére s a németek még csak a múlt évben oly érzékeny csapást szenvedtek: meglátszik rajta, hogy még egyre sajog a seb, melyet a magyar fegyver német kedélyén ejtett: mindent elfogult lélekkel lát, mindent gyaláz és gáncsol, kicsinyít s elferdít a gyülölet által hegyezett tollával. A következő pontokat azonban mégis méltó belőle kijegyeznünk. Eldicsérvén a magyar föld szépségét s termékenységét; melyet ezért nem is láthat irígység nélkül a magyarok birtokában, mondja egyebek közt: „Abban a görögök gondosságát követik, hogy gyakori és hosszú tanácskozás nélkül semmi nagyobb dologba nem fognak. A falukban és városokban igen hitvány házak találtatván, melyek jobbára nádból, ritkábban fából, legritkábban kőből épitvék, az egész nyáron és őszön át sátorokban laknak Királyuk udvarába menvén, a nagyok mindenike magával viszi székét, s nem mulasztják el ott álladalmok ügyeiről gondosan értekezni; ugyanezt cselekszik a tél folytán saját lakjaikban. De királyuknak úgy engedelmeskednek, hogy mindenki tilosnak tartja, őt nemcsak ellenmondással haragítani, hanem még háta mögött is gáncsolni. Bár országuk hetven vagy még több vármegyére van felosztva, minden birság két harmada (de omni justitia duae lucri partes) a királyi fiscust illeti, csak egy harmada jutván a grófnak; s a tágas országban a királyon kivül senki

1147. kat, számos más egyházi s világi urakkal. Seregök, melyben a fegyveresek közt számos barát, munkakerülő pórnép, kétes erényü, férfi ruhába öltözött asszony létezett, a kétszáz ezret is meghaladta. A freisingeni püspök azt állítja ugyan, „hogy az egész nyugat oly annyira lecsöndesedett, hogy nemcsak háborút viselni, de még fegyvert hordani is tilosnak tartatnék“ [1]): de Magyarországnak még is volt mit szenvednie a németektől. Nyilt háborútól visszatartá ugyan a császárt a közvélemény szava, s tán az utána jövő lovagias franczia király tekintete; de igéretét, melylyel magát a határszéleken Gejza iránt kötelezte, hogy békésen fog áthaladni az országon, nem teljesité feddhetetlenül. „Konrád, úgymond krónikásunk [2]), nem mint Krisztus zarándokához illett volna, hanem mint zsarnok és rabló viselte magát. Mert bár fegyelmet színlelt, engedelmet kérvén az átmenetre, mindazáltal nem kevés pénzt zsarolt ki az országban. Nem volt egyház, nem monostor az országban, melytől pénzt ki nem erőszakolt, s mely azt félelmében oda nem adta volna.“ S ha maga ezt cselekedte, képzelhetjük miként gazdálkodtak fegyelmetlen csapatai.

---

sem mer pénzt veretni vagy vámot állítani“. Mondja ezután, ellenkezőleg világos törvényeinkkel s más emlékeinkkel, hogy a király a bünös urakkal kénye kedve szerint bánik, s őket ki sem hallgatva önkénye szerint bünteti, (talán az aradi gyülés kivételes jelenete forgott szeme előtt) s ekként folytatja: „Midőn a király hadjáratra megyen, mindnyájan ellentmondás nélkül gyülnek össze. A falusi népből kilencz a tizediket, vagy hét a nyolczadikat vagy ha szükség, még alább is, minden hadi szükséglettel fölszereli, a többiek földjeik mívelésére honn maradván. A katonai rendüek csak a legfontosabb okokból maradhatnak otthon“ Ezután gyalázza ismét a magyarok hadi tudományát és vitézségét, mondván, hogy azt is, mit tudnak, csak az idegenektől tanúlták (mi tán megfordítva áll a németekre nézve) stb. De Rebus gestis Frider. I. Imp. Lib. I. Cap. 31. Urstisiusnál 424. l.

[1]) Otto Frising. De reb. gest. Frider. I. Imp. Lib. I. Cap. 42.

[2]) Turóczy II. Cap. 66.

A francziák ellen nem volt panasz. Ezek tizenöt napig, 1147.
jó fegyelemben haladtak keresztül az országon. Királyuk VII. Lajos, szíveson látott vendége volt s lett komája az első gyermekét épen ekkor nyert Gejzának, ki őt a végekig kisérte s gazdagon megajándékozva bocsátotta el az országból. Még nem jutott a határokig a francziai sereg, midőn egy Gurk nevű vitéz hírül hozza Gejzának, hogy Borics, a nyugtalan trónkövetelő is a francziák közt lappang. Gejza e miatt szemrehányást tőn vendégének, s Boricsot kiadatni követelte. De ez megelőzte a veszedelmet, s hihetőleg Lajos tudtával, még azon éjjel tovább állott [1]).

E százezrek áthaladása a magyar földön itt is nevelte az éhséget, mely az évek óta uralkodott rendkivüli szárazság következtében egész Európát sanyargatta. Ezen éhségnek köszönheti Erdély azon szorgalmas polgárait, kiket szászoknak nevezünk, s a Szepesség is német lakosságát. Tengeri viharok a töltéseket, melyek Németalföld szorgalmas népét a tenger árjai ellen védték, a Rajna torkolata és Gravelin közt a múlt évek valamelyikén elszakasztván, a tengertől kicsikart föld nagy részét vízárral borították s annak flamand lakosait kivándorlásra kényszerítették. A tűzhelyeitől megfosztott számos család eleinte Szászországban keresett menedéket; de ott az uralkodó éhség miatt nem találták nyugtokat, s néhányan közölök, hihetőleg a keresztes hadjárat alkalmával, megismerkedvén Magyarország viszonyaival, Gejzától kértek helyet a megtelepedésre. A király annál örömestebb megadta kérelmöket, minthogy a Szepesség egy része s Erdély délkeleti vidéke pusztán hevert a besnyőknek és kúnoknak a múlt évek folytán többször ismételt becsapásai miatt. E két vidéken telepítette meg tehát Gejza a vándor népet, melyhez akkoron, úgy látszik, az uralkodó éhség miatt számos szászok is csatlakoztak, kiktől aztán az egész gyarmat, különben is

A szászok és flamandok megtelepülése.

[1]) U. o.

1151. Szászországból jövő, vehette nevezetét [1]). Gejza az új polgárokat, kik nem kevésbé föld- és bányamívelési szorgalmuk, mint tevékeny, vállalkozó kereskedelmi szellemök által nem sokára virágzó városoknak vetették meg alapjait, számos nagybecsű szabadítékokkal adományozta meg, melyeket utóbbi királyaink még inkább gyarapítottak.

Orosz háború. Gejza valamint a kiewi fejedelem leányával kötött házasságának köszönhette leginkább, hogy Borics rokonai közt nem nyert segedelmet, úgy most, 1151-ben és a következő esztendőben épen e sógorság miatt keveredett orosz háborúba. Izászláv, a magyar királyné testvére, a halicsi fejedelemektől háborgattatván, Gejzától s a lengyelektől kért segedelmet, mely által aztán fejedelmi székébe vissza is helyeztetett. De ellenségei újra feltámadtak ellene, s minthogy a szerencse ez alkalommal sem kedvezett fegyvereinek, Mieciszláv fiát ismét segélyhadakért küldé Magyarországba. Gejza néhány ezernyi dandárt adott melléje; de azt a halicsi fejedelmek megverték. Most már a nemzeti becsület dolgának nézte a büszke király, letörűlni a magyar fegyver hírnevén ejtett foltot, s 1152 tavaszán László és István öcscsei kiséretében maga állott egy nagyobb had élére; melylyel aztán a halicsiakat megverte s két ezer fontnyi sarcz fizetésére és békekötésre kényszerítette [2]).

III.

Nagyobb és hosszabb bajoknak lőn forrásává a szerb atyafiság; mert ezáltal idéztettek elő ama viszályok a görög birodalommal, melyek annyi évek során át háborították az ország nyugodalmát. Belus bán a maga rokonát, Csudo-

[1]) Schmitt: Archiepisc. Strigon. I. 61. Katona Hist. Crit. III, 553. Hogy ezen telep Flandriából jött, s akkoron csak is Flamandoknak hivatott, bizonyítja György Cardin. pápa követ 1189-ki okmánya is. Fejérné): Cod. Dipl. II, 250.

[2]) Turóczy 66.

mil, vagy mint őt a görög írók nevezik, Blachin szerb fejedelmet reábeszélte, mondana ellen a görög császár fenhatóságának, s ismerné el a magyar korona felsőségét. Ugy látszék Belusnak, ez mind a két nemzetnek hasznára válandik: a szerbeknek, mivel a magyar koronától sükeresb védelmet várhatnak, mint a hanyatló görög birodalomtól, mely magát is alig volt képes védeni a mind beljebb terjeszkedő mozlemek ellen; de hasznára válandik a magyaroknak is, mivel ekként a magyar birodalom, mely Horvát- s Dalmátországon kivül már Boszniát és Rámát is határaiba foglalta, még ha Szerbország is hozzá járulna, a Balkán hegylánczig kikerekíttetvén, ebben természetes vádbástyát fogna nyerni. 1152.

A terv azonban bár mikor inkább s könnyebben sikerűlhetett volna mint most, midőn a dicsvágyó, harczban erős, békében cselszövényes, ravasz Comnen Mánuel, a hanyatló görög birodalom császárainak legnagyobbika, ült a kormányon, ki, miután birodalma Ázsiában az izlam híveitől mind szűkebb határok közé szoríttatott, Európában törekvék magának kárpótlást szerezni, s nem kisebb tervvel foglalkodott, mint hogy a már elenyészett római császárság tartományait is hatalma alá hódítsa. Mánuel a szerbek elpártolásáról értesűlvén, már 1151-ben válogatott sereggel lepte meg Blachint, ki, mivel az orosz háború által elfoglalt Gejzától segedelmet rögtön nem nyerhetett, a hegyek közé vonúlt. Mánuel tehát tartománya pusztításával vőn rajta boszút, s a tél közeledtével haza ment, de csak azért, hogy a következő esztendőben nagyobb készülettel térjen vissza már nem egyedül Blachin, hanem egyszersmind Gejza ellen is. Comnen Mánuel ellenséges fellépte Borics végett.

A görög írók szerint Mánuelnek elhatározott szándoka volt, Magyarországot a maga fenhatósága alá hódítani [1]). Ellenséges szándékainak már a hadjárat előtt világos jelét

[1]) „Hungariam in medio occidentalium nationum positam sibi comparare totis viribus satagebat" — mond Cinnamus Lib. V. n. 8. p. 97.

1152. adta abban, hogy Boricsot nem csak pártfogásába vette, hanem egy rokonával össze is házasította [1]). Lehet, hogy e tervet épen Borics ébresztette benne, ki, mint elébb Konrád császár iránt tette volt, úgy most bizonyosan iránta sem mulasztotta el, hűbéri alárendeltséget, engedelmességet igérni, ha őt az ország birtokára segíti.

Gejza e tervről bizonyosan semmit sem tudott, különben nem ment volna 1152 tavaszán, épen akkor, midőn Mánuel már indulóban vala, hadjáratra a halicsiak ellen. Mánuel viszont hihetőleg eleve értesülve volt Gejza hadjáratáról; s tán épen ez indította őt, hogy tervét ez évben végrehajtani megkisértse. Sőt, ha e kor viszonyairól teljesebb tudósításaink volnának, azokból aligha ki nem derülne még az is, hogy tán épen a ravasz Mánuel szítogatta Oroszországban a háborút, hogy Gejzát ez oldalról elfoglalja [2]).

Bár miként legyen, annyi bizonyos, hogy mialatt Gejza seregeivel Halicsba távozott, 1152 tavaszán, Mánuel ismét egy erős haddal indult Szerbország ellen. A szerb fejedelem sürgető kérelmeire Belus bán, a király nagybátyja, nem késett ugyan némi hadakat, melyek jobbára az alvidéken lakó izmaelitákból, azaz, mint már említettük, mohamedvallású bolgárokból álltak, segedelmére vinni. De Mánuel mindamellett is legyőzte, sőt el is fogta, és fenhatóságának elismerésére kényszerítette Blachin fejedelmet. Mihelyt pedig Szerbország meghódolt, seregének egy részével Boricsot Branizovához küldötte, hogy ott a Dunán átkelvén, a temesi tartományba törjön; maga pedig hadai más részét a Száván szállítá keresztül, Zimonyt megvette s feldúlta és a Szerémséget zsákmányolta.

Ekkor érkezett meg halicsi diadalmas hadjáratáról

---

[1]) Otto Frising. Chron. Lib. VII, C. XX. Urstisiusnál 151. l.

[2]) Erre mutat Cinnamus ezen állitása: „Ideo imperator bellum istud agressus erat, quia se invito Bladimerum (id nomen erat Galliciae principi) virum Romanis foederatum, invasisset.

Gejza király, s haladék nélkül Mánuel ellen indult. Maga egyenesen Zimonynak tartott, Belus bánt pedig egy hadosztálylyal Borics ellen küldötte. De Boricsnak nem volt bátorsága bevárni a magyar hadakat, s azok közeledtéről értesülvén, a Dunán nagy zsákmányával együtt visszasietett. Belus tehát szintén átkelt a Dunán és Branizovát kezdé ostromolni. Azonban Mánuel sem tartá tanácsosnak, Zimonynál bevárni a közeledő Gejzát; hanem seregét a Száván visszaindítván, hogy dicstelenül ne térjen vissza birodalmi városába, a Branizovát vivó Belusnak aránylag gyönge táborát támadta és verte meg. A beállott tél ezek után véget vetett a további hadmunkálatoknak. 1153.

De Gejza nem akarta boszúlatlan hagyni birodalmának megtámadtatását, s a tél folytában nagy készületeket tőn a következő évi hadjáratra. Alig nyílt meg 1153-ban a tavasz, hadainak egy részét már is leküldötte az alvidékre, a derék hadat utóbb maga szándékozván levezetni. De, miként egy azon kori író mondja [1]), a püspökök, hihetőleg mivel jobban kiismerték már a ravasz, fortélyos császár egyéniségét, a háború folytatását minden módon ellenezték, s a királyt arról lebeszélték. Ugy látszik, Blachinnak sem volt az többé kedve szerint, ki a már különben is sokat szenvedett tartományát újabb pusztitásoknak, személyét pedig Mánuel haragjának kitenni csak azért, hogy védurat cseréljen, többé nem kivánta [2]).

Fridrik császár ellenséges indokai.

Mind ennél azonban még fontosabb okok is merültek fel Gejza előtt, melyek őt arra indították, hogy a Mánuel elleni hadjárat tervével felhagyván, vele békét kössön. Nyugatról váratlan veszély fenyegette az országot. Konrád császár, halálos ágyán, saját fiát mellőzvén, Fridrik sváb herczeget ajánlotta utódául választatni a birodalom rendeinek;

[1]) Gerohus Reicherspergens. Baluziusnál: Miscellanea Lib. V. 118. l.

[2]) Cinnamus l. 58. kövv. Nicetas Choriatos l. 60. kövv. párisi kiad. Gerohus Reichersp. i. h.

1153. mi nem sokára, 1152 tavaszán meg is történt. Fridrik, melléknevén a Rőtszakállú (Barbarossa) nagy tervvel lépett a birodalom kormányára. Mióta 1147-ben, mint Konrád császárnak a keresztes hadjáratban fegyvertársa, Magyarországon keresztül ment és azt saját szemeivel látta, oly annyira megkedvelte a szép országot, hogy most, midőn a birodalom élére emeltetett, első tervéül tűzte ki, azt meghódítani, s beolvasztani a Németbirodalomba. A német urakat, kik ama hadjáratban részt vettek, úgy látszik, átalában nagyon felingerelte e haza szépsége s termékenysége annak birtokára. Mint föntebb említém, Otto freisingeni püspököt is, ki szintén a császár kiséretében vala, oly irígység szállotta meg e föld urainak irányában, hogy azt utóbb sem tudta magában elfojtani, midőn Fridrik életirásával foglalkodott.

Ekként ugyanazon időben mind a keleti, mind a nyugati császárnak ugyanazon vágya, ugyanazon terve volt Magyarország tekintetében. De annak végrehajtása egyiknek szint oly kevéssé sikerült mint a másiknak. Fridrik, mihelyt Péter s Pál apostolok ünnepén Regensburgban megkoronáztatott, azonnal közölte szándékát a birodalom rendeivel. De ezek egynémelyikének hihetőleg még most is szájában volt íze a vereségnek, melyet 1146-ban szenvedtek volt a magyaroktól, s mint a freisingeni Otto írja, „némely titkos okoknál fogva“ egyátalában nem volt kedvök a kétes kimenetelű és semmivel sem indokolható hadjáratra. Fridrik tehát „alkalmasabb időre halasztotta tervének végrehajtását“ [1]); melylyel azonban, ha azt egy ideig netalán még ápolta is kebelében, utóbb maga is tanácsosbnak látta végképen felhagyni.

---

[1]) „Ungaris bellum indicere, ipsosque ad monarchiae apicem reducere volebat. Sed cum assensum super hoc principum quibusdam de causis latentibus habere non posset, ad effectum ea, quae volvebat mente tunc perducere non valens ad opportuniora tempora distulit. De reb. gest. Fridr. I. L. II. C. VI. Urstisiusnál 449. l.

A császár e szándokai bizonyosan nem maradtak titok- 1154.
ban Gejza előtt, s kétségkivül ez volt fő indoka a békének, melyet Mánuellel kötött. Mánuel, kinek ekkoron Siciliában s az Aldunánál, hol a szövetséges kúnok és besnyők egy hadát megverték, úgy is meggyűltek bajai, a békére könnyen reáállott. De ő, Fridriknél kitartóbb s ravaszabb, csak elhalasztotta terveit, nem mondott le azokról. S nem sokára ismét háborúban találjuk őt Gejzával.

Erre a két fejedelem, Gejza és Mánuel rokonainak kölcsönös pártütése szolgált indokul. Gejza testvére, István herczeg, bátyjával, nem tudjuk eléggé, mi okból [1]), viszályba keveredvén, 1154-ben Mánuelhoz futott. Más részről Andronicus, Mánuel rokona, ki általa Branizova és Belgrád herczegévé neveztetett, a nyert birtokkal elégületlen, magára a császárság birtokára emelte vágyait, s e végett Gejzánál keresett segedelmet. Mialatt Mánuel hadai Siciliában nem a legjobb szerencsével harczolának, Andronicus ajánlatot tőn Gejzának, mely szerint Branizova és Nissza várait s vidékeit igérte neki átengedni, ha Mánuel megbuktatására segedelmet nyujtand. Gejza, nem annyira, mivel az igért várak birtokára vágyott, mint inkább azért, mivel Mánuelt, ki Boricsot a békekötés daczára is folyton udvarában tartá, sőt legújabban a hozzá futott István herczeget is kegyesen fogadta, még mindig ellenséges szándékúnak tapasztalá,

---

[1]) Radevicus freisingeni kanonok (Muratorinál VI, 751.) következő módon írja le a viszály okát: Stephanus quorundam criminationibus Regi delatus fuerat, quasi ad regnum aspiraret; atque in ea re avunculum amborum, Belum, virum valde prudentem, ac ad innovandas res idoneum, svasorem habere putabatur, pro eo, quod honorificentius habito adolescenti, per studia colendi, ferociae visus est nutrimentum suggerere. Rex autem suspectum habens tantum fratris honorem, et peiora re ipsa de illo veritus, non tam ipsum, quam amicos et familiares eius iam aperte insimulans, omnia facta seu dicta eorum in crimina vertebat; multisque adversus fratrem vulgatis, pluribus ad contestandum subordinatis, per insidias necem fratris dicebatur adoptare.

1155. Andronicus ajánlatát elfogadta, s annak előbbi kívánsága szerint 1155-ben Branizova alá hadat küldött.

E sereg azonban már nem találta Andronicust e vidéken. Mánuel, értesülvén pártütő terveiről, őt herczegségétől megfosztotta s őrizet alá helyezte. A magyar had ennélfogva barát helyet ellenséget talált Branizovában, miért is azt ostromolni kezdte. De alig fogott az ostrommunkához, Bazilius vezér már is ott termett seregével a vár megsegítésére. Seregében volt István herczeg is azon magyar urakkal, kik vele Görögországba futottak volt; és hozzá csatlakozott Borics is némi kún csapatokkal, melyeket Mánuel költségén az Aldunánál fogadott zsoldjába.

A magyar had ezek közeledtéről értesülvén, de erejöket nem ismervén, az ostrommal felhagyott s visszavonúlni szándékozott, mi végett, minthogy az átszállás sok nehézséggel járt a megáradt Dunán, Belgrád felé akart kerűlni, hogy annak közelében a Száván keresztűl térjen vissza hazájába. Bazilius ezt félelemre magyarázván, a magyaroknak egy alkalmas helyen útját állja s őket váratlanúl megtámadja. A meglepett magyarok eleinte hátrálni kezdének; majd azonban helyreállítván megzavarodott harczrendjöket, Baziliust egy véres ütközetben megverték, ki aztán, midőn hadának egy részét leölve, más részét elfogva, a többieket futásban látta, István herczeg társaságában maga is csak gyors futással menekűlt meg az elfogatástól. A magyar urak, kik István kiséretében léteztek, majdnem mindnyáján a csatamezőn találták honárulásuk díját. Itt veszett el végre az annyi bajt okozott Borics is, mint mondják, az ütközet után saját kúnjai által öletvén meg.

1156. Ugy látszék, Mánuel nem akarja boszúlatlanúl hagyni seregének megverettetését; mert 1156-ban ismét nagy hadat vezérlett a Dunához. Most azonban, miként a következés bizonyítá, inkább csak azért jött, hogy becsülettel köthessen békét, mert bajai más felől is meggyűltek birodalmában. Mihelyt ugyanis Gejzától azon üzenetet vette, hogy ő kész

megbékülni, ha István herczeg pártolásával felhágy s a 1156
múlt évi győzedelme után hatalmába esett magyar foglyokat visszaadja: Mánuel sem késett elfogadni a feltételeket s megkötni a békét [1]).

Mánuel ezután nem is háborgatta többé az országot Gejza életében; bár nem sokára, bizonytalan mi okból, a király másik testvére, László herczeg is nála keresett menedéket. Még István herczegtől is megvonta, ha nem is pártfogását, legalább tényleges segedelmét. Hogy azonban még most sem mondott le egészen terveiről a ravasz ember, nyilván elárulta az által, hogy Istvánnak a maga unokahugát, Comnen Isacusnak Mária nevű leányát adta feleségül. Minthogy azonban Gejzát vitézebbnek, erejét nagyobbnak találta, mintsem eleve képzelte, tanácsosabbnak látá, alkalmasb időre halasztani terveit; s most csak azon volt, hogy a herczeget szorosabban udvarához kösse s érdekeibe vonja görög neje által.

Bár világos tanúbizonyságunk nincsen, kételkednünk 1157
mindazáltal alig lehet, hogy azon terv is az ő agyában fo- István és
ganzott, mely szerint a pártütő István herczeg addig is, míg László herczegek pártütései.
reá nézve a kedvező alkalom megjő, a nyugaton tett kísérletet, Gejzát bonyodalmakba keverni. Mánuel követeivel, kik 1157-ben küldettek I. Fridrik császárhoz, István is megjelent ennek udvarában; s bátyja ellen panaszait előadván, pártfogásáért könyörgött. Kérelmei kéz alatt kétségkivül a görög követektől is támogattatván, megnyerték némileg Fridrik császárt; s ez István ügyében, még azon év folytában követet intézett Gejzához. Fridrik lemondott ugyan már terveiről Magyarország meghóditását illetőleg; a jó alkalmat mindazáltal, melylyel legalább némi befolyást nyerhete az országra, nem akarta elszalasztani. Követei elégtételt sürgettek István részére.

---

[1]) Cinnamus l. 72. Nicetas Choniat l. 67. kövv. Otto Frising. De reb. gest. Frid. Lib. II. Cap. 32. i. h.

1158.

Viszonyai a német császárral.

De Gejza egyátalában nem hajlott előterjesztéseikre, s Gyárfás győri püspököt és Hendrik, másként Imre királyi udvarbírót 1158 elején a császárhoz Regensburgba küldvén, általok részletesen elejébe terjesztette, mily méltatlan légyen pártolására István herczeg, „kit ő, úgymond, országa részesévé tett, úgy hogy csak czímre különböznek tőle, s kit, csak miután a gonoszok tanácsait követte, nyilvános lázadása miatt űzött el magától; ő most csak azért panaszkodik, mivel legyőzetvén, felségsértő terveit végre nem hajthatta.“ Az ügy vége az lett, hogy István Fridriknél nem nyert pártolást, s meg kellett avval elégednie, hogy a császár által Velenczébe küldetett, onnan nejéhez Görögországba térendő vissza [1]).

Gejza követei előadásának nemcsak a felhozott indokok, s nem is egyedűl az ezer gíra értékű ajándok, melyet királyuktól a császárhoz vittek, kölcsönözték ama súlyt, hogy ez a száműzött herczeg pártolásáról lemondjon: nagyobb hatással volt Fridrikre az, hogy kivánsága szerint Gejza szövetségesévé is lett az olasz háborúra. A császár e végett még az év nyarán Dániel prágai püspök személyében újabb követséget intézett Gejzához, ki aztán hatszáz válogatott íjászt küldött a császár táborába. Ezen íjászok, Henrik osztrák herczeg hadosztályában, nem a legcsekélyebb szolgálatot tették Fridriknek Milano megvételében [2]). Még jelentékenyebb segélyt igért Gejza a császárnak a következő évben, midőn értesült, hogy a majlandiak elléne ismét fellázadtak [3]). De a császár ennél most fontosabb szolgálatot kivánt Gejzától. Fridrik pár év előtt súlyos viszályba bonyolódott IV. Adrián pápával. Mielőtt ennek vége szakadt volna, a pápa 1159 elején meghalt. A császár Octávián cardinált óhajtá helyébe választatni; de a bibornokok tes-

[1]) Radevicus Muratorinál: VI, 750. köv. Guntherus Katonánál: III, 677. 680.

[2]) Radevicus, U. o. 772. — [3]) U. o. 804.

tületének többsége Roland cardinált, a meghaltnak cancellárát emélte III. Sándor néven a pápai székre. A választás nem üthetetett volna ki kellemetlenebbül Fridrikre nézve, mert épen III. Sándor volt, még mint cardinál, szerzője ama leveleknek, melyek a császár haragját a boldogult pápa ellen fölingerelték. Fridrik tehát nem akarta elismerni az új pápát. A pártján lévő cardinálok ennélfogva pár hét múlva újabb conclavet tartottak, s az ő pártoltját, Octaviánt választották ellenpápává, ki IV. Victor nevet vőn fel. Ez meglévén, Fridrik, pártoltjának támogatása s az egyházi szakadás megszüntetése, Sándor letétele végett, 1160 elejére Paviába közönséges gyülést hirdetett, melyre, hogy püspökeit elküldje, Gejzát is megkérte. A király s a magyar püspökök, magok is óhajtván véget vetni a szakadásnak, a császár kívánsága szerint követeiket oda elküldték. De minthogy a császárnak nem annyira az feküdt szivén, hogy a szakadás szűnjék meg, mint inkább az, hogy ellensége, III. Sándor tétessék le, s barátja, a később és kevesebbektől választott Viktor ismertessék el közönségesen az egyház fejének, a gyülés eredményre nem vezetett. Gejza eleinte Fridrik kedvéért IV. Victor részére látszék ugyan hajólni, de miután a magyar püspökök, s élükön Bánffy Lukács esztergami érsek, Sándor pápa követeitől, Julius praenestei püspök s Péter cardináltól, az ügy állásáról bővebben értesíttettek, tanácsukra Gejza is III. Sándor részére állott; sőt 1161-ben VII. Henrik franczia királyt is ügyekezett ugyanazon véleményben megerősíteni, még fegyveres segélyt is igérvén neki, ha e miatt a császártól megtámadtatnék [1]). 1160.

Gejza nem érte végét ezen egyházi viszálynak, mely egész Európát háborúval fenyegette: 1161-ki május utósó napján megszűnt élni. Székesfehérvári sírboltjába az or-

[1]) U. o. A zsinat irományai Pertznél: Leges II. Fehér: Cod. Dipl. II, 160. kövv. Katona Hist. Crit. III. 710—736.

1160. ság közbánata kisérte a még fiatal halottat, nem csak mivel benne derék, vitéz, erélyes királyt vesztett, hanem azért is, mivel kora halálából mindenki veszélyt jósolt a hazára [1]). Eufrozina nejétől három fiun, Istvánon, Bélán és Gejzán kivül ugyanannyi leánygyermek, Ilona, Erzsébet és Odola maradt utána.

---

[1]) Turóczy II. Cap. 66. Chron. Claustro-Neoburg. ezen évhez Pertznél: Scriptores IX.

NÉGYEDIK FEJEZET.

III. István. 1161—1173, és II. László s IV. István ellenkirályok.

I.

A derék ifjú királynak, ki a nemzet függetlenségét s az ország határainak épségét két hatalmas császár ellenében sértetlenül megvédte, kora halála hosszú, káros zavart s idegen befolyást hozott az országra; mert idősebb fia, III. István, még csak tizenöt éves lévén, midőn atyja székébe ült, a fondor cseles Mánuel megérkezettnek látta az időt, életbe léptetni régi tervét, mely szerint fenhatóságát kiterjeszteni vágyakodott Magyarországra. István herczeg s bátyja László, uralkodási vágytól elcsábítva, elég önzők s elveteműltek valának, nemzetök árulóivá lenni, s eszközül, segédül szolgálni a nagyravágyó császárnak törekvése sikerítésére. 1161.

Szomorú napok viradtak a hazára. Mánuel alighogy értesűlt II. Gejza haláláról, s fiának III. Istvánnak megkoronáztatásáról, már is útban volt a két herczeggel Magyarország felé. Sardikában tábort ütvén, követeket küldött az országba, kik a herczegek ifjabbikának, Istvánnak, királylyá emeltetéséről tanácskoznának a rendekkel; — mert miután László a neki ajánlott görög nőt elfogadni nem akarta, s tán különben is több önállóságot árult el öcscsénél, Mánuel a maga tervét inkább elérhetni vélte sógora, István herczeg által. A követek, ha a görög íróknak hihetünk, avval támogatták császáruk követelését, hogy Magyarországban szo- Mánuel fondorlatai.

1161 kás, sőt törvény volna, hogy az elhunyt királynak ne fia, hanem testvére foglalja el a trónt [1]). Az országtanács válasza illő volt egy szabad nemzet kormányához. „Ők ily szokásról mit sem tudnak hazájokban, hol mindig a király idősb fiáé a trón öröksége; Istvánt tehát, kit minden magyar gyűlöl, egyátalában nem hajlandók befogadni királyuknak, mert idegen fejedelem hűbéresét, minő a herczeg, a nemzet nem fogja uralni.

Mánuel e választ vévén, Sardikából a Dunához jött seregével, s azt unokaöcsse, Alexius Contostephanus vezérlete alatt István herczeg támogatására rendelte. Ez a Dunán általkelvén, Haramvárát — a mai Új-Palánkát — megvette, s onnan nagyszerű csábitások, fényes ajándokok s még nagyobb igéretek által ügyekezett megnyerni az ország főrendeit.

Mind ez Gejza halála után mintegy hat hétre, s oly gyorsan és hirtelen történt, hogy III. István törvényes király híveinek nem volt idejök összegyűjteni az ország fegyveres erejét. A baj s az ország készületlenségének főoka azonban, úgy látszik, még sem annyira az ellenség gyorsaságában, mint abban feküdt, hogy a főurak közt hiányzott oly erélyes, elhatározott s egyszersmind tekintélyes férfiú, ki a gyermek király jogainak védelmére kelvén s az ügyek élére állván, a rendeket e jogtalan követelések s az ország háborgatói ellenében egyesíteni s lelkesíteni képes volt volna. Bánffy Lukács esztergami érsek s a többi főpapság kivétel nélkül híve volt ugyan a törvényes királynak; de bennök is hiányzott az erély, magokkal a törvényes király körül egyesíteni, úgy ennek mint a haza függetlenségének védelmére, a rendek többségét. Sokan avval is takargatták önző tétlenségöket, hogy Mánuel semmit sem követelt önmagának, s

[1]) Chron. Claustro-Neoburg. 1161 évhez Peznél I, 446. Pertznél: Scriptores IX, Nicetas Choniat. l. 83.

egyedűl azt kivánta, hogy pártfogoltja üljön a királyi szék- 1161.
be. Ennél fogva elhitették magokkal, hogy a nemzeti függetlenséget egy nemzeti király alatt, ha bár ez nem a törvényesen megkoronázott király is, nem fenyegeti oly nagy veszély, hogy a miatt egy súlyos, kétes kimenetű háborúba kellene ereszkedniök, mely, ha szerencsétlenül végződnék, még nagyobb bajt hozhatna az országra. E tekintetek sokakban igen meghűtötték a buzgalmat III. István jogainak védelmében, kivált miután őt anyja a veszélytől távol, az ország szélére, Pozsonyba vitte magával. A haza jogait eléggé megvédve lenni gondolták az által, ha a házasságánál fogva inkább a görög érdekekbe vont, s hosszas nyugtalankodásá miatt is gyűlölt István herczeget mellőzik. Tudtára adták tehát Mánuelnek, hogy Lászlót megkoronázni nem idegenek; de Istvánt királyukká fogadni egyátalában nem hajlandók.

A császár talán ennyi engedékenységet sem várt egye- II. László és
lőre a főrendektől, s látván, hogy a gyűlölet István iránt IV. István bi-
közönséges, tanácsosnak látta megelégedni a fél győzedelemmel is, melyhez fegyver nélkül jutott; s csak azt kivánta viszont tőlök, hogy László a trónra emeltetvén, Istvánnak az ország egy részével *Ur*, *Urunk* czímet adjanak, miként a görög birodalomban is szokásban vala, hogy a praesumtiv trónörökös hasonlókép ezen czímmel tiszteltessék meg. Az ellenzés erre nézve nem volt nagy; s így a korona 1161 nyarán II. László fejére tétetett. A törvényes király, híveivel Pozsonyba vonúlt vissza.

László nem sokáig élvezte a bitorlott hatalmat: már 1162 elején a székesfehérvári sírbolttal cserélte fel a trónt. Istvánnak, bár az imént trónörökössé lett, most is nem csekély küzdelmébe kerűlt, valahára fejére tétetni az oly rég hajhászott koronát; mert ezt bátyja halála után csak egy hónapra sikerűlt kieszközölnie. De a honárulás, nemzete s unokaöcscse jogainak megsértése, neki sem termett jó gyümölcsöt. Az ellenzést, melyet a rendek többségében tapasz-

1162. talt, szigorral szándékozott megtörni: a III. Istvánhoz hű urakat üldözni, javaikat lefoglalni kezdette.

A törvényes királyoktól, miként évkönyveink tanúsítják, sokszor és sok keménységet el tudott tűrni a magyar nemzet; de bitorlókat nem szenvedett sokáig maga felett. A gyűlölet nem sokára oly magas fokra hágott IV. István iránt is, „hogy csak gúnyt, szidalmakat lehetett róla hallani" a magyaroktól, s úgy látszék, hogy őt tüstént kiűzik az országból. A megijedt István Mánuelhez folyamodott segítségért, ki nem is késett a maga unokaöcscsét, Alexius Contostephanust, egy hadosztálylyal az országba küldeni. Az idegen sereg benléte által előidézett félelem kissé elnémitá az elégületlenség panaszait. És István, vagy mivel azt hitte, hogy e megfélemlítés már elég volt az ellenzék teljes elfojtására; vagy mivel a körülötte levőktől ama tanácsot hallá, hogy a görög sereget haza bocsátván, őszintébb engedelmességre tarthat számot a nemzet részéről: a görögöket valóban kiküldötte az országból. Háláját a császár iránt tanúsítandó, némelyek szerint, ez alkalommal engedte át neki Zimonyt és a Szerémséget, melynek birtokára Mánuel oly igen vágyódott.

Az ország jogainak ezen újabb sérelme, épségének megcsonkítása, természetesen még inkább nevelte irányában az ellenzéket. A görög had eltávozta után azok is, kiket elébb a félelem elnémított, neki bátorodtak; s mind élénkebben érezvén a gyalázatot, mely e viszonyokból a nemzetre háramlott, végre minden jobbak egyesültek a törvényes király, III. István körül; a bitorlót tehát hangosan vádolván, hogy a nemzet becsületét megsértette, junius 19-én, még azon évben (1162), megtámadták, s pártjával együtt kikergették az országból [1]).

---

[1]) Turóczy II. Cap. 67. és köv. ki azonban az évet hibásan számítja. Nicetas Choniates 84. l. Cinnamus 118. l. Chron. Claustro-Neoburg. 1162. évhez Peznél I, 446. Pertznél: Scriptt. IX.

A trónvesztett István a Sardikában időző Mánuelhez 1162.
futott, s miután tőle pénzt és Contostephanus vezérlete alatt sereget nyert, a Dunához sietett vissza. Maga Mánuel Nissza táján szállott egy nagyobb sereggel táborba. Itt találták őt az ország követei, kik azon kérelemmel küldettek hozzá, hogy szűnjék meg pártolni az elűzöttet, kit az ország befogadni semmi áron sem hajlandó. De ekkor még kényszerítésről gondolkodott Mánuel, s a követeket fenyegetéssel utasítván el magától, táborát nyomban Nándorfehérvár alá szállította [1]).

II.

De ekkoron már a magyar nemzet is megszégyenlé előbbi hanyagságát a maga jogai és becsülete védelmében. Bánffy Lukács esztergami érsek, Dénes nádor s más egyházi s világi urak sürgető felhívására egy hatalmas sereg gyűlt össze az alsó részeken, eltökélve, nem tűrni tovább Mánuel avatkozását az ország ügyeibe.

Mánuelnek nem az elűzött IV. István ügye, hanem Mánuel tervei Béla herczeggel.
csak az feküdt szívén, hogy, miként az egykorú Cinnamus mondja, „Magyarországot, mely a nyugati nemzetek közt foglalt helyet, minden áron magáévá tegye“. Most tehát értesülvén a közhangúlatról, mely a nemzetet ellentállásra lelkesítette, nem akarta egy kétes kimenetelű ütközetre bizni e kedvencz tervének sikerűltét; fondorlathoz folyamodott, evvel bár lassabban, de biztosabban vélvén czéljához juthatni. Palaeologus Györgyöt, testőrsége kapitányát követűl küldé az országba, izenvén általa, hogy miután a nemzetet IV. Istvántól oly idegennek látja, ő sem akarja tovább erőszakolni annak véleményét, érzelmeit; sőt, hogy a nemzet meggyőződjék, hogy iránta ő a legjobb indulattal viseltetik, nem csak IV. István pártolásáról lemond, hanem

[1]) Cinnamus: 124. l.

1162. kéri annak kormányát, adja át neki Béla herczeget, III. István testvérét: ő a herczegnek a maga leányát, Máriát kívánja nőül eljegyezni, s minthogy magának fiú örököse nincs, őt fogja birodalmában is utódává kinevezni. A magyarok, vagy mivel őszinténeknek vélték a császár ajánlatát, vagy mivel örültek, hogy ily könnyen s jó kimenetellel vethetnek véget a hosszú, veszélyes viszályoknak, örömmel fogadták az ajánlatot; a követ a gyermek Béla herczeggel tért vissza urához [1]).

És egy ideig úgy látszék, csakugyan őszinték Mánuel szándokai, s tán voltak is azok Béla irányában. Konstantinápolyba visszatérvén, Béla herczegnek Alexius nevet, és despota czímet adott, leányát pedig neki eljegyezte. Az volt tán czélja, hogy mi magának, mint már meggyőződött, nem könnyen sikerűlhetne, Béla, egykoron utódává lévén, magyar királyfi létére, hazáját is bekebelezze a birodalomba.

A megbukott IV. István zavargásai. 1163. De ha volt is e szándokában némi őszinteség, a ravasz ember e viszonyokból már a maga életében is akart némi hasznot húzni. Követei által tehát a Szerémséget Béla örökségéül kívánta magának átadatni; minthogy pedig erre tagadó választ nyert, IV. Istvánnak ismét pénzt és sereget adott, melylyel az országot háborgassa. A megbukott király a határszéleken megjelenvén, semmi ellentállásra nem talált a béke biztosságába ringatott országban, s annak déli részeit hamar hatalmába kerítette; sőt vesztegetései s igéretei, hol pedig ezek nem használtak, fenyegetései által, az országnak azon részein lévő egyházi s világi urai közől mind többeket pártjára vont. Okmányaink szerint Mikó, bácsi, Macarius pécsi, Miklós váradi és István csanádi püspökök, Béla bán és több más világi urak akár önérdekből, akár félelemből, nyiltan a bitorló pártjára állottak [2]). Sőt, úgy

[1]) Cinnamus: Lib. V. l. 125.

[2]) Ld. az általa 1163-ban a zágrábi egyház javára kiadott okmányt Katonánál: Hist. Crit. IV, 42. Fejérnél: Cod. D. II, 165.

látszik, még az ország belsejében is talált néhány hívet, 1163.
kik aztán Kapuvárt, Mosonymegyében, elfoglalni szándékoztak, mi azonban, a kormánynak Farkas sopronyi várjobbágy által idején tudtára adatván, meggátoltatott [1]).

A nemzet e meghasonlásában, III. István saját erejét elégtelennek látván a görög segély által is támogatott bitorlónak ellentállani, szövetségesek után nézett. Eleinte Fridrik császárban, atyja szövetségesében vetette bizodalmát, s hogy tőle segélyt nyerjen, öt ezer ezüst gírát küldött neki ajándokul [2]). Fridrik az ajándokot elfogadván, megigérte ugyan segedelmét; de magának is meggyűlvén bajai Olaszországban, igéretét nem teljesítette. Sikeresebbek voltak a király léptei Wladiszláv cseh királynál, kinek segedelmét eleve is annál inkább remélhette, minthogy ő Erzsébetet, III. István hugát már néhány évvel elébb eljegyezte volt Frigyesnek, a maga idősb fiának. A megkötött szövetséget Wladiszláv még egy újabb házassági szerződéssel is szilárdította, ifjabb fiának, Szvatoplugnak, III. István másik hugát Odolát, vagy mint mások nevezték, Hulichát jegyezvén el hitvesül.

III. István a cseh király segélyéről biztosíttatván, addig is, míg az megérkeznék, maga a trónkövetelő nagybátya ellen vezette hadait, s őt keményen szorongatni kezdte az általa elfoglalt országrészben. Mánuel, ennek veszedelméről értesülvén, Andronicust, Contostephanus fiát, egy hadosztálylyal rögtön segedelmére küldötte, s derék hadával nem sokára maga is utána indult [3]).

A görög hadak közeledtére III. István az ország belsejébe vonult vissza hadaival, ott várandó be szövetségesét Wladiszláv királyt, ki már egy erős haddal közeledett sege-

[1]) Ld. a Farkas számára kelt adománylevelet Fejérnél: Cod. Dipl. II, 164.

[2]) Chron. Anonym. 1164. évhez Pertznél Script. IX.

[3]) Cinnamus Lib. V. 126.

1163. delmére. Mánuel e közben Pétervárad alatt táborba szállván, miután értesült, hogy a királynak tetemes segedelme érkezik, nem akarta ügyét a harcz kétes szerencséjére bízni. Követei s levelei által tudtára adá tehát a királynak, miképen ő nem azért jött, hogy háborúskodjék a magyarokkal, hanem, hogy Bélát biztosítsa a Szerémség birtokában, mi őt örökségül illeti: a király megegyeztével adatott neki át Béla herczeg, kit ő már vejévé tett; ha tehát most a király örökségét kiadni vonakodik, tudja meg, hogy ő, a császár, erőszakot erőszakkal fog visszaverni [1]).

Mánuel eddigi ármányos eljárása után mennyi hitelt érdemeljen ezen újabb izenete, sem a király, sem hívei nem lehettek többé kétségben, s a követet tagadó válaszszal eresztették vissza. Mihelyt pedig Wladiszláv megérkezett, vele egyesülvén, haladék nélkül a görögök ellen indultak, kik időközben Péterváradnál a Dunán átkelvén, Bács vármegyébe tették át táborukat. De Mánuel most is inkább csellel, fondorlattal, mint fegyverrel kivánt harczolni. Egy Bogota nevű morva urat, ki a keresztes hadjárat óta Görögországban telepedett meg, Wladiszláv királyhoz küldé követségbe. Emlékezteté általa a királyt a barátságra, melyet vele keresztes hadjárata alkalmával kötött; kéré őt, ne keverje magát ezen ügybe, miután ő maga sem ellenséges szándokkal jött, hanem hogy a békét a rokonok közt biztosítsa s a maga örökségét mindeniknek átadassa.

A követ azonban sikeretlenül járt; Wladiszláv válaszul, előbbre indítá hadait, s a görögöktől nem messze táborba szállván, a következő napon megütközni szándékozott. De Mánuelnek a harczra nem volt kedve; és hadainak egy részét a Duna túl partjára még azon éjjel átszállítván, más részét pedig IV. István támogatására küldvén, újabban is követeket intézett Wladiszlávhoz, kik őt békekötésre ösztönöznék. Ő, úgymond, csak a békesség helyreállítása végett

[1]) U. o. 127. köv.

jött Magyarországba, hogy az ifjabb királyfinak, már vejének, örökségét biztosítsa. Kéri tehát a cseh királyt, harcz helyett, melyre semmi ok, ő is inkább a béke helyreá lítására fáradozzék. 1163.

A görög had visszavonúlta súlyt adott a követség előadásának, s a ravasz embernek ismét sikerűlt a két királyt békére hajlítani. Mihelyt pedig észrevette, hogy a vélemények megváltoztak, Wladiszlávot is hálójába szándékozott keríteni. Márton alcancellár által, kit Wladiszláv a békekötés végett hozzá intézett, nagy becsű ajándékokkal tisztelé meg őt, s egy házasságot hozott előtte szőnyegre, mely Wladiszláv unokaleánya, s az ő, Mánuel, unokaöcscse közt volna megkötendő. A cseh király, az ajándék és az ajánlat által megnyeretvén, a békét ezentúl maga is sürgetni kezdé a magyaroknál. Követek neveztetnek ki tehát, kik annak feltételeiről alkudozzanak; és minthogy István s a magyar urak a Szerémség átengedését egyre ellenzették, most maga Wladiszláv lett az iránt Mánuel szószóllója a király és az urak előtt. Miután a szövetséges ekként közbenjáróvá változott, Istvánnak s a magyar uraknak nem volt mit tenniök, mint elfogadni a feltételt, mely szerint a Szerémség Bélának határoztatott adatni örökségül. De midőn ebben végre megegyeztek, viszont a magok részéről is kikötötték, hogy IV. Istvánnak ezentúl a császár se adjon segedelmet. A béke így megköttetvén, a seregek mind a két részről haza indultak. Wladiszláv Istvántól nagy becsű ajándékokkal megtisztelve tért vissza országába [1]).

De Mánuel csak azt várta, hogy a cseh segélyhadak az országból távozzanak. Wladiszlávtól, kit az utóbb valóban meg is kötött házasság által István további segélyezésétől elvont, félni oka többé nem lévén, a béke föltételeit azonnal

[1]) Chron. Vincentii 1164. évhez Dobnernél: Monumenta I, 73. kövv. Pulkava, U. o. III, 136. kövv. Cinnamus, Lib. V, 128. kövv. Contin. Cosmae Pragens. 1164. évhez Pertznél IX.

1163. megszegte; mert midőn maga Konstantinápolyba visszaindult, seregének egy részét IV. István támogatására a Szerémségben hátrahagyta [1]). A trónkövetelő e görög haddal ismét átkelt a Dunán s Bács vármegyében foglalásokat kezdett tenni; az urakat, nemeseket, a merre csak járt, zászlai alá állani kényszerítvén.

A békeszegés híre méltó haragra gerjeszté a királyt és a rendeket. A nem rég haza bocsátott hadak nyomban ismét zászlók alá hívattak. Boszúságában a király nem csak nagybátyját kiűzni, hanem a Szerémséget is visszafoglalni szándékozott a békeszegő Mánueltől. És mihelyt hadai a Bácskában megjelentek, azon urak s nemesek is, a kiket a bitorló a maga zászlai alatt szolgálni kényszerített, a mint tehették, egyenként mind többen megszöktek táborából s a királyhoz siettek. Látván ezt a görög hadak vezére, visszavonúlt a Szerémségbe. István mindazáltal még nem akart engedni; de nem sokára megveretvén, maga is csak gyors futással kerűlhette el a fogságot.

A király, mihelyt a Bácskát az ellenségtől megtisztítva látta, a Dunán átkelvén, a Szerémséget is visszafoglalta, és Zimony ostromára indult, melynek védelmére a trónkövetelő minden erejét összevonta. Mánuel a történtekről értesűlvén, Gabras Mihály vezérlete alatt újabb sereget, a Dunán pedig hajóhadat küldött a tartomány védelmére; mert a király táborát szintén egy kis naszádhad követte volt Zimony alá. A magyar hajók azonban igen szélesek, s mozdulataikban e miatt nehézkesek, nem vívhattak ki előnyt a görög hajók fölött, sőt egy közölök fel is gyújtatott a görögök által. De annál erélyesebben látott a magyar had Zimony ostromához, melyet végre, miután IV. István, mint a görög írók bizonyítják, méreg által meghalt, a görög vezérek szabad elmenetel föltétele alatt fel is adtak [1]).

[1]) Cinnamus i. h. 131.

[2]) U. o. 132. Nicetas Choniat. 84. Turóczy II. Cap. 68.

III. István, eleve is tudván, hogy e győzedelme s a 1163.
Szerémség visszafoglalása után Mánuellel még inkább meggyűlend a baja, a Szerémségből Horvát- és Dalmátországba ment, a városokat meglátogatni, az erősségeket őrséggel bővebben ellátni, a dalmatákat, kikre, úgy látszik, már szintén kivetette hálóit Mánuel, a hűségben újabb kedvezmények által megerősíteni [1]).

Hazatérvén, minthogy Mánuel roppant hadi készületei titokban előtte nem maradtak, maga is szövetségesek után nézett; mert Wladiszlávban kit Mánuel az említett módon lefegyverezett, többé már nem bízhatott. A fejedelmek politikájának akkoron jobbára családi összeköttetések, házasságok adták irányát: István is tehát Primiszláv orosz fejedelem leányát jegyezte el magának nőül, hogy benne szövetségest nyerjen. De a ravasz Mánuel, miként elébb a csehet, úgy most az oroszt is elvonni ügyekezett István szövetségétől. A keleti birodalom és Oroszország közt ekkoron már szoros összeköttetés létezett egyházi tekintetben; a kievi metropolita rendszerint Byzanczból küldetett püspöki székébe [2]): Mánuel tehát részint ezen kapcsolat, részint követei által nem nagy fáradsággal oda vitte a dolgot, hogy Primiszláv nemcsak felmondta Istvánnak a szövetséget, hanem ellenkezőleg Mánuelnek igért segedelmet. Magától értetik, hogy ennek következtében István is megsemmisítette a házassági szerződést, s nem sokára Ágnest, Henrik osztrák herczeg leányát vette nőül.

A szövetségeseitől ekként elhagyatott ifjú király egyedül kénytelenítteték viselni a háború egész súlyát, míg viszont Mánuelnek nemcsak az oroszok s az Aldunánál

Mánuel Szerémséget és Dalmátiát elfoglalja.

[1]) Ezen útjának kétségtelen bizonysága a spalatói egyház javára kibocsátott okmánya Farlat. Illyr. Sacr. III, 184. Fejér: Cod. Diplom. II, 167.

[2]) Episcopus Byzantio missus illi (civitati Kiovia) praefici solet Cinnamus.

1164. tanyázó kún és besnyő népek, hanem még Fridrik császár, sőt a török szultán is igért segedelmet, Velencze pedig rendelkezésére adta a maga hajóhadát [1]). Roppant hadait Mánuel 1164 nyarán mindenek előtt Zimony és a Szerémség visszafoglalására vezette. Miután azon csapatokat, melyeket István a Duna és Száva partjainak védelmére rendelt, onnan elűzte, egész hadával Zimony alá szállott s azt vívni kezdte. István e várat, miután a múlt évben visszavette, miként hamarjában lehetett, némi új védművekkel erősítette meg s erős őrséget hagyott benne. Ennek többszöri szerencsés kitörései miatt a várvívás egy ideig semmi módon sem haladt előre. Majd azonban fatornyokat építtetett a császár, melyeket aztán, minthogy a vár árkát több helyt sikerült betöltetnie, egészen a falakhoz tolatott, s azokból kézviadallal fárasztá az őrséget. De ez ernyedetlen kitartással s vitézül védte magát; két nagy rohamot az ellenség tetemes veszteségével visszavert. A császár látván, hogy tornyaival sem boldogul, miktől elébb a falakat megkimélni akarta, faltörő gépeket állíttatott fel. Mihelyt pedig ezek folytonos működése következtében rések támadtak, egy újabb közönséges rohamot intéztetett. Az őrség most is vitézül állott ellent; de miután az ellenség rohamait a városi lakosság egy részének árulása is elősegítette, a vár végre görög kézre jutott. A makacs védelem miatt annyira neki dühödt a győztes ellenség, hogy még a fegyvertelen lakosságban is iszonyú öldöklést követett el, a várost pedig felprédálta.

Zimony eleste az egész Szerémséget maga után vonta. De Mánuel evvel most már nem volt megelégedve. Egy hadosztályt Dalmátországba küldött, s állítólag mint Béla örökségét, azt is elfoglaltatta. Maga a Duna mellett maradván, Zimony falait nyomban kijavíttatta, sőt még Nándorfehérvárat és Branizovát is újabban megerősíttette; ezen utósó

[1]) U. a. Lib. V. 136.

vár őrségének szaporítása végett az alvidéken lakó Mahomed-vallásu bolgárokból, azaz izmaelitákból egy telepet szállított át. Ezek után visszatérvén, nagy kérkedéssel fényes diadalmenetet tartott császári városában [1]). 1164.

Hazai évkönyveink, talán mivel szégyelték följegyezni a nemzet ezen megaláztatását, e korszakról oly felette szárazak s rövidek, hogy Mánuel mind ezen hadjáratait csak a görög írókból ismerjük. Mivel pedig ezek egyedül császárjokat tömjénezik, hasztalan nyomozzuk, hasztalan kérdezzük, miként történhetett s mi volt oka, hogy miután Mánuel azon magyar hadcsapatokat, melyek a Dunát és a Szávát védték, részint kijátszotta, részint visszanyomta, sem Zimony segedelmére, sem a Szerémség és Dalmátország védelmére nem ment többé magyar sereg. Mert annyit a görög írók elbeszéléséből is láttunk, hogy Mánuel Zimony megvétele után minden ellentállás nélkül jutott mind a Szerémség mind Dalmátia birtokába; s hogy ez évben az elfoglalt tartományok védelmére hátrahagyott görög hadak sem szenvedtek háborgatást a magyaroktól. De hogy ezen eseménynek fontos okainak kellett lenni, bár azokat megfejteni nem tudjuk, kétségünk alig lehet, midőn látjuk, hogy sem a nemzet, sem annak királya nem volt egyébiránt hajlandó oly könnyen lemondani az elfoglalt tartományokról. Mihelyt ezen akadályok, bár mik voltak is azok, megszüntek, a következő 1165-dik évben Dénes nádor alatt egy erős had jelent meg az alvidéken, mely Branas és Gabra görög vezéreket egy véres ütközetben megverte, s a Száván átűzvén, Zimonyon kivül az egész Szerémséget ismét visszavette. 1165.

Mánuel, hogy az elvesztett tartományt annál könnyebben visszafoglalhassa, megosztani akarta a magyar erőt, s míg egy erős hadat a Szávához küldött, egy másiknak Oláhországon keresztül Erdély pusztítását tűzte ki feladatul; czélját mindazáltal így sem érte el. Az Erdélybe küldött

[1]) U. a. 139. Nicetas Choniates 87. kövv.

1165. sereg, ellentállásra nem találván, nagy martalékkal tért ugyan vissza; de a szávai hadak — a görög írók szerint, állítólag mivel vezérök a vérontástól iszonyodott, valószínűbben, mivel a nádor hadától megverettek, minden eredmény nélkül kényteleníttettek visszavonúlni. Mánuel a hadjárat sükeretlensége miatt annyira megboszankodott, hogy a hadvezért, Alexius Cassinust, baráttá nyíratván, klastromba záratta [1]).

1166. Dalmátországban sem voltak kedves vendégek a görögök. Péter spalatói érsek nem győzött eleget panaszkodni hatalmaskodásaik ellen [2]); miket végre megunván, 1166-ban titkon Magyarországba jött, a királyt és tanácsát ösztönözni, küldenének némi erőt a görögök ellen. Az érseket rövid idő múlva meglepte Magyarországban a halál de czélját még is elérte. István, megértvén tőle a városok ragaszkodását maga iránt, nem is késett hadat küldeni Dalmátiába, mely aztán a görögöket Spalato előtt megvervén, vezéröket Nicephorus Kaluphest elfogván, Dalmátiát a magyar koronának, ha bár rövid időre is, megint visszaszerezte [3]). Ez alkalommal Zára is fellázadt Velencze ellen, nem tűrhetvén tovább, hogy őket grófjok szabad választásában korlátozta és érseköket a maga patriarchájának hatósága alá vetette: Mauroceno Domokost, a Velenczétől kinevezett grófot elűzvén, a magyar királynak hódoltak. István azonnal magyar őrséget rendelt a város kastélyába, mert előre látható vala, hogy Velencze, kivált midőn ennyi bajjal látja küzdeni a magyar birodalmat, nem fogja eltűrni veszteségét. És valóban, Vitalis Mihály, velenczei herczeg, nem sokára harmincz gályával jelent meg a város előtt; de minthogy a polgárok az őrséget híven támogatták, azt ez

[1]) Cinnamus 150. Nicetas Choniat. 87.

[2]) Farlatusnál: Illyr. Sacr. III, 186. Fejérnél: Cod. Dipl, II, 176.

[3]) III. István okmánya Sz. Kozma és Demjén dalmát klastrom javára. Farlat. IV, 7. Katonánál: Hist Crit. IV, 152. Cinnamus köv.

évben siker nélkül ostromolta. 1167-ben mindazáltal, míg 1167.
a magyar hadak ismét a Szávánál harczoltak a görögök ellen, a herczeg még nagyobb erővel térvén vissza, végre is urává lett a városnak [1]).

Mánuel sem nézte tétlenül a múlt évi kettős vereséget. 1167 tavaszán Sardikában nagy sereget gyűjtvén össze, azt Andronicus Contostephanus vezérlete alatt a Száván átküldötte. A magyar részen ismét Dénes nádor, a tavali győző, volt a vezér. Zászlai alatt most tizenöt ezer vitéz állott, részben nehéz, vasas lovasok, kiknek még lovait is pánczél fedte elül, részben könnyű lovasok, íjászok, paritytyások. A nemzeti zászló egy hosszú vastag póznán, négy ökörtől vont szekérre tűzve, lobogott a sereg fölött. Dénes, tapasztalásból tudván, hogy a görögök a szárnyakon helyezik el fő erejöket, a középet gyöngébbnek hagyván, ezt szándékozott keresztül törni. E végett sürű csomóban állítá fel a harczrendet, csak gyönge íjászcsapatokat helyezvén a szárnyakra. A görög vezér meglepetve látta a magyarok szándokát; és hogy közép hadtestök sürű rendeit szétoszlassa, szárnyaira tüstént rendeletet külde, hogy félkörben fogják körül a magyarokat, s azután színlelt futamlással csalják ki harczrendjökből; a középet pedig, szokás ellenére, erős vasas csapatokkal erősítette meg. Az ütközet dél tájban, rövid nyilazás után lándzsákkal kezdődött; majd ezek a pánczélokon, vérteken széttörvén, mind a két részről karddal s buzogánynyal folytatták a kézviadalt. A harcz ekként, mind a két részről makacs, sokáig kétesen hullámzott. Azonban a görögök balszárnya hanyatlani kezdett; a vezérek egyike, Branas Dömötör, megsebesítve bukott le lováról s fogolylyá lett; minek láttára a többiek rendetlen futásnak eredtek. De míg ezeket a magyarok hevesen, s kelletinél tovább űzik, a görög fővezér, a kedvező pillanatot megragadván, nagy erővel a magyarok balszárnyára rohan

[1]) Dandulus, Muratorinál: XII, 292. Farlat. V, 59

1167. s azt visszanyomja. Ez által a harczrend egészen felbomlott a magyar táborban, mert a hanyatló balszárny a közép egy részét is maga után vonta. Hasztalan ügyekezett ezután Dénes nádor magát a szárnyaitól megfosztott középen fentartani; miután sem jobb szárnyától, mely a görögök balszárnyát egyre űzte, sem balszárnyától, melyet futamlásában megállítani nem sikerült, nem nyerhetett támogatást: egy véres viadal után maga is kénytelen lőn hátrálni a középpel; mi közben a nagy zászló is az ellenség kezébe esett. A beálloott éj véget vetett az ütközetnek. Mind a két rész táborába vonult vissza. A győzelem a görögöké maradt ugyan; de hogy a nyert előny nem igen nagy lehetett, mutatja az, hogy a görögök megelégedvén a magyar sereg visszavonúltával, azt egyáltalában nem üldözték; sőt mivel táborukban vak lárma támadt, hogy a magyaroknak segítségök érkezett: Andronikus az éj beálltával, ott állomásozó hajóin, a Száván is átkelt; onnan minden további munkálat nélkül nem sokára Konstantinápolyba térendő vissza [1]).

A következő 1168-dik évben, úgy látszék, Mánuel bé-
1168. kében hagyja az országot, mert csak az ősz elején vezetett egy hadat az engedetlen szerb fejedelem megfékezésére. De miután ezt megalázta s elfogta, hadai a védetlen Dalmátiára csaptak át, s azt ismét hatalma alá vetették, Zárát kivéve, mely, mint mondók, már a múlt évben hódolt Velenczének [2]).

A háborúskodó felek, úgy látszik, mind a ketten belefáradtak a háborúba; mert bár nyomára sehol sem találunk hogy egymással békét kötöttek volna, a háború folytatásának sem létezik semmi emléke. Ez arra mutat, hogy egy

---

[1]) Cinnamus 157. kövv. Kevesbbé dicsekvőleg, s igy hívebben írja le a hadjáratot Nicetas Choniat. l. 100. kövv.

[2]) Dandulus Lib. IX. Cap. 15. Muratorinál XII. Emmanueli Spalatum, Tragurium et Ragusium ac paene tota Dalmatia subjugatur.

részről Mánuel is lemondott Magyarország meghódításának, 1168.
mint eléggé tapasztalta, kivihetetlen tervéről; más részről István sem akart tovább harczolni a Szerémség egy részével a görögök kezén maradt Zimonyért és Dalmátországért, miket Bélával utóbb úgyis visszaesendőknek reménylett az országra.

Mert Béla körül nagy változás történt 1170-ben. Má- 1170.
nuel terveinek őszinteségéről irányában ez év előtt, alig hagy kételkedni azon körülmény, hogy leányát neki valóban eljegyezte, s a birodalom rendeit is esküvel kötelezte le az ifjú pár iránt. De 1170-ben váratlanul fia született; mi természetesen más irányt adott terveinek utódára nézve. Miután fiának életrevalóságáról meggyőződött, birodalma rendeit előbbi esküjöktől feloldozván, 1172-ben fiát meg- 1172.
koronáztatta. Sőt nehogy Béla, ha leányával összekelne, magának e házasságból valamely jogot követeljen s fiát háborgassa, az eljegyzési szerződést is felbontatta, s a maga nejének hugát, Ágnest, Boëmund antiochiai fejedelem leányát adta nőül a magyar herczegnek [1]).

Ezóta, képzelhetjük, csak terhére volt Béla Mánuelnek s birodalma nagyjainak, kik az idegen herczeget, mint trónörököst úgy sem kedvelték, s tőle most már a császárral együtt minden áron szabadúlni óhajtottak. Alig lehet e körülmények közt kétségünk, hogy a még csak huszonhét éves, ereje virágában lévő István király e görög fondorlatoknak lett áldozatává. Henrik-Leó szász herczeg, a szent földre zarándoklandó, az 1173-ki tavaszon Henrik osztrák herczeg, István király ipja, kiséretében a Dunán Mosonyhoz érkezett, és szabad átmenetet kért a királytól. István nyomban egy követet, Florent urat, küldé elejökbe, hogy őket Esztergomba, a királyi székvárosba kisérje. A vendégek másod nap, május 4-kén megérkeztek, de gyásztorra: István

[1]) Nicetas Chon. 110.

1173. a megelőző éjen hirtelen, mint sokan hitték, megétetve, megszünt élni [1]). Ha való a közvélemény, mely István hirtelen halálában a méreg hatását látta, úgy a méreg csak görög kézből származhatott. A derék ifjú király, ki az ország függetlenségét a félelmes Mánuel ármány- s fegyverhatalma ellen annyi szilárdsággal s kitartással megvédette, méltó az utókor tiszteletére.

[1]) Arnold. Lubecens. Leibnitz: Script. Brunsw. II, 631. Rex vero interiit appotiatus, ut dicitur, a fratre suo, quem de terra ejecerat. De sokkal valószinűbb ez Mánuelről, mint Béláról, ki egész életében, bár szilárd, de feddhetetlen jellemet nyilvánított.

ÖTÖDIK FEJEZET.

III. Béla király. 1173—1196.

I.

III. István halála után pártokra szakadt az ország a királyválasztásban. Ágnes, Henrik osztrák herczeg leánya, a meghalt király özvegye, ki férjével 1165 óta magtalan házasságban élt, magát most jó reményben mondá lenni, s voltak kik szülését megvárandónak vélték [1]). Mások, s úgy látszik, a nagyobb rész, Bélának, az elhunyt István idősebb öcscsének jogát védték, s annál inkább őt akarták a trónra ültetni, minthogy vele együtt a Szerémséget és Dalmátiát is, miket Mánuel Béla öröksége gyanánt tartott elfoglalva, háború nélkül visszaesendőknek hitték az országra. De volt még egy harmadik párt is. Sokan nem fojthatták el idegenségöket a Mánuel befolyása alatt tiz évig Görögországban nevekedett Béla iránt, kit görög erkölcsűnek, a gyűlölt császár iránt lekötelezettnek lenni véltek, s a nevelő miatt, ki nekik annyi bajt okozott, a növendéktől is tartottak. Ezekhez tartozott majdnem az egész főpapság, attól félvén, hogy a görög egyház szertartásaiban nevelt Béla, nem fog elég ragaszkodással s buzgalommal viseltetni nemzete egyházához; s ez okból öcscsét, Gejza herczeget kivánták megválasztani. Hozzájok csatlakozott maga Eufrozina anyakirályné is, ki a

1173. Trónviszályok.

[1]) Ugyanaz u. o.

1173. tőle korán elszakadt idősb fiánál inkább szerette a szemei alatt nevekedett ifjabb Gejzát.

De amazok, kik Bélát pártolák, helyesen itélték, hogy Mánuel, kinek Béla most már csak terhére van, annál kevésbé fogná tétlenül nézni Béla mellőztetését, minthogy most a jog is részén van: Gejza felmagasztaltatása esetében ennélfogva bizonyosan megújulandónak látták a háborút Mánuellel; mig ellenben, ha Béla hívatik meg a trónra, még az elveszett tartományokat is minden kardcsapás nélkül visszaszállandóknak hitték. Ezek tehát, minden további tétovának véget vetendők, követeket küldének Görögországba, kik Bélát meghívnák.

E párt véleményét teljesen igazolták az események. Mánuel, mihelyt III. István haláláról értesült, Bélával, egy sereg kiséretében, haladék nélkül útra kelt, s a követek őt már Sardikában találták. Megértvén ezektől a rendek többségének hajlamát Béla iránt, szükségtelennek tartá személyes megjelenését, s a herczeget fényes kisérettel bocsátá el; elébb azonban megesküdteté őt, hogy nem csak minden igényről lemond a császári trónra, melyre szánva volt, hanem annak érdekeit mindenkor pártolni is fogja. A Szerémség és Dalmátia visszaadásáról azonban szót sem tett a ravasz ember.

A huszonöt éves, sima, mívelt, ügyes, trónra termett Béla hamar megnyerte ugyan a maga pártjának ragaszkodását, mert ennek alkalma volt tapasztalni, hogy a görög élet szokásai, erkölcsei nem korcsították el az önkénytelenül külföldre jutott ifjúnak egészséges magyar jellemét, nem gyöngítették meg ragaszkodását hazája, nemzete iránt. De megjelenése az ellenpártot még sem némitá el. Ágnes özvegy királyné állitása a maga érdekes állapotáról időközben alaptalannak bizonyúlt ugyan be; de Gejza pártja annál erősebb lett, azok is, kik elébb Ágnes szülését bevárandónak vélték, jobbára hozzá csatlakozván. A párt élén Bánffy Lukács, esztergomi érsek állott, annyiban veszedelmes Bélára nézve,

hogy a koronázási jogot törvény és hagyomány egyaránt neki biztosította; és senki sem találkozott, a Bélától, mint mondók, különben is idegenkedő főpapságban, ki az agg, tekintélyes érsek jogát bitorolni akarta, vagy merte volna. Az mindazáltal előnyére vált Bélának, hogy az érsek, hozzá látván szítani a világi urak többségét, mégse merte megkoronázni a maga pártoltját, Gejza herczeget. Béla meggyőződvén, hogy az érseket maga hasztalan ostromolja, a pápához, III. Sándorhoz folyamodott; de még ennek intései sem hajthatták meg Bánffyt, miért Béla azt kivánta és nyerte is meg a pápától, hogy ha Lukács érsek még tovább is vonakodnék, a kalocsai érsek által hajtathassa végre magán a koronázási szertartást [1]). S így lőn aztán, hogy Béla magát 1174-ki január 13-kán a kalocsai érsek által végre megkoronáztathatta [2]). 1174.

Reformok az igazgatásban.

Béla megkoronáztatása elvette Gejza pártjának bátorságát nyiltan ellenszegűlni a királynak, minek következtében a testvéri versengés, ha nem szűnt is meg végkép, még is annyira lecsilapodott, hogy pár évig a béke nem lőn megzavarva. A tevékeny, erélyes király nem is késett felhasználni az alkalmat, hogy gondos, igazságos kormánya s a nemzeti egyház iránt tanúsított ragaszkodása által az ellenpárt s kivált a püspökök ellenszenvét lefegyverezze, a közigazgatás javítása által a közbecsülést, népszerűséget magának megszerezze. E tekintetben a tapasztalatokat, melyeket magának a görög kormánynál szerzett volt, mindjárt országlása elején javára fordítani ügyekezett hazájának. Alig kételkedhetünk, hogy több ilyféle reform köszönhette lételét Bélának, habár egynél többet nem találunk is följegyezve emlékeinkben. A királyok eddigelé futáraik emlé-

[1]) III. Incze pápa levele János eszterg. érsekhez 1209-ben Fejér: Cod. Dipl. III, I, 91. Ugyanazon pápa levele Imre királyhoz Katonánál: Hist. Crit. IV, 229.

[2]) Turóczy II, Cap. 69.

1176. kezetére bizott szóbeli üzenetek által tudatták rendeleteiket a főispánokkal s egyéb tisztviselőikkel; jobbára szóbeli kijelentések által osztogatták adományaikat s egyéb kegyelmeiket is. Viszont a tisztviselők is élőszóval tették jelentéseiket a királynak; a kérelmezők és pörlekedők is így adták elő ügyeiket, így vették a királytól vagy a biráktól mondott végzéseket s ítéleteket. E módnak, a kifejtett görögországi igazgatás gépezetével ismerős Béla sokféle hátrányait tapasztalván, nem késett rendeletet bocsátani ki országában, hogy ezentúl minden folyamodás, minden jelentékenyebb feljelentés, ítélethozás, szóval, minden fontosabb kormányeljárás irásba foglaltassék, hogy ekként az irott szó az igazgatásba rendet, pontosságot, könnyebbséget eszközöljön, jobban biztosítsa az egyesek jogait, tanúskodjék az ítéletekről [1]). E reformok mellett nagy gondot fordított arra is, hogy a lefolyt belviszályok és külháborúk alatt az országban eláradt rendetlenségeknek, rablások s hatalmaskodásoknak gátot vessen. „Az orvokat és latrokat irgalmatlanúl üldözte", úgymond róla a krónika.

Gejza herczeg zavargásai.

Azonban öcsese, Gejza herczeg, bár eddigelé óvakodott is a nyilt lázadástól: az anyakirálynétól s nehány egyházi s világi úrtól gyámolítva, titkon nem szűnt meg fondorkodni bátyja ellen. Törekvései azonban 1176-ban valamely módon napvilágra jöttek, s ő a király boszúja elől Lőrincz úrral s más pártfeleivel sógorához, Henrik herczeghez, ki pár évvel elébb vette el Ilona hugát, Ausztriába szökött. Béla szigorral járt el a nyugtalanság elfojtásában. Anyját, a fondorlatok egyik fő szítogatóját fogságba té-

[1]) Petitionibus loqui traxit originem, ut romana habet curia et imperii Turóczy u. o. Kézay II, Cap. 4. Endlichernél 119. S maga Béla is egy 1181-ki levelében: Necessarium duxi, ut negotium quodlibet, in audientia Celsitudinis meae discussum scripti testimonio confirmetur. Fejér: Cod. Dipl. II, 198.

tette [1]); Henriktől pedig a szökevény herczeg és pártfelei 1176.
kiadatását követelte. Henrik tagadólag válaszolt; miért Béla az Ausztriával épen háborúskodó Szobieszláv cseh királynak segélyhadat küldött s Henrik tartományainak éjszaki részét a Dunáig pusztítani segítette [2]). Ez alkalommal esett-e Gejza herczeg a magyar hadak fogságába? Vagy az osztrák herczegtől adatott ki végre Bélának? Csak annyit tudunk, hogy Gejza fogságba került, de abból nem sokára megszökött és Szobieszlávnál keresett menedéket, talán, mivel általa Fridrik császár pártfogását is megnyerni remélte [3]). De a pártos herczeg most még ügyetlenebbül választotta menhelyét: Szobieszláv őt, úgy látszik, néhány pártfelével együtt elfogatván, bilincsekben küldé át Bélának. A boszús bátya Gejzát most keményebb fogságba tétette, hol azontúl majdnem tizenöt évig tespedett, párthívei közől a legbűnösebbet Vathát megvakíttatá, István kalocsai érseket püspökségétől megfosztotta, anyját pedig, Eufrozina királynét, Görögországba vitette számkivetésbe [4]). E szigor gyökerében elfojtá a pártoskodást: a közbékét egész uralkodása alatt nem háborgatta többé belvillongás.

Béla czélyesebb volt, s talán több hálára is érezte magát kötelezettnek Mánuel iránt, mintsem hogy barátságos viszonyait vele a Szerémség és Dalmátia miatt, miket az öreg császár halála után minden kardcsapás nélkül visszavehetni reménylett, felbontotta volna. Sőt 1176-ban Leusták erdélyi vajda és Ompudin horvátországi bán vezérlete alatt

---

[1]) Chron. Poson. Endlichernél: Monum. 57. „Dux Gejza exiens Ungariam, cum Laurentio comite et multis aliis intravit in Austriam ... mater vero eius tenetur captiva in Bronz". De hibásan teszi 1186 év alá 1176 helyett.

[2]) Chron. Austriae. 1176. évhez Pertznél: Scriptores IX.

[3]) Bela... misit illum in carcerem, qui evadens vincula Boemiam ad Sobieslaum venit. Pulkava Dobnernél: Monum. III, 194.

[4]) Chron. Poson. i. h. Pulkava i. h Chron. Siloense. Dobnernél: Monum. I, 89.

1176—1180. jelentékeny segedelmet is küldött neki az iconiumi szultán ellen. Mánuel e háborúban leáldozni látta szerencsecsillagát, melyet eddigi vállalataiban kedvezőnek tapasztalt. Serege, veszélyes helyzetbe jutván, nagy részben elveszett, és saját személyének megszabadultát is leginkább a magyar segélyhadnak, s különösen Lobi és Tamás erdélyi vitéz testvéreknek köszönhette, kiket aztán Béla Doboka megyében jelentékeny birtokkal jutalmazott hősies tettökért [1]). E veszteséget annyira szivére vette Mánuel, hogy azóta lelkének szokott vidámsága elborult, testének különben rendkivüli ereje mindinkább hanyatlott, míg végre az 1180-ki év életének is véget vetett. És most megjött valahára az alkalom,

Szerémség és Dalmátia visszavétele.

visszavenni az országnak Mánuel által bitorlott tartományait. Zimony és a Szerémség minden haladék nélkül visszahajlott.

Dalmátia is régóta visszasovárgott a magyar uralom alá, mert mióta tőle elszakadt, méltó okai voltak a panaszra, a görög birodalomtól sem Velencze, sem a horvát urak rablásai s hatalmaskodásai ellen nem nyervén elegendő védelmet. Mialatt ugyanis Mánuelt a török háború tartá elfoglalva, egy horvát főnök, kit Reles néven hívnak, Spalatót sok ideig háborgatta, mígnem őt 1177-ben az ostromolt polgároknak egy szerencsés kitörésök alkalmával megölniök sikerült [2]). A velenczeiek is hasznukra fordították a görögök elfoglaltságát, s hol egy, hol más várost háborgattak. Zára, melynek 1167 óta folyton birtokában maradtak, mivel ők küldöttek igazgatására grófot, érsekét pedig a velenczei patriarcha alá rendelték, épen nem tűrhette igájokat.

Dalmát viszonyok.

Mihelyt Mánuelnek 1180-ki september 24-kén történt halála hírül futott, a dalmát városok önként, minden háború

[1]) Cinnamus 175. IV. Béla okmánya Praynál: Annal Reg. Hung. I, 167. Fejérnél: Cod. Dipl.

[2]) Thomas Archidiac. Spalat. Histor. Salonit. Cap. 21.

s kényszerítés nélkül visszatértek a magyar király uralma 1181.
alá; pár hónap múlva pedig, midőn Béla Spalató s a többi városok megerősítésére Farkas nádor vezérlete alatt némi hadat küldött, 1181 elején, Zára is követte a többiek példáját [1]). Eleve is tudván, hogy Velencze e város elvesztét henyén nem nézendi, Béla annak falait rögtön kijavíttatá s a várdába magyar őrséget tétetett, mely aztán, a polgároktól gyámolítva, szerencsésen visszaverte a város ostromára jött velenczei sereg erőlködéseit [2]).

Kálmán óta, miként fentebb elbeszéltük, a dalmát városok azon kiváltsággal éltek a magyar királyok megegyeztéből, hogy püspökeiket s grófjaikat önmagok választhatták. Hogy a két főtisztviselő közől legalább egyik a királytól inkább függvén, a városok hűsége is jobban biztosíttathassék Velencze fondorlatai ellen, Béla most oly feltétel alatt erősítette meg a városok kiváltságait, hogy a püspök magyar alattvalói közől választassék. A spalatói érsekség épen azon időtájban üresülvén meg, midőn a tartomány a magyar koronához visszahajlott, Béla a várost azonnal letiltá másnak, mint magyar eredetűnek választásától. A polgárok azonban nem örömest vették jogaik e megkorlátolását, s III. Sándor pápa közbenjárásához folyamodtak [3]). De Béla a pápa intései daczára sem engedte megtétetni a választást, mígnem a polgárok is megegyeztek kivánságában; s így aztán 1185-ben a magyar nemes családból eredt Chitilényi Péterben magyar érseke lett a városnak [4]). Péter érsek nem sokára egyházi zsinatot hirdetett tartományában, s ott az új corbaviai püspökséget alkotta, ritka önzetlenséggel saját jövedelmeinek egy részét szakítván ki annak megalapítására. Ezen püspökség utóbb,

[1]) Lucius Lib. III Cap. 12. Farlatus IV, 11.

[2]) Dandulus, Muratorinál XII, 311.

[3]) A pápa levele Bélához Farlatusnál, III, 212.

[4]) Kerchelich: Hist Eppat. Zagrab. 327. Thomas Archidiac. Hist Salonit. Cap 23

1183. 1460-ban, a Frangepán grófok székhelyére, Modrusba tétetett át II. Pius pápa által [1]).

E közben nagy zavarok támadtak s folytak le Byanczban. Andronicus Comnenus, ugyanaz, ki 1155-ben már II. Gejzával is szövetkezett Mánuel ellen, most ennek fiát, a gyermek Alexiust sem tűrte sokáig a császári trónon. Mindenekelőtt magát császár-társsá kiáltatván ki, világos tanúságát adta, hogy első alkalommal magához kivánja ragadni a főhatalmat. Mánuel özvegye Mária, s Alexius hason nevű nénje, Bélának egykori jegyese, most az antiochiai császár neje, Bélához folyamodtak segedelemért a bitorló ellen. Béla, hogy Andronicust a fővárostól elvonja, 1183-ban egy hadat küldött át a Dunán s Nándorfehérvár és Branizova vidékét pusztíttatta. De ez csak sietteté a császári család veszedelmét. Andronicus a két császárnét e miatt börtönbe záratta s megfojtatta, nem sokára pedig Alexiust is megölette. Béla ennek hírét vévén, újabban sereget küldött a birodalomba s azt egészen Nisszáig pusztíttatta [2]).

II.

1184. E szomorú események után még csak egy kapocs maradt fen, mely őt némileg a keleti birodalomhoz kötötte; neje, Ágnes, vagy mint a görög írók nevezik, Anna, a megfojtott császárné huga. De 1184 elején e kapocs is megszakadt: Ágnes szintén meghalálozott.

Béla házassága a franczia Margittal.

Béla, életének virágát élvén, a gyász idő eltelte után újabb házasságról gondolkodott, s még azon évben követeket küldött Fülep franczia királyhoz, hogy tőle nővérének Margitnak, Henrik ifjabb angol király özvegyének kezét számára megkérjék. A követek sükerrel jártak ugyan: Margit Bélának azonnal eljegyeztetett; de a menyekző egy

[1]) Farlatus IV, 92. 105.

[2]) Nicetas Choniat 172. 179.

évnél tovább elhalasztatott ama viszályok miatt, melyek az angol és franczia udvarok közt, Margit hitbére végett támadtak. Az angol udvar ugyanis azt követelte, hogy miután a királyné második házasságra lép, egészen mondjon le özvegyi hitbéréről. A viszály 1186-ban végre kiegyenlíttetvén, Margit septembor 8-kán Párisból megindula s fényes kisérettel hozatott az országba, hol aztán a menyekző haladék nélkül megtartatott [1]). 1186.

[1]) Ld. e viszályokról bővebben Katonát: Hist. Crit. IV, 331. A magyar udvarral tartott alkudozások folytában a franczia udvar részletes tudósitást szerzett magának a magyar birodalom állapotáról, s királyának jövedelmeiről is. Az érdekes okmány ime következő: „Béla magyar király országában a következő földek vannak: Magyarország, a birodalom feje; Horvátország, Dalmátország és Ráma. Magyarországban két érseki szék van: az esztergomi és a kalocsai. Esztergom jövedelme hat ezer gíra s a pénzek tizedét is húzza; ez az ország fővárosa. A kalocsai szék a bácsival egygyé olvadt, s jövedelme két ezer ötszáz gíra. Az esztergomi úrnak suffraganeusai: az egri püspök, három ezer gírával; a váczi püspök hétszáz gírával; a pécsi püspök ezer ötszáz gírával; a győri püspök ezer gírával, a veszprémi püspök ezer hétszáz gírával; a nyitrai püspök ezer száz gírával. A kalocsai suffraganeusai: a csanádi, vagy a mellette lévő folyam nevéről marosi püspök két ezer gírával, a bihari püspök, kinek székhelye Olaszinak (Várad-Olaszinak) neveztetik, ezer gírával; az erdélyi püspök két ezer gírával; a zágrábi püspök, a Száva folyam mellett ezer ötszáz gírával. Dalmátiában két érseki szék létezik: a zárai öt száz gírával, és a spalatói négy száz gírával. Mind a kettejöknek együtt van tiz suffraganeusok. Magyarország királyának jövedelme a pénzügyből évenként hatvan ezer gíra. Ezen kivül a sóból tizenhat ezer gíra; az utakból, vámokból, vásáradóból, mi mindenütt az övé, harmincz ezer gíra; az erdélyi szászok adójából tizenöt ezer gíra; a hetvenkét vármegye évi jövedelmeinek egy harmadából huszonöt ezer gíra; Slavonia évi adójából tiz ezer gíra. A hetvenkét főispán mindenike köteles a királyt évenként egyszer megvendégelni, és mielőtt az asztaltól felkelne, száz gírányi ajándokot ad neki; némelyek azonban két százat is adnak; miből a király jövedelme kerek számmal mintegy tiz ezer gírára megy. Ezeken kivül a királyné és a király fiai is nagy ajándékokat nyernek ezüstben, posztóban, selyemben, lovakban. Mind ezek felett van még a határszéli harminczad.

1187. Idő közben Béla az első házasságból született két fiának jövendőjét akképen intézte el, hogy Imrét, az idősbet utódául nevezvén, megkoronáztatta [1]); Endrét pedig a nem rég szerzett Galiczia fejedelmévé rendelte. E tartomány következő módon jutott a magyar korona fenhatósága alá. III. Boleszláv lengyel király, Szobieszlava neje által e tartomány birtokába jutván, azt e házasságból született Judith leányának adta hozományul, midőn őt II. Gejza fiának, Lászlónak hitvesévül eljegyezte. Lászlónak, mielőtt, Mánuelhez Görögországba futott, s aztán rövid időre magyar királylyá lett, e házasságból Miczisz láv fia született. De László halála után, az özvegy Judith egy orosz úrral második házasságra lépett, kitől ismét két fia lett Wladimir és Román. A tartomány öröksége Judith első fiát, a II. Lászlótól született Miczisz lávot illette; de ez megmérgeztetett, s azután az orosz férjtől lett Wladimir és Román versengtek annak birtokáért. Wladimir emettől elűzetvén, Bélához futott, tőle kérvén segedelmet. De Béla őt, mivel Miczisz láv megmérgezése miatt leginkább őt terhelte a gyanú, elzáratta, s a tartományt Endre fia számára foglalta el [2]).

Galiczia elfoglalása.

De Endre nem maradt sokáig Halics birtokában. Wladimir, őreit megvesztegetvén, két év múlva megszökött s Kázmér lengyel királytól kért segedelmet a tartomány visszafoglalására, azt az ő fenhatósága alá vetni igérvén. Kázmér annál hajlandóbb lőn kérelmére, mivel értesült, hogy a halicsiak nem kedvelik a magyar herczeg kormányát, s készek beküldendő seregéhez csatlakozni. Az ekként egyesült lengyel-halicsi hadaknak nem volt képes ellentállani Halics várában a magyar őrség, s miután segély Bélától nem

---

A föld népe élelemmel teljesen ellátj a a királyt". Fejér: Cod. Diplom. II. 217.

[1]) Egy 1185-ki okmányban Imre már megkoronázottnak mondatik. Fejér: Cod. Diplom. II, 220.

[2]) Bogufal, Sommersbergnél: II, 48.

érkezett, szabad elköltözés föltétele alatt a várat s vele együtt a tartományt átadta. Wladimir ekként ismét urává lett Halicsnak. Béla most Kázméron akart boszút állani s hadat küldött Lengyelország pusztítására; de minthogy időközben más felé is meggyűlt a baja, 1189-ben Kázmérral egy személyes találkozás alkalmával békét kötött. Galiczia, úgy látszik, Wladimir kezén maradt, de magyar fenhatóság alatt: Béla e tartomány nevét is beigtatta okmányaiban királyi czímébe [1]). 1188.

Hogy Béla e tartomány birtokáért elegendő erővel nem folytatta a háborút, oka valószinűleg az volt, hogy ugyanezen időben Dalmátiában is harczoltak seregei. Mióta Zára 1181-ben a magyar korona alá visszahajólt, Velencze nem szünt meg háborúskodni e város birtokáért. Hajóhadát folyton a dalmát szigetek közt tartván, a várost több ízben megtámadta. E miatt Béla is nagyobb sereget kénytelenittetett tartani Dalmátiában. A háború folyamának részleteiről azonban nincs tudósitásunk. Olasz írók csak azt jegyezték föl, hogy miután a háborúskodó felek egymásra kölcsönösen kemény csapásokat sujtottak, 1188-ban, a keresztes hadjárat miatt, a béke felett alkudozni kezdtek. De minthogy Béla Zárát átadni, Velencze pedig arról lemondani nem akart, végre is csak két évi fegyverszünet lett az alkudozás eredménye [2]).

Az olasz író a keresztes hadjáratot említi a fegyverszünet okául, szokásban lévén, hogy ily hadjárat idején minden háborúskodás megszünjék Európában. Jeruzsálem egy fényes győzedelem után a törökök birtokába esett; minek következtében VIII. Gergely pápa már 1187 vége felé felszólította Európa fejedelmeit: szünjenek meg egymással hadakozni, s fordítsák erejöket a szentföld visszavéte- Fridrik császár keresztes hadjárata

[1]) Ugyanaz, u. o. Cromer: Rer. Polon. Lib. VI. 166. Béla okmánya 1189-ki máj. 2-ról. Fejér: Cod. Dipl. II. 247.

[2]) Dandulus Muratorinál: XII, 312.

1188. léré [1]). A pápa szózata viszhangra talált Európában. II. Henrik angol s Fülep franczia királyok, emez, mint tudjuk, Béla sógora, a következő évben készületeket tőnek a keresztes hadjáratra. Amaz követe és levele által kérte Bélát, engedné, hogy serege az országon keresztül vonúljon, s útjában a szükségleteket bevásárolhassa. Béla minden nehézség nélkül megegyezett kivánatában [2]). Hasonlókép Fridrik császár is, miután a pápától számára átküldött keresztet ruhájára tűzte, Konrád mainczi érseket küldötte Bélához, hogy vele az utak és hidak kijavítása és az élelmi szerek ára iránt szerződést kössön. Béla a császár kivánságának is egész készséggel megfelelt, határozván, hogy száz lóra való takarmány egy ezüst gírán, négy ökör ugyanazon áron szolgáltassék ki a kereszteseknek [3]).

1189. Henrik angol király halála által meggátolva, részt nem vehetett már a keresztes hadjáratban; és, hihetőleg e miatt, Fülep franczia király is elmaradt. De Fridrik császár 1189-ben a pünkösdöt (máj. 28.) már Pozsonyban ünnepelte roppant táborával, melyet a várossal szemközt lévő mezőn szállított meg. Béla követei által üdvözlé őt, kik vele egyszersmind a had átvonúltának körülményeiről is bővebben értekeznének. A császár, miután a fegyelem szigorú megtartása tekintetében rendeletet bocsátott ki seregéhez, útját Esztergom felé folytatta. Itt fogadta őt junius 4-kén nagy ünnepélylyel Béla király, ezer lovag kiséretében elejébe lovagolván. A fogadást, az ünnepélyeket, a király és királyné bőkezűségét a vendégek iránt hosszan írják le a német kútfők. Egyebek közt említik, hogy a király Esztergomnak Sz. György nevű külvárosában két nagy házat tele rakatott liszttel s egyéb eleséggel a keresztesek számára. A királyné

---

[1]) A pápa bullája Fejérnél: Cod. Dipl. II, 234.

[2]) Henrik levele Bélához s viszont ezé amahhoz Katonánál: Hist. Crit. IV, 334. kövv.

[3]) Godofred. Coloniens. Frehernél: I, 349.

pedig egy bársonyból s drága szőnyegekből készült s mindennemű kényelmi tárgyakkal felszerelt sátort ajándékozott a magas vendégnek. Négy napig, míg a császár Esztergomban mulatott, az ünnepélyek, lovagi játékok, lakomák egymást érték. A fényes fogadtatás annyira megnyerte a császár szivét, hogy rokonságba kivánt lépni a királylyal, s annak leányát, Constantiát, a kiséretében lévő fiának, Fridrik sváb herczegnek jegyezte el hitvesül, úgy hogy a menyekző a herczeg visszatértekor tartassék meg. De Fridrik herczeg Palaestinában meghalálozván, a házasság nem hajtatott végre, s Constantia utóbb Ottokár cseh király nejévé lett. Ezen ünnepélyek alatt Margit királyné a császár közbenjárása által az 1177 óta fogságban lévő Gejza herczegnek is kieszközölte szabadságát. Béla őt szabadon eresztetvén, Ugrin győri püspök s néhány más urak vezérlete alatt két ezer fegyverest adott melléje, hogy a császárral ő is a szent földre költözzék. 1189.

Esztergomból Béla Budára kisérte vendégeit, hol ismét négy napig vadásztak a vidék erdeiben. Onnan pedig egészen a határokig velök ment, mindenütt ingyen szolgáltatván a császár és kisérete számára az élelmi szereket; midőn pedig a Száván túl a Morava folyam mellett tőle elbucsúzott, még számos, élelmi tárgyakkal rakott szekérrel s különféle drága szerekkel — melyeknek értéke öt ezer gírára becsültetett — terhelt négy tevével ajándékozta meg őt. A császár, hogy ennyi szívességet némileg viszonozzon, azon hajókkal kedveskedett neki, melyek őt s kiséretét Regensburgból Zimonyig szállították; mert innen szárazon folytatta tovább útját [1]).

A Gejza mellé adott magyar had Ugrin püspök vezérlete alatt a kalauz tisztét teljesítette a keresztes had előtt.

[1]) Ugyanaz u. o. 352. Arnold. Lubecens. Leibnitznál: Script. Brunsw. II, 677. Anonymus, Urstisiusnál 213. Chron. Austr. ezen évhez Peznél I. Pertznél IX.

1190. De alig lépett görög földre a keresztes had, azonnal viszályok támadtak Fridrik és Isaeus Angelus császárok között; minek következtében néhol fegyverrel kellett a kereszteseknek magoknak útat nyitniok. Béla erről értesülvén, nyomban követséget küldött Fridrik császár után, hogy a békét közte s a görögök közt helyreállítsa. De minthogy ez nem sikerült, s Béla a görög császárt, ki pár év előtt az ő leányát, Margitot vette nőül, az által hogy fegyveresei Fridrik táborában harczolnak, megsérteni nem akarta, a magyar hadat Bolgárországból visszahívta. Ennek nagyobb része vissza is indult aztán Ugrin püspökkel; voltak azonban, kik Gejzát a szent földre is elkisérték [1]).

Háború Velenczével Dalmátiáért. Alig telt le a Velenczével 1188-ban kötött két évi fegyverszünet ideje, midőn Velencze 1190 tavaszán már ismét megkezdte a háborút. A lagunák városa most az uralma alatt lévő Arbe sziget lakosait ingerelte föl Zára ellen, hajóhadát nekik segélyül küldvén. Béla erre a tengerparti városok hajóit szedte össze s azokat fegyvereseivel megrakván a velenczei hajóhad ellen vezette. Az ütközet a traui foknál a magyarok részére döntė el a győzedelmet; minek következtében Velencze a fegyverszünetet két évre ismét megújíttatta; e szerint Zára a magyar király, Arbe pedig a többi szigetekkel folyton Velencze kezében maradt [2]). Béla, úgy látszik, miként már két évvel előbb, úgy most is az állandó béke megkötését, sürgette; de Velencze egyátalában nem akart örökre lemondani követeléseiről Zára városára. A király ebből előre láthatá, hogy Velencze csak kedvezőbb alkalomra vár, melyben a háborút több előnynyel megkezdhesse; miért is uralmát a tartományban még inkább megerősítendő, Imre fia s ifjabb király mellé, kinek megkoronáztatásakor Dalmát- s Horvátországot átadta volt, de

[1]) Anonymus Canisiusnál, edit. Basnage: III, P. II, 506. kövv.

[2]) Dandulus, Muratorinál XII, 314 Lucius Lib. II. Cap. 12. Farlatus: V, 65.

a ki még mindig az olasz származású, utóbb spalatói érsekké lett Bernát nevelőjének gondjai alatt létezett, — a nagy nevű Calanus pécsi püspököt nevezte ki e tartományok kormányzójává [1]). 1194.

Nem is volt fölösleges Béla gondoskodása az iránt, hogy Dalmátia egy erélyes, magyar szellemű kormány által igazgattassék; mert letelvén a fegyverszünet két évé, Dandulo Henrik, az új velenczei herczeg ismét megkezdé táborozását Zára ellen. Nem támadta ugyan meg egyenesen a várost, hanem csak Pagot s a többi, hozzá tartozó szigeteket foglalta el, s hogy előbb utóbb a várost is hódolatra kényszerítse, hajóhadával a tengert elzárván, kereskedésöknek vetett gátokat [2]). De hasztalan volt minden fondorlat. Calán püspök s kormányzó a várost azután is megtartotta a magyar koronának. A boszús Velencze a Bélához szító Frangépán grófokon tölté haragját, elvévén tőlök a hűbérül birt Vegla szigetet. Béla a grófok kárát Modrus vármegyével pótolta, azt örökösen s oly feltétel alatt adományozván nekik, hogy az ország határai közt tiz, azokon kivül négy pánczélos, vértes katonával szolgáljanak a királyi zászlók alatt [3]). 1191-ben Béla személyesen is meglátogatta a tartományt, s hogy azt még szorosabb kapcsokkal kösse a koronához, Imre ifjabb királyt Horvát- s Dalmátország királyává is megkoronáztatta, azokat ezentúl egyenesen az ő kormánya alá rendelvén [4]).

---

[1]) Calano episcopo Quinqueecclesiensi totam Dalmatiam et Croatiam nobiliter procurante. Ld III. Béla kiváltságlevelét a pécsi püspökség népének számára. Fejér: Cod. Dipl. II, 252.

[2]) Dandulus, Muratorinál i. h 316.

[3]) Katonánál: Hist. Crit. IV, 419. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 292.

[4]) Egy 1194-ki jun. 9-kén kelt okmányban olvassuk: Regnante domino nostro, Bela serenissimo rege Hung. Dalm. Croat. atque Ramae, et Almerico filio super Dalmatiam et Croatiam. Farlatusnál: III, 225. Katonánál: IV, 428. Egy másik, 1195-ki okmányban pedig így áll: Regnante domino nostro Bela, Ung. Dalm. Croat. Ramae-

1194. Isacus Angelus, görög császár, Béla veje, értesülvén a királynak e tájakon mulatásáról, 1194-ki őszön a Szávához jött, hogy ipjával találkozzék. A két fejedelem több napot töltött együtt; tanácskozásaik tárgyát mindazáltal nem ismerjük. A császár a következő évben megfenyíteni szándékozott az Aldunánál tanyázó kún, besnyő s oláh-bolgár népeket, melyek birodalmát gyakori betörésekkel háborgatták: valószínű tehát, hogy ezek ellen kért Bélától segedelmet. A görög írók szerint Béla azt neki meg is igérte volna [1]); de teljesíttetett-e az igéret? — semmi nyoma az évkönyvekben. Csak azt tudjuk, hogy a császár az egymással összeszövetkezett oláh-bolgár népektől megveretvén, népszerűségét annyira elveszté birodalmában, hogy alattvalói fellázadtak, s őt elfogván és megvakítván, börtönbe vetették. Halála után, mi röviddel utóbb történt, özvegye Margit, kitől Mánuel fia született, 1204-ben Bonifácz monteferratói gróffal lépett újabb házasságba.

A vejét s leányát ért e szerencsétlenséget Béla nem sokáig élte túl, az 1196-ki április 23-ka véget vetett érdemteljes életének [2]).

III.

Belviszonyok. III. Béláról sem fényes ütközeteket s diadalokat nem beszélnek el évkönyveink, sem törvénykönyvek nem maradtak tőle reánk, melyek törvényhozói bölcseségéről tanúskodnának: és mégis kormánytörténete, az állapot, melyben az országot hagyta, a külföldi emlékek, melyek róla egyet s mást fentartottak, — szóval minden, mit róla tudunk, arról tanúskodik, hogy ő egyike volt legjelesebb fejedelmeinknek,

---

que rege, et Emerico eius filio bis coronato Dalm. et Croatiam feliciter gubernante. Farlatus: IV, 341.

[1]) Nicetas Choniat. II. 278. 286.

[2]) Ld. erről Katonát: Hist. Crit. IV, 449. kövv.

kiknek kormánya a népet boldoggá, az országot hatalmassá tette. 1196.

Ifjuságában, a tevékeny, ügyes, nagyratörekvő Mánuel oldala mellett növekedvén, a görög császári udvar kormánytudományába beavatva, dús tapasztalatokkal megrakodva s kiképezve, vette át a belvillongások s hosszú háborúk alatt kimerült, pártokra szakadt, melléktartományaiban megfogyott országot; és midőn huszonhárom év múlva a színpadról lelépett, egységében megszilárdúlva, régi határaiban megerősödve, jólétében virágozva, míveltségében előhaladva, hagyta azt utódára.

Nem tudjuk, tartott-e országgyűléseket, alkotott-e új törvényeket; mert amazoknak alig találunk némi kétes nyomaira [1]), emezek, ha voltak is, nem jutottak reánk; de tudjuk, hogy ő ügyes, erélyes, gondos igazgató volt. Talán elegendőknek találta az eddig alkotott törvényeket; de azoknak végrehajtására erélyesen ügyelt. Mit a görög birodalom kormányában jót és hasznost, hazájára is alkalmazhatót ismert, azt ő alkalmazta is ennek igazgatásában. És épen e zaj nélküli, csöndben működő kormány erélye s bölcsesége, — mi a krónikások figyelmét jobbára elkerüli, — tette áldásteljessé országlását. Krónikáink csak két tényt jegyeztek fel kormányáról; hogy tudniillik a közigazgatásba behozta az irásbeli tárgyalást, és kiirtotta az orvokat és latrokat. Az első arra mutat, hogy ő az igazgatás egész alakját átidomította, abba rendet, pontosságot hozott; a második tanúskodik, hogy a személy-, vagyon- és űzlet-bátorság volt kormánygondjainak s tevékenységének egyik legfőbb czélja. A személy- s vagyon-bátorság mellett kétségkivül gyarapodott az ipar és kereskedelem is, mi ismét az erkölcsök csinosbulását eredményezte. Igazságszeretetéről még a külföldiek is fényes bizonyságot tesznek. „A hozzánk érkező levelekből látjuk, — így ír hozzá István tournayi püspök Bel-

[1]) Ld. Kovachich: Vestigia Comit. 74. kövv.

1196. giumból, — hogy az igazságot szereted és ápolod. Ez országlásod fénye, ez dicsősége koronádnak“ [1]).

A barátságos viszony melyben a nyugat fejedelmeivel élt, a követségek melyeket velök váltott, a franczia Margittal kötött házassága, alattvalóinak is jó alkalmul szolgált, tudományok s tapasztalás gyüjtése végett a külföldre utazniok. Azon Bethleem nevű ifju, ki mint a párisi egyetem tanítványa halt el, s azon Jakab, Mihály és Adorján nevű papok, kik amaz ifjúval ugyanazon levélben említtetnek [2]), bizonyosan nem az egyedüliek, s még több mások is voltak hazánkfiai közől, kik Béla kormánya alatt tudományos czélból a külföldre utaztak, — ha nincs is többekről világos tanúságunk. S még ezen egyetlen okmány is, mely e tárgyban fenmaradt, hirdeti Béla országlásának dicsőségét. Az elhalt ifju szüléi, fiok kimúlta után nem késtek hírnököt küldeni Párisba, ki fioknak netalán hátrahagyott kötelezettségeiért eleget tegyen.

Bélától kormánya elején idegen volt a magyar papság, mivel félt, hogy a görög egyházban nevekedett ifjú király, a római kárára, a keletihez talál szítani. A papság csalódott, s volt oka örömmel tapasztalnia csalódását: Béla buzgónak, bőkezűnek mutatta magát az egyház iránt. Ő már 1175-ben gyarapítá a zágrábi káptalan birtokait; 1182-ben a kereszturakat Sinye birtokával adományozta meg; utóbb ugyanazoknak székesfehérvári klastromát, melyet anyja Eufrozina épített s alapított meg, maga is újabb adományokkal gazdagította; a következő évben a még mindig csak tengődő nyitrai püspökség alapját gyarapította [3]), úgy hogy azontúl ezer száz ezüst gíra jövedelemnek örvendhettek püspökei. Neki tulajdoníttatik a szebeni és szepesi prépostságok megalapítása. Ő ültette át Franeziaországból a cziszterczieK

[1]) Katonánál. Hist. Crit. IV, 241.

[2]) István tournayi püspök levele Katonánál: i. h.

[3]) U. o. 289.

szerzetét a pilisi, bakonyi, sz. gotthárdi monostorokba s ru- 1196.
házta fel mind azon jogokkal s kiváltságokkal, melyeket a szerzet Franczia országban élvezett [1]). Ő eszközölte ki, hogy a nemzet dicső s legnépszerűbb királya, I. László, 1192-ben az egyház által a szentek sorába igtattatott, s így a nemzet tisztelete s kegyes emlékezete e nagy királya iránt az egyház által is megnyerte szentesitését.

Azok közől, mikkel buzgalma az egyházat gyarapította, közjogi tekintetben kétségkivül legfontosabb azon szabadságlevél, melyet Calanus pécsi püspök a maga egyháza népének számára eszközlött ki tőle; méltó, hogy ezen okmány főbb pontjait kiírjuk, mint melyek azon kor viszonyaira nagy világot vetnek. 1. Valahányszor az országban adó szedetik, ezen adó a pécsi megyében a püspök és egyháza számára szedessék. 2. A megyebeli nép az egész országban szabadon s vámmentesen űzhet kereskedést. 3. A püspökség javai mentek a király minden segélyezésétől, mentek a nádorispán, a királyi udvar- (ország-) biró és főispán hatóságától, s mind birsági mind bűnvádi ügyekben egyedül a püspök és tisztei itéletétől függenek. De a püspök ha igazságot nem szolgáltat, a panaszosok vádjára a király előtt megjelenni köteles. 4. Bár a pécsi egyház a baranyai főispán hatósága alól ki van véve, évenként még is három gírát fizet neki. 5. A pécsi polgárokat s az egyház egyéb népeit, akár nemesek akár szolgák, bár hol pereltetnek be, csak ezen egyház más alattvalóinak tanúsága mellett lehet megitélni. 6. A megye határában szedett minden vám és vásári adó tizede a püspöké; hasonlókép a megyében szedett menyétadó tizede is. 7. A tizedet minden egyéb termékekből gabona-, bor-, barom- és baromfiból mindenki, bár mily méltóságú s állapotú, zászlós, nemes, szolga, keresztény vagy izmaelita, köteles megadni. 8. A tizedből pedig sem a nádor a huszadot, sem a főispán a századot, mint egyébütt szokás,

[1]) Schmitt: Episcopat. Argiens. I, 95. Fejér: Cod. Dipl. II, 202.

1196. ki nem veheti. 9. A püspök engedelme nélkül még hirdetni is tilos a megyében valamit a nádornak vagy főispánnak a maga hírnöke által. 10. A püspök megegyezte nélkül Pécsett vagy másutt a megyében sem országos, sem tartományi sem megyei gyűlést nem lehet tartani. 11. Törvényszéket sem nádor sem főispán nem tarthat a püspökök jószágain; különben a nádor húsz arany gíra birságot fizet, a főispán hivatalát veszti. 12. A királyon és a királynén kivül mindenkinek tíz arany gíra birság alatt tilos a püspök jószágain annak engedelme nélkül megszállani stb. [1]).

Végső éveiben Béla még fogadalmat is tett keresthadat vezetni a külföldre. De e fogadalmának teljesítésében tán vejének, Isacus Angelus görög császárnak szerencsétlen esete s ennek következtében a birodalommal eddigelé folytatott barátságos viszonyainak megváltozta, vagy betegség által meggátoltatván, azt ifjabbik fiára, Endrére hagyta örökségül; mivégre a neki osztályrészül adott várak s uradalmak mellett roppant pénzösszeget hagyott, melyen hadat fogadhasson.

Két fián, Imrén és Endrén kivül egy 1198-ki okmány [2]) egy harmadik fiáról is emlékezik, kinek nevét azonban nem tudjuk.

---

[1]) Libertas Populorum Ecclesiae Quinqueecclesiensis 1191-ből. Endlichernél: Monumenta Arpadiana 394. kövv. Ezen okmányon fordul elő legelőször az arany pecsét, bulla aurea.

[2]) Regnum ipsum ad minorem fratrem tuum .... derivandum, — írja III. Incze Endre vezérhez Fejér: Cod. Dipl. II, 313. köv.

HATODIK FEJEZET.

Imre és III. László. 1196—1205.

I.

Majdnem hagyományossá vált már eddigelé az országban, hogy valahányszor az elhunyt királynak több felnőtt fia vagy testvére maradt életben, meghasonlás, viszály tört ki a rokonok közt, belháború az országban. Tán épen ennek akarta elejét venni III. Béla, midőn a heves vérű, nyugtalan természetű Endrének nem az ország egy részét, nem a vezérséget, hanem a maga keresztfogadalmának végrehajtását hagyta örökségül.

Viszályok a kir. testvérek közt.

De szándéka nem teljesedett. Endre nagyravágyó volt, és igen sajnosan vette, hogy miután a neki szánt Halicsot még gyermek korában elvesztette, atyjától a vezérséget, vagy mire még inkább vágyott, Horvát- s Dalmátországot nem nyerte osztályrészül. Ezt tehát bátyjától, Imre királytól kicsikarni, első törekvésévé tette, mihelyt atyjok tetemei a székesfehérvári sírboltban eltakaríttattak, s Imre ugyanott másodszor is megkoronáztatván [1]), a trónra lépett. A kereszthadjáratra nyert kincseken barátokat szerzett, hadakat szedett ugyan, de nem hogy azokat a szent földre, hanem hogy bátyja ellen vezesse. A pazar kézzel szórt kincsek sok barátot szereztek a nagyravágyó herczegnek; s a kereszt jele, melyet fegyveresei ruhájára tűzetett, mindaddig el-

[1]) Turóczy II. Cap. 70.

1197. födte lázadó szándokait, mígnem nyiltan kitűzhette a pártütés zászlaját.

Úgy látszik, Endre nem támadta meg egyenesen bátyját, ki iránta sokáig semmi gyanúval sem viseltetvén, háborúra nem is készült, hanem Horvát- s Dalmátországba, a két tartomány elfoglalására vezette hadait. De bár miként történt, Imre, miután öcscse szándokairól értesült s hadait összegyűjteni kezdette, meglepetve látá, hogy ezekben nem nagy támaszt lel pártos öcscse ellen. Sokan még Béla életében, midőn ez a kereszthadjáratra készült, szintén fogadalmat tőnek vele menni Palaestinába; s most, e fogadalom teljesítése előtt, úgy vélték, nem foghatnak fegyvert más háborúra. Mások, emezeknél kevesebbé lelkiismeretesek, Endre zászlai alá álltak, készek támogatni igényeit. A csekély had tehát, melyet Imre 1197-ben öcscse ellen küldött, vereséget szenvedett [1]). Szorultságában a király a pápához folyamodott, kérvén őt, parancsolná meg öcscsének, hogy az átvett keresztfogadalmat teljesítse, azon híveit pedig, kik keresztfogadalmuk miatt vonakodnak a királyi zászlók alá gyűlni, e fogadalomtól ideiglen mentené föl. Addig is míg a pápától a kivánt válasz megérkeznék, pártját nevelendő, az öcscséhez hasonló pazarlással kezdett gazdálkodni a királyi uradalmak s várjavakban. Magát székesvárosának várát, Esztergomot, s az abban létező, egészen még fel sem épült királyi palotát az érseknek adományozta [2]); a templariusoknak újabb birtokot s kiváltságokat ajándékozott [3]) stb.

Az új pápa, III. Incze, nem késett ugyan teljesíteni a király kérelmét [4]). De bár a pápa egyházi átok fenyegetése

---

[1]) Chron. Admontens. Peznél II, 193. Pertznél: Scriptores IX. Imre levele Fejérnél: Cod. Dipl. II, 308.

[2]) Fejér: Cod. Dipl. II, 324.

[3]) U. o. 329.

[4]) III. Incze levelei Imréhez, Endréhez s az eszt. érsekhez. U. o. 311.

alatt hagyta meg 1198-ban Endrének, hogy a hadjáratra sept. 15-kéig múlhatatlanúl megindduljon, s addig is minden lázadástól őrizkedjék: Endre mindezekre nem hallgatva, Horvát- s Dalmátországot fegyveres kézzel elfoglalta, s azokat, kik ott a királyhoz ragaszkodva ellentálltak, széjjelverte. Innen pedig győztes fegyvereit Ráma és Chulmia ellen fordítván, e tartományokat is meghódoltatta, magát azontúl Dalmát- s Horvátország, Ráma és Chulmia vezérének czímezvén [1]). 1198.

Imre az említett körülmények miatt ellentállni képtelen, tűrni kényteleníttetett a megtörténteket; s a házasélet örömeiben keresett kárpótlást, még ugyanazon évben II. Alfons Aragonia királyának leányát Constantiát vévén feleségűl [2]).

A pártoskodás, a király részéről ellenző intézkedésekre nem találván, ez alatt egyre burjányozott az országban. A hatalmasabb urak megszokni kezdék az engedetlenséget, és, mi még károsabb következéseket vont maga után, megszokni kezdék, hogy csak újabb adományok s kedvezések fejében tegyék meg kötelességszerű szolgálataikat. A zavargás, a közbátorság hiánya nőttön nőtt. A fejérvári káptalan prépostja, kinek tiszte volt eddigelé a szent korona őrzése, már ezt sem látta biztosságban; s engedelmet kért s nyert is a pápától, hogy azt szükség idején másnak őrizetére bízhassa [3]).

E zavarok s pártoskodásokban az egyháziak is részt vettek a világi urakkal, az ellenpártiakat egyházi átokkal szokván sujtogatni; mert egyháziak s világiak egyaránt két táborra oszlottak a testvérek között. Imrének legbizodalmasabb híve volt Ugrin győri püspök. De még ő sem érzé magát eléggé fedve az Endre pártján lévő társai elle-

[1]) U. o. 319. Chulmia = a mai Herczegovina.
[2]) Ld. Katonát: Hist. Crit. IV, 496. kövv.
[3]) Fejér: Cod. Dipl. II, 333.

1199. nében. A király maga erejéből tehetetlen, a pápa hatalma által ügyekezett megvédni magát s párthíveit. Kérelmére, III. Incze engedelmet adott neki, hogy ha a győri püspököt vagy más hű tanácsosait a többi főpapok közől, bár ki is átokkal sujtaná, azokat bármely más püspök által feloldathassa az egyházi büntetés alól [1]). A váradi káptalan, püspökét a maga kifosztásáról, eskütörésről, simoniáról vádolta a pápa előtt [2]). Hasonlót tett a földvári apát, Obert, a pécsi püspök, Calanus, irányában [3]). Némely váczmegyei papok pedig Boleszló püspökük ellen emeltek vádat Imrénél, nem tudni, mi bűnökről. A heves Imre ennek hallatára annyira felindult, hogy az 1199-ki márczius 17-kén, midőn a püspök káptalanjával a hórákat éneklé, a templomban reátört s a szentély kulcsait magának átadatni követelvén, a püspöknek a templomból távozást parancsolt. Ez attól tartván, hogy a templomon kivűl csel vár reá, az oltárhoz menekűlt. Imre az engedetlenség miatt dühösségre fakadva, a püspököt saját kezeivel ragadta meg s az oltár lépcsőin letaszítván, szolgái által csaknem félholtan vettette ki a templomból. Azután a szentély ajtaját feltöreté, s mind a templom kincseit, mind a püspöknek egy monostor építésére megtakarított pénzét lefoglalta. És midőn a püspök ezen egyházsértés miatt a templomot bezáratta, az isteni szolgálatot felfüggesztette, a király viszont a püspöki tizedet foglalta le s megtiltotta, hogy az ügy a pápához följelentessék. De ez a király tilalma daczára is megtörtént. III. Incze atyailag megfeddé s komolyan meginté őt, hogy a sérelemért minden módon eleget tegyen, meghagyván Saul kalocsai érseknek, hogy arra a királyt az ő nevében reászorítsa [4]).

Kell-e még mondanunk, hogy a hol ilyenek történnek, minden tekintetben szánandó állapotban létezik az ország?

[1]) U. o. 350.
[2]) U. o. 351.
[3]) U. o. 363.
[4]) Fejérnél: Cod. Dipl. II, 358. kövv.

Mi a fejedelmi testvérek viszályait illeti, azokról nin- 1199.
csenek részletesebb tudósitásaink. Úgy látszik, hogy miután Endre magát Horvát- s Dalmátország birtokába erőhatalommal behelyezte, Imre minden átengedés, vagy békekötés nélkül tűrte testvére bitorlását, míg magának adományozásai által az urak közt elég pártolót szerezhetne, hogy Endrét ismét megtámadhassa. S így történt, hogy 1199-ben, legalább tudtunkra, minden újabb ok nélkül, ismét ellenségesen álltak szemben egymással a testvérek hadai. A szerencse ez alkalommal Imrének kedvezett: Endre, legyőzetvén, elébb valamely László úrnál —, s midőn a király boszúja ennek házát fölégette, javait elkobozta, Leopold osztrák herczegnél keresett menedéket. De még itt sem akarta őt tűrni az ingerlékeny király, s hogy Leopoldot öcscsének vagy kiadására, vagy elűzésére kényszerítse, Ausztriába törvén, annak határait tűzzel, vassal pusztította [1]).

Imre ezután hogy Endre pártját Horvát- s Dalmát- Horvát és dalországban elfojtsa, s ezeket szorosabban magához kapcsolja, mát ügyek. személyesen oda utazott [2]). Zágrábban a püspöknek, ki hűsége miatt Endre pártjától egynémi kárt szenvedett, a királyi menyét- és sertvés-adóból tizedet adományozott [3]). Spalatóban a polgároknak meghagyta, hogy Bernát érseknek, a maga egykori tanítójának — „kit, úgymond, ő nagyrabecsül, s országa főbbjei közt királyi oldala mellé helyezett," — úgy engedelmeskedjenek, mint önmagának. Meg is parancsolta légyen neki, hogy őket a király nevében gyakran megintse, hogy hűségöket állhatatosan megőrizzék [4]). „Ezen

---

[1]) Chron. Claustro-Neoburg. Pertznél IX. és Chron. Australe. Frehernél: I, ezen évhez.

[2]) Civitatem Traguriensem intravimus, ubi una cum clero et populo in honore et gaudio accepti, laudes hymnidicas honorabiliter recepimus. Luciusnál Lib. III. Cap. 13.

[3]) Fejérnél: Cod. Dipl. II, 364.

[4]) U. o. 369.

1200. érsek, úgymond a spalatói főesperes [1]), a királyt Magyarországban gyakran meglátogatván, tőle nagy tisztelettel fogadtatott és sok ajándékot nyert. Atyja gyanánt tisztelte őt a király s mit az érsek tőle kért, mindent szivesen megadott.“ Bernát, bár Imre által mindjárt kormánya elején, 1199-ban neveztetett ki az épen megürült érsekségre, mivel szerzetesi kötelmeitől a pápa által magát eleve fel nem oldatta, sokáig nem nyerhetett megerősitést; míg ez végre csak 1200-ban, épen azon időtájban érkezett meg, midőn Imre e részeken időzött. Bernát ezután nagy buzgalommal kezdé kiirtani megyéjében a patarenusok nevezete alatt ismeretes eretnekek felekezetét [2]), mely a római egyháztól eltérő egyéb tanai mellett a hierarchiának is nagy ellenzője volt. E hitfelekezetet leginkább egy testvérpár, az Apuliából származott és Zárában megtelepedett Máté és Arisztodius terjesztette Dalmátiában és a szomszéd Boszniában. A testvérek, egyébiránt a festészetben és ötvösi kézműben jeles művészek, az olasz és szláv nyelvet egyaránt beszélték, ismerték mind a kettő irodalmát. Nagy hévvel hirdetett tanaik terjesztése végett gyakran beutazták a dalmát városokat és Boszniát. Bernát érsek, értesülvén Spalatóba érkeztökről, javaikat elfoglaltatá, magokat pedig kiüzeté, mígnem bűnbánatuk által bocsánatát ismét megnyerték [3]); de a fele-

---

[1]) Hist, Salonit. Cap. 24. 569. l.

[2]) Ezek másként a lioni Valdo Péterről, a felekezet nagy pártolójáról Valdenseseknek is neveztettek, s ugyanazon tanokat vallották az albigensesek sectájával, s az ó-kori manichaeusokkal. Tanaik főbbjei: hitték a jó és rosz principiumát, amazt az istentől, emezt az ördögtől származtatván; az ó-testamentumot, mint ördög művét elvetették; a gyermekeket, mielőtt öntudatra jutnának, meg nem keresztelték; némely szentséget, p. o. az oltárit, mivel Krisztus valóságos jelenlétét nem hitték, be nem fogadták; az egyházi hierarchiának nagy ellenségei voltak s a gyanús életü papokat is elüzték; hitfeleiket a házasságtól eltiltották stb. Ld. Farlatus: Illyr. Sacr. IV, 45.

[3]) Thomas Archidiac. Spal. Hist. Salon. Cap. 24. 568.

kezetet, melylyel utóbb annyi baja lett királyainknak, s 1200.
mely egyik fő oka volt, miérthogy a magyar uralom Boszniában s Rámában meg nem gyökerezhetett, már nem volt könnyű kiirtani. Bernát érsek a maga megyéjéből kiűzte ugyan őket; de annál inkább elszaporodtak Boszniában. Ő tehát most Imre királyt, míg Dalmátiában mulatott, nem szűnt meg ösztönözni, fojtaná el a gyűlölt felekezetet Boszniában is. De Imre ezt a pápa feladatának tartá, s megelégedett avval, hogy Kulin bosnyai bánt, ki e tanokhoz maga is ragaszkodván, azok terjedését előmozdította, a pápa vizsgálata alá Rómába küldötte [1]). Volt-e a bán Rómában, bizonytalan; de ha volt is, ott csak színlelte javúlását, s visszatérvén, szintoly pártolója maradt a felekezetnek, mint volt elébb. A pápa tehát még azon évben szigorúan meghagyta a királynak, hogy miután Kulin a Spalatóból kiűzött patarenusokat tartományába befogadta, s őket pártolja, hivatal és javai vesztése alatt parancsolja meg neki azok kiűzését [2]).

Imre 1200-dik év tavaszán Dalmátiából visszatérvén, a pünkösdi ünnepek alkalmával Konrád mainczi érseket fogadta követségben. Konrádot, — ha a német évkönyveknek hihetünk — a német fejedelmek küldötték volna a királyhoz, hogy miután magok a szentföldre kereszthadat szándékoznak Magyarországon keresztül vezetni, itt a viszálkodó testvéreket elébb kibékítse, s őket is reábírja hozzájok csatlatkozniok. Az érsek, miután Ausztriában Leopold herczeggel s a nála volt Endre vezérrel értekezett, — mindig a német évkönyvek szerint, — szerződésre bírta volna Imrét, mely szerint öcscsével kiengesztelődvén, ezt országában társul fogadta oly módon, hogy mind a ketten a szent

[1]) Vulcus diocliai fejedelem levele III. Inczéhez. Katonánál: IV, 576. Fejér: Cod. Dipl. II, 370.

[2]) III. Incze levele 1200. október 12-ről Fejérnél: Cod. Dipl. u. o. 378.

1201. földre mennének, s ha valamelyik ott elhalna, az életben maradó bírja az országot [1])

E szerződés azonban nem hordja magán a valószinűség jellegét; s nem is a mainczi érsek, hanem, III. Incze pápának egy 1203-ki okmány szerint [2]), De Crescentio György cardinál s pápai követ szerzette meg a békét a testvérek között, mely szerint Imre öcscsének önként átadta Horvát- s Dalmátországot [3]). Bizonyos az is, hogy Imre ez időtájban fogadalmat tett kereszthadjáratot intézni a szentföldre.

II.

Szerbország meghódoltatása.

Mihelyt a belbéke helyreállott, Imre is megfeledkezett keresztfogadalmáról; s a helyett most inkább Szerbország meghódoltatására fordítá gondjait. Fentebb láttuk, miként a szerb fejedelmek II. Béla neje, Ilona királyné által a magyar fejedelmi házzal rokonságba lépvén, II. Gejza alatt Blachin, más nevén Némanics fejedelem a magyar korona fenhatósága alá hajólt, miért azonban Mánueltől háborút vont nyakára s ismét elismerni kényteleníttetett a görög felsőséget. Némanics unokái István és Vuk ez időben egymással viszálkodván, emez Imrét hívta bátyja ellen segedel-

[1]) Godefridus Coloniens. Frehernél I, 366.

[2]) Dobnernél: Monumen. II, 340. Compositionem inter te et chariss. in. Christo filium... Regem Ungar. in delecti filii Georgii... Cardinalis, tunc apost. sedis legati, manibus versatam et ab eo postmodum confirmatam, sicut ... ab utraque parte sponte recepta et pacifice *hactenus* (1203.) observata ... stb.

[3]) 1200 végén már ismét több okmányt adott ki Endre Dalmátiában. Ilyen p. o. Kerchelichnél: Hist. Epp. Zagrab. 324. egy másik Farlatusnál: V, 356. Ilyen a sz. Kozma és Demjén számára kiadott, melyben Endre ezen czímmel él: Andreas dei gratia Dalm. Croat. Chulmiaeque Dux. Farlatusnál IV, 8. A testvérek közti béke megkötését bizonyítják Chron. Austriae. Claustro-Neoburgense Peznél I, 449. 720. Pertznél IX. Chron. Australe, Frehernél I, 440. Arenpeck Vitus a békét pünkösdkor (május 28.) mondja megkötöttnek. Leibnitz: Scriptor Brunsw. III.

mül. A király annyival inkább hajlott kérelmére, mivel értesült, hogy István régóta sürgeti III. Incze pápát, küldene számára koronát, igérvén, hogy ha kérelme teljesíttetik, népét a kath. egyház kebelébe téríti. A pápának tetszett a kérelem, s már követet akart volt küldeni Szerbiába, midőn a király közbe lépett. Imre ugyanis azon körülménynél fogva, hogy István nagyatyja a magyar korona felsőségét elismerte volt, hűbérúri igényt tartott Szerbországra. Midőn tehát most Vuknak segedelmére ment, egyszersmind a pápát is megkérte, se követet, se koronát ne küldjön Istvánhoz, mert ez a magyar király fenhatósági jogába ütközik, melynek helyreállítását épen most vette czélba; ha ez sikerül, maga is rajta lesz, hogy a tartomány a római egyház hívének vallja magát. 1202.

Imre a vele most békében élő Endre dandáraival is szaporítván hadait, Istvánt 1202-ben legyőzte s fejedelemségét magyar felsőség alatt Vuknak adta által. A történtekben a pápa is megnyugodott; inté mindazáltal a királyt, hogy a hatalma alá esett tartományt most már ne késsék a római egyház iránt is engedelmességre szorítani, hogy, úgymond, egy legyen az akol, egy a pásztor: ezt magának a királynak s birodalmának érdeke is igényelvén. S azon reményben, hogy ez mihamarább teljesedni is fog, Szerországot a kalocsai érsék metropolitai hatósága alá rendelte [1]).

Szerországot a maga felsősége alá vetvén, Bolgárországba tört át Imre, s annak egy részét szintén elfoglalta. Mi adott okot e betörésre; az-e, hogy Ivanics bolgár fejedelem a zsupánságától megfosztott Istvánt segítette? — vagy, a mi valószinűbb, az elfoglalt tartomány hajdan Szerbországhoz tartozott, s birtoka felett a két határos fejedelem versengett? — bizonytalan. Csak annyit tudunk, hogy e Bolgárország meghódoltatása.

[1]) Nicetas Choniates 293. kövv. Du Fresne: Illyr. Vet. et nov. 55. István levele III. Inczéhez Fejérnél: Cod. Dipl. II, 390. III. Incze Imréhez u. o. 389. Ugyanaz Imréhez Katonánál: Hist. Crit. IV, 627.

1202. tartomány, melyben öt püspökség létezett, még 1204-ben is Imrét uralta [1]); s ő magát ezóta Szerb- és Bolgárország királyának is czímezte okmányaiban [2]).

E közben a pápa nem szünt meg sürgetni Imrét, teljesítené valahára keresztfogadalmát. De ennek elhalasztására több okai voltak a királynak; miért is, hogy attól egy időre fölmentessék, a pilisi apátot küldötte Rómába [3]). Kérelmének egyik okául azt hozta fel a király, hogy az Aldunánál tanyázó kúnok, hihetőleg Ivanics bolgár fejedelem által felizgatva, az ország határait rabolva háborgatják. Másik panasza Velencze ellen volt intézve. 1202-ben, a pápa felhivásaira, a nyugati tartományokból ismét számosan mentek a törököktől mindinkább szorongatott szentföld megsegéllésére. A keresztesek Velenczétől bérlettek ki ötven gályát és száz más hajót, azokon Palestinába vitorlázandók. Velencze a bérleti szerződésben feltételül kötötte ki, hogy bár hol kötnek ki hajói, a keresztesek kötelesek legyenek segélyt nyujtani a velök menő velenczei fegyvereseknek; s addig meg sem indítá hajóit, míg a föltétel el nem fogadtatott. Ez megtörténvén, Dandulo Henrik, velenczei herczeg maga vezette Zára alá a kereszteseket, s azt haladék nélkül körültáborolta. A polgárok az első napon csak védték magokat; de midőn a kereszteseket is ostromra látnák készülni, ezekhez kiüzenvén, a pápa itéletére hivatkoztak; s midőn a herczeg a közbenjárást el nem fogadta, a falakra mindenfelől kereszteket tűztek ki, ezáltal a kereszteseket tettök méltatlanságára figyelmeztetendők. De ez őket nem mentė meg: a herczeg ostromot rendelt, s a város harmadnapon, november 14-én (1202) megvétetett. A polgárok nagy része kiköltözött a városból, s lakjaik a keresztesek közt osztattak fel téli szál-

Velencze Zárát elfoglalja.

[1]) Sciat Sanctitas Vesra — így ír Ivanics fejedelem a pápához — quoniam quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium meum quos invasit et detinet rex Ungariae. Katonánál. i. h. 628.

[2]) Fejérnél: Cod. Dipl. II, 391. és 395.

[3]) U. o. 393.

lásokul. A velenczei herczeg, hogy a város elpartolását min- 1203.
den időre lehetetlenné, vagy legalább a maga hajóhada ellenében védhetetlenné tegye, a tenger felé szolgáló falakat s bástyákat egészen lerontatta. A pápa ezekről értesülvén, kemény feddést intézett a keresztesekhez, kiátkozással fenyegetvén őket, ha a várost vissza nem adják a magyar királynak. A keresztesek vezérei követeik által menték magokat s könyörögtek a pápa bocsánatáért, de Velencze hallani sem akart a város átadásáról, s miután a kereszteseket Konstantinápolyba szállíttatta, a várost a száraz föld felől újabban megerősítteté.

A városukból száműzött polgárok e közben Imre és Endre segélyéért könyörögtek. Endre nyújtott is ugyan nekik némi segedelmet; de minthogy az a város ostromára csekély vala, a polgárok e segélyhaddal Velenczének Kesse nevű várát rontották el. Mások a tengeren mint kalózok kezdték üldözni a velenczei hajókat, mígnem Dandulo Rajner, a herczeg fia, egy czirkáló hajóhaddal őket el nem ijesztette. Ezen kivül a város előtt létező Malconsejo szigeten egy kastélyt épített, melyből nemcsak a város megközelítését nehezítette a tenger részéről, hanem a kalózokat is alkalmasan űzőbe vehette.

Történt azonban, hogy tiz gaëtai (nápolyi) hajó érkezett, valószinűleg, szintén keresztesek szállitása végett, az adriai tengerre, Imre király ezeket Bernát spalatói érsek ösztönzéseire azonnal bérbe fogadta, s a számüzött záraiak rendelkezésére adta. Ezek fegyveresen a hajókra szállván, a velenczeiek kastélyát megtámadták s megvették; az ellenséget, ki csak kézre került, irgalom nélkül leölték, a kastélyt pedig lerontották. Igy aztán városukat is visszavevén, lassanként azt hamvaiból is felépítették [1]). Mindezt inkább bo-

[1]) Thomas Archid. Spal. Hist. Salon. Cap. 25. Guntherus. Canisiusnál (edit. Basnage.) IV, 8. Dandulo Muratorinál XII, 321. Lucius: Lib. IV. Cap. 1. 247. Incze levelei Fejérnél: Cod. Dipl. II, 396. kövv.

1203. szúból az álnok Velencze ellen, mint a magok biztosítása végett tették Zára polgárai. Mert mihelyt értesültek, hogy Velencze újabban hajóhadat fegyverez föl ellenök, mivel sem Endre vezértől elegendő segélyt nem nyerhettek, sem magok meg nem védhették a tenger felől bástyáitól megfosztott városukat: újabb veszedelmöket megelőzve, követeik által kegyelemért könyörögtek s önként meghódoltak Velenczének. A büszke signoria terhes feltételek alatt fogadta el a hódolatot. A város, a felett hogy hűsége biztositásaúl túszokat s jelentékeny zálogot kellett adnia, kénytelen volt tűrni azt is, hogy grófjául velenczei nobili neveztessék ki, az érsek pedig a velenczei patriarchának magát alája vesse; továbbá évenként három ezer menyétbőr-adóra, s háború esetén a velenczei zászlók alatt táborozásra kötelezteteti [1]). Bernát spalatói érsek is kárát látta buzgalmának, melylyel a király és a záraiak ügyét szolgálta. Velencze, mihelyt Zárát ismét birtokába vette, néhány gályát Spalató felé küldött, az érseken boszút állani; mit azáltal végre is hajtott, hogy annak kastélyát s palotáját, mely Hurania (ma Vragnicza) szigetén létezett, feldúlatta [2]).

Időközben a pilisi apát is visszatért Rómából, kit oda Imre, mint mondók, azért küldött volt, hogy a kereszthadjáratot sürgető pápától annak elhalasztását eszközölje ki. A pápa nem elégedett meg Imre mentségeivel, s fogadalmának teljesítését, mire a szentföldön nagy szükség volna, újabban is követelte. Imrének ez semmikép sem volt inyére, kivált miután viszonyai öcsével, Endre vezérrel, még mind nem voltak oly barátságosak, hogy távozta esetében annak újabb nyugtalanságaitól ne kellett volna tartania. Most tehát evvel mentegetődzött a pápánál; s kijelenté neki, hogy elébb semmi esetre sem távozhatik, míg kisded fiát, Lászlót meg nem koronáztatja, s örökösödését nem biztosítja; egyszers-

[1]) Dandulo, i. h. Thomas Archid. i. h. Cap. 25. l. 571.

[2]) Thomas Archid. i. h.

mind tudatta vele kívánságát is, miszerint ő szentsége maga 1203.
is tenne meg mindent, mit e tekintetben pápai tekintélyével képes eszközölni. A pápa ennek következtében 1203-ki február 25-kén kelt levelében [1]) meghagyta az ország főpapjainak, hogy mielőtt a király útra kelne, birnák reá az ország rendeit, hogy László fiának hűséget esküdjenek, s azoknak, kiket az ország kormányára melléje rendelend, engedelmeskedjenek, mind azokat pedig, kik távozta után zavart támasztani merészkednének, egyházi átokkal sujtsák.

A pápa egyébiránt azt kivánta, hogy az atyai végrendelet szerint, Endre is részt vegyen bátyjával a hadjáratban, s midőn tőle azon választ nyerte, hogy erre költsége hiányzik, Imrét szólitá fel, adna öcscsének is annyi költséget, melyből keresztfogadalmát végrehajthassa [2]). Magát Endrét pedig, ki szintúgy nem bízott bátyjában, mint ez nem ő benne, s aggódott a miatt is, netalán távolléte alatt Imre megsértse a köztök fenálló szerződést, biztosította az iránt, hogy míg távol leend, birtokait a szent szék különös pártfogása alá veszi, s ha ez alatt fia születnék, örökségében, míg felnő, azt is hasonló módon fogja védelmezni [3]).

De bár a pápa ekként ügyekezett megszűntetni aggodalmaikat, a testvérek egyikének sem volt kedve oly hosszú időre távozni birtokából. Imre tán szívesen ellátta volna öcscsét a szükséges költséggel, csakhogy távozzék; de Endre, ki, nagyravágyó neje, a merani Gertrud által is egyre ingereltetvén, bátyja halála után a koronára vágyott, nehogy távolléte alatt Imre a maga kisded fiát megkoronázza, mielőtt bátyja útra kelne, maga sem gondolt komolyabban a hadjáratra. Imre pedig mind újabb és újabb mentségeket

[1]) Dobnernél: Monum. ined. II, 331. Katonánál: Hist. Crit. IV, 658. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 401.

[2]) III. Incze levele Imréhez 1203. nov. 5. Dobnernél II, 330. Fejérnél i. h. 412.

[3]) Ugyanaz Endréhez. nov. 5. Dobnernél u. o. 340. Fejérnél: u. o. 415.

1203. keresett annak elhalasztására. És ilyeket találnia nem is került nagy fáradságába; mert azon felül, hogy fia öröködését nem alap nélkül féltette öcscse nagyravágyásától, még egyéb viszonyokban is elég örvet találhatott a hadjárat elhalasztására.

Belzavarok. Gyönge, erélytelen kormánya még az Endrével kötött béke után sem bírt rendet, egyességet, nyugalmat előteremteni az országban. A magánviszályok, melyeknek magvai a belháborúk alatt hintettek el, buján tenyésztek az urak között. Sokan ezek közől, a fejedelmi testvérek vesztegetései által túlságosan gazdagokká, hatalmasokká válván, törvényt magok felett tűrni nem igen szerettek: a kormány iránt engedetlenek, egymással örökös háborgásban éltek. A béke s egyetértés még az egyházi nagyok közt is felbomlott. Jób esztergomi érsek, s a kalocsai érsekek, Saul s ennek halála után, János, szünet nélkül vitáztak egymással székeik jogai fölött. Mióta III. Bélát a pápa különös engedelméből a kalocsai érsek koronázta meg, bár akkoron Béla maga is óvást tett, nehogy ebből az esztergomi érsek jogaira nézve káros következtetés vonassék le: a kalocsai érsekek mégis magoknak követelték a koronázás jogát.

Egyházi viszonyok. Még nehezebben elintézhető vita támadt köztök a királyi apátságok és prépostságok felett. Ezek, mivel ama kiváltsággal bírtak, mely szerint valamint a világiakban egyedül a király, úgy az egyházakban a pápa hatósága alá tartozának: az érsektől megtagadták az engedelmességet. Jób esztergomi érsek azonban erélyesen védte primatialis jogait. A pápa biztosította is őt, bár csak általános kifejezésekben, hogy a mi jogai e körül vannak, azok nem fognak sérelmet szenvedni. De most a kalocsai érsek is követelte, hogy azon királyi apátságok és prépostságokra nézve, melyek az ő metropolitai kerületében léteznek, neki, s nem az esztergominak van azon hatósága, melyet a pápa is elismert ennek irányában. Ezt viszont az esztergomi tagadta, állítván, hogy e hatósági jog nem a metropolitai, hanem a pri-

matialis szék tulajdona. A viszály oly igen elmérgesedett a 1203.
két érsekség között, miszerint Imre már nemcsak botránytól (scandalum), hanem attól is félt, hogy e viszály más zavarokra is alkalmat szolgáltat. Kivánta tehát a pápától, jelentené ki, hogy e prépostságok s apátságok felett egyiknek sincs semmi hatósága, hanem azok, valamint a világiakban a király, úgy az egyháziakban kizárólag a szentszék alá tartoznak; s kérte a pápát, tiltsa le a két érseket a további perlekedéstől, s legalább is addig, míg maga a kereszthadjáraton leend, sem az egyik sem a másik folyamodására ne mondjon köztök itéletet. De az esztergomi érsek, széke jogait védelmezendő, ezek után személyesen elment Rómába; s a pápa Imrének ama kérelmére csak azon mellőző választ adta, hogy nincs oka félni sem a botránytól, sem attól, hogy e versengésből más zavarok támadjanak országában. Az esztergomi érsek ha nem nyert is itéletet a kir. prépostságok s apátságok kérdésében, legalább azon diadallal tért meg, hogy koronázási joga újabban is biztosíttatott, a kalocsai pedig egyéb jogigényei miatt is rendre utasíttatott a pápa által [1]). De ezt sem hagyta ő szentsége minden vigasztalás nélkül; mert, bár őt az esztergomi szék jogainak tiszteletben tartására intette, más részről a nem rég Imre fenhatósága alá került Szerbországot az ő metropolitai hatósága alá rendelte, s a római szék érdekeinek szilárditását e tartományban különösen reábízta, felszólítván őt, menne e végett személyesen Vuk nagyzupánhoz s venne tőle és tartománya főbbjeitől esküt, hogy ezentúl megtörhetlen engedelmességgel fognak viseltetni a római szék iránt, lemondván minden összeköttetésről a konstantinápolyi patriarchával [2]).

A pápát egyébiránt nemcsak a görög patriarcha befolyásának meggátlása bírta e gondoskodásra: attól is tartott,

[1]) III. Incze levelei Dobnernél: Monum. II. 332. kövv. Katonánál: Hist. Crit. IV, 661. kövv.

[2]) Dobnernél u. o. 333. 335. Katonánál: 670. kövv.

1203. nehogy a patarenusok eretneksége, mely Boszniában nemcsak Kulin bán, hanem Dániel püspök által is pártoltatván, nőttön nőtt, oda is átterjedjen. E felekezet kiirtása végett ő már a múlt 1202-ki évben Casemario Jánost, a maga káplányát küldötte volt szentszéki követül e tartományba. A követ oly sükerrel járt el, kivált miután Dániel püspök meghalálozot , hogy Kulin bán, a bosnya papság főbbjeivel együtt lemondott az eretnekségről, s ünnepélyes vallást tett a római egyház tanainak megtartására. A követ ennél még erősebb biztosítást is kivánt, s a gyülekezet által két tekintélyesebb papot választatott, kik vele a magyar király elébe járulnának. S így lőn, hogy a bosnya egyház e követei Magyarországba jövén, a király, a kalocsai érsek, a pécsi püspök s több más egyházi s világi urak előtt ünnepélyes esküvel fogadták ama vallástételök megtartását s engedelmességet a pápa iránt [1]). Néhány vallási pontra nézve mindazáltal a pápai követ elébb nem volt képes kieszközölni a bosnya papság megegyezését; s most Imre királyt kérte meg, parancsolna Kulin bánra, hogy ezeket is fogadtassa el papságával. A király hajlott a kérelemre, s ama pontokat irásba tétetvén, királyi pecsét alatt küldte át Kulinhoz, ennek épen a királyi udvarnál mulató fia által, keményen meghagyván neki, hogy azokat mind maga fogadja —, mind papjaival fogadtassa el. Kulin engedelmeskedett; s a király kivánsága szerint arra is megesküdött a kalocsai érsek kezébe, hogy ha még ezentúl az eretnekek pártolása miatt bűnösnek találtatnék, vagy azokat tartományában tudva tűrné, bűndíjul ezer ezüst gírát fizessen, melynek fele a pápai, fele a királyi kincstárt illesse [2]). De, mint utóbb látni fogjuk, hasztalan törekedtek királyaink e tartományokat szorosabban a római egyházhoz kapcsolni, s nagy részben e

[1]) Ld. az okmányt Katonánál 677.
[2]) U. o. 681.

törekvésük okozta, hogy azokban soha sem gyökeresedett meg a magyar uralom, s mihelyt szerét tehették, minduntalan elpártoltak. 1203.

III.

III. Incze pápa, ki eddigelé annyira sürgette volt Imrét keresztfogadalmának teljesítésére, 1203 nyarán attól önmaga más felé vonta el a király hatását. Németországban 1197 óta kemény tusa folyt a császári trónért a hohenstaufeni Fülep és a braunschweigi Otto ellenkirályok közt. A pápa emezt pártolta, mint guelfet, igényeiben; és miután egyebek közt Ottokár cseh királyt, ki Imre hugát, Constantiát tartá nőül, ez évben Füleptől elvonnia s Otto pártolására megnyernie sikerült, Imrét is felszólitá, adna sógorának Fülep ellen segedelmet. Imre, csakhogy keresztfogadalmának teljesítését elhalaszthassa, örömmel hajlott a pápa és sógora kérelmére s egy jelentékeny hadat küldött Ottokár zászlai alá. Német háború.

Míg azonban Imre hadai a birodalomban harczoltak, őt magát és országát is kettős veszély fenyegette. Egyik öcscsétől, másik Ivanics bolgár fejedelemtől jött.

Endre vezér, mióta bátyja a pápa tekintélyéhez folyamodott, hogy az ország rendeit László fia iránt hűségre eskütdtethesse, Imre ellen boszús, csak alkalomra várt, hogy fellázadhasson; s ezt meghozta a király hadainak távolléte. Most az ország nagyjainak többsége is a vezér részén állott, talán mivel rosz néven vették, hogy a király még a korona s trónöröklés ügyeiben is oly nagy befolyást enged a pápának. Imre ezen alattomos hűtlenségről, úgy látszik, mitsem tudván, seregeit összegyűjté, s nagy haraggal indula meg öcscse ellen. A testvérek hadai valahol a Dráva körül találkoztak. És ekkoron az ország nagyjai valamennyien, a sereg nagyobb részével együtt elpártoltak a királytól s Endre vezérhez állottak, csak kevesen maradván a király táborában; ezek is, látván erejök csekélységét, félelmökben futást javasoltak a Endre újabb zavargása.

1204. királynak. Imre e körülmények közt maga sem várt többé jó kimenetelt az ütközettől; de futni szégyelvén, más módról gondolkodott, miként törhetné meg a lázadást. Egy szerencsés ötlet, nagy bátorsággal végrehajtva, s annak nem kevesbbé szerencsés sikerülte a gyászossá válható napnak váratlan, de reá nézve kivánt kimenetelt adott. „Ne kövessetek engem, — úgymond az övéihez, — hanem maradjatok veszteg!“ S ezután eldobván fegyverét, vesszőt vesz kezébe, s lassú, méltóságos léptekkel megy öcscse táborába. „Majd meglátom — így kiált, arczán az elszántság lelkesült kifejezésével, midőn az ellenséges tábor harczsorait megközelítette, — majd meglátom, ki merészli kezét fölemelni a királyi vér ellen!“ A meglepett, elbámúlt Endre-pártiak néma hallgatással nyitának útat a köztök fenséggel haladó királynak, ki miután öcscséhez ért, őt, a rendkivüli jelenet varázsától szintén megszállottat, karon ragadván, táborából kivezeti s hívéinek adja által, zárnák el a közel fekvő Kheene várába. A megfélemlett had, úgymond a krónika, fegyverét letévén, a király lábaihoz borúlt s bocsánatért esedezett [1]). Endre neje, Gertrud, a lázadás főszítogatója, minden javaitól megfosztatván, hazájába, Meranba, küldetett vissza [2]).

Viszályok a bolgár fejedelemmel.

A második baj, mint mondók, Bolgárországból eredt. Említettük hogy Imre, miután Némanics Istvánt Szerbországból elkergette, s öcscsét, Vukot, tette helyébe fejedelemmé, Bolgárországba is átcsapott, s annak egy tartományát, melyben öt püspökség létezett, szintén elfoglalta. E tartomány visszaadásáért Calo-Joannes, vagy mint népe nevezte, Ivanics, e miatt több ízben járatta követeit Imrénél, de mind hasztalan. Ivanics tehát élvén az alkalommal,

[1]) Thomas Archidiac. Spal. Hist. Salon. Cap. 24, 596. Dandulo Muratorinál. XII. Chron. Claustro-Neoburg. Peznél I, 449. Pertznél IX.

[2]) Oefele: Scriptores Rer. Boicar. II, 335. Ugyanez Esztergomba csukatja be Endrét. De a börtön helye iránt nem hagy fen kétséget magának Endrének egy 1209-ben kelt levele, melyben mondja: dum in carcere in Castro Kheene detineremur. Fejér: Cod. Dipl. III. 1, 86

midőn Imre hadai Ottokár cseh királylyal a hohenstaufeni 1203.
Fülep ellen harczolának, magát Imrét pedig ezenfelül öcscsének lázadása vette igénybe, nemcsak ama tartományt, hanem a magyar koronának azon földét is elfoglalta, melyet egykoron III. Béla az Isacus Angelussal összeházasított Margit leányának adott volt jegyajándokul, s mely Isacus császár halála után a magyar birodalomra visszaesett; sőt még Szerbország egy részét is tűzzel vassal pusztította.

Imre a mondott okoknál fogva nem boszúlhatta meg mindjárt Ivanics hatalmaskodását; de mihelyt Endre lázadását elfojtotta, azonnal hadjáratra készült Ivanics ellen. Most meg a pápai követ vetette magát közbe III. Incze pártfogoltjáért, s kéré Imrét, hagyna fel e hadjárattal, nehogy azáltal Ivanicsnak a római egyházba térését meggátolja; egyébiránt igérvén, hogy a pápa neki teljes elégtételt szolgáltatand. Ivanics ugyanis a görög császárral, kinek fenhatósága alatt állott, viszályba keveredvén, már 1197 óta sürgeté a pápát, küldene neki, miként őseinek elődei, a boldogult pápák, több ízben küldöttek, koronát és királyi czímet, igérvén, hogy népével együtt a római egyház kebelébe térend. III. Incze pápa, ki 1198-ban jutott a szentszékre, kérelmét figyelemre méltatván, Brundusi Domokost küldé hozzá követül, megvizsgálni Ivanics állításainak s igéreteinek valóságát. A követ, úgy látszik, — mert eljárásáról nincs tudomásunk, — a fejedelemre nézve kedvező tudósítással tért ugyan vissza a pápához, de Ivanics kívánságának teljesedése, bizonytalan miért, egy időre elhalasztatott. A fejedelem tehát pár év múlva újabban ismételte kérelmét a korona átküldése iránt, ezúttal azt is kivánván, hogy a bolgár érseket patriarchai méltóságra emelje. S hogy a pápát kérelme gyorsabb megadására indítsa, nem feledé el hozzá tenni, hogy mind a kettőt igérik ugyan neki megadni Konstantinápolyból, ha a császár iránt hűségben marad; de ő azokat inkább a pápától kivánja elfogadni. A pápa tehát a patarenusok megtérítése végett Bosnyába küldött Case-

1203. mario Jánost bízta meg újabban, hogy dolgát ott bevégezvén, menjen át Bolgárországba is, bővebben értekezni az ügy felett Ivanicscsal. A követ ezt 1203-ben teljesítette, s midőn még azon évben Rómába visszatért, Dániel bolgár püspököt is magával vitte. Ivanics általok az Imre királylyal való viszályairól is írt a pápának, kérvén őt, legyen köztök biró.

Imre király ezektől indíttatván, a pápai követ közbenjárására, felhagyott hadjáratával. A pápának azonban nem volt nagy kedve a pörös ügybe avatkozni, melyben mind a két fejedelem a maga igényét állítá jogosnak. Ivanics egyéb kérelmeit mindazáltal teljesíteni szándékozott; s midőn 1204-ben Dániel bolgár püspököt hazabocsátotta, Leo cardinált küldé vele Bolgárországba, ki Ivanicsnak a koronát megvigye s őt megkoronázza. A követ a magyar birodalmon utazván át, a pápa őt mind Imrének, mind a magyar püspököknek pártfogásába ajánlotta. Imre azt hivén, hogy miként neki előbb igértetett, a követ egyedül a határszéli viszályok elintézése végett küldetik Bolgárországba, őt igen kegyesen fogadta, s nagyobb biztonsága végett kiséretet is adott melléje. Csak annak távozta után értesült valamely módon a követség valódi czéljáról, mit a követ előtte eszélyesen elhallgatott. E miatti boszúságában tehát nyomban utána küld, s őt Keve váránál, melyet csak a Duna választott el Bolgárországtól, megállíttatván, kivánta tőle, hogy egy más várba térjen vissza, s onnan, mielőtt a koronát Ivanicsnak átadná, intézze el a köztök lévő viszályt, és szolgáltasson neki elégtételt Ivanicstól. A cardinál, utasítása ez iránt nem lévén, vonakodott; miért őt Imre kiséretével együtt őrizet alá tétette, a kevei várispánnak pedig meghagyta, hogy a követnek, míg kivánsága szerint a kitűzött várba meg nem indul, semmiféle élelmi vásárlást meg ne engedjen.

A pápa, ki ezekről tüstént értesíttetett, egy, bár szelíd kifejezésekbe foglalt, de még is keményfeddő s fenye-

gető levelet írt Imrének, követelvén, bocsássa el azonnal 1203.
követét, „nehogy oly eszközhöz kényteleníttessék nyúlni, mely neki kellemetlen lenne. Bár nem örömest tenne ilyesmit; a rosz példát mindazáltal nem nézhetné büntetlenül. Szelídebben s kegyesebben ír, mintsem a tárgy súlyos volta kívánná, nehogy mások, kik levelét olvashatják, azt véljék, hogy megvonatott tőle az apostoli kedvezés, mi egyátalában nem szolgálna hasznára és becsületére; mert sok történt és történik országában, mi, szorosabban véve, keményebb fenyitést érdemelne; ilyen nemcsak keresztfogadalmának elhalasztása, öcscsének fogságban tartása, a püspökök választása [1]), de sok más is, miről azonban most hallgatni akar. Óvakodjék tehát magát oly nehézségekbe bonyolítani, melyekből nem fogna könnyen kibontakozhatni.“ Ugyanezen időben az ország püspökeihez is írt a pápa, felszólítván őket, hogy a királyt minden módon ügyekezzenek a követ elbocsátására indítani.

De Imre, ki eddig oly engedelmesnek mutatta magát nemcsak egyházi, de még világi ügyeiben is a pápa iránt, most az egyszer nem akart mindjárt engedni. Attól tartott, hogy e bolgár ügyet is, ha az Ivanics megkoronáztatása előtt el nem intéztetik, szintúgy elintézetlenül hagyja majd a pápa, mint Zára ügyét, melyben szintén igértetett neki, hogy Velencze a város visszaadására fog kényszeríttetni, s még sem nyert eddigelé semmi elégtételt. Vévén tehát a pápa levelét, azonnal egy hosszú panaszos választ intézett hozzája, fejtegetvén: hogy bár mind ő maga, mind elődei oly példás engedelmességgel s buzgalommal viseltettek az apostoli szék iránt, annak hasonló jóvoltával még sem dicsekedhetnek; hogy eddigelé ő nemcsak Ivanics és ő szentsége követeinek biztos átmenetet engedett birodalmán, hanem a pápai követ

[1]) Fentebb említettük, hogy Kálmán 1106-ban a quastallai zsinaton, s utóbb II. Gejza újabban lemondott a püspökök investiturai jogairól.

1203. kérelmére hadjáratával is felhagyott Ivanics ellen, bár ő egy tartományát elfoglalta, Szerbiát pusztította, s épen akkor, midőn maga a pápa kívánsága szerint Fülep német király ellen járatta hadait; hogy Ivanicsnak tulajdonképen semmi joga a földhöz, melyen uralkodik, s azt csak a magyar birodalomtól és egy más országtól jogtalanul tartja elfoglalva; és bár ekként Ivanics nyilvános ellensége, a pápa még is oly kegyelemmel van iránta, hogy még koronát is küld neki, a magyar király meghallgatása nélkül; hogy ő a pápai követet tisztelettel fogadta s csak Ivanics megkoronázásában akarja gátolni, mielőtt a viszály elintéztetnék; hogy végül, erre kivált az által látja magát kényszerítve, mivel Zára ügyében sem nyerte meg eddigelé ő szentségétől az igért elégtételt.

III. Incze csodálattal látá Imre leveléből, mily csökönös kezd lenni az iránta eddig még koronája érdekeinek kárára is oly engedelmes, az apostoli széket oly tiszteletben tartó király. Volt is tán kedve e miatt keményebben éreztetni vele hatalmának súlyát: de hihetőleg attól tartott, hogy a szigor által még csökönösebbé válhatnék, s tán még arra is vetemedhetnék, hogy ellene a hohenstaufeni Fülepel szövetkezzék össze; — mely esetben a pápai hatalom mindazon előnyöket elvesztené Magyarországban, melyeket magának következetes politikájával egy idő óta szerzett. Más részről reménylé azt is, hogy Imrének könnyen fellobbanó, de erélytelen kedélyét szelídebb szavakkal végre mégis meghajthatja. A válasz tehát, melyet Imréhez küldött, ismét igen szelíd, atyai indulatú szavakban iratott meg; de e mellett ügyes fordulataiban oly fenyegetéseket is foglalt magában, melyektől eleve is jó sükert várhatott a hajlékony, gyönge jellemű királytól. Pontonként felel neki. Elmondja, hogy Imre elei nagy buzgalommal viseltettek ugyan a szentszék iránt, de bőségesen is tapasztalták annak kegyeit, kivált Imre atyja, ki csak az apostoli szék különös közbenjárása által nyerhette meg a koronázást; tapasztalta

e kegyeket maga Imre is, ki kormánya elején az öcscse által 1203
támasztott lázadás elfojtását ismét csak az apostoli széknek köszönheti. Sajnálja az Ivanics által szenvedett sérelmét, s azt utóbb nem is mulasztja el megorvosolni. Czáfolja Ivanics fejedelemségének jogossága ellen tett állitását; mondja, hogy mit ő most evvel tenni szándékozik, elődeivel több ízben tette a szentszék, s Imrének legkisebb joga sincs avatkozni ezen ügybe. „Gondolja meg, miként fogna neki esni, ha az apostoli szék az ő fiának megkoronáztatása ellen vetne akadályokat? Hasonló érzelemmel veszi ő, a pápa is azt, hogy lelki fiának megkoronáztatásában gáncsoskodik. A zárai ügyben, végre annyit tett, mennyit tehetett: nem szentelte fel Velencze legújabban választott patriarcháját. Ivanicsot ő szereti, mint megtért tékozló fiút; de hasonlíthatlanúl inkább szereti Imrét, s találni is fog módot, hogy neki eleget tétessen; miért viszont reményli, hogy Imre sem fogja gátolni a keresztény hit s az apostoli szék gyarapodását".

Mit a pápa Imre gyönge jellemétől várt, előbb teljesedett, mintsem reménylette. Imre be sem várta követének visszatértét Rómából s a pápa válaszát; hanem engedve a püspökök rábeszéléseinek, még e pápai levél vétele előtt elbocsátotta Bolgárországba Leo cardinált; miért is utóbb nagy dicséretekkel s magasztalásokkal halmozta el őt Incze pápa [1]).

E megelőző engedékenységének abban feküdt legfőbb oka, hogy Imre a maga kisded fiát nagyon vágyott mennél előbb megkoronáztatni: a befolyás pedig, melyet a pápa az ország ügyeiben bírt, már oly fokra hágott, hogy ezt csak annak megegyeztével vélte végrehajthatni. Még a fentebbi kellemetlen viszonyok kifejtése előtt, mihelyt Endrét fogságba záratta, írt volt e végett a pápának, kérvén őt, hogy miután komoly szándoka, valahára teljesíteni keresztfogadalmát, parancsolná meg ő szentsége az esztergomi érseknek,

[1]) Ld. III. Incze, a pápai követek és Ivanics leveleit Katonánál: Hist. Crit. IV, 628. 675. 684. 702. 704. 714. 720. 731.

1204. László fia megkoronázását. A pápa nem is késett teljesíteni kérelmét; már ápril 24-én (1204) rendeletet vőn ez iránt tőle az esztergomi érsek, kinek egyszersmind az is meghagyatott, hogy a megkoronázandó kisded helyett az apától vegyen esküt, „hogy mind az apostoli szék iránt engedelmes leszen, mind a magyar egyház szabadságait (azaz: a királyi hatalomtól való függetlenségét) épségben megtartja. Az esztergomi érsek időközben meghalálozván, a koronázás továbbra haladt. S alkalmasint ama félelem, hogy a pápa ezen engedélyt visszavonhatná, bírta reá most Imrét, hogy Leo cardinált még a pápa válaszának vétele előtt elbocsássa.

Imre ez évben már sokat betegeskedett, s minden vágya abban központosúlt, hogy fiát megkoronázva láthassa. Egy ideig tán arra várt, míg az esztergomi szék betöltetik; — mert ez most nem függött a királytól. Mivel azonban a suffraganeus püspökök és az esztergomi káptalan közt az érsekválasztásban meghasonlás támadt: a király, ki életerejét egyre fogyni érzé, a vita végét többé nem várhatván, aug. 26-án (1204-ben) a kalocsai érsek által hajtatta végre László fián a koronázási szertartást [1]).

De még a koronázás által sem tartá eléggé biztosítottnak fia jogát. Előre látá, hogy halála után Endre ki fog szabadulni fogságából. Nehogy tehát aztán boszúját fián töltse, nagylelkűség által akarta őt annak érdekéhez kapcsolni. E végett, midőn halálát közeledni érzé, Endrét börtönéből az udvarhoz vezettette s fia gyámjává, kiskorúsága alatt az ország kormányzójává nevezte ki [2]). Meghalt november 30-án, 1204-ben [3]).

---

[1]) Turóczy II. Cap. 71. a napot jól, de az évet hibásan jegyezte fel. Hogy a koronázást a kalocsai érsek végezte, kitűnik III. Incze 1204-ki nov. 22-kén kelt leveléből az esztergomi káptalanhoz. Dobnernél: Monum. II, 349. Katonánál: Hist. Crit. IV, 739. Fejérnél: Cod. Dipl. II, 453.

[2]) Thomas Archid. Spal. Hist. Salonit. Cap. 24.

[3]) Ld. erről Katonát i. h. 751.

Imre egyike volt azon jellemeknek, melyekben némi 1204
nemes tulajdonságok gyöngeséggel, önállástalansággal összevegyűlvén, önmagokkal is ellentétben lenni látszanak: majd a nagyságnak, majd egy szánandó erélytelenségnek adják bizonyítványát. Heves, ingerlékeny vére több ízben oly tettekre ragadta őt, melyeket a következő pillanatban megbánt s jóvá tenni ügyekezett. Az oly méltatlanúl megsértett Boleszló püspököt nem sokára fiának keresztapjává tette. A megbántott pápai követet sietett megengesztelni. Sokat tartott országa határainak épségére, koronájának fényére szomszédjai irányában. Az osztrák fejedelmen nem mulasztá el megboszúlni lázongó öcsese iránt mutatott pártfogását. A bolgár fejedelem irányában még képzelt jogait is tiszteletben kivánta tartatni. Más részről pedig teljes önmegtagadással tűrte, hogy a szentszék őt járszalagára kötötte, s annak még az egyedűl magától függő országos ügyekben is oly befolyást engedett, minőt sem előtte sem utána, — az egyetlen II. Endrét kivéve — soha sem gyakorolt Róma Magyarországban. Lelkesedésében, nemes haragjában képes egy fellázadt pártos hadat egy vesszővel, egyedűl a királyi fenség eszméjének szerencsés megtestesítése által lefegyverezni: máskor elég gyönge a pápai követ intésére elbocsátani a birodalom sérelmének megtorlása végett költségesen összegyűjtött hadat; elég gyönge, annyira megfeledkezni királyi méltóságáról, hogy saját kezeivel sujtson földre egy remegő aggastyánt. Az erő és gyöngeség, nagylelkűség és önuralomhiány csodálatos vegyűlete.

IV.

III. László Endre gyámsága alatt.

III. Incze pápa azon nagy befolyást, melyet neki Imre az országban engedett, s azon engedelmességet, melylyel iránta viseltetett, azzal viszonozta, hogy halála után oly gondja volt fiára, III. Lászlóra, úgy intézkedett jogainak sértetlen fentartása iránt, mintha hűbérúri felsőséggel bírna az országban. Endre vezér s kormányzó, bátyjának eltaka-

1205. ríttatása után tudósitá a pápát, hogy boldogúlt bátyjának rendelete szerint a kormányt László kiskorúsága idejére átvette; egyszersmind készségét is kijelenté e rendeletnek jóakarattal eleget tenni, s a mi jót az elhunyt király megkezdett, végrehajtani. Válaszában a pápa különösen gondviselésébe ajánlá a gyermek királyt, legyen, úgymond, nagybátyából annak atyjává, hogy midőn egykor felnő, atyját nem elvesztettnek, hanem csak felcseréltnek tapasztalja [1]). Más három, ugyanazon napon kelt levelének egyikében inté őt, hogy a pilisi monostorban letett pénzeket Imre végakarata szerint két harmadában a templom-vitézeknek, egy harmadában a gyermek király számára adassa át. Másik levelében szívére köté, hogy az özvegy királynét az őt illető javak élvezésében megvédelmezze; a harmadikban végre ajánlja neki, hogy a királyi jövedelmeket híven kezelje, László kiskorúsága alatt el ne idegenítse [2]). Inti hasonlóképp az ország püspökeit, hogy a király jogai fölött őrködjenek; koronája ellen tanácsot, segélyt senkinek se adjanak; sőt ellentálljanak mindenkinek, ki ellene törekednék: gyámolítsák ebben egész erejökből a király és az özvegy királyné iránt buzgó kalocsai érseket [3]). Ezen érseket és a váradi püspököt végre felhatalmazta, hogy mindazokat, kik a királyt, a királynét, s azok udvari papjait és tisztcit háborgatnák, jövedelmeikben megrövidítenék: egyházi átokkal sujthassák [4]).

E részletességekről való buzgó gondoskodás azonban míg egy részről a pápa nagy befolyásáról tanúskodik, más részről mutatja azt is, hogy Imre fiának s özvegyének ügye nem a legbuzgóbb s hűségesebb kezekben volt Endrénél. Neje, a Meranból visszatért Gertrud, nem tudott megférni

---

[1]) Dobnernél: II. 342.

[2]) Dobnernél i. h. 352. Katonánál s Fejérnél illető helyeken.

[3]) U. o. 353.

[4]) U. o. 354.

Constantia özvegy királynéval, s különben nem rosz indu- 1205.
latú férjét is igazságtalanságokra ragadta. Constantia tehát, miután jogai sérelmének orvoslatot az országban nyerhetni nem vélt, a kis királylyal, a koronával és kincseivel, néhány egyházi s világi úr kiséretében Bécsbe, Leopold herczeghez menekült. A herczeg védelmébe fogadta az árvát és özvegyet, s már haddal készült megtámadni az őket visszakövetelő Endrét, midőn a gyermek királynak 1205-ki május 7-kén történt halála a háború okát megszüntette. László hulláját a győri püspök a székesfehérvári sírboltba szállíttotta; majd visszaküldetett a korona is; Constantia pedig Aragoniába, rokonaihoz tért vissza s három év múlva a pápa közbenjárása által II. Fridrik császárnak lőn nejévé [1]).

[1]) Chron. Admontense Peznél: II, 195. Pertznél IX. Turóczy II, Cap. 71. Az évet itt is hibásan jegyezte föl. Chron. Claustro-Neoburg. Peznél I, 450. Vitus Arenpek, Leibnitznál: Script. Brunsw. III.

HATODIK KÖNYV.

NEMZETI VISSZAHATÁS.

AZ ALKOTMÁNY BIZTOSITÁSA.

ELSŐ FEJEZET.

II. Endre országlásának első fele. 1205–1222.

I.

A korona Endrének, melyre ő, vagy inkább neje Gertrud, oly rég vágyott, 1205-ki május 29-kén végre fejére tétetett. A nemesség jogai, kivált az Imre alatt lefolyt viszályokban annyiszor megsértettek, a királyság hitele annyira megcsökkent, hogy Endre, midőn magát megkoronáztatá, királyaink közt első, esküvel kényteleníttetett kötelezni magát, hogy a nemesség jogait és kiváltságait, a korona méltóságát s érdekeit fentartandja. 1205. A bekövetkezett zavarok okai.

De az eskü nem volt képes megaczélozni gyönge, önállástalan jellemét, bölcsebbé, eszélyesebbé, buzgóbbá tenni őt országlásában. Mindjárt az első jelenetek, melyeket alatta felmerűlni látunk, bizonyítják, hogy az uralkodni szerető, szeszélyes, önkényre hajló Gertrud akarata volt szabályozó a kormány ügyeiben. Miután János kalocsai érsek, az esztergomi suffraganeusok és a káptalan közt támadt versenygés után, a primási székbe valahára áttétetett, Endre a királyné kívánsága szerint ennek öcscsét, a még alig huszonöt éves Berthold bambergi prépostot ültette a kalocsai érsekségbe. III. Incze azonban az ifjut elébb a főpapi méltóságra megkivántató kora s tudományos míveltsége tekintetében a

1206. salzburgi érsek vizsgálata alá vetette [1]), s midőn ebből mind a kettő hiányosnak tűnnék ki, őt megerősíteni egy ideig vonakodott [2]). A király és a királyné mindazáltal addig sürgette őt elébb Raskay Döme [3]), királynéi főpohárnokmester, — utóbb a királynéval bevándorolt és szepesi prépostá nevezett Adolf [4]) által, hogy őt végre mégis megerősítette [5]), csak az érseki pallium megküldését halasztván el 1212-ig.

Valamint e kinevezés, úgy kétségkivül az is Gertrudnak tulajdonítandó, hogy Endre, még mielőtt gyermeke született volna, már is folyamodott a pápához, parancsolná meg az ország egyházi s világi rendeinek, hogy fia iránt, mihelyt megszületik, hűségesküvel kötelezzék le magokat. A született gyermek Béla volt, ki azután nem sokára, 1208-ban, meg is koronáztatott a pápa parancsára [6]).

Egykorú írók tanúsága szerint Endre csöndes, jámbor férfiú volt, ki magát uralkodni szerető neje által mindenre könnyen rávétetni engedte [7]). Nem is csoda ennélfogva, hogy országlása első éveiről alig találunk emlékeinkben egyebet, mint a mi a királyné rokonaira s kegyenczeire vonatkozik. Az ezekre pazarlott királyi kegyek, az ezeknek fenhéjázása,

---

[1]) Incze levele Endréhez 1206-ból. Dobnernél: Monum. II. 361. Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 29.

[2]) Ugyanaz ugyanahhoz 1207-ben. Baluznál: II, 18. Fejérnél: III, 1, 49.

[3]) Fejérnél: III, 1, 78.

[4]) U. o. 76.

[5]) III. Incze Bertholdhoz 1207-ben. Baluznál: II. 97. Fejérnél: III, 1, 53.

[6]) III. Incze az ország rendeihez Dobnernél: II, 362. Turóczy II. Cap. 74. Vesd össze Katonát az időszámlálás végett. H. Cr. V, 42. E sietség a gyermek megkoronázásával oda mutat, hogy Endrének valóban volt még egy testvére életben, mint egyébiránt III. Incze pápának fentebb idézett 1198-ki levele is bizonyítja. Fejér: II, 313.

[7]) Theodorus Thuringens. Vita. S. Elisabethae Cap. I. Pray kiadása 41. l.

nagyravágyó kevélysége által támasztott viszályok, surló- 1206.
dások foglalják el az ország történelmének lapjait.

Bertholdon kivül 1206 végén Gertrud királyné másik fivérét, Eckbert bambergi püspököt is az esztergomi udvarban találjuk, hova mint a pápa követe jött volt, szerencsét kivánni a királynak újdon született fiához [1]); Eckbert, kinek a király ez alkalommal némi birtokot is adományozott [2]), utóbb, mint a hohenstaufeni Fülöp német király személyén elkövetett gyilkosság részese, püspöki székhelyéről ismételve elűzetvén, több ízben mulatott a magyar királyi udvarban, és sok bajt okozott Endrének, hogy őt a pápa és a birodalmi rendek előtt kimentse [3]). Mindazáltal Berthold az, ki ama szomorú eseményekben, melyeknek az ország színhelyévé lőn, főszerepet játszott. III. Incze pápa a király s még inkább neje kérelmeitől reábiratva, mint mondók, megerősítette ugyan őt a kalocsai érseki szék birtokában; de már 1209-ben elég okot talált reá, hogy róla e szavakban írjon a királynak: „igen panaszkodunk királyi eszélyességed ellen; mert midőn túlságos kérelmeid által a választott kalocsainak megerősitésére rábirattunk, úgy látszik, nagyon tévútra vezetteténk. Sokan szemünkre vetik, s mint látszik, van is okuk azt cselekedni, hogy őt, ki még a tanítványok tanítványa sem tud lenni, a mesterek mesterévé emeltük, megengedvén, hogy a püspökök püspökévé mozdíttassék elő. Halljuk, hogy ő, a főpapi hivatalhoz kellő tudományban járatlan, most Vicenzába ment, hogy magát az első elemekbe avattassa; nem szégyenli tudatlanságát, kün csavarogva, csúnyául elárulni a világ előtt, holott hon tanúlva is segíthetett volna a dolgon. Meghagytuk tehát neki, hogy tüstént térjen vissza kalocsai székhelyére, hogy... otthon okúljon

[1]) Raynaldus: Annales Ecclesiast. 1206. évhez n. 26.

[2]) Fejérnél: Cod Dipl. III, 1. 76.

[3]) U. o. 1209. évhez. n. 5. ep. 184. Balusius: II, 252. 719. ep. 220. 225. Fejérnél.

1206. be a tudományokba, ... s azoknak hiányát legalább erkölcseinek tisztességével pótolja .... hogy őt tűrhessük. Különben annak példájára, a ki mondotta: „bánom, hogy teremtettem az embert," — másként kell róla gondoskodnunk, hogy a mit megcsalatva építettünk, okúlva elrontsuk. Intjük tehát királyi Felségedet, ügyekezzél őt erre bírni, nehogy, ha másként cselekszik, úgy találd, hogy a kit annyira fölemeltél, még inkább megaláztad [1])."

Endrének és Gertrudnak, úgy látszik, igen roszúl esett e pápai levél, s hogy az általa sujtott sógornak s testvérnek érte elégtételt szerezzenek, őt miután Vicenzából visszatért, az érdemteljes Bánk bán helyébe Tótország bánjává nevezték ki [2]). Az eszélytelen kinevezés csak rosz következményeket szülhetett: az ország rendei közöl mind többen elidegenedtek a királytól, s boszúsággal teltek el a királyné szeszélyeit oly engedelmesen teljesítő ellen; az annyira felmagasztalt ifju elbizakodottsága pedig ezen újabb kitűntetés után mind határtalanabbá lett. Annyira ment gőgje, hogy, bár a pápa is csak sógora kedvéért tűrte őt a kalocsai érseki széken, már az esztergomi érseknek is fölébe akart emelkedni, s annak többféle jogait, különösen: a királyi koronázást, a pénzverdék tizedét, a királyi családnak szentségekkel való ellátását stb. magának és székének követelte; mi miatt a két érseki szék közt hosszú súlyos viszályok támadtak. János esztergomi érsek nem késett ugyan a koronázási jogot 1209-ben a maga székének egy újabb pápai okmány által biztosíttatni [3]); de ezen pápai leirat nem csöndesítette le a fenhéjázó Bertholdot. Ő királyi sógorának kegyeiben elbizakodva, mind újabb anyagot talált a viszályra, mindenben egyenlővé akarván magát tenni az ország prímásával. III. Incze tudván, hogy a Bertholdra halmozott

[1]) Baluzius: II, 252. ep. 220. Fejérnél: III, 1. 74.

[2]) Igy fordul már ez évben elő több rendbeli okmányban.

[3]) Balausius: II, 323. Ep. 42. Fejér: III, 1, 91.

királyi kegy e viszályok forrása, meginté Endrét, ügyekez- 1209.
zék azt az illető suffraganeusok és káptalanok közbejöttével kiegyenlíteni [1]). Endrének magának is szívén feküdt az ügy, mert mind nagyobb aggodalommal kellett tapasztalnia, hogy az elégületlenség iránta is egyre növekedik az egyházi s világi urak között, sógorának rendkivüli kegyelése miatt. Egyebek közt egy összeesküvésnek jutott nyomába, mely szerint többen a hosszú fogságából kiszabadult s a keresztesekkel Görögországba távozott s ott megtelepedett Gejza herczegnek, III. Béla testvérének, fiait akarták behívni a trón elfoglalására. Az összeesküdtek követeket s leveleket küldöttek volt a számüzött herczegekhez; de Domald szebenicoi gróf, a titkos szándokról valamikép értesülvén, a követeket Spalatóban elfogta, s leveleiket elszedvén, ezekkel együtt bilincsekben küldé át a királyhoz [2]).

Ezen s hasonló okok által indíttatván Endre, 1212-ben 1212.
ünnepélyes szerződést köttetett a két érseki szék közt, melynek főbb pontjai következők. 1. A király első koronázásának joga az esztergomi érseké; de ha ez azt vagy nem végezhetné, vagy végezni nem akarná, vagy ha a szék üres, a koronázás a kalocsai érseket illeti. 2. A második koronázásban joguk egyenlő. 3. A pénzverdék tizede az egész országban az esztergomi érseké. 4. Az esztergomi érsek viszont lemond minden hatósági jogáról a kalocsai megyében. 5. A királyi családnak azon érsek vagy püspök szolgálja ki a szentségeket, kit a király erre megbíz. 6. A királyi tisztviselők felett minden püspök hatóságot gyakorol a maga megyéjében. 7. Minden egyebekben sértetlenül maradnak a két érseki egyház jogai és szokásai. E szerződvényt, miután arra

[1]) Balauziusnál: II, 544. ep. 84.

[2]) Endre adománylevele 1210-ben Domald részére. Fejérnél: III, 1, 101. Cum quidam principes Ungariae iniquum adversus nos machinantes consilium, in Graeciam, ad filios Geichae cartas et nuncios transmisissent, ut in Ungariam venientes, eorum consilio et auxilio adjuti Regnum nostrum usurparent.

1212. a két érsek suffraganeusainak és káptalanainak biztosai megeskiidtek, Endre a veszprémi püspök által Rómába küldötte, kinyerni reá a pápa megerősitését. De az esztergomi káptalan tiltakozást nyujtott be ellene a pápának, ki azt ennél fogva nem is erősítette meg, azt adván fő okul, hogy ha a koronázási jog több egyház birtokában volna, a királyok örökösei közt annál könnyebben támadhatna versenygés a királyságfölött [1]).

Gertrud királyné a pápa ezen elutasitásáról értesülvén, mindaddig nem nyugodott, míg Bertholdnak azért újabb kárpótlást nem adott a király. Endre érezte ugyan már maga is, — miként utóbb önmaga panaszkodék a pápának — hogy sógorának pártolása miatt országa kicsinyének és nagyának gyűlöletét magára vonja"; de még sem lett eszélyesebb, még sem tudott ellentállni neje akaratának; s még ez évben (1212) az erdélyi vajdaság s a bács-bodrogi főispánságok czímeivel felruházva találjuk Bertholdot.

A királyné rokonainak e mértéktelen pártolása mellett volt még egyéb oka is a nemzetnek panaszkodni a királyné, s ki annak maga felett oly eszélytelen uralmat engedett, a király ellen.

Királyi pazarlás. Már az elhunyt királyok adományozásai is igen megcsonkították a királyi jövedelmeket. III. István s az ellenkirályok II. László s IV. István, hogy pártjokat neveljék, sok koronai s várjószágot idegenítettek el. Még pazarlóbb volt Imre, hogy magát a több ízben nyugtalankodó Endre ellen fentarthassa; s maga Endre is, mióta királylyá lett, igen könnyelmű volt e tekintetben. És bár ennek következtében a királyi kincstár jövedelmei egyre apadtak, Gertrud királynénak még is főbb szenvedélyei közé tartozott, nagy kincseket gyűjteni gyermekei számára. A királyi pár egyebek közt négy éves leányát, Erzsébetet, 1212-ben, Hermann thüringeni tartománygróf fiának, Lajosnak, jegyezte el. Hermann a jegyesért fényes követséget küldött az országba,

[1]) Baluziusnál: II, 583. ep. 156

mely őt, a kor szokása szerint, további neveltetés végett udvarába vinné. Az arát Pozsonyban, — mint az utóbb szentté lett Erzsébet életírója mondja, — arany, ezüst és selyemkelmékbe burkolva, ezüst bölcsőbe fektetve adta át Gertrud a követségnek. Már azon kincsek is, melyeket leányával a követségnek átadott, nagy becsűek voltak: — a nevezett életíró, nagy számú arany s ezüst edényeket, arany lánczokat, drága köves gyűrűket, s más igen értékes ékszereket, egy ezüst fürdő-kádat, a selyem, bársony s más drága kelméknek oly nagy mennyiségét említi, hogy, úgymond, ennyi, ily szép és drága szerek még nem láttattak Thüringenben. S mind ezek felett még azt izente Gertrud a jegyesnek: legyen jó reményben s egészségben, ha őt isten élteti, nagy gazdagságokkal fogja őt elhalmozni. 1212.

Ily fényes kiházasítás nem először történt Magyarországban, s más körűlmények közt, kedveltebb királyné irányában, a nemzet azt inkább büszkeséggel tekintette volna. Most azonban ez is csak a gyűlöletet nevelte Gertrud ellen; csak azt látták benne, hogy az ország kincseit rokonai számára külföldre szállítja. Mint rendesen történni szokott, az egyszer fölingerűlt kedélyekben minden csekélység nagyobbra halmozta a gyűlölet anyagát.

Gertrud nemcsak rokonait halmozta el méltóságokkal és kincsekkel; ő, csaknem mindenható befolyása által a királyra, több más külföldinek is szerzett gazdag adományokat, jövedelmes, fényes hivatalokat, a magyar urak mellőztével, kik, mivel őt nem szerették, nem is tapasztalták kegyelmeit. A keresztúrak ezen években terjedelmes javakkal adományoztattak meg s többféle kitűntetésekben részesűltek. Erdélyben ezek egy egész kis tartományt, mely akkoron Borzaföldnek neveztetett, nyertek adományul azon joggal, hogy azon városokat s várakat építhessenek, arany s ezüst bányákat mívelhessenek [1]). A szerzet magyar- s tótországi

[1]) Baluzius: II, 501. Ep. 198. Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 106. 110. 116. 118. stb.

1213. főnöke, Fr. Pontius Della Croce Dalmát s Horvátországban királyi helytartói czímmel és méltósággal ruháztatott fel [1]). Ez is hihetőleg Gertrud befolyásával történt, vagy legalább annak tulajdoníttatott. A kik a királyné testvéreinek ügyeiben követségekben jártak el, vagy nekik egyéb szolgálatokat tettek, például, Adolf szepesi prépost, és annak nővére, — kik a királynéval vándoroltak volt be [2]), Raskay Döme, a királyné főpohárnokmestere [3]), egy bizonyos bevándorlott Lendeger, ki Bertholdnak különféle szolgálatokat tett [4]), az ő kérelmére, jelentékeny birtokokkal adományoztattak meg. Mind ebben a magok mellőzését látták a hazafiak, s gyűlöletök minden ilyféle kegyelemnyilvánitásban, mely idegeneket boldogított, táplálatot nyert a királyné ellen. És minthogy köztudomású dolog volt, miképen a királyné oly annyira szeret avatkozni a kormány dolgaiba, hogy tudta, megegyezte nélkül alig történik valami: minden elutasított kérelmező, minden ügyét vesztett pörlekedő őt okozta, neki tulajdonította a maga baját. Az ekként meggyűlt boszúságot s gyűlöletet egy, magában véve is igen sérelmes és botrányos esemény egészen a dühösségig fokozta fel, s vészt hozott Gertrudra.

Galiczia visszafoglalása.

Endre, még kormánya elején, ismét visszaszerezte az elveszett Galicziát és Lodomeriát. E tartományok fejedelme Dániel, az 1205-ki zavichoszti csatában megölt Román fia, birtokaiban lengyelek s oroszok által háborgattatván, 1206-ban Endréhez folyamodott segedelemért. A király egy sereg élén jelent meg Halicsban [5]), s Dánielt tartományai birto-

[1]) Farlatus: Illyr. Sacr. IV, 217.

[2]) Fejérnél: III, 1, 76.

[3]) U. o. 78.

[4]) U. o. 108.

[5]) III. Incze levele a csanádi püspökhöz s a czikadori apáthoz 1206-ban Calan ügyében Katonánál: Hist. Crit. V, 43. kövv. Ex literis unius vestrum accepimus, quod cum reliquis in expeditione cum rege in Rutheniam processiset, stb.

kában magyar felsőség alatt helyreállitván, e tartományok 1213.
neveit is fölvette királyi czímébe [1]). Azonban Dániel nem birta sokáig a fejedelemséget: egy orosz főnök, Igorevics Román által elűzetvén, ismét magyar földön keresett menedéket. De a bitorló is hamar fölingerelte maga ellen zsarnoksága által a halicsiakat, s ezek őt, egy éjen meglepvén, családjával együtt kiirtották [2]), s azután Endrét kérték, adná nekik Kálmán fiát királyukká [3]). Endre tehát 1213 vége felé ismét sereggel ment Halicsba, hogy ott a gubások által támasztott zavarokat lecsillapítaná, távolléte idejére Gertrud királynét és Berthold öcscsét bízván meg az ország kormányával [4]).

A király ezen rendelkezése méltán sérté az érdemes Zavargások.
esztergomi érseket és Bank nádort, kik e miatt, úgy látszik, egészen vissza is vonúltak a királyné udvarától, hol csak

[1]) Igy van már aláírva 1206-ban az esztergomi egyház adománylevelében Katonánál: V, 33. Dlugoss: Hist. Polon. Lib. VI. 604. hibásan állítja, hogy már ekkor kérték légyen Halics rendei Kálmánt fejedelmökül. Kálmán ekkor még nem is született volt. Ld. Engel: Gesch. von Halitsch 507. kövv.

[2]) Katonánál: V, 163. Engel: i. h.

[3]) Endre levele a pápához 1214-ben. Galiciae principes et populus nostrae ditioni subjecti humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus. Raynald: Annal. Eccl. 1214. évhez.

[4]) Erre mutatnak legalább egy okmány eme szavai: D. Andreas rex ... profecturus ... in exercitum contra Gubatos, nobilissimae Gertrudi reginae Hung. et Ven. Bertholdo colocensi archiepiscopo et universis principibus communiter in curia circa ipsam reginam tum temporis commorantibus pleno iure ... dimisit definiendam. A királyné mellett csak Berthold lévén személyesen megemlítve, nagy ok azt hinnünk, hogy Gertruddal osztozott a kormányhatalomban. Erre mutat az is, hogy ezen okmányban Berthold az esztergomi érsek előtt neveztetik meg az okmány végén, mi sem elébb, sem utóbb nem történt semmi más okmányban, világos jelcül, hogy a király megbíztából ekkoron több hatalommal birt a kormányban az esztergomi érseknél. Ld. az okmányt Katonánál V, 207. Fejérnél III. 1. 149.

1213. Miklós urat, a királyné főudvarmesterét s győri főispánt, Tibor mosonyi, Bagó fejérvári és Péter csanádi főispánokat találjuk megnevezve, mint a törvényszékeken jelenvoltakat a királyné s öcscse mellett. A nagy kitűntetés még elbizottabbá, még gőgösebbé tette Bertholdot, s még inkább felfokozta ellene s Gertrud ellen az urak gyűlöletét. E gyűlölet nagyságáról eléggé tanúskodik egy, ez idő-tájban történt esemény. Némelyek, hihetőleg gőgje által megsértetvén, házára törtek, őt magát s a védelmére sietett papokat és szerzeteseket irgalmatlanúl megverték, s aztán boszúja elől Lengyelországba menekültek [1]).

A gyűlöletnek ily tettlegességekben kitörő tapasztalása sem tette még eszélyesebbé sem a királynét sem rokonait. Berthold-e vagy a királyné más testvére, bizonytalan [2]), Bank nádor neje iránt buja szerelemre gerjedvén, az erényes nőt, mint mondják, a királyné segedelmével, kéjének áldozatává tette. A köztiszteletben álló nádor e meggyaláztatása

---

[1]) A pápa őket 1214-ben január 6-kán kelt brevejében egyházi átokkal sujtá. Baluznál: II, 825. ep. 161. Katonánál: V, 178.

[2]) Chron. metrorythmicum Schiernél Reginae Hung. 187. egyenesen Bertholdot vádolja, mondván, hogy halálosan beleszeretett Bank nejébe. „Reginae suggerit, ni potiatur Banci... uxore, tristatur, et anxietatibus male moriatur. Regina quid faciat?.. fratrem medelatur. — Ugyanezt mondja sok valótlannal összekeverve, a Chron. Bavariae Oefelénél: I, 361. — Ellenben Anonym. Leobiens. Peznél: I, 802. Eckbert bambergi püspököt, Gertrud másik fivérét, vádolja tettesnek. Ugyanezt állítja J. Staindel Oefelénél: I, 500. — Turóczy II. Cap. 72. ki különben több hibát követ el elbeszélésében, kivált midőn a királynét Bank által öleti meg, s ennek aztán egész családját kivégezteti a király által, — csak ezt mondja a buja tett elkövetéséről: Uxorem Bank bani, domina memorata (Gertrud) vi tradidit cuidam suo fratri *hospiti* deludendam. Meggondolván, hogy Berthold ilyféle tett miatt kérdőre soha sem vonatott, s utóbb is békésen élt az országban, nem látom valószinűnek, hogy ő lett volna a bűnös. Valamennyi kútfő azonban a királyné fivérét mondja tettesnek, akármelyik volt légyen az közölök.

véres boszúállásra tüzelte barátait s tán rokonait, Péter és Simon urakat. Ezek, miután, szándékukba, némelyek szerint még az esztergomi érseket is beavatták, s ettől kétes értelmű választ nyertek [1]), a királyi palotába, mások szerint, a szabadban sátor alatt [2]) mulató királynéra törvén, őt meggyilkolták [3]). A vele lévő Béla herczeget, Salamon mester, annak nevelője, mentette meg a veszélytől s adta át az utóbb hazatért királynak [4]). Még Leopold osztrák herczeg is, ki akkoron a királyné udvarában mulatott, halálra kerestetett az összeesküdtek által, s csak nagy bajjal tudott hazamenekülni [5]). A főbűnösök, tán az egy Péter kivételével, úgy látszik, külföldre futva kerülték el a szörnyű hír hallatára visszatért király boszúját. Rajta kivül csak az egy Simon úrról olvassuk az eddig napvilágra jött okmányokban, s róla is csak tizennégy évvel utóbb, hogy javai elkobzásával bűnhesztetett [6]). Kénytelenek vagyunk azonban megvallani,

1213.

Gertrud királyné megöletése.

---

[1]) Az érsek e választ adta volna nekik, mely különböző értelmi jegyekkel írva, két ellenkező értelmet ad: reginam occidere, nolíte timere: bonum est; si omnes consentiunt, ego non contradico. Vagy: reginam occidere nolíte, timere bonum est; si omnes consentiunt, ego non: contradico. Említi ezt Hermann altahi apát, és Chron. Compil. Rer. Boicar. is Oefelénél: II, 335. és 666.

[2]) Campestri tentorio regina necatur — az említett Chron. Metrorythmic. Ha ez való, 1214 tavaszán, de mindenesetre május előtt öletett meg Gertrud. Ld. az időszámlálást Katonánál: V, 185 és 195.

[3]) Turóczy II. Cap. 72. A gyilkosságban hibásan részelteti magát Bankot, valamint hibázik, állítván, hogy Bank egész nemzetsége kiirtatott a boszúálló királytól. Bizonyos, hogy Bank azután is főméltóságokat viselt az országban.

[4]) Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 151.

[5]) Haselbach, Schiernél: Reginae Hung. 191. Valjon nem ő volt-e a tettes?

[6]) Katonánál: V, 204. Az említett Compil. Rer. Boic. (Oefele: II, 335) mondja, hogy Péter főispán a következő éjen többekkel együtt megöletett. Ugyanezt állítja Hermann altahi apát is, ki 1275-ben halt meg: Regina Gertruda... sponso expeditionem contra Ruthenos mo-

1213. hogy e véres jelenetet, s általában ezen idők viszonyait még több tekintetben homály fedi. Lehet, hogy a Halicsból hazatért Endre maga ellen oly nagy ingerültséget, oly messze elágazott pártoskodást talált az országban, hogy a tetteseket mindjárt nem merte megbüntetni. Annyi bizonyos, hogy nagy zavar létezett az országban; még a királyi pecsét is elveszett, vagy eloroztatott; többen, a gyönge Endrétől még Gertrud halála után sem várván bölcsebb, erélyesebb kormányt, arról gondolkodtak, hogy Béla fiát emeljék a trónra, ki alatt aztán, ő még gyermek lévén, magok intéznék az ország ügyeit. A gyönge király a pápánál keresett ellenök védelmet; őt kérte, hogy mind azokat, kik helyébe Béla fiát akarnák királylyá tenni, egyházi átokkal rettentse vissza szándékuktól [1]). Berthold az összeesküdtek boszúja elől megmenekűlvén, a győri és veszprémi püspökök védelme alatt, kiket a király rendelt melléje, egy időre külföldre vonúlt. De üres kézzel ő most sem távozott: a királynénak egy polgárnál, gyermekei számára letett arany s ezüst ékszereit s edényeit is, melyek összesen hét ezer gírára becsültettek, elvitte magával. A király most végre elismerte, hogy méltatlanra halmozta kegyeit, s miatta „vonta magára nagynak és kicsinynek gyűlöletét“ az országban; keserű panaszokra fakadt ellene a pápa előtt, kérvén őt egyszersmind: adassa neki vissza az érsek által elrablott kincset, különben az érsekség jövedelmeiből szerez magának kárpótlást [2]). Berthold azonban ki egy ideig a győri és veszprémi

---

vente, a Comite quodam Petro trucidatur, qui et ipse subsequente nocte in ulcionem sceleris cum aliis jugulatur. Oefele I, 666. Ld. még Canisiust: IV, 179.

[1]) Deprecamur paternitatem vestram, ut omnes conspiratores ... qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et nolentibus, in regem sibi praeficere ... attentaverint, sententia excommunicationis (innodetis). Endre levele a pápához 1214-ben. Fejérnél: III 1, 165.

[2]) Ugyanazon okmány ... Colocensem scilicet Archiepiscopum,

püspökök kiséretében a külföldön utazott, utóbb még is ki- 1214.
békült a királylyal s 1215 óta ismét több okmányban olvashatjuk nevét.

Endre a nagy csapás után, mely őt családjában érte, abban keresett némi vigasztalást, hogy Kálmán fiát Galiczia és Lodomeria királyává koronáztassa. Azt hitte a gyönge király, nagyobb ereje lesz e koronázásnak s állandósága a királyságnak, ha ezt is a pápa közbejöttével hajtatja végre, s e miatt, már midőn 1213-ban Halicsba ment, folyamodott a pápához. III. Incze minden nehézség nélkül hajlott kérelmére; sőt, hihetőleg, hogy befolyását az ekkoron még görög lythurgiával élő tartományban öregbítse, a maga követe által kívánta végrehajtatni a koronázást. Minthogy azonban követet küldeni késett, Endre újabban kérte őt, parancsolná meg a koronázás végrehajtását az esztergomi érseknek, mert a tartomány kétes állapota nem tűr halasztást [1]). A pápa ebben is megegyezett, minek következtében Endre, úgy látszik, az ország zavargó állapota miatt maga távozni nem mervén, János esztergomi érsek által vitette egy sereg élén Halicsba s koronáztatta meg Kálmán fiát [2]). Talán épen e szolgálatának jutalmául nyerte az érsek a dunai kikötő királyi vámját, mely Kakacson, Esztergom mellett, szedetett a Dunán lehajózó külföldi kereskedők áruitól [3]).

II.

Ezentúl Endrét kereszthadjárati fogadalmának teljesí- 1215.
tésével találjuk valahára foglalkodva. Már 1214-ben, ugyan- Készületek a keresztes hadjáratra.
azon levelében, melyben Kálmán megkoronáztatásáért folya-

hominem pacis (?) nostrae, in quo sperabamus, ob cuius vehementem affectionem et promotionem super alios fere totius regni maiorum et minorum odium incurrimus ...

[1]) Endre lev. Inczéhez Raynald: Annal. Eccl. 1214. évhez n. 8.

[2]) III. Honorius lev. 1222-ben Fejérnél: III, 1, 355. Dlugoss: Hist. Polon. L. VI 604.

[3]) Katonánál: V, 217.

1215. modott, kérte volt III. Incze pápát, mentené föl a kihirdetett egyházi zsinatra való megjelenéstől János esztergomi érseket; mert miután maga kereszthadjáratra készül, az ő kipróbált hűségére szándékozik bízni fiainak s az ország kormányának gondját. Hihetőleg palaestinai hadjárata volt oka annak is, hogy második házassága által a kelettel kivánt összeköttetésbe lépni, midőn 1215-ben Courtinayi Péternek, VI. Lajos franczia király fiának, és Jolantának, Balduin és Henrik konstantinápolyi császárok nővérének leányát, Jolantát, vette nőül [1]). E házasság egy ideig még a keleti császári trón megnyerésével is kecsegtette Endrét. Henrik, midőn 1216-ban meghalálozott, sógorát, Courtinayi Pétert tűzte ki utódává. A konstantinápolyi nagyok azonban pártokra szakadtak, s míg egy rész Péterhez hajlott, más rész Endrének, kitől a birodalom védelmére több segélyt reménylett, ajánlá fel a császári koronát. Nem tudjuk, volt-e kedve Endrének, kinek saját országában is mindinkább meggyűlt volt a baja, az inkább terhes, mint fényes császári koronára? Annyi bizonyos, hogy e körülmény siettette vele a hadjárat végrehajtását. Mihelyt a konstantinápolyi követség ajánlatát megértette, azonnal írt III. Honorius új pápához, intené meg mind azokat, kik a keresztet a nyugati tartományokban fölvették, jönnének mennél elébb Magyarországba és csatlakoznának hozzá a hadjáratra; mert bár elébb a zsinat utánra szándékozott halasztani megindultát, az említett körülmény miatt 1217 tavaszán mindenesetre útra kél [2]).

Eleinte, miként a pápának is írta volt, Endre szárazföldön szándékozott útra kelni; de utóbb még is a tengert választá, s Della Croce Pontiust a magyar- és tótországi kereszturak pörjelét, Dalmát és Horvátország királyi hely-

[1]) Ld. Schier: Reginae Hung. 197.

[2]) III. Honorius lev. Endréhez 1217-ki jan. 30. Raynaldnál ezen évhez.

tartóját, Sándor erdélyi prépposttal követekül Velenczébe 1216.
küldötte a szükséges hajók megszerzése végett, arany pecsétes levélben hatalmazván fel őket, ez iránt szerződni Ziani Péter velenczei herczeggel [1]). A herczeg, élvén, az alkalommal, mielőtt a hajók bérlete iránt alkudozásba ereszkednék, Zára birtokát örökre biztosítani kívánta Velenczének, mi végett a következő szerződésre birta a felhatalmazott biztosokat:

1. Hogy ama viszályok, melyek eddig Zára miatt a magyar király s a velenczei herczeg közt léteztek, a jövőben meg ne újuljanak: a magyar király Zára városát örök időkre átengedi Velenczének; erről arany pecsétes okmányt fog kiadni, mely aztán a pápa által is megerősíttessék. A követek e pont megtartását addig is, míg a királyi okmány kibocsáttatik, esküvel fogadják.

2. A magyar alattvalók Velenczében, a velenczei polgárok pedig a magyar birodalomban mindenütt szabadon közlekedhetnek, megfizetvén az illető határokon a nyolczvanadot. A vám alól mind a két fél kereskedőire nézve kivétetnek az arany, gyöngy s más, drága kövekből készült ékszerek, selyemposztók, és a mustrakelmék [2]); mindezektől semmi vám nem fizettetik.

A hajók bérletét illető szerződvényben kiköttetett: hogy Velencze tiz hajót ad bérben a magyar királynak, seregei átszállitására. Minden hajón, mely ötezer mázsa terhet hord, kell lenni ötven tengerésznek; s így aránylag többnek vagy kevesebbnek, a hajók nagysága szerint. Egy ily ötezer mázsás hajóért a király fizetend 550 ezüst gírát, a többiekért ezen arányban a hajók nagysága szerint. Egy hajónak sem szabad kisebbnek lenni három ezer mázsásnál. A hajók nagyságának felbecslése végett a király három

[1]) Promittentes, quod quidquid cum eis tractaveritis ... ratum habebimus.

[2]) De seta sive speciminibus nihil dare debebunt.

1217. ahhoz értő biztost küldend Velenczébe. A hajók bérének negyedét a király a következő pünkösdig, — másik negyedét május végeig, — a többi két negyedet nyolcz nappal elébb fizetendi le a velenczei herczegnek, mint a hajók a rialtoi kikötőből megindulnak. A hajók sz. Jakab napjára teljesen felkészűlve, Spalatóba eveznek, a királyt és seregét lovaikkal és podgyászaikkal együtt fölveendők s a tengertúli részekre szállítandók. A király, mielőtt a hajókra szállna, a hajóknak, — a velenczeiek pedig a királynak és övéinek biztosítására esküt mondjanak [1]).

Mialatt a követek Velenczében jártak, a konstantinápolyi császárság ügye is el lőn döntve. Courtinayi Péter, a tavasz elején (1217) Rómába hajózván, magát a pápa által megkoronáztatá [2]). De igen rövid volt császársága. Midőn Rómából nejével s egy pápai követtel Konstantinápolyba visszautazott, Comnen Tódor, Epirus fejedelme őket elfogta. A pápa utóbb Endrét szólítá fel, ügyekeznék őket megszabadítani [3]); de a császár nem sokára, hihetőleg még fogságában, elhalt, Róbert fiára hagyván a császárságot.

A pápa levele azonban már nem találta honn a királyt. Ő — miután rendelte, hogy halála esetére Magyarországban Béla, Halicsban Kálmán, s ha valamelyik meghalna, annak helyébe harmadik fia, Endre legyen örököse [4]); miután továbbá, Bélát a maga távolléte idejére az aquileai patriar-

---

[1]) A Velenczéből Bécsbe, a csász. udv. levéltárba került Libri Pactorum IV. köt. 335. l. Említi a Zára iránti szerződést Dandulo is: Andreas R. H. crucesignatus a Duce Venetiarum suis nunciis pro passagio navigia petiit, et petita obtinuit, annuentibus illis, ut jura, quae rex in Jadram se asserit habere, in Venetos transferantur. Muratorinál. XII, 339.

[2]) III. Honorius levele a konstantinápolyi patriarchához 1217. ápr. 12. Raynaldnál 1218. évhez n. 6. Katonánál: V, 234.

[3]) III. Honorius Endréhez 1217. jul. 28. Raynaldnál: ezen évhez n. 15.

[4]) Ugyanaz, u. o. n. 23. ep. 240.

chává lett Bertholdhoz küldötte [1]) és az ország kormányát 1217.
János esztergomi érsekre bízta, kit e végett keresztfogadalmától néhány más úrral együtt fölmentetett [2]); miután végre podgyászát, az élelmi szereket és hadának nagyát, mindössze körül belül tiz ezer lovast, Spalatóba előre küldötte, Péter győri s Tamás egri püspökök, Ugrin királyi alcancellár, Dénes főtárnok-, Lőrincz főpohárnok, Döme főtálnok-, és László fölovászmester, Miklós sopronyi, Smaragd pozsonyi főispánok, Gyula, Mózes nádor testvére s több más urak társaságában útra kelt. A külföldiek közől Leopold osztrák, s Gertrud testvérei, Otto merani herczeg és Eckbert bambergi püspök csatlakoztak hozzá. Tótországban a vodicsai gróf István, szintén István goriczai gróf fia, saját költségén kétszázötven fegyveressel szaporítá seregét, kit aztán Endre e végett Baboneg testvérével együtt szabad gróffá emelt [3]). Hozzá csatlakozott, mint pápai követ, az ostiai püspök is, ki őt utazása alatt a pápa nevében fölmenté bőjtjétől is, melyet minden pénteken kenyéren és vizen szokott volt tartani. Midőn Veszprémen ment volt keresztül, kárpótlás igérete mellett elvitte onnan egyebek közt Sz. István neje, Gizela királyné, drágakövekkel kirakott arany koronáját, melyet aztán száznegyven ezüst gírán adott el a tengertúli részeken [4]). Hasonlókép a tihanyi monostorból egy gyöngyökkel s drágakövekkel ékes kelyhet vagy billikomot (ciphus) vitt el, melyért utóbb évenként ezer só-követ ado-

[1]) Fejérnél: Cod. Dipl. IV, 1, 21.

[2]) III. Honorius lev. Katonánál: V, 239.

[3]) Facimus atque creamus ... tituli veri, illibati et eximii comites liberos ... ut possint .. gaudere ... praerogativis atque gratiis, quibus ... caeteri quipiam veri, eximii ac liberi comites regni nostri, aut in aliis quibuscunque regionibus constituti uti atque gaudere dinoscuntur. Katonánál: V, 294. Ezen okmány mutatja, hogy ez időben már nálunk is voltak a külországiakhoz hasonló szabad grófok.

[4]) Pál kir. udvarbiró levele 1338-ban Pray: Dissert. de S. Ladislao 109.

1217. mányozott [1]). Úgy látszik, erszénye már elindultakor sem volt bőségesen ellátva.

Keresztes hadjárat. Spalatóba augusztus 23-kán érkezett meg Endre, hol reá az időközben seregéhez csatlakozott szászok s más keresztesek oly nagy számmal várakoztak, hogy helyök sem volt a városban, miért aztán még zárai és anconai hajókat is kellett kibérleni. Spalatóban a nép és a papság egyházi menetben fogadta őt, ki aztán lováról leszállván, maga is gyalog ment be velök a székestemplomba. E fényes fogadtatásért Endre a városnak a maga biztosabb védelme végett Clissa várát ajánlá oda; de a polgárok főbbjei inkább személyes kegyelmekért esengének, s egyik is, másik is a maga számára akarta azt elnyerni. A király látván e versenygést, minthogy a vár magánbirtokba esve nagy kárára válhatott volna a városnak, Dalmátia kormányzójának, Della Croce Pontius keresztur-pörjelnek adta azt védelme alá [2]). Épen ez időben halt meg Spalatóban Bernát érsek, s a király a maga kiséretében lévő, a gyógyászatban is jártas Sándor nevű magyar papot kivánta helyébe választatni. De a káptalan most erősen ragaszkodott a maga választási jogához és saját kebeléből választá meg új érsekét.

Endre három napi nyugvás után végre hajókra szállván, két hét múlva, sept. 8-kán, Cyprus szigetére érkezett, hol a pápa rendeletéből a jeruzsálemi király és patriarcha követei s a kereszturak mesterei által fényesen fogadtatott. Ezekkel a hadjárat tervét meghatározván, Ptolemaisban szárazföldre szállott. Itt midőn Krisztus keresztjének egy része egyházi menetben vitetnék elébe, maga s az osztrák herczeg meztelen lábbal járúltak a szentfa megcsókolására, melynek előharczosaivá ajánlották fel magokat.

A fegyverszünet a keresztények és törökök közt november elejével letelvén, a hadjárat Endre, a jeruzsalemi s

[1]) Endre levele 1233-ból Fejérnél: Cod. Dipl. III, 2, 352.

[2]) Thomas Archid. Spal. Hist. Salonit. Cap. 26.

cyprusi királyok s az osztrák herczeg vezérlete alatt no- 1217.
vember 3-kán indult meg Ptolemaisból Trebania forrása felé, hol Koradin, Szefadin szultán fia, egy haddal táborozott. De ez, nem bízván erejében, nem várta be őket s Bethsaida alá szállott táborával. Itt némi csatározás fejlett ki az ellenséges hadak között, melyben Döme főtárnok-mester magát leginkább kitűntette, a törökök egy vezérét, emlékeink szerint magát a szultán testvérét, megölte s fejét a királyoknak bemutatta [1]). Azonban Endre hadjáratát, úgy látszik, nem várták a törökök: maga a szultán Egyptomban volt, fia pedig csekélyebb hadat vezérlett, mintsem komolyabb ütközetbe bocsátkozhatott volna; miért is, miután a Thábor-hegyén épült vár őrségét megszaporította, maga is visszavonúlt. A keresztes had ezután ellenséget maga előtt nem látván, pár hétig a szent helyeket látogatta, ereklyéket gyűjtött, s mivel a vidékbeli földnép szűk termése után elégséges eledelt nem szolgáltatott, a helységekben zsákmányt szedett [2]).

Mezei ütközetre alkalom nem lévén, eleinte Egyptomban akarták a keresztesek fölkeresni Szefadin szultánt; de utóbb e tervről lemondván, deczember első napjaiban a thábor-hegyi vár ostromára indultak. De a vár, melyet hetvenkét toronyból két ezer vitéz védelmezett, nem lőn oly könnyen megvehető, mint eleve hitték. A hegy lejtőin őrködő csapatokat visszaverték ugyan, — mely alkalommal egy magyar vitéz magát különösen kitűntette s azért utóbb adományt is nyert a királytól [3]); de az ostrom nem sikerült; és miután János jeruzsálemi király s a többi hadvezérek közt némi viszály támadt, ostromszereik úgy sem lévén, avval teljesen felhagytak.

[1]) IV. Béla okmánya 1246-ból Fejér: Cod. Dipl. IV, 1, 417.

[2]) Adversarius ... metuens tam ordinate procedentis exercitus adventum, tentoria tollens, et fugiens, terram vastamdam Christi militibus reliquit, u. m. a szemtanú Oliver Eckhardnál: II, 1397.

[3]) Verbőczy: Tripartit. P. II. Tit XIV. Cap. 13.

1218. A harmadik kirándulás, mely deczember végén Tyrus és Szidon határain Sarepta felé tétetett, sem szerzett több babért a kereszteseknek. Az e tájakon szokatlan hideg, mely miatt emberek s barmokból sokan meg is fagytak, a karácson éjjelén dühöngő vihar, s a folytonos esőzések által megromlott utak járhatlansága, mikhez még élelem hiánya, betegségek, a vezérek közt pedig mind nagyobb egyenetlenségek járultak, annyira elkedvetlenítették a kereszteseket, hogy seregök Sarepta mellett négy részre szakadt. Endre az ifjú cyprusi királylyal ezután Tripolisba ment; de itt még nagyobb baj, éhségből támadt dögvész sanyargatta s tizedelte seregét. Elhalt maga a cyprusi király is; Endre pedig veszélyesen megbetegedett, mit némelyek méregtől származtattak [1]).

Ennyi bajok után még azon hírek is mély aggodalomba ejtették Endrét, melyek az országában eláradt zavarokról érkeztek hozzája [2]). Bár mennyire ellenzették is tehát a többi keresztesek; s bár az ostiai püspök s pápai követ még egyházi átokkal is fenyegette, a jeruzsalemi patriarcha pedig azt reá ki is mondta: Endre visszatérésre határozta magát. És miután a Sz. János vitézei számára több jelentékeny alapítványokat tett [3]), alig hogy félig meddig meggyógyúlt, a szent földön töltött három hónap után, 1218-ki februárban haza indult, szárazföldön vévén útját [4]). Út közben házasságkötéssel foglalkodott. Antiochiában Leo örmény király leányát, Endre fiának jegyezte el, oly feltétel alatt, hogy ez Leonak örököse legyen. Görögországban

[1]) Thomas archid. Spalat. Hist. Salonit. C. 26.

[2]) Ineffabile dissensionis seminarium in regno nostro per frequentes nuncios procul dubio cognovimus pullulasse. Endre III. Honoriushoz 1218. Pray: Annal. I, 214.

[3]) Ld. alapító leveleit Fejérnél: Cod. Dipl. III, 1, 233. kövv.

[4]) E hadjárat kútfői: Oliver Eckhardnál II, 1396. kövv. Godefrid. Coloniens. Frehernél 1217. évhez. Carnoto Vilmos levele a pápához. Raynaldnál 1217. évhez. Bernard. Thesaurar. Muratorinál VII. Cap. 186. stb.

pedig Lascarisz Theodor császárnak Mária leányát, Béla 1218.
fiának jegyezte el, s őt mindjárt el is hozta magával. Konstantinápolyból Bolgárországnak vette útját. Itt meg Ázán bolgár király tartóztatá le őt, mígnem Mária leányát neki eljegyezte [1]).

III.

Belzavarok.

Midőn végre sok baj és fáradság után, mely hadát még inkább megtizedelte, mint a jelentéktelen csaták a szentföldön, szent ereklyékkel dúsan, de üres erszénynyel [2]) haza érkezett, országát rémítő zavar s rendetlenségben találta. „Sokan a nemesek közől, mint a sátán poroszlói, — úgymond egy levelében [3]) maga Endre, — nem remegvén megsérteni a királyi felséget, a mi rendeleteinket megvetették, a közbékét megzavarták, honfitársaikat ellenségek gyanánt sanyargatták. János érsek maga, midőn gonoszságuknak ellentállni akart, minden vagyonától s jövedelmeitől megfosztatott, elfogatott, s a legnagyobb gyalázattal az országból is kivettetett," egész a király hazatértéig száműzöttségében maradván. A kormányzó el lévén távolítva, a féktelen urak kényök szerint űzték hatalmaskodásaikat. „A hűtlenségnek sokkal nagyobb bűneit találtuk itthon egyházi s világi személyek részéről egyaránt, — panaszkodik a pápának Endre [4]) — mintsem előbb értesültünk;... a királyi kincstár jövedelmei oly annyira megraboltattak, hogy nemcsak az adósságokat, melyeket zarándoklásunk alatt tettünk, meg nem fizethetjük; de tizenöt év is kevés lesz arra, hogy országunkat előbbi állapotába visszaállithassuk." Azért ne is vegye rosz néven ő szentsége, ha követei semmi ajándokot sem visznek.

A rendetlenségekről, melyek az országban János érsek gyönge, tekintélytelen kormánya alatt eláradtak, némi

[1]) Endre levele a pápához Praynál. Annal. I, 214.

[2]) Turóczy II. Cap. 73.

[3]) Endre lev. 1219-ből Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 269.

[4]) Praynál i. h.

1218. fogalmunk lehet abból, mikről Jakab váczi püspök vádoltatott a pápánál. Mert a hol az egyház fejei ily kicsapongásokra vetemedhettek, ott minden rendnek, a jog, igazság és illem fogalmának is kiveszettnek kellett lenni a társadalomból. „Ő — úgymond maga a pápa, midőn a nevezett püspök bűntetteinek megvizsgálásával a veszprémi püspököt s a bakonyi s pilisi apátokat megbízta [1]), — az igazságot üldözve, lakmározások s tivornyákba merűlve dicsekszik gonoszságaival . . . egyháza javait eltékozolja, . . . a váczi papokat földjeik, erdeik, mezeik, jövedelmeiktől erőhatalommal megfosztja . . . néhányat közölök féktelen cselédei által kifosztatván oly becstelenül sértetett meg, hogy sebeikben el is vesztek. Midőn a főesperesek, kik cselédei által megtámadtattak, ezeket világi törvényszék elébe idéztették, ő, hogy a főespereseket az igazság keresetében meggátolja, őket átok alatt lévőknek nyilvánítá . . . s azon pénzeiket is hatalmaskodva foglalta le, melyeket a szentföld segedelmére gyűjtöttek. Templomai összedőléssel fenyegetnek; de ő arra nem ügyel, s az egyházi átok nyilait lődözi, . . . az egyházi javadalmakat simoniával adja méltatlanoknak, az alkalmas egyéneket mellőzvén . . . Ezen iszonyú bűnök . . . a népben botrányt okoztak; nem kevesen az ő példái után gonoszságokba merűltek, az egyház sokaktól megvettetett“ stb. A csanádi megyében egy Vituhu nevű kolostor szerzetesei egyéb gonoszságaikon kivül (inter alia, quae committebant enormia) a templom keresztjeiből, kelyheiből s egyéb edényeiből hamis pénzt vertek, s midőn elárúltatván, lakolniok kellett volna, klastromukból megszöktek [2]).

Ha már egyházi személyek is ennyi kihágásokról vádoltattak, elképzelhetjük, mennyi rendetlenség követtetett el a világi urak által, kik Endre s elődei pazarlásainak következtében túlságosan hatalmasokká válván, a törvények

[1]) Katonánál: Hist. Crit. V, 310.

[2]) Honor. pápa lev. Fejérnél: III, 1, 282.

uralmát magok fölött tűrni rég óta nem akarták. Emlé- 1218.
keinkben az idézetteken felül nem találunk részletesebb tudósitást a király távolléte alatt kifejlett bajokról. De kétséget nem szenved, hogy mindazon zavarok, hatalmaskodások és rendetlenségek, melyek orvoslata miatt pár év múlva az országgyülés kihirdettetett, a király távolléte alatt áradtak el annyira, hogy azokat Endre saját erejéből orvosolni, a rendet helyreállítani képtelen volt. Látjuk pedig ama törvényekből, hogy az urak, részint az előbbi királyi adományozások, részint erőszakos foglalások által a koronai s várjavak nagy részének birtokába jutottak, a királyi jövedelmeket lefoglalták, a várkatonaságot, a királyi udvarnokokat, sőt még a kevésbbé tehetős szabad nemesek közől is számtalanokat elnyomtak, saját jobbágyaikká, adózóikká tettek, az elhaltak javait erőszakosan lefoglalták, saját uradalmaikat az illető hatóságok alól kivették, az ország biráinak tekintélyét megvetették, s önkényesen uralkodtak úgy saját jobbágyaik, mint a gyöngébb szomszédok felett. A főispánok védelem helyett, melylyel a vármegye népét minden törvénytelenség ellen oltalmazniok kell vala, azt magok, önkényök szerint nyomták, fosztogatták, a városok lakosait Sz. Istvántól s Kálmántól nyert szabadságaiktól megfosztották. A birák tekintélye megvettetett, ítéleteik végrehajtása a hatalmasok által meggátoltatott. Magok a püspökök is nevelték a panaszokat, a pénzszegény időben mindinkább arra kényszerítvén a földnépét, s a szegényebb nemeseket, hogy a tizedeket pénzül fizessék. Szóval, az alkotmányos rend, a törvényes igazgatás minden ágazataiban megsértetett, megzavartatott.

A bajok ezen özönében az erélytelen király annál kevesbbé tudott rendet s törvényességet előteremteni, minthogy a legtöbb baj épen a hatalom s közigazgatás főkezelőitől, a főispánok s egyéb hatalmasoktól származott, kiket sem hivatalaikból eltávolítani, sem rendre szorítani nem volt képes. A pápa tekintélyéhez folyamodott tehát, az ő nyilait

1218. kérte ki a zavargók, engedetlenek, a törvények megszegői ellen [1]).

Galiczia elveszte. Nevelte a király bajait az is, hogy távolléte alatt Halics rendei a gyermek Kálmán király ellen föllázadván, őt elűzték s Román unokáját Misztiszlavicsot helyezték be a fejedelemségbe [2]). Endre, mihelyt zarándoklása fáradalmait kipihente, Kálmán visszahelyezéséről kezdett gondolkodni. De fájdalommal látta, hogy kincstára üres, s azon hűtlen tisztviselőktől, kik azt kirabolták, még számot sem kérhet, mert vagy a külföldre futottak, vagy oly hatalmasok valának, hogy tekintélyét megvetették. Hogy tehát kincstárát némileg s gyorsan megtöltse, a királyi jövedelmeket zsidóknak s ismaelitáknak, a már többször említett mohamed vallásu bolgároknak adta zálogba vagy haszonbérbe. Imre király özvegyének, most II. Fridrik császár nejének, Constantiának nemcsak kikötött hitbérét, a tizenkét ezer gírát le nem fizette, hanem annak a Sz. János-vitézek esztergomi klastromában letett pénzét s ékszereit is, összesen harmincz ezer gíra értékűeket lefoglalta [3]). S mi még mindennél roszabb volt, mi a régi bajok forrásait újakkal tetézte, miután a várkatonaság jobbára az urak jobbágyaivá lett, hogy ezen urakat hadaik kiállitására reábírja, még több koronai s várjavakat idegenített el, még több vármegyét s hadiszolgálatra kötelezett bérbirtokot adományozott nekik örök joggal; miáltal az ország állapota sodrából egészen kiforgattatott, egészen megváltozott [4]).

---

[1]) „A vestra sanctitate... postulamus, quatenus in auctores tanti sceleris, et eorum complices... censuram vestrae sedis et rigorem ita plenarie exercere dignemini, quatenus in nullo christianismi climate, quo aufugerunt, valeant occultari.“ Praynál: Annal. I, 214.

[2]) Orosz évkönyv Katonánál: V, 314. Dlugoss. Lib. VI, 604. kövv.

[3]) III. Honorius levele Schiernél: Reginae Hung. 177. Katonánál: V, 342.

[4]) Ld. egyebek közt Endre levelét az esztergomi egyháznak Turdos nevü birtokát illetőleg, hol márványbánya létezett: Dum quorum-

Igy aztán csak képes lett némi hadat összegyűjteni, és miután Leszko lengyel fejedelemtől, kinek Salome leányát már elébb eljegyezte volt Kálmánnak, szintén nyert segedelmet, Gyula nádor, kire a hadak vezérlete bizatott, visszahelyezte ugyan Kálmánt Halics birtokába; de őt abban megvédeni még sem tudta. Misztiszlavics, ki az egyesült magyar-lengyel sereg elől hátrahuzódott, nem sokára egy erős, orosz-kún haddal tért vissza. Gyula nádor, miután Halics városát, mennyire hamarjában lehetett, megerősítette, Kálmánt ott hagyván, az ellenségnek elejébe sietett; de legyőzetett s csak nagy nehezen tudott serege romjaival Halicsba visszatérni. A magyarok sokáig vitézül védték a várat, de végre, látván hogy segedelmet sehonnan sem remélhetnek, a mind nagyobbodó éhség pedig soraikat tizedeli, a várat feladták. Kálmán maga Salome nejével s Gyula nádorral együtt fogságba jutott [1]). Ha a hitelt különben sokszor nem érdemlő Dlugosst hallgatjuk, hada megveretetésének, fia fogságának híre annál mélyebb bánatba süllyesztette Endrét, minthogy ennek megszabadítására újabb hadat nem volt képes kiállítani. Eleinte fenyegetéssel kívánta Misztiszlávtól Kálmán s a több fogoly magyarok szabadon bocsáttatását; de czélt avval nem érhetett. Utóbb Jolánta királyné is beleszólt az ügybe s újabb követséget küldött Misztiszlávhoz a foglyok elbocsátása végett. Hosszas alkudozás után végre 1221-ben személyesen is találkozott vele Endre az ország határszélein, mikor aztán oly szerződést kötött vele, hogy harmadik fia, kit szintén Endrének

1219. Galiczia visszavétele.

dam nostrorum principum consilio terrae nostrae statum, ab antiquis illibate conservatum alterantes, castra, comitatus, terras et ceteros opulentis Hungariae proventus in perpetuas haereditates nostris Baronibus et militibus distribuimus. Fejérnél: III, 1, 255. IV. Béla pedig így szól egy 1267-ki levelében: Inter alias immensas donationes, quas (pater noster) quibusdam personis passim et indifferenter, in praeiudicium coronae regiae facere consveverat. Fejérnél: IV, 3, 388.

[1]) Cromer: Hist. Polon. Lib. VII, 185.

1186. hívtak, Misztiszlavics leányát vegye nőül; ő maga a foglyokat szabadon bocsássa, Halicsot pedig magyar felsőség alatt még három évig bírja, azután azt vejének s leányának adandó át. Endre e szerződést esküvel is megerősítette [1]).

E szerződésből azt is látjuk, hogy Endre herczeg házassága nem ment végbe Leo örmény király leányával. Ez iránt még 1219-ben mind Endre maga, mind Leo király írt volt a pápának; s ez nem is késett megerősíteni a házasságot, nyilván kikötvén, hogy a herczeg a leánynyal örökségben nyerje s még nejének történhető halála után is bírja Örményországot. Azonban Leo királynak 1220-ban történt halála más fordulatot adott az ügyeknek. Örményországnak több követelője támadt, s azt végre is Fülep, az antiochiai király fia nyerte el, Endre herczeg jegyesének kezével együtt [2]).

Igy történhetett, hogy Endre király, Kálmán fiát hosszú fogságából valahára kiszabadítani vágyván, megegyezett a Misztiszlávicstól elejébe adott szerződésben. De Endrének nem tetszett a kényszerített házasság, s mihelyt Kálmánt szabadságban tudta, a pápához folyamodott, mentené fel őt a Misztiszlavicsnak mondott eskü kötelékeitől; miben őt hajlandónak is találta kérelmére [3]). Endre herczeg ezután hihetőleg nem sokára meghalt, mert nyoma végképen eltünik az emlékekben [4]).

Endre erélytelensége táplálja a zavarokat.

Míg Endre király e családi viszonyok elintézésével foglalkodék, a régi zavar s rendetlenség egyre burjánozott

---

[1]) Orosz évkönyvek Katonánál: V, 364. Dlugoss: Lib. VI, 610. A pápa levele Endréhez 1226. Raynaldnál: n. 42. ep. 204.

[2]) III. Honorius lev. 1219. Raynaldnál ezen évhez. ep. 325. Oliverius Eckhardnál II. Hist. Damiat. 1220. évhez.

[3]) Honorius idézett levele 1212-ből Raynaldnál ep. 204.

[4]) Timon. Epit. Chron. l. 53. állítja, hogy Velenczébe vándorolt, s ott gazdag nőt vévén, Mark fiat nemzett, a Crouy nemzetség ősét. Összezavarja őt Endrének a harmadik házasságában Beatrixtól született István fiával, kiről alább többet.

az országban. A királynak sem ereje, sem erélye azokat megszüntetnie; a féktelen uraknak semmi kedve magukat a törvényeknek alárendelniök. A királyt, ki, mint mondók, jövedelmei nagyobb részétől megfosztatott, szentföldi hadjárata alatt pedig magát adósságokba verte, melyeknek visszafizetésére most hihetőleg keményebben szoríttatott, leginkább kincstárának jobb karba állitása foglalkodtatá. De az eszközök, melyeket e végre foganatba vett, mind ferdék, roszak, még inkább nevelték a közbajokat. Miután a zsidóktól s izmaelitáktól a királyi jövedelmekre előlegezett pénzeket a halicsi hadjárat elnyelte, most egy új jövedelmi forrást nyitott: rendszeresítette a régi pénznek évenként új rosszabbal beváltását. De mindjárt az első kisérletből kitűnt, hogy ezen mód a mily ferde s káros államgazdászati szabály, szintoly csekély forrás pótolni a kincstár hiányait. De minthogy némi jövedelmet mégis hajtott, továbbra is fentartá azt; mellette azonban egy még oktalanabb eszközhöz nyult, hogy a pillanat sürgető szükségein segíthessen. A koronának még megmaradt javaiból mind többeket kezdett eladatni [1]), nem gondolván meg, hogy a pillanat szükségének e módon való fedezése által a jövőre még nagyobb bajba sülyeszti magát és országát. 1220.

A korona javainak s jövedelmei tőkéjének ezen elidegenítését oly nagy mértékben gyakorlá az eszélytelen király, hogy 1220-ban már a pápa is feljogosítva érzé magát közbe szólani. „Rég halljuk — úgymond Ugrin kalocsai érsekhez és annak suffraganeusaihoz intézett levelében [2]), — hogy a Krisztusban kedves fiunk, Magyarország fenséges királya, országának kárára, s királyi tisztességének sérelmére, elidegenítéseket teszen; írtunk a királynak, hogy azokat vissza-

[1]) Igy, p. o. Tótországban Kemesnicze birtokot a zágrábi egyháztól elvévén, Ochuz bánnak adta el 200 gríáért, mással pótolván a zágrábi püspök kárát. Fejérnél: III, 1, 320.

[2]) Katonánál: Hist. Crit. V, 338.

1220. vegye, ha bár esküvel erősítette volna is az eladást; mert miután koronáztatásakor megesküdött, hogy országának jogait, koronájának becsületét sértetlenül megőrzi, tilos volt neki ezen elidegenített javak vissza nem vételére esküt tennie; miért azt egyátaljában nem kell megtartani.“

Ennyire sülyedt régi fényéből s hatalmából a magyar királyság egy pár könnyelmű, erélytelen fejedelem alatt! Nem csoda, hogy a ki ily gondatlannak tanúsítá magát királyi kötelességei iránt, miszerint már koronája becsületének megőrzésére is intetnie kellett, elnyomott alattvalóinak sem nyujthatott védelmet, s mind tovább és tovább engedte tenyészni s meggyökerezni a rendetlenségeket úgy annyira, hogy a kormány ügyeibe végre tényleg is be kellett a pápának avatkoznia. Ez történt Dalmátiában. Midőn a velenczeiek Zárát, mint föntebb elbeszéltük, a keresztesek segedelmével 1202-ben elfoglalták, Endre, mint a tartomány vezére, a hatalmában maradt szigetek védelme végett, a már fekvésénél fogva is erős Almissa várost, Chulmia tartomány főhelyét, falakkal s bástyákkal még inkább megerősítette. Utóbb, már mint király, 1207-ben, a várost a többi dalmát városok szabadságaival adományozván meg, polgárait egyszersmind arra is felszabadította, hogy Velencze birtokait a tengeren háborgassák [1]). Almissa ezóta kalóz-várossá lett, s ha szerét tehette, barátot, ellenséget egyaránt kirablott. Honorius pápa értesülvén, hogy a kalózok a keresz:teseket is fosztogatják, ennek meggátlására több ízben felszólítá Endrét, de mind hasztalan. Végre tehát saját követét küldé e végett Dalmátiába, ki aztán ott mind szárazon, mind tengeren elég erőt gyűjtvén, — mit a király tenni elmulasztott, a várost ostromnal kényszeríté engedelmességre [2]).

---

[1]) Lucius Lib. IV. Cap. IV. 160.

[2]) Honorius levele Spalato városához. Lucius i. h. Farlat. III, 249. Thomas archid. Hist. Salon. Cap. 27.

Bár a keresztes hadjárat, ha közvetve is, annyi bajt hozott az országra, találkoztak még is, kiket a buzgalom s azon előnyök híre, melyeket a keresztények Damiata megvétele által a törökök felett nyertek, annyira elragadának, hogy újabb keresztes hadjáratról kezdenének gondolkodni. Ugrin kalocsai érsek, s Róbert veszprémi püspök, kik már az első hadjáratban is részt vettek, 1220-ban ismét a szentföldre készültek, s az urak közől többeket, magát Miklós nádort is reábirták a kereszt föltüzésére. A pápa már a határnapot is kiszabta 1221-ki husvétra, melyen e keresztes had megindúlna [1]). De akkoron már oly nagy volt a zavar az országban, hogy mindenkinek elmúlt a kedve a hosszú úttól, s az újabb keresztes hadjárat végképen elmaradt a mind öregbedő belbajok között. 1220.

IV.

A régi bajokhoz mind újabbak járúltak. A jobb hazafiak látván, hogy a királytól hasztalan várnak ezekre orvoslatot, Béla ifjabb király [2]) körül sereglettek össze, s nála és általa sürgették a bajok orvoslatát, kivált — mi mindennek forrása volt, mert a királyságot tehetetlenné tette, hatalmától, tekintélyétől fosztotta meg, — az elidegenített királyi s koronai javak visszavételét, jól látván, hogy míg ezek a túlhatalmas urak kezén maradnak, azok féktelenségét korlátolni lehetetlen. De ebből ismét az apa és fiú király között támadtak surlódások. A nagyok, kik igazságtalanúl bírt javaikat féltették, nem csak az öreg király kedélyét egyre ingerelték Béla ellen, hanem oly me- Viszályok a király és fiai közt.

[1]) A pápa levele Katonánál: V, 339.

[2]) Többek szerint Béla 1216-ban koronáztatott volna királylyá. Véleményem szerint ez hibás állitás; s én a fentebb idézett kútfők s kivált Katona időszámlálásának nyomán azt 1208-ban tartom történtnek. Annyi bizonyos, hogy 1214-ben a leleszi prépostság megerősítő okmányában már mint király említtetik. „Belae regi quarto, filio nostro.“ Katonánál: V, 182.

1221. részekké is lettek, hogy ettől, midőn atyja udvarába ment, minden tiszteletet megtagadtak, őt szóval, tettel mindenképen sértegették [1]). Az ifjú király, tanácsosaitól is ösztönöztetvén, annál inkább rajta volt, hogy e fenhéjázó urak megaláztassanak, bitorlott javaiktól megfosztassanak, a királyság fénye, hatalma, tekintélye helyreállíttassék.

Endre végre maga is átlátta, hogy sem kincstára hiányán, sem a többi köz bajokon nem segíthet, *míg az* elidegenített jövedelmek s kivált a várjavak visszavétele s a várjobbágyok helyreállítása által magának nagyobb hatalmat nem szerez: 1221-ben tehát rendeletet bocsátott ki, melyben parancsolta, hogy az elszéledt, az urak által elnyomott várjobbágyok váraik szolgálatára ismét összegyűjtessenek, a várjavak, legalább az adomány nélkül, egyedül erőszak következtében elvészettek, az illető várakhoz visszakapcsoltassanak; s e rendelet végrehajtására biztosokat is küldött ki a vármegyékbe [2]). E rendelet csak a várjobbágyok birtokainak erőszakos letartóztatóit sujtotta ugyan; de a bitorlott javakból meggazdagodott urak abban kezdetét látták minden, bármi módon elidegenített királyi és várjavak visszavételének. Mindent elkövettek tehát, hogy a rendelet foganatba vételét meggátolják; és, minthogy azt leginkább a tanácsosaitól ösztönzött Béla sürgette, közte s apja közt meghasonlást idézzenek elő. Sőt még Béla családi életkörében is fondorkodtak, nem tudni, mi módon s tán mily rágalmak által, oly idegenséget ébresztvén az ifjú királyban különben szeretett neje iránt, hogy Béla még a pápához is folyamodott a házasság felbontásáért. A pápa a váradi és a váczi püspököket bízta meg az ügy megvizsgálásával; miután pedig ezektől tudósíttatott, hogy a házasság már két évvel elébb végrehajtatott, és semmi alapos ok

[1]) Rogerius váradi kanonok: Carmen miserabile. Cap. 9.

[2]) Fejérnél: III, 1, 353. Bél: Apparat. Dec. I. 269. Katona Hist. Crit. V, 338. Fejér: III, 2, 203. VII, 2, 76. 102. stb.

sem létezik annak felbontására, kérelmétől őt elmozdí- 1222.
totta [1]).

De bár mennyire ellenezték is a Béla pártja által sürgetett reformokat az Endre környezetében lévő nagy birtokú s befolyású urak: a szám ereje, a közvélemény hatalma Béla pártján állott, mert ehhez csatlakozott az egész alsóbb nemesség s a felsőből is mindazok, kiknek okuk volt panaszra a hatalmas oligarchák ellen. A pártvillongás lassanként annyira fejlődött, hogy Béla párthívei már őt nézték egyedül királyuknak; pörös ügyeikben az Endrét környező főbiráktól, — mert épen a nádor és a főtárnokmester voltak leghevesebb ellenei, — nem remélvén igazságszolgáltatást, az ő és főtisztei itéletét kérték ki; Endre tisztviselői ellen nemcsak nyilván kikeltek, hanem irányukban az engedelmességet is megtagadták.

Endre látván, hogy a surlódások napról napra növekednek, a viszály mindinkább elmérgesedik, a közbotrány szaporodik, ismét a pápa tekintélyéhez folyamodott. III. Honorius ennek következtében meghagyta ugyan az ország érsekei s püspökeinek, hogy „miután Endre király nem azért koronáztatta meg fiát, hogy a maga életében is más országoljon: mind azokat, kik a viszályokra okot adnak, s a fiúhoz csatlakozván, az apától az engedelmességet megtagadják, s így pártot ütnek, egyházi átokkal kényszerítsék felhagyni a merénylettel“ [2]). De a kedélyek izgatottsága már annyira fel volt fokozva, hogy az összes nemesség fegyvert köszörült a reformokat gátoló urak ellen, s ezek ellenzése miatt amazok jogos követeléseinek tovább is ellentállni annyi volt volna, mint polgári háborúba dönteni az országot. Endre a főpapság közbenjárására végre engedett, s a

[1]) A pápa levele 1222-ki máj. 28. Fejérnél: III, 1, 384.

[2]) III. Honorius levele a püspökökhöz 1222 julius 4-én Fejérnél: III, I. 388.

1222. Béla pártjától sürgetett országgyűlést még 1222-ben kihirdette.

Az arany bulla. Ezen gyűlés eredménye lett a rajta függő arany pecsétről *arany bullá*-nak nevezett ama szabadságlevél, mely az első királyok, kivált Szent István által megállapított, de azóta sokban megsértett alkotmányt helyreállította, s miután Szent István alkotmányozó törvényeinek nagy része elveszett, a jövő századokban, a magyar alkotmány alaptörvényei gyanánt szintoly kegyelettel őriztetett, mint őrizték s őrzik maiglan a szerencsésebb angolok Magna-chartájokat, mely hét évvel elébb, 1215-ben hasonló körülmények közt alkottatott. „E szabadságlevél megtartására, úgymond három századdal utóbb a nagy nevű Verbőczy [1]), Magyarország minden királya, mielőtt a szent koronával megkoronáztatnék, esküt szokott mondani.“

A századokra kiható, nevezetes okmány szóról szóra következő.

„A Szent-Háromság és oszthatlan Egység nevében. Endre Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátországok, Ráma, Szervia, Galiczia és Lodomeria örökös királya. Mivel mind országunk nemeseinek, mind egyebeknek is Szent-István királytól intézett szabadsága némely királyok hatalma által, kik néha haragukban boszújokat töltötték, néha gonosz emberek hamis tanácsaira hallgattak, vagy önhasznuk után jártak, legtöbb részében megkisebbíttetett: ugyanazon nemeseink a mi felségünket és elődeinket, az ő királyaikat, gyakrabban sürgették kérelmeik s könyörgéseik által országunk átalakítása iránt. Mi tehát az ő kérelmeiknek, a mint kötelesek is vagyunk, mindenben eleget tenni óhajtván, kivált mivel köztünk és közöttök ez okból már több ízben nem kevés keserűségek támadtak, mit, hogy a királyi tekintély teljesebben fentartassék, elkerülni illik, (ez senki által sem történhetvén jobban, mint ő általok):

[1]) Tripartit Juris Consvetud. P. I. Tit. IX. §. VI.

mind nekik, mind országunk más embereinek megadjuk a szent királytól alapított szabadságot, s egyszersmind országunk állapotának javitására egyebeket is üdvösen rendelünk a következő módon. 1222.

1. Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét, hacsak valamely sürgetős és fontos ügy vagy betegség által nem gátoltatunk, Fehérvárott tartozzunk megülni: és ha mi jelen nem lehetnénk, a nádorispán kétség kivül ott legyen helyettünk s nevünkben meghallgassa az ügyeket; és ott minden nemes, a ki akar, szabadon megjelenhessen.

2. Akarjuk, hogy a nemeseket sem mi, sem utódaink soha el ne fogják, se meg ne rontsák valamely hatalmas kedvéért, hanemha elébb megidéztettek s törvényes rend szerint elitéltettek.

3. Továbbá, semmi adót, semmi szabad denárokat [1]) nem szedetünk a nemesek helységein; sem házaikban, sem falvaikban nem szállunk meg, hanemha meghivattunk; szintúgy az egyházak népeitől sem szedetünk semmiféle adót.

4. Ha valamely nemes fiörökös nélkül hal meg, birtokának negyede leányáé legyen: a többiről rendelkezzék, a a mint akar; és ha meglepetvén halála által, nem intézkedhetnék, a hozzá legközelebb álló rokonok legyenek örökösei; és ha semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljanak.

5. A vármegyék ispánjai a nemesek helységein ne biráskodjanak, kivévén a pénz- és tizedügyeket. A vármegyék ispánjainak udvarbirái (*a későbbi alispánok*) egyátalában senki más felett ne biráskodjanak, mint a vár népei fölött. A tolvajok és latrok felett a királyi bilochusok [2]) lássanak törvényt, de csak a főispán elnöklete alatt.

[1]) Endlicher (Monumenta Arpad. 413) e szavakat: „liberos denarios" ezen varianssal olvassa: „libras denariorum".

[2]) Bilochus, úgy látszik, bélyegesből ered, alrendü kir. birák, kik a vádlottakat bélyeg reaküldése által idézték meg.

1222. 6. Továbbá, a helységek lakosai közösen, mint eddig szokásban volt, tolvajságról vádat ne emelhessenek [1]).

7. Ha a király az országon kivül megy hadjáratra, a nemesek vele menni ne tartozzanak, hanemha az ő költségén; és a hadjárat után azokat, kik elmenni nem akartak, hadbiróság alá vetni ne lehessen. Ha viszont ellenség jő az országra, mindnyájan kivétel nélkül kötelesek hadba menni. És ha az országon kivül akarunk sereget vezetni s abban magunk is jelen leszünk, mind azok, kik ispánságokat [2]) tartanak, kötelesek, a mi költségünkön, velünk menni.

8. A nádorispán országunk minden emberei fölött különbség nélkül biráskodjék; de a nemeseknek főbenjáró vagy jószágelkobzást illető pereit a király tudta nélkül be ne végezhesse. Mint birák pedig helyetteseket ne tartsanak, kivéve egyet, a magok udvarában.

9. A mi udvarbiránk [3]), míg az udvarnál van, mindenki felett biráskodhatik, s az udvarnál megkezdett pöröket bárhol is elvégezheti; de saját jószágain lévén, pristaldust ne adhasson (azaz: a végrehajtást el ne intézhesse), sem a feleket meg ne idézhesse.

10. Ha valamely országos méltóságban lévő jobbágy [4]), a hadjáratban meghal, fia vagy testvére hasonló méltóság-

[1]) Ezen pont Szent László törvényét törli el, mely rendeli, hogy minden helység köteles közösen feladni, megnevezni a kebelében létező orvokat. E törvény sok visszaélésre adott alkalmat: a pártoskodás néha ártatlant is tolvajnak vádolt.

[2]) Qui Comitatus tenent. A „Comitatus" szó nemcsak vármegyét, főispánságot, hanem azon *bérbirtokokat* is jelenti, melyek hadi szolgálatért adattak a királyoktól, s egészen különbözők voltak az *örökbirtoktól*. Ezért a *Comes* nevezet, mint számtalan okmány bizonyítja, nemcsak fős alispánt, vagy más kir. tisztviselőt, s néha birót is, hanem egyszerű bérbirtokost is illet, ki birtokától hadiszolgálatot tenni köteleztetett.

[3]) A királyi udvarbirákból lettek utóbb az országbirák.

[4]) E nevezet *jobbágy*, ha magánosan áll, mindig királyi jobbágyat, főnemest, urat illet, ellentétben a nemesekkel, kik *servientes regii* néven neveztetnek. A várnép közt a jobbágy, mihez rendesen hozzá

gal adományoztassék meg; és ha nemes halálozik meg azon módon, fia a király tetszése szerint adományoztassék meg. 1222.

11. Ha külföldiek, tudnillik tisztességes emberek, jőnek az országba, az ország tanácsának beleszólása nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

12. A meghalálozók, vagy a törvényesen halálra ítéltek, vagy a párviadalban elesettek, vagy bármely más módan kimúlók nejei, hitbéröktől meg ne fosztassanak.

13. Az urak, midőn a királyi udvarral járnak, vagy bár hova utaznak, a szegényeket el ne nyomják, ki ne foszszák.

14. Ha valamely főispán nem oly tisztességesen viseli magát, mint tisztsége kívánja, vagy vármegyéjének népét megrontja, ebben elmarasztaltatván, az egész ország előtt gyalázatosan fosztassék meg méltóságától és kárpótlásra szoríttassék.

15. A királyi lovászok, kutyapeczérek és sólymászok [1]) ne merjenek a nemesek falvaira szállni.

16. Egész vármegyéket vagy bármely más méltóságokat örökbirtokul nem fogunk adományozni.

17. Azon birtokától, melyet valaki igaz szolgálattal érdemlett, soha meg ne fosztassék.

18. Továbbá a nemesek, tőlünk engedelmet nyervén, szabadon mehetnek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, s azért birtokaik meg ne rontassanak. A kit fiunk igaz itélettel elmarasztalt, vagy az előtte megkezdett pört, mielőtt szintott bevégeztetnék, nem fogadjuk el; viszont fiunk is hasonló módon fog cselekedni.

19. A várjobbágyok (azaz: várkatonák) maradjanak meg a Szent-István királytól rendelt szabadságukban; ha-

---

tétetik *vár*-jobbágy, annyi mint várkatona. Egyházi jobbágy: az egyházaik fegyveresei.

[1]) Falconarii, nem kaszások, mint némelyek fordítják, hanem sólymászok, a vadászatra használt sólymok felügyelői.

1222. sonlókép a bevándorlottak is, bármi nemzetből valók, tartsák meg az eleitől fogva nekik engedélyezett szabadságot.

20. A tizedek pénzül ne váltassanak meg, hanem borul, buzául, természetben fizettessenek: s ha a püspökök ezt ellenzenék, őket nem pártoljuk.

21. A püspökök a nemesek birtokairól tizedet lovainknak ne adjanak; sem az ő népeik ne tartozzanak tizedeiket a királyi birtokba behordani.

22. Továbbá, sertvéseink a nemesek erdeiben s rétjein az ő akaratjok ellenére ne legeltessenek.

23. Továbbá, új pénzünk egy évig, husvéttól husvétig legyen folyamatban; a denárok oly értékűek legyenek, mint voltak Béla király idejében.

24. A pénzek kamara-ispánjai, a só- és vámtisztek országunk nemesei legyenek; izmaëliták azokká ne lehessenek.

25. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, hanem csak Szabolcsban és Regéczen és a végekben.

26. Továbbá, az országon kivül levőknek ingatlan birtok ne adományoztassék; ha ily birtokok adományoztattak, vagy pénzen eladattak volna, az ország népének adassanak vissza megváltás végett.

27. A menyétbőr-adó a Kálmán királytól megállapított szokás szerint fizettessék.

28. Ha valaki a törvény rende szerint marasztaltatott el, azt a hatalmasok közől senki se védhesse.

29. A főispánok elégedjenek meg tisztségök illetőségeivel; egyebek, mik a királyt illetik, úgymint, a csöbrök, a vámok, az ökrök s a várföldek jövedelmeinek [1]) két harmada, a királynak járjanak ki.

---

[1]) A várnép azon része, mely *hospites* néven neveztetik, a városok polgárai, kereskedők, iparosok, pénzül fizették adójokat; azon része, melyet castrenses, servientes castri néven találunk, az általa mívelt föl-

30. Továbbá e négy királyi jobbágyon, úgymint: a nádorispánon, bánon, a király és a királyné udvarbiráin kivül, két méltóságot senki se tartson. 1222.

31. És hogy ezen mind engedményünk, mind rendeletünk érvényes legyen mind örökké, a magunk és utódaink idejében, azt hét egyenlő levélben irattuk és erősítettük meg arany pecsétünkkel: úgy hogy egy küldessék a pápa úrnak, ki azt a maga lajstromába irassa be; a második őriztessék a Sz. János-vitézeknél; a harmadik a kereszt-uraknál; a negyedik a királynál; az ötödik az esztergomi káptalannál; a hatodik a kalocsai káptalannál; a hetedik a nádorispánnál, ki időszerint leszen: hogy így az irást mindig szeme előtt tartván, sem ő maga el ne térjen valamiben a mondottaktól, sem a királyt, vagy a nemeseket vagy másokat ne engedjen eltérni; hogy ezek is örvendhessenek szabadságuknak, s a mellett irántunk és utódaink iránt is hívek legyenek, és a köteles engedelmesség a koronától meg ne tagadtassék. Ha pedig mi magunk, vagy valaki utódaink közől valaha ezen rendeletünk ellen vétene: e levél erejénél fogva, minden hűtlenségi bűn nélkül mind a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemeseinek s utódaiknak, összesen és egyenként, jelenleg s a jövőben mindenkorra szabadságokban álljon nekünk és utódainknak ellentmondani és ellentállni.

Kelt udvarunk cancellárjának Cletusnak, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült íge ezer kétszáz huszonkettedik évében. Főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugrin, kalocsai érsekek idejében; Desiderius csanádi, Rupert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váczi,

---

dek termesztményének egy részét a főispánnak adta át, ki azt Sz. Mihály-napkor Esztergomba volt köteles szállítani, s ott belőle kivette a maga harmadát is.

1222. Vincze nyitrai püspökök korában; országlásunk tizenhetedik esztendejében [1]).

---

[1]) Ugyanezen évben még a papság számára is adott ki Endre egy szabadságlevelet, mely következő négy pontból áll: 1. Hogy egyházi személyeket semmiféle bünvád miatt ne lehessen világi birák elébe idézni. 2. Ha tehát világinak egyházival pöre van, amaz ezt az illető egyházi biró elébe idéztesse; az egyházi ellenben a világit bepörölni akarván, világi törvényszékhez folyamodjék. 3. Egyházi személy, — ilyen pedig mindenki, a kinek tonsurája van, a fiscusnak semmiféle adóval nem tartozik; ha tehát valamely adószedő, vagy bármely méltóságu úr is őket adóra akarná szorítani, üzessék ki csúfosan, mint tolvaj és rabló. 4. Mindazáltal királyi udvarnokot, vagy bármely más szolgálat alatt lévőt nem szabad tonsurára bocsátani. Endlichernél: 417.

Mozogtak a besnyők is, s a nádor által következő szabadságaikat erősíttették meg. 1. Birájoknak minden harmad évben hat penza denárt kötelesek adni, minden két lótól. 2. A ki hadba nem mehet, minden lótól hat penzát fizet. 3. Ispánjok csak egyszer, midőn megválasztatik, menjen hozzájok. 4. De alispánjok gyakran járja őket körül, s itélje meg ügyeiket. 5. Ispánjok előtt, midőn hozzájok jő, egy jobbágy járjon, ki j ogait megmutassa. 6. A jobbágyok, kik saját költségeiken táboroznak, nem kötelesek az alispánnak szállást adni. Endlichernél: Monum. 419.

MÁSODIK FEJEZET.

II. Endre országlásának második fele. 1222—1235.

I.

E törvények, miként látjuk, nagy részben a hatalmaskodó urak kihágásai ellen, a nemesség s a többi osztályok személy- és vagyonbeli jogainak biztosítására vannak irányozva. Ezek jogai, s mondhatni, az egész alkotmány, annyi sérelmet szenvedtek Endre gyönge kormánya alatt, az egész ország annyi bajba sülyedt, hogy jobbra vagy balra múlhatatlanúl el kellett válni a létező állapotnak; úgy a mint volt, tovább nem maradhatott: vagy a többi osztályok megsértett szabadságának s alkotmányos jogainak kellett helyreállíttatni, vagy szükségkép egy féktelen oligarchiai hatalom rendszeresíti meg magát az alkotmány romjain. Ezt a megalkotott törvények meggátolták ugyan; de, miként látandjuk, hosszú küzdelembe került e törvények egynémelyikének foganatot szerezni. 1222. Az arany bulla a bajokat nem orvosolja.

Érdekes látnunk, mennyire hasonló körülmények közt létezett a magyar alkotmány megalapítója, Szent-István, s helyreállítója II. Endre. Midőn István a kormányt átvette, a törzs- és nemzetségfők, tehát egy oligarchia, birta a hatalmat, a fejedelmet mindenben korlátozó, ura a törzs és nemzetség közös földének, majdnem korlátlan parancsnoka a népnek. Ily formán volt Endre alatt is: az oligarchia

1222. magához ragadta az ország földének nagyobb részét, s vele együtt bitorolta a hatalmat a többi országlakosok személye, birtoka felett. A törzs- és nemzetségfők oligarchiája István országlása kezdetében egyaránt korlátolta a fejedelmi hatalmat, fenyegette a nemzeti egységet, veszélyeztette a nemzet fő érdekét, mi akkoron a körűlmények igényei szerint, a kereszténység fölvételében, az európaisulásban állott. Endre alatt az oligarchia majdnem egészen megsemmítette a királyi hatalmat, s fenyegette a nemzeti főérdeket: az alkotmányos szabadságot. A nemzet és a fejedelem érdeke mind a két esetben ugyan az volt, s azt mind a két esetben hasonló veszély fenyegette. De Szent-István, bölcsebb és erélyesebb, maga tette a kezdeményezést az oligarchia hatalmának korlátolására, a nemzet tagjainak személyes birtokot adván, és személyeiket annak hatalma alól a törvény és a király hatalma alá rendelvén. A veszélyt, melylyel az oligarchia a trónt fenyegeté, átlátta kétségkivül Endre is; mert, mit naponként tapasztalt, mi tekintélyét, kincstárát mindinkább csökkenté, lehetetlen volt nem látnia; de erélye hiányzott keresztűltörni az oligarchia emelte gátokon. A nemzettől kellett tehát jőni a lökésnek; s míg István, a nemzetre támaszkodva, a maga s ennek érdekében a személy és birtokszabadságot önként megalapította, Endre alatt annak helyreállítását a nemzetnek kellett kierőszakolnia.

De bár a törvény megalkottatott, s bár az magának a királyi hatalomgyakorlatnak is támaszává lett: Endre, ki azt kényszerítve alkotta meg, végrehajtásában s megtartásában sem lett szigorú. Az őt környező urak befolyása azután is nagy maradt reá, s ezeknek sugallata szerint a hol és miben csak lehetett, önmaga is megszegte azt. Az oligarchák, kiket a törvény sújtott, hogy annak sanctiója alól könnyebben s büntetlenűl kibújhassanak, azon voltak, hogy a király maga is részes legyen a törvényszegésben, s a törvény, melynek megszegésében maga a király jár elő példájával, lassanként megfosztassék érvényétől. Már ugyanazon

1222-dik évről olvasunk egy pápai brevét [1]), kétségkivül magától Endrétől, vagy az őt környező egyházi s világi uraktól kieszközöltet, melyben néhány püspöknek meghagyatik, hogy „miután Magyarországban legújabban az rendeltetett, hogy a nép évenként kétszer összegyűljön, hol a király is jelen lenni tartozik; és a sokaság, félrevetvén a szerénységet, tőle nehéz és igazságtalan dolgokat szokott követelni, hogy tudniillik: az ország nagyjai és nemesei, a kik vétségekben találtatnak, méltóságaiktól megfosztatván, az országlásban való részvéttől kizárassanak, s javaik a nép közt felosztassanak; miért is a király zavarba jő, nem tudván, mit tegyen: ha e zajos követeléseknek tesz eleget, az igazságot sérti, ha pedig azokat mellőzi, a maga és híveinek veszedelmétől félhet: azon legyenek tehát a főpapok, hogy e gyűléseken a néptömeget mérsékeljék, nehogy a király vagy koronája, vagy az urak személye s javai ellen kényteleníttessék elkövetni valamely merényletet.“ 1222.

Nem tudjuk, mennyire tartatott meg ezen évenkénti gyülés Székesfehérvárott. Annyi mindazáltal bizonyos, hogy Endre pártja mindent elkövetett, miszerint mind e gyülések tartását, mind egyéb új rendeletek végrehajtását meggátolja. Hogy ebben czélt érjenek, az apa és fiú király közt nem szüntek meg szítogatni a meghasonlás tüzét. Bár az udvari élet részleteiről nincsenek tudósitásaink, mind azáltal semmit sem kételkedünk, miképen e fondorlatoknak tulajdonitandó, hogy Béla, mint már említők, Mária nejét, kivel már két év óta élt együtt, sőt a ki már királynévá is megkoronáztatott, az ország nagy botrányára magától némi időre elbocsátotta [2]). Azonban az Endre-párti uraktól származott rágalmak s áskálódások titkaiba hamar belátott az 1223. A két király közti viszályok.

[1]) III. Honorius levele 1222. deczemb. 15-ről Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 390.

[2]) Az ország több püspökeinek levelei a pápához Katonánál: V, 425. kövv. Fejérnél: III, 1, 413.

1223. ifjú király, s midőn e végett a pápától is atyailag megintetnék, nem gondolván többé atyjának ellenzésével, nejét, kit különben szeretett, magához ismét visszavette. Béla ellenségei ezt, mint büntetésre méltó engedetlenséget állíták Endre szeme elébe, s addig bujtogatták, ingerelték őt, hogy fiát e miatt üldözni kezdette; minek következtében Béla 1223-ban nejével s több úrral együtt Leopold herczeghez, Ausztriába kényteleníttetett menekűlni [1]). Most azonban a pápa, kinek akarata szerint történt, hogy a házassági egyesség a fiatal pár közt helyreálljon, pártfogásába vette Bélát az apa ellen, s őt az osztrák herczegnek, a cseh királynak s a karantán herczegnek is védelmébe ajánlotta, Írt magának Endrének is több ízben, s míg neki egy részről tudtára adá, hogy Bélát s a vele levőket iránta engedelmességre ösztönözte, más részről komolyan intette őt, lássa el fiát a szükséges és illendő költségekkel, s azoknak javait, kik vele vannak, ne engedje megsértetni [2]).

De Endre haragosan követelte Béla visszatértét vagy kiadatását az osztrák herczegtől; és mivel ez mindjárt meg nem történt, boszúból az osztrák és stajer határszéleket pusztíttatá, mit aztán Leopold a magyar végek dúlásával viszonzott. Ezek után sikerűlt valahára a pápának a békét az apa és fiú közt helyreállítani, s Béla visszatért Dalmát- s Horvátország kormányára [3]). A viszályok által csak az azokat szítogató urak érték czéljokat, mert a bitorlott javaikat illető törvények e közben végrehajtatlanúl maradtak.

---

[1]) A pápa a kalocsai érsekhez. Raynaldnál 1224. évhez. Quum . . . rex Bela . . . gravem pro eo, quod uxorem suam . . . receperit, persecutionem sustineat. Ezen okmányok olvashatók Theinernél is: Monum. Hist. Hung. I, 42. kövv.

[2]) Ld. e leveleket Fejér: Cod. Dipl. III, 1, 430. kövv.

[3]) A béke köztök forma szerint csak 1225-ben köttetett meg. Fejérnél: III, 2, 9. Hogy e tartományokat Béla már elébb is kormányozta, bizonyítja egy 1223-ki okmány, melynél fogva Endre Vinodolt és Modrust a vegliai grófoknak adományozza Fejér: III, 1, 403.

A kiengesztelődés azonban közelebb hozta egymáshoz az öreg és ifjú királyt. Endre, kit az adósságok súlya mindinkább nyomott, úgy látszik, maga is súlyosan érzé már előbbi pazarlása következményeit, s pártolni kezdé Béla törekvéseit az elidegenített javak visszavételében. Megerősíté Endrét ebben az is, hogy a német lovagrend vitézei, kiknek előbb az egész Bárczaságot oda ajándékozta volt, hálátlansággal viszonozták a jótéteményt. Midőn az erdélyi püspök az ő birtokukban is folytatná egyházi hatósága gyakorlatát, egy kiváltságlevelet eszközöltek ki a pápától, mely által a püspöki hatóság alól kivétetvén, egyenesen a pápai alá rendeltettek [1]). A lovagok azonban, ezen oklevélre támaszkodva egy lépéssel tovább mentek, s a királyi hatalom alól is fel akarták magokat szabadíttatni, úgy hogy csak a pápát ismerjék urokul. És valóban oda vitték az ügyet, hogy a pápa egy más brevében földjöket is egyenesen maga alá rendelte [2]). 1224. Kibékülés.

Béla már előbb is sürgette volt e jelentékeny és szinte elidegeníthetlen föld adományának megsemmítését, kivált miután a nagyoktól, kiknek törvénytelen birtokait elvenni törekedett, olyféle ellenvetésekot hallott, hogy miért nem kezdik a törvénytelen adományok visszavételét az egyházon. Most jó alkalom támadt ezt tenni, mit megragadni nem is mulasztott el. Előterjesztései folytán most Endre is haragra gyúladt a lovagok ellen, s annál hajlandóbb lett kibocsátani a rendeletet, mely szerint a Bárczaság tőlök visszavétessék, minthogy tudomására jött, hogy a lovagok itt is, egyébütt is, hol csak adományokat nyertek volt, azokkal meg nem elégedve, még erőszakos foglalásokat is tettek [3]). A pápa nagyon szivére vette a rendeletet, azonnal követet küldött Béla erélyes rendszabályai.

[1]) Ld. Fejérnél: III, 1, 420.

[2]) Vos et terram vestram in ius et proprietatem B. Petri suscepimus. Fejérnél: III, 1, 453. 460.

[3]) U. o. III, 2, 53

1224. Endréhez s mind általa, mind levelei által sürgette őt, hagyná meg a lovagokat az adomány birtokában, ama sérelmes breve értelmét oda módosítván, hogy az egyedűl az egyházi hatóságra vonatkozik [1]). A lovagokat pedig, kik a rendeletnek engedelmeskedni vonakodtak, sőt kijelentették, hogy el vannak határozva, földjöket minden módon védelmezni, kitartásukért megdicsérte [2]). A lovagok e pártfogás által neki bátorítva, valóban fegyveresen védték magokat, s oda került a dolog, hogy őket fegyverhatalommal kellett kiűzni az országból. A pápa még azután is írt többször e tárgyban Endrének; kikérte még a királyné közbenjárását is [3]); de hasztalan: Endre ez egyszer erélyesen viselte magát, s a német rend vitézei többé nem bocsáttattak be az országba. A Bárczaságot Endre a szászok földéhez kapcsolta, egyszersmind a szászok kiváltságait is megújítván [4]).

[1]) U. o. 43. 47.

[2]) U. o. 41.

[3]) U. o. 58. 74, 78.

[4]) Jellemző Endre ekkori kedélyállapotára az okmánynak már bevezetése is. „A mint a királyi méltósághoz tartozik — úgymond — a kevélyek csökönösségét hatalmasan megtörni: szintúgy illik a királyi kegyelmességhez az alázatosak elnyomottságát enyhíteni s méltányolni a hívek szolgálatát:.. erdélyi német polgáraink alázatosan panaszkodtak nekünk... miképen szabadságukból, melylyel ősünktől, a kegyes Gejza királytól meghivattak, teljesen kiforgattatnának“ ... stb. minélfogva következőkben erősíti meg szabadságukat: 1. Az egész népség Várostól (?) kezdve Baraltig a Székely földdel, Sebös földdel és Darvas földdel együtt egy nép legyen, ugyanegy biró alatt álljon, a szebenin kivül minden vármegyék megszünvén. 2. A szebeni főispán ne tolhasson rájok idegen tisztviselőket, hanem ezeket saját keblökből magok választszák. 3. Kamaránk nyereségeül évenként ötszáz ezüst gírát tartoznak fizetni; s ezen adótól senki sincs fölmentve a ki határaikban lakik, hanemha különös kiváltsága volna. 4. Azt is engedélyezzük nekik, hogy a pénzt, melyet nekünk fizetni kötelesek, azon ezüst gíra súlyával mérjék, melyet nekik boldog emlékezetü Béla atyánk rendelt, t. i. öt és fél fertót számítva egy gírára a szebeni súly szerint, kölni denárokból. 5. Az adót beszedő királyi hírnöknek, ott léte alatt naponként három

Béla e közben erélyesen működött az elidegenített 1225.
királyi javak visszavételében, mire őt még a pápa is ösztönözte, oly értelemben írván hozzá 1225-ki jul. 15-kén, hogy miután atyja, Endre király az ország jogainak s a korona díszének fentartására a maga megkoronáztatásakor megesküdött, még azon elidegenített javakat is bátran visszaveheti, melyekre nézve Endre az adományozás idejében netalán megesküdött, hogy vissza nem vétetnek [1]). A kalocsai érseknek és suffraganeusainak pedig meghagyta, hogy Endrét erre részökről is ösztönözzék. Endre most maga is hajlandó volt jóvá tenni pazarlásai káros következményeit,

---

lat czüstöt adni ne vonakodjanak. 6. Belső hadi szolgálatra ötszáz, külsőre, ha a király maga vezérkedik száz, ha jobbágyát nevezi vezérül, ötven katonát kötelesek küldeni. 7. Papjaikat szabadon választhatják, azoknak tizedet fizessenek. 8. Akarjuk s parancsoljuk, hogy felettök, senki más ne biráskodjék, mint magunk vagy a szebeni főispán, kit nekik mi fogunk rendelni; magunk elébe is csak akkor idéztethessenek, ha pörüket saját birájok el nem végezheti. 9. A mondottakon kivül nekik adományozzuk az oláhok és besnyők erdejét (Moldvának a magyar koronához tartozó részét) közös használatra az oláhokkal és besnyőkkel. 10. Csak egy pecsétjök legyen, előttünk s nagyjaink előtt ismeretes. 11. Ha valaki közölök pénzügyben megidéztetik, tanú csak kebelökbeli lehet. 12. Kivévén őket minden más hatóság alól, azt is megengedjük, hogy, régi szabadságuk szerint, Sz. György, Sz. István és Sz. Márton táján nyolcz-nyolcz napig szabadon vihessenek be magukhoz morzsa-sót, s vámosaink őket háborgatni ne merészeljék. 13. A nevezett (moldvai) erdőt minden hozzá tartozókkal mind a szegények, mind a gazdagok egyaránt használhassák. 14. Akarjuk, hogy az urak közől senki se kérjen magának adományoztatni valamely, határaik közt fekvő helységet vagy jószágot; ha kérne, megengedjük nekik, hogy ellentmondhassanak. 15. Midőn mi magunk megyünk hadjáratban az ő földjökre, három szállásköltséget tartoznak fizetni; ha pedig a király dolgában a vajda megy hozzájok, vagy földjökön keresztül, ennek két szállásköltséget adni ne vonakodjanak. 16. Kereskedőik az országban mindenütt szabadon, vám nélkül járhatnak; vásáraik otthon is adómentesek legyenek. Kelt 1224-ben. Endlichernél: Monum. 420.

[1]) Fejérnél: Cod. Dipl III. 2, 47.

1226. s e tekintetben teljesen felhatalmazta Béla fiát az erélyes működésre. De e mellett szegénységétől nyomatván, a királyi jövedelmeket, az arany bulla ellenére, ismét zsidók és izmaelitáknak adta haszonbérbe. E kapzsi nép pedig irgalmatlanúl járt el az adók beszedésében; bár nem egyszer történt, hogy a felingerült nép az adószedőket, pénzváltókat, tűrhetlen zsarlásaik miatt agyon verte.

Galicziai hadjárat. Endrét a pénzszerzés e módjára valószinűleg ismét a halicsi hadjárat költségei indították. Bár ekkor Endre herczeg, kinek Misztiszlavics leányát kell vala nőül vennie, úgy látszik, már nem volt életben, Misztiszlavics, Halicsot a szerződés szerint 1224-ben mégis átengedte, talán, mivel őt Romanovics Dániel nem szűnt háborgatni annak birtokában. Endrének tehát seregre volt szüksége, hogy Kálmán fiát a tartomány birtokába helyezze. Ez meg is történt ugyan; de Kálmán uralma most sem verhetett gyökeret az idegeneket tűrni nem tudó nép között: másfél év múlva ismét távozni kényteleníttetett e tartományból. Endre ennek következtében Béla fiát küldé egy sereg élén Halicsba; de bár ő némi csatározásokban szerencsés volt, Halics várát megvenni s a tartományt megigázni nem volt képes [1]); s az végre is átengedtetett magyar felsőség alatt Dánielnek.

Az urak pártoskodása. 1226 óta Dalmát- s Horvátország kormányán találjuk Kálmán herczeget [2]). Béla e tartományokat öcscsének engedvén, Erdély és a tiszai részek igazgatását vette át, hogy atyjának az elidegenített javak visszavételében e részeken jobban kezére járhasson. Ő itt, Endre felhatalmazását is birván, minden kétes jogú vagy bármely más újabb ado-

---

[1]) Ld. Bélának 1235-ki adománylevelét Dénes fölovászmester részére. Fejérnél: IV, 1, 23.

[2]) Colomanus Ruthenorum rex et largitate gloriosi patris nostri Andreae Hung. regis Dux Dalmatiae atque Croatiae — így írja magát Kálmán a traui egyháznak adott 1226-ki levelében. Farlatusnál: Illyr. Sacr. IV, 337. Thomas Archid. Hist. Salonit. Cap. 31.

mányú birtokot vizsgálat alá vétetett, s daczára mind azon akadályoknak, melyeket az urak fondorlatai munkássága elébe gördítettek, erélylyel folytatta a királyi jövedelmek helyreállitását. Ezen urak ellentállása annyira ment, hogy végre mind a két király élete ellen összeesküdtek, s a magyar ügyekbe avatkozni rég vágyó osztrák herczeg által még II. Fridrik császárt is felszólítani szándékoztak, hogy jőne be az ország elfoglalására, ők valamennyien készek volnának seregéhez csatlakozni. Szerencsére a levélvivő hírnök elfogatott; a bűnösök sulyosan lakoltak. Béla még örökbirtokaikat is elszedette s híveinek adományozta [1]). 1226.

Az elidegenített kir. javak visszavétele.

E merénylet még szigorúbbá tette az öreg és ifjú király az elidegenített javakat s jövedelmeket illető törvény végrehajtásában. Endre most teljes felhatalmazást adott fiának, hogy az egész országban minden birtokot vizsgálat alá vehessen [2]). Az uraknak elő kelle mutatniok minden adományleveleiket; s a nem eléggé indokolt vagy az elidegeníthetlen várjavakból tett adományok minden tekintet nélkül visszavétettek, akár világi úr, akár egyházi személy kezén volt a jószág [3]). Hasonló buzgalmat fejtett ki Kálmán is Tótországban, s egyebek közt a templomvitézektől is elszedett némi javakat. De ezekkel még bajosabb volt boldogúlni, mint a német-rend vitézeivel. Oly bűnről, mint emezek, nem vádoltathatván, a pápához folyamodtak birtokaik védelméért; a pápa pedig egyházi átokkal fenyegetteté Kálmánt, ha a templariusokat birtokaikba vissza nem helyezi. Kálmán engedelmeskedett [4]). Jobb sükerrel

[1]) Ld. egy 1229-ki okmányát Katonánál: V, 553. Rogerius Carmen Miserab. Cap. 9. Endlichernél: 261.

[2]) Concessa eidem a nobis ... plenitudine potestatis ... causas terrarum necnon perpetuitatum per totum regnum discutere. Katonánál: V, 568. Fejérnél: III, 2, 204.

[3]) Igy a ciszterczieknek sz. kereszti prépostságától is visszavett némely birtokot Fejér: Cod. Dipl. III, 2, 215.

[4]) U. o. 218. 231.

1231. működött Béla az erdélyi részeken; s az ügyek e fordulatán oly nagy lett öröme, hogy már 1231-ben nem kételkednék egy oklevelét e szavakkal kikezdeni: „Dicsőség az Istennek a magasságban, s békesség a jó akaratú embereknek a földön, melyen felvirradt a magyarok váltságának, a királyi méltóság, tekintély és szabadság helyreállításának napja. Szent-István király . . . a magyarok földét méltán ajánlá a boldogságos szűz védelmébe; mert az ő közbenjárására a bánatból örömbe, szolgaságból szabadságba helyeztetett. Mi tehát, ugyanannak pártfogása alatt küzdvén, midőn Isten sugallatából, s atyánk akaratából országunk főbbjeinek érett tanácsával, a haszontalan és fölösleg adományokat, melyek hamisan örökbirtokoknak mondattak, az erdélyi részeken megszüntetnők“ stb. [1]).

Ha maga Endre is hasonló erélyt fejt vala ki az arany bulla rendeleteinek végrehajtásában, minőt fiai az elidegenített királyi javak visszavételében: a rendet és jobblétet nem volt volna lehetetlen rövid idő alatt helyreállítani az országban. De ő nem bírt kibontakozni Dénes nádor s néhány más úr befolyása alól, kik őt minduntalan törvényszegésekre csábították, mi aztán nemcsak számtalan panaszokra adott okot, hanem a jogtalanúl tartott birtokaikban fenyegetett urakat is feljogosította nyilván kiáltaniok, hogy ím a király maga sem tartja meg a törvényeket, s azoknak súlyát egyedűl velök akarja oly szigorúan éreztetni; s mindent elkövettek, hogy a rend, törvényesség helyre ne állhasson.

Zsidók és izmaeliták zsarlásai.

Azon tények közől, melyekre ezen önző, gonosz tanácsosok a gyönge királyt reábírták, legkárosabb hatású volt tán az, hogy Endre, Dénes nádor ösztönzéseire a zsidókat és izmaelitákat, kiket emlékeink szerecseneknek is neveznek, a királyi jövedelmek bérletébe vagy kezelésébe ismét mindenütt behelyezte. Ezek azután még bátrabban

[1]) Katonánál: Hist. Crit. V, 586.

űzték zsarlásaikat a nép felett, s többen közölök még ki- 1231.
rályi bérbirtokot is nyertek [1]). E faj zsarnoksága mondhatatlan nyomort árasztott a földnépére. „Ezeknek uralma alatt, — úgymond IX. Gergely pápa egy levelében Róbert esztergomi érsekhez [2]), — a keresztények elviselhetlen adózásokkal terheltetvén, s látván hogy a szerecsenek sorsa jobb, szabadsága nagyobb az övéknél, önként áttérnek vallásukra, hogy velök hasonló szabadságban részesűljenek. E szerecsenek nemcsak egyébként élnek együtt keresztény asszonyokkal, hanem őket nőkül is veszik. Keresztény rabszolgákat vásárlanak; rajtok, mint sajátjokon minden kéjeiket kielégítik, vallásukra térni kényszerítik, gyermekeiket megkeresztelni nem engedik. Mi több, a keresztények általok annyi zsarlásokkal sanyargattatnak, hogy a magok megváltása végett kénytelenek néha fiaikat s leányaikat nekik eladniok..." A papság is hangosan panaszkodott, hogy számos javaitól erőszakkal megfosztatik s törvénytelen adókkal terheltetik. Végre a köznemesség is szót emelt, hogy az 1222-ki törvények, bár mily üdvösek különben, mitsem javítottak elnyomott állapotaikon, mert jobbára végrehajtatlanul maradtak; a fő nemesség most is csak úgy féktelenkedik, úgy meggátolja őt jogai, szabadsága élvezetében, mint azelőtt.

A pápa, Béla ifjabb király s a püspökök sürgetései Hozzáadások az arany bullához.
1231-ben arra indították végre Endrét, hogy az arany bullát némely adalékokkal újabban is kiadja, s annak szigorúbb megtartására esküt mondjon; sőt az esztergomi érseket még arra is felhatalmazza, hogy őt, ha e törvényeket meg nem tartaná, egyházi átokkal sújtva kényszeríthesse azok megtartására.

---

[1]) Igy Teha, Volvelin, Oltman, Neklin zsidók. Fejér: III, 2, 291. IV, 3, 282. stb.

[2]) Raynaldnál: Annal. Eccl. 1231. évhez. ep. 124. Katonánál: V, 591.

1232. A hozzáadások, melyek ezen újabb törvénykönyvben az aranybullához járultak, jobbára a szegény nép zsaroltatásának meggátlását, az igazság szigorúbb kiszolgáltatását czélozzák. Ilyen például az, hogy az évenként tartandó fehérvári gyülésre necsak a nemesek, hanem más panaszosak is megjelenhessenek. És hogy e szegények panaszai valóban orvosoltassanak is, az ország főpapjainak kötelességévé tétetett, hogy ott szintén megjelenvén, ha látnák, hogy a nádor a maga tisztének az igazság kiszolgáltatásában szigorúan meg nem felel, kérjék a királyt, tegyen más nádort, s ő e kérelmet köteles legyen meghallgatni. Kiemeltetett ismét különösen, hogy a zsidók és izmaëliták a vám, só és adószedő hivataloktól elmozdíttassanak. Mivel a király vagy a királyné, vagy ezek tisztviselői, utazásaikban igen terhelik a szegényebbeket, nagy kisérettel szállván meg jószágaikon, ezentúl minden élelmi szereket kész pénzen vegyenek utazásaikban. Rendeltetett továbbá, hogy a király a nemességet zsoldért se kényszeríthesse külföldi hadjáratra; hogy a házassági, eljegyzési és hitbéri pörök egyházi hatóság alá tartozzanak; hogy a nemesek jobbágyai minden királyi adótól, s az úgynevezett kamarai nyereségtől is mentek legyenek. Idegen, ha meg nem honosúl, országos tisztséget ne viselhessen. Törvényesen elitélt nemesek javait a király elfoglalhassa; de semmi esetben sem szabad azokat pusztíttatnia, (mint az összeesküvés fölfedezése után történt); nehogy a bűnös urak helyett az ártatlan parasztok szenvedjenek, stb. [1]).

II.

Dénes nádor féktelenkedése

Azt lehetett volna várni, hogy a törvény, melynek megtartására a király magát külön esküvel kötelezte, s mire ezen felül még egyházi átkot is rendelt sanctioul, szigorúbb végrehajtást nyerend, s megtermi valahára gyümölcseit.

[1]) Ld. a törvénykönyvet Endlichernél: 428.

De a kik ezt hitték, az érdekeikben sértett vagy fenyegetett oligarchák nélkül számítottak. Endre főtisztviselői, kivált Dénes nádor és Miklós főtárnokmester, az új törvényeket is szintúgy ki tudták játszani, mint az aranybullát; Béla, nehogy újabb viszályokra adjon okot, a maga tartományán kivül nem folyt, nem folyhatott be az ország kormányába. Endre pedig, a mint kora haladt, napról napra gyöngébb, erélytelenebb, függőbb lett a maga környezetétől. S így a nevezett urak szabad tért nyertek a maguk érdeke szerint intézni a kormány ügyeit. Minthogy a király, — miként egy levelében utóbb maga mondá, — országa jövedelmeiben fiaival s unokáival osztozott, úgy hogy magának csak negyed része jutna [1]), örökös pénzzavarban volt, s könnyen reáállott környezetének tanácsaira, melyek szerint jövedelmeit gyarapíthatá. S így lőn, hogy most azon bujosdi ajtóhoz folyamodott, miszerint a zsidóktól, szerecsenektől elvette ugyan a kamarai, só, adószedő stb. hivatalokat; de az új hivatalnokok mellé még is őket rendelte segédekül; minek következtében a régi panaszok ezután is folyton fenmaradtak. 1232.

A papság jogainak csonkítása.

Még nagyobb zajt ütött egy más kormányszabály. A királyt környező urak bitorlott javaik elvesztésétől félvén, ama csolhez folyamodtak, miszerint a törvény szigorát az egyháziakkal különösen éreztették, úgy vélekedvén, hogy ezeknek ellenmondása s a pápa avatkozása következtében a törvények végrehajtását elébb utóbb fel kellend függeszteni, s így egyszersmind magok is kibújhatnak rendeletei alól. Mi több, arra birták a királyt, hogy a papságtól, vagy inkább annak jobbágyaitól, népétől, kiváltsága ellenére, némi adót szedettessen. A szegénységtől nyomott Endre könnyen reáállott; az urak pedig csak arra számítottak, hogy a papság zajt üssön, s az innen támadó zavarban maguk önző czéljaikat érhessék. És nem is csalatkoztak előrelátásukban.

[1]) IX. Gergely pápának egy 1235-ki levele több főpapokhoz. Katonánál: V, 737.

1232. A papság panaszai egyre szaporodván, Robert eszter-

Robert érsek az országot interdictum alá veti.

gomi érsek a törvény által nyert hatalmát érvényesíté, s a királyt e panaszok megszüntetése végett komolyan megintette. Hasonló intést vett Endre a pápától is a papság jogai s kiváltságainak megtartása, a zsidók és szerecsenek elmozdítása iránt. Endre mindent igért, de mégis minden a régiben maradt; ha rendelt is valamit e tárgyban, főtisztviselői azt teljesíttetlen hagyták. Az érsek tehát, a pápától is újabban szigorú eljárásra intetvén, a királyt magát ugyan nem, miként arra felhatalmazva volt, de némely főbb tisztviselőit egyházi átokkal sujtotta, az istoni szolgálatot pedig az egész országban eltiltotta.

„Miután mindazokból — így szól az 1232-ben kibocsátott nyilatkozványa [1]) — miket a pápa úr megjavíttatni kivánt és parancsolt, mind eddig semmi meg nem javíttatott; miután a király úr rendelete is megvettetvén, foganatlan maradt;... miután a szerecsenek nem csak meghagyattak clébbi tiszteikben, hanem állapotuk még jobbra változott... még azon fizetésektől is fölmentettek, melyeket a királynénak évenként tenni tartoztak... Mi lesz a szegény keresztényekből, ha a szerecseneket maguk felett uralkodni, a nemesekkel egyenlőeknek látják?... Át fognak térni a pogány vallásra. És valamint a szerecseneket illető panasz meg nem szüntettetett, ugyanaz történt a többi pontokra nézve is... Az egyházak, monostorok, papok, árvák és szegények sorsa napról napra súlyosbodik... Mi tehát, miután Endre király úr, általunk többször megintetve sem gátolá meg a kihágásokat,... a pápa parancsára, egész Magyarországot interdictum alá vetjük, rendelvén, hogy sem az esztergomi, sem a kalocsai érseki tartományokban, sem a király úr, vagy fiai udvarában ne tartassék isteni szolgálat... Rendeljük, hogy senki se merje kiszolgáltatni a szentségeket kivéve a keresztséget a kicsinyeknek, a vezeklés, utólsókenet és oltári szent-

[1]) Katonánál: Hist. Crit. V, 635.

séget a haldoklóknak; de az elhaltak egyházi temetésben ne részesüljenek... A királyi felség személye ellen, javulását várván, még nem mondunk itéletet; de tanácsosait, kiknek sugallatai által vonatik vissza s gátoltatik meg a bajok orvoslatában, kiknek tanácsaira magasztalta fel s emelte közhivatalokra a szerecseneket, egyházi átokkal sújtjuk. Különösen kiátkozzuk Dénes nádort, nemcsak a mondott, hanem más okokból is,... nevezetesen azért, hogy a szepesi préposton és plébánosokon többféle hatalmaskodást vitt végbe, János pozsonyi prépostot arczon verette, a szerecseneket pártolja s védelmezi, még saját javaiba is bevévén őket. Miklós főtárnokmesternek, ki által intéztetnek minden királyi és kamarai ügyek, még a jövő nagy-csötörtökig időt engedünk, hogy a miket vétett, megjavíthassa, azontúl őt is kiátkozandván. Továbbá kiátkozzuk Sámuel egykori kamaragrófot" stb. 1232.

Az érsek e nyilatkozványa felette nagy hatást tett nem különben Endre udvarában mint egyébütt is az országban. Endre háromszor is elküldé Béla fiát az érsekhez, hogy őt a hirdetvény visszavonására kérje. De hasztalan, az érsek hajthatatlan maradt. Végre csaknem siralmas szavakban kérette őt Endre, hogy ám bűntesse a bűnös tanácsosokat, de kegyelmezzen neki magának s országának. Az érsek nagy nehezen rá hagyta végre biratni magát, hogy rendeletét husvéttól Szent-István napjáig felfüggeszsze.

A megaláztatást nagyon sajnosan vette az öreg király. Megalázódva s megtöródve ugyan, de nem minden szemrehányás nélkül írt 1233-ban a pápához, hogy őt, ki teljes életében oly engedelmes fia volt az egyháznak, oly annyira törekedett azt terjeszteni, gyarapítani, most ily méltatlanság éri az egyháztól. Keserűen kikel az érsek ellen, ki rajta ily gyalázatot követett el. Dénes nádort, Simon, győri főispánt, Remboldot, a kereszturak mesterét pedig követekül küldé Rómába, hogy neki az érsek ellen elégtételt szerezzenek [1]).

[1]) U. o. 641.

1233.

Pápai avatkozás.

A pápa, Jakab praenestei cardinál-püspököt küldötte e bajok elintézése végett az országba. A követ egy újabb szerződésre bírta Endrét, melynek megtartására ez 1233-ki aug. 12-én magát ismét esküvel kötelezte. A szerződés [1]) pontjai következők: 1. Hogy a zsidókat, izmaelitákat sem a pénz-, só-, adó- s vámhivatalokba nem helyezi, sem a keresztény hivatalnokok mellé segédekül nem rendeli. Nem fogja megengedni, hogy azok keresztény rabszolgákat vegyenek s tartsanak; sőt meg fogja parancsolni, hogy bizonyos küljelek által különböztessenek meg a kereszténytől. Évenként elküldi hozzájok a nádort, vagy más valamely jó keresztény főtisztviselőjét, ki megvizsgálja: vajjon ama kihágások, melyek miatt annyi panasz támadt, nem követtetnek-e el általok, s közölök a bűnösöket jószágelkobzással büntesse. 2. Hogy az egyházak szabadon használhassák sóbeli javadalmaikat [2]), s azoknak kárpótlásul a múlt évekre, öt esztendő leforgása alatt tizezer gírát fizetend. 3. A hitbéri s házassági pöröket ezentúl nem engedi világi bíróság elébe vitetni, valamint a papok ügyeit sem. 4. A papságot semmi adóval nem engedi terheltetni. Mindezekre a kir. főtisztviselőknek is meg kellett esküdniök.

Hadjárat az osztrák Frigyes ellen.

A békét, melyet e szerződés végrehajtása egy időre előhozott, Frigyes osztrák herczeg megbüntetésére fordították a királyok. A herczeg ellen, mióta ő a lázongó magyar urakkal, kik II. Fridrik császárt az országba hívni szándékozának, egyetértve a szomszédi barátságot megsértette, méltán nehezteltek királyaink; miért, csak alkalomra vártak, melyben ezért haragjokat vele éreztethessék. Nem kevéssé növelte boszúságokat az, hogy a herczeg, ki szintén Lascaris Tódor leányát, Zsófiát, Endre hitvesének hugát, tartá nőül, miután tőle három évi házassága után gyermekei

[1]) Ld. e szerződést Katonánál: V, 645. kövv.

[2]) Több egyháznak só illetéke járt a kamarától, e sót a királyi sótisztek mérsékelt áron megvehették aug. 28-tól sept. 8-ig; ha meg nem vették, jogában állt az egyháznak, azt bárkinek szabadon eladnia.

nem születtek, magától 1233-ban előzte. Királyaink tehát ezt jó alkalomnak látván boszút állni a herczegen, előbb Stiriára, majd Ausztriára törtek, pusztítván azok határait. Venczel cseh király, kinek anyja Constantia, Endrének nővére volt, evvel szövetségbe lépvén, ugyanazon időben éjszak felől fenyegette Fridrik herczeget. Ő tehát, mielőtt nagyobb baj érné, sietett megengesztelni a magyar királyokat. A béke 1233 végén köttetett meg [1]). A fondor Fridrik ezután a legjobb barátságot színlelte. A következő évben, midőn huga a meisseni fejedelemnek eljegyeztetett, Endrét és Bélát is meghívta a nászünnepélyre, s viszont maga is vendége lett Endrének, midőn ő, ki második nejét Jolantát, még a múlt évben elvesztette volt, hatvan éves kora s fiai ellenzésének daczára, Beatrixxal, Aldobrandini estei márkgróf leányával harmadik házasságra kelt. De az álnok herczeg még ez alkalommal is folytatta fondorlatait. Ő harczias természete mellett szintúgy sovárgott hatalmának, mint kincseinek növesztésére; benn, a maga országában zsarnok, szomszédai irányában nyugtalan, viszálykereső, majd a magyar, majd a cseh király ellen fondorkodott s keresett okot háborúra [2]). Most is, midőn Endre nászán vendégül jelent meg, titkon ismét fondorkodott az elégületlen magyar urakkal, kik semmiképen sem tudtak kibékülni Béla szigorával. Endre kevéssel menyekzője után nyomába jött, hogy őt Fridrik e magyar urak segedelmével megtámadni szándékozik. A két király tehát, most is segítve rokonuktól, Venczel cseh királytól, Fridri-

1233.

Endre házassága Beatrixxal.

[1]) Pernold: Hanthallernál: Fasti Campilliliens. I, 1314, Chron. Claustr. Neob. és Zwetlens. Pertznél: IX. Frehernél: I, 978.

[2]) Iste Fridericus — így jellemzi őt a Chron. August (Freher: I, 523) cum esset severus homo, in judiciis districtus et crudelis, magnanimus in praeliis, in thesauris congregandis cupidus, terrorem suum sic fudit super indigenas, ut non solum non diligeretur, sed ab omnibus timeretur ... satagebat etiam nobiles opprimere, et ignobiles exaltare, saepe tyrannidem exercebat; audacia cordis sibi innata ipsum quiescere non sinebat.

1234. ket megelőzvén, ismét hadat vezetett Ausztriába, s a herczeget Bécs táján arra kényszerítette, hogy a békét pénzen váltsa meg [1]).

De a háború s a menyekző újabb s újabb pénzzavarokba sülyeszté Endrét, s azokból mit a praenestei püspöknek esküvel fogadott, többeket nem tartott meg: nem fizette meg az egyházaknak só-javadalmaikban szenvedett kárukért a kötelezett összeget; ellenben a papság jószágain újabban is adót szedetett [2]). A szerződés megtartására való felügyelés, s a király kiátkozása, ha azt meg nem tartaná, akkoron a bosnyai püspökre bízatott a pápai követtől; most tehát ez, látván intéseinek foganatlanságát, az egyházi átkot ellene valóban ki akarta hirdetni. Szerencséjére Endrének, Robert érsek, hihetőleg, mivel sértve érzé magát, hogy a pápai követ másra mint ő reá bízta volt a szerződés végrehajtását, az átkot kihirdettetni nem engedte. Endre ekként megmenekűlt az egyházi átoktól; most azonban Robert érsekre csapott le a pápa haragja, s őt maga elébe idézte [3]). Endrétől is kivánta ugyan a pápa, hogy az adót, melyet a papság jószágain szedetett, adja vissza; de erre Endre akként válaszolt, hogy „ama szerződést megtartania annyi volna, mint lemondani királyi méltóságáról, miután jövedelmei a királyi bőkezűség következtében, melynél fogva fiainak és unokájának azokból három részt átengedett, magának csak a negyediket tartván meg, igen megapadtak“. Kérte ennélfogva a pápát, hogy necsak a megtéritésről mondjon le, hanem engedje meg azt is, hogy ilyféle mérsékletes adót, a jövőre is szedhessen. Erre ugyan nem volt hajlandó ő szentsége, s a kalocsai érseket, a nyitrai püspököt s a pannonhegyi apátot bízta meg, tudósítsák őt pontosan, mire esküdött meg koronáztatásakor

[1]) Chron. Salisburg. és Zwetlense Pertznél: Scriptores IX. ezen évhez. Chron. Pernoldi, Hanthallernál. i. h. Vit. Arenpeck. Leibnitznál: Script. Brunsw. III.

[2]) Katonánál: Hist. Crit. V, 738.

[3]) U. o. 696.

tulajdonképen a király [1]). Abban mindazáltal megegyezett, 1235.
hogy a papságnak fizetendő tízezer gírányi kárpótlást csak tíz év alatt, évenként ezer gírával rója le [2]).

A halál azonban, mely Endrét 1235 vége felé meglepte, őt ezen kötelezettség alól is fölmentette. Nem sokkal halála előtt a Gertrudtól született leánya Erzsébet, Lajos thuringeni határgróf özvegye, az egyház által a szentek sorába igtattatott. A második házasságából született Jolánta pedig Jakab arragoniai királyhoz ment nőül. Endre özvegye, Beatrix, félvén az iránta tán kelletinél szigorúbb Béla üldözéseitől, férje halála után, férfi ruhában titkon hazájába menekűlt, s nem sokára egy fiúnak, István herczegnek lett anyjává. Istvánról, kitől III. Endre király született, utóbb lesz alkalmunk szólani.

Endre alatt Moldva is, mely akkoron egy kún faj hazája volt, némi függésbe jött a magyar koronától. IX. Gergely, III. Honorius utóda, ennek példája szerint, 1227-ben, pápasága elején, azon volt, hogy Endre s a magyar urak újabban kereszthadjáratot intézzenek a szentföldre. Endre maga több bajokba volt ugyan keveredve, semmint erre kedve támadhatna; Robert érsek s néhány mások mindazáltal felvették a keresztet. Robert már meg is indult volt a zarándoklatra, midőn Borics kún fejedelem fia, követségben érkezett hozzá atyjától, kérvén őt, jőne Moldvába s adná fel a népre a keresztséget. Az érsek tehát keresztfogadalmától magát fölmentetvén, a kunokhoz utazott s ott a fejedelmet tizenöt ezred magával megkeresztelte [3]). A fejedelemnek maga Endre király lőn keresztatyja. Az érsek aztán a milkovi püspökség nevét, mely rég óta fenállott s a székely földet és Moldva egy részét foglalta határaiba, kún püspökség nevére változtatta, s egy Tódor nevű papot hagyott hátra

[1]) U. o. 737.
[2]) U. o. 734. 739.
[3]) Chron. Belgicum. Pistoriusnál III, 242.

1235. püspökűl. A székelyek azonban igen rosz néven vették püspökségük nevének az új megtértek kedvéért lett megváltoztatását, s utóbb is inkább régi nevén maradt fenn, mígnem azt Bakacs Tamás érsek a 15-dik században végkép eltörlötte s a gyulafehérvárihoz kapcsolta [1]). IX. Gergely pápa e püspökséget egyenesen a maga hatósága alá vevén, Béla ifjabb király pártfogásába ajánlotta. Már a praenestei püspök s pápai követ reávette volt Bélát azon igéret tételére, hogy a kún püspök számára székesegyházat építend, s az eretnekeket és oláh szakadárokat a kormánya alatt lévő tartományokban a római egyház kebelébe téritendi vissza [2]). Ezen igéret végrehajtására a pápa is sürgette őt 1234-ben, szivére kötvén egyszersmind, hogy a püspökséget megalapítani, illendő javakkal ellátni is ügyekezzék [3]). Minthogy e levelekben a pápa a kún püspökségről oly módon beszél, mint Béla országában létezőről: világos, hogy a kún fejedelem, midőn a keresztséget fölvette, egyszersmind a magyar király felsőségét is elismerte.

---

[1]) Raynald: Annal. Eccl. 1229 évhez n. 60. és 1231 évhez n. 40. Benkő: Milkovia, I, 116, Katona: V, 535.

[2]) Raynald: 1234 évhez n. 40.

[3]) U. o. Katona: V, 705. köv.